

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MEDYANIN GENÇLERİN DİNİ KİMLİK İNŞASINDAKİ
ROLÜ: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
VE İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

**Hazırlayan
Nida Sümeyya ÇETİN**

**Danışman
Prof. Dr. Hakan AYDIN**

Doktora Tezi

**Aralık 2020
KAYSERİ**

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLETİŞİM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MEDYANIN GENÇLERİN DİNİ KİMLİK İNŞASINDAKİ
ROLÜ: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ
VE İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE
BİR ARAŞTIRMA**

(Doktora Tezi)

**Hazırlayan
Nida Sümeyya ÇETİN**

**Danışman
Prof. Dr. Hakan AYDIN**

**Aralık 2020
KAYSERİ**

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Adı-Soyadı: NİDA SÜMEYYA ÇETİN

İmza:

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Tez Başlığı: Medyanın Gençlerin Dini Kimlik İnşasındaki Rolü: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan toplam sayfalık kısmına ilişkin, 21.01.2021 tarihinde *Turnitin* intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı: % 1' dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Giriş dahil
- 2- Ana Bölümler dahil
- 3- Sonuç dahil
- 4- Alıntılar dahil/hariç
- 5- Kapak hariç
- 6- Önsöz ve Teşekkür hariç
- 7- İçindekiler hariç
- 8- Kaynakça hariç
- 9- Özet hariç
- 10- Yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 21.01.2021

Adı Soyadı : Nida Sümeyye ÇETİN
Öğrenci No :
Anabilim Dalı : İletişim Bilimleri
Bilim Dalı : Gazetecilik
Program Adı : Doktora

Danışman :
Prof. Dr. Hakan AYDIN

Öğrenci:
Nida Sümeyya ÇETİN

YÖNERGEYE UYGUNLUK

“Medyanın Gençlerin Dini Kimlik İnşasındaki Rolü: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma” adlı Doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Önerisi ve Tez Yazma Yönergesi’ne uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan
Nida Sümeyya ÇETİN

Danışman
Prof. Dr. Hakan AYDIN

İletişim Bilimleri ABD Başkanı
Doç. Dr. Ebru DAVULCU

KABUL VE ONAY

Prof. Dr. Hakan AYDIN danışmanlığında **Nida Sümeyya ÇETİN** tarafından hazırlanan “Medyanın Gençlerin Dini Kimlik İnşasındaki Rolü: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İletişim Bilimleri Anabilim Dalında **Doktora** tezi olarak kabul edilmiştir.

...../...../.....

JÜRİ:

Danışman : Prof. Dr. Hakan AYDIN

Üye :

Üye :

Üye :

Üye :.

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve ..... sayılı kararı ile onaylanmıştır.

...../...../.....

Prof. Dr. Kenan GÜLLÜ

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Bu tezin her aşamasında birçok kişinin emeği vardır. Tezimin bütün aşamalarında verdiği desteklerinden ve akademik anlamda yetişmeme ciddi katkıları olmasından ötürü saygıdeğer hocam, danışmanım Prof. Dr. Hakan AYDIN'a, teşekkürlerimi ve en derin şükranlarımı sunarım. Tez jüriliğinde yer alan değerli hocalarım; Prof. Dr. Mustafa KOÇER, Doç. Dr. Vahit İLHAN, Doç. Dr. Abdulkadir GÖLCÜ'ye teşekkürlerimi iletirim. Yine tezimin her aşamasında desteklerini her daim yanımda bulduğum Dr. Öğretim Üyesi Metin EKEN, Dr. Öğretim Üyesi Mustafa Derviş DERELİ ve Arş. Gör. Nedim KARADUMAN'a minnettar olduğumu belirtmek isterim. Tezimde emeği ve yüreğiyle bana destek veren sevgili hocam, Doç. Dr. Eylem Şentürk KARA'ya kalbi şükranlarımı sunarım. Tezimin teslim aşamasında benden desteğini esirgemeyen Dr. Öğretim Üyesi Mustafa TEMEL ve Arş. Gör. Ahmet BİÇER'e de ayrıca teşekkür ederim. İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik bölümünde görev yapan tüm akademisyen arkadaşlarıma ve öğrencilerime verdikleri manevi destek ve motivasyon için çok teşekkür ediyorum.

Teşekkürün en büyüğü kızım ve oğluma gelsin. Eşim Mehmet Sinan ise, ciddi bir emek ve sabırla, bu sıkıntılı dönemde benim en büyük destekçim oldu. Annem ve Babamın tezim ve çocuklarım üzerinde çok hakları var. Onların vesilesi ile tezim tamamlandı. Hepsine en derin muhabbetlerimi ve sevgilerimi gönderiyorum.

**MEDYANIN GENÇLERİN DİNİ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ: İNÖNÜ
ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ VE İLAHİYAT FAKÜLTESİ
ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Doktora Tezi, Aralık 2020
Danışman: Prof. Dr. Hakan AYDIN**

ÖZET

Gençlik dönemi ile birlikte birey, sahip olduğu kimliği anlamaya ve yaşam tarzına yansıtmaya başlamaktadır. Ancak geleneksel dönemde bir bütün olan kimliğin, bireyci modernist ve yapı bozumcu postmodernist dönem içerisinde parçalanması ve muğlak bir hale gelmesi, ortaya çıkan söz konusu bu alt kimlik türlerinin tanımlanmasını ve anlaşılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu gelişmeyle bağlantılı olarak kişisel kimlikten ayrılmış olan dini kimlik, sorgulanan ve tartışılan kimliklerden biri haline gelmiştir. Zira inanç, anlayış ve zihniyet bütünlüğü çerçevesinde şekillenen dini kimlik, bir yandan içinde yaşanılan bu çağda hâkim olan ve eğitim, medya gibi seküler anlayışın temsilcilerinin etkisinde kalırken, öte yandan sahip olunan manevi inançları, ahlaki değerleri ve bireysel alışkanlıkları baştan sona etkileyecek süreç ve araçlara maruz kalmaktadır. Modern dönemin eğitim aracı olan üniversite, gençlerin yaşamlarında bir dönüm noktası olması ve kimliklerini, özellikle de sahip oldukları dini kimliklerini derinden etkilemesi açısından önem teşkil etmektedir. Bunun yanısıra üniversite eğitimi alan gençlerin; aldıkları eğitim ve sahip oldukları dini anlayışları çerçevesinde modern ve seküler dünyanın silahı olarak görülen medyayı nasıl gördükleri ve kimliklerine özellikle de dini kimliklerinin biçimlenmesine dair ne tür roller attiklerinin bilinmesi bir diğer elzem konudur.

Bu çerçevede çalışmada, üniversite öğrencilerinin dini kimlik inşasında medyanın ne kadar etkili olduğuna dair çıkarımlarda bulunmak üzere nitel analiz yöntemi seçilmiş ve yarı yapılandırılmış görüşme tekniği kullanılmıştır. Örneklem olarak İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi lisans öğrencilerinden 40 katılımcının dahil edildiği görüşmelerde elde edilen verilerin analizi sonucunda; gençlerin dini kimliklerinin inşasında kurucu en temel unsurun aile olduğu tespit edilmiştir. Sonrasında ise, yakın çevreden, yazılı kaynaklardan ve bilgisine güvenilen kişi ve kurumlardan etkilenildiği görülmüştür. Medyanın bu anlamda bilgi edinme kaynağı ve

rol model edinme anlamında baskın olduğu görülmüştür. Medyanın dini kimliğin inşasına katkı sağlayıcı süreçlerdeki rolüne bakıldığında; dindarlık perspektifini genişletme ve dini anlayış ve inancını perçinleyici uygulamaları edinme aracı olarak işlev gördüğü tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medya, kimlik, din, gençlik, dini kimlik.

**THE ROLE OF THE MEDIA IN THE CONSTRUCTION OF RELIGIOUS
IDENTITY OF YOUTH: A RESEARCH ON İNONU UNIVERSITY STUDENTS
OF FACULTY OF COMMUNICATION AND FACULTY OF THEOLOGY**

**Erciyes University Institute for Social Sciences
PhD Thesis, December 2020
Supervisor: Prof. Dr. Hakan AYDIN**

ABSTRACT

With the youth period, the individual begins to understand his identity and reflect it on his lifestyle. However, the fragmentation and ambiguity of the identity, which was a whole in the traditional period, within the individualist modernist and deconstructive postmodernist period, necessitates the definition and understanding of these sub-identity types. In connection with this development, religious identity separated from personal identity has become one of the identities questioned and discussed. Religious identity, which is shaped within the framework of the integrity of belief, understanding and mentality, is under the influence of the representatives of the secular understanding such as education and the media, and on the other hand, it is exposed to processes and tools that will affect the spiritual beliefs, moral values and individual habits. remains. The university, which is the educational tool of the modern period, is important in terms of being a turning point in the lives of young people and profoundly affecting their identity, especially their religious identity.

In addition, the young people who have university education; Knowing how they view the media, which is seen as the weapon of the modern and secular world within the framework of their education and their religious understanding, and what kind of roles they attribute to their identity, especially in the shaping of their religious identity, is another essential issue. In this context, qualitative analysis method was chosen and semi-structured interview technique was used to make inferences about how effective the media is in the construction of religious identity of university students. As a sample, as a result of the analysis of the data obtained from the interviews in which 40 participants from İnönü University Faculty of Communication and Faculty of Theology were included; It has been determined that the family is the main founding element in the construction of the religious identity of the youth. Afterwards, it was observed that he was influenced by the close environment, written sources, and people and institutions

whose knowledge was trusted. In this sense, it has been observed that the media is dominant in terms of obtaining information and role models. Considering the role of the media in the processes contributing to the construction of religious identity; It has been found to serve as a means of expanding the religious perspective and acquiring practices that reinforce religious understanding and belief.

Key words: Media, identity, religion, youth, religious identity.

İÇİNDEKİLER

MEDYANIN GENÇLERİN DİNİ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ: İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ İLETİŞİM FAKÜLTESİ VE İLAHİYAT FAKÜLTESİ ÖĞRENCİLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
YÖNERGEYE UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY	iv
ÖNSÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	x
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1
I. Konu ve Problem	1
II. Amaç ve Önem	3
III. Yöntem	4
IV. Kapsam ve Sınırlılıklar	5
V. Literatür	6
VI. Tanımlar	7

BİRİNCİ BÖLÜM

GENÇLİK ve KİMLİK

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kimliğin Tanımı.....	9
1.2. Kimliğin İnşa Süreci	12
1.2.1. Sosyal Kimlik İnşası	14
1.2.2. Kimliğin İnşasında Kişilik-Benlik-Özdeşleşme Kavramlarının Rolü	15
1.3 Kimliğin İnşasını Etkileyen Faktörler	18
1.3.1 Aile Faktörü	18
1.3.2. Eğitim Faktörü	20
1.3.3. Toplum ve Kültür Faktörü	24
1.3.4. Medya Faktörü.....	29
1.3.5. Din Faktörü	32

1.4 Kimlik Türleri	35
1.4.1 Patchwork (Yamalı) Kimlik	36
1.4.2. Hibrit Kimlik.....	38
1.4.3. Dini Kimlik	39
1.5. Gençlik Döneminde Dini Kimlik İnşası.....	43
1.5.1. Gençliğin Tanımı	44
1.5.2. Gençlik Döneminde Kimliğin İnşası ve Kuramsal Yaklaşımlar.....	44
1.5.2.1. Psikososyal Gelişim Kuramı- Erik Erikson	46
1.5.2.2. Kimlik Durumları Kuramı- James Marcia	47
1.5.2.3. Gelişmekte Olan (Beliren) Yetişkinlik Teorisi-Jeffrey J. Arnett	49
1.5.3. Gençlik Döneminde Dini Kimlik İnşası	50

İKİNCİ BÖLÜM

MEDYA-DİN İLİŞKİSİ EKSENİNDE DİNİ KİMLİĞİN İNŞASI

2.1. Medya- Din İlişkisinin Çerçevesi.....	54
2.1.1. Medyanın Din Olgusuna Yaklaşımı.....	56
2.1.2. Dinin Medyatik Dönüşümü.....	58
2.2. Medya-Din İlişkisinin Boyutları	63
2.2.1. Dönemsel Boyutlar.....	63
2.2.1.1. Modernizm – Postmodernizm	63
2.2.1.2. Sekülerleşme	66
2.2.1.3. Küreselleşme	68
2.2.2. Kültürel Boyutlar	71
2.2.2.1. Popüler Kültür	72
2.2.2.2. Tüketim Kültürü.....	75
2.3 Medya-Din İlişkisinin Tartışma Sahaları	78
2.3.1. Bireyselleşme	79
2.3.2. Sosyalleşme.....	82
2.3.3. Gündelik Hayat	84
2.4. Medya-Din İlişkisi Çerçevesinde Dini Kimliğin Konumu	87
2.5. Medyanın Dini Kimlik İnşasındaki Rolüne Dair Kuramsal Yaklaşımlar	91
2.5.1. Kültürel Çalışmalar ve Dini Kimlik.....	92
2.5.2 Sembolik Etkileşimcilik ve Dini Kimlik.....	94
2.6 Medya Türleri ve Dini Kimlik İnşasındaki Rolü	96

2.6.1 Yazılı Medya ve Dini Kimlik	97
2.6.2. Görsel-İşitsel Medya ve Dini Kimlik	99
2.6.3. Yeni Medya ve Dini Kimlik.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ KİMLİK İNŞA SÜRECİNDE MEDYANIN ROLÜ

3.1. Çalışmanın Yöntemi	109
3.1.1. Fenomenolojik Araştırma Yöntemi	109
3.1.2. Katılımcıların Belirlenmesi	110
3.1.3. Veri Toplama Tekniği ve Verilerin Toplanması	115
3.1.4. Verilerin Analizi	116
3.1.5. Güvenilirlik ve Geçerlilik	118
3.2. Araştırma Bulguları.....	119
3.2.1. Lisans Eğitiminin Din Anlayışına ve Medya Kullanımına Etkisi	119
3.2.1.1. Lisans Eğitimi Seçiminde Kişisel Tercihlerin ve Din Anlayışının Etkisi... 121	
3.2.1.2. Dini Anlayış Biçimleri ve Lisans Eğitimin Etkisi.....	130
3.2.1.3. Üniversite Eğitiminin Medya Takibine Etkisi	136
3.2.2. Bireyin Kimlik İnşasında Din ve Medyanın Rolü	143
3.2.2.1. Kimlik ve Öz Kimlik Kavramlarına Bireysel Yaklaşımlar	144
3.2.2.2. Dindarlık Tanımları ve Dinin Kimlikle Etkileşimi	156
3.2.2.3. Dini Kimliğin İnşasında Gündelik Deneyimlerin Etkisi	179
3.2.2.4. Medyada Aktarılan Dini İçerikler ve Gençlerin Tutumu	210
3.2.3. Dini Anlayışın Geleneksel Medya Pratiklerine Yansıması	242
3.2.3.1. Geleneksel Medya Kullanımına Dair kişisel Eğilimler	244
3.2.3.2. Geleneksel Medya –Dini Kimlik Etkileşiminde Bireysel Deneyimler	255
3.2.4. Yeni Medyada Dini Kimliğin Konumlandırılması	274
3.2.4.1. Bireyin Sosyal Medya Deneyimi	276
3.2.4.2. Sosyal Medyada Dini Kimliğin Görünürlüğü	281
3.2.4.3. Bireyin Dini Kimliğinde Sosyal Medyanın Etkileri.....	291
3.2.4.4. Sosyal Medyada Dini İçeriğin Gerekliliğine Dair Yaklaşımlar	302
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME.....	310
KAYNAKÇA	320
EKLER.....	344
ÖZGEÇMİŞ.....	Hata! Yer işareti tanımlanmamış.

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Kimliğin İnşasında Etkin olan Bileşenler	14
Tablo 2. Katılımcı Dağılımı ve Demografik Özellikleri	114
Tablo 3. Soruların Hazırlanmasında Esas alınan Ana Temalar.....	117
Tablo 4. Katılımcıların Eğitim-Din ve Medya Yaklaşımına Dair Kategoriler.....	120
Tablo 5. Din-Medya ve Dini Kimliğin Etkileşime Dair Kategoriler	144
Tablo 6. Geleneksel Medya- Dini Kimlik Etkileşiminde Ele Alınan Kategoriler	244
Tablo 7. Yeni Medya- Dini Kimlik Etkileşiminde Ele Alınan Kategoriler	275

ŞEKİLLER LİSTESİ

- Şekil 1.** Sezgisel Seçim ve Değerler haritası 22
- Şekil. 2.** Medyatikleşme ve Medyalaşma (Aracılık) arasındaki iç içe ilişki..... 60

GİRİŞ

I. Konu ve Problem

Toplumsal değişimin hızlı yaşandığı bir dünyada siyasal ve sosyal sistemlerin dönüşümü bireyin yaşam anlayışında ve seçtiği yaşam tarzında birçok değişime zemin hazırlamıştır. Nitekim bireyin gündelik hayatındaki dönüşümlere yönelik yapılan çalışma ve araştırmalar, özellikle blok ülkelerin politik sistemlerinin yıkılması ile olumlu sosyal iyileşmenin ve maneviyat direncinin birçok ülkede yükselişe geçtiğini göz önüne sermektedir (Hopkins, 2001, s. 2; Pew Araştırma Raporu, 2018). Artan bu direnç ile paralel olarak sekülerizm gerçeğine paralel olarak toplumun sosyal gerçeğini inşa eden dinin de yükselen bir değer haline geldiği de görülmektedir (Berger 2002a; 2002b). Bu anlamda toplumun genç bireylerinin dini algılarını şekillendirmesi, sahip oldukları kimliklerin inşası sürecine katkıda bulunması ve modernitenin bir sonucu olan birbirinden farklı kimlik çeşitleri arasından seçim yapmasında, daha önce ayrı fenomenler olarak algılanan (Hoover, 2002, s. 1), ancak artık etkileşim halinde olan medya ve dinin konumu ve rolü de yoğun olarak tartışılmaktadır. Bu tartışmadan hareketle bireye farkındalık katan dini inançları, inançlar üzerinde baskın olan kültürel ve sosyal etkenleri tanımlamaya çalışması açısından medyanın kapsamlı rolü anlaşılmalı çalışılmıştır. Çalışma çerçevesinde ele alınacak diğer bir konu da, gençlerin, özellikle de eğitimli gençlerin sahip olduğu dini kimliklerinin inşasında ve kendileri tarafından yeniden inşa edilmesinde, medyanın etkisi ve rolünün anlaşılmasıdır.

Yaşadığımız çağda ulusal sınırları flulaştıran küreselleşme olgusunun ortaya çıkması ile yerel kültürlerin özünde değişimler söz konusu olmuş, geçmiş kültür anlayışı yerini dışarıdan etkiye açık evrensel bir anlayışa bırakmıştır. Bir taraftan çok kültürlü bir yapıya sahip evrensel anlayış ile yoğrulmuş ve medyatikleştirilmiş toplumsal yapı, öte taraftan dini olanın medya tarafından dönüştürülerek popülerleştirilmesi, ister istemez

bireylerin sahip olduğu dini kimliğin yapısal anlamda değişimine de neden olabilmektedir. Ancak bu durumun hangi düzlemlerde gerçekteştiği, dinsel olanın medyada yansıtılmasındaki problemler, dini kimliğin inşası esnasında ortaya çıkan aşamalar çalışma konusu çerçevesinde irdelenen diğer hususlardır. Ayrıca bireylerin edindikleri ve sahiplendikleri kimliklerinde, din ve medya olgusunu ne düzlemde işledikleri gibi pek çok sorun da yeni medyanın da eklenmesi ile daha farklı boyutlara taşınmış olduğundan, medya hakeza bu çerçevesi ile de çalışmanın kapsamına dâhil edilmiştir.

Yukarıda değinildiği gibi genel olarak batıda din lehine bir değişimin olduğu gözlemlense de, ülkemiz açısından farklı durumlar söz konusudur. Türkiye özelinde yapılan araştırmalara bakıldığında; toplumsal değişim anlamında dinsizliğin artış gösterdiği, inanç ritüellerini uygulama anlamında zayıflamanın söz konusu olduğu görülmektedir (Konda Hayat Tarzları Araştırma Raporu, 2018). Sekülerizm ve dinin birbirlerini etkilemesi ve dönüştürmesi (Kirman, 2005), ülkemizde hemen hemen her alanda hissedilmeye başlanmış, kültürel birikimin yoğunluğu sebebiyle de karmaşık ve grift birçok kurumsal ve sosyal araştırma sahasının açılmasına neden olmuştur. Özellikle gençler ve kadınlar üzerinde din algısı ve anlayışına yönelik birçok çalışmanın zorunluluğunu da doğuran bu süreçte, maneviyat, kutsallık, değerler, mahremiyet, popüler kültür, moda gibi birçok sahada (Kula, 2001; Onay 2004; Okutan, 2012; Yapıcı, 2016) yapılan araştırmalar, dini kimliğin seküler bir din anlayışı çerçevesinde dönüşümünü ortaya koymuştur.

Bu açıklamalardan hareketle çalışmanın genel olarak üst problemini ise; “medya din ilişkisi çerçevesinde genç bireylerin geleneksel ve yeni medya araçlarına yaklaşımları ve bu araçlar üzerinden dini anlayışlarını ve dini kimliklerini nasıl kurguladıkları” şeklinde oluşmaktadır. Bu noktada problemi tamamlayıcı diğer alt sorular şunlardır:

- Kimliğin inşasında etkili olan temel faktörler nelerdir? Gençlerin kimlik oluşumunda bu kaynaklardan hangisi aktif rol oynamaktadır?
- Gençlik döneminde kimliğin ve dini kimliğin inşasında rol alan etmenler nelerdir?
- Dinin medyatikleşmesi problemine dair yaklaşımlar ve medya- din etkileşiminde rol oynayan temel unsurlar nelerdir?

- Üniversite eğitimi alan gençlerin eğitim seçiminde din ve medyanın rolü nedir?
- Gençlerin sahip olduğu dindarlık algısı ve bu algının medya kullanımlarına yansımaları nasıl gerçekleşmektedir?
- Gençlerin genel olarak geleneksel medyaya yaklaşımları ve bu medya üzerinden edindiği dini anlayış nasıl kurgulanmaktadır?
- Gençlerin yeni medyaya karşı yaklaşımı nasıldır? Yeni medyanın gençlerin dini anlayış ve tutumlarında ne gibi bir rolü bulunmaktadır?

II. Amaç ve Önem

Ülkemizde medya ve din ilişkisine dair çalışmalar yeni yeni ivme kazanmaktadır. Literatüre katkı sağlaması hedeflenen bu çalışma, medya, din ve kimlik kavramlarının ortak bir çalışmada yer alması bakımından önem taşımaktadır. Zira bu sahada daha önce yapılan çalışmalara bakıldığında; medya ve din arasındaki ilişkinin çerçevesi (Hoover, 2006; Herrmann, 2007; Çamdereli, 2018b), sosyal medya, din ve kimlik ile ilgili çalışmalar (Clark, 2002; Campbell, 2013; Dereli, 2018; Eken, 2019), Geleneksel medya ve dini kimlik (Fore, 1987; Valle, 1992; Mikos, 2006; Reichertz, 2010) gibi spesifik çalışmaların yapılmış olduğu görülmektedir. Çalışma ise, her üç kavramın temel süreçlerine yoğunlaşma, kuramlarla destekleme ve bu sahada gençlerle ilgili yapılacak daha geniş çalışmalara temel katkı sağlama iddiasını gütmektedir. Zira çalışmada gençlerin kişisel kimlik anlayışlarına ve dini kimliklerinin yapısına dair elde edilen veri ve bulgular, ileride yapılacak daha kapsamlı çalışmalara kapı aralayacak niteliktedir.

Çalışmada temel amaç, gençlere özellikle üniversitede eğitim alan gençlere ait dini kimliklerin inşası esnasında medyanın üstlendiği rolü kavrayabilmek ve medya türlerinin dini anlayışlarına ve dini inançlarına etkisine yönelik temel bulgu ve dinamiklere ulaşabilmektir. Temel amaca bağlı olarak oluşturulan diğer alt amaçlar şu çerçevede oluşturulmuştur:

- Teorik olarak kimlik inşasına ve gençlik döneminde dini kimliğin devam eden inşasına katkıda bulunan dinamik süreçlere değinmek, medya-din ilişkisinin boyutları, tartışma sahalarına dair bir çerçeve oluşturabilmek, dini kimliğe medya- din ilişkisinin yansıma biçimlerini ortaya koymak

- Uygulama safhasında ise, üniversite eğitimi alan gençlerin dini kimlik, dini anlayış algısına yönelik izlenimler edinmek, medyaya yaklaşımlarının dini anlayış ve inançlarına etkisini kavramak, kullanmayı tercih ettikleri medya türlerine dini anlayışları çerçevesinde nasıl yaklaştıklarını açıklamak

Medya, din ve kimlik kavramlarının her biri ayrı bir çalışma alanını oluşturmaktadır. Ancak bu çalışmada söz konusu kavramlar birbiri ile ilişkili olarak kurgulanmakla birlikte sınırları, kuramsal yaklaşımlar ile çerçevelenmeye çalışılmıştır. Örneklem seçimi ile de alanı daraltılan çalışmada özellikle, örneklem olarak seçilen üniversiteli gençlerin medya ile ilintili olarak dini anlayışlarını ve dini kimliklerini nasıl tasvir edildiğinin anlaşılması, bu öğrencilerin kimlik, dindarlık gibi kavramlara getirdiği bakış açılarının saptanması önemli görülen birkaç husustan biridir.

Çalışmada, medya ve din ilişkisi eleştirel açıdan ele alınmış, eleştirilerin mahiyetini içeren tanımlamaların yanı sıra eleştirilere zemin hazırlayan süreçlere ışık tutulmaya çalışılmıştır. Ancak çalışmayı önemli kılan bir diğer hususta; eleştirilen bu durum ve süreçlerin bireyin en verimli dönemi olan gençlik döneminde sahip olduğu dini kimliğe yansımalarının anlaşılması ve medya deneyimlerinin dini kimlik çerçevesinde nasıl kurgulandığının bilinmesine dair bulgular içermesidir.

III. Yöntem

Çalışmanın saha kısmında, üniversite gençliğinin medya, din ve kimlikle ilgili algı ve deneyimlerini öğrenmek adına nitel yöntemlerden biri olan fenomenolojik analiz yöntemi kullanılmış, veri toplama tekniği olarak da yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine başvurulmuştur. Fenomenolojik analiz, araştırmacının katılımcılar tarafından tanımlanmış şekliyle bir fenomen ile ilgili bireylerin yaşadıkları deneyimleri betimlediği, kaynağını felsefe ve psikolojiden alan bir araştırma desendir (Creswell, 2017, s. 14). Yöntem detaylı olarak 3.bölümde incelenecektir.

Araştırmada, amaçlı örneklem çeşitlerinden kartopu örneklem çeşidi seçilmiştir. Örneklem olarak 18-30 yaş arasında yer alan ve İletişim Fakültesinde okuyan 20 öğrenci ile İlahiyat Fakültesinde eğitim alan 20 öğrenci ile görüşülmüştür. Görüşmede dört ana tema çerçevesinde toplam 46 soru yöneltilmiştir. İki fakültenin seçilmesinde ortak neden, araştırmaya konu olan medya ve din alanlarına yönelik spesifik eğitim

vermeleridir. Bu anlamda eğitim alan öğrencilerin gündelik hayatlarında ve ileride mesleki hayatlarında uygulayıcı pozisyonda olmaları beklenmektedir.

Çalışmanın teorik kısmına katkı bağlamında; medyanın din üzerindeki etkileri ve gençlerin dini algılarının medyatikleşen din üzerinden dönüşümüne yönelik İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mustafa Arslan ile uzman görüşme gerçekleştirilerek, elde edilen bulgular çalışmaya eklenmiştir. Çalışmanın teorik kısmında, ağırlıklı olarak iletişim, sosyoloji ve medya sahasında yapılan çalışmalara yer verildiğinden dolayı din sosyolojisi bağlamında medya ile ilgilenen ilahiyat kökenli çalışmacıların güncel çerçevedeki yaklaşımları da önemli görülmüştür.

IV. Kapsam ve Sınırlılıklar

Geniş perspektiften ele alınan medyanın dini olanla ilişkisi, bu ilişki çerçevesinde etkilenen dini kimliğin inşa süreci ve üniversite gençliğinin dini kimliğine medya-din ilişkisini yansıtması, birçok kavram, kuram ve disiplini içine almakla beraber, çalışmanın kapsam ve sınırlılıklarını belirlemeyi zorunlu kılmaktadır.

Çalışmada tartışılacak olan dini kimliğe bir zemin oluşturmak adına multi disiplinler bir kavram olan kimlik kavramının tanımı sosyolojik bağlamla sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Ayrıca dini kimliğin sınırlarını somutlaştırmak adına modern dönemin sosyal yapısından türetilen iki farklı kimlik çeşidi de aktarılmıştır. Gençlik dönemi ve kimlik temasının işlendiği bölümde ise, sosyolojik açıklamaların yanı sıra psikoloji temelli kuramlardan da faydalanılmıştır.

İkinci bölümün ana konusunu, medya ve din ilişkisine etki eden dinamiklerin incelenmesi, dini kimliğin medya ve din ilişkisi bağlamında açıklanması ve medya türleri çerçevesinde, dini kimliğin inşasına yönelik bir bakış açısının ortaya konulması olarak sınırlamak mümkündür. Bu bölümde medya din ilişkisinin medyatik boyutta incelenmesi de söz konusudur. Medyatikleşmenin dini olanı dönüştürmesinin işlendiği bu kısımda, medyatikleşmenin dini anlayış üzerinde ne gibi etkilere sahip olabileceğine dair çıkarımlar sunulmuştur.

Üçüncü ve son bölümde, ergenlik dönemini geride bırakan ve toplum içerisinde konum alabilecek düzeyde olduğu kabul edilen 18- 30 yaş arası üniversite gençlerine yöneltilen

sorulardan elde edilen veriler analiz edilmiştir. Bu kapsamda gençlerin; eğitimleri, kimlik ve dini kimlik tanımlamaları, dini inanç ve dini anlayışlarının kişisel yaşayışlarına ve medya algılarına etkileri ve medya kullanımları üzerinden dini kimliklerini etkileyecek eğilim ve davranışlarını ortaya çıkaracak sınırlılıklar sorular aracılığıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

V. Literatür

Çalışmanın ana gövdesini oluşturan kavramlardan medyanın dini olanı ele alışı inceleyen önemli kaynaklardan biri Prof. Dr. Mete Çamdereli tarafından hazırlanan “*Din Ekranında Nasıl Durur?*” adlı çalışmadır. Çamdereli çalışmasında, medyanın kendi yapısına dini olanı uyarladığından ve dinsel içerikleri medyatikleştirdiğinden yola çıkarak dinin gazetede, sinemada ve televizyonda ele alınış biçimlerine yönelik yaklaşımlarını ifade etmiştir. Çamdereli; medyada dinin popüler temsilini ve dinsel olanın aktarılış şeklinin biraz da toplumun talebi ve eğiliminden kaynaklandığına değinmiş, medyanın; dini- ekonomik, dini-siyasal, dini-teknolojik ve dini-sosyokültürel düzlemlerdeki tezahürlerini örnekleri ile açıklamıştır.

Tez çalışmasında önemli bir kaynak olarak ele alınan bir diğer literatür de, Stewart Hoover tarafından hazırlanan “Religion in the media age” ve “Media and Religion” eserleridir. Hoover’in medya ve din ilişkisine dair eleştirel ve kuramsal yaklaşımlarını içeren her iki kaynak, medya ve din ilişkisinin kaçınılmaz olduğundan yola çıkarak, etkilerini tarihi, coğrafi ve sosyolojik bakış açılarından irdelemektedir. Dini kimliğin bu ilişki çerçevesinde irdelenmesinin önünü açan bu kaynaklar, medya ve din sahasının çerçevesini çizmek adına önem taşımaktadır.

Yakın zamanda dini kimlik- medya etkileşimi çerçevesinde hazırlanmış olan iki doktora tezi, bu çalışmaya yön kazandırması adına büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmalardan ilki olan ve Mustafa Derviş Dereli tarafından hazırlanan “*Dini Kimliklerin Sosyal Medyada Akışkanlaşması: Siber-Etnografik Bir Araştırma*” adlı çalışma, alanında ilklerden biri olması açısından önem taşımaktadır. Daha sonradan “*Sanala Veda: Sosyal Medya ve Dönüşen Dindarlık*” ismiyle kitaplaştırılan bu çalışmada; dijital din sosyolojisi bağlamında, dini kimliklerin sosyal medya üzerinden akışkanlaşması ve gündelik hayata dijital dinin yansımaları süreçleri ele alınmış ve siber uzamda akışkanlaşan dini kimliğin aşamalarını açıklanmıştır. Sonuç olarak çalışmada, yaşanan

gündelik hayat ile sosyal medya arasında sürekli mekik dokuyan bireye ait dini kimliklerin, dijital düzlemlerde varlık göstermeden önce olduğu gibi sabit kalmasının güç olduğu tespit edilmiştir.

İkinci çalışma ise, Metin Eken tarafından derlenen “*Modern Görsel Kültürde Online Din: M Nesli'nin Online İnanç Pratikleri Üzerine Bir İnceleme*” başlıklı çalışmadır. Müslüman ve modern gençliği temsil eden ve “M Nesli” olarak tanımlanan bir kuşağın, sahip oldukları dini kimliklerinin online inanç pratiklerine yansımalarının ortaya konulduğu çalışmada, görsel kültür ve teknik iletişim araçları çerçevesinde belirlenen başlıklar çerçevesinde pratiklerin tanımlandığı görülmektedir. Çalışmada; ayrıca medya alanına ait simgesel kaynakların; inanç, maneviyat, din ve aşkın olana yönelik anlamlarla ve pratiklerle nasıl ilişkilendirildiğine dair açıklamalara da yer verilmiştir.

VI. Tanımlar

- **Kimlik:** Kimlik birçok disiplinin ortak çalışma alanlarından birini oluşturan ve bu sebeple her bir disipline göre ayrı anlamlar taşıyan bir kavramdır. Kimliği, bir yandan bireyin kendi biyografisi olarak diğer yandan ise, fiziksel ve doğuştan gelen cinsiyet özellikleri, yetenekler, ilgiler ve kişilik özellikleri gibi Bio-Psikososyal özellikler olarak da açıklamak mümkündür (Müller, 2009, s.73). Çalışmada ise kimlik, kendi öz hali ile beraber dini kimlik başlığı altında tartışılmış, kuramlar çerçevesinde anlamlandırılan kimliğin oluşum aşamaları ve gençlerin kimlik algısı dâhilinde incelenmiştir.

Dini Kimlik: Kimlik inşa sürecinin özelliklerine göre kendi içinde çeşitlere ayrılabilen bir durumdur. Dini kimlik, mensubu olunan din ve sahip olunan din algısı çerçevesinde içselleştirilmektedir. Din açısından ele alındığında, bireysel algı ve yaklaşım derecesine göre ve bu yaklaşıma ilaveten içinde bulunulan toplum yapısının birey üzerindeki etkisi ve etkileşimine göre dinin kimlik oluşumunda önemli bir etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu anlamda dini kimliğin bireyin hayat anlayışını belirlemede etkin bir rol üstlenmiş olduğu söylenebilir.

Ancak bireyin dindarlık yaklaşımı ile yakından ilişkili olan dini kimlik, sahip olunan dünya görüşü ile de yakından ilişkili olarak şekillenmektedir. Nitekim birçok tarihsel dönem incelendiğinde; kimliğin, gündelik hayatın parçasını oluşturan ekonomik, kültürel ve siyasi gelişim ve değişimlere tepki verdiği görülmektedir. Sahip olunan dini kimliğin

de, söz konusu bu süreçlerden davranışsal, düşünsel ve eylemsel düzlemlerde etkilenmesi mümkün görünmektedir.

- **Gençlik:** Ergenlikten çıkış ve yetişkinliğe ilk adımların atıldığı gençlik dönemi, özellikle kimliğin artık şekillendiği ve üzerine ileride yaşanacak olan hayatı tertip etmeye yarayıcı özelliklerin eklendiği geçiş dönemini ifade etmektedir. Çalışmada, gençlik döneminde bulunan bireyin, dini kimliğine etki eden işlevlerin neler olduğu, din ve medya ilişkisi bağlamında dini kimliğini nasıl kurguladığı ve medya türlerinin genç bireyin dini kimliğini hangi bağlamda etkilediği açıklanmaya çalışılmıştır.
- **Medyatikleşme:** Medyatikleşme ile kültürel dönüşüme atıfta bulunmakla beraber toplumsal dönüşümde etkin olan süreçlerin medya tarafından oluşturulması, toplumu oluşturan bireyin medya tercihlerinin belirlenmesi ve birçok sahada var olan iletişim biçimlerinin etkilenmesi söz konusudur.

Dinsel içeriklerin, toplum tarafından talep edilen biçimde medya tarafından dönüştürülmesine değinilen çalışmada, dini kimliğin inşasında, gençlerin medyatik gündem ve medyatikleştirilmiş dini içerikten nasıl etkilendiği de ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

GENÇLİK ve KİMLİK

KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Kimliğin Tanımı

Kimlik konusu yüzyıllardan beri tartışılan geniş kapsamlı bir konu olmakla beraber, kavramsal çerçeve ile ilgili olarak 1950'li yıllardan itibaren ciddi bir dönüş yaşanmış, ilk olarak psikoloji bilim dalında bireyi tanımlama adına yapılan kimlik çalışmaları, daha sonra sosyal bilimler çatısı altında multidisipliner bir sahanın konusu haline gelmiştir.

Karşıtlık ilişkisi çerçevesinde bakıldığında; kimlik konusunda bireyin kendisini keşfetmesine ve bulduğu cevaplara göre çeşitli tepkiler geliştirmeye yönelik iki sorunun ön plana çıktığı görülmektedir: “Ben kimim?” ve “Sen kimsin?”. Bireyin kendisine yönelttiği bu iki soruya yönelik sosyal bilimler sahasında birçok disiplin tarafından bir takım yaklaşımlar geliştirilmektedir. Örneğin psikolojik perspektiften bakıldığında, bireysel öz imaja dair araştırmalara rastlanırken, felsefi sahada benliğe yabancılaşmanın çerçevesi anlaşılmaya çalışılmaktadır. Diğer bir sosyal bilimler sahası olan pedagojik çalışmalarda, kimliğin gelişim imkânlarına yönelik alternatiflerin neler olacağı incelenmekte, kültür bilimlerinin geneline bakıldığında ise, kimlik kalıplarının ve yaşam biçiminin sembolik ya da güç biçimiyle ilişkisine dair analizler gerçekleştirilmektedir (Zirfas, 2010, s. 12).

Çalışmanın sahası olan iletişim bilimleri alanında kimlikle ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında öne çıkan başlıkların; kimlik üzerinde kitle iletişim araçlarının ve yeni medya araçlarının etkilerinin çerçevesi (Hoover, 2006; Cambell, 2013), kimliğe kazandırdığı özellikler (Patchin, Hinduja, 2017; Mikos, 2006) yine bu araçların kimlik

seçiminde oynadığı rolün ne olduğuna (Palfrey, Gasser, 2008; Adolf, 2017; Hoover, 2003) yönelik içerikler olduğu görülmektedir.

Kimliğin doğru ya da başarılı bir formunu ortaya koymak adına, kimlikle alakalı her bir disiplinde geliştirilmiş olan yaklaşımlar, birbiri ile ilintili sahalarda ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu bu sahalarda geliştirilen kimlik ile ilgili tanımlar, olması gerektiği gibi ya birbiriyle kesişmekte ya da birbirlerini reddetmektedir (Zirfas, 2010, s. 9). Bu anlamda kimlikle ilgili multidisipliner yaklaşımların çoklu perspektif geliştirmiş olması, ortak bir tanıma varılmasını güçleştirmektedir. Ancak ana neden olarak nitelendirilebilecek bu sebep ile beraber kimlik kavramına yönelik ortaya çıkan her bir özellik, kavramın tanımını kapsamlı hale getirmiş ve dolayısıyla müşterek noktalarda buluşulmasını zorlaştırmıştır. Kimliğin fiziksel, bilişsel ve toplumsal öğeleri içeriyor olması (Atak, 2011, s. 164), belirli bir sosyal yapıya onu idame ettirmek, onu değiştirmek ve hatta onu yeniden biçimlendirmek suretiyle etkide bulunması (Berger, Luckmann, 2008, s. 250), mevcut soyutluğu üzerinden zihinsel ve sosyal süreçleri yansıtması (Bschleipfer, 2010, s. 19), farklılık ve benzerlikler arasında bir süreç olarak tanımlanması (Jenkins, 2004, s. 27), kavramın dönemsel olarak öne çıkarılan özelliklerine göre geliştirilen birçok perspektiften birkaçıdır. Dolayısıyla kimlik kavramının içinde yaşanan döneme göre yeniden üretimi, kimlik olgusunu sabit, durağan bir öz olarak bırakmadığı gibi esnek ve çok biçimli bir kavram olarak yeniden yaratmakta ve anlamlandırmaktadır (Girgin, 2018, s. 205). Zira günümüzde; kimliğin tanımı, sosyal öznellik, küreselleşme, akışkan modernite¹, özne ve etkileşim arasındaki ilişki, iç içe geçmiş bir dünya, bu dünyanın paydaşları, öznel olarak hissedilen kimliği oluşturan anlamlı bağlantılar şeklinde çeşitlendirilerek düşünce sahasına kaydırılmakta ve dönemsel etkilerin gölgesinde sürekli yeniden düzenlenmektedir (Wetherell, 2010, s. 3). Örneğin etkileri halen devam eden modern anlayış, kimlik açısından güvenilir olmayan ve sürekli değişen bir ortam olarak kabul edilmektedir. Bu modernist anlayış, kimliği bir mit haline getirmekte ve bu haliyle anlaşılabilirliğini iddia etmektedir. Ancak içinde yaşadığımız postmodernist dönem, kimliği çözümlenmesi gereken bir olgu olarak görmektedir. (Winter, 2003, s. 50). Bu anlamda postmodern dönemin kimliğe yaklaşımı ile ilgili tartışmaların çoğalmasından yola çıkan Wetherell (2010, s. 5), kimliğin nasıl inşa edildiğinin belirsiz hale geldiğine, kimliğe yapıbozumcu bir bakış açısı ile yaklaşıldığına

¹ Katı modernitenin güvensiz, belirsiz, akışkan bir modernite safhasına geçmesi. Bknz. (Bauman, 2013a).

dikkat çekerek, kimliğin bütüncül yapısının artık parçalı bir yapı haline getirildiğini aktarmıştır).

Kimliği tanımlama ve inşa sürecini sağlıklı bir biçimde tamamlama, kimliğin varlığın özünü ortaya koyan eylemleri gerçekleştiren güç olması bakımından önem taşımaktadır. Kimlikle ilgili kavram tanımlamalarına yakından bakıldığında, “ben kimim?” sorusuna verilen cevaplar üzerinden kavrama dair bir çerçeve çizildiği görülmektedir. Ancak bahsi geçen sorunun cevabı, birey için kritik öneme sahip olan şeyden ne anladığı ve nerede durduğunu bilmesine bağlıdır. Kimlikte söz konusu olan; benliğin kimliğinin ortaya çıkarılmasıdır, benlik ise bilinmesi gereken bir nesne olarak anlaşılmaktadır. Locke'a ait bu düşünceden özellikle bireye ait kimliğin öz bilinç meselesi olduğu da ortaya çıkmaktadır (Taylor, 1989, s. 27,49). Bu noktada kimliğin tanımlanmasını felsefi anlamda Platon ve Aristoteles'in ortak sorusu olan “bir şeyi (birey, nesne) ne oluşturur ve özü cevheri nedir?” sorusuna kadar dayandırmak (Heinrich, 1979, s. 137) mümkün görünmektedir. Özellikle Aydınlanma döneminin önemli filozoflarından Descartes'ın “düşünüyorum öyleyse varım” sözü, kimlik tanımını öz bilincin yeni bir kademesine yönlendirmektedir. Descartes, bireydeki bilgiye erişim yetisini de “herhangi bir dış düzen”e dayalı olmadığını, her bireyin yaratılışta benliğinde bu yetiyi bulundurduğunu ifade etmiştir (Müller, 2011, s. 20-25).

Varoluşun sorgulanmasıyla başlayan benliğin ve kimliğin biçimlenme süreçlerinin aydınlatılması noktasında kimlikle ilgili birtakım sorular ortaya çıkmaktadır. Bu sorular, olandan çok olmaya devam eden süreçler içerisinde kültür, dil ve tarih kaynaklarının kullanımı ile ilgili sorulardır. “Biz kimiz” ya da “nereden geliyoruz” sorularından daha fazla ne olabileceğimiz, nasıl temsil edildiğimiz, kendimizi nasıl temsil edeceğimiz ve bunun kendimizi temsil etme biçimimize etkisinin nasıl olacağına (Hall, 1996, s. 4) dair süreçleri somutlaştırmaya yönelik kaygılar ön plandadır. Süreç içerisinde öznel kimliğin kurgulanması aşamasında kimlik, dinamik bir biçimde birbirinden farklı iletişim durumlarının niteliği ve kendini tanıtmaya süreçleri arasında bireysel anlamda sürekli denge olarak belirlenmek zorundadır (Krotz, 2003, s. 28).

Kimlik ile ilgili genel tanımları özetlemek adına önde gelen bazı kuramcılarının yaklaşımlarına bakıldığında, kimliğin farklı yönleri ön plana çıkmaktadır. Kimlikle ilgili güncel bir yaklaşım sergileyen ve bireysel kimlik gelişim safhalarını inceleyen Erikson

kimliği, bireyin hayatını organize eden “ben” ile ilgili niteliklerin veya temel tutumların uyumu olarak anlamaktadır. Kimlik bilinci “ben kimim?”, “ben kim değilim?” ve “ben nasıl ben oldum?” sorularının cevabına bağlıdır. Erikson’a göre kimlik ömür boyu sürmekte ve sağlıklı bir kişilik, sağlıklı bir kimlikle şekillenmektedir. Sembolik etkileşim kuramının kurucusu olan George Herbert Mead, içinde kazanılan iletişim süreci çerçevesinde kimliğin “ben” yönüne odaklanmaktadır. Temel tezi, bireyin başkalarının gözüyle kendine bakarak ve kendini özne yaparak kendi benliğinin bilincinde olduğudur. Diğer bir sosyal bilimci olan Talcott Parsons ise kimliği, makul bir bireysel uyuma karşı çıkararak sosyal farklılık yoluyla oluşan çoğul roller olarak isimlendirmektedir. Birey toplumsal değerlere sürekli bağlı kalabilen ve aynı anda bu değerlere karşı yön verici bir model bulabilen olmak zorundadır (Abels, 2006, s. 8).

Kısaca “ben kimim” sorusuna verilen cevapların analizi ile temel bir tanımın yapılabilmesinden yola çıkararak kimlik hakkında birçok alt tanım yapılmaktadır. Ancak genel olarak bir tanımın yapılamaması kimlik hakkında kimliğin “kimliğinin” bazı yönlerinin tam olarak açıklanamaması (Zirfas ve Jörissen, 2007, s. 8) ile izah edilebilmektedir.

1.2. Kimliğin İnşa Süreci

Kimliğin inşa süreci çerçevesinde öncelik, bireylerin kendilerini bireysel ve toplumsal anlamda konumlandırmada nasıl bir yaklaşım sergilediğindedir. Bu çerçevede, bireylerin kendilerini toplum içerisinde konumlandırırken birtakım niteliklerini ya da özelliklerini ön plana çıkardığı görülmektedir. Bu nitelikler ve özellikler, sıklıkla “Benim kimliğim, neyin iyi ya da değerli olduğunu ya da ne yapılması gerektiğini bilir ve onaylama, karşı çıkma, karar verme gibi kesin kararları alabilir” şeklinde somutlaştırılmaktadır (Tylor,1989. akt. Fearon, 1999, s.5).

Kimliğin inşa süreci, bireyin kendini kavramaya başlaması ile aynı zamana tekabül etmektedir. Kendini kavrama ya da kendini anlama olarak tabir edilen süreç,  unsurdan elde edilen güncel bir eylem durumundan elde edilmektedir. Bu unsurlar, öznenin biyografisinin gelişimi ve öznenin hayat hikyesinin tekrar inşa edilmesi, şimdiye kadar elde edilen tecrübelerden yola çıkararak geliştirilen yaşam konsepti ve eylem durumunun gereklerine göre ilişkilerde mevcut pozisyonların olması. Kimlik

böylece geriye, ileriye ve güncel yaşantılara dönük bakış açısına sahiptir (Mikos, 2006, s. 3357).

Kimliğin biçimlenmesi olarak tanımlanan inşa sürecinde, bireylerin benlik algısı, grup ilişkileri, yapısal konumları, inşa esnasında atfedilen ve elde edilen durumlara isnat edilmek ve bu durumları gerçekleştirmek için kullanılmaktadır (Peek, 2005, s. 216). Kimlik inşasında şu özellikler dikkati çekmektedir (Subaşı, 2005; Erol, 2005; Connolly, 2009; Bilgin, 1994, akt. Armağan, 2013) :

- a) Kişisel kimlik inşasında hem tanınma hem de tanımlama faaliyetleri gerçekleşmektedir. Nitekim bazı kuramcılar tarafından kimlik ne olduğumuzu belirleyen ve doğuştan (fitri) bir özün keşfi ve doğrulanması olarak görülmektedir.
- b) Kimlik hem kendisi ve diğerleri arasında bir farklılaşma içermekte, hem de kendisi ile diğerleri arasında özdeşimden hareketle inşa edilmektedir. Yaşamı elverişli kılan birlik ve bütünlüğün alanı olan kimlik, aynı zamanda birçok farklılığın alanını oluşturmaktadır.
- c) Kişisel kimlik çok sayıda kimliğin bileşeninden oluşmaktadır. Örneğin; fiziki kimlik, sosyokültürel kimlik, yasalarca tanınan hukuki kimlik, etnik kimlik, bölgesel, ulusal ve ulus ötesi kimlik kişisel kimliğin birer bileşenidir.
- d) Kimlik nasıl inşa edilirse edilsin bir töze değil, temsile ve bilinç düzenine (imaj, görüşler, tanımlar, bilgiler) dayanmaktadır. Evrimsel bir süreç olarak düşünüldüğünde sürekli dönüşüm, yeniden inşa halindedir.
- e) Kişisel kimlik, değerler sistemine dayanmaktadır. Özgüven ve özsaygıya devamlı gereksinim duyulmakta ve onay görmek, sevilme, güçlü olmak için her türlü çaba gösterilmektedir. Kimlik; bireyin yapması ve olması gereken ile istediği, yaptığı ve olduğu zannettiği şeyin arasında salınım göstermektedir. Tekil ile çoğul, iç ile dış, olmak ile eylem, kök salmak ile başka yere gitmek gibi özellikler bunlardan bazılarıdır.
- f) Kişisel kimliğin ölümü, çaba, üretim, değişme ve yenileşme sayesinde önlenebilmektedir.

g)

1.2.1. Sosyal Kimlik İnşası

Kimlikte genel olarak iki karakter görünür durumdadır: Bir yandan kendine has bireysel bir karakter, diğer yandan ise sosyal anlamda tasdik edilebilir bir karakteri sergileyebilmek gerekmektedir (Keupp, 2010, s. 28). Bireysel anlamda kişisel özelliklere sahip “ben” ve eylemlere yön veren kendim “ben” kimliği öznel kimliği kurgularken, sosyal kimlik nesnel kimliği kurgulamaktadır (Tablo.1).

Tablo 1. Kimliğin İnşasında Etkin olan Bileşenler (Müller, 2009, s. 92).

Kavram	Açıklama
Kişisel Kimlik (I-Ben)	.....bir bireyi kendine münhasır (kendine has) olarak lanse eden her bir kişisel özellik anlaşılmaktadır (Kişilik özellikleri, yetenekler, ilgiler, biyografi, biyosozyal özellikler gibi).
Sosyal Kimlik (Me-Bana)	..... sosyal ilişkiler çerçevesinde kabul edilen pozisyonu yansıtmaktadır. ..... grup aidiyetlerine bir form vermektedir. .....başkaları tarafından nasıl görüldüğü ve bu başkalarının hangi beklentileri kişinin kendisine haiz kıldıkları, verilen bu sosyal rollerde ne olduğu hakkındaki bilinçtir.
"Ben" Kimlik (Self-Kendim)	..... Bir taraftan sosyal ve kişisel kimlik arasındaki çatışmaya ve ruhsal sapmalara çözüm arar, diğer taraftan ise özellikle eylemlere ve tutumlara yön veren bir referans ve düzen şemasını temsil eder.

Mead tarafından Darwin’in gelişim teorisinden esinlenerek kurgulanan bireyin kimlik veya Mead’in paralel olarak kullandığı benlik oluşumu, bireyin kimliği (veya benliği) çevresinde bulunan organizmalarla olan ilişkilerine göre biçim almaktadır. Yani Mead’in ifadesi ile “bireyin ‘Ben’ (yani öznel tarafı) yönü, organizmanın başkalarının eylemlerine, tutumlarına verdiği reaksiyonlardır, ‘Bana’ (nesnel tarafı) yönü ise kendisi tarafından da kabul edilen başkalarına ait tutumların örgütlü grubudur” (Mead, 1968, s. 218).

Kimliğin inşasında sadece bireysel anlamda değil sosyal anlamda da bir inşa sürecinin yürütüldüğü görülmektedir. Çünkü kimliğin inşasında bireysel benlik ve kişilik özelliklerinin yanı sıra sosyal anlamda bireyin algılanma düzeyleri ve edindiği konumun

da etkisi vardır. Kimlikte bireysel sosyal konumlandırmanın bir sonucu olarak, toplumsal “dış” ve öznel “iç” arasında bir uyumun tesis edilmesi hedeflenmektedir. (Keupp, 2010, s. 28).

Kimlik bireyin öznel anlamda benliğinde kurguladığı özelliklerin bir bütünü olmakla beraber, nesnel anlamda dış dünyadan, kamusal alandan gelecek etkilerle şekillenecek bir süreçtir. Bu çerçevede öznel ve nesnel anlamın etkileşim alanı kimlik olmakla beraber kültürel, sosyal, kişisel etkilerin pratik alanı da kimliktir denilebilir (Girgin, 2018, s. 204). Bu anlamda birey, sahip olduğu kişisel kimliğin yanısıra sosyal kimliği ile de nitelendirilme ihtiyacı duymaktadır. Çünkü bireysel kimliğin oluşumunda toplumun ulusal, kültürel, ekonomik değer ve davranış kalıpları, kolektif semboller, insanı insandan farklı kılan yapay bir kimliği de (Aşkın, 2007, s. 216) beraberinde getirmekte, dolayısıyla da bir nevi bir sosyal kimliğe de zemin hazırlamaktadır. Burdan yola çıkarak sosyalleşen kimliğin, refleksif bir yapıda olduğu ve etkileşim sonucu şekillenen benlik ve kişilik özelliklerini bireye ve topluma yeniden yansıttığı söylenebilir. Sosyal kimlik söz konusu bu etkileşim sonucu “başkaları beni nasıl görüyor ve bu başkaları benden hangi beklentileri ummaktadır?” sorularına yanıt bulabilir ve kendi benlik bilincine ulaşabilir (Müller, 2009, s. 76).

Sonuç olarak sosyal kimlik, bireylerin ait olduğu, bireylerin enerjilerini harcadıkları ve kendilerini tanımladıkları sosyal gruplara atıfta bulunan kategorik nitelikleri ifade etmektedir. Yani birey, rol model olarak seçtiği gruptaki diğer grup üyelerini kendisine benzer olarak algılamakta, onlarla en belirgin özellikleri, değerleri, anlamları ve hedefleri paylaşmaktadır (Berry vd. 1997, s. 48). Sosyal kimlik toplum yapısı ile ilişkili olduğundan dolayı söz konusu bu kategorilerin uygulanması, toplum beklentileri ile paralel olarak uygulanmaktadır.

1.2.2. Kimliğin İnşasında Kişilik-Benlik-Özdeşleşme Kavramlarının Rolü

Kimlik kelimesi, çeşitli alanlarda farklı olguları anlamlandırmak için kullanılmıştır. Kimliğin farklı aşamalarını tamamlayan bu olgular, özdeşleşme, benlik ve kişilik özelliklerini de barındırmaktadır. Kimlik üzerinden bu kavramlar şu şekilde izah edilebilmektedir (Gürses, 1999, s. 74):

1. Bir nesnenin kendisi ile aynı, eş olması-Ayniyet.

2. Bir bireyin aynı amaçla bir araya gelmiş toplulukla özdeşleşme ilişkisi üzerinden kendini tanımlaması/tanıtmaması- Aidiyet.

3. Bir bireyin kim olduğu hakkındaki adli, resmi bilgilerin toplamı

4. Bir bireyin psikolojik anlamda “kişilik kazanma”, “kendi olma” süreci- Ayniyet ve aidiyetin etkilediği çoklu kişilik.

Temel yaklaşımlardan yola çıkarak kişilik anlamında kimlik denildiğinde, bir taraftan bireyin bireysel biyografisi, diğer taraftan fiziki ve doğuştan edinilmiş yetenekler, ilgiler ve kişilik özellikleri gibi biyopsikososyal özellikler anlaşılmaktadır. Kişisel kimlikler, bireye bireyselliğini bahşetmektedir ve onu diğer bireylerden ayıracak benzersiz özellikler kazandırmaktadır. Kişiyeye özgü bu kimlikler, eylem düzleminde uyarıcı eylemler aracılığı ile karakterize edilmektedirler (Müller, 2009, s. 73).

Kişiliğe diğer bir yaklaşım Erikson tarafından getirilmiş ve geçmişte kurgulanmış olan beceriler ile yaşanan zaman içerisinde sezilmiş olan imkânlar arasındaki bağlantı olarak özetlenmiştir. Erikson'a (1975, s. 14) göre; bu bağlantı, tamamen bilinçdışı, bireyin büyümesi esnasında gelişmiş olan şartlarla, neslin değişim dolu süreci içerisinde oluşturulmuş ve değiştirilmiş sosyal koşullar arasındaki bağlantıdır. Prensipte olarak, kişilik, büyümekte olan kişinin sosyal çevresini sürekli genişletmeye, farkında olmaya ve çevresi ile karşılıklı ilişki kurmaya hazır olması, ayrıca ilke olarak, toplumun dönüşümlü etkileri sağlayacak imkânları sıralamasına olanak verecek şekilde yönlendirilmiş olmasını içerecek kademelere göre gelişmektedir (Erikson, 1999, s. 265).

Bireyin anlayış dünyasında ise kimliğin inşa edilmesi, kişilik ve benlik süreçlerinin tanımlanmasıyla paraleldir. Kişiliğin tanımına bakıldığında, üç boyutun ön plana çıktığı görülmektedir: a) İnsanın gözlenebilir davranış ve alışkanlıkları, b) Ferdin diğer insanlar üzerinde bıraktığı etkiler ve izlenimler c) Ferdin iç hayatındaki dinamik güçlerin kendilerine has özellikleri (Kula, 2015, s. 35).

Kimliğin bir diğer önemli bileşeni olan özdeşleşme kavramı, kimlik ile eş değer manadadır. Zira kimliğe getirilen anlam yüklemelerinden özdeşim kurma veya özdeşleşme yönlerine sıkça vurgu yapılmaktadır. Kişisel veya toplumsal bir kimliğin oluşumu esnasında söz konusu varlığın kendi kendini bir şey ile özdeş görmesi yani

aynı görmesi ve kimliğini bu çerçevede algılaması (Coşkun, 2003, s. 6), kimliğin inşası aşamasında etkin olan bir süreci ifade etmektedir. Psikodinamik gelenek çocukluktan itibaren kişilerin ve nesnelerin özümsemesi ile birlikte başlayan özdeşleşme ile kimliğin kurgulanmaya başlandığını ifade etmektedir (Marshall, 1999, s. 405). Özdeşleşme ile beraber kimliğin inşasında yol katetme durumunun gerçekliği de eklendiğinde, seçilen kimlik türünün biyolojik etkenlerin yanı sıra kültürel, sosyal ve psikolojik etkenlerin de etkisinde biçim aldığı iddia edilebilir. Söz konusu bu etkenlerin ışığında özdeşleşme, rol model ve referans gruplarının önemini anlama, bu gruplarla ilgili tutum geliştirme ve hangi davranışların kimliğe uygun olduğunu belirleme, fark etme ile de yakından ilişkilidir (Gleason, 1983, s. 916). Böylece gündelik hayat içerisinde özdeşleşme yoluyla kazanılan tutum ve davranışlar, bireyin kimlik inşasında ve kazanılan kimliğin sürdürülmesinde katkısı etkili ve derin olmaktadır.

Kimliğin üçüncü ve en önemli aşaması ise benliktir. Birçok kuramcı, kimlik ile benliği eş anlamlı olarak kullanmaktadır (Mead, 1934, James, 1890). Bu anlamda özellikle sanayi devrimi sonrası modern dönem çerçevesinde kimliğin iki temel teori bağlamında açıklandığı görülmektedir. Mead'ın başını çektiği Amerikan sosyal davranışçılık, toplumsal uyumun refleksi olarak benliğin şekillendiğini belirtirken, Freud'a ait psikoanaliz teori benliği, güdülerin talepleri ve kültürden kaynaklanan talepler arasındaki yapısal çatışmalar çerçevesinde açıklamaktadır (Lohauß, 1995, s. 13).

Benlik ile ilgili birçok tanım yapılmak ile beraber daha çok refleksif özelliği ön plana çıkmaktadır. Kimliğin öznel anlamda kendine yansıttığı tutumlar ve nesnel anlamda edindiği rollerden kaynaklanan özellikleri kendine yansıtması, benlik algısını da bu çerçevede biçimlendirmektedir. Bu yaklaşımdan yola çıkıldığında benliği, “başka bireylerin edinmiş oldukları tutumları kendine bütün halinde yansıtma eylemidir” şeklinde ifade etmek mümkündür. Kendi başına bu durum, tek yanlı ve mekanik bir süreç olmamakla birlikte, öteki tarafından bilinme (yani nesnel olarak atfedilmiş kimlik) ile kendini tanıma (öznel olarak edinilmiş kimlik) arasında diyalektik bir ilişkiyi gerektirmektedir (Berger, Luckmann, 2008, s. 193)

Benliğe dair kapsamlı bir tanım geliştiren W. James, benliği “Beni-Bana” ve “Ben” olarak ikiye ayırmaktadır. Sosyal kimliğe de atfedilen bu tanımda öznel-nesnel kimlik çerçevesinde, farkındalık, düşünme ve algılama süreçlerinin aynı anda işlevsel ve

refleksif olması halinde “I-Ben” odaklı öznel yönün aktif olduğu görülmektedir. Diğer bireyler tarafından algılanan ve bilinen benliğin, özne tarafından da tasdik edilmesi ve bilinmesi halinde ise “Me-Beni, Bana” odaklı nesnel yön harekete geçmektedir (Brown, 1998, s. 2-3). Benliğin bu çift yönlü yapısı kimliği, bütüncül bir benlik olarak nitelendirilmesine zemin hazırlamaktadır. O halde bu kimliği oluşturan kendiliğin kimliği ve etkilendiği ötekilerin kimliği “şey” olarak algılanabilir. Bu durumda bireyin, sosyal olarak kendisine tahsis edilmiş tiplleşmelerle bütünüyle özdeşleşmesi söz konusudur. Birey, edindiği bu bütüncül tip² çerçevesinde kavranmaktadır (Berger, Luckmann, 2008, s. 134). Bireyin kazandığı bütüncül tip ise, mensubu olduğu toplum ve cemiyette konum edinmesine, sorumluluklarını benlik bilinci çerçevesinde yürütmesine, bütüncül kimliğin öğelerini seçmede ve benlik çatısı altında birleştirmesinde algısal boyutta duyarlılıklar sağlamaktadır.

1.3 Kimliğin İnşası Etkileyen Faktörler

Kimliğin dinamik bir yapı arz etmesi, değişime açık olması, aynı zamanda birbirinden farklı rolleri de içerecek tarzda süreklilik sağlaması anlamına gelmektedir. Kimliğin parçalanarak çeşitlenmesi sürecini de içeren bu süreklilik serüvenini doğru bir şekilde yürütmek adına bireyin dünyaya gelişinden itibaren kimliği inşasında etkili aile, toplum, kültür gibi birtakım faktörlerin varlığının baskın olduğu görülmektedir. Bu anlamda adı geçen bu faktörlerin etkisini incelemekte yarar görülmektedir.

1.3.1 Aile Faktörü

Gündelik hayat içerisinde birey için önemli bir konuma sahip olan aile kavramı, sosyal, bireysel, ekonomik vb. işlevleri bünyesinde barındıran temel ama derin bir kurumun tanımlarını içermektedir. En temel biçimde aile içinde var olan yapının etkisi ile kısmen biçimlenmeye başlayan bireysel kimlik, belirli bir aile içerisinde ve anne-çocuk ilişkisi, anne-baba arasındaki ilişki, kardeş ilişkisi gibi çift ilişkiler çerçevesinde, ailelerin birbirinden farklı alt sistemlerinde oluşmaya başlamaktadır (Scabini, Manzi, 2011, s. 23). Aile ile ilgili geniş bir tanım ortaya koymak ve eğitim sistemi, ya da refah devleti kurulumunda alacağı konumu anlamlandırmak adına birçok araştırma ortaya konulmuştur. Bu araştırmalarda ailenin birçok alanı kapsayan tarihi ve içinde bulunulan

² Tip: Aynı cinsten bütün varlıkların veya nesnelerin temel özelliklerini büyük ölçüde kendinde toplayan, tür, çeşit (TDK Türkçe Sözlüğü)

zamanla alakalı formları, yapıları ve işlevleri, ailede var olan yetiştirme ve eğitim mekânı, etkileşim ve ilişki ağı, cinsiyet ve nesil durumu, kendi demografik boyutlarında ve hukuksal yasalar çerçevesinde, diğer toplumsal bağlarıyla aydınlatılmaya çalışılmıştır (Gippert, 2013, s. 33).

Berger'e göre (2011, s. 13-14), toplumun oluşumunda etkin olan ve nesnel olarak var olan kurumlar, roller ve kimlikler insan tarafından üretilmektedir. Belli bir toplumda kurumsal anlamda var olan aile ise, nesnel gerçeklikteki gibi deneyimlenmekte ve kavranmaktadır. Bu anlamda aile kurumu, bireyin hayatının bir kısmında, önceden belirlenmiş kalıpları empoze etmektedir. Bu kalıplar, kurumsal bir yapı olan aile içerisinde, baba, amca, kardeş gibi birtakım rolleri ve davranış modellerini de beraberinde getirmektedir.

Ailenin kimlik gelişimi anlamında ilk işlevi, bireyi yetiştirmektir. Bu anlamda aile içerisindeki etkileşimde ön planda her halükârda öznenin tanınması, güvenin tesisi ve desteklenmesi, başkalarının saygı ve takdirinin kazanılması, benliğin kendine saygı duyması, takdir etmesi ve kendisine güvenmesi anlamında kendisini tanıması yer almaktadır. Yetişen birey için özneler arası yapı ve bundan kaynaklanan kimliğin inşası sürecinin var olması, her şeyden önce 'tanınmanın' deneyimlenmesine ve kendi benliği ile olumlu bir ilişki sürmesine bağlı olmaktadır (Honneth 2003, s. 277). Kimlik ise, ailenin çocukluk döneminden itibaren etkileşimde olması ve sosyalleşme sürecini başlatmaları ile oluşmaktadır. Bu etkileşim ve sosyalleşme süreci içerisinde anlam ve anlamlandırma bilinci gelişmeye başlamakta ve bu gelişim, özne olarak kendi ile ilgili bilinci aynı zamanda kazandırmaktadır (Ecarius, 2013, s.55). Ancak etkileşim ve sosyalleşme süreci ile bireysel anlamda ergenlik dönemindeki kimlik biçimlenmesi ve rol alma yeteneği bireyden bireye farklılık göstermektedir. Bu durum, aynı aile içerisinde dahi edinilen bireysel deneyimlerin birbirinden farklı olmasından kaynaklanmaktadır (Grotevant, Cooper,1986, s. 82).

Kimliği inşa eden aile kendi içinde birçok farklı sistemlerden oluşmaktadır ve bu oluşum genel olarak üç perspektif çerçevesinde açıklanmaktadır (Koerner and Fitzpatrick, 2004, akt. Weigel, 2008, s. 1427-1428):

İlk perspektif ailede ebeveyn, çocuklar ve diğer aile üyelerinin varlığı ya da yokluğuna dair yapısal tanımını içermektedir.

İkinci perspektifte, aile yapısında psikososyal işlevlerin ve görevlerin tamamlanması ele alınmaktadır. Bu işlevsel bakış açısı, hane halkının bakımı, çocukların sosyalleşmesi, duygusal ve maddi desteklerin sağlanması ve diğer rollerin yerine getirilmesini içeren toplumsal işlevlerin yerine getirilmesinde ailenin kurumsal yönlerini ön plana çıkarmaktadır.

Üçüncü perspektif ise, davranışlarında samimi olan bireylerin, duygusal bağlarla aile kimliği duygusu çerçevesinde geçmiş ve gelecek deneyimi oluşturan bir etkileşim sürecini gerçekleştirmeler tanımlanmaktadır.

Bu perspektifler kısaca ailenin yapısal, sosyal ve duygusal yönlerine tekabül etmekte ve bu yönlerin sağlıklı bir biçimde gelişmiş olması ve bireylerine sağlıklı bir şekilde yansıtılmış olması, Erikson'un tanımladığı sağlıklı kimlik inşasına önemli bir katkı sunmaktadır. Ergenlerde ve gençlerde sağlıklı kimlik gelişimi ve ailenin rolü ile ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen bulgular derlendiğinde; bireyin kişisel ilişkilerinde az ya da daha fazla bireyselliğini ön plana çıkarmasında ailenin yakınlığının yoğun etkisinin olduğu, katı disiplinli ailelerde kontrol düzeyinin sertliği ile kimlik geliştirmede yaşanan zorlukların doğru orantılı olduğu, ailenin otokontrolü bireye bırakmasıyla bireyin kimlik arayışına yatkınlığını arttırmaya zemin hazırladığı gibi önemli bulgular öne çıkmaktadır (akt. Mullis, vd. 2003, s. 969). Bu sonuçlardan yola çıkarak ailenin en temel sosyal sistem olarak kabul edilmekle beraber, özellikle psikolojik ve sosyolojik yaklaşımlardan yola çıkarak, bireyin kişisel ve sosyal kimliğinin ailesi ile olan ilişkisi çerçevesinde biçimlenmeye başladığı ifade edilebilir.

1.3.2. Eğitim Faktörü

Kimliğin inşasında aileden sonra etkili olduğu düşünülen kurumsal yapılardan biri eğitimidir. Bireyin belli bir aşamadan sonra gelecek anlayışına paralel olarak seçtiği eğitim, alışlagelmiş düşünce biçimlerini ve yaşam tercihlerini, evrensel öğrenme, dil ve bilgi çeşitlerine göre yeniden biçimlendirmektedir (Beck, 2011, s. 142). Böylece eğitim, bireyin değişen dünya görüşü üzerinden kimliğini etkilemekte, öte yandan içinde yaşanılan dönemde ideal olarak gösterilen karakteristik özelliklerin eğitim yoluyla kimliğe eklemlenmesi sağlanmaktadır. Birey, kendi kimliğini inşa ederken sadece kendini değil, kendisinin dışında "öteki" olarak gördüğü bireyleri de tanımakta ve tanımlamakta, içinde bulunduğu sosyal çevreyi deneyimlemekte ve yaşamını sürdürmek

için gerekli olan bilgileri edinmektedir. Her üç süreç, bireyin doğal olarak ya da sonradan isteyerek tabi olduğu eğitim sistemi çerçevesinde ilerlemektedir. Eğitim bireye ne olduğunu öğretirken, aynı zamanda beceriler, yetenekler, davranışlar ve tutumlar, aile yapıları ve aileden aktarılan yaşam tarzları hakkında da yorumlar sunmaktadır. Hayata ve kimliği bütünleyen parçalara dair eğitim aracılığıyla bireye kazandırılan bu perspektifler, özgürleştirici açılara sahip olmakla beraber yaşama dair aşılması zor olan “sınır geçişi” süreçlerini de meydana çıkarabilmektedir (Vincent, 2003, s. 6). Sınır geçişi süreçleri, bireyin kimliğine olgunluk, ehil olma ve kabiliyet özelliklerini kazandırmak adına önem taşımaktadır.

Bu durumda eğitimin öğretme yönünün öne çıktığı görülmektedir. Eğitimin öğretme işlevini üç aşamada ele almak mümkündür. Formel öğrenmede; öğrenme ortamlarının yüksek düzeyde yapılandırılması (Gerbner, 2001, akt. Eshach, 2007, s. 172) belli müfredat dâhilinde eğitimin aktarılması söz konusudur. İformel öğrenmede; yaşamda kendiliğinden ortaya çıkan durumlar geçerlidir; örneğin, aile içi, akraba, mahalle vb.. Sayılan bu faktörler kişinin okuduğu, izlediği ve dinlediği içeriklerin yanı sıra hobilerine ve sosyal yaşamına da yansımaktadır (Maarschalk, 1988, Tamir, 1990, akt. Eshach, 2007, s. 173). İformel öğrenme, hiçbir otorite figürü veya aracının olmamasından ötürü diğer ikisinden ayrılmıştır. Öğrenen, istediği bilgi, beceri veya yetenekleri elde etmek için öğrenilen yolu kendi belirlemektedir. İformel öğrenmede, öğrenme ortamlarının daha az yapılandırıldığı ve öğrenmeyi yönetmenin öğretmenlerden öğrenenlere kaydırıldığı süreçler etkin olmaktadır.

Nonformel öğrenim ise planlı ancak oldukça uyarlanabilir bir şekilde kurumlarda, organizasyonlarda ve örgün veya gayri resmi eğitim alanlarının dışındaki (STK eğitimleri, eğitim kursları gibi) durumlarda gerçekleşmektedir. Formel eğitim ile aracılık etme özelliğini paylaşmakta, ancak öğrenme motivasyonu tamamen öğrenciye özgü ve öğrenci seçimi ile gerçekleşmektedir (Eshach, 2007, s. 173).

Eğitim konusunda, bir çok perspektif ve kuramın geliştirildiği görülmektedir. Ancak özetlemek gerekirse eğitimin, bireyin içinde bulunduğu toplumda yaşanan sosyal ve ekonomik değişim üzerinden biçimsel olarak belirlendiğine dair tanımlar, daha fazla ön plana çıkmaktadır. Eğitimin inşa edildiği sistemi somutlaştıran ve dönüşümünü ilan eden bu yaklaşım, eleştirel bir bakış açısı çerçevesinden değerlendirildiğinde, sığ ve kadereci bir anlayış olarak karşılanmaktadır. Bu noktada eğitim teorisyenlerinden Apple

(1996, s. 108) ”eğitimin dönemsel etkilerden uzak kendi varoluş ilkesi çerçevesinde tanımlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Apple, temel amacın “pratikte birçok türdeki toplumsal eşitsizlikleri vurgulayan ve bunlara karşı çıkan, öğrencilerin kendi dünyalarının ve hayatlarının nasıl olduğunu kavramalarına yardımcı olan ve gerekli değişiklikleri yerine getirmeleri için neler yapılabileceğini planlayan bir eğitim oluşturmak” olduğu fikrini aktarmaktadır. İdeal bir yaklaşım olarak ele alınabilecek bu durumun uygulama aşamasında, politik ve ekonomik bireysellikten kaynaklanan liberal bir anlayışın (Lukes 1974, s. 79) gölgesinde kaldığını söylemek mümkündür. Dolayısıyla bireyin kimliğine anlamlı katkıda bulunacak bu yaklaşımın hedef olarak mevcudiyetini koruduğunu söylemek mümkündür, ancak içinde yaşanan dönemin özelliği, bu hedefin gerçekleşmesine fırsat vermemektedir.

Eğitimin kapsamı ve sonuçlarının bireyin kimliğine yansımalarına dair birçok teori tartışılırken, temelde tartışmaya kapalı gerçeklerden biri, ebeveynlerin çocuğun kimliğini temellendirme anlamındaki eğitim tercihleridir. Değerlerin seçimi olarak da tanımlanabilen tercihlerin belirlenmesinde, öncelikli olan ebeveynlerin anlayışı ve çocuğa yaklaşımlarıdır. Aile, öncelikle birey kimliğinin inşasına katkıda bulunurken ikinci aşamada eğitime yaklaşımı ile bireyin kimliğine etki etmeye devam etmektedir. Genel olarak ailelerin sahip olduğu değerleri, aşağıda yer alan şekildeki gibi sıralamak mümkündür.

Şekil 1. Sezgisel Seçim ve Değerler haritası (Ball, 2003, s. 36)

Ebeveynde eğitime yaklaşımı içeren bu prensiplerin önemi ve baskınlık derecesi, bireyden bireye farklılık göstermekte, genel olarak prensiplerin birbirine paralel ve birbirini tamamlayan bir yapı arz ettiği görülmektedir. Bu haritada yer alan prensiplere; ebeveynlerin dini ve ahlaki değer anlayışını kapsayacak bir prensip eklemek mümkün görünmektedir. Zira eğitim, sadece somut, aklen ve bilimsel ispata dayalı, materyallerin kullanım amacına ve nasıl kullanıldığına dayalı bir sistem olmamalıdır. Eğitimin; bireyin ahlaki kuralları, geleneksel ve manevi değerleri, bağlayıcı kaideleri anlamlandırma amacıyla geliştirdiği ve takındığı tutum ve davranışları çağrıştırdığı (Cihan, 2014, s. 432) gerçeğinden hareketle, ebeveynlerin değerler anlayışının okul seçiminde etkili olduğu kabul edilmelidir. Bu prensiplerin tartışma sahası geniş olduğundan çalışmada yer verilmemiştir. Ancak her bir prensip ayrı bir çalışma sahasında değerlendirilebilir.

Eğitime dair bu prensiplerden hareketle, eğitimin bütün olarak bireyin kimliğinde temel ve öncü bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Zira eğitimin temel hedefi olan öğrenme olgusunun, kişinin belirli bir uygulama topluluğuna katılımının dönüşümünü, yani bireyin kimliğinin dönüşümünü ifade ettiği görülmektedir. Bu aşamada sosyalleşme olgusu ortaya çıkmaktadır. Birey, eğitim-öğretimin yer aldığı sosyal topluluklara veya ortak çıkarları olan insan gruplarına katılım yoluyla belirgin olmakta ve ortak davranış biçimlerini benimsemektedir. Sosyal ortamlara dahil olan bireyin sosyokültürel uygulamalara da tam katılımı beklenmektedir. Eğitim aracılı bu meşru sosyal katılım yoluyla gelişen ‘yeni gelenler’ ve ‘eskiler’ arasındaki ilişki ve etkinlikler; kimlikler, eserler ve bilgileri konuşmanın ve aktarmanın da bir yolunu sunmaktadır (Lave, Wenger, 1991, s. 29). Bu nedenle öğrenme, sadece bilgi edinmeyle sonuçlanmak yerine (ki, bu durum da gerçekleşmektedir) davranışları, söylemleri ve değerleri dönüştürmektedir. Bu dönüşümler, sahip olunan kültürel içerikler ve bireysel yetkinliklere tekabül eder ki kimliğin dönüşümü de tam bu noktada gerçekleşmektedir (Guitart, 2019, s. 164)

Anlam ve mana kazanma adına eğitim, sadece öğrenmenin anlam (anamlı öğrenme) olarak değil aynı zamanda mana (öznelik, kimlik dönüşümü) olarak tanımını da

içerilmektedir. Derin öğrenmeye³ de tekabül eden bu öğrenme sürecinde bazı öğrenme koşullarının sağlanması gerekmektedir. Öncelikle öğrenenlerin yani eğitim görenlerin teşvik edilmesi (öğrenme süreçleri üzerinde aktif kontrol sağlamalarına izin vermek), akabinde kavramsal içeriğin olgusal veya prosedüre dayalı bilgi ile entegrasyonunun kolaylaştırılması, son olarak ön bilgi ile yeni bilgi arasındaki bağlantının kolaylaştırılması büyük önem taşımaktadır (Guitart, 2019, s. 166). Kurumsal eğitimin kimlikle etkileşiminde büyük önem taşıyan anlam ve mana ayrımı, temel olarak aile kurumunda verilmekte, din, kültür ve medya ise tamamlayıcı rol üstlenmektedir.

1.3.3. Toplum ve Kültür Faktörü

Kimliğin oluşumunda toplumun yapısal özellikleri ve içinde yaşanan toplumun kültürel özellikleri büyük önem taşımaktadır. Toplumlar stabil bir yapıya sahip olmamakla beraber içinde yaşanan çağ ve dönemlere göre şekil almakta, dönüşmekte, değişmektedir. İçinde yaşanan toplumun temel yapısal özelliklerine bakıldığında, ulus, devlet, organizasyon ve aile gibi bir tür kolektif varlık (Copp, 1992, s. 183) olarak ve sosyal bir sistem olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu anlamda Talcot Parsons, toplumu, " herhangi bir sosyal sistem evreninde çevresel faktörlerin etkisiyle gelişen ve kendi kendine yeten bir sosyal sistem türü" (Parsons, 1966, s. 9) şeklinde tanımlamaktadır.

Toplumların sistemsel özellikleri, kimliğin temel yapı taşlarından birini oluşturmaktadır. Zira birey aileden sonra içinde yaşanan toplumun normları çerçevesinde yaşam tarzını, kişilik özelliklerini, statülerini, kimliğini oluşturan çerçeveyi oturtmaya başlamaktadır. Bu anlamda kimliğin toplum yapısından etkilenebilmesi için toplumun kendi kendine yetebilecek, yeterliliklerini karşılayabilecek bir grup olması ve bireylerin yaşam döngüsünün tüm aşamalarında toplumun dışına çıkmadan temel kişisel gerekliliklerini karşılamaları için yeterli olan kültürel materyaller ve "rol fırsatları" içermesi gerekmektedir (Parsons, 1966, s. 17). Berger, bu noktada toplumun yalnızca objektif olarak mevcut bir kurum ve rol topluluğu olmadığına vurguda bulunarak, aynı nesnel

³ Derin öğretim veya öğrenme olarak adlandırılan şey, eğitimsel eylemi kanalize eden ve içeriği, müfredat yeterliliklerini, anlam alanlarını temsil eden herşeyi somutlaştıran unsurların, öğrenenler tarafından üretilen materyallerle bağlantılandırılmasıdır (Guitart, 2019, s. 166).

gerçeklik statüsüne sahip kimliklerin bir repertuarını da içerdiğini belirtmektedir. Berger (2011, s. 14), toplumun bireye kimlik kazandırmasında en büyük işlevinin, bireye bir dizi rol saptamaktan öte sistem içerisinde bireyin tanımını kolaylaştırıcı belirlenmiş kimlikler kazandırmak olduğunu ifade etmektedir.

Kimlik kazandırma anlamında birçok işleve sahip toplumların zaman içerisinde dönüşümlere tabi tutulduğu görülmektedir. Toplumsal dönüşümler olarak nitelendirilen bu süreçler, içinde yaşanan dönemlere göre adlandırılmakta ve biçimlenmektedir. Kimlik, bu dönüşümün direkt muhatabı olan bireyin kişisel, davranışsal, bilişsel özelliklerine göre şekillenmektedir. Kimliğin dönemlere göre dönüşümünü anlamlandırmak, günümüz kimlik yapısının oluşum aşamalarını anlamak adına önem teşkil etmektedir. Bu çerçevede, toplumsal değişimlerin yaşandığı modern ve postmodern dönemin toplum yapısının kimlik üzerindeki etkilerini incelemekte yarar vardır.

Kimliğin güncel tartışmalarından biri de modern anlamda dönüşümü ve postmodern anlamda çözülümü ile ilgilidir (Winter, 2003, s. 49). Modernite olarak tanımlanan dönemin tanımına bakıldığında; 20.yüzyılda tarihsel etkiye sahip sanayileşme ve meta üretimi sistemi olarak da nitelendirilen kapitalizm, ulus-devlet anlayışı, zaman-mekân ayrımı, dil ve iletişim araçlarını kapsayan dolaylı deneyimlerin edinimi, küreselleşme ile yerel ve gündelik hayatın değişimi gibi birçok kurumsal ve davranışsal biçimlerin dönüşümünü kapsayan bir dönem ile karşılaşmaktadır (Giddens, 2014, s.28-40). Bu çerçevede modern dönemde kurumsal dönüşümün etkilediği sahalardan biri de bireyin doğumundan itibaren inşa etmeye başladığı kimliktir. Modern dönem öncesi geleneksel toplumlarda kimlik bir bütünlük taşıırken, modernleşme ile birlikte kişinin kimliğini belirleyen paradigmaların tekilleşmeye ve bireyselleşmeye yöneldiği görülmektedir (Girgin, 2018, s. 204). Bu noktada modern dönemle beraber kimliğin artı 'sorunsallaştığı' kabul edilmektedir. Geleneksel topluluğa entegre olmuş birey, kimlik sorunu yaşamazken kimliklerin yükselişi ve toplumlarda bireyselleşmenin öncelenmesi ile topluluklar, kolektif yapılar çözülmüş, sanayi dönemi ile kimliğin temel sorunları baş göstermeye başlamıştır (Kaufmann, 2004, akt. Bilgin, 2007, s. 48). Modernitede baş gösteren bu kimlik sorunu, "biz kendi benimizi nasıl kurar, kavrar, yorumlar, kendi kendimize ve başkalarına nasıl sunarız" sorunu çerçevesinde şekillenmektedir (Kellner, 2003, s. 189). Berger ve arkadaşları (1973, s. 73-75), modern dönem kimliğinin sorunlarını tartışırken yaşanan bu değişim ve dönüşümlerin 'bireyin kimlik krizi'

yaşamasını kaçınılmaz kıldığını aktarmıştır ve bu çerçevede kimlikte krize neden olan yapısal değişimleri şu şekilde özetlemiştir:

a. Modernleşme sürecinde ilk olarak kimlik açık hale gelmiş ve sosyalleşmenin tamamlanmasının ardından modern bireyde birçok belirgin özellik dengelenmiş olmasına rağmen, yetişkinlik döneminde tamamlanmamış birçok özellik ortaya çıkmıştır.

b. İkinci olarak modern kimliğin farklılaşması ön plana çıkarılmıştır. Modern öncesi toplumlarda tutarlı bir dünyada yaşayan birey, modern toplumdaki sosyal dünyaların çokluğundan dolayı her bir dünyayı nispeten dengesiz ve güvenilmez deneyimlemek zorunda kalmıştır.

c. Üçüncü aşamada modern kimlik yansıtıcı olma işlevi kazanmıştır. Yani modern toplum içerisinde sürekli değişen sosyal deneyim ve anlamlar ile yüzleşen birey, bu durumda kararlar ve planlar yapmak zorunda kalmaktadır ve aldığı bu kararları ve yaptığı bu planları aynı anda yansıtmaya zorlanmaktadır. Bu yansıtma, bir anlamda bireyin özneliği ve kimliğini içeren süreçler olarak anlamlandırılmaktadır.

d. Son aşamada, modern kimliğin bireyselleşmiş olduğu kabul edilmektedir. Bireysel özgürlük, bireysel özerklik ve bireysel haklar gibi temel öneme sahip ahlaki zorunluluklar birey nezdinde modern ideolojiler tarafından meşrulaştırılmaktadır. Bu durumda bireyin kimliğinin çeşitli nedenlerle modern ideolojiler tarafından biçimlendirmeye maruz kaldığı aşikardır.

Sonuç olarak; modern dönemde kimliğin inşası hakkında yapılan sosyolojik tabanlı yorumlar, iyimser ve kötümser iki ana düşünce çerçevesinde biçimlenmektedir. İyimser düşünenler, bireyselliğin artmasına ve kimliklerin çeşitlenmesine olumlu yaklaşmakta, kendilerini yansıtan kimliği seçerken gelenek, kültür ya da din gibi olguların dayatmalarından uzaklaşarak benliği algılamak adına geniş bir sahaya sahip olduklarını iddia etmektedir. Kötümser yaklaşımda ise, bireylerin ve toplumun kendine yabancılaştığı, kimliklerin parçalandığı, narsizmin ve egoistliğin artmasından dolayı otoritesizliğin arttığı modern dönemin kimliğin tanımını da flulaştırdığına vurgu yapılmaktadır (Marshall, 1999, s. 407).

Modernizmin sadece akıl ve bilimle olgu ve durumları açıklamaya çalışması, dış dünyayı akıl ile sınırlandırması, toplumda mevcut olan farklılıkların toplumu bütün olarak kabul eden bir sistem anlayışı ile görmezden gelinmesi tepki olarak postmodernist bir döneme zemin hazırlamıştır. Modernist bir yaklaşımın eseri olan çoklu kimlikler toplumun her düzleminde deneyimlenmektedir, ancak bütüncül bir sosyal çevrede yaşam tecrübelerini farklı aşamalarda edinmektedir. Yapı bozum mantığı ile hareket eden ve bütüncül toplum varlığını reddeden postmodernistler, toplumsal sahada toplumun sahip olduğu kültürün ayrı bir saha olarak addedilmesi zorunluluğuna vurguda bulunmuş, kültürel ve çoğul kimliklerin sosyal çevrede beraber olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir (Akça, 2005, s. 2). Temeldeki bu anlayış, geleneksel dönemde bir istikrara ve stabiliteye sahip olan insan ilişkilerinin, gruplar arası ilişkilerin, iletişim biçimlerinin, söylem şekillerinin postmodern dönemde parçalanarak sorguya açık birer unsur haline gelmesine neden olmuştur. Modern dönemde dönüşüm geçirmiş birincil ve ikincil sosyal kurumların yoğun etkisine maruz kalan kimlik, bu unsurların etkisi ile bütüncül yapısını yitirmekle kalmamış, bireyin, yaşamın her aşamasında farklı yaşam bağlamlarında birçok tecrübe edinmesinden dolayı birçok kimliğe aynı anda sahip olmuştur. Bu aşamada kimliği açıklayan temel teorilerden sembolik etkileşim kuramında bahsi geçen „Bana (ME)“, tekil özelliğinden uzaklaşmakta ve kimlik „Bana(lar) (Me’s)“ın birçok katmanını tecrübe etmektedir (Storch, 1999, s. 77). Postmodern dönemde kimlik, daha önce sabit olan sosyal koşulları yok olan bir toplumda tekrar özne olarak nüksetmekte, ancak bireyselleşme yönü ağır basmış ve akabinde bireyin merkezleştirilmesi sonucu, saf öznelliğini yitirme ve neredeyse öznelliğini tamamen kaybetme aşamasına gelmiştir. Kimliğin postmodernizm ile beraber sosyal özne yönünün parçalanması ve bireyselleştirilmesi ise, öznenin çok yönlü ve çelişkili olarak algılanmasını beraberinde getirmekte, kimliğin tekil, kararlı halinden çoğul ve değişebilir hale dönüşmesine katkıda bulunmaktadır. Postmodernizmden kaynaklanan bu dönüşüm, tüm değerler sisteminin (kimlik dâhil) her bir bileşeninin istikrarsız ve belirsizlik içerisinde olmasına da neden olmaktadır (Dumitrescu, 2001, s. 12). Bu dönemde ortaya çıkan ve kimliği olumsuz etkileyen çoğulculuk anlayışı, sadece ırk, sınıf ve cinsiyet gibi önceden tespit edilmiş unsurlarla değil; tüketim, kendini temsil etme, değerler gibi eylem ve hassas yargılarla da ortaya konmuş ve konulmaya devam etmektedir (Körber, Schaffar, 2002, s. 80).

Postmodern dönemde çoğulluğun, parçalanmanın yayılması ve gündelik hayat içerisinde deneyimlenmesi, beraberinde gündelik hayatın izlerini taşıyan kültürü de etkilemektedir. Ancak kültürün etkide bulunacağı kimliğin parçalanmış, dağılmış deneyimlerin etkisinde bir süreksizliğe itildiği görülmekte, dolayısı ile süreksiz bir öznenin varlık haline geldiği (Kellner, 2003, s. 233) anlaşılmaktadır. Dolayısıyla kültürün postmodern bir dönemde kimliğe yapacağı etkiler ya da var olan kimliğin bu durumunun içinde yaşanan kültüre yansımaları tartışmalı ve çözüme kavuşturulması gereken bir konudur.

Bazı postmodernist teorisyenler, yukarıda değinilen olumsuzlukların aksine postmodernist döneme olumlu bir yaklaşım sergilemiş ve bu dönemi; ötekinin reddi manasında, farklılığın bireyin kimliğinin güvenliği adına değersizleştirilmiş bir öteki konumuna indirgenmesine karşı çıkılması, söylemler, kültürler, mücadele ve sesler çokluğunun güvence altına alınmasının gerekliliğinin vurgulanması açısından (West, 1998, akt. Mönü, 2013, s. 34) önemli görmüştür. Postmodernizmin kimlik üzerindeki olumlu etkileri bir araya getirildiğinde değişimin, postmodern kimliklerin kişinin değişebileceğini, kişinin kendini yeniden inşa edebileceğini, kişinin içinde bulunduğu herhangi bir tuzak ve kısıtlamadan kurtulabileceğini düşündürmesi açısından bir avantaj olarak algılandığı görülmektedir. Ancak yine de kimliğin, bireysel imaj, eşya ve yaşam tarzının sahip olunan stil, görünüm ve tüketim açısından tanımlanması, düzleştirilmesi ve önemsiz hale getirilmesi (Kellner, 2003, s.259), postmodernizmden kaynaklanan önemli bir dezavantaj olduğu söylenebilir.

Toplum ile ilişkili olmakla beraber kimliğin biçimlenmesinde bir diğer etken kültürdür. Kültür, insanların deneyimlerini yorumlaması ve bireysel ve toplu bir biçimde yaptıkları eylemlerini düzenlemek bağlamında, anlamların bir ağ üzerinden bir araya gelmesidir (Geertz, 1983, s. 99). Bu anlamda Castells (2017, s. 25), kültür ve din gibi kaynakların kullanımından doğan ve toplumsal dönüşümün bireydeki yansımaları anlamında kimliğin tanımını şu şekilde ifade etmektedir:

“Kimlik, sosyal bir aktörün kendini tanımladığı ve diğer sosyal yapılarla kapsamlı ilişki kuran temel kültürel simgelerin ya da simgeler dizisinin temel esaslarına dayalı anlam kurgulayan bir süreçtir. Kimlik kavramı başta kültür, din gibi toplumsal ilişkileri

etkileyen unsurlar olmak üzere bireysel ilişkiler ve dolayısıyla etkileşimleri çerçevesinde şekillenen niteliklerin bütünü olarak tanımlanabilir.”

Kültür, insan kişiliğini belirleyen, temel kişiliğini oluşturan bir paradigma olarak ele alınmaktadır. Temel kişilik, kültürün parçaları olan aile ortamının, eğitimin ve sosyal çevrenin etkisiyle bireylerde oluşan benzer tutumlar, inançlar, değerler, eğilimler, duygular, vb. özelliklere dayanmaktadır (Bilgin, 2007, s. 40). Kültürün tek başına bir olgu olarak kimliğin inşası esnasında öznel bilinç kazanımındaki rolü önemli olmakla beraber aile olgusu, iki ama genellikle çok yönlü bir ağ içerisinde kültürü üreten, dönüştüren ve devamlı olarak geliştiren üç yaşayan kuşağı kapsamaktadır. Aile, mensubu olduğu kuşakların etkileşimi ile kültürü aktarmaktadır. Aile, kültürün nesillerin yetiştirme ve sosyalizasyon üzerindeki genetik etkisi aracılığıyla gündelik yaşam süreci içerisinde aktarıldığı ve dönüştürüldüğü bir toplumsal alandır (Ecarius, 2013, s. 53). Kuşaklardan aktarılan bilgi ve deneyimlerin bireylerin kimlik inşasına yansması ise; üzerinde yaşadıkları topraklarına, kendilerini ifade ettikleri dillerine, kullandıkları sembollere ve taşıdıkları inançlara dair ‘duygusal yoğunluk’ (Guilbernau, 1997, akt. Akça, 2005, s. 10) aktarma şeklinde olmaktadır.

Postmodern dönemle birlikte kültürün kimlik üzerindeki etkisini genel olarak popüler kültür ve tüketim kültürü üzerinden açıklamak mümkün hale gelmiştir. Postmodern süreçle beraber tüketmenin verdiği haz, üretmenin ve katkı vermenin verdiği haza tercih edilmeye başlamıştır. Artık bireyler, tüketimleri üzerinden kendilerini ifade etmekte, kişiliklerini yansıtmakta ve sosyal statülerini tüketim anlayışları üzerinden kurgulamaktadır. Ayrıca tüketim üzerinden her nesne bir tercih meselesine dönüşmüş, yaşam tarzları çeşitlendirilmiş ve bireylerin seçimine sunulmaktadır (Erkan, 2018, s. 15-16) kimliklerinin bir parçası haline getirilmiştir. Her iki alt kültür çeşidi ikinci bölümde detaylı olarak ele alınmıştır.

1.3.4. Medya Faktörü

Modernizm ve akabinde küreselleşme ve postmodernizm, medyaya farklı roller atfetmiş, kültürlerin, yerelliklerin, mutata olanın değişimini hızlandıracak süreçlerin gelişimine öncülük etmiştir. Özellikle multi kültürel anlamda bir kimliğin oluşması ve aktarılması adına medyanın içeriğinin, küresel ya da bölgeler arası yayın yapma özelliğine sahip olması, elektronik iletişim teknolojilerine önem atfetmektedir. Çünkü

kitle iletişim araçları sınırları aşan ve ulus devlet anlayışını zayıflatan bir potansiyeli elinde tutmaktadır (Morley ve Robins, 1989, s. 22). Medya ulus devletlerin geleneksel sınırları içerisinde var olan kimlik kaynaklarını, sınırların ötesine taşıyarak bir anlamda translokal bir misyon üstlenmiştir. Örneğin bir ülkenin müzik kanalındaki klipler, başka bölgelerde yaşayan gençler ve yetişkinler için birbirinden farklı alanların ötesinde refleksif anlam teklifleri barındırmaktadır, yani öznel kimliğin inşası için malzeme sunmaktadır (Hepp, vd. 2003, s. 12). Kellner (2003, s. 151), bu manada medya tarafından üretilen ve aktarılan kimliğin birey tarafından nasıl alımlandığını şu cümlelerle izah etmektedir: “Medya kültürel metinleri, sosyal deneyimleri dile getirmekte ve onları televizyon, film veya popüler müzik gibi formatlara dönüştürmektedir. Metinler daha sonra kendi stil, görünüm ve kimlik duygularını ifade etmek için belirli rezonant metinleri ve görüntüleri kullanan izleyiciler tarafından tahsis edilmektedir”. Medyanın istenileni popüler hale getirmesi, yayması ve sürekliliğini sağlamak için stratejiler üretmesi, medyanın bir kültür oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Bu kültür, ağırlıklı olarak anlamlar, zevkler, kimlikler oluşturmak için kaynaklar sağlamakta, kaynak işlevi görmektedir. Ancak aynı zamanda belirli kimlikleri de biçimlendirmekte ve bu kimliklere göre uyarlanmış kitleleri oluşturacak materyalleri üretmekte, dolaşıma sokmaktadır (Kellner, 2003, s. 151).

1950’li yıllardan itibaren sosyal bilimler sahasında kimliğe yönelik araştırmaların yoğunlaşması ile iletişim araştırmalarında kitle iletişim araçlarının bireydeki etkilerine yönelik çalışmalar paralellik göstermektedir. Kimlik çerçevesinde değerlendirilebilecek bu çalışmalara dair bütüncül bir yaklaşım getirildiğinde, medyanın sadece siyasi tercih ya da yaşam tarzı belirlerken bir rol oynamadığı görülmektedir. Aynı zamanda tüketim sahasında, sosyal etkileşim sahasında, bireyin veyahut öteki bireylerin kim olması, hangi kimlik özelliklerine sahip olması gerektiğine ilişkin düşünce, eğilim ve değer yargılarının şekillenmesinde de, yine medyanın rolünün bulunduğu söylenebilir (Varol, 2014, s. 302).

Medyanın kimlik üzerinde diğer bir etkisi, şüphesiz bireyin kendisine dahi tanımlamaktan kaçındığı benliğinin gizli yönlerine dair etkileridir. Özellikle postmodern döneme doğru yazılı ve elektronik medyanın uzaktaki olayları yakınlaştırması, benliğin bu gizli yönlerine de katkı sağlayacak dolaylı bir deneyime yol açmakta, paralelinde bireysel kimliği ve toplumsal ilişkilerin yapısını etkilemektedir. Elektronik iletişimin ve

ağ toplumunun gelişmesi ile beraber, benlik gelişimi ve sosyal sistemlerin (küresel sistemler ve onlara uygun diğer sistemler dahil) birbirine karşılıklı nüfuzu giderek daha belirgin hal almaya ve önem kazanmaya başlamıştır (Giddens, 2014, s. 15). Ancak temel sürece bakıldığında kimliğin kurgulanması ve sistemlerin geliştirilip yayılmasının tabanında iletişimsel eylem süreçlerinin etkisini görmek de mümkündür. Zira sistemler ve bireyin kesişme açıları, iletişimsel eylemler esnasında ortaya çıkıp kimliği, benliği etkilemekte, kimliğin gereklerini tatbik etmesini sağlamaktadır (Krotz, 2003, s. 34). Yani bir nevi insan kendisini; düşünce ve eylemlerinde ortaya koyduğu sanal ya da gerçeğe ilişkili olan çerçevesinde ya da doğrudan iletişimsel eylemleri yürüttüğü gruplar, bu gruplar ile alakalı normlar ve değerlere yönelik yargı ve anlamlandırmalar doğrultusunda yönlendirmektedir (Krotz, 2003, s. 40). Medya bu noktada kimliğin inşasını ve bütünlüğünü sağlayan tüm aşamalarda, aktardığı içerikler ve içeriği oluşturma adına yüklenmiş olduğu misyon ile önemli bir konumu üstlenmiş olmaktadır. Genel olarak medyada; belli kimlik özelliklerinin, davranış kalıplarının, değer yargılarının ve yaşam biçimlerinin ön plana çıkarıldığı göze çarpmaktadır. Bu yaşam tarzında belirleyici modellere atfedilen özelliklerin, kitlelerin tümüyle kabul edeceği ve özlem duyacağı biçimde bireylere aktarıldığı görülmekte, bireysel ve toplumsal beklentiler ona göre şekillendirilmektedir (Varol, 2014, s. 301).

Günümüzde farklı misyonlar atfedilen ağ kültürünün son ürünü olan sosyal medya ise, sahip olunan kimlik türlerinin deneyimlenmesi, keşfedilmesi ve ifade edilmesi adına dijital bir ortam sunmaktadır. Birey tarafından sahip olunmak istenen kimlikler, artık çevrimiçi iletişim ortamlarında dijital kimlikler olarak yansıtılmaya başlanmıştır. Sosyal medya bu anlamda bireylere, sosyal etkileşimler esnasında kimlik sunumlarına yönelik alternatifleri kullanabilecekleri bir alan ve bu alan üzerinde gelişmiş kontrol sağlamaktadır (Manago, 2015, s. 1). Genel olarak bakıldığında, kimliğin inşası anlamında medyayı kullanan bireyin pasif olduğu düşünülmektedir. Ancak birey medyada yer alan sembollerini yorumlama ve ilgilerini çeken içeriği değer verilen ve takdir edilen davranışlarına temel dayanak olarak seçmektedir (Manago, 2015, s. 2). Kullanımlar ve doyumlar teorisi ve alımlama analizlerine doğru açılan bu alanda, kimliğin biçimlenme pratikleri ile ilgili birçok çalışma sergilenmektedir. Ancak ayrı bir araştırma konusu olduğundan çalışmada detay verilmemiştir.

Sosyal medyanın; bireyin profil sunum tercihine, geri bildirimler üzerinden etkileşimlerini seçme şekline ve gündelik yaşam ve sanal yaşam kesişme alanlarını oluşturma biçimlerine dair birçok araştırma mevcuttur. Bu araştırmaların birinde, sosyal medya kullanımının profiller aracılığıyla çevrimdışı kimliklerin sergilenme alanı haline geldiği, çevrimiçi ve çevrimdışı kimliklerin zamanla iç içe geçtiği sonucu yer almaktadır (Wilson, vd., 2012). Böylesi bir ortamda bireyler, sanal gerçekliği ve hakiki gerçekliği bir arada yaşamaktadır. Kaotik bir bağlamı da beraberinde getiren bu durumda, bireyin çevrimiçi ve çevrimdışı kimliklerini gündelik hayata adapte ederek sentez bir şekilde yaşadığını söylemek mümkündür.

1.3.5. Din Faktörü

Din tek başına bir olgu olarak bir hayat sistemini temsil etmekte ve yaşam tarzını belirlemede tüm toplumsal sistemlerin ortak paydası özelliğini taşımaktadır. Dünya tarihinde yerini alan her bir toplum ve toplumsal sistemlerin temel biçimleyicilerinden olan din, bu işlevini her daim sürdürmeyi başarmaktadır. Çünkü toplumsal yapının temel unsuru olan insanın doğasında, inanma ve üstün olarak kabul ettiğine kulluk etme yönü mevcuttur. Stark ve Glock, bu açıdan inanan birey ya da dindar birey denildiğinde, birçok anlamın ortaya çıktığını belirtmektedir. Bu açıklamaya göre dindar denildiğinde, kilise üyeliği, dini doktrinlere inanç, etik bir yaşam tarzı, ibadete katılım ve diğer eylemler, bakış açıları ve koşullar, dine bağlılık akla gelmelidir (Stark, Glock, 1968, s. 11).

Din olgusunu temel kapsamıyla izah etmek gerektiğinde, bilinç ve hakikati toplumun inşası düzleminde ele alan bir kavram karşımıza çıkmaktadır. Din kavramı, günümüzde teoloji ve aydınlanma felsefesinin etkileşimi ile şekillenmekle beraber bu yeni din anlayışı, diyalektik bir “doğal, genel, somut ve tarihsel aktarımlara dayalı dinin yol ayrımları ve bağlantıları” aracılığıyla da karakterize edilmektedir (Bräunlein, 2008, s. 194). Kural, hüküm, hudud anlamında da izah edilen din kavramı, insanın evren içerisinde hayatını ahlaki ve etik çerçevede geçirebilmesi, sosyal kimliği gerçekleştirme anlamında toplum nizamına uyum sağlama, toplumsal nizam inşa etme ve bu nizam ile etkileşime girme süreçlerini yerine getirebilmesi açısından yön gösterici bir kapsama sahiptir. Dinin insanı odağa alan bu yaklaşımı, şüphesiz bireysel anlamda kimliği etkileyecek içerikleri de barındırmaktadır. Bir anlamlandırma sistemi olan din, aslında

mensupları için gündelik hayatlarını düzenleyen, kılavuz eden bir rehber niteliğindedir. Din olgusu, bireye dış dünyayı anlaması ve anlamlandırması hususunda referans oluşturmakta, daha da önemlisi varoluşsal ve gündelik hayat sorunlarına ikna edici tarzda cevaplar vermektedir (akt. Yapıcı, 2016, s. 48). Geertz, din kavramını açıklarken dinin genel bir varoluş düzeni ile alakalı kavramlar formüle ettiğini ifade etmekte ve bu kavramlar üzerinden insanlarda güçlü, yaygın ve uzun süreli ruh halleri ve motivasyonlar oluşturduğunu eklemektedir. Geertz (1966, s. 4), dinin kavramları benzersiz bir gerçeklik içerisinde aktaran semboller sistemi olarak nitelemektedir.

Dinin insan kimliğini doğrudan etkileyecek söz konusu bu sistemsel yönü, aynı zamanda kalıcı bir aidiyet oluşturma adına önemlidir. Greil ve Davidman (2007, s. 549), dinin iki önemli işlevinin anlam ve aidiyet sağlama olduğundan yola çıkarak dinin insanların kimlikleriyle ve “gerçekte kim” oldukları ile yakından ilişkisinin aşikâr olduğunu belirtmiştir. Bu açıdan din, kimliği oluşturan başlı başına önemli bir aidiyet olmakta ve etnik, ideolojik, toplumsal birçok aidiyetin değerini belirleyen ve muhafaza eden ana unsur olma özelliği taşımaktadır. Öyle ki din, kimliğin inşası esnasında, aidiyeti sağlayıcı en temel kabulleri, değerleri, tasavvurları, anlamları ve sembolleri de belirlemektedir. (Görmez, 2016, s. 4).

Dünya üzerinde bulunan dinleri sınıflandırmak amacıyla din olgusu beş farklı boyut üzerinden tanımlanmaktadır. Bireyin mensubu olduğu din içerisinde kendini tanımlaması ve konumlandırması da genel olarak bu beş boyut çerçevesinde mümkün olmaktadır. Bu boyutlar; bireylerin kimliklerini etkileyen dini görüşlerinin, hakikat ve ahlak anlayışının şekillendiği alan olan **inanç**, dini inanışlara göre yaşamaya dair bir takım ritüellerin uygulandığı ve bireysel sadakati gösteren ibadetlerin gerçekleştirildiğini ifade eden **uygulamalar**, farklı kaynaklardan sahip olunan din ile ilgili edinilen **bilgi**, dini beklentilere göre nihai doğrulardan yola çıkılarak elde edilen ve tecrübe edilen **deneyimler** ve bu dört boyutun bireyin gündelik hayatına ne kadar yansıdığına değerlendirildiği **sonuçlar** olarak kavramsallaştırılmaktadır (Stark, Glock, 1968, s.14-17). Dinin kimlik üzerindeki etkilerini de tanımlamak adına işlevsel olan bu çok boyutlu sınıflandırmaya, ayrıca iletişim boyutunu da eklemek mümkündür. Sembolik Etkileşimci kuramın önemli temsilcilerinden olan Mead, bu noktada dinin kimlik oluşumu üzerinde etkisinin kalıcı ve sürdürülebilir olmasında, ortak iletişim

süreçlerinin önemli olduğunu belirtmektedir. Sembolik etkileşimci anlayışta, etkin iletişim sürecinde dilin sembollerine hâkim olmanın yanı sıra dili konuşanlarla ortak fikir ve cevaplara sahip olmanın, söylem süreci anlamında bütünlük taşımasının önemli olduğu belirtilmektedir. Bu anlamda bir iletişim sürecinin evrensel din anlayışına hizmet ettiği söylenebilir (Mead, 2015, s. 259).

Din ve kimlik ilişkisine yönelik sosyal bilimler sahasında yapılan çalışmalar, ilk etapta psikolojik kuramlar çerçevesinde ele alınmıştır. Dindarlığın ölçümü çalışmaları ile devam eden araştırmalar arasında en dikkat çeken, Allport ve Ross'un 1967 yılında 'içsel ve dışsal kimlik' konuları ile ilgili yürüttüğü çalışmadır. Allport ve Ross (1967, s. 434), dini kimliğin gereklerinin yerine getirilmesinde gündelik hayat ve toplumsal hayat açısından bir ayrıma giderek, içsel motivasyon sağlayan bireyin gerçek anlamda dinini yaşadığını, dışsal motivasyon sahibi bireyin ise dindarlık pratiklerini destekler şekilde dini kullandığını belirtmektedir. Ayrıca Allport ve Ross, böylece dini kimliğin bireyin kim olduğu veya kim olması gerektiği hakkındaki inancını etkileyen iç veya dış bilgi kaynaklarını içerdiğini vurgulamaktadır (Mullikin, 2006, s. 179).

Dini kimliğin dönemsel boyutlarına bakıldığında, dine karşı seküler ve akıl temelli pozitivist bilimi tercih eden modernizmin, birçok paradoksal ilişkiyi bünyesinde barındırması ile beraber, dini kimlik anlamında gerek düşünce dünyasında gerekse de pratiklerin uygulama sahası olan dini hayata dair bazı süreçleri geriletmişti görülmektedir. Ancak paradoksal bir biçimde, dini kimliğe zemin hazırlayan ve dini kişiliği etkileyen bazı dindarlık pratiklerini de bireye kazandırmaktadır. Hatta Berger'in belirttiği gibi, modern kültürün imkânlarıyla dinin varlığının giderek güçlenmekte olduğu da iddia edilebilmektedir (Hökelekli, 2015, s. 13).

Berger'e göre din geleneksel toplumlarda bireye kendisini daha önceki dönemlerden beri var olan ve sorgulanamaz bir durum olarak sunarken, modernizmde din, çoğulculuk, özelleştirme ve sosyal bir yapı kabulüyle karakterize edilmektedir (Greil, Davidman, 2007, s. 557). Dolayısıyla modern dönemin bireyi, kimliğini dini olanın etkisinde, kendine özgü değerler ışığında, tek kaynağa bağlanmadan çoğulcu bir din anlayışı çerçevesinde bireysel anlamlar katarak inşa etme yetisini kazanmıştır.

1.4 Kimlik Türleri

Günümüz dünyasında birey, hızla geleneksel toplum düzeninin dışına itilmiş, çoklu toplumsal yapılar, tek toplum içerisinde aynı anda yaşanmaya ve birey içinde yaşadığı bu sistem içerisinde birbirinden farklı kimlikleri edinmeye başlamıştır. Yeşilmen bu duruma temel sebep olarak, kimliğin kendi devamını esas almasını göstermiştir. Ancak kurgusal özelliğinden dolayı değişime de açık olan kimlik, küresel ve geç-modernite (ya da postmodernite) dönemlerinin değişimi hızlı sağlamasından ötürü, kısa ömürlü bir yapıya dönüşmüş, bu durum beraberinde yeniden yapılanmaları zorunlu kılmıştır (Yeşilmen, 2017, s. 47).

Özellikle bireyin öznel ve sosyal anlamda sahip olduğu kimliklerin çoğul hale gelmesinde birçok etken bulunmakla beraber birçok kuramcı bu durumu birbirinden farklı sebeplere bağlamaktadır. Örneğin Castells (2008, s. 14)., kimliklerin temel üretiminde tarih, biyoloji, iktidar aygıtları, dinsel taban, kolektif hafıza gibi birçok malzemenin bulunduğunu ifade etmektedir. Castells bu kimliklerin, içinde bulunulan toplumsal yapı, toplumsal koşul ve kültürel projelere göre kullanıldığını belirtmektedir. Yaşam formlarının çoğulculuğu, aynı zamanda seçeneklerin ve risklerin çoğalması, yaşamın tüm alanlarında var olan koşulların artan önemi, esneklik ve değişme istekliliği konusuna dair artan talepler göz önüne alındığında, bireylerin biyografik anlamda tutarlılık, süreklilik ve özgünlük sağlamaları giderek zorlaşmaktadır. Bu süreç, bireyin benliğinin stabil bir yapıda olmadığını anlaması, benlikle ilgili kararlar vermesi ve değişen yaşam koşullarına uyum sağlaması adına sahip olduğu kimliği geliştirmesini (Kühn, Koschel, 2010, s. 2) kaçınılmaz kılmaktadır. Kimliğin biyografik anlamda bir geçmişe sahip olması, insanlar için önemli olan ya da güzel olanı anlamlandırması çerçevesinde önem taşımaktadır. Bu anlamlandırma ve kimliklere bu anlamlandırmayı yansıtma, sosyal ortamlarda yaşananların ve yaşanmakta olanların etkisi ile mümkün olmaktadır. Yaşananlar, bilinçli olarak yansıtılmayan sosyal eylemler ve uygulamalar çerçevesinde oluşarak benliği anlamlandırmış ve kimliğin inşa türlerine büyük katkıda bulunmuştur (Rosa 1998, s. 164).

Anlam ve tecrübe kaynağı olarak görülen kimliklerin (Castells, 2008, s.13) çoğul hale gelmesine zemin hazırlayan birtakım süreç ve etkenler öne çıkmaktadır. Bu etkenlerin başında tüketim kültürünün hâkim olan, küreselleşen ve ağlar üzerinde kurgulanmış

olan toplum sistemleri gelmektedir. Bu sistemlerden biri olan modernizmin, kimlikleri çoğullaştıran özelliği ile ilgili olarak kültürel çalışmalar kuramının önemli temsilcisi Stuart Hall, kimlik kavramının modern düşüncenin merkezden sapması sonucu dönüşüme uğraması ile tartışılmaya başlandığını belirtmektedir. Postmodern evrede asıl olmayan, sürekli ya da güvenilir olmayan bir şekilde kimliğin tasarlanması ile tarihsel yaklaşım barındıran kimlik; çelişki içeren, farklı yönlere evrilen, sürekli değişen özdeş (alt) kimlikler nedeniyle tutarsız bir hale gelmekte ve bireyi etkilemektedir (Hall, 1994, s. 142). Diğer bir çalışmada Hall (1996, s. 4), kimliklerin modern dönemde zaten hiçbir zaman birleşik olmadığını ifade etmektedir. Hall, kırılma yaşayan ve parçalanmış kimliklerin, farklı sıklıklarla kesişen ve muhalif söylemler, pratikler ve pozisyonlar arasında bu özelliğini kazandığını ifade etmektedir.

Kimliklerin alt kimliklere bölüldüğü bu çağda, kimliğin türlere ayrılmasında dönüştürücü etkiyi, küreselleşme gerçekleştirmektedir. Evrensel anlamda siyasi düzenler, hukuk anlayışı, tüketim kültürü ve kalıpları çerçevesinde kimlikler, tek tipleşme ve homojenleşme eğilimi göstermektedir. Buna karşın alt grupların gösterdiği refleks, kültürel çeşitliliği ve yerelleşmeyi güçlendirerek kimliği tek tipleşmeye karşı korumaya çalışmaktadır (Dalbay, Avcı. 2018, s. 19).

Kimliğin kişisel, sosyal ve kültürel yönleri vardır. Ancak çalışmada medyanın diğer bir kimlik türü olan dini kimliğin inşasında ne gibi katkılarının olduğu anlaşılmalıdır. Bu nedenle öncelikle kimliğin çok faktörlü yapısını anlamak ve birden fazla kültürün kimlik üzerinde ne gibi tezahürleri olduğunu anlamlandırmak istenmiştir. Bu amaç çerçevesinde önemli kimlik türlerinden patchwork kimlik, hibrit kimlik ve son olarak dini kimlik inşasında etkin olan süreçlerin anlaşılmasına çalışılmıştır.

1.4.1 Patchwork (Yamalı) Kimlik

Küreselleşme ve pazarlama ağı temelinde değişimlerin yaşanması, yerel kültürlerin diğer dünya kültürleri ile etkileşime girmesi, bireyin geçmişten edindiği deneyimlerini, birikimlerini, anlam yönelimlerini, kültürel değerlerini ve yaşam tarzlarını değişime uğratmış, bireyselleşmenin önünü açmış ve bireyi farklılaştırmıştır. Sadece küreselleşme değil modern-postmodern anlamda da kimlikler, parçalanmaya ve bütüncül yapısını kaybetmeye başlamış (Hall,1994, s.180) ve kimliğin tutarlılık,

kendine has ve tek anlamlılık gibi yönleri dar anlamda tartışmaya açılmıştır (Keupp, 1997, s. 11).

Postmodern patchwork kimliklerin oluşum sürecinin tamamlanması ile biten bu tartışmada birey, yaşamı boyunca farklı birçok kimlik edinmekle kalmaz, sahip olduğu kimliklere sürekli eklemlenmelerde bulunarak farklı mekân ve farklı zamanlarda farklı kişilikler sergileyebilmektedir. Eklektik bir yapıya sahip olan kimlik böylece tek sefer yaşanacak tecrübelerde ve ilişkilerde dahi esneklik özelliğinden dolayı uyum problemi yaşamayacaktır. Postmodernist dönemde çevreyi, yapıları ve sistemleri ele almanın aktif, açık, anlamlı ve yansıtıcı bir süreci olarak görülen bu kimlikler; yorumsal ve sembolik içeriğe sahip yapısını korumaktadır. Patchwork kimliğin de içinde olduğu birçok kimliğin sahip olduğu bu içerik, geleneksel dönemlerden farklı olarak birçok etkiye maruz kalmakta, bireysel gelişim açısından beceriler kazanmayı, çoklu gerçekler ile bağlantı kurmayı, yaşam boyunca çeşitli seviyeleri, normları, yolları ve hedefleri sürekli değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır (Keupp 2005, s. 89).

Bu süreçte birey kimliğini korumak ve başarılı bir yaşam sürdürmek adına birtakım kaynaklar ve öznelere gereksinim duymaktadır. Bu gereksinimlerin temelinde, patchwork kimliklerin oluşumunda yer alan çoğulcu ve akışkan bir toplum içerisindeki anlam kaynaklarının çeşitliliği yatmaktadır. Anlam bağlantılarının tutarlı olması halinde kimlik örgüsü gerçekleşmektedir. İkinci aşamada ise, patchwork kimliklerde özellikle sosyokültürel alanlarda sınır aşımı yer almaktadır. Bu aşımın temel nedeni, bireysel ve kamusal alanlarda daha iyi bir hayat için sınırları belirlemektir. Gereksinimlere bakıldığında, ilk olarak, patchwork kimlik edinen bireyin, kimliğini yeniden üretmek adına yerleşik kültür olan aile ve aile dışı sosyal ağlar ve sosyal yetkinliklere başvurması gerekmektedir. Bu noktada birey, istediği hayatı gerçeğe dönüştürmek için toplumsal aidiyet tecrübesine de sahip olmak zorundadır. İkinci ve son aşamada ise, bireyin kimliğini oluştururken yerleşik olmayan toplumlarla etkileşime girmesinden dolayı edinmesi gereken birtakım bilgiler ve yaptırımlara hakim olması gerekmektedir. Bu nedenle birey, bu topluluklarda var olan tüm deneyim alanlarına nüfuz eden gündelik kültürel söylemleri edinmek ve kullanmak adına birtakım kuralları bilmek durumundadır (Keupp, 2006, s.50). Parçalı kimliğin oluşumunda birçok kimlikte var olan özelliklerin biraradalığı söz konusu olmakla beraber birçok kimlik çeşidinin

birbirine uyumlu olarak aynı zaman diliminde, aynı kültür içerisinde, aynı sosyal tabakalarda ve gruplarda yer alabildiği görülmektedir.

1.4.2. Hibrit Kimlik

Hibrit ya da melez kimlik nosyonu ilk olarak, Edward Said ve Homi Bhabha'nın eserlerinde yer almış ve postkolonyal kültüre sahip toplumlarda kültürel etkileşim, kültürel dönüşüm ve bu kültürlerin eriyik durumlarını tanımlamak amacıyla kullanılmıştır (Said, 1998, Bhabha, 2012). Diaspora ve etnik toplumların dominant kültür içerisindeki durumunu karşılamak üzere de kullanılan melez kimlik kavramı, kültürlerarası sembol ve göstergelerin gündelik hayat pratiklerine yansımaları kapsamaktadır. Hibrit kimlik terimi, birden fazla kimlikle sonuçlanan farklı yaşam tarzları, davranışlar, uygulamalar ve yönelimleri ifade etmektedir. Melezlik teorileri homojen, muntazam olarak tanımlanmış kimlikler kavramını reddetmekte ve bunun yerine heterojenlik ve çokluk kavramlarını benimsemektedir (Cieslik, Verkuyten, 2006, s.78).

Hibrit kimliğin oluşmasının temelinde, sonradan edinilen ya da sonradan alışılan kültürel süreçlerin içselleştirilmesi yer almaktadır. Zira sınırların ötesinde kurgulanmış olan kültürlerarası süreçler, sahip olunan kültürel sembollerini zaman, mekân ve toplum arasındaki olağan “geleneksel” bağlantılarından uzaklaştırmakta ve onları yeniden konumlandırmaktadır. Böylece sahip olunan kimliğe yeni kültürel taşıyıcılar ve anlamlar eklenmektedir (Ha, 2000, s. 392). Bu durumda kültür odaklı olarak ortaya çıkan hibrit kavramı, var olan kalıpların mevcut pratiklerinden ayrılarak yeni birtakım pratiklerin içinde, yeni biçimlerle, yeniden oluşmanın yollarına işaret etmektedir. Burada farklı “mantıklar”ın iç içe geçmesini doğuran süreçler göze çarpmaktadır (Subaşı, 2010, s. 51).

Kültürel, dilsel, sanatsal, etnik ve ırksal olarak çeşitlendirilebilen hibrit kimlikler üzerinde temel olarak küreselleşme ile gelen yeni uygulamaların, anlamların etkisi giderek artmakta, yaygınlaşmakta ve yaşamın her alanına yayılmaktadır (Werbner, 1997, s. 2). Bu durumda kimliğin özü ari olmamakla birlikte, kimlikte küreselleşmenin etkisi ile kimliğin biçimlendirilmesi, bir iç içe geçiş ve karışma, eklemlenmeyi ortaya çıkarmaktadır (Aksakal, 2014, s. 218). Bu açıdan bakıldığında, aslında sahip olunan kültürel kimliğin bir dönüşümü ya da değişimi barındırdığı ve diğer hibrit kimlik çeşitlerine de temel oluşturduğu görülmektedir. Genel olarak bakıldığında kimliğin,

sınırların ötesinde dönüşüme uğraması ve kültürel çeşitliliğin baskın kültürü etkilemesi eleştirilmektedir. Ancak küreselleşmenin yanı sıra siyasi şartlar, göç olgusu, ekonomik süreçler, coğrafi yapı ve tarihsel temelli birçok etken, melez kültür ve kimliklerin oluşumunda ve yeniden üretiminde sürekliliğe neden olmakta ve melezleşmenin ortadan kalkmasını imkânsız kılmaktadır.

1.4.3. Dini Kimlik

Dini kimlik, bireyin sahip olduğu inanç sistemini yaşamı süresince nasıl konumlandığı ile ilişkilidir. Birey, bir yandan dini kaideleri hayatına yansıtma anlamında öncelikler belirlerken diğer taraftan kimliği etkileyen seküler, modern, kültürel anlayışlar çerçevesinde kimliğini biçimlendirmeye devam etmektedir. Her iki süreç, birbiri ile çatışma halindedir ancak zaman zaman keskin dönüşümler -örneğin günümüz postmodernist dönemde dine tekrardan önem atfedilmesi- kimliği daha parçalı bir hale getirmektedir. Çok yönlü ve çok bileşenli bir yapıya bürünen dini kimliğin neden bu dönemde ön plana çıktığı sorusuna Bilgin (2008, s. 97), şu cevabı vermektedir:

“Dinsel kimliklerin ön plâna çıkmasında; küreselleşme sürecinin olumsuz ve kontrolsüz yanlarına karşı duyulan tepkiler, modern toplumlarda belirsizlik ve standartlaşmanın artması ve cemaatimsi grupların güvenli bir ortam ve kurtuluş umudu sunması, insanların son derece hızlanan teknolojik yeniliklere zihinsel ve psikolojik olarak uyum gösterememesi durumlar etkili olmaktadır.”

Genel olarak dini kimliğin temel inşasında, “din, devlet ve toplum” olmak üzere üç önemli unsur söz konusudur. Din basamağında; dinin doğasının öznel kimliklere nasıl ve ne ölçüde yansıdığı önem teşkil etmektedir. Dinin kimlikteki tezahürü, ancak bireyin tutum ve yaşantılarının ölçüsü ile anlaşılabilir. İnsan ne kadar inandığı dine bağlıysa, gündelik hayatı da dahil bütün yaşamında gerçekleştirdiği eylemler, inanışlar, düşüncüler üzerinde etkileri de o derece derin olacaktır (Cebeci, 2008, s. 4). Böylelikle dini kimliğin oluşumunda, bireyin anlayışı ve algısı çerçevesinde oluşan tutumlar, din ekseninde gerçekleşecektir. İkinci aşamada, devlet politikaları ve devletin stabil yapısında dini kimliğin önemli bir element olarak algılanması durumu gelmektedir. Devlet dini kimliği, sosyo-politik yapısı, etnik unsuriyetleri ve kültürel oluşum anlamında ele alarak düzenlemektedir. Bu düzlemde ulusal kimliğin de düzenlenmesi

anlaşılmalıdır (Acar, 2015, s.228). Üçüncü aşamada ise, dini kimliğin toplumsal süreçlerinin birer dengesi olarak görülmesi ve toplumsal değerlerin temeli olarak algılanması söz konusudur. Bu aşamada, bir dine bağlı olmanın dini topluluklara bağlı olmayı beraberinde getirmektedir ve bireyin de sosyal yapı içerisinde aidiyetinin dini topluluk üzerinden perçinlediği anlaşılmaktadır (Krylov, 2012, akt. Acar, 2015, s. 228). Dinin genel olarak kimlik üzerindeki etkisine bakıldığında, özellikle dış dünyayı anlama ve anlamlandırma hususunda referans çerçevesi olması ve insanın gerek varoluşsal soru ve sorunlarına gerekse gündelik hayat içindeki problemlerine kendi perspektifinden ikna edici cevaplar sunması ile kendi mensuplarına kimlik kazandırdığı görülmektedir (Yapıcı, 2016, s. 48).

Çalışmalara bakıldığında genel olarak dinin iki yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiği görülmektedir. Bu anlamda din ya ileri seküler anlayış olarak ya da dinin geri dönüşü çerçevesinde anlam bulmaktadır (Gärtner, 2013, s.212). Din ile ilgili yapılan araştırmalardan yola çıkarak elde edilen bu iki yaklaşım, içinde bulunulan zamanda dinin gelişimi ile alakalıdır. Araştırmacılar, dini kimlik bileşenlerinin gelecek nesillere aktarımının dar çerçevede olduğunu ve böylece dünyevi değerlerin yaşam tarzında baskın olduğunu belirterek bireysel dindarlığın ve genel olarak bir dine inanmaktan kaynaklanan canlılığın azalma gösterdiğini ifade etmektedir (Pickel, 2010). Ancak tersi görüşlere bakıldığında, özellikle gençlerdeki dindarlık çeşitliliği ve manevi olana karşı ilginin yoğunluğuna vurgu yapılmaktadır. Bu tezi savunan araştırmacılar, özellikle genç kesimin, brikolaj din, dünya dini ya da paranormal din olarak da tanımlanan özel bir din anlayışına yöneldiğini belirtmektedir (Gärtner, 2013, s.212).

Din olgusunun yapısal özelliklerinin; modernist toplum yapısı, seküler ve bireyci yaşam biçimi ile dinin kendisine has yapısal özellikleri çerçevesinde biçimlenmekte olduğu görülmektedir. Bu yapının etkisi ile inşa edilen dini kimlik, geleneksel dönemden farklı olarak birçok bileşenden oluşmaktadır. Dini kimliğin oluşumunda temel anlam işlev üstlenen bu bileşenler (Dereli, 2018), dini kimliğin ilk kurgulanmaya başlamasından itibaren içinde doğulan çevreden bağımsız olarak bireyin yaşam anlayışının oluşması, sosyal hayat içerisinde kimliğine yer açması, dini kimliğini sürdürmesi ve hem bireysel anlamda hem sosyal anlamda inanç boyutunu yaşamına aksettirmesi aşamalarında, hayati fonksiyonları üstlenmiştir. Söz konusu bileşenler hakkında Dereli'nin (2018, s. 44-49) aktardıklarını şu şekilde özetlemek mümkündür:

Dini kimliğin ilk inşasında ailenin, içinde yaşanılan sosyal grupların, içinde yaşanılan zaman/mekân olgusunun dolayısıyla da kültürel, coğrafi farklılıkların, sahip olunan kültürel değerlerin etkisi temel bileşenlerdir. Dini kimliğin aktarılmasında ya da dini kimliği etkileyecek olguların kimliğe entegre edilmesinde, sembolik aktarımların yapılıp, sembollerin okunması yani dil unsuruyorsa, ikinci temel bileşen olarak zikredilebilir. Bu noktada dini kimliğin inşasında genel olarak sembolik formlar ve biçimler; kimliği bütünleyen ve kimliğin değerlere, olgulara ve durumlara dini çerçevede anlam atfetmesini sağlayan önemli bir role sahiptir. Dinin anlam atfettiği bu sembolik formlar, bireysel ve sosyal kimliğin içinde bulunduğu yerel kültür ve yerelin ötesinde genel kültür için önemli bir işlev üstlenmektedir. Dinin sembolik formu, tüm sembolik formlar için kaçınılmaz olan form yıkımı ve form yapısının diyalektiğinin gerçekleştiği kültürel bir yer olarak kabul edilmektedir (Höfner, 2008, s. 164).

Dini kimliği inşa eden diğer bileşenlere bakıldığında; dinin inanç sistemi boyutunun, inanılan dinden kaynaklanan bireysel ya da toplumsal ahlaki çerçevenin ve sahip olunan dinin ritüel boyutunun etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Dini kimlik, inanç sisteminin bir tezahür sahası olarak görülebilir. Mensup olunan inanç sisteminin, sosyokültürel yapının ve kişisel faktörlerin dini “algılama”, “değerlendirme” ve “yaşamayı” nasıl ve ne düzeyde etkilediği (Yapıcı, 2006, s. 68) dini kimliğin eylem sahasına aktardıkları ile de ortaya çıkmaktadır.

Bu aşamada bireyin dindarlık yönü ön plana çıkmaktadır. Dini kimliğin kapsayıcılığından farklı olarak dindarlığı; bir ilaha inanma, dini yaşam anlamında gayrete sahip olma, dini kaideleri uygulamaya gönüllü olma şeklinde ifade etmek mümkündür. Kimliğin inşa bölümünde de aktarıldığı üzere dindarlığa somut bağlamlar geliştirme amacıyla birbirinden farklı birçok ölçek geliştirilmiştir. Bu ölçeklerin Glock’un (2007, s.252) ifadesi ile dünya dinleri tarafından kabul edilebilecek dindarlığın çeşitli tezahürlerini kapsaması ve dini kimliğin mahiyetini ve çerçevesini belirlemesi önem taşımaktadır.

Dini kimliğin inanç ve eylem bütünlüğünü barındırması, beraberinde bireyin dini kimliğini kurgulayan sınırları, ilişkileri, ayrımları, kuşatma ve kapsayıcı söylemleri de getirmektedir. Buna karşıt olarak dini kimliğin aynı anda ayrımlara, birliklere meydan okumasının, itiraz etmesinin ve korumasının da altı çizilmektedir (Werbner, 2010,

s.233). Bu durum dini kimliğin yapısal özelliklerinde de bir takım sınıflandırmaları beraberinde getirmektedir. İçerik, yapı, kapsam ve taşıdığı diğer özellikleri de barındıran bu sınıflar, belli tipolojiler altında toplanmakta ve açıklanmaktadır. Bu tipolojilerden birkaçını dini kimliği anlamak adına incelemekte yarar bulunmaktadır:

İlk olarak “Yaşanan (Lived) Din” ve onun dini kimliği inşa etmesi öne çıkmaktadır. Bu tipolojide, bireyin gündelik hayat uygulamalarından kaynaklanan bir din anlayışı ön plana çıkmaktadır. Belirli bir zamanda ve kültürel ortamda yaşayan bireylerin, dini kimliklerini öznelarası ilişkiler sonucu edindiği gerçek deneyimler üzerinden pratik etmesiyle, bir din sistemi tarafından belirlenen kurumsal olarak tanımlanmış inanç ve uygulamalardan ayrıldığını belirtmek için “Yaşayan Din-Canlı Din” kavramı kullanılmaktadır. Bu dini pratikleri birey gündelik hayat içerisinde somut olarak din tarafından öğretilen öğretilere göre sadece inanarak ya da düşünerek değil eyleme geçirecek deneyimlemektedir (McGuire, 2008, s. 12,14). Bu noktada mezhep farklılıklarının yaşayan din çerçevesinde değerlendirilebileceği ve özde olanın pratiğe yorumlanarak geçirildiğinin önemine atıfta bulunulması gerekmektedir. Roof, yaşayan din ile ilgili kimliği etkileyen üç önemli unsura değinmektedir. İlk olarak dünyanın ve yaşamın neyle ilgili olduğunu açıklayan senaryolar veya sembollerin şekillendirmesi; ikinci aşamada bireylerin sembolik bir referans çerçevesi ile ilgili oldukları ve içinde buldukları uygulamalar veya araçları içselleştirmesi ve üçüncü aşamada insanların etkinliği ya da insanların oluşturmak istedikleri dini dünyalarla aktif olarak ilgilenme yeteneğine sahip olması (Roof, 1999, akt. Hoover, 2006, s. 55) bu üç unsurdur.

Dini kimlik üzerinde etkili ikinci din tipolojisi, Patchwork din, yani yamalı din anlayışıdır. Patchwork din, birçok açıdan ele alınmakla beraber, bireysel veya dini hareketin kendi dünya görüşünü farklı dinlerden veya bireysel dini deneyimlerden alınan heterojen geleneksel unsurlardan oluşturması ve bu durumu kimliğe yansıtması olarak ifade edilmektedir. Patchwork dini kimlik, dindarlık pratiklerine dinin heterojen unsurlarının yansıtılmasını da içermektedir. Bu kimlik tipolojisinde, dini kimliğin sadece dinin kurumsal yapısından etkilenmediği, bunun yanında geleneklerin, politik duruşun, mali durumun, eğitim düzeyinin, diğer insanlarla ya da topluluklarla etkileşimin, aile ve doğaya karşı tutumun da biçimlendirici role sahip olduğu tanımlanmaktadır (Schnell, 2008, s. 163).

Dini kimlik tipolojilerini çeşitlendirmek mümkündür ancak çalışma çerçevesinde son ele alınacak tipoloji ‘örtük din’ tipolojisidir. Luckman,’ın “görünmez din” konseptinden yola çıkarak üretilen örtük din kavramı, dinin her insanın biyolojik organizmasında aşkın olarak yer aldığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Dini aşkınlık, bireyden bireye farklılık göstermekte ve tüm insanlarda az ya da çok bulunan ve dini açık eden (empati düzeyinden, inanç düzeyine kadar) özellikler olarak deneyimlenmektedir (Schnell, 2008, s. 89-90). 1960 yılında İngiliz Teolog Edward Bailey tarafından yapılan bir anketle oluşan bu kavram, bireylerin dini kimliklerine din kökenli hangi eylemlerin yansıtıldığı ya da yansıtılmadığı ile alakalıdır. Bailey, benlik alanının genişlemesi ile bireyin, seküler anlayışı da katarak hem insani olanı hem de kutsal olanı kimliğine eklediğini iletmektedir. Yani birey bir dine mensup olduğunu ve bu şekilde yaşadığını ifade etmektedir. Ancak aynı zamanda ibadethaneye gitmeme eğilimi göstererek ibadethaneye gitme zorunluluğunun olmadığını ve ibadethaneye gitmenin dini yaşamının önünde engel olmadığını aktarabilmektedir (Bailey, 1990).

Örtük din anlayışında anlamın, kontrolün ve sosyalliğin oluşturulması önemlidir ve hiyerarşik bir ilişki çerçevesinde oluşturulmalıdır. En önemli aşama anlam aşamasıdır. Çünkü insanların yaşamlarını anlamlı olarak deneyimlemeleri, örtük din anlayışına merkezi dini işlev katacaktır. Birey, deneyimlediği ölçüde dini inancını ve kimliğini oluşturan kaideleri, sembolleri, formları anlamlandırarak ve açıktan yaşayacağı ya da göz önünde yaşamayacağı yani örtülü olarak benliğinde yaşayacağı değerleri belirleyecektir (Schnell, 2008, s.92). Bu manada birey, dini inanç sistemini kendi dini kimliğinde anlamı deneyimlediği ölçüde yaşamış olmaktadır.

1.5. Gençlik Döneminde Dini Kimlik İnşası

1870’li yıllara kadar özellikle batıda gençlik kavramının tanımının sorunlu olduğu görülmektedir. Toplumun sahip olduğu kültürel ve sosyal değerlerin geleceğe aktarılmasında köprü vazifesi rolü biçilen gençlik, aileden başlayarak ulus devlet kurumlarına kadar birçok kademede önemli bir hale gelmiştir. Gençlik döneminin çerçevesini, kapsamını anlamak ve dini kimliğin inşasında gençlik dönemindeki dönüşümleri, değişimleri anlamak adına önem teşkil ettiğinden ilk olarak gençliğin tanımını yapmak gerekmektedir.

1.5.1. Gençliğin Tanımı

Erikson'un kimlik gelişimi kuramından yola çıkarak ergenlikten çıkış ve yetişkinliğe geçiş olarak nitelendirilebilen gençlik dönemi, genellikle 'çocukların rolünü yerine getirmeyen, ancak henüz yetişkinlerin rolünü kabul etmeyen, yaklaşık on beş ila yirmi beş yaş arası insanlardan oluşan bir sosyal grup olarak kabul edilmektedir. Gençlik, kendine özgü düşünme ve davranış biçimlerine, farklı bir model, norm ve değer sistemine sahiptir (Smolik, 2014, s. 205). Gençlik dönemi, ergenlik döneminin sonu ve yetişkinliğe ilk adım olarak tanımlanmaktadır. Ancak gençlikle ilgili araştırmaların geneline bakıldığında, somut tanımlamaların sadece biyolojik esaslar üzerinden ele alınmadığı, psikolojik, sosyolojik, eğitim, pedagoji disiplinleri açısından da değerlendirmeye tabi tutulduğu görülmektedir. Gençlik dönemindeki bireyin yaşadığı fizyolojik ve biyolojik değişimlerden kaynaklanan içsel farklılaşmanın gerçekliğinden yola çıkarak toplum içerisinde üstlendiği belirleyici işlevler, toplumsal olay ve olguların seyrinde edindiği pozisyonlardan dolayı gençlik, bir sosyo-tarihsel fenomen olarak tanımlanmaktadır (Smolik, 2014, s. 205).

Gençlik, çok genel bir tanımla, çocukluk ve yetişkinlik arasında bir yaşam dönemidir. Roller ve kimlikleri deneyimleme, sosyal normların ve yükümlülüklerin üstlenildiği, toplumsal ve bireysel beklentilerin inşa edildiği karmaşık bir sosyal sisteme entegre olma statüsünün kazanıldığı bir zaman dilimi olarak ifade edilebilir. Bu sistem içerisinde gençlik döneminde olan bireyden beklenen yeni sosyal roller edinmesi ve sosyal performanslarını genişletmeleridir (Henze, 2015, s. 5). Çalışmanın sosyolojik yönü bulunması hasebiyle sosyolojik açıdan gençlik olgusuna ağırlık verilmekle birlikte, fizyolojik ve biyolojik anlamına bakıldığında gençliğin, büyüme ve gelişmenin hızlandığı, bedensel değişimin ortaya çıktığı, 12- 25 yaş arası dönem olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu anlamda biyolojik yaklaşım, bireyin buluş çağına, fiziksel ve cinsel olgunlaşmasına, biyolojik yapısına, davranışlarına ve gelişim özelliklerini belirlemesine odaklanmaktadır (Karaşahin, 2012, s. 238).

1.5.2. Gençlik Döneminde Kimliğin İnşası ve Kuramsal Yaklaşımlar

Gençlik dönemi ile ilgili araştırmalar, 18 yaş öncesi çocukluk döneminde edinilen kimliğin, 18 yaş itibarıyla değişime uğradığını ve bireye birçok yeni özellik ve özdeşlik kazandırdığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan bakıldığında; gençlik döneminde edinilen

ve denenen kimliklerin farklılaşma anlamında sahiplenildiği görülmekte ve gençlik döneminde bireyin, bazı kimliklerini ebeveynden ya da kültürlerden alarak atfedilmiş bir kimlik olarak ya da süreç içerisinde denenen farklı kimliklerin etkisi ile asıl kimlik olarak (Özbolet, 2016, s. 194) deneyimlediği anlaşılmaktadır.

Erikson'un kimliğin gelişimi ile ilgili bireyi 8 dönem halinde ele almasından yola çıkarak kimliğin asıl başladığı noktanın, ergenlik dönemi olduğunu tespit etmek mümkündür. Zira ergenlik dönemi, fiziksel ve duygusal süreçlerin yol açtığı psikososyal olgunluğa ulaşmakla beraber bireyin bağımsızlığını, kimlik duygusunu ve sosyal üretkenliğini kazanmaya başlaması ile ancak sona ermektedir (Derman, 2008, s. 19). Dolayısıyla gençlik dönemi, kimlik kaygısının yoğun olarak yaşanmaya başladığı, fark edilebilir kimlik kompozisyonun kurgulandığı ve yeni inşa edilen kimliğin test edildiği bir dönem olarak algılanmaktadır (Marcia, Archer, 1993, s. 205).

Gençlik döneminde kimliğin kurgulanması ile kendini gerçekleştirme, benliğini bütüncül olarak geliştirme ve bireyselleşmeyi sağlayan değerleri inşa etme aynı paralelde bulunmaktadır. Dolayısıyla denilebilir ki, genç bireyin inşa etmeye çalıştığı kimlik çerçevesinde tutum geliştirmesi, toplumsal konum belirlemesi ve buna mukabil sosyal kimlik tarzlarını da aynı zamanda oluşturması (Yetim, 1993. akt. Tuncay, 2000, s. 239) biyolojik gelişiminin kalan diğer evrelerini de etkilemektedir. Günümüzde kimlik yapısı çeşitli biçimlerde, gelenekle bağlantılı olmadan ve birey biyografilerini de kapsayacak tarzda, aynı yaş grupları içerisinde hiyerarşik olmayan bir ilişki yapısında inşa olmaktadır. Emsal yaş gruplarında gençler, değerleri ve kuralları tartışmakta, uygulamalara yönelik eğitim almakta ve kimlik profilini oluşturmaktadır (Süna, 2013, s. 14).

Sosyolojik olarak ele alındığında gençlik kimliğinin inşası esnasında kimlik belirteçlerinin, grup sembollerinin, sosyal rollerin ve sosyal anlamların hem kendini kavrama hem de kendini sunma eylemlerinin merkezi bileşenler olarak sağlamlaştığı iç ve dış süreçlerin nasıl olduğu öne çıkmaktadır. Sosyal yapının öne çıktığı bu noktada, okul, akran gruplarının yapısı, gençlik kültürü çeşitlerine ait semboller ve sembolik sınırlar, gençlerin ana kültürü ve ana akım kültürden türetilen anlamlar ve uygulamalar gibi kurumsal ortamların rolünün ağır bastığı konusunda sosyologların hemfikir olduğu görülmüştür. (Best, 2011, s. 908).

Gençlik döneminde kimliğin açıklanması, kuramsal yaklaşımlar aracılığıyla toplumsal katmanların (etnik, cinsiyet, toplumsal hareketlerin tanımlanması, vs.) açıklanmasından sübjektif anlamda kimliğin açıklanması ve bireye benlikle bağlantılı olarak özelliklerin yüklenmesi etrafında şekillenmiştir (Kula, 2001, s.161). Kuramların gençlik ve kimlik inşasına yaklaşımları çerçevesinde birçok kuramcıyı ele almak mümkündür. Ancak çalışmada; gençlik dönemi ile ilgili temel kuram olmasından dolayı Erikson'a, Erikson'u temsil etmesi ve yeni yaklaşımlar geliştirerek gençlik kimliğini çeşitlendirmesi açısından Marcia'ya ve kuşakların içinde yaşadıkları dönemlere göre farklılıklar ortaya koyduğunu savunan Arnett'e yer verilmiştir.

1.5.2.1. Psikososyal Gelişim Kuramı- Erik Erikson

Erikson tarafından Psikoanalitik kuramdan yola çıkarak tasarlanan bu kuram, kimliğin tanımlanmasında, biçimlendirilmesinde ve oluşumunu sınıflandırması anlamında önem taşımaktadır. Psikososyal kuram, bireyin çocukluk döneminin önemli olduğunu kabul etmekle beraber benliğin, kişiliğin ve en önemlisi kimliğin çocukluktan sonraki dönemde oluşmaya başladığını içermektedir.

Kuramın en önemli temsilcisi olan Erik Erikson, gençlik dönemi ile ilgili iki dönemden bahsetmektedir: Bireyin bedensel değişimlerin farkına vardığı ve buna uygun olarak Ben Kimim? sorusunu sorarak kimliğini aradığı “Kimlik Kazanmaya Karşı Kimlik Karmaşası” (11-17 Yaş) dönemi ve kimlik krizinin atlatılıp yakın ilişkiler kurarak hayatı ile ilgili önemli kararlar aldığı” Yakınlığa Karşı Yalıtılmışlık” (17-30 Yaş) dönemidir (Gürses, Kılavuz, 2011, s. 157-158).

Erikson'a göre ilk ergenlik döneminde, bilişsel, bedensel ve psikolojik değişimler sonucunda toplum beklentileri ile karşılaşan birey kendi algısındaki benliği sürdürmek, dengeyi sağlamak adına ve toplumsal beklentiyi karşılamak adına kendi kimliğini yeniden tanımlamakta ve içinde bulunduğu çevrede yer edinmek zorundadır (Atak, 2011, s. 169).

Erikson, ergenlikten çıkıp yetişkin evreye geçen bireyin, vatandaşlık, iş gücüne katılma gibi gerçekliklerle karşılaşmasıyla beraber çocukluk kimliklerini hem toplumuyla karşılıklı bir ilişki kurabilecek, hem de toplum içinde bir süreklilik hissi sağlayacak şekilde kendi kendine sentezlediğini (Marcia, 1966, s. 551) açıklamaktadır. Bununla

beraber Erikson, gençlik dönemini değerler-dini inançlar, mesleki hedefler, bir yaşam felsefesi sistemine bağlılık geliştirerek geçirilmesi gerektiğini belirtmektedir (Muuss, 1996, s. 54).

Erikson kimlik kavramını açıklarken “hem kalıcı bir iç öz-eşitliği hem de belirli bir gruba özgü özelliklere kalıcı bir katılımı içerdiğinden” karşılıklı bir ilişkiyi içerdiğini vurgulamaktadır (Erikson 1975, s.124). Bu ifadeden hareketle Erikson, kimliğin karşılıklı etkileşimden yola çıkarak değişmez bir iç sistem olmadığını, aksine birey ve toplumdaki belirli temel özellikleri koruyan ve sürdüren psikososyal bir süreç anlamında anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir (Erikson, Eckardt, 1966, s. 87).

Erikson, genç bireyin kimlik inşasını kuram çerçevesinde açıklarken, bireyin, kendini bir başkasıyla karşılaştırarak ve kendisi için anlamlı bir tipolojiye kanaat getirerek, bu tipolojide kendisi için önemli olanı algılayacak bir anlamlandırmada bulunduğunu belirtir. Üstelik zihinsel işleyişin tüm seviyelerinde gerçekleşen eşzamanlı yansıma ve gözlem sürecini kullanarak edindiğini kimlik inşasında kullandığını açıklamaktadır (Erikson 1998, s.18).

Erikson bireyin inşa ettiği kimliğin zaman içerisinde ve bir durumdan diğerine geçişte, kendisi olarak kalmasının önemli olduğuna işaret ederek bu durumun bireyde sürekli ve aynı kaldığına dair öznel duygunun ortaya çıkmasına neden olduğunu aktarmaktadır (Erikson, 1974. akt. Wetherell, 2010, s.6).

Kuram çerçevesinde, gençlik döneminde bireyin kimlik gelişimi esnasında yaşadığı durumlarla ilgili tespitler ele alınmaktadır. Bu tespite göre birey, kimlik inşası süresince, rasyonellik, kimlik arayışı, benlik duygusu, kendini yüceltme, bağımsızlık arzusu, isyankârlık, idealizm, kesin inançlılık, şüphecilik, bunalım gibi birtakım duygular yaşamaktadır. Erikson, bu duyguları doğrudan kimlik ve spesifik olarak dini kimlik arayışı esnasında gözlemlendiğini ifade etmiştir (Karaşahin, 2012, s.239).

1.5.2.2. Kimlik Durumları Kuramı- James Marcia

Marcia, Erikson'un kuramından yola çıkarak bireyin kimlik edinme aşamalarının birbirinden yapısal anlamda farklı olduğunu ve verilen ya da sunulan bu kimlik oluşumunun aşama aşama farkına vardığını belirtmektedir. Buna karşılık Marcia, gerçek

anlamda kimlik oluşumunun; bireyin kim olacağı, hangi gruba katılacağı, hangi inançları benimseyeceği, hangi kişilerarası değerleri destekleyeceği ve hangi mesleki fonksiyonları sürdüreceği konusunda kararlar almaya başladığında gerçekleşeceğinin altını çizmektedir (Marcia, 1993, s.7). Marcia, kimlik oluşumunu tanımlarken çocukluk becerilerinin, inançlarının ve tanımlarının genç yetişkine, hem geçmişle süreklilik hissini hem de geleceğe yönelik bir yön vermesini sağlayan, az çok tutarlı, benzersiz bir bütün halinde sentez (Marcia, 1993, s.3) olma özelliğine dikkati çekmektedir.

Kuramın temelinde Erikson'dan farklı olarak kimliğin ergenlik ve erken-geç yetişkinlik dönemi ile sınırlı olmadığı bulunmaktadır. Kuram çerçevesinde kimliğin bebeklik döneminde nesnelere farklılaşmasıyla başladığı ve yaşlılıkta insanlık entegrasyonu ile son aşamasına ulaştığı anlatılmaktadır. Marcia bu aşamada ergenliğe misyon atfederek ergenlikte özellikle de geç ergenlikte kimliğin fiziksel gelişim, bilişsel beceriler ve sosyal beklentilerin ilk kez genç bireyin yetişkinliğine uygun bir yol inşa etmek için çocukluk kimliği ile sentezlenmesi ve aşılması açısından önem kazandığını belirtmektedir. Kimlik ne kadar iyi sentezlenir, iyi şekilde inşa edilmişse, o derece toplumdaki değişikliklere ve ilişkilerdeki değişikliklere açık olmaktadır. Bu açıklık, özdeş kimlik süreci aynı kalmasına rağmen, "özdeşleşmiş" kişinin hayatı boyunca kimlik içeriğinin çok sayıda yeniden düzenlenmesini sağlamak ve yer yer kimlik krizleri yaşamasına neden olmaktadır (Marcia, 1980, s. 160).

Marcia, kuramın çatısı altında, Erikson'un kimlikle ilgili teorik kavramlarını ampirik çalışmaya tabi tutma amacıyla dört kimlik durumu tasarlamıştır. Bu kimlik durumları, geç ergenlerin karakteristik kimlik sorunu ile başa çıkması amacıyla hazırlanmıştır (Marcia, 1980, s. 161). Söz konusu bu dört durum aşağıdaki gibidir:

- a) Kendilerine halihazırda sunulan kimlik statüsüne sahip olanlar- ipotekli kimlikler,
- b) Birey tarafından inşa edilmiş bir kimlik statüsüne sahip olanlar- başarılı kimlikler,
- c) Sınırları belli olmayan, kesin bir kimlik statüsüne sahip olmayanlar-dağınık kimlikler,
- d) Hiçbir kimliğe dönüşmeyen veya sunulan kimlikten inşa edilmiş kimliğe geçiş yapan kimlik statüsüne sahip olanlar-askıya alınmış kimlikler (Marcia, 1993, s.7).

Ego kimliği araştırmasına bir yaklaşım olarak bu kimlik durumlarının iki belirgin avantajı vardır. Birincisi, kimlik sorunu ile başa çıkmada, Erikson'un kimlik karmaşasına karşı basit kimlik ikileminden çok daha fazla stil sağlamalarıdır. İkincisi ise stillerin her birinin hem sağlıklı hem de patolojik yönlerinin mevcut olmasıdır (Marcia, 1980, s.161). Böylece kimliğin oluşumu belirli kriterlere göre ölçülmekle kalmayacak, bireyin psikolojik ve fizyolojik yapısı hakkında bilgi de edinilmiş olacaktır.

1.5.2.3. Gelişmekte Olan (Beliren) Yetişkinlik Teorisi-Jeffrey J. Arnett

18-25 yaş arası gençlerin kimlik gelişimine etki eden faktörlerin tanımlandığı bu teori ile Arnett, Erikson gibi kimliğin gelişim süreçlerini incelemiş, ancak kimliğin gelişiminin ergenliğin tamamlanması ile tamamlanmadığını, bilakis yetişkin hayatını etkileyen dünya, iş ve aşk ile ilgili genç bireyin keşfinin devam ettiğini ve “beliren” yetişkinlik döneminde, diğer dönemlere göre daha yoğunluk kazandığını ifade etmiştir (Atak, 2011, s. 165). Arnett, Erikson'un endüstrileşmiş toplumlarda ergenlerin, toplum içerisinde bir konum edinmesinin özgür rol denemeleri ile mümkün olacağını savunduğunu belirterek Erikson'un ergenlik dönemi ve erken yetişkinlik dönemini zamansal olarak ayırt etmediğini iddia etmektedir. Böylece ergenlikte başlayan rol denemesinin yetişkinlik dönemini de kapsayacak biçimde devam ettiği ve denemenin yoğunlaştığı bir dönemde yetişkinlerin taahhütlerinin ve sorumluluklarının da geciktiğini ve bu gecikmeyi içeren bir dönemsel ayrıma girdiği söylenebilmektedir (Arnett, 2000, s. 470).

Arnett'e göre, ortaya çıkan belirgin yetişkinlik dönemi, kimlik keşiflerinin çağıdır. Erikson tarafından izah edilen kimlik dönemleri, artık normatiftir ve yükselen yetişkinlikte gerçekleşmektedir. Gelişen yetişkinlik, arada hissetme yaşıdır, çünkü yükselen yetişkinlerin çoğu artık ergen değil, henüz tam olarak yetişkin de sayılmaktadır. Bu sebeple ara bir dönemin varlığı zorunludur. Bu çerçevede, belirgin yetişkinlik dönemini beş aşamada ele almak mümkündür (Reifman, vd. 2007, s. 39): • kimlik keşiflerinin yaşı, • istikrarsızlık yaşı, • kendine odaklanmış yaş, • arada hissetme yaşı, • olasılıkların yaşı.

Bu teorinin temel dayanağı, endüstrileşmiş toplumlarda değişen sorumluluk anlayışı ve gençlerin belirlenen dönemlerdeki normatif sorumluluklarını yüklenme isteklerindeki

değişim gösterilebilir. Özellikle değişen evlilik yaşı, ebeveynlik sorumluluğu ve normatif zorunluluklara tabi olma yaşındaki kaymalar, teorinin çerçevesini oluşturmaktadır.

1.5.3. Gençlik Döneminde Dini Kimlik İnşası

Gençlik dönemi dünya üzerinde sürdürülecek hayat nizamının belirlendiği bir dönemeç olarak görülebilmektedir. Yaşam tarzı, tercihler, geleceğe yönelik atılacak adımlar ağırlıklı olarak bu dönemde belirlenmektedir. Yaşanılan bu dönemin biçimlenmesinde birçok etkin faktör vardır, ama bir dine inanma eğilimi, insan fitratında var olan bir durumdur, dolayısıyla da insanı temelden başlayarak biçimlendiren bir mahiyete sahiptir. Genç birey, toplumla karşılıklı etkileşimde bulunan, buna göre biçimlenen ve biçimlendiren dini (Akyüz, 2014, s.184), çocukluk döneminden itibaren öğrenmeye ve deneyimlemeye başlamaktadır. Hayatta bir anlam ve amaç arayan genç için din, benliğini ve kimliğini oluşturucu ve dünyayı anlama ihtiyacını tatmin edici, zihinsel açıklık sağlayıcı bir rol (Hökelekli, 2015 s.18) üstlenmektedir.

Din bir düzen ve anlam taşımakla beraber, bireyselleşmiş ve çok seçmeli bir dünyaya kapı aralamakta ve evrende bireye bir yer atfederek kimlik sunmaktadır. Din, özellikle gençlik döneminde kimliğe yönelik sorulara cevaplar sunmaktadır (Müller, 2011, s. 300).

Din bilinçli olarak genç bir bireye, kişisel bir inanç sistemi kurabileceği biçimde inançlar, ahlaki kodlar ve değerler teklif etmektedir. Bu dünya görüşü, bir gencin kendine özgü benzersizlik duygusunun temel taşı oluşturmakta ve kimliğinin önemli bir yönünü kurgulamaktadır (Damon,1983, akt. King, 2003, s.198). Sağlıklı kimliğin gelişiminin bir parçası olan olay ve olguları analiz etme, sentez yapabilme yetisi de yine din olgusu çerçevesinde ele alınmaktadır. Zira din ve maneviyat, gençlerin yeni entelektüel güçlerini daha önce var olan inançlar hakkında eleştirel ve şüpheli bir biçimde akıl yürütmeleri adına, anlamlı fırsatlar sunmaktadır. Din, gençlere analitik kapasitelerini, özellikle kimliğin sağlamlştırılmasında yararlı olabilecek inançları ve değerleri düşünmek ve sorgulamak için kullanma sahası açmaktadır (King, 2003, s.198).

Gençlik döneminde dini kimliğin inşa sürecine etki eden bazı durumların var olduğu görülmektedir. Bu durumlardan biri, çok tartışılan dini inançta yer alan ideolojik

etkililerdir. Gençliğin dini kimlik inşasının devamına ideolojik tercihlerin etkisi yoğun olmaktadır. Çocukluk döneminde formüle edilen dini ve politik inançların, yetişkinlikte görece işlevsel olmadığı varsayılmakta ve dini inancı perçinleyici ya da dini inancını sorgulayıcı arayışlara girilmektedir. Kişi, dini inançları içermeyen, ancak Tanrı'nın varlığı ve ahlaki meselelere karar verme standartları gibi soruları çözen bir ideolojiden yana da tercihlerini kullanabilmektedir. Dini inançlar hakkında sorular sormak, ideolojik ortamda kolay olmakta ve dini meseleler hakkındaki düşünceler, kimlik oluşumuna eşlik ettiği varsayılan ideolojik yapı için kanıt sayılmaktadır (Marcia, Archer, 1993, s.222). Dünya görüşü sağlamak adına din önemli bir misyon üstlenmektedir, ancak dini geleneğin ahlaki ve toplumsal ilkeleri ve davranış normlarını gerçek tarihsel olaylarda ve diğer inananların hayatlarında örneklendirdiği görülmektedir. Dinin kimliğin gelişiminde bu kadar etkili olmasını sağlayan faktörlerden biri de; ideolojinin bu ilkeleri ve davranış normlarını somutlaştırmasıdır (Erikson, 1968, akt. King, 2003, s.199).

İdeoloji ile beraber küreselleşme çatısı altında siyasi ve ekonomik güçlerin kimlikleri, özellikle karşıt dinlere ve kültürlere ait kimlikleri değiştirmeye yönelik asimile edici, kimlik şekillendirici birtakım tutumları sergiledikleri ve gençlerin kimlikleri üzerinde etkiler oluşturdukları gözlemlenmektedir. Ancak yapılan araştırmalarda; her din mensubu için yapılan manipülasyonların, kimliklerin inşasına yönelik yapılan müdahalelerin, aynı tesiri göstermediği ortaya konulmuştur. Araştırmalarda, özellikle Müslüman gençler üzerinde farklı bir etkide bulunduğu gözlemlenmiş, emsal diğer gençlerden Müslüman gençlerin ayrılan özelliklerinin; asimilasyon ve Müslüman kimliklerini silmek yerine inançlarından duyduğu gurur ve zenginlik ile farklı ve kuşatıcı bir dünya görüşü edinmek olduğu vurgulanmıştır (Peek, 2005; Janmohamed, 2018, s. 23).

Gençlerin dini kimlik inşasında bir diğer etken aile yani ebeveynlerdir. Araştırmalar, ailenin gençlerin dini ve manevi kimlik üzerinde en erken etkiye sahip birim olduğunu ispatlamaktadır, ancak bu etkinin kapsamı belirsizdir (Meintel, 2002, s. 99). Ebeveynleri büyük ölçüde dindar olan gençlerin kendilerinin de dindar olma olasılığı daha yüksek olmaktadır (Oppong, 2013, s. 15). Farklı kültürlerin bir arada yaşadığı çevrelerde dahi gençlerin dini kimliklerine nüfuz eden yine aile bireyleri olmaktadır ve genç birey dini kimliğini betimlerken ailenin ve sonrasında etnik kimliğinin etkisi ile tanımlama yapmaktadır (Maalouf, 2000, s. 15).

Medya, tüm konular hakkında kamuoyuna yön vermek için araçlar sunmaktadır, aynı şekilde dini ve manevi hayata katkı anlamında da aynı süreci yürütmektedir. Medya, dini kimlik etkisinde her ne kadar "tehlikeli" bir unsur olarak görülse veya göz ardı edilse de genç bireylerin dini eğitimi esnasında kaynak olma, yeni kavrayışlara yeni bakış açıları kazandırma gibi misyonlara da sahiptir (Mullikin, 2006, s.187). Özellikle çocuklar ve gençler, daha önce yaşanmamış biçimde medya tarafından manüplüle edilmiş bir toplum içerisinde yetişmektedir. Bugünkü gençlik kültür olarak medya kültürünü tanımakta, gündelik hayatını medya kültürü üzerinden tanzim etmektedir. Dini kimliğini de televizyon kanallarını izleme, bilgisayar oyunları oynama, internette gezinme, sanal sosyal ilişkiler geliştirme gibi medya tarafından sağlanan yeni ve özgün kültürel sahalarda biçimlendirmektedir (Vogelgesang, 2002 akt. Sūna, 2013, s.16).

Gençlerin din öğretilerini ya da kimliklerine etki eden dini referansları, medyanın popüler kültür-alt kültür sunumları çerçevesinde nasıl oluşturulduğuna dair dört ülkede yürütülen araştırmalar sonucu birtakım sonuçlara ulaşılmıştır (Maskulin, 2013, s. 146):

a) Medya kültüründe, küresel pazarın ticari karakteri baskın olmakta, ideolojiler ve dinler birer pazarlama unsuru olarak görülmektedir. Bu kültür ruhsal durum, dinsel inanç ve yaşam tarzlarını ifade etmek ve kimliğe yansıtılması adına alternatif olma iddiasındadır.

b) Medya kültürü, bilgi elçisi olma özelliğine de sahiptir. Kimlik gerek geleneksel medya gerekse yeni medya aracılığıyla aktarılan dini bilgileri alımlayarak olgunluğa ulaşmaktadır. Medya özgünlüğünün işlevi ve yapısı, kimlik anlatılarının inşasına ve otoritesine etki etmekle beraber bireyselleşme sürecinde de önem arz etmektedir.

Gençlerin dini kimliğine medyanın diğer bir etkisi ise, sosyalleşme açısından gerçekleşmektedir, çünkü medya aynı zamanda tüm sosyo-ekolojik bölgelerin bir parçası olma özelliğindedir ve erken çocukluktan itibaren günlük yaşamın tüm durumlarına medya eşlik etmektedir (Mikos, 2006, s. 3356). Genç bireyin kendi dini kimliğini inşa etme sürecinde içinde bulunduğu dünyayı anlaması, anlamlandırması ve yaşadığı sosyal ortama göre davranışlar sergilemesi, sosyal çevresi ile etkileşimde olması, benimsediği inanç sistemini anlamasına, anlamlandırmasına ve etkilenme derecesine bağlı olmaktadır.

Dini kimliğin biçimlenmesinde dünyevileşme sürecine de değinmekte fayda vardır. Zira sekülerleşme olarak da adlandırılan dünyevileşmenin, toplum nezdinde dinin konumunu sarsması, işlevlerini kısıtlaması ve en önemlisi otoritesini sarsması genç kuşağı etkilemektedir. Ancak gelinen noktada dinin işlevsel açıdan yükselişe geçtiği iddia edilebilir ve dolayısıyla eskiye nazaran klasik seküler anlayışın zayıfladığı söylenebilir. Yeni döneme bakıldığında, dinin bilim, rasyonalite, bireysellik etrafında seküler bir çerçevede özellikle genç kuşaklar arasında yeniden yayıldığı görülmektedir. Her ne kadar dünyevi bir dindarlık kavramına kayma söz konusuysa da, gençlerin dini olandan henüz vazgeçemedikleri ve modernist-sekülerist yaşam kalıplarına dini kimlik edinerek bir tepkinin verildiği gözlemlenmektedir (Karaşahin, 2012, s.249).

İKİNCİ BÖLÜM

MEDYA-DİN İLİŞKİSİ EKSENİNDE DİNİ KİMLİĞİN İNŞASI

2.1. Medya- Din İlişkisinin Çerçevesi

Medya; küreselleşme, post seküler eğilimler, bilişim alanındaki teknolojik gelişmeler, bireylerin medya kullanım tercihlerindeki değişimler vb. unsurların etkisi ile normalde uzlaşma zemini bulunmayan ya da çok dar olan farklı sahalara, alanlara daha fazla ilgi göstermeye ve bu sahalarla yoğun bir biçimde etkileşime girmeye başlamıştır. Örneğin, medyanın son 20 yıldır din ile yakınlaşmasını ve dinsel içerikleri eklememesini bu minvalde görmek mümkündür. Son yıllarda, özellikle din olgusunun teknolojik ilerlemelerle paralel olarak geleneksel medya ve yeni medya araçlarında yer bulması ile bu etkileşim sahalarını anlamak önemli bir hal almıştır. Bu çerçevede sosyal bilimler sahasında sosyoloji, psikoloji, din bilimleri, iletişim bilimleri, sanat tarihi gibi birçok disiplin tarafından medya-din ilişkisine dair yaklaşımlar geliştirilmekte ve karşılıklı etkileri incelenmektedir.

Multi-disipliner yaklaşımdan yola çıkarak medya ile din bilimleri çerçevesinde yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde; medya-din ilişkisinin temel olarak iki boyutta ele alındığı ifade edilmektedir. Çalışmaların bir kısmında, medya-din ilişkisinin tarihsel, politik, ekonomik ve dönemsel gelişmelerinden yola çıkılarak dinin medya ile etkileşiminin kaçınılmaz olduğu, bireyin din üzerinden kendisini ve dünya görüşünü medya aracılığı ile tecrübe ettiği iddia edilmiş ve dinin medyaya eklememesi olumlu olarak karşılanmıştır. (Hoover, 2003; Hoover, 2006; Meyer, Moors, 2006; Bräulein, 2008; Morgan, 2011).

Özellikle dinin aktarılma ve sunum biçimleri açısından medyayı sorunlu bulan çalışmalarda ise; var olan ilişki problem olarak ele alınmış ve eleştirel boyutta tartışılmıştır (McDonnell, 1993; Newman, 1996; Çamdereli, 2018a; Çamdereli 2018b;

Eken, 2019). Dinin magazinsel bağlamda ele alınması, medyanın dini tartışma sahalarna çekerek içeriğini sorguya açık hale getirmeye çalışması, dini otorite ve yetkiye sahip kişilerin medyatikleştirilmesi ve otoritelerinin sarsılması, dini olanın popülerleştirilmesi, kitlelerin din algılarının medyanın dinsel içeriğini etkilemesi gibi eleştirel söylemlere rastlanmaktadır.

Teknolojinin medya sahasında yeni yeni boy gösterdiği dönemlerde, medya ile din ayrı bağımsız fenomenler olarak telakki edilmiş, birbirinden bağımsız hareket eden ve kitleleri yönlendirmede etkin rol oynamaları sebebiyle ortak özelliklere sahip olarak görülmüşlerdir. Ancak bugün durum daha karmaşık görünmektedir. Din ve medya arasındaki çoklu ilişkiler; dini sembolleri, ilgi alanları ve anlamları, çağdaş kültürün daha çok bilindiği ve üretildiği modern medya çağında var olan katmanlı bağlantıları içermektedir (Hoover, 2002, s.1). Bu girift ilişki incelendiğinde, medyanın dine değil, dini içeriklerin dönüşümüne zemin hazırladığı söylenebilir. Din, özü itibariyle sembolik olsun pratik ya da teorik olsun birçok anlama temelden sahiptir. Medyanın dine katkıda bulunacak bir anlam üretmesi ya da süreç kazandırması mümkün değildir. Medya, Çamdereli'nin deyimi ile (2018b) dini olanı, dinsel olanı işlemekte, konumlandırmakta ve araçsallaştırmaktadır. Sonuç olarak medya ile etkileşimden kaynaklı sembolik içeriğe sahip dinsel içeriğin bireyin yaşam tarzına yansması söz konusudur.

Medya ve din ilişkisinin sonuçlarının en fazla yansması, bireyin kimliğinde ve yaşamında olmaktadır. Son zamanlarda sıkça gündeme gelen kimliğin ve benliğin arayışı eğilimlerine karşılık medyanın kendi formatını değiştirdiği görülmüştür. Hoover (2003, s. 12), buna karşılık dini kurumların belli sembolik form ve uygulamalarının güncelliğini yitirmesinden dolayı, medyada var olan geniş manevi arayışla ilgili sembolik kaynakların kullanılmaya başlandığı ve dinin medyanın sahasına girmesinin bir nedeninin de, bu kaynakları medya üzerinden sunabilme olanağına sahip olması olarak açıklamaktadır.

Medya ve din ilişkisinin birçok yönü bulunmakla beraber somut olarak ifade edilen yönlerden birinin, dinin medya üzerinden (küresel ve yerel anlamlarda) yaygınlaşmakta olduğu söylenebilmektedir. Nitekim Meyer ve Moors (2006) tarafından hazırlanan çalışmada, dünyada en yaygın dinlerin medya üzerinden sunumunun nasıl gerçekleştiği, dinin ticari ve liberal anlamda nasıl yaygınlaştığı aşama aşama aktarılmıştır. Özellikle

1980'li yıllarda din ve elektronik medyanın ABD'deki televangelistler tarafından inanç ve kültürel endüstri gibi farklı alanlara aitmiş gibi gösterilmesi ve sergilenmesi, beraberinde dinin görsel imajlarla yaygınlaşmasını getirmiş, dinin medyalaşmasına zemin hazırlamıştır. Dinin medya üzerinden aktarımı özellikle Asya, Afrika gibi kıtaları süratle etkisi altına almış ve sonuç olarak bireyler ve ilgili kurumlar, dini pratikleri medya üzerinden tatbik etmeye alıştırılmıştır (Meyer, Moors, 2016).

Medya ve din etkileşimi ile ortaya çıkan süreci daha detaylı anlamlandırmak adına, medyanın din olgusuna yaklaşımı ve dinsel içeriğin medyada yer alış biçimlerinden kaynaklanan dönüşüm sürecine değinmek gerekmektedir.

2.1.1. Medyanın Din Olgusuna Yaklaşımı

Medyanın din ile ilişkisinin, matbaanın icadı ile dini kurumların otoritesinin sarsılması sonrası kutsal ve değerli olan bilginin halk tarafından doğrudan edinilmesi (Hoover, 2006) ile başladığını söylemek mümkündür. Sonrasında ise matbaa aracılığı ile düşüncelerin kıtalarda siyasal, politik, dinsel dönüşümlere zemin hazırladığı görülmüş, dini içeriklerin aktarımı ve yayımı noktasında da aktif rol oynamıştır.

Medyanın din ile ilişkisiyle ilgili olarak medyanın sistemsel işleyişi incelendiğinde, iki uygulama ortaya çıkmaktadır: Doğrudan iletişim olarak adlandırılan ilk uygulamada medya, kullanıcılarını bilgilendirerek, etkinleştirerek, motive ederek ve yönlendirerek değişiklikler yapmalarını teşvik etmektedir. İkinci uygulamada ise; medyanın sosyal aracı rolünü üstlenerek katılımcıları sosyal ağlara, değişim için sade ve öz teşvikler sağlayan topluluk ortamlarına ve arzulanan değişiklikleri gerçekleştirmeleri için bu grup ve toplulukların rehberliği altında hareket etmeye yönlendirdiği görülmektedir (Bandura, 2001, s. 265). Gerek yazılı-görsel medya gerekse de yeni medya üzerinden aktarılan din ile alakalı içerikler de bu iki uygulama çatısı altında gruplandırılabilir.

Medya, genel anlamda din formlarını ele alırken endüstriyel değerini de göz önüne almaktadır. Özellikle medya araştırmaları başlığı altında dinin; tüketim (Miller, 2005), kültür (Herrmann, 2007; Morgan, 2008), yeni medya çalışmaları (Lövheim, Campbell, 2017, Campbell, 2004) gibi sahalarda rolünü ve etkisini anlamak adına çalışmalar yapılmaktadır. Bununla birlikte yapısal anlamda da örneğin; haber kuruluşlarında din muhabirleri ve editörler çalıştırmak, bazı televizyon haber programlarında "din

uzmanları"na yer vermek, reklam ajansları içinde dinin satın alma davranışını nasıl etkilediğini inceleyen araştırmacılar bulundurmamak, halkla ilişkiler uygulayıcıları aracılığıyla "dindar halk" ile iletişim kurmak gibi dönüşümlere ve yeniliklere gidildiği görülmektedir (Hoover, 2003, s. 13).

Dinler, medyayı kullanma anlamında gönüllü olmaktadır. Örneğin, din temsilcisi konumunda olan grup, topluluk ve kişilerin internet üzerinden çeşitli platformları, web sayfaları kullanmaktadır. Yazılı-görsel medya anlamında da çeşitli dini tabanlı girişimler mevcuttur. Ancak din olgusu özü mahiyetinde ele alındığında konvansiyonel ya da yeni medya var olmadan önce de kendi başına bir iletişim yapısına sahip olduğunu görmek mümkündür. Bu açıdan bakıldığında, dinlerin kendilerinin güçlü bir kitle iletişim sistemleri olarak görülebileceğini söylemek mümkündür. Ancak yaşanan süreçte, seküler kitle iletişim araçlarının, din ve birey adına dini işlevleri yerine getirdiği görülmektedir. Batı toplumları dahil birçok toplumda dini inançların ve uygulamaların hala önemli olduğu kabul edilmekle beraber dini ifadelerin medyatikleştiği (Arthur, 1993, s. 1) görülmektedir. Seküler ve rasyonel bir dünyada dinin ihtiva ettiği gerçek ahlaki değerlerden uzak farklı bir dinsel dil kullanan ve dini medyatikleştiren çağdaş medya teorileri, bu bağlamda kör bir noktaya sahip olmaktadır (Hoover ve Venturelli, 1996, s. 251).

Medya din ilişkisine dair başka bir yorumda ise, medyanın dini olanı yansıtırken izlediği yolun "örtük din" olarak betimlenmesi ve medyada yer alan resimler, imajlar, hikâyelerle dolu bir "din" den daha girift ve karışık bir anlamlandırmayı barındırması yer almasıdır (McDonnell, 1993, s. 93):

“Geleneksel ve köklü bir din anlayışını halka olduğu gibi aktarmaya çalışan dini kanallar ve bu medya araçlarının kullandığı dil, kitleler tarafından artık ilgi çekici bulunmamaktadır. Ancak diğer taraftan halkın talep ettiği dil, seküler ve dini olan ile iç içe geçmektedir ve ortaya dağınık bir din anlayışı çıkmaktadır. Bu durum popüler bir din anlayışına neden olmakta, dinsel olanın kendisi ile zıt bir sistem içerisinde aktarılması ile beraber halk dini olarak yeniden tasarlanıp aslından uzaklaştırıldığından dolayı örtülü bir din anlayışını da geliştirmiş olmaktadır.”

2.1.2. Dinin Medyatik Dönüşümü

Dinin medyatikleşmesi sürecinde medya ve dinin karşılıklı etkilerinin olduğu görülmektedir. Medyanın dini olanın aktarımında; teknik özellikler,, içerikleri, pratikleri, sembol ve işaretleri anlamlandıran bir aktarıcı olarak, birbirinden farklı görevler üstlendiği görülmektedir. Dinsel içeriklerin etkilerinin konuşulabilmesi için bu içerikleri aktaran, sürekli bir etkiyi sağlayıcı bir meta taşıyıcının var olması gerekmektedir (Debray, 1999, akt. Bräunlein, 2008, s. 205). Dini içerikler, bu döngü içerisinde ve popüler bir anlayış çerçevesinde medya üzerinden dönüşüme uğramaktadır. Medyanın dini araçsallaştırdığı bu süreçte, özellikle medyatik din ve dinin medyatikleşmesi süreçlerinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Çalışmada; sınırları muğlak ve tartışma sahası geniş olan bu konu; kavramsal, tanımsal ve eleştirel boyutlarda ele alınmaya çalışılmıştır.

Medyatikleşme kavramının içeriğine yönelik olarak; (a) Değişen medya ortamları ...; (b) Alışlagelmiş medyanın dışında medya türlerinin artışı ...; (c) Eski medyanın değişen işlevleri ...; (d) Dijital medyanın insanlar için yeni ve artan işlevleri (e) Mikro seviyede insanlar arası ilişkiler ve iletişim formlarının değişimi, makro seviyede ise, sosyal hayat örgütlenmesinin değişimi, hislerin ve fikir üretiminin değişimi (Krotz, 2008, s. 24) çerçevesinde bir tanımda bulunmak mümkündür.

Dinin medya üzerinden yaygınlaşmasına paralel olarak medyadaki evrensel manadaki yapısal dönüşümün etkisi ile bir "medyatikleşme" süreci başlamış, toplumun dönüşümünü, bireyin medya tercihlerini ve beraberinde farklı katmanlarda iletişim pratiklerini etkisi altına almıştır. Thomas (2008, s. 17) bu değişimin etkisinin; dini inanç, tüketim gibi birçok sahayı biçimlendirmesi nedeniyle, bu sahalarla ilişkili olan gündelik hayatı, bilgiye dair oluşumları, kimlik ve insan ilişkilerini, kültür, toplumla ilgili durumları doğal olarak açıkça görünür bir halde teşhir ettiğini belirtmektedir. Buradan hareketle dinin, kendi anlam zemininden belli ölçüde uzaklaşıp medya kurgusuna adapte olduğu ve medyanın hem hâkim kültürel mantığı hem de araçların teknik doğası gereği dini olanı kendi sınırları içerisinde işleme tabi tuttuğu (Eken, 2019, s. 62) söylenebilir.

Medya, medyatikleşme ve din üzerine çalışmaları ile tanınan Danimarkalı bilim adamı Stig Hjarvard, medyatikleşme ve dinin medyatikleşmesini ele aldığı çalışmasında;

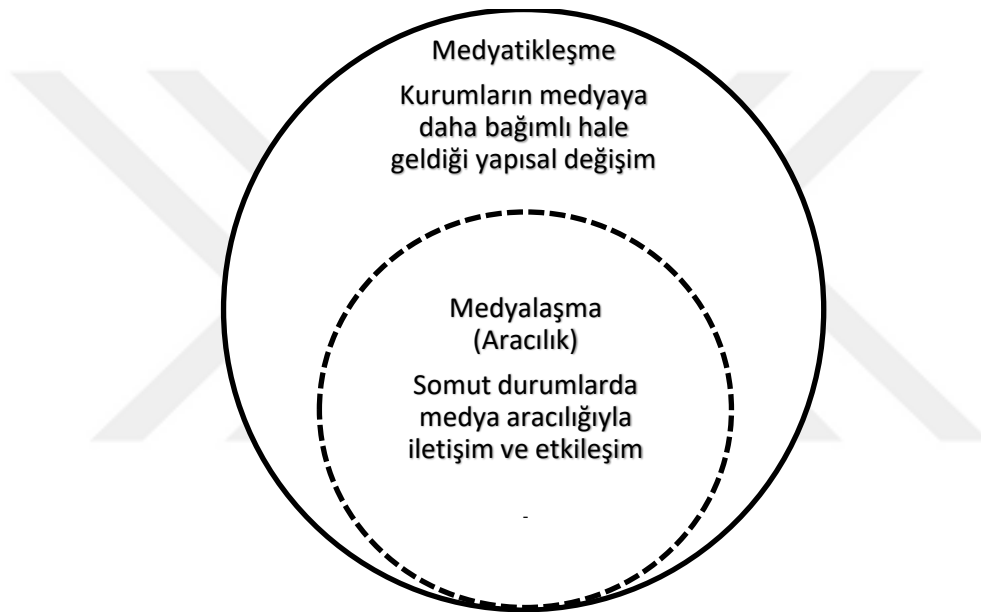
sekülerleşme ve medyatikleşme ilişkisini, toplum, organizasyon ve bireysellik başlıkları altında irdelemiştir (Hjarvard, 2011, s. 119). Medyatikleşmenin dinin üç özelliğini zamanla dönüşüme uğrattığını belirten Hjarvard (2008a, s. 24), dönüşüme uğrayan bu özellikleri şu şekilde tasvir etmiştir:

1. Medya, dini konularda birincil bilgi kaynağı olmasa da önemli bir unsur haline gelmiştir. Kitle iletişim araçları, dini deneyimlerin hem üreticisi hem de dağıtıcısıdır ve interaktif medya, bireysel inançların deneyimleri ve dolaşımını sağlamak için bir platform özelliği haline gelmiştir.
2. Dini bilgi ve deneyimler, popüler medya türlerinin taleplerine göre form almıştır. Dini semboller, uygulamalar ve inançların varlığı, medyanın hem seküler hem de kutsal konular hakkında anlatılarını oluşturur.
3. Kültürel ve sosyal bir çevre olarak medya, kurumsallaşmış dinlerin kültürel ve sosyal fonksiyonlarını üstlenir ve manevi rehberlik, ahlaki yönlendirme, ritüel pasajlar ve toplumsal aidiyet sağlar.

Medyatikleşme kavramına yönelik tanım ve dönüşüm akışının ardından, kavramın farklı ve tamamlayıcı başka bir tanımına da yer vermekte yarar vardır. Medyatikleşme kavramı, farklı süreçleri tasvir edici şekilde “medyasyon, medyalaşma ya da arabuluculuk” olarak adlandırılan farklı bir içeriğe de sahiptir. Din ve medya yaklaşımı çerçevesinde dinin tamamen medyatik bir fenomene dönüşmesi süreci deneyimlendiğinden dolayı dinin medya olarak ya da arabulucu olarak ta işlev görebileceği ifade edilmiştir. Bu kaniya ulaşılmada dinin baz alınan özelliği, arabuluculuk pratiğini sürekli deneyimlemesidir. Dinin arabuluculuk rolüne atfen yapılan tanımlarda da; insanın sürekli etkileşimde bulunduğu görünür dünyayı, doğrudan etkileşimde bulunmadığı manevi, kutsal, soyut dünya ile ilişkilendirdiği (De Witte, 2018, s. 1) öne çıkmaktadır. Böylece medya ve dinin arabulucu olarak eşit bir düzlemde yer aldığı da iddia edilebilmektedir.

Medya açısından bakıldığında, medyalaşma teriminin bazen medyatikleşmeyi de kapsayacak şekilde kullanıldığı görülmektedir. Bir yandan, en güncel ileri teknolojiyi içine alan bir medya mantığı, diğer bir yandan, arabulucu rolünden dolayı topluma ortak bir gerçeklik duygusu oluşturmaya yardımcı olacak şekilde egemen olan bir medya

ortamı (Morgan, 2011, s. 138) medyalaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Medyalaşma (ya da arabuluculuk) sosyal ve kültürel gerçekliğin iletişimsel inşası sürecinin bir parçası olarak birbirinden farklı medya aracının rolüne de vurgu yapmaktadır. Burada medyatikleşmeden farklı olarak ‘Medyalaşma’ terimi, hem gerçekliğin iletişimsel yapısının belirli medya süreçlerinde nasıl ortaya çıktığını ifade etmekte, hem de belirli medya araçlarının özelliklerinin, sosyokültürel gerçekliğin inşa edildiği genel süreç içinde iletişim yolu vasıtasıyla nasıl bağlamsal bir 'sonuca sahip olduğunu anlatmaktadır (Couldry, Hepp, 2013, akt. Adolf, 2017, s.15).

Şekil. 2. Medyatikleşme ve Medyalaşma (Aracılık) arasındaki iç içe ilişki.
(Schröder,2017, s. 96).

Şekil 2’de medyatikleşme olgusu ile medyalaşmanın iç içe geçen süreçler olduğuna dikkat çekilmekle beraber medyatikleşmenin aynı zamanda din gibi kurumsal yapıya hitap ettiğine dikkat çekilmiştir. Şekilde görüldüğü üzere medyalaşma keskin olmayan sınırlarla ayrılmıştır. Yeni medya araçları ile iletişimin hibrit bir varlık göstermesi ile birlikte etkileşim süreçleri kesintisiz şekilde devam etmekte, böylece medyatikleşme ile aynı anda medyanın arabuluculuk işlevi de sürmüş olmaktadır.

Dinin medyatikleşmesi çerçevesini açıklarken kültürel yapısına, gündelik hayata ve bireyselleşmeye etkilerini anlamak, topluma yansıma biçimlerini tanımlamak adına önemlidir. Dinin kültür bağlamında medyatikleşmesi, din-kültür etkileşimi ve dinin kültürel çerçevede kavranması anlamında öncelik taşımaktadır. Konunun temelden anlaşılması için medyatikleşmenin kültür değişimine yol açıcı yapısının bilinmesi

gerekmektedir. Özellikle kültür kavramı tanımının çok fazla olması (örneğin Alman dilinde kültür kavramı, 756 tanım içermektedir), kültürün etkin olduğu sahalarda da çoklu süreçleri beraberinde getirmektedir. Medya kültüründe de çok katmanlı bir yapının olduğu ifade edilmekle beraber medya kültürlerinin anlam oluşumu için kullandıkları kaynakların da teknik iletişim araçları tarafından iletilmekte olduğuna dikkat çekilmiştir (Hepp, 2014, s. 32-33).

Değişik kültürlerdeki gerçekliğin inşa süreçlerinin kültüre özgü öğelerin oluşumu için iletişim araçlarına ihtiyaç duydukları noktada, medya kültürü söz konusu olmaktadır (Hepp, 2014, s.54). Medya kültürlerini medyatikleşme kültürleri olarak kabul eden Hepp, medyatikleşmenin bireyselleşme, ticarileşme ya da küreselleşme gibi bir kavramsal kurgu olduğunu belirtmekte ve sürekli devam eden bir dönüşüm içinde meta süreç olarak kabul etmektedir (Hepp, 2014, s.118).

Dinin kültür ile ilişkisinde, insan ve toplum hayatındaki kültürel tezahürlerinden dolayı dinin, kültürün kendisi gibi algılanması sonucunun yanlış olduğu vurgulanmaktadır. Aslında var olan durum, dinin her birey ve her sosyal unsurun kendi kültürel formunu oluşturacak etkilere sahip olmasıdır. Bu etkilerin toplumu oluşturan birey ve sosyal unsurlar tarafından alınması ile ortaya çıkan şey, topluma ait kültürdür (Cebeci, 2008, s.10).

Medyatikleşmenin ayrıca bir kültürel olgu olmasından yola çıkarak medyanın birey ve toplum hayatını yönlendirmesi, ancak birey ve toplumun belli kaygıları gütmek ve sahiplenmek adına bu yönlendirmeyi bilerek ve isteyerek talep olması, Hoover'in deyimi ile medyanın bir "ortak kültür" olarak görülmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çerçevede, dinin medyatikleşmesinin, medyanın dini fonksiyonları üstlenmesinden öte, başka araçlara gerek duymaksızın dini pratikleri şekillendirmesi, bunu medyanın ortak kültür deneyimleri, söylemleri ve konuları çerçevesinde ortaya koyduğu anlamında kullanıldığı görülmektedir. Sonuç olarak gelinen noktada medyanın, dini ve manevi söylem için mevcut bağlamlar, kapsamalar, sınırlar, diller ve semboller için belirleyici rol olduğu aşıkardır (Hoover, 2006, s.284).

Dinin medyatikleşmesi, özellikle gündelik hayata dair deneyimlerin medya tarafından şekillendirilmesi ile de ön plana çıkmaktadır. Medyatikleşme, gündelik hayat içerisinde nicel anlamda daha fazla yerde daha sık görünmesi ile varlığını sürdürmektedir. Bu

durum, sadece iletişim ve medya alışkanlıklarını biçimlendirmekle kalmamakta kültürel, toplumsal ve dinsel anlamda da değişikliğe neden olmaktadır. Bu değişimin anlamı, medyatikleşme olgusunun bu alanlara mekânsal, zamansal ve sosyal açıdan nüfuzunu arttırmasıdır (Hepp, 2009, akt. Hepp, Krönert, 2009, s. 30). Değişimin bireysel boyutuna bakıldığında ise, kişiliğin medyatikleşmesi konusu açığa çıkmaktadır. Medyatikleşme sürecinde kişilik, taklidi bir kimlik ve karakter edinmektedir. Bu süreçte kim olduğunuzun değil, kim olabileceğinizin ve bunun gerçekleşme olasılığının bir önemi vardır. Bu durumda bireyin kendi kimliği, potansiyel kimlik projelerinin alanı ve henüz gerçekleşmemiş olan kendiliğin kurgularının var olduğu bir saha olmaktadır (Wenzel, 2001, akt. Mikos, 2006, s.3360). Bu aşamada dinin ritüeller anlamında kişiliğe, kimliğe ve kurgulanan kimlik projelerine etkisinin olduğu söylenebilmektedir.

Medyatikleşmenin eleştirel botuna bakıldığında; dinin bir inanç sistemi olması, insan davranışlarını yönlendirmesi, hayata değer ve anlam kazandırması, örgütsel bir ilişki ağına sahip olmasının (Durkheim, 1995, akt. Kendall, 2012, s. 557; Mullikin, 2006, s. 179), kendisinden başka din tanımayan medya (Çamdereli, 2018b, s. 17) tarafından meydan okuma olarak anlamlandırıldığı ve dinin içeriğini dönüştürme adına popüler temsilleri dini içeriklerle sentezleyerek sunma ile sonuçlandığı görülmektedir. Bu durumda Çamdereli'nin (2018b, s.18-19) eserinde belirttiği gibi; araçsallaştırılmış bir dinsel söylem ortaya çıkmakta ve kitleler medyanın kendisine özgü bir dinsel temsilini alımlamaktadır. Medyanın din dilini dinsel söyleme dönüştürmesi ve bu dinsel söylemin medyatik düzlemde medyanın eylemsel diliyle gerçekleşmesi, dine zarar vermemektedir. Ancak medyatik din söylemine maruz kalan alımlayıcılar, açısından artık özgün din söyleminden çok, medyatik ve dijital din söyleminin mahkûmları haline gelmektedir. Bu durum, özellikle dijital dünyada yeni bir dinsel dilin inşa edildiğini ortaya koymaktadır (Çamdereli, 2018a, s.777).

Birey açısından ele alındığı zaman, dinin medyatikleşmesinin olumsuz yönünün medyatik kulluk anlamında deneyimlendiği söylenebilir. Postman (2014)'nın medyanın kitlesine eğlendirici temalar sunmasından daha çok bütün temaları eğlence olarak sunma eğilimine sahip olmasından yola çıkan Eken (2019, s.63), bu doğrultuda eğlencenin her türlü medyatik söylemin bir üst ideolojisi olarak işlev gördüğüne değinmektedir. Medyatikleşen din, eğlence anlamında medya kültürüne farklı bir perspektif kazandırmakla kalmamış, dinin en kutsal ritüellerini dahi (örneğin Kur'an tilaveti)

eğlencenin bir işlevi haline getirmiş, ünlüler, medyatik vaizler ve moda ikonları aracılığı ile ‘şöhret’ medyatik dinin temel göstergelerinden bir haline gelmiştir (Eken, 2019, s.66). Birey, medyatikleşen bu dini farkında olarak ya da olmayarak tüketerek dini ritüelleri yerine getirme tatminini yaşarken dini medyanın sunduğu dünyanın içinde yaşamaya başlamaktadır.

2.2. Medya-Din İlişkisinin Boyutları

Medya-din ilişkisinin mahiyetine yönelik daha derin çıkarımlarda bulunmak adına, ilişkiyi etkileyen unsurları da ele almak gerekmektedir. Bu çerçevede ana iki boyut belirlenmiştir. Bu boyutlardan ilki olan dönemsel boyutlarda; toplumsal, kültürel ve sosyal yapının marjinal dönüşümünü temsil eden modernist, postmodernist, seküler ve küresel sistemlerin medya din ilişkisine etkisi irdelenmiştir. İkinci boyutta; dönemsel boyutlarda ele alınan sistemlerin etkisi ile oluşan alt kültürlerden tüketim kültürü ve popüler kültürün medya- din ilişkisinde üstlendiği roller ve etkileri tartışılmıştır.

2.2.1. Dönemsel Boyutlar

Medya ve din olgularına dair bakış açısı, içinde yaşanılan zaman diliminin özelliklerine göre değişebilmekte ve farklı algılanabilmektedir. Bu boyutlar, her bir olguyu etkilediği gibi, olgular arası ilişkinin biçimlerini ve sınırlarını da değişime uğratmaktadır. Aşağıda ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınan boyutlarda, medya ve dine yönelik genel yaklaşımlar ele alınmıştır.

2.2.1.1. Modernizm – Postmodernizm

Modernist yaklaşımın bilimsel- seküler bir anlayış çerçevesinde eleştirel bir din anlayışı geliştirmesi, postmodernist yaklaşımın ise dini olana dair sorgulayıcı, anlam ve yapı bozucu anlayış sergilemesi, kısacası dine ve dini edimlere karşı muğlaklık ölçüsünü arttırması (Okutan, 2015, s.130), pratikte farklı bir din anlayışının bireylerde hâkim olmasına zemin oluşturmaktadır. Dönemsel özelliklerden kaynaklanan bu durum, dinin geleneksel olan yapısını kendi içerisinde değişime uğratmış, bir takım eylem ve işlevleri, zaman içerisinde modernist-seküler çerçevede yeniden tanımlanmıştır. Arslan (2015, s. 59), bu değişimin beraberinde seküler kavramlara da dinsellik atfedilerek kutsal işlevler görmesi durumunu da getirdiğine dikkat çekmiştir.

Medyadaki teknolojik gelişmelerin toplum ve birey nezdinde dinin konumunu da değiştirdiği bir gerçektir. Nitekim matbaanın bulunması ile yazılı basın artması modernizmin temelini atmakla kalmamış, sekülerleşme hareketi ile önce Hristiyan inanç öğretileri ve tanımlamalar önemini yitirmiş, ardından geleneksel ve ritüel dini işlevler ile uygulamalar terk edilmiştir. Dinselin özneleşmesi sürecini beraberinde getiren modernist akım, dini kurumsallaşmayı da bitirmiştir. Matbaanın yayılımı ile dini kurumsallaşmanın güçlü olduğu birçok toprak parçası da modern sistemden etkilenmiştir (Elmhorst, 2008, s.79). Matbaanın gelişmesinin akabinde birçok teknolojik buluşun hayata geçirilmesi ve kademeli olarak birçok bölgeye yayılması, ulus devlet yapılarını perçinlediği gibi farklı ırk, kültür, inançlara sahip toplumların da bir araya gelmesini kolaylaştırmıştır. Ancak bu durum inançsal, kültürel ve daha birçok alanda negatif durumların ortaya çıkmasına da neden olmuştur. Nitekim sanayileşme ile beraber kırsaldan kente göç akımı, zamanla birçok inanca mensup toplulukları bir araya getirmiş, şehirlerde var olan modernist yaşam tarzlarının, bu toplulukların kendine has geleneksel, dinsel ve kültürel dünyasını değişime zorlayıcı etkisi ve diğer inançlarla bir arada yaşamanın zorluklarının deneyimlenme ile de Durkheim'in deyimi ile 'Anomie' (bunalım) baş göstermiştir (Aktay, 1998, s. 334). Küreselleşme ile daha uç noktalarda yaşanan bu durumun döngüsel yapısı göz önüne alındığında, modernist sisteme uyum sağlama, sahip olunan değerleri törpüleme, dini ritüellerin uygulanmasında esneklik, sahip olunan dini inanç sistemi ile diğer inanç sistemleri arasında bağ kurma gibi gelişmelerde, medyanın belirleyici rolü görülmektedir.

Din, geleneksel toplumlarda bireye kendisini daha önceden var olan ve sorgulanamaz durum olarak sunmaktadır. Ancak modernizmde din, çoğulculuk, öznelcilik ve sosyal bir yapı kabulüyle karakterize edilmektedir (Greil, Davidman, 2007, s. 541). Modernizmin dine karşı bir alternatif sistem arayışı, her ne kadar beraberinde din ile çatışma zeminini hazırlamış olsa da iletişim teknolojileri ile etkileşime geçen din, zamanla popüler bir hale dönüşerek bu zeminden uzaklaşmaktadır (Martin-Barbero, 1997, akt. Hepp, Krönert, 2009, s.26). Medyanın etkin rol oynadığı bu süreçte, kamusal alanlardan uzaklaştırılan ve yabancılaştırılan dinin ekseninde var olan değerler, günümüzde postmodern görüş ve uygulamaların etkisi ile de içinde bulunduğu konumunu değiştirmek için çaba göstermektedir. Giddens (2014, s. 11), postmodern dönemde medyanın dini seküler ve tüketici bir toplum yapısı içerisinde eritmeye

başladığını ve bu çerçevede tüm medya araçlarının dini değer, bilgi ve anlayışlarını ele alırken bireyin ve toplumun kimlik algısını ve oluşum süreçlerini dönüştürecek şekilde aktarımda bulunduğunu belirtmektedir. Dinin medyatik dönüşümüne zemin hazırlayan postmodernizmin, modernizmden farklı olarak küresel anlamda neden olduğu değişimleri, dört başlık altında toparlamak mümkündür (Siebach, 2016, s. 2). Bunlar :

- **İçini boşaltma:** Sosyal ilişkilerin ayrı olarak kurgulanması ve yerel ile bağlantılı sosyal eylem ve deneyim sahalarından uzaklaştırılması ve mekân ile zamanın ayrılması,
- **Sınırsızlık:** Zaman ve mekânın yanı sıra sosyal ve kültürel kodların sınırlarının belirsiz olması,
- **Bireyselleşme ve Gelenekselden Uzaklaşma:** İnsanların geleneksel sosyal bağlardan ve güvenlik sistemlerinden, kültürel ve antropolojik kalıplardan uzaklaştırılması,
- **Küreselleşme veya Kozmopolitleşme:** Göçler yoluyla dünya çapında yeni iletişim ağlarının kurgulanması ve küresel ekonominin diğer yerel ve kültürel örüntüler ve değerlere meydan okumasıdır.

Modernizme alternatif olarak sunulan postmodernizmin, dini inanç sistemlerinin yanı sıra toplumun tüm kademelerindeki faaliyetleri değişime uğraticı etkileri vardır. Özellikle genel kuralların geçerli olduğu alanlarda postmodernizmin, rekabetçi mücadelelerin ortaya çıktığı sanatsal entelektüel ve akademik alanlarda değişikliği vaat ettiği görülmektedir. İkinci değişim, daha geniş kültürel alandaki üretim, dolaşım ve sembolik ürünlerin yayılması neticesinde elde edilen güç dengesi ve bölgesel güç dağılımı farklarının değişiminde ortaya çıkmaktadır. Üçüncü ve en etkili değişim ise; birinci ve ikinci aşamalardaki değişimin bir sonucu olarak farklı yöntemler içeren anlam sistemleri kullanmaya başlayan ve kimlik inşasının ve yönelimlerin yeni anlamlarını geliştiren farklı grupların tecrübelerini ve gündelik hayattaki pratiklerinin değişiminde yaşanmaktadır (Featherstone, 2007, s. 61). Bu değişim sürecinde, dinin ve medyanın yönlendirici ve açılımcı işlevleri taşıması nedeniyle pratikleri biçimlendirdikleri görülmektedir. Ancak zamanla iki ayrı etki mekanizmasından biri olarak görülen din, bunalım evresini atlattırmaya çalışan alt kültürlerin talebi ile medya tarafından araçsallaştırılmış, içerikleri ve ritüelleri içeriksel olarak medya üzerinden değişime uğratarak özünden uzaklaştırılmıştır. Böylece medya, postmodern dönemin taşıyıcısı

ve temsilcisi olarak öne çıkmıştır. Postmodernizmin nispeten dinin kamusal sahada varlığını desteklemesi, medyanın dinsel içeriklere yer vererek görünürde dini tanınması ve dinin meşru olduğunu ilan etmesi olumlu bir görüntü sergilemektedir. Ancak gündelik hayattaki metalaşma eğilimi, tüketim sistemlerinin etkisi ve popüler kültürün bileşenleri olan yüksek kültür ve alt kültür arasındaki kesin çizgilerin kaybolması (Turner, 1996, akt. Perşembe, 2003, s.176), medyanın dönüşen bu süreçleri dine yansıtmasını kolaylaştırmaktadır. Böylece parçalanmış ve yeniden yorumlanan din, medyanın istediği biçime dönüşmüş olmaktadır.

2.2.1.2. Sekülerleşme

Medyanın sadece dünyevi bir anlayışa sahipken ve meta ağırlıklı bir yaklaşımı benimserken, zamanla uhrevi yönü ile bireylerin ve toplumların inanç sistemlerini kurgulayan dinlere ait içerikleri aktarmaya başlamaları, akla ister istemez medyanın; seküler dünya ile dinlerin kesişim ve uzlaşım alanı olma gayretinde olmasını getirmektedir. Modernizmin dini, gündelik hayattan ve toplumsal sistemlerden ayırma gayretinin bir sonucu olarak ortaya çıkan sekülerizm, kendi iç tutarlılık duygusunu yaratmak için dini “öteki” olarak inşa etmektedir. Bu yaklaşım seküleri doğal dünya ve toplumsal düzen ile ilgilenen rasyonel bir kategori olarak sunarken doğüstü inançlara dayanan sabit ve değişmeyen bir “din” kavramı ile de inancın dayatılmasını (Asad, 2003, akt. Kettell, 2019, s.3) beraberinde getirmektedir. Seküler anlayışın dini doğüstü güç ve inançlarla sınırlaması, sekülerist anlayışın hâkim olduğu medyanın da alanını genişletmiş, doğrudan ya da dolaylı olarak tanrısal güç, inanılan dinden kaynaklanan güç ya da metafizik çerçevesinde açıklanabilen güçlerin sunulduğu içeriklere sıklıkla yer vermeye başlamıştır. Nitekim medyanın paranormal ya da doğüstü güçleri sunumunda dini dayanak arayışı (Clark, 2002) ya da büyücülük benzeri içeriklerin medyada aktarımı ile gençlerin büyücülüğe ilgisinin artması da (Berger, Ezzy, 2009) yine medyanın dine biçtiği roller çerçevesinde gelişmektedir.

Dinin bireyin manevi olana karşı algısını düzenlemesi ve kamusal alanın inşasını gerçekleştirmesi, bu alanda mevcut olan normları, inanç değerlerini, seküler eğilimleri düzenlemesi açısından denge konumundadır. (Hopkins, 2001, s. 1). Buradan yola çıkarak seküler anlayışın, dini tamamen reddetmediğini söylemek mümkündür. Bu aşamada esas tartışmaya açık husus, sekülerist anlayışın dinin bireysel ve kamusal alan

dengeini sağlayıcı rolünü kısıtlamaya zemin hazırlama nedenleri ve yöntemleridir. Sekülerizm aracılığıyla kamusal alanda hâkim olan din, bireyin özel hayatına hapsedilmekte, bir bakıma özelleştirilmekte (Lewis, 2011, s. 183) ve dönüştürmeye açık hedef haline getirilmektedir.

Sekülerizmin, bireysel ve toplumsal yaşam dönüşümünde işlevleri olduğu gibi devletin yapısal biçimini etkileyici işlevleri de mevcuttur. Sekülerizm, devletin dini olana mesafeli ve tarafsız duruşunu esas edinmiş, ancak içinden çıktığı batılı toplumların tarihsel ve kültürel inşasına temel olan dini mirasın konumundan dolayı dini reddedememiştir. Dolayısıyla; sekülerizm her ne kadar dini meselelerde devlet tarafsızlığı fikrini ifade etse de, “tarafsızlık” fikri yoruma açıktır. Böylece, seküler düzeni kabul eden ve kamusal alandaki dinlere mesafe koyan devletin, dinden ne kadar uzak kaldığı veya dine karşı eşitlik pozisyonunun (eşit tanıma ve erişim sağlama) ne derecede olduğuna dair kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Ancak farklı derecelerde bir seküler anlayış ve biçimlerin devletler nezdinde var olduğu söylenebilmektedir (Kettell, 2019, s.4). Siyasal devlet yapısının takındığı bu sekülerist anlayışa binaen seküler olan medyanın da din ile arasındaki mesafeyi kaldırdığı ve zamanla kendi potasında dönüşüme uğrattığı görülmektedir.

Birey açısından da seküler hayat tarzının sürdürülmesinde farklılıklar vardır. Zira her ne kadar modernleşme süreci, tüm dünyayı etkilese de ülkeler ve bölgeler açısından seküler anlayış farklılıklarından kaynaklı, karşı sekülerist hareketler doğmuş, toplumsal düzeyde sekülerleşme var olsa dahi, bireysel bilinç düzeyinde farklı bir algılamayı da beraberinde getirmiştir. Bazı dini kurumlar birçok toplumda güç ve nüfuzunu yitirmiştir, ancak hem eski hem de yeni dini inançlar ve uygulamalar yine de bireylerin hayatlarında devam etmiştir (Berger, 1999, s. 3).

Bireyin ve toplumun medya üzerinden dini olanı alımlaması, birçok paradoksal durumu da beraberinde getirmektedir. Zira ideolojik olarak seküler ve modernist bir yaklaşımı benimseyen medya, bu eğilimini kapitalist, sermaye tabanlı bir mantık üzerinden yürütmektedir. Din, bu eğilimleri reddetmekle birlikte manevi doygunluk ve ahlaki üstünlüğü, uhrevi olana inancı bünyesinde taşımaktadır. Taban tabana zıt iki kutbun bir araya gelmesi, bireyin, toplumun inanç ve değerler sistemini tarih boyunca tüm kültürlerde kurgulanmış olan temelinden uzaklaştırmıştır. Öte yandan medyada yer alan

ve dinin geri dönüşünü temsil eden içerikler, sekülerist-kapitalist-modernist yapılanmanın tersine eğilimleri çağrıştırmıştır.

Medyada yer alan dini içeriklerin özellikle sosyal yapılar açısından sonuçları vardır. Özellikle seküler duygu karmaşası ve elitist kültürel halka içerisinde yer alan yaşam alışkanlıkları, başka kültürlerden edinilen uygulamalar ve değerler bazen farklı dinler aracılığıyla (May, 2008, s. 253) ve medyanın biçimlendirmesi ile başka toplumlara aktarılmaktadır. Bu durum bazen yadırganabilir ancak bazı durumlarda toplum, yabancı kültürden aktarılan içeriği de hayata geçirme eğilimindedir.

Dinin birey ve toplumdaki uzaklaştırılmaya çalışılması, post modernist anlayışın geliştirilmesinden de anlaşılacağı üzere başarısız bir deneme olarak kalmaktadır. Buna mukabil medya üzerinden dinin dönüştürülerek sekülerizm ile barıştırılma çalışmaları, beraberinde gündelik hayat, siyasal eğilimler, geçmişten aktarılan kültürlerin hayata geçirilmesi gibi sistemsel yapılara tezahür eden birtakım problemleri getirmiştir. Bu problemlerin başına, önce sosyal yapıda ortaya çıkan sonra da bireyin yaşam anlayışına sirayet eden anlam yozlaşmasını ve anlam kaybını yerleştirmek mümkündür. Modernizmin yapısında mevcut olan değerleri ve toplumlarda yerleşik çoğulcu anlayışı yok etmeye çalışması ile ortaya çıkan anlam kaybı ile yeni anlamların oluşturulması ya da anlam erozyonu ile onun yeniden inşa edilmesi arasında ortaya çıkan diyalektik ilişki en açık biçimde din olgusunda görülmektedir (Berger, Luckmann, 2015, s. 45-46). Medya, bu diyalektik ilişkiyi barındıran din olgusunu ele alıp sekülerist bir yaklaşımla kitlelere aktarmaktadır. Hali hazırda bireysel bilinçte var olan dini yorumların kabulünde anlam çöküşüne neden olan seküler anlayış (Berger, Luckmann 2015, s. 53), kitle iletişim araçları ve yeni medya üzerinden din adına anlam üretimine başlamıştır.

2.2.1.3. Küreselleşme

Küreselleşme çağı, din ve sekülerizmin aynı anda toplumlarda varlığını sürdürdüğü bir dönem olma özelliğine sahiptir. Küreselleşme, ekonomik ve sermaye tabanlı yönü ile de ön plana çıkmakla beraber sekülerizmin tüm kurum ve sosyal tabanlara inmesine ivme kazandıran, aynı anda dini kimliklerin, uygulamaların, canlanmaların yaşanmasına zemin hazırlayan rasyonalist bir sistem olarak ta nitelendirilmektedir (Thomas, 2007, s. 35). Küreselleşmenin yapısal özelliklerine bakıldığında, farklı toplumların eş zamanlı ve aynı mekân düzleminde ortak hareket etmelerinin hedeflendiği görülmektedir. Bu

duruma atıfta bulunan Ulrich Beck (1997, s. 26-28), zamansal-mekânsal birlikteliği içeren küreselleşmeyi “ekonomik, ekolojik, kültürel, politik ve sivil toplumların iç içe geçtiği, ulus devlet egemenliklerinin ulus ötesi aktörler, güç şansları, yönelimleri, kimlikleri ve ağları tarafından zayıflatıldığı, birbirine bağlandığı süreçler” olarak tanımlamaktadır. Dolayısıyla küreselleşme; ekonomik düzlemde öte kültürel, dini, politik, anlamlar barındırmaktadır ve bilinçli, otorite bazlı, rasyonel eylem modelleri aracılığıyla bu anlam sahalarında bütüncül bir yaklaşımla ilerlemeyi ve gelişmeyi hedeflemektedir (Thomas, 2007, s. 36).

Sekülerleşmenin bir getirisi olarak nitelendirilen küreselleşmenin içeriksel ve anlama yönelik değişimleri içeren, sınırları belirgin, akıl ve felsefe ile yakından ilgilenen dinin nüfuz alanını genişletmekte olduğu görülmekte ve kitleler tarafından dine yoğun bir ilgi gösterilmesine neden olduğu anlaşılmaktadır (Onat, 2002, s. 40-41). Dünya üzerinde sistemsel olarak varlık gösteren aile, topluma yön veren medya gibi yapılar, aydınlanma, sekülerleşme gibi dönemlere şekil veren dünya sistemleri, mikro - makro yönetim sistemleri, devleti inşa eden ve devam ettiren organizasyonlar ya da kurumlar, nihayetinde ise devletler din olgusundan, dolaylı veya doğrudan etkilenmektedir. Dolayısıyla din olgusunun kendisi küreseldir. Sistem olarak küreselleşme ve küresel etkiye sahip dinin etkileşimi ile ilgili yönleri ele alan bilgiler, geleneksel bilgi kaynaklarından farklı bir bilgi türünü geliştirmiştir (Hoover, 2006, s. 11). Dinamik bir yapıya sahip olan bu bilgi kaynakları aracılığıyla hem dinin çok yönlü işlevlerine açıklık getirilebilir hem de küreselleşme ile din arasındaki ilişki sarmalının genel çerçevesi ortaya konulabilir.

Küreselleşmenin yayılımı ve sürekliliği anlamında medya, ekonomi-politik anlamda etkilere sahip ve toplumlar nezdinde gerçeklikler oluşturan önemli işlevler yürütmektedir. Özellikle küresel sermayenin varlığını sürdürmesi anlamında tüketim kültürünün toplumlara kabul ettirilmesinde medyanın rolü tartışılmazdır. Ancak medya ve din ilişkisi açısından ele alındığında küreselleşmeyi birden fazla boyutta ele almak gerekmektedir. Bu boyutlardan birincisi; medyanın oluşturduğu dini temsiller üzerinden küresel algı yaratma boyutudur. İkincisi; küresel medya üzerinden yerel değerleri yeniden yaygınlaştırma ve dolayısıyla zayıflatma (Stahl, 2007, s. 337) aracılığı ile yerel dinler ve bu dinlere karşı var olan eğilimleri zayıflatma ya da yok etme boyutudur.

Üçüncüsü ise; küresel sermaye tarafından teknoloji ve bilişim sahasındaki gelişmeler kullanılarak medyanın ve dinin özerk yapısına doğrudan müdahale edilmesidir.

Yaşanılan çağda sınırların görünmez oluşu, insanları birçok kültür ve inançla baş başa bırakmıştır. Kararsızlık ve belirsizlik süreçlerini de beraberinde getiren bu durum, medya tarafından getirilen inanç alternatifleri ile aşılmaya çalışılmaktadır. Medya, oluşturduğu bu alternatif üzerinden, sahip olunan inancı deneyimleme hissi veren, din ile ilgili birey tarafından bilinmeyen veya gizlenen ne varsa öğreten, yaşatan bir misyon üstlenmektedir (Krüger, 2014, s.11). Küresel kapsama sahip bu misyonun yürütülmesinde, bilgi teknolojilerinin gelişimi ve kullanım alanının genişliğinin de payı mevcuttur. Zira bilgi teknolojilerinin ve kitle iletişim araçlarının çeşitlendirilmesi, alımlayıcıların en bireysel ihtiyaçlarına göre mesajların aktarılmasını kolaylaştırmaktadır. Buna bağlı olarak enformasyon işletimi, seçimi ve elden geçirilmesi daha rahat olmaktadır. Yani bilgi hem nicel hem de nitel anlamda artmış olmaktadır (Kumar, 2013, s. 23). Din küresel ya da yerel fark etmeksizin geniş kitlelere ulaşma adına bilgi teknolojilerini henüz kullanmaya başlamakla beraber kitle iletişim araçlarının ve yeni medyanın kapsam, mülkiyet, tekelleşme, yayılım ve etkileşim anlamında ciddi problemler mevcuttur ve çözümler geliştirilmeye çalışılmaktadır. Ancak medyanın topyekün küresellik anlamında bütün yerküreyi etkileyen oluşumların yayılmasına ön ayak olması, dünya toplumlarına kültürlerarası aktarım anlamında bu oluşumları enjekte etmesi ve teknolojik yayılım gücünü kullanarak; yerellik, dinsel, ulus anlayışı, bireycilik, kimlik gibi kavramların anlamlarında ve alansal hacimlerinde bir takım değişimleri beraberinde getirmesi, medya ile ilgili tartışmaları farklı boyutlara taşımıştır. Bu boyutlardan biri; küreselleşme sürecinin etkin anlamda yürütülmesinin temsilcisi konumunda olan medyanın, kendisine has yapısına rağmen dini de küreselleşme potasına katarak farklı bir konuma itmesidir. Kültürel ve yeri geldiğinde dinsel bir tekil sistem amaçlayan küreselleşme, ayrıca var olan dinlerin etkisini, alanını daraltmayı da hedeflemektedir. Bu anlamda medyanın da yardımıyla dini kurumlarda kaçınılmaz değişiklikler, örneğin dini inançlara, geleneklere ve törenlere modern yaklaşımlar, dine alternatif yeni ideolojik okulların oluşumu, sonradan kurgulanmış yeni dindarlık ve etik ilkeleri, küreselleşmenin yol açtığı birçok değişiklik ve gelişmeden sadece birkaçıdır (Hosseini, 2008, s. 66).

Dini inanç sistemi ve öğretilerinin küresel dönemde yayılımına bakıldığında, eğitim, iletişim ve bilişim sistemlerinin yaygın olarak kullanıldığını görmek mümkündür. Özellikle küresel bilişim ağları üzerinden tüm toplumlara ulaşan filmler, kitaplar, müzik klipleri, yeni medya üzerinden tatbik edilen dini içerikli ritüeller, istenilen mesajı küresel çapta yaymaktadır. Medyanın bu işlevinin de katkısı ile küreselleşme, dinin üç farklı formda tezahür etmesine neden olmuştur (Turner, 2011, s. 224): Birincisi, kurumsal özellik taşıyan dinlere bağlı alt din türlerin ortaya çıkması, ikincisi, geri kalmış ve gelişmemiş bölgelerde küreselleşmeye daha az maruz kalan dini türlerde modern büyüçülük gibi özelliklerin yaygınlık göstermesi, üçüncüsü ise; küresel ekonominin hizmet sektörlerindeki yeni orta sınıflara hitap eden heterodoks (asıl olandan sapmış), kentsel, ticarileştirilmiş dindarlık biçimlerinin ortaya çıkmasıdır.

2.2.2. Kültürel Boyutlar

Medya din ilişkisinin biçimlenmesine katkıda bulunan bir diğer boyut; küreselleşmenin gelişimine temel olan bilgi ve iletişim sistemleri aracılığıyla içerik, biçim ve uygulamalar bakımından birbirinden farklı kültürlerin etkileşime geçmesi, bu kültürlere ait olan bilgi ve yerel davranış biçimlerinin küresel anlamda tek bir kültüre transfer edilerek yerel kültürlerin silikleşmesidir. Küresel kültürü alt düzlemde besleyen tüketim kültürü, popüler kültür ve diğer alt kültür çeşitleridir. Özellikle popüler kültür, dini içeriğe müdahale anlamında ve medya aracılığıyla dini olanın magazinleşmesi, sıradanlaştırılması ve medyatikleşmesi anlamında önemli etkilere sahiptir. Tüketim kültürü, dinin metalaşmasına ve piyasa oluşturma aracı olarak kullanılmasına mahal vermekle kalmamakta, kitleleri kutsal değerler üzerinden manipüle etmekte ve kutsal olanı tüketerek yok etmesine zemin hazırlamaktadır. Her iki kültür aracılığıyla dinin medyada reklam aktörü, popülist söylem içeriği, tüketilen meta aracı olarak kullanılması ve bu durumun alenileşmesi de kutsal olanın, küresel kültürün seküler yaklaşımı çerçevesinde ele alındığını ortaya koymaktadır.

Çalışmada, ilk olarak popüler kültürün geniş halk kitleleri tarafından benimsenmesi ile yüksek kültür ve halk kültürünün hacminin azalması ve bunun medya üzerinden din öğeleri kullanılarak yapılması ele alınmıştır. Ayrıca popüler kültür bağlamında dinin nasıl dönüştürüldüğü ve popüler kültür içerisinde dinin ele alınma çeşitlerine de değinilmiştir. Tüketim kültürü boyutunda, dinin tüketim kültürüne nasıl eklemlendiği ve

postmodernist etki ile tüketim kültürünün din öğeleri tarafından biçimlendirildiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ayrıca tüketim kültürü çerçevesinde din olgusunun medya aracılığıyla yer almasının özgünlüğünü zayıflattığına değinilmiştir.

2.2.2.1. Popüler Kültür

Popüler kültür, modern ve postmodern dönemde toplumsal sınıflarda geçmişten sahip olunan kültürlerin dönüşümü ve her yeni yaşanan sosyal-ekonomik-politik gelişme neticesinde toplumsal sistemlere eklenen yeni kültürel yapı unsurlarının sosyal, siyasal ve niteliksel tezahürlerini anlamak için başvurulan kavramlardan biridir. Popüler kültürü temel olarak üç sınıfsal kategoride incelemek gerekmektedir. Bu sınıfsal kategoriler yüksek kültür, halk kültürü ve popüler olan kültür olarak adlandırılmakta ve üç sınıfın nitelendirilmesinde; hacimsel büyüklük ve kültürün varlık nedenlerinden biri olan aktarım kriterleri baz alınmaktadır. İlk iki kategoride bulunan kültür, doğrudan popüler kültürden etkilenmekte ve popüler kültür pratiklerine etkiye bulunmaktadır. Yüksek veya seçkin kültür küçük bir kesimin sahip olduğu bir kültür çeşididir ve üstün geçmişleri veya daha sofistike olduğu düşünülen kişilerin oluşturduğu bir sınıftır. Halk kültürü, toplumun çoğunluğunu oluşturmakta ve gündelik hayata dair pratiklerini geçmişten bu yana edindiği bilgilerle yerine getirmektedir. Üçüncü sınıf olarak adlandırılan popüler olan kültür ise, ilk iki sınıfı kapsayıcı bir yapıdadır ve daha çok medya kullanım pratikleri çerçevesinde edinilen alışkanlıklar ve yaşam tarzları çerçevesinde açıklanabilmektedir. Medya kullanımı anlamında ilk iki sınıfa bakıldığında; yüksek kültürün mensuplarının genel olarak medyanın yazılı-basılı belli tür yayınlarını (edebiyat-sanat yayınları, özel damak zevklerini aktaran gurme yayınlar gibi) tüketmekte olduğu görülmektedir. Genellikle sözlü olarak aktarılan halk kültüründe ise; sözlü iletişim araçları (aile tarifleri, yerel efsaneler, bölgesel evlilik gelenekleri) aktif kullanılmakta ve sınırlı bir alımlayıcı kitlesini etkilemektedir. Çünkü sözlü iletişim kabaca daha yakın aile, topluluk, diğer yerel veya bölgesel gruplarla sınırlıdır. Popüler kültür, birçok yönden iletişim aracını aynı anda kullanabilmek olanağına (televizyon, radyo, filmler, kitaplar, dergiler ve siber iletişim) sahiptir ve böylece popüler hale gelmektedir. İsminden de anlaşılacağı gibi, popüler kültür daha geniş kitlesi tarafından belirlenmektedir (Forbes, 2005, s. 3).

Medyanın popüler olan kültürü ortaya çıkarması ve popüler kültür aracılığıyla yüksek kültürü ve halk kültürünü aşındırması, beraberinde bu kültürlerde var olan değerleri de dönüştürmüştür. Ancak bu dönüşüm, artık sınıfsal değerlerin de ötesine geçmiş ve tüm insanlığın ortak değerlerine kadar ulaşmıştır. Bu anlamda din de popüler kültür sahasında ele alınmaya başlanmıştır. Popüler kültür üzerinden yaygın olarak, dinin gündelik hayat içerisinde nasıl algılandığı, dinin değişim süreci, dinleri çevreleyen kültürlerin dini nasıl değiştirdiği açıklanmakta (Forbes, 2005, s. 2) ve bu anlamda medyanın dini popülere indirgemesinin ana hatları da ortaya çıkmaktadır. Bu durum popüler kültür ve din ilişkisinin ele alındığı çalışmaların genelinde görülmektedir. Çalışmalar incelendiğinde; başta dinin toplumsal rolü olmak üzere dinin simgesel temsil özellikleri, dünyanın insanlar tarafından kurgulanmasına yönelik anlam haritaları, gündelik hayatın açıklanması, dini toplulukların postmodern dünyada grift yapılanmaları, popüler kültüre eklenme biçimleri, din üzerinden popüler kültür ürünlerinin algılanma biçimleri gibi konuların ele alındığı gözlemlenmektedir (Okutan, 2012, s.128).

Din ve popüler kültür, neden-sonuç ilişkisi olarak algılanmamakta ve doğrudan bir arada durmaktadır. Genel izlenim popüler kültürün dini olanı kullandığı yönünde olmakla beraber din de bazen dini aktörler üzerinden popüler kültürün oluşmasına neden olmakta ve onu düzenleyebilmektedir. Ya da dini aktörler, sahip oldukları dinlerini desteklemek için popüler kültürün içeriğinden yararlanabilmektedir. Diğer zamanlarda da popüler kültür, dinin biçimini ve içeriğini dini kurumlar tarafından oluşturulan anlam örgülerine alternatif olarak medyaya uyarlayarak aktarmakta ve kitleleri kitle iletişim araçları üzerinden medyatikleştirmektedir (Possamai, 2005, s. 20). Forbes (2005, s. 10-22, bu iki yaklaşımın da olduğu ve genel olarak popüler kültürün medya aracılığıyla dine yaklaşımını ve din ile olan etkileşimi ile ilgili çalışmaları içine alan dört başlığa değinmektedir:

İlk olarak popüler kültür içerisinde dinin nasıl görüldüğü ile ilgili yaklaşım ortaya çıkmaktadır. “TV ve sinema filmi” gibi medya araçları, dini figür ve tasvirleri aktarmakta ve bu durum üzerinden din, popüler kültür içerisinde konumlandırılmaktadır.

İkinci olarak din içerisinde popüler kültür ele alınmakta ve popüler kültür özelliklerinin dini gruplar ve kurumlar tarafından alınılması söz konusu olmaktadır. Mesela dini amaçlar için müzik çeşitlerinin, reklamların, sloganların kullanılması bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Üçüncü aşamada, din olarak popüler kültür incelenmektedir. Bu aşamada, popüler kültür faaliyetlerinin belirli biçimlerini din olarak düşünmenin mümkün olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumda bireyin sıklıkla başvurduğu popüler kültür ürünlerinin (spor, diyet, magazin, ünlüler, fitness vb.) bir din gibi işlev gördüğü iddia edilmektedir.

Son olarak din ve popüler kültürü diyalog halinde ele alan bir yaklaşım geliştirilmiştir. Bu aşama, diğer üç aşamadan çok ayrı olarak ele alınmakta ve bu aşamada popüler kültür; cinsiyet rolleri, ırk, cinsellik, ekonomik hedefler, başarı tanımları, değerler ve bakış açılarını temsil etmektedir. Bu konular doğrudan din ile ilgili değil ancak dini değerlerin ait olduğu etik arenalarda yorumlanmakta ve bu nedenle din, popüler kültür ve yaratıcı güçleriyle diyaloga girmektedir.

Popüler kültür olgusunun toplumlar üzerindeki etkilerini tarihin her döneminde görmek mümkündür. Halk kültürünün geniş kitleleri kapsaması, popüler kültür olma durumunu da beraberinde getirmektedir. Yüksek kültür, bu yaygın olan kültür içerisinde dönüşüme uğramakta ve kendi varlığını korumak anlamında çaba sarf etmek durumunda kalmaktadır. Bu açıdan dinin muhteviyatı anlamında da dönüşümlerin yaşandığı görülmektedir. Bu dönüşümün bir ayağı, dinin popüler kültür çatısı altında asıl özünden uzak halkın istediği anlamda içerik olarak kullanılmasıdır. Yüz yüze yapılan görüşmede Mustafa Arslan (2019, Uzman Görüşme, 02.09.2019), 'Avam' olarak nitelendirilen halk kültürüne uyarlanan ve 'Havas' olarak nitelendirilen eğitimli ve seçkin kültürün ürettiği kültür unsurlarının dönüşümünü, şu şekilde izah etmiştir:

“Medya din ilişkisine benzer durum, 1200’lü yıllarda cami-medrese arasında da vardı. Geleneksel dönemlerde medya camideydi. Avama giden yer camilerdi. Zayıf hadisler, mevzu hadisler camilerde çıktı. Halkın davranışlarını düzeltme adına peygambere atfedilen sözler sonradan hadise dönüyor. İlahiyat kitaplarında vaizlerin uydurduğu hadislerle ilgili bölümler mevcuttur.[.....]. Medya din ilişkisi de bu sürece benziyor. Yani popüler din ve kitabi din vardı. Mesela, İslam’ın ilahiyatçılar tarafından yorumlanmasına ‘kitabi din’, halk tarafından, halk açısından yorumlanmasına ‘popüler

din' denilmektedir. Medyaya geldiğimizde medya kitabı dindarlara göre mi program yapacak, popüler dindarlara göre mi program yapacak Sorun bu. Yani vaiz ve medrese hocası ayırımında olduğu gibi günümüzün vaizi de 'medya' olmuştur."

Popüler kültürdeki katmanlar arası ilişkilerin bir benzerinin dinde de olması, bu anlamda medyaya içerik seçimi anlamında imkan sunmaktadır. Ancak hangi seyirci kesimine hitap etmesi gerektiği yönünde çatışma yaşamasını da beraberinde getirmektedir.

Popüler kültürün din ile olan ilişkisine bakıldığında, popüler kültürü de meydana getiren tüketim kültürünün dini kendi potasında dönüştürerek popüler kültüre eklediği görülmektedir. Ticari bir mantığa büründürülen ve metalaşan din, aynı zamanda sekülerleşmektedir. Bu noktada, bilişim teknolojilerinin hız ve geniş alanlara yayılım kolaylığını sağlaması, bunun üzerinden dijitalleşme sürecini getirmesi, tüketim kültürü için büyük kolaylık olmuştur. İnanç olgusu da artık dijital ortamlar üzerinden pazarlama stratejisine dönüşmüş ve dini materyaller pazarlanmaya başlamıştır. Seküler dönüşüm bu manada dindar olarak nitelendirilen grup ve topluluklarda daha somut olarak gözlemlenmeye başlanmıştır (Karaaslan, 2015, s. 35).

Sonuç olarak popüler kültürün din üzerinden kurgulanması ve medyanın etkisi ile ilgili temel üç sahadaki gelişmelere açıklık getirilmesi önem taşımaktadır (Clark, Walker, 2018): Bunlardan ilki popüler kültür çerçevesinde dinin ticari olarak üretilen eserlerde ve kültür metinlerinde yer alması ile tüketicilerin dini ve ticari bağlamda açıklanmasıdır. İkinci olarak popüler kültürün din eğitimi bağlamında bir tür katalizör olması, dinin eğlenceye indirgenmesidir. Üçüncü olarak ta, popüler kültürün din üzerinden, kültürel bütünlük ve sürekliliği sağlaması, güç devşirmesi, kültürel gerilimlere yol açması gelmektedir.

2.2.2.2. Tüketim Kültürü

Popüler kültürün anlam kazanmasında ve somutlaşmasında tüketim olgusu aktif rol oynamaktadır. Tüketim kavramı, çok yönlü anlamlar barındırabilen bir kavram olmakla beraber dini açıdan olumsuz sayılacak durumları da bünyesinde taşımaktadır. Örneğin zevk almak için nesnenin tüketilerek yok edilmesi, eğer temel ihtiyaç değilse israfın gerçekleşmesine bir nedendir. Ya da birey, kendisini bireysel olarak ya da sosyal bir

varlık olarak tanımlarken kimliğini tükettiği ürünler, semboller, kavramlar üzerinden tanımlayabiliyorsa, bu asıl yaradılış gayesinden ve yaradılıştan verilen fitri kimliğe aykırı bir durumdur. Tüketime dayandırılan bu tarz durumlar, özellikle din cihetinde negatif yorumları ve tepkileri beraberinde getirmektedir. Bu nedenle dini referans alan birçok toplumda, tüketimin etkisinin kırılmasına karşı dini pratik ve kurallarının öne çıkarıldığı görülmektedir. Ancak tüketim kültüründeki popüler ürünlere atfedilen anlamlar, beraberinde ürünlere dini ve siyasi potansiyellik kazandırmaktadır (Miller, 2005, s. 10).

Günümüz şartlarında tüketim kültüründe var olan anonim ve popüler üretimin bu potansiyellikten kaynaklı olduğu görülmekte, kültürel ve din kökenli gelenekler, pratikler bu üretim mantığında dönüştürülmekte ve metalaştırılmaktadır (Miller, 2005, s. 13). Din büyük ölçüde kültürler içerisinde ya da kültürler arasında tüketici ve pazarlama uygulamalarında farklılık oluşturan inanç sistemleri olarak kavramsallaştırılmaktadır (Cruz vd., 2018, s. 317). Medyada aktarılan üzerinden kurgulanan ve yayılan tüketim kültürü, bu inanç sistemlerini metalaştırmakla kalmamakta, dinsel yaşam biçimlerinin metalaştırılması için modeller sağlamakta, küresel dindarlık oluşturma anlamında da maneviyat, bireycilik ve tüketimciliği karmaşık bir yapı çerçevesinde sunmaktadır. Rol değişimini de beraberinde getiren bu otoriter yaklaşım aracılığıyla eskiden güçlü olan dindar seçkinler geri planda kalmış, medyayı, finansal piyasaları ve tüketici kontrolünü marjinal bir şekilde elinde tutan seküler entelektüeller, küresel gücü de eline alarak söz sahibi olmuştur (Turner, 2011, s. 225).

İçinde yaşanılan çağda, tüketim eylemi temel ihtiyaçların giderilmesi tanımından çok uzaklaşmış, toplumsal değer yargıları biçimine dönüşmüştür. Din gibi bireyin sahiplenebildiği değerler, hayat anlayışları üzerinde belirleyici olan sistemler, tüketime karşı geleneksel ahlaki ve sorumluluklar çerçevesinde kurgulanmış olan kimlikleri korumak adına öz olana dönüşü telkin etmektedir. Ancak sistemlerin kendisinin de modernist temelli bu kültürel yapılardan etkilendiği görülmekte ve boyutları anlaşılmaya, somutlaştırılmaya çalışılmaktadır.

Tüketim kültürünün, dini metalaştırma anlamında baskın karakter sergilemesinin arka planında yatan nedenlerden biri de; postmodernist tüketim yaklaşımının merkeziyetçi ve

kitle ağırlıklı yapıdan toplumları uzaklaştırması, bireyci bir anlayış çerçevesinde yaşam tarzlarını çeşitlendirmesidir. Zira tüketim kültürü özellikle dindar kesim tarafından dirençle karşılanmakta, din aracılığıyla sahip olunan değerler bu kültüre karşı korunmaya çalışılmaktadır. Ancak yayılcı bir niteliğe sahip olan tüketim kültürü yeni değerler üretmekte ve kendi değerlerini yerleştirmeye çalışmaktadır (Özbolet, 2017, s. 266). Bu çatışma durumu paradoksal bir dengeyi de beraberinde getirmektedir, çünkü postmodernizm ile karşılıklı etkileşim içerisinde olan tüketim kültürünün bireylerin yaşam biçimini şekillendirmesi, dini pratiklerin de dönüşmesi anlamına gelmektedir. Ancak buna karşılık dinin metalaşmasından endişe duyan bireyler, dini olan ve dünyevi olan arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır. Bu durum, tüketim kültürünün belirleyici anlayışı ile ters düşmektedir (Özbolet, 2017, s. 273).

Postmodernizm ve son olarak küreselleşme tandanslı bir dünya kurgulanmaya çalışıldığının ve bu kurguyu temsil eden baskın bir kültürel yayılımın söz konusu olduğunu, geleneksel dini ve kurumsal uygulamaların otoritesi ile meşruiyetinin birçok toplumda azaldığını söylemek mümkündür. Bu tarz toplumlarda birey, kendi inancından doğrudan ve giderek daha fazla sorumlu hale gelmektedir. Bu durum sembollerin, ağların, toplulukların, uygulamaların olduğu ve dindar bireylere sunulduğu bir tür yatay "sembolik pazar"ı ortaya çıkarmaktadır. Medya programları, hizmetleri, medya sembolleri üzerinden, bir takım pratiklerin gerçekleşme fırsatı bulduğu bu yapay pazar, geleneksel din ve gerçek iletişim paradigmaları ile rekabet etmektedir (Hoover, 2005, s.144).

Tüketim ve din etkileşimi anlamında medyanın konumu ele alındığında, medyanın birçok literatürde geçen etkisini tartışmaya açmaktadır. Medya, içerik olarak ele aldığı öznenin, nesnenin niteliğine bakmaksızın kendi potasında eritme ve dönüştürme eğilimini taşımaktadır. Ancak dinin medyada arz edilmesi esnasında kullanılan semboller, fikirler ve diğer kaynaklar, medyanın dini aktarmada özgün olduğu ya da medyanın kendisinin sektörde özgün olduğu iddiasını zayıflatmaktadır. Ancak şu bir gerçek ki, küresel kapitalist ideolojinin bir sonucu olarak medya; mali özerklik, yapısal bağımsızlık ve kültürel otoriteye sahip konumdadır. Bu anlamda din olgusunu, maddi ve manevi kültürlerin uzun ve derin tarihlerinden kaynaklanan dini gelenekler üzerinden sinematik, edebi anlatım ve diğer medyatikleştirme araçları ile metalaştırmaktadır. Din ile açıklanması zor karmaşık bir ilişki kurmaktadır (Hoover, 2008, s.6). Böylece dinin,

tüketimin önemli aktörleri arasında sayılmasında medyanın etkisi ortaya çıkmakta ve dini özü itibariyle olmasa da taşıdığı değerler ve anlamlar sistemi üzerinden medyatikleştirerek ve dönüştürerek küreselleşme aracılığı ile gerçekleştirilmek istenen sürece katkıda bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.3 Medya-Din İlişkisinin Tartışma Sahaları

Dünyada mevcut modernizm, sekülerizm ve küreselleşme gibi sosyal içerikli sistemler, zaman içerisinde birbirilerine zemin ve süreklilik kazandırmaktadır. Ancak din olgusu, bu sistem paradigmalarını doğrudan etkilemekte ve onlardan etkilenmektedir. İçinde yaşanılan süreçte, dinin ve medyanın da etkisi ile küreselleşmenin modern boyutları oluşmuş ve makrodan mikroya ekonomik yayılmayı, toplumsal dönüşümü, yapısal farklılaşmaları, geleneksel olandan kopmayı ve bireyin dönüşümünü etkileyen gelişmeler meydana gelmiştir (Dawson, 2014, s. 35). Bu paradigma dönüşümünün sonuçlarından olan bireyselleşme, modernizm temelli diğer gelişmelerden etkilenen dinamik bir yapıdır. Medya ve din arasındaki ilişki de bu dinamik yapıyı multi disiplinler bir sahada tartışmaya açmakta ve yorumlamaktadır. Bireyin içinde doğduğu toplumdan farklı inançlara bağlanması, bu inançların niteliklerini medya üzerinden öğrenmesi, medya ve din ilişkisini birey nezdinde farklı konuma taşımış olmaktadır. Nitekim günümüz şartlarında medya, dinlerin içeriğini tanıttığı ve bir nevi halkla ilişkiler faaliyetlerini yürüttüğü bir saha haline gelmiştir. Özellikle kişinin artık benzersiz ve kendini yeniden inşa eden bir birey olarak tanımlanması yani bireyselleşmesi, medyanın kitlelerin yanında daha mikro hedeflere da hitap etmesini beraberinde getirmiştir.

Bireyselleşmenin küresel anlamda yaygınlık göstermesinin yanında, geleneksel yapısını korumadaki direnci, bireyselleşmeye karşı sosyal yapı özelliklerine verilen zararları minimize etmek isteyen çabaları da değerlendirmek gerekmektedir. Sosyalleşme olarak somutlaşan bu durum, bireyselleşmenin ahlaki ve toplumsal dinamikleri olumsuz etkileyen bazı özelliklerine karşı (örneğin toplumun ortak kültüründen doğan süreçleri bireyin kendi isteği doğrultusunda değişime uğratması), aile ve grup-topluluk-cemaat yapılanmalarını sağlamaktadır. Sosyalleşme olgusunda medya ve din özellikle ayrı bir öneme sahiptir. Zira medyanın rol çalması açısından ailenin konumu, dinin istediği tipolojide bireylerin yetişmesi açısından grup-topluluk (cemaat)ların durumu ,birey

nezdinde her ikisinin nasıl konumlandırıldığı ve konumlanması gerektiği sosyalleşme sahasında yoğun tartışılması gereken konulardır. Din bu noktada aynı zamanda bu topluluklar üzerinden kimlik inşasında da etkin rol oynamak istemektedir. Ancak ana tartışma konusu, medya ve dinin bireyin sosyalleşmesine ne boyutta ve ne kapsamda etki ettiği. Medya ve din bu noktada hem rakip olarak hem de karşılıklı çıkar ilişkisi içerisinde bireyi etkilemeye çalışmaktadır. Yani birbirine tezat olan iki olgu özellikle kimlik inşasında ve bireyi yönlendirmede kolektif bir yapıya bürünebilmektedir.

Medya ve dinin tartışma sahası çerçevesinde ele alınabilecek diğer bir husus, bireyin gündelik hayat çıkarımları ve bu çıkarımlarda medyanın, dinin ne boyutta yer aldığıdır. Lefebvre'ye göre gündelik hayatın saptanmasında; içinde yaşanılan toplumun gündeliğini ve modernliğini doğuran özelliklerinin ne olduğunun bilinmesi gerekmektedir (Lefebvre, 2016, s. 40). Diğer bir açıdan bakıldığında, toplumu oluşturan bireylerin gündelik hayat anlayışından kaynaklanan ortak düzlemin ne olduğu ve bu düzleminde medya ve din gibi etki mekanizmalarının işleyişinin ortaya çıkarılmasının önemli olduğu söylenebilmektedir.

2.3.1. Bireyselleşme

Bireyselleşmenin sosyal yapı içerisindeki konumuna genel olarak bakıldığında belli başlı birtakım durumların öne çıktığı görülmektedir. İlk göze çarpan durum, geleneksel olarak tanımlana gelen kimliklerin, içinde yaşanılan çağın yapısı ile doğru orantılı olarak bireysel bazda ele alındığı, bireyin toplumdan bağımsız olarak iradesine ve kontrolüne bırakıldığıdır. Birey bu iradi süreçte birtakım etkenleri de göz önüne almakta, özellikle sermayenin de küresel anlamda önem kazanması ile istihdam ve sermaye endeksli olarak kimlik inşasını tercih etmektedir. Ayrıca sosyal kimlik kazanmanın ilk aşamalarından olan eğitim aracılığıyla da bireyselleşme hızlanmakta, sosyal kimliğe eklenmiş olan tüm unsurlar, artık bireysel kimliklerde varlığını sürdürmektedir.

Bireyselleşme olgusunun temeline bakıldığında, bireyin içinde doğup büyüdüğü ve hayat boyu içinde yaşayacağı taban, sınıf, aile, ulus gibi katmanların artık alternatifsiz topluluk olma anlamında önemlerini yitirdiği görülmektedir. Onların yerine bireyin kendisi tarafından seçilen aynı zamanda terk edilebilen sosyal bağlantılar söz konusu olmaktadır. Bu durum bireyi tek başına kılmakta ve kendi kararlarını alma

zorunluluğunu beraberinde getirmektedir (Schroer, 2000, s. 13). Yalnızlık ve izole bir yaşam tarzına eğilim gibi olumsuzlukları da beraberinde getiren bireyselleşme sürecinde kişi, kendisi ve başkaları üzerinde karakteristik bir görünüm ve benzersizlik kaynaklı bir etkiye sahip olmaktadır. Diğer yandan bütün sosyal etkilere rağmen tüm eylemlerinde kendi özgür iradesini yansıtmayı da kişinin bireyselliğini gün yüzüne çıkarmaktadır. Bireyselleşmenin vaat ettiği benzersizlik ve kendi kaderini tayin etme, kişiye, kişinin içinde bulunduğu duruma bağlı olarak farklı derecelerde gerçekleşmektedir (Schwank, 2000, s. 107).

Bireyselleşmenin beraberinde getirdiği bu yeni duruma geçiş, hızlı olmamakla beraber sürece geçişi yumuşatan ve yayılımını sağlayan medya gibi bir takım amaca yönelik kullanılabilen güçler mevcuttur. Medya, özellikle kişisel eylemlerin sorumluluğunu tek başına üstlenmek durumunda olan bireye, kılavuz olma iddiasında bulunabilmekte ya da kolektif hareket etmede bireye, kendi iradesini elinde tutma ve kendine özgü eylemlerde bulunma özerkliğini tanıyabilmektedir. Sermayenin elinde tuttuğu medyanın takındığı bu tutum, ilettiği tüm mesajlarda vücut bulmaktadır. Kişilik gelişimine katkı anlamında bireycilik değerlerinin medyada ön plana çıkarılması olumlu karşılanabilmekte, ancak bireyselleşmenin de merkezi değerleri olan abartılı hazcılık ve narsisizmi aşıl原因an medya içeriği, insan kişiliğini zayıflatmakta, hiçlik hegemonyasını bireyin tüm hayatına hakim kılmaktadır (Dascălu, 2014, s. 1). Bu sonucun ortaya çıkmasına en büyük neden, modern bireyselleşmenin değerlerinin heterojen bir yapıda olmasıdır. Bireyselleşmeden öte bireysellik etkilerine yönelik içeriği ile medya, kimi zaman faydalı olabilmekte, bazen de bireyin sosyal gelişimi için olumsuz sonuçlar barındırabilmektedir (Dascălu, 2014, s. 2). Medya üzerinden bireyselleşmenin geldiği boyut, artık psikolojik ya da sosyolojik açıklamaların ötesinde teknolojik gelişmeler ve bilişim teknikleri üzerinden açıklanabilmektedir. Bu anlamda yeni medya üzerinden ağa bağlı bireycilik (Wellman vd. 2003) anlayışı; stabil olmayan, akışkan olan ve birkaç ağda çoklu kimlikler halinde tezahür etmektedir. Bu durum bireye destek, sosyallik ve aidiyet duygusu sağlarken bireysel bağlantıları teşvik etmekte, bireyin sanal kimlikler üzerinden yaşamak istediği kişilik durumlarını yine kendi iradesi ekseninde yaşamasına olanak sağlamaktadır.

Bireyselleşmenin küresel anlamda yaygınlaşmasının en önemli ayağı medya olmakla birlikte, din de bireysel bütünlük üzerinde kapsayıcı olduğu zaman, bireyselleşme süreci ile uyumlu olmaktadır (Nassehi, 2000, s. 59). Modern dönemin önemli fenomenlerinden

biri olan bireyselleşme, tarihsel süreçler sonucu ortaya çıkmış toplumsal ilişki ağına farklı alternatifler getirmekte ve hayata geçirmektedir. Din açısından “ümme olma”, “şura kurma”, “istişare etme” gibi ortak vurgulamaların yanı sıra bireysel anlamda ibadetleri yerine getirme, emir ve yasaklara uyma gibi süreçlerde de bireyin kendi kararları öne çıkmaktadır. Din içerisinde bireyin daha somut olan bu konumuna karşı modernizm, sosyal yapı ve toplumsal ilişkilerde bireyin konumuna bir netlik getirememiş, dahası bireyi dinin sunduğu düzenden uzaklaştırarak karmaşık seküler ağırlıklı bir hayat içerisinde yalnız bırakmıştır.

Bireysel anlamda, modernist felsefe, edebiyat ve sosyolojik seküler düşünce sisteminin etkisi ile bireyin dünyasında da dini eğilimlerin bastırıldığı görülmektedir. Ancak yirminci yüzyıldan itibaren popüler kültür ve tüketim kültürünün ulus devletlerin başat toplumsal sistem yapısı haline gelmesi ile dini inancın tekrar aktif hayatın içine döndüğü görülmektedir. Ancak önceki dönemlerin aksine dini inanç, toplumsal bir olgudan ziyade bireyin özelinde yaşadığı, kişisel terimlerle tanımladığı, inandığı dinin ritüellerini ve işlevlerini kendi yaşam sahasında pratik ettiği bir olguya dönüşmüştür (Lewis, 2011, s. 183).

Din açısından bireyselleşme, özellikle batılı tanımlar çerçevesinde yayılım göstermektedir. Özellikle dini bireyselleşme konusunda iki tanım ön plana çıkarılmaktadır. Bireyin odağa alındığı ilk tanımda; bireyin tanrı ile hiçbir aracıya ihtiyaç duymadan kendi isteği doğrultusunda iletişime geçmesi öne çıkmaktadır. İkinci ve İslami literatüre aykırı olmasına rağmen batı literatüründe sıklıkla yer verilen tanımda; inanan birey tamamen merkezde yer almakta ve tanrının belirlenmesi birey tarafından gerçekleştirilmektedir (Ağçoban, 2020, s. 135-136). Dinin bireyselleşmesi, herhalükârda dinin bireye özgü bir yaşam tarzının parçası olması anlamındadır. Her ne kadar din, başlı başına bir nizama ve sistemsel bir yapıya sahipse de birey aracılığıyla bir takım çağdaş etkilere ve etkileşimlere maruz kalabilmektedir. Somut anlamda bu durum üç anlamı ortaya çıkarmaktadır: İlk olarak, kurumsallaştırılmış dini tekliflerin bağlayıcı niteliği, diğer (aşkın) inançlardaki tekliflere nazaran rekabet edebilme düzeyinde değildir. İkincisi, çok çeşitli kurumsallaşmış dinler, kendilerini pazarlama ve tanıtma faaliyetlerini yoğun olarak sürdürme eğilimindedir. Bu noktada medya, en önemli aktör konumundadır ve bireye din tercihleri sunma anlamında dinler adına yoğun bir içeriğe sahiptir. Sonuncu olarak din olgusu, dinin farklı biçimlerine ve

melezleşmelerine işaret eden bireyin yaşam tarzına yönelik tasarımın bir parçası haline gelmiştir. Örneğin, Katolik inanç, bireysel yaşamda Feng Shui ile kolayca birleştirebilmektedir (Hepp, Krönert, 2009,s.28).

Özet olarak bireyin gerek medya dışındaki kaynaklardan gerekse de medya üzerinden edindiği bilgi ve deneyimler, kendi iradesi ile kurguladığı bireysel dünyasını ve bu dünyasının tanziminin önemli bir parçası olan din anlayışını biçimlendirmektedir.

2.3.2. Sosyalleşme

Bireyselleşmenin bir parçası olmakla birlikte bireyselleşmeye zıt olarak benlik ve kimlik tekâmülünü de içeren sosyalleşme olgusu, birey kimliğinin gelişiminde gerekli olan grup içi etkileşimi ve sosyal uyumu sağlamak adına önem taşımaktadır. Kişi nezdinde gerek sosyal kimlik gerekse de öznel anlamda bireysel kimlik birbirini tamamlayan ve birbirinden ayrı düşünülemeyen iki ögedir. Nitekim günümüz şartlarında birbirinden farklı profillere sahip birey, kolektif yönü ile deneyim sahibi olmakta, ancak sahip olduğu bireysel profil, grup ilişkilerini ve grup kimliklerini etkilemektedir.

Sosyalleşme ya da kolektif ruh, her halükârda geleneksel olanı hatırlatmakta, geleneksel normlarla benzerlik göstermektedir. Sosyalleşme de geleneksel ilişkilerin önemine vurguda bulunmakta, geleneksel toplumdaki katı disiplini kabul etmekte ve gruplara ait olma hissi vermektedir (Triandis, 2018, s. 28). Sosyalleşmeyi bu anlamda, bireysel olanın geleneksel sosyal ilişkilerden kaynaklı olarak çözülümü olarak tanımlamak mümkündür. Sosyalleşmede, hayat boyu yaşam sürdürmek üzere bireyin doğduğu sınıf, durum, aile ulus gibi kolektifler, alternatifsiz birimler olarak tanımlanmaktadır. Bu durumlarda kendiliğinden seçilen ve tekrar seçilebilen sosyal bağlar ortaya çıkmaktadır. Bireyin bu kolektif süreçlerde seçimi sosyalleşmeden yana değil de bireyselleşmeden yana ise, hayatına dair süreçlerin oluşumu ile ilgili kararların çoğunu tek başına alır ve sürekli olarak çoğu kararı kendi iradesi ile seçmek zorunda kalır. Bu durumda gelenekler, örf-adetler ve rutinlere bağlı önceliklerde, bireyin arasından seçim yapacağı opsiyonlar ortaya çıkmaktadır (Shroer, 2000, s. 13).

Kolektif (ortak, topluluk halinde) anlamda bir sosyalleşmenin yapılandırılması ve bireyselleşmenin hangi durumlarda ortaya çıktığına dair dört boyut öne çıkarılmaktadır (Triandis, 2018, s. 43):

1. Benliğin tanımının kolektivizme bağlı olması. 2. Kişisel ve toplumsal hedeflerin kolektivizm ile yakından uyumlu olması. (Grup içi ve kişisel hedefler uyumlu olduğunda, kişinin kolektif yönü vardır, olmadığında, bireyselleşmeyle sonuçlanmaktadır) 3. Normlara, yükümlülüklere ve görevlere odaklanan bilişlerin, kolektivist kültürlerdeki sosyal davranışların çoğunu yönlendirmesi.

Medyanın bireyin sosyalleşmesinde özellikle kolektif etkiyi oluşturma anlamında etkisi mevcuttur. Gerek geleneksel medya gerekse de sosyal medya, bireyin sosyalleşme anlamında bireysel sorumluluklarının, kararlarının belirlenmesi ve uygulamaya geçirilmesinde belirleyici ve anlamlandırıcı rol oynamaktadır. Medyanın sosyalleşmeyi teşvik eden yönüne bakıldığında, yeni medyanın daha etkin rol oynadığı görülmektedir. Özellikle internet, insanların yerlere anlam yüklemekten başkalarıyla bireysel olarak bağlantı kurması anlamında sanal sosyalleşmeyi sağlamaktadır. Ağ bağlantılı bireycilik kavramıyla tanımlanan bu süreç, insanların kentsel konutta meydana gelen değişikliklere rağmen toplulukları sürdürdükleri varsayımına dayanmaktadır. Toplulukların biçimi ve işlevi değişebilse de insanlar, başkalarıyla gayri resmi yakın ilişkiyi sürdürmenin bir yolunu bulmaktadır. Dijital ortamlar, çevrimiçi sosyal ilişkilerini sürdürmek ve çeşitli iletişim faaliyetlerine katılmak anlamında bireye kolaylık sağlamaktadır. Bununla birlikte, fiziksel yakınlık içinde olmayan kişilere anında erişim, insanların iletişim kurma, etkileşim kurma ve birbirlerini destekleme şeklini değiştirerek (Park, vd. 2015, s. 831) sosyalleşmenin gerçekleşmesinde yeni boyutlar gelişmiştir.

Medya aynı zamanda sosyalleşmeye tezat olarak bireyselleşmeyi de ön plana çıkarmaktadır. Özellikle popüler kültürü ve tüketim kültürünü kitlelere bir yaşam tarzı olarak aktarması ile süreci daha aktif ve yaygın hale getirmektedir. Bireyselliğin medya üzerinden kutsanarak aktarılması, özellikle bireyin hayat anlayışını belirleyen unsurlardan din olgusu çerçevesinde oluşmuş topluluk ve gruplara bağlılığın azalmasında etkin rol oynamaktadır. Bütün dinlerde yer alan cemaatçilik, mezhepçilik, topluluklar bireyselleşmenin tam tersi olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak genel kanı,

bireyselleşmenin bu tarz kolektif oluşumların disipliner karakterinden kaynaklanan etik ve ahlaki normlarına aykırı olarak vücut bulduğu yönündedir. Tersine anlayışta da kolektif yapıların bireye sınırlı özgürlük ve fikir hürriyeti tanıdığı yönündedir ve kolektif oluşumlara karşı duruş desteklenmektedir.

Değerler ve din ilişkisi açısından sosyalleşme ele alındığında, değerlerin bireylere ve diğer sosyal yapılara aktarımı öne çıkmaktadır. Bu anlamda değerlerin sosyal yapılara ve bireyin yaşamına entegre olmasını kolaylaştırıcı bir güç “Din” kurumudur. Değerler toplum içerisinde bireye yönelik olarak sistematik anlamda inşa edilen yapılardır ve değerlerin sahiplenilmesinde toplum tarafından somut bir zorlama olmasa da bireylerin değerleri sahiplenmesi ve devam ettirilmesi arzulanmaktadır. Ancak yine de beklenen toplumun ya da bireyin üstünde bir yürütme kurumunun olması ve tarihi ve kültürel geçmişten gelen alt yapısı ile yaptırım gücüne sahip olmasıdır. Kültürel bilgi sahası dâhilinde olan din, gerek bireyin sosyal yapılara entegre olup sosyalleşerek değerlerini içselleştirmesi gerekse de sosyal yapıların bireyin sosyalleşmesine katkıda bulunucu etkilerini yansıtması açısından önemli bir konumdadır (Reichert, 2010, s. 161). Medya, bu noktada bireylerin hayatını koordine etme ve sosyal hayata katılım anlamında dinin sahip olduğu işleve, olumlu ya da olumsuz etkide bulunarak yönlendirmeye devam etmektedir.

2.3.3. Gündelik Hayat

Modernizm ile hedeflenen; değişimin merkezinde yer alan bireyin yaşamında mutlak olarak kabul edilenin değişimi ve dönüşümü olmakla beraber, birey için önemli bir olgu olan ve her gün yeni baştan inşa edilen gündelik hayat bu kapsam dâhiline alınmıştır. Modernizmin günlük hayat yapısına birtakım etkileri olmaktadır. Gündelik hayatın modernist paradigmalara paralel olarak dönüşümü, bireye ait kimliklerin dönüşümünü de beraberinde getirmektedir. Giddens (1994, s.109), modernizmin etkisiyle modern öncesi toplumlarda var olan örgütlü kişisel bağlantıların gittikçe azaldığını, kişilik dışılığın gittikçe arttığını bunun sebebinin de gündelik yaşamın doku ve yapısının geniş toplumsal değişikliklerle bağlantılı olarak yeniden biçimlendirilmiş duruma gelmesi olduğunu söylemiştir. Bu durum ise değişen bireysel anlayışla beraber kimliklerin de farklılaşmasını beraberinde getirmektedir.

Bireyin benliği ile alakalı olarak kimliklerin gündelik hayat içerisinde değişimi ve çeşitlenmesi söz konusu olurken, gündelik hayat pratiğinin yaşandığı toplum sahası yani sosyal saha, dış gerçeklik olarak bireyin deneyimlerinin karşılıklı etkileşimi ve bireyin bilinci çerçevesinde dış dünyada yaşananların karşılıklı etkileşimi ile oluşmaktadır. Başka bir deyişle, tüm sosyal gerçekliğin ve bilincin temel bir bileşeni vardır. Gündelik hayatın bilinci, bireyin normal olayları ve yaşamının başkaları ile karşılaştıkları yolları arasında gezinmesini sağlayan anlamların ağıdır. Başkalarıyla paylaştığı bu anlamların toplamı, belirli bir sosyal yaşam dünyasını oluşturmaktadır (Berger vd.1973, s. 19).

Bireyin gündelik hayat algısında doğal süreç, bireyin kendine ait dünyasında nesnelere, durumlara ve olaylara öznel yaklaşımın boyutlarıyla yakından alakadır. Din, anlamlandırma ve kendini tanımlama anlamında bireye kılavuzluk etmektedir. Her ne kadar modernizm, dini bireyin gündelik hayatından çıkarmayı hedeflese de, dini insan hayatından çıkarmanın mümkün olmadığı, aksine bireyin aktif olduğu her toplumsal düzlemde din ile modernizmin etkileşim halinde olduğu gerçeği artık yadsınmamaktadır. Modernizm, bireyin gündelik hayatını kökten değiştirmekte, bireyin yaşantısının en kişisel yanlarını bile etkilemektedir (Giddens, 2014, s.11). Ancak din de gündelik hayatın dinamizmini şekillendirmekte ve ortaya koyduğu gündelik hayatı da kapsayan pratikleri ile bireyin kimliğini etkilemektedir.

Din olgusu tanımlanırken “aşkın anlam sistemlerindeki bireysel pratiklerin genel bir yönelimi” (Hepp, Krönert, 2009, s. 22) vurgusu yapılmaktadır. Din açısından bireyin konumuna atıfta bulunan bu durum, özellikle dini ibadet ve rutinlerin vücut bulması ve dini anlam sisteminin toplum içerisinde yayılması noktasında önemlidir. Bireyin gündeliğe dair değişen algısı, din ile arasına mesafe koymasına ve sadece pratikler çerçevesinde dine anlam yüklemesine neden olmaktadır. Lefebvre (2016, s. 50-51), din ile mesafeli bu duruşun gündelik hayat içerisinde cemaat ya da toplulukların dağılmasına ve bireyin gerçekleştirilmesiyle hiçbir şekilde özdeş olmayan bireycilik yükselmesine neden olduğunu ve dindışı öğeler tarafından yerlerinden edilen kutsallıkların yerinin doldurulamadığını ifade etmiştir.

Bireyin dini kimliği, makul gündelik pratikler ve gündelik hayat akışını etkin olarak biçimlendirmektedir, ancak aynı kimliğin anlamlı aktörler tarafından onaylanması gerekmektedir, yani kişinin gerçekten ‘olmak istediği kişi’ olduğundan emin olması

için, günlük tesadüfi temaslarını dahi sağlayacak bu kimliğin zımnen onaylanması şarttır (Berger, 2008, s. 218). Kültürel dinamikler içerisinde kişilik ve öznenliğin gelişimi anlamında medya, insanın sosyal ve doğal çevreyle ilişkisini de kapsayan gündelik nesneleştirmeleri barındırmaktadır. Öznenlik, kültürel dinamik içerisinde bireyin ötesini inşa etmektedir. Bu dinamikte, kitle iletişim araçları gündelik hayatta endüstriyel anlamda kurgulanmış ve geniş alanlara yayılmış metin teklifleriyle, bireysel alımlamalar ve kullanımlarıyla önemli bir rol oynamaktadır (Bachmair, 2010, s. 74). Medya, gündelik yaşam pratiklerini sağlama, dini pratikleri hayata geçirenlerle bireyi buluşturma, dini kimliğini tamamlayan pratikleri tanıma veya bilme gibi konular da bir alternatif olarak bireyin karşısına çıkmaktadır. Ayrıca gündelik uygulamaların birey nezdinde bir anlam ifade etmesini sağlayıcı iddiaları barındırmaktadır. Ancak bireyin gündelik hayatına dini ne kadar yansıtılabildiği ya da dini kimliğini bu anlamda ne kadar şekillendirdiği ayrı bir tartışma konusu olmakla beraber çalışmanın uygulama kısmında buna yönelik sorulara yer verilmiştir.

Günümüzde din ve medya hem kendileri değişime ve dönüşüme uğramakta hem de birbirlerini dönüştürmektedir. Günümüzde din, geçmişte olduğundan çok daha fazla kamulaşmış, metalaşmış ve kişiselleştirilmiş bir dizi pratik haline gelmiştir. Aynı zamanda medya da, 'ben' ile ilgili önemli projelerin yer aldığı manevi yoğunluklu, derin anlamlı projeleri içerecek biçimde yeniden şekillenmeye başlamıştır. Bu durum medya ile dinin yakınlaştığı, günlük hayatta yaşanan deneyimlerin ortak alanlarda tesis edildiği anlamına gelmektedir (Hoover, 2002, s. 2).

Medyanın artık dijital dönüşüme uğradığı gerçeği aşıkardır ve bu anlamda gündelik hayatın da bu yeni medya araçları tarafından dönüştürüldüğü görülmektedir. Bu anlamda gündelik hayatın yapılandırılmasında ve sürdürülmesinde sosyal paylaşım sitelerinin sundukları içerikler, eğlence barındırıcı aktiviteler, manevi doyum sağlayıcı pratikler, öğretiler, bireye alternatifler sağlamak ve birey tercihlerini çeşitlendirmektedir. Ancak sosyal medya mefhumuna bakıldığında, sosyal medyadaki tüm iletişim biçimlerinin bireyin gündelik hayatına entegre edilebilir halde olduğu görülmektedir. Çoğunlukla önceden tanımlanmış şablonların ve yapıların kullanılması söz konusudur. Ancak ağlar üzerinden erişim mümkündür, yani herkes tarafından doğrudan erişilebilir. İçeriği ise, isteğe göre biçimlendirilebilir değildir. Bu bağlamda internet genel olarak tüm dijital altyapıları dâhili olarak birbirine bağlamaktadır, ancak

operasyonel olarak kontrol edilememekte, bu nedenle iç ağlar olarak adlandırılan nesnelere interneti veya karanlık internet (darknet) gibi herkes tarafından erişilebilir olmayan ortamlar gelişmektedir. Bu durum evrensel bir hibrit ortamın varlığını tartışmaya açmaktadır (Krotz, 2017, s. 30). Bu tarz iletişim biçimleri ve medya türleri, kendi anlamları içinde ve insanların günlük hayatlarını kurgulama açısından tartışmalı bir role sahiptir. Aynı bir çalışma olarak ele alınması gereken bu konunun, risk ve fırsat potansiyelini aynı anda barındırdığı gözden kaçırılmamalıdır.

2.4. Medya-Din İlişkisi Çerçevesinde Dini Kimliğin Konumu

Birçok kaynakta din, insanlık tarihinin başlangıcıyla ilişkilendirilmekte ve insan kimliğini tanımlayan ve biçimlendirilen yönü ile betimlenmektedir. Dolayısıyla tüm araçları ile son asrı etkisi altında bırakan medyanın, direk olarak ya da kalıcı olarak kimliğe nüfuz etme olasılığı, din olgusunun yanında zayıf bir ihtimal olarak görünmektedir. Bu düşünceden yola çıkarak medyanın dini kimliğe etkisinin; olgu, olay ve kişilerin dönüştürülerek araçsallaştırılması yoluyla dolaylı bir şekilde olduğunu söylemek mümkündür. Küreselleşme iddiasının ardından patlak veren neoliberal politikalar dahilinde dini olanın, medya tarafından bir meta ya da topluma yön verme anlamında bir araç olarak medyatikleştirilmesi ile kimliğin biçimlendirilmesine yönelik çabaları da bu çerçevede anlamlandırılmak mümkündür. Zira 1990'lı yıllarda görülmeye başlayan sosyal ve politik eğilimler, enformasyon toplumunun öncül adımları niteliğinde olmakla beraber öncelikli öneme sahip kimliklerin temelindeki siyasetin ve sosyal davranışların yapısını (Castells, 2017, s. 25), dolayısıyla dini yaklaşımları etkilemiştir. Greil ve Davidman (2007, s. 533), dinin iki önemli işlevinin anlam ve aidiyat sağlama olduğundan yola çıkarak, dinin insanların kimlikleriyle ve “gerçekte kim” oldukları ile yakından ilişkisinin aşikâr olduğunu belirtmişlerdir. Medya, kimlikler üzerinde etkiye sahip olan dini temelli hayat sistemini, akılcı ve seküler bir anlayışla etkileyerek değerlerin değişimini bu yaklaşımı odak alarak sağlamaya çalışmaktadır.

Günümüzde medya ve din arasındaki ilişkiyel süreç, kimlik aşamasında üç boyutu ile tartışmaya açılmaktadır. *Birinci boyutu*; medya etkileri ile ilgili bireye yönelik araştırmalarla başlayan bireysel boyutu, *ikinci boyutu*; küreselleşme ve kolonyal anlayış çerçevesinde medyanın halkları dini argümanlar kullanarak yönlendirmesi, bireylerin bu anlayışın ürünü olan kimlikler edinmesi boyutu, *üçüncü boyutu* ise; yeni medya ile

oluşturulan gerçeklik ve sanal kimliklerin bireylerin benliklerini etkilemesi boyutudur. Birinci boyut çerçevesinde bireyin dini kimliğinin artık geçmişte olduğundan daha özel, öznel, örtük ve yansıtıcı olma eğiliminde olduğu görülmektedir. Bunda bireyin gündelik hayata dâhil ettiği her türlü sembolün etkisini de göz ardı etmemek gerekmektedir. Özerk benlik (ya da kimlik), geleneksel semboller arasından seçim yapmakta, bu sembolleri değiştirerek benlik potasında eritmekte ve belirgin bir özellik olarak dönüştürme eğilimine sahip olmaktadır (Hoover, 2003, s. 12). Bu süreçte medya, zengin semboller, görsel kültür, sosyal katılım, kimliğin göze çarpan bağlam-uygulamaları ile değişen fikir ve eylem kalıplarına uymak için sosyal ilişkiler kurma ve kimliği yeniden oluşturma fırsatları sunmaktadır. Medya, modernite içinde sosyal ve kültürel açıdan önemli olan şeyin kesin kaynağı rolündedir. Örneğin gazetecilik, kamu ve özel sosyal söylem gündemini belirleyerek bu yönde hareket etmektedir. Eğlence ve reklam medyası bunu, kimliklere değer veren tat kültürlerini yaratarak ve sürdürerek yapmaktadır (Hoover, 2008, s. 6). Modernist-sekülerist-küresel bir multi kimliğe sahip olan medyanın, bireylerin din algısını yapılandırıcı bir takım olumlu katkılarına da göz ardı etmemek gerekmektedir. Gerek yeni medya araçları ile ilgili araştırmalarda (Campbell, 2004, Heidbrink, 2007, Campbell, 2013, Karstädter, 2013) gerekse de geleneksel medya araçları hakkında yapılan araştırmalarda (Fore, 1987, Gerbner, 1984, Newman, 1996, Hoover, 2006, Stout, 2013); medyanın bireyin dini pratiklerine olan katkısına, düşün dünyasının oluşumuna etkisine, bireyin sosyalleşme ve kimlik edinimine sağladığı dolaylı etkisine dair çıkarımlara, sonuçlara ulaşmak mümkündür. Ancak dini açıdan medya ile ilgili genel kanı, *“kitlelere yeni ‘değerler’ benimseten, bireyin değerler sistemini yeniden üreten, fikir ve inanç yayıcı role sahip olan, belli açılardan yorumlarla fikir ve inançlara kadar altyapı oluşturan, sürekli tekrarlarla düşünceyi devreden çıkararak refleks seviyesinde hüküm veren, gündelik hadiselerden inanç kesinliğinde hükümler üretici etkiler uyandıran bir yapı”* (Doğan, 1991, s. 635) biçimindedir. Bu yapıdan kaynaklanan durum, dolayısıyla medya ve din arasındaki tartışmalı ilişkiyi, eleştirel yaklaşım içeren tartışmalı sahalara çekmektedir. Zira din gibi eski, onurlu ve tartışılmaz bir şekilde “özgün” olarak karşılanan bir kurumsal yapı, ahlaki ve etik anlatıları da bünyesinde yoğun olarak barındırmaktadır. Ancak bu temel anlatı yapıları (Hjarvard 2008b, s. 158–168) medya tarafından şekillenmekte ve hem küresel hem de yerel olarak paylaşılmaktadır. Bireyler ile sosyal temsiller ve kurumlar arasındaki etkileşim, medyada var olan popüler kültürel ürünler üzerinden tartışılmaya,

müzakere edilmeye ve temsil edilmeye (Maskulin, 2013, s. 140) yönlendirilmektedir. Böylece din ile modern, yüzeysel ve asılsız olduğu düşünülen medya arasında bazı ‘gerekli’ çelişkiler ortaya çıkmaktadır. Medyanın yaygınlaşması ile dinin birçok medyatik katmanda yer alması, hatta dini eğlence sektörünün de bu yaygınlaşma ile varlık bulması ve dini kimlik açısından farklı değerlendirmelerin tartışmaya açılması (Hoover, 2006) medya ve din ilişkisine olumlu yaklaşımdan daha çok eleştirel yaklaşımları gerektiğinin haklı gerekçelerini barındırmaktadır.

Dini kimlik anlamında medyanın ve dinin etkileşim halinde bulunmasına negatif anlam yüklenmesine bir sebep, dünya kültürlerinin yabancı kültürlerle ve uzak fikirlere, liberal kapitalist modernite veya batılılaşma süreçlerinin bir parçası olarak görülen bilgi ve iletişim teknolojileri aracılığıyla maruz kalması ve modern olma süreci, eski uygulamaları, kültürleri ve dini kimlikleri sorgulayan güç elitinin yöntemlerini uygulamalarıdır (Neyestani, McInturff, 2006, s. 87).

Diğer bir eleştiri ise, özellikle bireyin dini bir anlayışa sahip olmasında önemli kaynakların başında gelen aile kavramı etrafında dile getirilmektedir. Birey, gündelik hayatını geçirdiği sosyal yapı içerisinde temelden aldığı kimlik özelliklerini medyanın süzgeçlerinden geçirerek sergilemekte ve karakterize etmektedir. Bu durum, temel eğitim rolünü üstlenen ailenin, medyanın popülerleşmesi ile rol kaybına uğramasına ve geleneksel toplumdaki kimlik inşasındaki önemini zayıflatmaktadır. Arslan (Uzman Görüşme, 02. 09. 2019) görüşmede ailenin medya karşısındaki konumunu şu şekilde özetlemiştir:

“İlk kez günümüzde medya dediğimiz bu sosyalleşme aracı, kişilerin davranışlarını etkileme gücüne sahip olan bu araç, ailenin etkisine ve işlevlerine ortak oldu. Hangi anlamda? Davranışlarını değiştirme, ona bir anlam verme, yeni davranış kalıpları oluşturma, rol model oluşturma, hedef verme anlamında... Medya ile birlikte bunun altını çizmek isterim, medya aile içine ortak oluyor “.

Dini kimliğin ilk olarak yapılanmaya başlandığı kaynak olarak kabul edilen aile, değer ve kültür aktarımının yanı sıra eğitim rolü ile ön plana çıkmaktadır. Bu açıdan ele alındığında, medyanın eğitim kurumu olarak ailenin yerini alma iddiası, değerler ve kültürel birikimleri bünyesinde barındıran dini anlayışın dönüşümünü beraberinde getirecektir.

Dini kimliğin medya-din ilişkisi çerçevesinde biçimlenmesine dair birçok eleştiri öne çıkmakla beraber, çalışmada son olarak bahsedilebilecek eleştiri açısı tüketim bağlamındadır. Nitekim günümüz dünyasında bir kimlik duygusunun inşası, belirli müzik gruplarının, şarkıcıların veya futbol kulüplerinin destekçisi olmaktan etkilenebileceği gibi giyim, ayakkabı, popüler müzik veya spor faaliyetleri gibi tüketim maddelerini tüketme aracılığı ile (dolaylı da olsa) gerçekleşebilmektedir (Bocock, 1993, s.28). Tüketici tarafından tercih edilen tüketim malları ve tüketim kalıpları, asıl işlevlerinden çok sahip oldukları semboller nedeniyle kullanılmaktadır. Bu durum, insanların kim olduklarını ve kendi kimliklerini anlama duygusu oluşturmalarını zemin hazırlamıştır (Bocock, 1993, s. 52).

Hoover'in (2006) belirttiği medyadaki simbolist içeriğin bir versiyonuna tekabül eden tüketim anlayışı, bireyin kendini semboller üzerinden varlığını ispat etmesi sığılığını da beraberinde getirmektedir. Değerlerin metalaşması anlamında tüketim anlayışı, dini kimliğin yansımalarında etkiler bırakmaya başlamıştır. Bu anlamda medya tüketiminin dini kimliklere etkisine bakıldığında, özellikle yaşam tarzlarının değişimi açısından etkileri ön plana çıkmaktadır. Gündelik hayat açısından ele alındığında, dini kimliğin inşasında rol alan tüketim araçlarından moda, sanat, kişisel ihtiyaçlarla beraber dini medya araçları, TV ve dijital ortamlar, kültürel oluşumlar, sosyal medya araçları da yaşam tarzları öğeleri olmalarından dolayı dini kimliğin gündelik pratiklerinde büyük etkiye sahip olmaktadır (Janmohamed, 2018, s. 102). Ancak tüketimin gündelik pratiklerin ya da yaşam tarzlarının geneline sirayeti ve etkilerinin çapı anlamında, kültürel, ekonomik ve sosyal-toplumsal yapının özelliklerinin de göz önüne alınması gerekmektedir, çünkü sayılan tüm bu özelliklerin bireyin tercihlerine, yaşam tarzına ve gündelik dini pratiklerine yansımaları farklılıklar arz etmektedir.

Dini kimlik inşasında genel olarak medya, etkin bir kaynak çeşidi olarak kabul edilebilmekte, ancak beraberinde birçok sorunu da getirdiği tahmin edilmektedir. Örneğin bir alt kimlik olarak dini kimliğin, sahip olunan asıl kimlik gibi sosyallik özelliğine sahip olması ve sürekli etkileşim içerisinde olması, bu kimliğin aktif bir olarak gündelik hayata nüfuz edebilmesini ve bireyin pratik anlamda dini kimliğini sergilemesini de kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda medyanın günümüzde sunmuş olduğu imkânlar, gerçekten hem farklı sosyalliklerin oluşturulması hem de yeni ilişki biçimlerine zemin hazırlaması bakımından kimliğin gelişim sürecini

zenginleştirmektedir. Ancak bu aynı zamanda gerek bir araç olarak medyanın gerekse bu araçla sağlanan ve modern kültürel süreçlerle dolayımlanan iletilerin dini kimliğe dolayısıyla da bütün olarak birey kimliği üzerinde belirleyici olması anlamına da gelebilmektedir.

Bir diğer sorun, sembolik aşırı yüklemenin yönsüzleştirici etkiye sahip olmasıdır. Buna göre, medyanın sunduğu iletilerin muazzam çeşitliliği ve çokluğu sembolik aşırı yüklemeye yol açabilir. Medya insanlara benlik oluşumuna dair sayısız anlatı, dünyaya dair sayısız bakış açısı ve enformasyonun sayısız formunu sunmaktadır (Thompson, 2008, s. 326). Bu, asıl kimlikten farklı olarak çeşitlenen dini kimlik gibi alt kimliklerin de, kendi içinde kimlik tiplerinin ortaya çıkmasına ve bireylerin kimlik krizlerinin derinleşmesine sebebiyet verebilmektedir.

Son olarak ele alınabilecek bir başka sorun; medyanın modern anlamda inanç meselelerinde “kişisel özerklik” durumuna zemin hazırlamasıdır. Bu durumda birey medya aracılığıyla, cemaat ya da herhangi bir otorite olmadan inanç ve maneviyatla ilgili kendi kararlarını verme sorumluluğunu üstlenmektedir. Böylelikle öz bilinç taşıma telkini üzerinden özerk hareket etme ve dini oluşumlardan uzaklaşarak yeni bir dini arayışa kapı açılmaktadır (Hoover, 2006, s. 52). Ancak bu durum, bireyselciliğin önünü açmakta, dinin kurumsal yapısını zedeleyici bir anlam ihtiva etmektedir. Nitekim yeni bir din anlayışı, bireyin sahip olduğu dine kendi mantığı ve düşünceleri dahilinde yeni bir yaklaşım geliştirmesi anlamına gelebileceği gibi, tamamen yeni bir din olgusu geliştirmesi anlamını da barındırabilmektedir. Bireyin ve toplumların sağlıklı bir dini kimlik sergilemesi adına tehdit içeren bu durumlar, medyanın dini insan hayatı içerisinde flulaştırma ya da tamamen çıkarma anlamındaki seküler mantığına tamamen uygun görünmektedir.

2.5. Medyanın Dini Kimlik İnşasındaki Rolüne Dair Kuramsal Yaklaşımlar

Dini kimliğin inşasına yönelik medyanın ne gibi bir rol üstlendiğini anlamak adına kuramlar üzerinden genel bir yaklaşım sergilemek, temel nedenlerini ortaya çıkarmak ve birden fazla bakış açısı geliştirmek önem arz etmektedir.

2.5.1. Kültürel Çalışmalar ve Dini Kimlik

Kültürel çalışmaların din bağlamında kimliği nasıl etkilediğini anlamak için din ve kültür arasındaki ilişkiyi, birkaç perspektiften ele almak gerekmektedir. Öncelikle din, çoğunlukla kültür ile doğrudan ilişkili olmuş ve karşılıklı etkileşimleri her iki olgunun da biçimlenmesine katkıda bulunmuştur. Din, kültürün kendisi olmamakla beraber dünya üzerinde dinler kadar kültürel çeşitlilik mevcuttur (Hosseini, 2008, s. 68). Esas mahiyetinde din, kültürün özüne anlam veren ve dini ifadelerin temel esaslarını içeren söylemlerin toplamıdır. Tillich, bu durumu kısaca “din kültürün özüdür, kültür dinin biçimidir” (Tillich, 1999, s.103) şeklinde özetlemektedir. Din ile kültür arasındaki bu ilişkinin etkilediği ve etkilendiği birçok saha söz konusudur. Kimlik anlamında ve kimlik çeşitlerinde, özellikle kültürün etkisi yoğun olarak görülmektedir. Cinsel, etnik ve dinî olanlar da dâhil olmak üzere, tüm kimlikler, bir inşa ürünüdür; sadece ilişkisel kimlikler değil, kökensel kimlikler de dâhil olmak üzere tüm kimlikler doğal değil, kültürel; özsel değil kurgusaldır (Bilgin, 2008, s. 97).

Medya açısından bakıldığında hem dini hem de bireysel inançtaki her dini eylemin, aynı zamanda kültürel olarak oluştuğu görülmektedir. İletişim araçlarında din, kültürel dil ile bezenmiş olarak sunulmakta, kültürün mevcut mitolojisinin sağladığı ortak anlayışlara dayanmakta ve mevcut kültürel deneyimlere atıfta bulunmaktadır (Fore, 1999, s. 56). Medya, kültürel açıdan bir forum olarak görülmekte ve kültürün de bir parçası olarak algılanabilmektedir. Medya için böyle bir rol, kültür ile yakından ilişkili olan dinin de beklentilerini ve uygulamalarını açıkça şartlandıracaktır. Bu noktada sembolik bir evren ya da nihai değer ve bilginin evreni olarak din ve iletişimde arabulucu olarak medyanın, kendi başına kültürün temel boyutlarını oluşturduğu (Hoover, Lundby, 1997, s. 6) göz önüne alınmalıdır. Bu sebepten dolayı, dini liderler, kurumlar, uygulayıcılar, semboller, değerler, uygulamalar ve fikirler, medya söylemlerinde varlıklarını hissettirmek isteyecektir (Hoover, 2006, s. 10). Medya kültürü dâhilinde varlık gösteren bu dini unsurlar, zamanla yerel ve küresel bir anlam kazanmakta ve yayılmaktadır. Küreselleşme çerçevesinde ise bu durum, kültürün çeşitlenmesi yerine küreselleşen kültürü beraberinde getirmekte, belirgin dinlerin etkisi yerine dinsel çoğulculuk, dinsel çeşitlilik boyutlarını küreselleşmenin bir sonucu olarak sunmaktadır (Hosseini, 2008, s. 68).

Modernizm çerçevesinde; medyanın, dinin ve kültür ilişkisinin çok yönlü olması, kimlik üzerindeki tesirlerinin birçok açıdan ele alınmasını gerekli kılmaktadır. Literatürde, medya, kültür ve din olguları ile aralarındaki ilişkilere sıklıkla değinilmektedir. Ancak kuramsal çalışmalarda, medya ve kültür bağlamında birçok çalışma mevcutken, kültür ve din etkileşimi anlamında ve medyayı ilgilendiren boyutu açısından araştırmalar oldukça azdır. Özellikle eleştirel medya araştırmaları ve okumalarında, Birmingham Üniversitesi çatısı altında kurulan ‘Kültürel Çalışmalar Ekolü’, dini içerikli eleştirel çalışmalara çok sık yer vermemiştir. Ekol her ne kadar genel olarak kültürel formları ve pratikleri, toplumdaki iktidar ilişkileri bağlamında kavramayı amaçlayan disiplinler arası bir gelenek olarak (İlhan, 2010, s. 71) karşımıza çıksa da, etnik, cinsiyetçi, ideolojik ve baskın kültürler ağırlıklı çalışmalara daha sık yer vermektedir. Dolayısıyla ekol çerçevesinde din olgusu ile ilgili çalışmalar, Marksist eğilimlerin de etkisi ile geri planlara itilmiş ve doğrudan din ile ilgili çalışmalar yapmaktan kaçınılmıştır. Bu konuda kültürel boyutu nedeniyle dinin bir tema olarak anlaşılabilceğini ifade eden Sá Martino (2016, s. 144), özellikle kültürel ve politik ilgisi, küresel bir senaryo içinde boyutlandırıldığında dindarlığı da kapsayan uygun kültürel çalışmaların yapılabileceğini belirtmektedir. Zira soğuk savaşın sona ermesinden bu yana meydana gelen siyasi, kültürel ve hatta ekonomik dönüşümler, din olgusuna sayısız biçimde ve çeşitli boyutlarda yansımış, özellikle dinin en önemli pratik alanı olan kimliğin, kültürel bir oluşum içerisinde değerlendirilmesini zorunlu kılmıştır (Sá Martino, 2016, s. 144).

Kültürel Çalışmalar geleneği, bütünlüklü bir disipliner çerçeve kurmaktan kaçınmakta, bunun yerine karmaşık yapısı itibarıyla kültürün yine farklı kuramsal ve yöntemsel konumlarından etkin bir ilişki kurarak, kültüre dair farklı çözümler yapmak istemektedir (İlhan, 2010, s. 71). Dolayısıyla din ve spesifik olarak dini kimlik, kültürel çalışmalar çerçevesinde doğrudan değil söylem ve uygulamaların temsiller ve dünya perspektifleri ile iç içe geçtiği kültürel bir fenomen olarak, gündelik uygulamalardan, anlamlardan, kodlardan ve temsillerden yola çıkarak çok yönlü ele alınabilmelidir (Sá Martino, 2016, s. 144).

Kültürel Çalışmalar çerçevesinde teorisyenler, dini geniş bir sosyal söylem ve kurumlar ağı içinde konumlandırmakta, din ile alakalı toplumsal-kültürel dinamikleri araştırarak araştırmalarını eleştirel anlamda yapmaktadır. Dini kimliğin inşasına yönelik çalışmalarda da kullanılacak birçok verinin, elde edildiği metodolojik araçlarla

(cinsiyet teorisi, edebiyat ve iletişim çalışmaları, ekonomik teori ve diğer eleştirel sosyal teori türleri) yapılan araştırmalar, dinin eleştirel incelenmesi adına birçok kuramsal perspektif sunmaktadır. Örneğin Kültürel Medya Çalışmaları çerçevesinde, hem dindar bireylerin yeni iletişim teknolojilerini kullanma yolları hem de din ve medyanın bu konuda karşılıklı olarak dönüştürülme yolları araştırılabilmektedir. Buradan yola çıkarak ortaya çıkacak yeni perspektifler üzerinden yapılacak çalışmalarla kültürel boyutlar genişletilebilir ve derinleştirilebilir (Styers, 2013, s. 73).

Kültürel araştırmalar çerçevesinde değerlendirmelerin geneline bakıldığında, sonuç olarak yaşanan çağ ile paralel olarak kültürel çalışmalar çerçevesinde, eleştirel geleneğin sınırları içerisinde ya da eleştirel geleneklere alternatif olarak geliştirilebilecek perspektifler ışığında din, dolayısıyla dini kimlik ile ilişkili kültürel çıkarımlı çalışmaların az sayıda yapıldığı ve aslında alternatiflerin gittikçe çoğaldığını söylemek mümkündür.

2.5.2 Sembolik Etkileşimcilik ve Dini Kimlik

Sembolik etkileşimcilik, sosyal eylemlerin bireyler tarafından anlamlandırma süreçleri ile ilgili bir sosyal teoridir. Teori, her bir bireyin nesnel bir duruma subjektif yaklaşımlar içerisinde bulunduğundan yola çıkmakta ve toplumsal yaşam içerisinde yaygın olduğuna dikkat çekmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere semboller üzerine kurgulanan bu teoride sembollerin asli görevi, sosyal etkileşimi aktif şekilde sağlayan konuşma, düşünme ve anlamaya aracı olmasıdır. Dolayısıyla birey tarafından sergilenen tutum ve davranışlar, sembollerin zihinde oluşan anlamlandırmaların bir sonucudur. (Coştu, 2009, s. 126).

Sembolik etkileşimcilik içerisinde kimliğin geliştiği süreç, grup üyelerinin karşılıklı etkileşimini yani grubun önceden oluşumunu şart koşan toplumsal bir süreçtir (Mead 1968 [1934], s. 207). Sembolik etkileşimci bakış açısına göre toplum, bireylerin ve toplumun etkileşimlerinin toplamıdır. Sembolik etkileşim, insanlar sembollerin kullanımı yoluyla iletişim kurduklarında ortaya çıkar (Kendall, 2012, s. 28).

Sembolik etkileşimcilik kuramı, bireyin kimlik inşası ve alt kimliklerin tercihi anlamında sembollerin etkisine açıklık getirme iddiasındadır. Bu kurama göre kimlik; göstergelerin, ifadelerin, anlatımların tekrarı olarak ya da herhangi bir şekilde

değiştirilemez olan durumların karakteristik özellikleri olarak ortaya çıkmaz, yani durağan ve ilave olarak tesis edilmemiştir, aksine insanların birbiri ile iletişime geçmesinden ötürü gün yüzüne çıkmıştır (Krotz, 2003, s. 37). Mead, toplumun yükümlülüklerini üstlenen insanın, toplumsal yaşama dahil olma anlamında ortaya konulan davranışlar ile davranışların arka planında bulunanları kaynaştırdığını, bu durumun dini tutum ve deneyim için de geçerli olduğunu iletmektedir. Din çerçevesinde bireylerin tam olarak tanımlanması, ortak tutumlar geliştirmesi mevzu bahistir (Mead, 2015, s. 275).

Sembolik etkileşimcilik kuramı, bireyden ve bireyin sahip olduğu kimlikten yola çıkarak zamanla gündelik hayat kurgusu üzerinden “bireyin duygusal sosyalizasyonu” ile ilgilenmeye başlamıştır. Kimlik inşasında, duygusal sosyalizasyonun yanı sıra toplum ile birey arasındaki etkileşimin her alanda söz konusu olduğu söylenebilir. İnanç anlamında özellikle din temelli davranışları da bu perspektifte ele almak mümkündür. Örneğin ibadet, ibadethane, kutsal kitap, dua, ezan, çan, haç, din adamı, imam vs. gibi bir takım dini semboller de bireyin gündelik yaşamına etkide bulunmakta ve kimliğini etkileyen din anlayışını semboller üzerinden biçimlendirebilmektedir (Özalp, 2015 akt. Özalp, Akkuş, 2017, s. 159).

Sembolik etkileşimcilik çerçevesinde “Tanrı” gibi dini kökenli kelimelerin dilsel semboller üzerinden aktarılması ve yorumlanması ihtiyacı temel olarak çözümlenmesi gereken bir süreçtir. Bu çerçevede üzerinde önemle durulması gereken, dilsel sembollerin doğru anlaşılmasıdır. Sembolik Etkileşimin temelinde gündelik hayat içerisinde diğer insanlarla aktivitelerin merkezinde yine bireyin olması, etkileşimi sağlayan ifadeleri de bilinçli kullanmayı gerektirmekte ve dini kökenli figürlerin de dini kimlikleri etkileyen ve biçimlendiren yönünden dolayı hermeneutik olarak okunmasını ve aktarılmasını zorunlu kılmaktadır (Lehnen, 2006, s. 236). Bu süreç, dini kimliğin pratiğe dökülmesinde ve buna yönelik tecrübe kazanılmasında, büyük önem taşımaktadır. Collins (2010), teorinin bu açıdan bireyin dini tecrübeyi nasıl kazandığını, dinin gereklerini nasıl yerine getirdiğine dair teknikler geliştirmeye öncelik verdiğini ifade etmektedir. (akt. Güngör, 2013, s.69). Tekniklerin geliştirilmesinde işlev rolü olan gerçekliklerin ana kaynağı olarak dini semboller; insanların sosyo-kültürel ve dinsel kimliklerini görünür kılan unsurlar değil, aynı zamanda taşınan kimliklerin tanınmasını

ve bu anlamda da bu kimliklerin meşrulaştırılması yönünde işlevler üstlenen araçlar olduğu düşünülmektedir (Güngör, 2013, s.70).

Semboller üzerinden bireyin benlik ve kimlik inşası çok yönlü olmakla birlikte, kuram çerçevesinde eklenebilecek son bir durumda, kimlik oluşumu üzerinde dinin etkisinin kalıcı ve sürdürülebilir olmasını sağlayan ortak iletişim süreçleridir. Sembolik etkileşimci anlayışta, etkin iletişim sürecinde dilin sembollerine hâkim olmanın yanı sıra söz konusu dili konuşanlarla ortak fikir ve cevaplara sahip olmak, söylem süreci anlamında bütünlük taşıması açısından önem taşımaktadır. Bu anlamda, genel olarak iletişim süreçlerinin evrensel din anlayışına hizmet ettiği söylenebilir (Mead, 2015, s. 259).

2.6 Medya Türleri ve Dini Kimlik İnşasındaki Rolü

Hayatı anlamlandırmada en önemli kaynakların başında olan din, içerdiği emirlerin insanlara aktarımı anlamında sürekli bir iletişim döngüsü sürdürmektedir. Ancak dönemsel gelişmeler, sözlü iletişim ile başlayan döngünün de değişimine neden olmuştur. Bireyselleştirilmiş ve geleneklerinden koparılmış din biçimlerine dönüşü çözen toplumsal değişim süreçleri, dinin “akışkan” biçimleri olarak nitelendirilen fenomenleri beraberinde getirmiştir. Dini içerikli ifadelerin seküler içeriklere yerini bıraktığı bu tür akışkan dini biçimler; ağırlıklı olarak televizyon, sinema, pop müzik, spor ve bilgisayar kullanımı bağlamında, “dindarlık” tanımlaması ile nadir durumlarda bağlantı içerisindedir. Bu bakımdan böylesi durumların tanımında “örtük” din tanımının kullanılması yerinde görülebilmektedir (akt. Dinter, 2006, s. 345).

Bu anlamda özellikle kitle iletişim araçlarını barındıran medya kavramının gelişmesi, dinin içerik aktarımı yöntemini de kökten değiştirmiş, dini emirlerin ulaşımını sağlama misyonunu üstlenen kurum, kuruluş ve kişilerin tercihlerini de yönlendirmiştir. Bu anlamda dinin medyada yer alması ve dini kimliklerin inşasında rol üstlenmesi, zorunluluktan çok karşılıklı istek ve tercih meselesi dâhilindedir demek yerinde olur. Zira gelinen süreçte dinin medyadan uzak durması, hedef kitle çeşitliliğinin küresel anlamda artması nedeniyle artık mümkün görünmemektedir. Artık dinler popüler ve hibrit dinler olarak dönüşmüş, bu dönüşüm gazeteler, filmler ve sosyal medya gibi multi medya araçları üzerinden gerçekleşmiştir (Turner, 2011). Bu durum bireylerin eğilimlerini yönlendirmekte ve kimlikler bu eğilimler temel alınarak inşa edilmektedir.

Bu anlamda modernitenin bir sonucu olan parçalanmış kimlik türlerinin ayrı ayrı inşası esnasında ortak etkinin, medya olduğu muhakkaktır. Özellikle sistemsel, bireysel, sosyal, kültürel hemen hemen her sahada etkileyen-etkilenen özne konumunda bulunan din de bir kimlik çeşidi olarak ele alındığından, medyanın özelde dini kimlik inşasına nasıl ve hangi açılardan katkısının bulunduğunu anlamak önemlidir. Çalışmada, geleneksel medya ve dini kimlik ile yeni medya ve dini kimlik etkileşimlerine dair elde edilen bulgular, ayrıca ele alınmıştır.

2.6.1 Yazılı Medya ve Dini Kimlik

Yazılı medya, gazete, kitap ve dergi kapsamında değerlendirilmekte ve özellikle dini yayın anlamında derin tarihsel değere sahip medya türü olarak zikredilmektedir. Bu anlamda dini içeriğin yazılı medyada yer alması; haberler, röportajlar, yazılar, metinler, ilanlar ve köşe yazıları aracılığıyla olmaktadır. Post seküler dünya anlayışında yazılı medya, siyasal iletişim ve popüler kültüre katkı anlamında dini yayınları, tanıtımları veya dini içerikleri vermekte sakınca görmemiştir. Dini hayata katkı anlamında, daha çok bireyin düşünce dünyasına yönelik biçimlendirme çabası göze çarpmaktadır. Diğer bir açıdan, özellikle gazetenin popüleritesini arttırma kaygısı ve toplumsal sorumluluk yerine getirme işlevi altında, bireyin gündelik hayatını ve yaşam tarzını aktardığı dini içerik üzerinden oluşturma iddiası göze çarpmaktadır.

Çalışmanın küreselleşme bahsinde de değinildiği üzere din, artan bireyselleşme eğiliminin içerisinde medya tarafından pekiştirici bir araç olarak kullanılmaktadır. Bu durumda medya bireyden, kendi aktardıkları üzerinden dini kimliğini kurgulamasını dayatmaktadır. Görsel ve yeni medya türleri bu konuda etkin gibi görünse de kitap ve uzmanlık alanları saptanmış dergilerin, dini kimlik üzerinde yadsınmayacak etkilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle dini temelli dergiler, doğrudan veya dolaylı dini mezhep ve gruplarla alakalı olabilmektedir. Önceki dönemden günümüze kadar yüzlerce bağımsız dini ve ruhani yayın, hem dini hem de seküler içerikler aracılığıyla geniş ve canlı bir alan oluşturmakta ve etkili olmaktadır. Bunun yanı sıra yeni dini hareketler, mevcut marjinal hareketler, çeşitli türlerde yeni dönem uygulamalar ile ilgili çok sayıda dergi bulunmaktadır (Hoover, 2006, s.63). Dolayısıyla bireyin dini kimliğinin dergilerden etkilenmesi, bir mezhep ya da grubu sahiplenmesi, aktarılan

içeriğe erişmesi, içerik konusuna yaklaşımı ve alımlaması ile paralellik gösterebilmektedir.

Özellikle matbaanın icadı ile dini tabanlı birçok engellenmiş düşüncenin ya da dine karşıt olan düşüncelerin kitaplar üzerinden toplumlara, bireylere ulaştığı göz ardı edilmemektedir. Gerek dayatılmış Hristiyan öğretilerinin dışında farklı Hristiyan kollarına ait dini bilgilerin yayılmasında, gerekse de İslami bilgi ve öğretilerin belli coğrafyaların dışına çıkmasında ve büyük zorluklarla daha uzak mekânlara ulaşmasını kolaylaştırıcı anlamda matbaanın, bir kolaylık olduğu söylenebilir. Özellikle geleneksel dönemde, sahip olunan kimliğin dini açıdan beslenmesinde ve temelden inşasında etkin olan dini bilgi ve öğretileri, daha hızlı ve daha çeşitli edinmenin bir yolunun basılı kitaplar olduğu da anlaşılmaktadır.

Gazeteler nezdinde din ele alındığında, haberlerde yer alan kurumsallaşmış din örgüsünün, kamuoyunda yeniden görünür bir faktör olarak daha güçlü algılanmasına katkıda bulunduğunu (Gärtner, 2009, s. 67) söylemek mümkündür. Başka bir perspektiften bakıldığında, gazetecilerin bildirerek, yorumlayarak, değerlendirerek ve göreceli hale getirerek, dini pek çok konu arasında tek bir konuyu ele alması üzerinden dinin sekülerleşmesi durumu da ortaya çıkmaktadır. Öznel yaklaşımın söz konusu olduğu bu durum, dini konunun asıl bağlamından uzaklaşarak dönüştürülmesini ve dünyevi olana uyumlu olarak yeniden formatlanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu durumdan yola çıkarak kitle iletişim araçlarının sübjektif anlamda gerçeği yorumladıkları ve içinde mutlaklık iddiasında buldukları için yarı-dinsel veya anlamlı bir işlev üstlendiği durumlar ortaya çıkmaktadır. Böylesi bir durum medyanın ve dinin, özünden uzaklaşmış toplumlarda temelden farklılaşma eğilimi göstermeye başladığına (Gärtner, 2009, s.72) emare olarak kabul edilebilmektedir. Dini kimlik ise, kültürel ve toplumsal yapıdan etkilendiğinden dolayı söz konusu farklılaşmanın etkilerine maruz kalmaktadır. Bireyin eylem ve düşünce dünyasında bu farklılaşmadan doğan öz din anlayışından farklı bir anlayış, kimliklere etkide bulunmaktadır. Bu arada, dinin doğasındaki ve kapsamındaki değişim, dinin yazılı medya kapsamında kolay olarak tasvir edilemediği sonucunu da ortaya çıkarmaktadır. Örneğin Amerika'da din ve medya sahasında yapılan çalışmaların genel bir okuması yapıldığında; tüm medyanın sekülerist olarak algılanmadığı, dindar kesimlerin dinin dışında konulara sıkça yer veren gazete, kitap gibi yazılı unsurlara görsel medyadan daha fazla eğilim gösterdiği ve

televizyon gibi görsel medya araçlarını önemsiz bulduğu (Collins, Sturgill, 2013, s. 219) anlaşılmıştır. Her ne kadar yazılı basının dijital dönüşümü dine yaklaşım anlamında da değişimlere neden olduysa da sonuç olarak yazılı medyanın dini yaklaşım ve pratiklerde etkili olduğu sonucunu değiştirmeyecektir.

Yazılı medyanın dijitalleşme sürecinde çoğulculuk ilkesinden hareketle dönüşen varlığı, hem dini yaymayı görev edinen geleneksel dini grupların yapısında hem de çevrimiçi etkileşimin bir dönüştürücü süreç olabileceğini iddia eden mistik grupların yapısında var olan dinin doğasını değiştirebilir. Bu gruplar, özellikle kamusal yaşamdaki rolünü korumak için dinsel terminolojiyi ödünç alarak bu terminolojiyi kullanmakta (Underwood, 2012, s.124), yeni biçimlendirilmiş dini kimlikleri bu terminoloji üzerinden yeniden inşa ederek yeni bir siber din anlayışı gerçekleştirmektedir.

2.6.2. Görsel-İşitsel Medya ve Dini Kimlik

Dini sembollerin ticari eğilimler çerçevesinde görsel ve işitsel medyada yer alması, medyanın tüketim kültürüne yaptığı katkı çerçevesinde ele alınmalıdır. Nitekim televangelist mantığa uyan bu durum, televizyon ve radyo yayınlarının ülke dışına yayılımı ile sadece din üzerinden tüketimin içselleştirilmesini ve manevi tatmin hissinin yayılmasına temel olmamaktadır. Aynı zamanda farklı dinlere ait sembollerin de transferini ve kullanımının normalleştirilmesini beraberinde getirmektedir. Dini kimlik anlamında, farklı ve yeni bir krize sebebiyet vermekle beraber dini kimliğe multi kültürel kimlik sorunsalının yansıdığı da görülmektedir (Hoover, 2006, s.60).

Huxley'in değindiği gibi teknoloji özellikle de televizyon, insanlar tarafından kutsanmakta ve insanların eleştirel düşünme yetisini elinden almaktadır. Kimlik açısından ele alındığında, insanların bu hayat tarzıyla barışık olması adına rıza sürecinin televizyon vasıtasıyla yürütüldüğü, televizyonun bu çerçevede kimlik üzerinde kontrol edici ve manipüle edici özelliğinden dolayı dini kimliği etkileyici izler bıraktığı görülmektedir. Bu etkilerin başında, özellikle birey kimliği üzerinde etkili olan anlatılar gelmektedir. Televizyondaki anlatıların önemi, oluşturulan imajlarla çoğu kez ortadan kaldırılırken, gösteren özgürleştirilmekte, estetik imajlar yapay bir içerik oluşturmakta, cazip, hedonist bir yaklaşım ve sahte bir tecrübenin merkezi haline gelmektedir (Kellner, 2003, s.192). Bu süreçte eğer bireyler, televizyonda ve televizyon ile kimliklerini kurgularsa, sadece kendi benliklerini ekran üzerinden sınırlamaları söz

konusu olmamaktadır. Ayrıca başka kimlik taslaklarını da tanımış olmakta ve kendi kimlik gelişimi için televizyonu bir opsiyon olarak dikkate almaktadır (Mikos, 2006, s. 3359).

Birçok yönden televizyon, dinsel olarak anladığımız işlevleri tarihsel olarak yerine getiren kurumların yerini almaya başlamış, insanların kendilerine neyin nihai değer olduğunu yansıtan ve davranışlarını ve yaşam tarzlarını haklı çıkaran bir dünya görüşü buldukları bir yer haline gelmiştir (Fore, 1987). Ancak yeni medyanın gündelik hayat içerisinde yer edinmesi ve yaygınlaşması ile beraber televizyon izleme oranlarının ve televizyona olan eğilimin düştüğünü söylemek mümkündür. Ancak geleneksel medya türleri arasında en yaygın olanın her daim görsel medya olmasından dolayı, televizyonun etkilerine ve tercih edilme nedenlerine dair bir takım çıkarımda bulunmak ve bu çıkarımların geçerliliğini test etmenin mümkün olduğu söylenebilir. Araştırmalar neticesinde, geleneksel medya aracı olarak gençlerin televizyonu tercih etmesine dair üç temel neden sıralanmaktadır (Hoover, 2006, s. 267):

İlk olarak televizyonun günlük hayat içerisinde bir tür bireysel hak ya da beklentileri karşılayacak bir araç misyonu olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

İkinci olarak televizyonun ortak değerler, ortak fikirler ve ortak dil oluşturarak, dini bağlamda söylemler ortaya koyduğu görülmektedir.

Üçüncü olarak, televizyonun kültür bağlamında dini içerikler dahil ilgili materyalleri, güçlü ve çekici bir biçimde sunma kapasitesine sahip olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Üç özellikten yola çıkarak bir sentez ortaya konduğunda; dini kimliğe etki edecek olan içeriğe ulaşma, içeriği ortak kültür potasında eritip içselleştirme ve seçilecek olan dini içeriği eleme ve seçme işlemi esnasında güçlü ve çekici olana eğilim gösterme, televizyonun dini kimlik üzerindeki etkisinin mahiyetini oluşturmaktadır.

Medyanın; spesifik anlamda ise görsel medyanın, dini araçsallaştırma çabalarının karşılık bulduğu sahalardan en önemlisi dini kimliktir. Nitekim kendi tekelinde kurguladığı, biçimlendirilmiş ve istenilen sonucu almaya programlanmış bir din anlayışının kimlik üzerinde etkili olması istenmektedir. Medya din ve dini kimlik kurgularken modernizmin ürünü olmasına rağmen dini içerikleri geleneksel yapısına uygun aktarmayı ihmal etmemektedir, ancak görsel içerikler yoluyla bu yapıya yeni

imgeler, aktörler, hikâyeler katmakta (Ammerman, 2003, s. 220) ve dönüşüm bu süreç üzerinden gerçekleşmektedir. Medya ve televizyon üzerinden dini anlayışın dönüşümüne yönelik süreci şu şekilde tasvir etmek mümkündür (Mustafa Arslan, Uzman Görüşme, 02.09. 2019):

“.....Programların rating alabilmesi için çok farklı fikirleri de vermek zorunda ki farkı olsun. Bu anlamda medya müthiş anarşik bir bilgi ortamı sunuyor. İşte bu anarşik bilgi ortamı içerisinde siz, birçok dini fikir, dini görüş ile daha dini kimliğiniz şekillenmeden karşı karşıya kalıyorsunuz. Dolayısıyla karşımızda olan müphem kimlik dediğimiz şey. post modern toplumların, enformasyon toplumlarının en önemli özelliği olmakla birlikte melez anlayışında söz konusu olduğunu yani bireyle çok zıt olan görüşlerin de aynı anda verildiğini görüyoruz...”

Görsel medya bağlamında televizyona birçok eleştiri gelmiş ve gelmeye de devam etmektedir. Son zamanlarda medyaya getirilen en büyük eleştiri, medyanın dinin işlevlerini üstlenmesi ve bireylerin dini kimliğinin yapılanmasında önemi olan değer sistemlerini ve kültürlerini asimile etmesidir. Televizyon bu bağlamda, insanlara alternatif din algısı sunmakta, dünyevi hayata dair bütün düzenleme ve tasvirleri aktarmaktadır (Valle, 1992). Valle (1992), teknolojik dünya görüşü ile bağlantılı olarak medyanın din anlamında üç önemli tehdidi barındırdığını iletmektedir: 1. Dindar insanlar, özellikle geleneksel dini değerleri ve inançları tehdit ettiği için medyadan çekinmektedir. Çünkü, medya toplumsal dini kültürü elimine etmektedir. 2. Medya din diline semboller ve mitler üzerinden -özellikle televizyon gibi görsel medya üzerinden- müdahale etmektedir. 3. Medya üzerinden kurumsal din ile alakalı olmayan dini temalar geliştirilmektedir.

Dini bir anlayış edinmede görsel medya üzerinden aktarılan içeriklerin etkisi, dini ritüeller hakkında bilgi alınması ve kimlik özdeşleştirme anlamında televizyon kanallarında yer alan dini programların varlığına yönelik iki çıkarım mevcuttur (Postman, 2014, s. 132): Birincisi televizyonda dinin, başka her şey gibi, oldukça basit biçimde ve hiçbir utanıp sıkılma belirtisi gösterilmeden bir eğlence olarak sunulmasıdır. Dini, tarihsel, derinlikli ve kutsal bir insani etkinlik durumuna sokan bütün özellikler silinmiş ne bir ritüel, ne bir dogma, ne bir gelenek, ne bir teoloji ve her şey bir yana ne de bir ruhsal aşkınlık duygusu söz konusudur. İkinci çıkarım; elektronik vaizlere dönük

televizyonun yönelimiyle alakalıdır. Bu vaizlerden bazılarının eğitimsiz, taşralı, olduğu doğrudur. Ancak günümüzün vaizleri, ufuklarının darlıkları bakımından faaliyetleri dini kurumlarla sınırlı kalanlardan pek farklı değildir. Televizyon vaizlerini dinsel deneyimin düşmanı yapan etken de onların zayıflıklarından çok faaliyet gösterdikleri aracın zayıflığıdır.

Bireyin dini kimliğine müdahale anlamında televizyona yönelik en büyük eleştiri, programlar üzerinden getirilmektedir. Arslan (Mustafa Arslan, Uzman Görüşme, 02.09. 2019), televizyonun rayting kaygısı ve sübjektif ticari kaygılarının, dini programları ve dini dizileri asıl kaynağından farklı olarak kurgulattığını ifade etmiştir. Bu anlamda televizyonun dini programları bulvarize ettiğini, dine karşı kabalaştığını ve ayağa düşürme çabalarının söz konusu olduğunu belirtmiştir.

Görsel medya çerçevesinde sinema ve filmin dini kimliğe etkisine bakıldığında, televizyona getirilen yorum ve eleştirilerle paralel bir görünümün hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Dini içerikli filmlerin çok yeni sayılabilecek bir mazisi vardır. Bunun nedeni; genel olarak kamuda dinin ve filmin çoğunlukla birbirine zıt iki ucu temsil ettiğine yönelik bir algının hâkim olmasıdır. Sekülerleşmenin bir aracı olan sinema ile ilgili anlayışta, aynı paralelliği göstermektedir. Nitekim sinema, dine meydan okuyan, seküler anlayışa göre değişime uğratan, yer yer sömürgeleştiren bir yapıya bürünmektedir (Wright, 2006, s. 2) fikri, dindar kesimlerde ağırlık kazanmaktadır.

Dini kimlik anlamında filmler, özdeşim kurma, dini anlatılara açıklık getirecek hikayeler barındırma anlamında önemlidir. Film gibi estetik bir söylem olarak ta ifade edilen dinin, insani düşünceleri ve duyguları metaforik ve sembolik biçimlerde sergileyerek açığa çıkarması ve insanların maddi-manevi anlamda ihtiyaçları ile ilgili fikirleri ihtiva etmesi (Wright, 2006, s. 3), bireyin dini kimlik inşasında filmlere önemli içerik sağlamaktadır. Ancak televizyon konusunda vurgulandığı gibi, dini kimliklerin, filmlerde kurgulanan yeni dini görüşlere göre form alması da mümkündür.

Görsel medyanın dini anlayış ve dini kimliğe yönelik yaklaşımına değinildikten sonra son olarak işitsel medya anlamında radyonun dini kimlikle ilgili konumuna kısaca değinmek gerekmektedir. İkinci dünya savaşı öncesi ve savaş esnasında halkı savaşa ikna etmek ve harekete geçirmek üzere bir propaganda aracı olarak kullanılan radyo ile ilgili, kimlik inşasına özellikle de dini kimlik inşasındaki rolüne yönelik araştırmalar,

yok denecek kadar azdır. 1935 yılına ait bir çalışmada; radyonun tek alternatif olmasından dolayı, dindar ya da dindar olmayan tüm evlerde bulunmasının, dini liderler ve kiliseler için önemli olduğu, böylece ne kadar seküler bir anlayış hâkim olursa olsun, bireylerin dini içerikli programlar aracılığıyla dindar bir anlayış kazanabileceğine vurgu yapılmıştır (Miller, 1935). Bu çerçevede, radyonun günümüzde azalan önemine karşılık dini kimlik ile ilgili bir anlam ifade edip etmediğine ve ifade ediyorsa çerçevesine yönelik bir çalışma da yürütülebilir.

2.6.3. Yeni Medya ve Dini Kimlik

Günümüzde yeni medyanın; toplumların ve bireylerin değer dünyasını hızlı bir değişime uğrattığı görülmektedir. Bu çerçevede, sosyal medyanın kültürel kodları da değişime uğrattığı ve bu sürecin gerek geleneksel gerekse de modern toplumları da yapısal açıdan dönüşüme tabi tuttuğu söylenebilir. Toplumsal yapıdaki bu değişim, toplumun dini değerlere yaklaşımını da etkilemekte, dış dünyanın etkilerine halı hazırda muhatap olan birey kimliğinin dönüşümünü hızlandırmaktadır. Gündelik hayat açısından bakıldığında, küresel çapta modern-sekülerist sistemlerin etkin olduğu görülmektedir, ama dini hassasiyetlerin korunması da söz konusudur. Gelenek ile yeniliğin zıtlığının yaşandığı noktada, dijitalleşmeyle beraber dinin dijital ortamlarda serbest dolaşıyor olması, modernist ve sekülerist bağımlılığı bir nebze yıkmıştır. Ancak dijital ortama akışkanlık sağlayan dini kimliğin dijital platformlardaki seküler içerikten etkilendiği de ayrı bir gerçekliktir.

Dijital ortamlarda yer alan dinin birey kimliğine yansması, işlevsel, içeriksel ve uygulamalar anlamında gerçekleşmektedir. Alınan bilgilerin işlevselliğe sahip olması ve dijital ortam üzerinden pratiklerin öğrenilip hayata geçirilmesini bu anlamda görmek gerekmektedir. Bu yansımaya türlerinin ortaya çıkmasında etkili olan süreçler, Helland tarafından tanımlanan (2005) “Çevrimiçi Din” ve “Dinin Çevrimiçi olması” kavramları çerçevesinde açıklanabilir. İnsanların sınırsız bir özgürlükle hareket edebilecekleri dini içerikli web siteleri ile yüksek düzeyde etkileşim içeren alanlar “çevrimiçi din” kavramıyla tanımlanırken, yalnızca dini bilgi sağlayan ve etkileşimi sağlamayan anlamında ise “dinin çevrimiçi olması” kavramının kullanıldığı görülmektedir (Helland, 2005, s.1). “Çevrimiçi din” kavramı, insanların dinlerini internet ortamında aktif olarak yaşamalarını ve çevirim içi dini etkinliklere katılmalarını da kapsamaktadır. Birey,

çevrimiçi edindiği dini anlayışını çevrimdışı dini yaşamında ve tecrübelerinde kullanmak ile kalmaz, gündelik hayatında sahip olduğu dini anlayışını da dijital ortamlara aktararak karşılıklı bir etkileşimi sağlamaktadır. Çevrimiçi dini ritüelleri yaşamlarına yansıtan bireyler, interneti günlük yaşamlarının bir parçası olarak kabul etmekte, kişisel dini anlamlandırma ve etkinliklerini de dijital ortamlarda paylaşmakta ve yaymaktadır (Helland,2005, s. 12). İkinci kavram olan “dinin çevrimiçi olması” sürecinde ise, çevrimdışı hâkim olan geleneksel dini mantığın, çevrimiçi ortamlarda da değişmeden varlığını sürdürmesi ve çevrimdışı ritüellerin, deneyimlerin yansıtılması yerine, dijital ortamlardan öğrenilen ritüellerin, bilgilerin, yaşanan hayata yansıtılması söz konusudur. Bu açıklamalardan yola çıkarak siber din olarak ta tanımlanacak bu sürecin, aslında post modern dindarlık üzerine yeni bir bakış açısı sunduğu ve kutsal alan olarak siber mekânı, sanal gerçekliğin metafiziğini, ölümsüzlük düzensizliğini ve siberetik maneviyatı/dindarlığı içeren fikirlerle yakından ilgili olduğu (Karaflogka, 2014, s. 175) söylenebilir.

Bauman’ın (2010, s. 57), ‘tek yönlü bir interaktif araç’ olarak tanımladığı yeni medya, bireylerin kimlik tercihlerini etkilediği gibi, kimliklerin oturmaya ve sınıflanmaya başladığı gençlik döneminde de güncel koşullara göre bu etkisini sürdürmektedir. Özellikle yeni medyanın hazırladığı ve sunduğu sosyal medya seçeneklerinin, bireye paylaşım özgürlüğü yaşatması, zamansal ve mekânsal sınırlamaları kaldırarak sanal bir sonsuzluk içerisinde yol göstermesi, doğal olarak bu ortam içerisinde farklı kimliklerin etkileşimini de sağlamaktadır. Zira dini kimliğe sahip bir birey, internet ortamındaki fikir alışverişleri, zihin karıştıran sorulara cevap arayışları, farklı dinden ya da dini anlayıştan kişilerle yaptığı sohbetler aracılığıyla da kendi kimlik gelişimine katkıda bulunmaktadır (Haberli, 2016, s. 1318). Bireylerin hayat anlayışını ve yaşam tarzlarını tamamen değiştirecek bu etkileşimin sağlanmasında temel sebep, yeni medyaya karşı bir güvenin ve benimsemenin sağlanmış olmasıdır. Yeni medya araçlarının kitleler tarafından kabul edilmesini sağlayan ve benimsenmesini kolaylaştıran en önemli unsur, bireylerin daha önce kitle iletişim araçlarıyla ve küreselleşmenin diğer araçlarıyla teknolojinin, hızın, tüketimin, popüler kültür ve şöhret kültürü olgularına yönelik algılarının hazır hale getirilmesidir (Babacan, 2015, s. 63).

Yeni medya üzerinden sahip olunan yargı ve algıların somut yansıması, bireyin sergilediği imaj üzerinden anlaşılabilir. Moliner (1996)’e göre, kurgulanan ve

yapılandırılan toplumsal gerçeklik bağlamında bireyler, kendi amaçları ve istekleri doğrultusunda kendilerine uygun gördükleri bilgileri, inançları ve varsayımları edinmekte ve onları tekrar üretmektedir. Bu yeniden üretimlerin sonucunda, her bireye ait birer ‘‘imaj’’ oluşmaktadır. İmaj, bireyin sadece kendi amaçlarına ve niyetlerine uygun ürettiği bilgiyi, hitap ettiği diğer bireylere ifade etmesidir. Bunu da birey, hitap ettiklerinin niteliklerini varsayımlarla, beklentilerle kurgulayıp, eyleme geçerek yapmaktadır. Bu eylemin sosyal medyaya yansımaları, bireyin düşüncesi, paylaşımları, inanç sistemi, ideolojisi, zevkleri ve etkileşimde olduğu diğer kullanıcıların profilleri ile ilintilidir (Moliner 1996 akt. Evren, 2013, s. 50).

Geleneksel medya araçlarının tek yönlü enformasyon ve bilgi akışının yanı sıra alıcılara etkileşimde bulunacakları bir imkân sağlamaması, geri bildirim konusunda ise reyting, tiraj ya da okuyucu köşeleri gibi dar kalıpları kıstas alması, bilişim ve iletişim teknolojileri ürünlerini cazip kılmıştır. Bu ürünlerin başında gelen yeni medya, işlevsel olarak gündelik hayatta ihtiyaç olabilecek tüm bilgileri barındırmakla beraber zaman-mekân kısıtlamasını kaldırması ve içinde bulunulan topluma katkı sağlayan katılımcı bir rol üstlendirmesi anlamında da önem teşkil etmektedir. Yeni medyanın sınırsız etkileşim sağlaması, kimliklerin yayılım göstermesine imkan tanınması ve bu kimliklerin belli kalıplar çerçevesinde değerlendirilmesinin önlenmesi anlamında da bilinen tabuları yıkmış görünmektedir. Zira artık belli bir kalıbı, şekli barındırmayan ve içinde bulunulan cismin şeklini alıp aynı zamanda cisimle etkileşime girebilen kimlikler "akışkan" bir hal almıştır. Bu kimliklerden biri olan dini kimliğin akışkanlaşması, yeni medyanın bir parçası olan sosyal medya genelinde üç farklı anlamda kullanılabilir (Dereli, 2018, s. 7) :

- a. Sosyal medyanın hareketli ve akışkan bir yapıya sahip olması, bu nedenle dini kimliğin akışkan hale gelmesi ve takip edilebilirliğinin mümkün olmaması,
- b. Sosyal paylaşım ağlarında, öznel kimliklerini sahiplenen bireylerin dini kimliklerinin çevrimdışı rutin hayatları ile benzeşmesi,
- c. Bireylerin sosyal paylaşım sitelerinde sahip oldukları rutin hayata benzer dini kimlik tanımlaması, ama sanal uzama yansıyan dini kimliğin kurgulanmasında yaşanan sıkıntıdan dolayı algısal problemlerin yaşanması

Belli bir çerçeve içerisinde tanımlanan ve uygulanan dini ritüellerin, akışkan dini kimlikler üzerinden sanal ortamda varlık bulması ve sürekli etkileşimde bulunması, bu ritüellerin bireyin hayatında yerini alması, belli ritüellerin dışına çıkarak, dini ritüelleri çeşitlendirmesi ve tatbik etmesi anlamında da önem taşımaktadır. Nitekim dini kültür ve teknolojinin kesiştiği noktada, internet üzerinden sergilenen dijital dini davranış ve ritüeller, bireylerin dinin varlık alanının merkezi olan günlük hayatlarındaki offline durumlarını etkilemekte ve dijital dindarlık bağlamında bireyin dini hayatı yeniden kurgulanmaktadır. İnternet, offline ve online dini pratiklerin birbirine entegrasyonu ile dini topluluk ve kurumların varlık gösterdiği dijital ekosistemi haline gelmiştir (Campbell, Vitullo, 2016, s. 82).

Dini ritüeller alanında, değişimden etkilenen sadece ritüelin katılımcısı, ritüelin yeri ve yürütülme şekli değildir; dini konulara verilen yanıtlar, dindarlık tanımı ve maneviyat tanımında da değişimler olmuştur. Zira din, internet üzerinden (ehil olsun olmasın) katılımcılar tarafından tamamen farklı bir tarzda tanımlanmış ve pratize edilmiştir (Heidbrink, 2008, s. 175).

Campbell'e göre; iletişim teknolojisi, sanal etkileşimli ibadet ortamları, sanal ortamda ilahiler, sohbetler, avatarlar yoluyla etkileşimli ibadet ortamını oluşturan second life gibi programlar, belli sayıdaki insanlara alternatif bir sosyal alan olmak yerine telefon ve sosyal medya uygulamaları ile (iPhone-Facebook) dijital ortamlar, dini hayatın genişlemesine ve yayılmasına imkân vermektedir (Campbell, 2013, s. 1-2).

Yeni medyanın bireylerin dini kimlik oluşumuna katkı anlamında bir getirisi de; aynı dini inanca sahip kişilerin, bir araya gelerek oluşturduğu sanal cemaatlerin yanı sıra belirli bir inanç, mezhep veya farklı din yorumuna sahip kullanıcıların bir araya gelerek oluşturdukları sanal örgütlenmelerin ortaya çıkmasıdır. Bu sanal cemaatler, dağınık halde bulunan cemaat mensuplarının zaman ve mekân bariyerlerini aşarak, iletişim kurmalarına imkân sağlamaktadır (Krüger, 2004, akt. Haberli, 2016, s. 1317).

Sanal cemaat oluşumunun ilki 1992'de Amerikan Presbiteryenler⁴ tarafından 'İlk Siber Kilisesi' (www.godweb.org) adıyla kuruldu. Tartışma platformlarında ve sanal kiliseler gibi web tabanlı ibadethanelerde 'sanal topluluklar' oluşturulması ve ibadet ve hatta

---

⁴ Protestanlar

'sanal evlilikler' gibi dini ritüellerin yürütülmesi yoluyla dini uygulamaların internete entegre edilmesi (Campbell, Vitullo, 2016, s. 73), sanal cemaatlerin sanal dini kimliklerini icra etmesi anlamındaki uygulamalardan birkaçıdır. Günümüzde, sanal hac ve umre gibi ritüeller pratize edilerek, reel hayatta bu ritüellerin gerçekleştirilmesinde zorluk yaşanmasının önüne geçilmektedir. Ayrıca dua, ibadet ve diğer uygulamalı ritüelleri de sanal ortamda görmek mümkündür.

Yeni medyanın dini kimliğin inşasındaki rolüne yönelik birtakım eleştiriler mevcuttur. Önemli eleştirilerden biri, sanal etkileşimin sonuçları üzerinedir. Dijital medya üzerinden sürdürülen sosyal etkileşimin sonuçları, gerçek dünyadaki etkileşimleri örselemektedir. Özellikle gençlerin sosyal medya üzerinden inşa ettikleri kimlik ve benlik algısından yola çıkılarak yapılan değerlendirmelere bakıldığında; 5-10 yıl içerisinde benlik ve online benlik arasında bir farkın kalmayacağı ve kişilerin benlik ve kimlik algılarının gerçek manasından çok uzağa sürükleneceği iddia edilmektedir (Pham, Lau 2011, akt. Endres, 2018 s. 12). Başka bir değerlendirmede ise, kimlik tanımlamalarının artık örneğin” tweet atıyorum o halde varım” düşüncesi çerçevesinde kurgulanmaya başladığına vurguda bulunulmuş ve bu kurgunun temel nedeni olarak, sosyal medya üzerinden bireyin hayat anlayışının değişimi gösterilmiştir (Hildebrandt, 2011, akt. Endres, 2018, s. 12). Bireysellik ve dini kimlik bağlamında, 2010 yılında San Diego Üniversitesinde yapılan bir araştırmada, bireyselliğin artması dolayısıyla dini yapılar ile tam uyuşmayan bir dindar profili ortaya çıkmıştır. Sosyal medya üzerinden dini pratikler edinen ve bu pratikleri sosyal medya üzerinden hayata geçiren bireylerin dindarlıklarının arttığı iddia edilmiştir (Twenge, 2010 akt. Janmohamed, 2018). Ancak günümüz şartlarında gelinen noktada, dini kimlikleri sunma anlamında muhafazakâr medya özgür bir alan olarak görülmekle beraber, dini kimlik inşasına etki edecek diğer medya mecralarında yeni sansür biçimlerinin ortaya çıkmasını tetiklemektedir. Zira kendini muhafazakâr medya ile sınırlayan dindar birey, sosyal medya üzerinden geniş ve birbirinden farklı kitlelerle etkileşime girdikçe kendisini dini bir azınlık gibi hissedebilmekte ya da değer görmek anlamında kendi dini ifadelerini kurgulamakta çekingen davranabilmektedir (Kimmons, vd. 2017, s. 639).

Son bir eleştiri dini ritüellerin özelliği ile ilgilidir. Dijital alanda dini ritüellerin uygulanması ve din olgusunun işlenmesine yönelik yapılan araştırmalar, internetin dini dayanışmayı inşa etmede olduğu kadar geleneksel dini anlayış yıkmaya açısından da

oldukça etkili olduğu tespit edilmiştir (Brooke,1997, Jantz,1998 akt. Campbell, Vitullo, 2016, s. 75). Nitekim özellikle birçok dinin bir geleneği olan yüz yüze yapılan sohbetlerin ve dini eğitimlerin dijital platformlara taşınmasına bu çerçeveden bakmak mümkündür. Ancak bu durum, dini ritüellerin etkisinin bireydeki kalıcı ya da geçici durumunu tartışmaya açmakta, ritüellerin uygulanma biçimlerine dair soruları beraberinde getirmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DİNİ KİMLİK İNŞA SÜRECİNDE MEDYANIN ROLÜ

3.1. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın temel amacı, gençlerin medya türleri üzerinden üretilen ve aktarılan dini içeriklerin, edindikleri din algısına ve bu algının gençlerin dini kimlik inşa sürecine etkisini üniversite öğrencileri örnekleminde hareketle incelemektir. Bu çalışmada araştırma yöntemi olarak; ayrıntılara, içeriğe ve nüansa özen göstererek, seçilen konuları büyük bir derinlikle inceleyebilen (Patton, 2018, s. 227) nitel araştırma yöntemi seçilmiştir. Çalışmada nitel araştırma yöntemi çeşitlerinden, söz konusu bu anlayışın birey tarafından nasıl deneyimlendiğini anlamak adına, nitel araştırma desenlerinden biri olan Fenomenolojik araştırma yöntemi tercih edilmiştir.

3.1.1. Fenomenolojik Araştırma Yöntemi

Fenomenolojik araştırma yöntemi, insanların deneyimlerini nasıl anlamlandırdıklarına hem bireysel olarak hem de paylaşılan anlam olarak deneyimi nasıl bilince dönüştürdüklerine (Patton, 2018, s. 104) odaklanmaktadır. Fenomenolojik araştırmada önemli olan, bireyin tecrübe ettiği durumu nasıl betimlediği ve tecrübe ettiği (Patton, 2018, s.107). Belirli bir kimliği benimseyen birey aslında o kimliğin tüm yapısını yani dünyasını da benimsemekte ve içine almakta (Doğan, 2015, s.27) yani deneyimlemektedir. Dolayısıyla dini kimlik edinilirken daha önce deneyimlenen kimlik pratiklerinden ve dini kimliği besleyen bilgi kaynaklarından faydalanılmaktadır. Tecrübe ve deneyimler, bireyin gündelik hayatı içerisinde gerçekleştirdiği eylemler neticesinde edinilebileceği gibi, bireyin yaşam tarzından, nadiren yaşadığı durum veya olaylardan dolayı da edinilebilir. Fenomenolojik araştırma yöntemi, bu tecrübe ve deneyimin niteliğini, sürecini ve sonuçlarını merkeze almaktadır. Söz konusu aşamalar, katılımcıya sunulan sorular aracılığıyla ortaya çıkarılmaktadır. Bu noktada mümkün

olduğu kadar katılımcının temayla ilgili deneyim, duygu, inanç ve kanaatlerini açığa çıkaracak sorular (Welman ve Kruger, 1999, akt. Groenewald, 2004, s. 47) hazırlanmalı ve katılımcıdan tatmin edici cevaplar alacak şekilde sorulmalıdır.

Fenomenolojik araştırma yöntemi, Husserl, Heidegger, Moustakas, Manen gibi birçok felsefi ve sosyolojik görüşe sahip yazarların eserleri ışığında günümüzdeki biçimine ulaşmıştır, ancak tüm bu felsefi ve sosyolojik varsayımların ortak bir zemine dayandığı söylenebilir: Deneyimlere, açıklamalar ve analizlerle yaklaşımdan ziyade bu deneyimlerin özüne ilişkin betimlemelerin geliştirilmesi (Moustakas, 1990 akt. Creswell, 2013, s.77) zorunluluktur. Bu yaklaşım, fenomenolojik araştırmanın bir türü olan ve araştırmacının yaşanmış deneyimlerin anlamlarına yönelik yorum yaptığı yorumsal süreci içeren, “Betimleyici Fenomenoloji” (Creswell, 2013) çerçevesinde değerlendirilmektedir. Görüşmelerin analizi esnasında verilen cevaplar üzerinden katılımcıların medyaya yönelik tutum ve algılarının betimlenmesi, fenomenolojik araştırmanın temel özelliklerinden biridir.

Çalışmada, fenomenolojik araştırma yöntemi, gençlerin gündelik hayat içerisinde hangi medya türlerini, ne amaçla kullandıkları, mensubu oldukları dini, bireysel yaşamlarında nasıl konumlandıkları ile alakalı deneyimleri ortaya çıkarmak için kullanılmaktadır. Gençlerin, medyada üretilen dini içerikler üzerinden geliştirdiği dini algı ve anlayışın niteliği, geleneksel medya ve yeni medyada yer alan dini içeriklerin bireysel dini anlayış ve pratiklerine etkilerinin neler olduğuna dair dini kimliği etkileyen kişisel deneyimleri içeren süreçler hakkında bilgi edinmek ve yorumlamak da, fenomenolojik yöntem aracılığıyla ulaşılmak istenen bir diğer amaçtır.

3.1.2. Katılımcıların Belirlenmesi

Gençlik ile ilgili araştırmalar, sosyal bilimler sahasında gittikçe yayılmaktadır. Nitekim tarihsel süreçler genel olarak incelendiğinde, gençler ile ilgili çalışmaların, modernizm ile paralel olarak sanayi devrimi ve sonrasında geliştiği ve zamanla küresel çalışmalara dönüştüğü görülmektedir (Sercombe, 2016). Türkiye’de ise; gençlik ile ilgili çalışmalar çok yeni gelişmeye başlamıştır. Türkiye gibi yoğun genç nüfusun bulunduğu bir ülkede gerek tarihsel gerekse toplumsal-sosyal açıdan gençlerle ilgili yapılan çalışmalara daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışma çerçevesinde genç kesimin ele alınmasının en

temel nedeni, Türkiye nüfusunun önemli bir parçası olan gençlere yönelik çalışmalara küçük te olsa bir katkıda bulunabilmektir.

TÜİK verilerine göre (TÜİK 20109-2021 verileri), ülkemizde 15-24 yaş arası gençlerin nüfusu, toplam Türkiye nüfusunun yaklaşık %16'sına denk gelmektedir. Çalışmanın araştırma çerçevesi 18-30 yaş arası gençler olarak belirlendiğinden, 30 yaş öncesi 15-29 yaş arası genç nüfusa bakıldığında, yaklaşık 18 milyon gencin ülkemizde yaşadığı tespit edilmiştir. Genç nüfusun yoğun olduğu ülkemizde, gençlerin varlık gösterdiği tüm alanlarla ilgili özellikle de; ekonomi, sosyal, kültürel, politik ve eğitim gibi sahalarda, bilimsel araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Özellikle eğitim sahasında gençliğin farklı dönemlerinde sahip olduğu din ve kimlik anlayışına yönelik çalışmalar dikkat çekmektedir. Ergenlerin dini kimlik düzeylerini belirlemek adına yapılan çalışmalar (Kaleci, Solmaz, 2019), İslam eğitiminde gençlik döneminde aktarılacak yaklaşımları içeren çalışmalar (Gündüz, 2003), üniversitede okuyan dindar gençlerin kent yaşamı içinde dini pratiklerini sürdürebilme sürecini inceleyen çalışmalar (Avcı, 2010), gençlerin sosyal medya yaklaşımı ve kullanımını içeren çalışmalar (Babacan, 2015; Dereli, 2018), karma din görüşüne sahip ailelerde yetişen gençlerin okul eğitimleri boyunca aldıkları din eğitiminin kimliklerine yansımalarını inceleyen çalışmalar (Arweck, Nesbitt, 2011) söz konusu araştırmalardan birkaçıdır.

Çalışmanın araştırma sahası; genç nüfus içerisinde yükseköğretim gören gençler olarak belirlenmiştir. Yükseköğretim Bilgi Yönetimi verilerine bakıldığında (YÖK 2020 Verileri), üniversite eğitimi gören yaklaşık 8 milyon bireyin 5 milyona yakını lisans eğitimi almaktadır. Dolayısıyla araştırma sahası, lisans öğrencileri olarak daraltılmıştır. Çalışmada; lisans öğrencilerinin eğitim gördükleri sahalara dair yaklaşımları, din ve medya olguları hakkındaki düşünceleri, tatbik ettikleri dinin kimliklerine yansımaları ve son olarak tercih ettikleri medya araçlarının dini kimlikleri üzerindeki etkilerine dair analizler yapmak ve bulgulara ulaşmak amaçlanmaktadır. Lisans öğrencilerinin seçilmesinde bir diğer temel etken; mesleki deneyim ve bilgilere yönelik teorik ve pratik eğitimin, lisans aşamasında yoğunluklu olarak verilmeye başlandığının gözlemlenmesidir. Bu anlamda, medya ve din sahasında pratik içeren temel süreçlerin öğrenilmesi ve farklı kültürlere mensup birçok bireyin üniversite çatısı altında bir arada olmasından dolayı oluşan sosyal ortamlarda temel süreçlerin deneyimlenmesi, çalışmanın veri çeşitliliği ve niteliği açısından anlamlı bulunmaktadır.

Araştırmanın yaş grubu; 18 yaş-30 yaş olarak belirlenmiştir. Nitekim YÖK verilerinde lisans başlama yaşı olarak 18 yaş ağırlık kazanmaktadır (YÖK Bilgi Yönetimi 2020 verileri). Yine YÖK 2020 verilerine göre 30 yaş sonrasında ise mezuniyet yaşı gözle görülür bir düşüşe geçmektedir.

Çalışmanın teori kısmında belirtildiği gibi eğitim, sadece kimliği inşa etmekle kalmaz, kimliğe anlam, mana ve değer kazandırma adına önem taşıyan bir süreçtir. Dini kimliğin inşasında ideal olana ulaşmak adına eğitim faktörü, aileden sonra ikinci basamak olarak kabul edilebilir. Çalışmada araştırma grubu olarak; araştırmanın konusunun analizi esnasında anlamlandırmayı sağlaması, araştırma sonucunda daha net bulgulara ulaşılması ve bunların somutlaştırılmasının diğer fakültelere nispeten yüksek olacağı düşünüldüğünden dolayı İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi bilinçli olarak tercih edilmiştir. İsmi geçen disiplinlerde, spesifik olarak teorik ve pratik mesleki eğitimin yanı sıra, medya etkisini anlamlandırmayı ve somutlaştırmayı kolaylaştırmak, ayrıca alınan din eğitiminin gençliğin dini kimliğine olan etkilerini ve yansımalarının daha net olacağı ilkesinden ismi geçen fakültelerin öğrencileri seçilmiştir. Çalışmanın tümevarımsal bir sonuca ulaşma adına yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi hedeflenmektedir. Ayrıca çalışma sonuçlarının, saha ile ilgili gelecekte yapılacak benzer araştırmalara yol göstermesi ve yapılması gerekenler hakkında ön görüşler içermesi ve sahada çalışan akademisyenlere rehber olma niteliği taşıması ümit edilmektedir.

Katılımcıların seçilmesinde, olasılıklı olmayan örneklem yöntemlerinden biri olan amaçlı örneklem tekniği kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, sınırlı kaynakların en etkili kullanımı ve bilgi açısından zengin vakaların belirlenmesi, seçilmesi için nitel araştırmada yaygın olarak kullanılan bir tekniktir. Özellikle ilgilenilen bir fenomen hakkında bilgi sahibi veya bu konuda deneyimli bireyleri, birey gruplarını belirlemeyi ve seçmeyi de içermektedir. Amaçlı örnekleme, bulunabilir olan, katılmaya istekli olan, deneyimleri ve fikirleri açık olarak ifade eden, yansıtıcı bir biçimde iletme yeteneğine sahip olan katılımcıların ortaya çıkarılmasında önem taşımaktadır (Patton, 2002; Cresswell, Clark, 2011; Bernard, 2002; Spradley, 1979; akt. Palinkas, vd., 2015, s.534). Amaçlı örneklemede, bilgi açısından zengin vakalar, araştırmanın amacı açısından merkezi öneme sahip konular hakkında çok şey öğrenilebilen vakalardır (Patton, 1990, akt. Coyne, 1997, s.624).

Araştırmaya dahil olan katılımcılar, aldıkları eğitimde teorik ve uygulamalı anlamda belirli aşamaya gelmiş olarak kabul edilen 3. ve 4. sınıf öğrencilerinden seçilmiştir. Araştırmaya dahil edilen öğrencilerin ulaşılabilir olması, görüşme gerçekleştirmeye gönüllü olması esas alınmıştır. Görüşme yapılacak öğrencilerin seçiminde çeşitlilik sağlamak adına, fakülte yönetimlerinin tavsiyeleri de göz önüne alınmıştır. Görüşmede, örneklem kümelerini zenginleştirmede, yeni katılımcılara ve sosyal gruplara erişmede, araştırmacılara yardımcı bir araç olarak kullanılan (Noy, 2008, s.330) kartopu zincirleme örneklemeden yararlanılmıştır. Araştırmaya katılan ilk katılımcıların, diğer olası katılımcılarla sürdürdüğü ilişki neticesinde, ardışık bir derleme yapmak için kartopu tekniği kullanılmıştır. Araştırma şartlarını taşıyan ve daha önce görüşme yapılan katılımcılara başvurularak, araştırmaya katılacak diğer kişileri adlandırmaları talep edilmektedir. Yeterince büyüklükte bir katılımcı topluluğu elde edilene kadar birkaç kere tekrar edilen bu süreç sonunda, yeterli popülasyona ulaşılması (Salentin, 1999, s. 123) sonucu elde edilmiştir.

Görüşme yapılacak öğrencilere, gerek görüşme formunda, gerekse sözlü olarak görüşmeye katılmaya ve araştırmaya katkıda bulunmaya istekli olup olmadıkları sorulmuştur. Araştırma sahasının lisans eğitimi alan gençler olarak belirtilmesi dikkate alınarak çok dindar olma ya da tamamen dini kimliğini yaşama şartı aranmamış, bir dine inanması, dinini tanıması ve dini inanç pratikleri hakkında bilgi sahibi olması yeterli görüşmüştür. Görüşülen öğrencilerin tavsiye ve yönlendirmeleri ile de diğer öğrencilere ulaşılmış ve belirlenmiş sayıya kadar katılımcılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2. Katılımcı Dağılımı ve Demografik Özellikleri

Fakülte	Sıra No	İsim (Rumuz)	Cinsiyeti	Yaşı	Fakültesi/Sınıfı
İLETİŞİM FAKÜLTESİ	1	Asuman	KADIN	24	İletişim-4
	2	Çilem		25	İletişim-4
	3	Ekin		21	İletişim-3
	4	Ela		23	İletişim-4
	5	Emel		21	İletişim-3
	6	Ezgi		21	İletişim-4
	7	Halime		23	İletişim-4
	8	Handan		30	İletişim-4
	9	Kerime		23	İletişim-4
	10	Zişan		23	İletişim-4
	11	Akif	ERKEK	24	İletişim-4
	12	Asım		22	İletişim-3
	13	Emir		25	İletişim-4
	14	Fatih		22	İletişim-4
	15	Haşim		27	İletişim-4
	16	Osman		26	İletişim-4
	17	Şakir		24	İletişim-3
	18	Taha		23	İletişim-3
	19	Ufuk		22	İletişim-4
	20	Utku		22	İletişim-3
İLAHİYAT FAKÜLTESİ	21	Alime	KADIN	25	İlahiyat-4
	22	Demet		23	İlahiyat-3
	23	Esra		21	İlahiyat-3
	24	Kader		24	İlahiyat-4
	25	Kadriye		21	İlahiyat-3
	26	Mualla		23	İlahiyat-4
	27	Nesrin		22	İlahiyat-3
	28	Özlem		24	İlahiyat-4
	29	Sibel		23	İlahiyat-4
	30	Zelal		21	İlahiyat-3
	31	Ahmet	ERKEK	23	İlahiyat-4
	32	Berke		21	İlahiyat-3
	33	Faruk		25	İlahiyat-4
	34	Halim		23	İlahiyat-4
	35	Haktan		24	İlahiyat-4
	36	Hüseyin		24	İlahiyat-4
	37	Kemal		23	İlahiyat-4
	38	Mehmet		23	İlahiyat-4
	39	Özay		22	İlahiyat-3
	40	Sami		22	İlahiyat-3

Nitel araştırmada, katılımcı sayısı için kural yoktur (Patton, 2018, s.244). Amaçlı örneklemede, katılımcı sayısı bilgilendirme hususları ile belirlenir. Çalışmanın özelliği de göz önüne alınarak fenomenolojik araştırmada 15-25 katılımcı ideal olarak görülmektedir (Cresswell, 2017). Yapılan araştırmalar ve danışılan uzmanların önerisi ile uygulama çerçevesinde, araştırma sahasının sadece bir üniversite ile

sınırlandırılmasından dolayı katılımcı sayısı yüksek tutulmuştur. Bu çerçevede İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencilerinden 20 kız ve 20 erkek öğrenci olmak üzere toplam 40 öğrenci ile görüşme yapılmasına karar verilmiştir. Görüşme protokolünde de belirtilmiş olduğu üzere öğrenciler, kod isimlerle tanımlanmıştır.

3.1.3. Veri Toplama Tekniği ve Verilerin Toplanması

Veri toplama teknikleri, bir çalışmanın sınırlarının çizilmesini, bilginin kaydedilmesini içeren düzenlemeleri içermek ile beraber, yapılandırılmış ya da yapılandırılmamış gözlem teknikleri, mülakatlar, dokümanlar ve görsel materyaller aracılığıyla bilginin derlenmesini de içermektedir (Creswell, 2017, s.189). Bu teknikler, temel veri toplama yöntemleri (Özdemir, 2010, s.327) arasında yer almaktadır ve tek tek kullanılabilirler gibi birden fazla yöntemin bir araya getirilmesi ile de kullanılabilirlerdir. Çalışmada, mülakat çeşidi olarak; katılımcıya hareket etme hakkı veren ve katılımcının kendi öznel düşüncelerini katı yapılandırılmış mülakata göre daha rahat ifade edebilmesini sağlayan yarı yapılandırılmış mülakat tekniği ve fenomenolojik araştırmanın bireyin deneyimini açığa çıkaran ve anlamlandıran doğasından dolayı gözlem tekniği kullanılmıştır.

Mülakat aşamasında, her bir katılımcıya aynı cümle yapısına sahip soruların aynı sıra ile sorulmasını sağlayan, standartlaştırılmış açık-uçlu mülakat (Patton, 2018, s. 342) formu ile sorular yöneltilmiştir. Görüşme formu standart sorulardan oluşturulmuştur. Böylece her katılımcıya aynı sorular sorularak araştırmacının etkisinin en aza indirilmesi (Patton, 2018, s.346) hedeflenmiştir. Görüşmelerde mümkün olduğunca katılımcılarla yüz yüze görüşülmeye çalışılmıştır. Ancak katılımcı öğrencilerin çoğunun Covid 19 pandemisinden nedeniyle üniversitenin bulunduğu şehirde olmamaları nedeniyle, Skype ve telefon yoluyla görüşmeler yürütülmüştür. Görüşmelerde; 13 öğrenci ile yüzyüze görüşme yapılırken 18 öğrenci ile Skype programı aracılığıyla, 8 öğrenci ile de telefon görüşmesi yürütülmüştür. Mülakatın yüz yüze yapılan kısmında, yine pandemi tedbirleri kapsamında sosyal mesafe gözetilmiş, görüşme yapılan mekânın hijyeni sağlanmıştır.

Veri toplama aşamasının gözlem kısmında ise; görüşmeler esnasında bilginin kaydedilmesi (Creswell, 2017, s. 191) söz konusudur. Görüşmelerde, katılımcıların sorulara cevap verme esnasındaki tutum ve davranışları, jest ve mimikleri, ses tonları, sorulara cevap veriş tarzları, sorulara verdikleri tepkiler mümkün olduğunca

gözlemlenmiş ve gözlem protokolüne not edilmiştir. Çalışma çerçevesinde gerçekleşen tüm görüşmelerin tamamı, İnönü Üniversitesi etik kurulu ve fakülte yönetimlerinin bilgisi ve izni dâhilinde katılımcıların onayı ile ses kayıt cihazı kullanılarak kayıt altına alınmış, katılımcıların dış çevreden ve kişilerden etkilenmemesi, yönlendirilmemesi adına sessiz bir ortamda yalnız kalmaları sağlanmıştır.

Verilerin elde edilmesi amacıyla hazırlanan görüşme formunda yer alan sorular; algıları, tutumları ve bunun sonucunda deneyimleri ortaya çıkaracak biçimde hazırlanmıştır. Soruların içeriği, üç uzman akademisyen tarafından kontrol edilmiştir. Ayrıca iki pilot görüşme gerçekleştirilmiş, anlaşılması zor olan soruların yapısı değiştirilmiş, daha derin deneyimleri ortaya çıkarmak için ek sorular ilave edilmiştir. Görüşme esnasında, görüşme konusu, içeriği ve etik güvenceleri hakkında bilgilendirme yapılmıştır.

3.1.4.Verilerin Analizi

Veri analizinde genelde belirli bir standart format dahilinde hareket edilmemekte, veriler isteğe bağlı olarak ele alınmakta ve yönetilmektedir (Huberman, Miles, 1994, akt. Creswell, 2018, s.182). Bununla beraber nitel araştırmalarda veri analizi gerçekleştirmeye yönelik modeller sürekli geliştirilmekte, bu yenilikler, genel geçer nitel veri analiz alternatifleri üzerinden inşa edilmektedir. Genel bir nitel veri analizinde; ilk aşamada soru hazırlama ve sorulara yönelik notlar tutma, ikinci aşamada cevapların deşifre edilmesi, üçüncü aşamada görüşmelerin betimlenmesi ve yorumlanması, son aşamada ise elde edilen veriler üzerinden sonuç niteliğinde değerlendirmelerde bulunma süreçleri söz konusudur.

Tablo 3. Soruların Hazırlanmasında Esas alınan Ana Temalar

Ana Kategori	Alt Kategoriler
Lisans Eğitiminin Din Anlayışına ve Medya Kullanımına Etkisi	Lisans Eğitimi Seçiminde Kişisel Tercihlerin ve Din Anlayışının Etkisi
	Eğitim Seçiminde Dini Görüş Etkisi ve Dini Anlayışta Değişim
	Üniversite Eğitiminin Medya Takibine Etkisi
Bireyin Kimlik İnşasında Din ve Medyanın Rolü	Kimlik ve Öz Kimlik Kavramlarına Bireysel Yaklaşımlar
	Dindarlık Tanımları ve Dinin Kimlikle Etkileşimi
	Dini Kimliğin İnşasında Gündelik Deneyimlerin Etkisi
	Medyada Aktarılan Dini İçerikler ve Gençlerin Tutumu
Geleneksel Medya Üzerinden Dini Kimlik Deneyimi	Geleneksel Medya Kullanımına Dair Kişisel Eğilimler
	Geleneksel Medya –Dini Kimlik Etkileşiminde Bireysel Deneyimler
Yeni Medyada Dini Kimliğin Konumlandırılması	Bireyin Sosyal Medya Deneyimi
	Sosyal Medyada Dini Kimliğin Görünürlüğü
	Bireyin Dini Kimliğinde Sosyal Medyanın Etkileri
	Sosyal Medyada Dini İçeriğin Gerekliliğine Dair Yaklaşımlar

Katılımcılara yöneltilen görüşme soruları, Tablo. 3’te gösterildiği gibi, **4 ana kategori ve 14 alt kategori** çerçevesinde sınıflandırılmış ve cevaplar bu kategorilere göre sınıflandırılarak analiz edilmiştir. Kategorileri oluşturan sorular, teorik kısım ile bağlantılı olarak yapılandırılmıştır.

Çalışmada elde edilen veriler, fenomenolojik yöntem gereği mümkün olduğu kadar yargılardan uzak şekilde değerlendirilmeye alınmıştır. Verilerin ilk değerlendirilmesinde; önemli ifadeler Maxqda 2020 programı üzerinden kodlanmış ve tekrar ifadeler tespit edilmiştir. Teori kısmından da faydalanarak düzenlenen cevaplar alt kategoriler halinde toplanmış ve yorumlanmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; görüşme esnasında alınan notlardan da yararlanılmıştır. Gözlem sonucu elde edilen çıkarımlar ise, hem yorumlama hem de sonuç kısmında aktarılmıştır. Fenomenolojik

yaklaşımın temelini oluşturan katılımcının sorulara yönelik aktarmış olduğu deneyimler, değerlendirme esnasında temel kriter olarak ele alınmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde; 46 soruya ait 380 sayfa deşifre tutanağı ve 46 saat 10 dakikalık görüşme kaydı esas alınmıştır.

3.1.5.Güvenilirlik ve Geçerlilik

Fenomenolojik araştırma yönteminde, katılımcının doğrudan düşüncelerini, hissettiklerini, “içinde neler olup bittiğine” dair süreci ve “yaşadığı deneyimi mümkün olduğu kadar toplum yapılarından bağımsız bir dilde tanımlamasını” sağlamak (Groenewald, 2004, s. 47) gerekmektedir. Nitel araştırmalarda güvenilirlik ve geçerliliğin ispatı, göreceli süreçlere dayanmakla birlikte, birtakım kriterler çerçevesinde süreci yürütmek mümkündür. Her şeyden önce çalışmanın tasarımı ve uygulama kısmında gösterilen titizlik geçerliliği arttıracak adımlar olarak değerlendirilebilir.

Çalışmada, içerik kısmının hazırlığından soruların bir çatı altında kurgulanmasına kadar tüm aşamalarda, akademik camiada din, medya ve kimlik sahalarında uzman olan kişilerin görüş ve tavsiyeleri alınmıştır. Özellikle uygulama kısmının oluşturulmasında dışarıdan kontrolü sağlama (Creswell, 2018, s. 251) ve farklı bir bakış açısı elde etmek adına akran incelemesine başvurulmuştur. Akran incelemesinde, akademik çalışmaların kalitesini yükseltmek ve rasyonel, adil ve objektif karar verme için bir mekanizma sağlamak adına (Jefferson vd. 2002, s.2784) aynı meslek ve akademik derecede bulunan akademisyenlerin çalışmayı incelemesi ve değerlendirmesi söz konusudur.

Uygulamada fenomenolojik yöntemden dolayı araştırmacı tarafından çalışmanın yaklaşımını ve yorumlarını etkileyecek ön yargıların çalışmanın dışında tutulmasını sağlayan “paranteze alma” yöntemi uygulanmış, veriler objektif okunmaya çalışılmıştır. Araştırma sahasının sınırlarının somut olarak belirtilmesi, katılımcı yelpazesini de dar tutulmasını zorunlu kılmaktadır. Bu durumun olumsuzluklarını minimize etmek ve güvenilirlik/geçerliliği sağlamak adına katılımcı sayısı yüksek tutulmuştur. Ayrıca pandemi sürecinde, sadece İnönü Üniversitesinin bulunduğu şehirde ikamet eden katılımcılara ulaşılmakla kalınmamış, farklı iletişim araçları üzerinden başka kentlerde yaşayan öğrencilere ulaşılmış, böylece farklı kültürel ortamlarda yaşayan öğrenciler üzerinden katılımcılar çeşitlendirilmeye çalışılmıştır. Katılımcıların sorulara verdiği

cevapların benzeşmesi, katılımcı büyüklüğünün 30-35 kişi ile sınırlı tutulabileceğini göstermiştir. Çalışmanın sadece iki fakülteyi kapsamından dolayı maksimum bulguya ulaşmak ve güvenilirliğini arttırmak amacıyla uzmanların da görüşü alınarak 40 kişi ile görüşülmüştür.

3.2. Araştırma Bulguları

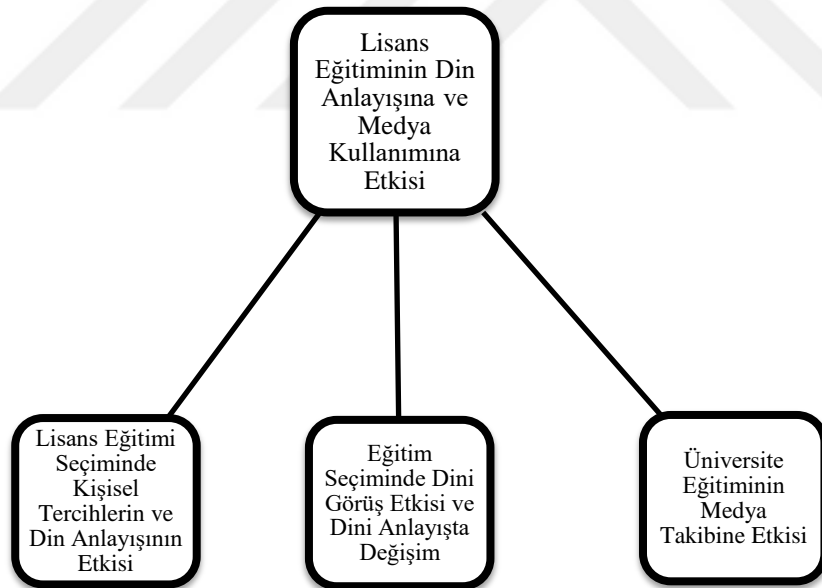
Çalışmanın araştırma verilerinin değerlendirildiği bu bölümde, İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinde eğitim alan katılımcı öğrencilere yöneltilen sorulara verilen cevaplar değerlendirilmiş ve değerlendirmeler dört ana kategori başlığında sınıflandırılmıştır. Birinci kategoride; öğrencilerin eğitim gördükleri alana dair yaklaşımları saptanmış, bu sahada eğitim alanın katılımcı öğrencilerin dini anlayışlarına ve medya alışkanlıklarına etkisi ele alınmıştır. İkinci kategoride, katılımcı öğrencilerin kimlik ve kişisel kimliğe dair bilinçleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Ayrıca dindarlık tanımları, din anlayışları ve gündelik hayatları içerisinde dini kimliklerini etkileyecek süreçleri dini anlayışları çerçevesinde nasıl pratize ettikleri, değerlendirmeye alınan diğer konulardır. Bu bölümde ayrıca katılımcı öğrencilerin ortaya koyduğu din anlayışları çerçevesinde medyaya dair öznel yaklaşımları incelenmiş, dini kimliklerine nasıl yansıdığı, aktardıkları deneyimleri üzerinden yorumlanmıştır. Üçüncü kategoride, geleneksel medyaya dair yaklaşımları ve dini kimliklerine etkisi anlamında kullanım pratikleri anlaşılmasına çalışılmıştır. Son kategoride ise, yeni medya ve özellikle sosyal medyaya dair dini kimlikleri üzerinden nasıl yaklaştıkları, edindikleri deneyimler ve dini kimlik inşasında bu deneyimlerin rolünün ne olduğuna dair çıkarımlar elde edilmiştir.

3.2.1. Lisans Eğitiminin Din Anlayışına ve Medya Kullanımına Etkisi

Teori kısmında değinildiği üzere eğitim; aileden alınan temel kimlik kurgusu ile ilişkili olarak dünya görüşü edinmek ve edindiği dünya görüşüne paralel olarak kişilik özellikleri kazanmak anlamında önem taşımaktadır. Sosyal çevrenin deneyimlenmesini ve anlamlandırılmasını içeren eğitim, bireyin kendisine ve aile içerisinde edindiği kişisel yaşam tarzına yönelik çıkarımlarda bulunmasını, kendi dünyasına ve içinde yaşadığı sosyal çevreye dair bilinçli pozisyon almasını kolaylaştırmaktadır.

Alınan eğitimin içeriği, bireyin meslek edinimi anlamında önem taşıdığı gibi olaylara ve durumlara bakış açısını da değiştirebilmekte, sahip olunan değerlerin birey tarafından yeniden yorumlanmasını da sağlamaktadır. Eğitim içerisinde aktarılan bilgi, beceriler ve deneyimlerin bireyin bir ömür boyu sürecek kimliğinin inşasına da katkı sağladığı ayrı bir gerçekliktir. Özellikle değerlerin kümülatif bütünlüğünü içeren din eğitiminde, toplumun sahip olduğu kültürün ve geleneğin dahilinde bulunan anlatıların da, bireyin kişisel hayatını kurgulamada eşit anlamda etkiye sahip olduğu ve bu manada alınan formel eğitimin de uzlaştırıcı bir role sahip olduğu (Vermeer, Furat, 2006, s. 191) söylenebilir. Anlatı ve deneyimlerin etkisi ile teori kısmında da değinilen İnfornel yani aile, çevre ve toplum öğretileri ve nonformel yani eğitim kurumu dışında diğer kurum ve kuruluşların düzenledikleri programların tercih edilmesi yoluyla öğrenim görülmesi, formel eğitimin yanı sıra kimliği tamamlayan diğer eğitim-öğretim araçlarıdır.

Tablo 4. Katılımcıların Eğitim-Din ve Medya Yaklaşımına Dair Kategoriler

Tablodan da anlaşılacağı üzere, ana kategorinin lisans eğitimi çerçevesinde din ve medya anlayışları üzerine bina edildiği bu kısımda; İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinde eğitim alan katılımcı öğrencilerin, eğitim gördükleri bölümlerini tercih nedenleri, bu tercihlerinde dinin etkisi, tercihleri sonucunda aldıkları okul eğitiminin sahip oldukları din ve medya anlayışındaki işlevi analiz edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma bulgularının analiz kısmında ilk olarak eğitim anlayışının ele alınmasında hedeflenen gayelerden biri; mesleki açıdan donanım kazanıp kazanmadıklarından ziyade, eğitim tercihi gibi kişisel anlamda dönüm noktası sayılacak bir kararın verilmesinde, sahip olunan din anlayışının tesirinin anlaşılmasıdır. Aynı zamanda alınan karar sonucu alınan eğitimin, dini anlayışın değişimine yönelik bir zemin içerip içermediği anlaşılmaya çalışılmıştır.

Diğer bir amaç ise; katılımcı öğrencilerin temelde sahip oldukları medya alışkanlıklarını ve medya anlayışını somutlaştırmak, medya alışkanlıklarının aldıkları eğitim neticesinde değişime uğrayıp uğramadığını öğrenmektir. Toplam dört sorunun yöneltildiği bu kısımda, ilk olarak tercih nedeni sorgulanmıştır.

3.2.1.1. Lisans Eğitimi Seçiminde Kişisel Tercihlerin ve Din Anlayışının Etkisi

Görüşmelerde elde edilen bulguların değerlendirilmesi neticesinde, eğitim görülen alanının seçimine yönelik İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi katılımcı öğrencilerinin birbirinden farklı nedenlere sahip olduğu anlaşılmıştır. Özellikle seküler anlamda yoğun eğitimin görüldüğü İletişim Fakültesi ile dini ilimler üzerine yoğun ders içeriğine sahip İlahiyat Fakültesinin müfredat farklılıkları, birçok kategoride kendini hissettirmiştir.

İletişim Fakültesi öğrencilerinin eğitim tercihinde etkin olan kişisel nedenlerin başında; ilahiyat öğrencilerinde olduğu gibi severek ve isteyerek bölümü tercih etmiş olmaları gelmektedir. Bölümü okumak istemelerindeki sebeplere bakıldığında; mesleki anlamda yeterlilik kazanma, asıl ulaşılmak istenen bölümle benzerlikler gösterme ve kişisel gelişim anlamında avantajlar elde etme gibi sebeplerin ağır bastığı görülmüştür.

Cevaplara bakıldığında özellikle kız öğrencilerde, eğitime dair duygusal ve mesleki özdeşim kurmanın yoğunluğu göze çarpmaktadır. İçinde yaşanılan toplumun multi kültürel bir yapıda olması ve bu toplumsal yapı neticesinde şehrin uluslararası bir soruna dâhil olma anlamında sıklıkla gündemde olması, bazı katılımcı öğrencilerin mesleki anlamda eğitim tercihini ve mesleğe olan bakış açısını farklılaştırmıştır. Bu paralelde özellikle şahit olunan sosyo-politik-kültürel olayların deneyim ve bilgi anlamında bir takım öğretiler kazandırması, eğitim olgusuna farklı yaklaşımı

beraberinde getirmiş, eğitime hakiki ve gerçek olana ulaşılması açısından bir aracı olma rolü biçilmiştir:

Aslında gazeteciliği tercih etmemdeki amaç; bir şeyleri okuyarak ya da görerek değil bizzat şahit olarak deneyimleyerek görüp inanmak istiyorum. Suriye savaşından sonra biraz daha medyanın insanlara bir takım şeyleri çok daha farklı yansıttığını birebir duyuyordum. Çünkü yaşadığım ilde (Bingöl) bir sürü kişi, Suriye savaşına katılmıştı. Gidip gelenler vardı. Benim çevremden giden insanlarda çok oldu zaten. Birde yaşadığım il çok küçük, cemaatsel bir tabakalaşma var. Onun için her türden fikre mensup insanları bir arada ulaşabiliyorsunuz, görüşebiliyorsunuz. Bir de Bingöl'de Şia kesim de Sünni kesim kadar fazladır, çalışmaları aktiftir. Şimdi hem Sünnilerin hem Şiilerin, Suriye savaşına olan tutumları aynı değildi. Ben de savaş muhabiri olarak gitmek istedim. Ne oluyor, ne bitiyor yerinde görmek istedim. Nasıl aktarıyor nasıl işliyor bilmek istedim. Ama bir tek Suriye savaşı ile alakalı değildi. O beni biraz bu mesleğe itti. (Ezgi, 21, İletişim ö.)

Duygusal anlamda diğer bir yaklaşım tarzı ise, hayal edilen ve istenen eğitimin ve eğitimle elde edilecek mesleğin ulaşılmasında yaşanan engellerin ruhsal olarak aşılması anlamında benzer bir eğitim dalının tercih edilmesi, bu eğitim dalı ile bağ kurulması ve başarısızlık olarak atfedilen yaşanmışlıkların telafisi adına alınan eğitimden özdeşim kurulacak yönlerin öne çıkarılmasıdır. Bu durum özellikle kız öğrencilerde baskın görülmüştür:

Ben hep hukuk istiyordum ama olmadı. Hani Hukuk'a içeriği biraz daha yakın olduğu için, iletişim açısından olsun, kendini geliştirmek açısından olsun, dil bakımından olsun, biraz da savunma ağırlıklı olduğu için istedim. Kameramanlık, sunuculuk bunlara da merakım olduğu için. İleride meslekte bunları yapabilirsem, oraya kadar gelirim başarıyorum diye düşünüyorum. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Eskiden lisede, ortaokulda, ilkokulda tiyatro güzel sanatlar tarzı derslere daha çok ilgiliydim. Hiçbir zaman diğer derslere ilgi gösteremedim. Bu benim başarısızlığım ama o tarafa daha yatkındım, şiir okurdum, tiyatro gösterilerine katılırdım, aktivitelere katılırdım. Oradan gelen bir şeyle, bu bölümü okumayı tercih ettim. Sevdiğim için tercih ettim; kamera önü, kamera arkası, çekmeyi, çekilmeyi sevdiğim için hani. Bölümü tercih etmemim en büyük sebebi buydu. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İnsan olarak içinde yaşanan çağı anlamlandırma, toplumu anlama, olayları, durumları, olguları somutlaştırma eğilimi genel olarak öğrenme güdüsünü tetiklemektedir. Eğitim yoluyla öğrenilen bilgiler, edinilen tecrübe ve deneyimler, hayatın akışını değişime uğratmakta ve dünyaya bakış açısını farklılaştırmaktadır. Bu sürecin farkında olan öğrenciler, sahip oldukları kimliklere katkı sağlayacak ve hedeflenen bir 'ben'e ulaşmayı sağlayacak aracın eğitim olduğuna vurguda bulunmuş ve seçim nedeni olarak göstermişlerdir:

Genel olarak çok fazla yerinde durmayı seven biri değilim. Sürekli bir şeyleri araştırmayı seviyorum. Yeni bir şeyler öğrenmeyi sevdiğim için bunları da kendi çabamla araştırıp öğrenmek istediğim için bu bölümü seçmeye karar verdim. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Ben araştırmayı seviyorum. Konuşmayı da seviyorum, seçtiğim bölümden dolayı da mutluyum. Etrafımdaki insanlara farklı şeyleri göstermeyi, anlatmayı ya da farklı ortamlarda bulunmayı ve bu değişimi görmeyi seviyorum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Eğitim anlamında yapılacak tercihlerin kişiden kişiye nedenleri değişken olmakla birlikte, toplumda var olan bazı düşünce, beklenti, yargı, eğilimleri aşmak adına da seçimler yapılabilir. Kız öğrencilerden sadece bir öğrenci bu duygularla hareket ettiğini dile getirerek toplumda hâkim olan ‘ İmam Hatip Lisesi mezunu olan öğrenciler İlahiyat okur’ algısını yıkmayı hedeflediğini ve farklı bir eğitim üzerinden dini anlamda hizmet verilebileceğini göstermek istediğini belirtmiştir:

Bu bölümü okumayı gerçekten bir Müslüman olarak bir yerlere gelebileceğim kanaati ile okudum. Genelde biz İHL mezunları için şöyle bir algı var ‘sadece ilahiyat okurlar’ işte ya da böyle daha muhafazakar bölümlere giderler diye bir algı var ama ben her zaman bir Müslüman olarak bir yerlerde olup gerçekten insanlara bir şeyleri öğretip ya da mazlumun sesine ses olmak için bu bölümü tercih ettim açıkçası. Tabii ki biraz da meslek anlamı da var, meslekte edineyim diye düşündüm. (Kübra, 23. İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan katılımcı erkek öğrencilerin eğitime ve eğitim gördükleri meslek dalına yükledikleri anlam, kız öğrencilerle bazı açılardan paralellik göstermektedir. Erkek öğrenciler, alınan eğitimin meslek kazandırma, gelecek inşa etme anlamında da önemli olduğunu beyan etmekle birlikte, kişisel ve toplumsal amaçlara hizmet edecek bir eğitimin gerekliliğine dikkat çekmişlerdir. eğitimin formel anlamda çok yönlü bir yapıda olduğunun bilincinde olan öğrenciler, zamanın gereksinimlerine ayak uydurma, içinde yaşanılan toplumu ve dünyayı okuma, kişisel fikri dünyalarını geliştirme, edinilen bir takım kazanımlarla toplumsal hizmette bulunma gibi edinmiş oldukları hedefleri yerine getirmede eğitime öncü bir rol atfetmişlerdir:

Zaten benim lisedeki hayallerimden bir tanesiydi. Aynı zaman da ben ikinci üniversite olarak burayı okudum. Ama hani ilk bölümde alan kısıtlı, yapılacak bir iş var. Bu bölümde muhabir bile olsanız, muhabirlerin bile derecesi var. Çok iyi bir muhabir veyahut çok iyi bir spiker olabilmek için sürekli çalışabilirsiniz. Önü çok açık, o yüzden yani ben bu bölümü sevdim. O yüzden tercih ettim. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Üniversitedeki lisans eğitimini en azından dolu bir şekilde geçmesini istediğim için. Gazeteciliğe bu niyetle geldim, daha çok hani hem dünyadaki hem Türkiye’de ki gidişatı veya düzeni daha rahat daha yakından anlayabilmek için hayatıma kişiliğime karakterime katkı sağlaması için bu bölümü seçtim. (Taha, 23,İletişim Fakültesi ö.)

Günümüzde ise insanlara bir şeyler anlatmanın en kolay yolu medya. Ben tiyatrocuyum. Tiyatro ‘sanatların sanatı’ diye geçiyor ama sadece belirli bir kesime, yani o an orda

bulunan kesime hitap ediyor. internet ya da medya ile milyonlarca insana ulaşıp bir şeyler aktarabiliyorsun. Bu alan öğrendiğiniz ve birikim yapıp insanlara aktarmak istedikleriniz şeyleri rahatça sağlayabileceği için bu şekilde ilerlemek daha güzel olacak diye düşündüm. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesinde okuyan kız öğrenciler ve erkek öğrencilerin eğitim seçimi ile ilgili aktardıkları görüşler incelendiğinde, diğer fakülte öğrencilerine göre daha farklı eğilimlere ve nedenlere sahip oldukları anlaşılmıştır. Söz konusu katılımcı öğrencilerin cevapları genellendiğinde; ‘ailenin isteği ve yönlendirmesi’ ile ‘dini içerikli eğitim yoluyla sahip olunan dini anlayışı ve dini inancı pekiştirme isteği’nin öne çıktığı görülmüştür.

İnformel öğrenmenin merkezinde yer alan ailenin, genç bireyi yönlendirmesi ve tercihlerine müdahil olması, kendi iradesini gösterme gücüne haiz olan genç bireyin, içinde yaşadığı kültürel ve sosyal hayatta etkin olan önemli karar mercilerini göz ardı etmediğini ortaya koymuştur. Bu da, formel eğitim seçiminde aile gibi geleneksel dönemin temsilcileri olan kurumların bireyler üzerinde etkin rolünün devam ettiğini de göstermiştir. İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerde ise, ailelerin eğitim seçimi konusunda herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür.

İlahiyat eğitimi alan sekiz katılımcı öğrencinin aile etkisi ile ilgili ifadelerine bakıldığında; taleplerin ya doğrudan öğrencilere aktarıldığı ve açıktan yönlendirme yapıldığı ya da dindar bir aile içerisinde yetişmenin yükseköğrenim tercihleri esnasında göz önünde tutulduğu tespit edilmiştir:

Ailem çok istiyordu babam sürekli ilahiyat okusan çok iyi olur diyordu babamın hayalimiş ilahiyat okumak onu gururlandırmak istedim. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesinde okumamın en büyük etkisi birincisi babamın tasavvuf kimliğine sahip olması, babam öyle bir kimlikten gelmektedir. Bende yetiştiğim aile ortamına baktım. Bizim aile ortamına en uygun bölüm tercih ederken İlahiyat fakültesiydi. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ailemin dindar olması da bu konuda etkili olmuş olabilir. Annem babam namazında olan insanlar onlarda tabii olumlu tutum besliyor dini sohbetlere falan bu da etki etmiş olabilir. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aileden sonra ikinci ortak neden, dini anlayış ve inancı pekiştirici eğitim alma ve dini kimliğini bu çerçevede inşa etme isteği olmakla beraber bu nedeni belirten altı katılımcı kız öğrencinin tamamının İmam Hatip Lisesi mezunu olması dikkat çekmiştir. Yine aynı nedeni dile getiren beş katılımcı erkek öğrenciden ise, üçü İmam Hatip Lisesi mezunudur. Böylece katılımcı öğrencilerin çoğunluğu; sahip oldukları dini inancı daha

iyi yaşama ve dini kimliklerini bilinçli inşa etme anlamında İlahiyat eğitimini tercih ettikleri anlaşılmıştır:

İmam Hatip Lisesi'nde okuyordum yani bölümümden dolayı tercih ettim. Daha doğrusu küçüklükten beri Kur'an Kurslarına gidiyordum. Kendimi bu bölüme hep yatkın hissettim (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat dışında herhangi bir fakülte düşünmedim. İlahiyat bitirmemin sebebi de, hem dünyama faydası olsun istedim hem de ahiretime faydası olsun istedim. Dini nasıl daha iyi anlayabilirim ve yaşayabilirim diye İlahiyat Fakültesini tercih ettim (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bende Dinler tarihine merak var biraz, ona faydası olur ve merakımı gideririm diye İlahiyatı tercih ettim. Faydası da oluyor istediğim okumaları yapabiliyorum. Alanım geniş o yüzden severek okuyorum bölümümü. (Berke, 21, İlahiyat Ö.).

Dini inançlarını yaşama ve tatbik etme anlamında hassasiyetleri daha ön planda olan katılımcı erkek öğrencilerin, özellikle mesleki anlamda geleceğe bakış açısı ve çalışma imkânlarının varlığı noktasında, kız öğrencilere göre daha fazla kaygı taşıdığı anlaşılmıştır. Mesleki beklentiler noktasında görüş bildirmeyen kız öğrencilerin aksine erkek öğrenciler, dini kimliklerine katkısını da göz önüne alarak meslek edinme anlamında İlahiyatın çok yönlü etkisine değinmişlerdir:

İlahiyat mesleki açıdan insanın kendini yetiştirebileceği bir bölümdür. İnsan istemeyerek gelse bile o bölümü okuyunca bölümün ne kadar faydalı olduğunu görüyor. Dini kimliğimizin oluşmasında bilgi olarak çok güzel bilgiler alıyoruz ama bunu hayata geçirme konusunda biraz zayıf kalıyoruz maalesef. İlahiyat bölümü çok değerli bir bölüm keşke her gelenin kendi isteğiyle geldiği bir bölüm olsa (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ben düz lise çıkışlıyım onu da söylemiş olayım. Hedefim hukuk okumak böyle İlahiyat okumak gibi bir hedefim yoktu işin gerçeği. Hatta son tercihim İlahiyat Fakültesiydi. Bir bölüm gelsin diye İlahiyatı tercih ettim. Puanlarım garantiydi tercih ettim bölüm öyle geldi. İlahiyat okumak gibi bir hedefim yoktu ama ilahî konulara, metafiziğe merakım vardı. (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Her iki fakültenin katılımcı öğrencileri karşılaştırıldığında, İletişim Fakültesi öğrencilerinin eğitime farklı misyonlar biçtiği ve daha çok kişisel isteklerin, hedeflerin, kişisel gelişim isteğinin, gelecek kaygısının, sosyal durumların, sosyal olguların tercihlerde daha ağır bastığı görülmüştür. Daha seküler ve bireyselci bir anlayışın hakim olduğu gözlemlenmekle birlikte dini anlayış çerçevesinde bir tercih nedeni belirtilmemiştir. Ancak İlahiyat Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerde, tercihlerde gelenekselci bir anlayışın baskın olduğu ve dini kimliklerin birey nezdinde öncelikli konumda olduğu görülmüştür. Sonuç olarak tercih edilen bölümün yapısı, içeriği ve eğitim sonunda elde edilecek mesleki ve bilgi anlamında kazanımlar, genel olarak beklentileri karşılamaktadır.

Görüşmenin diğer bir aşamasında eğitim tercihi esnasında sahip olunan dini görüş ve anlayışın etkisinin olup olmadığı varsa hangi yönlerden nasıl bir etkisinin olduğu anlaşılmalı çalışılmıştır. Cevaplardan elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, her fakülte öğrencilerinin birbirinin zıttı yönde bir düşünce yapısına sahip olduğu anlaşılmıştır.

Eğitimin seçimine dair farklı yaklaşımlara sahip olan İletişim Fakültesi öğrencilerinin çoğu, ağırlıklı olarak dini anlayışlarının eğitim tercihlerinde herhangi bir rolünün olmadığını ifade etmiştir. Katılımcı kız öğrenciler ele alındığı zaman sadece üçünün eğitim tercihinde dini inanç ve anlayışının etkili olduğu anlaşılmıştır. İletişim Bilimleri sahasında dini eğitime yönelik direk bir aktarım söz konusu olmasa dahi aktarılan içeriklerin dini bir anlayış edinme anlamında kullanılması, dini önem taşıyan konulara dair bir bakış açısı kazandırması, bazı katılımcı öğrenciler nezdinde sahaya ayrı bir anlam kazandırmıştır. Bununla beraber iletişim eğitimi almada dinen bir tedirginlik yaşanmasının da eğitimin tercihi esnasında dini kriterlerin göz önüne alınmasını beraberinde getirmiştir. Özellikle İslam'ın kadınlara dair bakış açısının araştırılması ve bir takım kriterler, sınırlar ile birlikte eğitim sonrasındaki mesleki icraata yönelik çıkarımlarda bulunulması seçimde büyük rol oynamıştır:

Allah'ı Teâlâ Hucurat suresinde diyor ya, 'eğer size bir haber geldiğinde onun doğruluğunu mutlaka araştırın ola ki zalimlerden olabilirsiniz'. Gazeteciliğin temeli araştırmak zaten, her alanda araştırmak gerekir. Yani bir tek 3. sayfa haberleri değil, araştırarak delil üzerine hareket etmek gerekiyor. Onun için bire bir görmek duymaktan ziyade tecrübe etmek, bu bölümü seçmemde temel nedendir. Dini okumalarımın da çok büyük etkisi olduğunu söyleyebilirim. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Oldu tabi ki. Yani dinimizde bayanların göz önünde olması, ekranlarda olması vs. hani bunlar çok caiz görünmüyor bazı yerlerde. İçeriği falan o açıdan biraz düşündüm hani nasıl olur diye. Ama sonuçta dedim ki, bu bir meslek, kendi kişisel geleceğimi de düşünerek belli çerçevede kendimi geliştirsem, yapabileceğimi düşündüm. Dini açıdan herhangi bir sıkıntı, bir noksan olacak bir durum olacağını düşünmedim. Yani tamamen insanın kendisine bağlı olduğunu düşündüm. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Katılımcı erkek öğrencilerle ilgili sonuçlara bakıldığında, yine sadece üç öğrencinin dinin etkili olduğuna dair görüşler aktardığı görülmüştür. Ancak yaklaşımları, kız öğrencilerden farklılık göstermekle birlikte edinilen dini bilgilerin ve sahip olunan dini kimliklerin mesleki sahaya yansıtılma isteği, sahip olunan dini görüşlerin kitlelere tanıtılma isteği, mesleki sahada doğru olan bilginin alınması ve dini kimlik ile bütünleştirilme isteği, dini kimlikleri ile meslek uyumunu sağlama isteği eğitimin tercih edilmesine dair dini gerekçeleri oluşturmuştur:

Elbette oldu. Herkes aslında bunu farkında olmadan yapıyor. Yapan da yapmayan da ikisi de aynı amaca hizmet ediyor diye düşünüyorum. Çünkü dini saptırmaya çalışan insanlar da var, dini sürekli kendi emelleri için kullanan insanlar da var. Gerçekten dini yaymaya çalışan insan modelleri de var. Ben öğrendiklerimi anlatmak, istediklerimi aktarmak adına dini de bunun içerisinde görüyorum. Sadece burada bir sanat yapayım, basit şeyleri göstermeye çalışayım ya da gülelim eğlenelim amaç edinmedim. Asıl amaçlarımdan birisi de kendi ideolojik kaygılarımı- ideolojiden kastım sadece siyasi bağlamda değil-dinimiz, gördüklerimiz, yaşadıklarımız, kültürümüz, dilimiz gibi değerleri yaymak. Daha güzel bir şekilde insanlara aktarmak kısacası. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Gazetecilik alanının Ülkemizdeki durumu, hani daha çok nasıl diyeyim dinden uzak. Farklı ortamlar, farklı kişiler de olduğu için, hani en azından bu kimliğimi gazetecilik mesleğiyle birleştirebilsem en azından farklı bir durum ortaya çıkmış olur. En azından Türkiye’de ki gazetecilik anlamında hem kendimi yine oraya katmak için hem de kendimden bir şey oraya katmak için bu niyetle diyeyim. (Taha,23, İletişim Fakültesi ö.)

Eğitim tercihinde din anlayışına yer vermediğini dile getiren öğrencilerden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, genelde din olgusu ile içerik özellikleri bağlamında farklı bir yapıya sahip iletişim bilimlerine yönelik eğitimin birbiriyle bağdaştırılmadığı görülmüştür. Katılımcı kız öğrencilere bakıldığında, din anlayışlarını eğitim tercihi anlamında göz önünde tutmadıklarını belirtirken belirli çerçeveler kullandıkları görülmüştür. Seçilen eğitim dalına yönelik dini bir değerlendirilme yapılmadığını vurgulamak adına tesettür üzerinden bir genelleme yapılması bu sınırlamalara örnek teşkil edebilir. Bu tarz bir çerçevenin dile getirilmesi, geçmiş dönemlerde yaşanan eğitimde tesettür yasağı bağlamında bilinçaltında yatan durumun yansıması olarak da görülebilir. İlgi çekici bir diğer husus ise, bireysel anlamda olmasa da, aile bireylerinin sahip olduğu dini kimlik üzerinden seçiminin değerlendirilmesidir. Bu anlamda seçilen eğitimin dini açıdan uygunluğuna dair sorumluluğun farklı bireylere devredildiği ve bu bireylerin onayının bireysel onaya gerek bırakmadığı görüşü ortaya çıkmıştır:

Hayır. Ben bölümüme severek geldim. Hiç dış görünüşüme uygun veya değil diye düşünmedim. Sadece sevdim ve geldim (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Ailem muhafazakâr bir aile bu bölümü ilk yazacağımı söylediğimde, annem tepki gösterdi, fakat babam çok tepkisiz kaldı. Kazandığımı duyunca ama çok sevindi. Gerçekten destek de oldu biliyorlar, fotoğraf çekmeyi falan çok sevdiğim için bu bölümde daha çok rahat edeceğimi nefes alacağımı düşündüler. Dini anlamda bakarsak annem biraz fazla muhafazakâr insandır, o biraz şey oldu. Onun dışında dini anlamda açıkçası ben de düşünmedim. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Din ile bağdaştırmama hususunda erkek öğrenciler, daha somut bir yaklaşım sergileyerek din ile iletişim bilimlerini bağdaştırmadıklarının altını özellikle çizmişlerdir. Alanlar birbirinden çok farklı görülmekle birlikte sahip olunan dini anlayışın bölüm eğitimi ile birlikte gerilediğini ifade eden katılımcı öğrenciler olmuştur.

Bu anlamda gerek eğitim içeriğe, gerekse eğitim kurumunda varolan sosyal ve kültürel ortama dair eleştiriler dikkat çekmektedir:

Dini anlayışımın hiçbir katkısı olmadı. İlerde severek yapmak istediğim bir meslek olduğu için, herhangi bir dini baskı ve düşüncem yoktur bu konuda. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Dini anlayışım fazla katkısı olmadı, ikisi çok farklı. Bu bölüm çok serbest dini kuralları daha çok yok sayma gibi şeyler oluyor. Fazla katkısı olmadı, aksine dini kimliğim azaldı. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesi okuyan kız ve erkek öğrenciler, eğitimin tercihinde dini anlayış ve inancın etkili olduğuna dair eğitim tercihlerinde aktarılan yanıtlara paralel bir yaklaşım sergilemişlerdir. Öğrencilerin tamamına yakını, dini anlayışın etkisi yönünde ortak cevap ilemiştir. İletişim eğitimi alan katılımcı öğrencilerden elde edilen verilerin tam zıttı bir sonuca tekabül eden bu durum, her iki fakültenin içeriksel (müfredat farklılığı) ve yapısal (iletişimin sadece seküler değerler üzerine kurulu olması) farklılıklara sahip olması ile açıklanabilir.

Elde edilen veriler ışığında bakıldığında öğrencilerin yine aile vurgusunda bulunduğu ve aile aracılığıyla elde edilen informel bilgilerin, formel bir eğitim aracılığı ile tamamlanabileceğini düşündükleri görülmüştür. Ayrıca tercihte bulunurken hedefledikleri dini kimlik ve dini yaşam tarzının ilahiyat eğitimi ile kazanabileceklerini düşündükleri anlaşılmıştır. Bu anlamda aile sahip olunan dini kimliğin tek kaynağı görülmüş, aile üzerinden kazanılan gelenek ve göreneklerin tercihlerine doğrudan etkisinin olduğunun altı çizilmiştir. Genel olarak ilahiyat öğrencileri, gerek aile içerisinde alınan eğitim gerekse de örgün bir kurumda kazandırılan bilgiler, dini kimlik inşasında etkin deneyimlerin edinilmesini sağladığına dair bir farkındalık geliştirmişlerdir:

Yüzde 70 evet katkısı oldu. Ailemden aslında gelen bir şeydi. Sürekli namazı ön planda tutan dine teşvik eden ailem oldu. Gerçekten bu konuda çok şanslıyım gerçekten. Dine ilgimin de olduğuna inanıyorum Elhamdülillah. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Birazcık ailemizin de gelenek görenekleri bizim yaşam tarzımızdan dolayı da belki, bu alana ilgim olmuş olabilir. İslam dini üzerine okuyup yani doğru bir şekilde anlayıp, doğru bir şekilde aktarmak insanlara amacım.(Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İllaki oldu. Aile yapısı ve ortamı buna etki etti. Aileden bağımsız din oluşması imkânsız. Yani dini ritüeller ve adanmışlık seviyesinden buna katkı oldu. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sahip olduğum anlayışın tabi ki katkısı oldu. Yaşadığım ortam, ailemiz bunlardan aldığımız dini bilgiler hepsi İlahiyatı seçmemde etkili oldu. Çünkü o alanda ben yoğruldu, bunun etkisiyle İlahiyatı seçtim. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Katılımcı öğrenciler, din sahasında spesifik eğitimin alınmasını, kişisel gelişim ve motivasyonun yaşanabilmesi adına bir adım olarak kabul etmiş ve dini anlayışlarına önemli bir katkı olarak görmüşlerdir. Bu durumu öğrenciler, kendini yetiştirme, taklidi dini yaşayıştan gerçek anlamda dini yaşayışa geçme ve var olan dini anlayışı yaşamlarında tatbik etme şeklinde pratize etmişlerdir:

Evet tabi ki. Dini bilgiye daha kolay nasıl ulaşabilirim. Daha gerçek, objektif yönden nasıl ulaşabilirim diye aslında İlahiyat fakültesini tercih ettim. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bence oldu. Sonuç olarak İlahiyat okumaya giderken insan, din algısının da çeşitleneceğini düşünerek gidiyor. Bu dini detaylı öğrenmek, daha fazla ayrıntılı öğrenmek bunların hepsi etkili oluyor. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Evet tabi ki oldu. Mesela diğer fakültelere baktığımda biraz daha dinin etkili olmadığını görüyorum. Tabi ki her alanda etkili olduğu gibi bölümümü seçmekte de din anlayışım etkili oldu. Bilgilerimi sürekli yenileyebileceğimi düşündüğüm için bana bu bölümün yararı oldu. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bende Dinler tarihine merak var biraz, ona faydası olur ve merakımı gideririm diye İlahiyatı tercih ettim. Faydası da oluyor istediğim okumaları yapabiliyorum. Alanım geniş o yüzden severek okuyorum bölümümü. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kısmen oldu evet. Alt yapı vardı ama üste çıkamıyorduk bir türlü. Bilgilerimizi arttıramıyorduk. En azından bir yere dayandırarak bazı şeylerde daha bilinçli bir şekilde taklidi bilgiden tahkiki bilgiye geçiş oldu. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan katılımcı kız ve erkek öğrencilerin ortak noktaları bu şekildedir. Ancak ilahiyat eğitiminin seçiminde dini anlayışın etkisinin yanında az sayıda da olsa farklı nedenlerin de ortaya konulduğu dikkat çekmiştir. Kız öğrencilerde farklı bir yaklaşıma rastlanmamakla birlikte erkek öğrencilerden bazılarının sosyal ortam şartlarının dine uygunluğu, din alanında etkin insanların yönlendirmeleri gibi nedenlerden etkilenecek tercihde bulunduğu anlaşılmıştır. Özellikle kişilerin yönlendirmesinin kabulünde; aynı dini düşünce çizgisinde bulunmak, dini inancından emin olmak ve yönlendiren insanın sahip olduğu görüşe karşı yoğun sempati duyuyor olmak etkili olmuştur:

%70 oldu. Üniversitelerdeki ortamlar kötü olduğunu duymuştum. Bu konuda yönlendiren bir hocamda var. Bu üniversiteye gidip de daha Müslümanca hayat yaşayabilmek en uygun meslek için en uygun bölüm ilahiyat fakülteleriydi. Çünkü oradaki insanların kendi yaşantılarına ve dinine olan dikkati diğer bölümlerden çok çok üstte böyle bir gerçek var. Bende bunu göz önünde bulundurdum. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Genelde çevremizdekilerin ilahiyat fakültesine olumlu tutumları yok. Ehl-i Sünnet çizgisinden uzak olduğunu düşünüyorlar ama İlahiyat Fakültesinden hocalarımızın bir kısmı ile liseden tanıştık, kendilerinin sohbetinde bulunduk. Özellikle İnönü İlahiyat Fakültesine ayrıyeten bir sempati duyduk, olumlu tutum besliyorduk. Ehl-i Sünnet çizgisi bizim için önemli önemsedığımız için de İnönü İlahiyatı tercih ettik. Seçerken dini metinleri, dini konuları sevdiğimiz için seçtik. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Genel olarak her iki fakültenin katılımcı öğrencilerinin eğitim tercihinde yaklaşımında, eğitime ve bireysel amaç ve hedeflerine yükledikleri anlamlar etkili olmuştur. Tercihlerin temelde şekillenmesinde; aile faktörü ve dini anlayışa sahip olmanın ilahiyat eğitimi alan öğrencilerde yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Bu durum, İletişim eğitimi alan katılımcı öğrencilerin daha bireysel ve aileden bağımsız hareket ettiklerini gösterir niteliktedir.

3.2.1.2. Dini Anlayış Biçimleri ve Lisans Eğitimin Etkisi

Eğitimin insan hayatında bir değişime hatta bir dönüşüme sebep olması, olağan ve aşikâr bir durumdur. Değişim ve dönüşüm karakter, kimlik ve benlik anlamında olabileceği gibi bireysel mesleki statü, sosyal çevre ve sosyal konum anlamında da olabilir. Eğitimin spesifik anlamda dini kimliğe yönelik etkisi de mevcuttur. Bilginin mahiyetinin kimliği biçimlendirici etkiye sahip olması, aileden aktarılan dini anlayış ile sahip olunan dünya görüşünün, eğitim esnasında alınan eğitim ve destekleyici (nonformel) eğitimler aracılığıyla başka dini perspektifler ve farklı dünya görüşleri ile buluşmasına zemin hazırlamaktadır.

Bu çerçevede öğrencilere eğitim öncesi ve eğitim sonrası dini anlayışlarında, gözlemledikleri bir değişimin söz konusu olup olmadığı sorulmuştur. Bulguların analizi sonucunda; iletişim eğitimi alan öğrencilerden yarıdan fazlasının seçtikleri bölümde okumanın; bireysel dini kimliklerine, dini anlayışlarına ve inançlarına herhangi bir etkisinin olmadığını beyan ettiği anlaşılmıştır. İlahiyat öğrencilerinin tamamına yakını ise, alınan eğitim neticesinde dini kimliklerine doğrudan etki edecek bilgi ve deneyime sahip olma açısından değişimler yaşadıklarını, doğrudan dini inanç ve anlayışlarında bir değişim yaşamadıklarını ifade etmişlerdir.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı kız ve erkek öğrenciler arasında değişime yaklaşım anlamında bir takım farklılıklar mevcuttur. Erkek öğrenciler tamamen olumsuz değişimlerin söz konusu olduğunu ifade etmişlerdir. Kız öğrencilerde ise, değişimin farklı aşamaları söz konusudur. Örneğin, eğitim içeriği, eğitimin verildiği sosyal ortam

gibi konulara negatif yaklaşım sergileyen bazı öğrenciler, yaşadıkları bu durum üzerinden dini anlayışlarının olumlu etkilendiğini ve dini kimliğe olumlu katkı olarak nitelendirdikleri birçok özelliği edindiklerini vurgulamışlardır. Bu anlamda katılımcı kız öğrencilerden Zişan, aldığı eğitimin ve edindiği mesleğin sahip olduğu dini anlayışı olumsuz etkileyen ve zıtlık barındıran birçok yönünün olduğunu beyan etmekle birlikte, bu olumsuzluk ve zıtlıklar üzerinden doğruluk ve gerçekliğin anlamını daha somut olarak kavradığını belirtmiştir:

“Evet, daha fazla oldu aslında. Daha çok medya ve basın, asparagas haber yapmaya daha meyilli görünüyor. Lafları dolandırarak daha farklı söylüyorlar. Ama ben hiçbir şekilde yalanı söyleyeceğimi veya dolandıracağımı düşünmüyorum, direk net bilgi. Ama bunları görerek her zaman doğru zamanda, doğru yerde ve doğru şekilde doğru bilgi vereceğimize inandığımız için din anlamında çok ilerledim kendi açımdan. Hiçbir şekilde bölümümüzde yalan konuşulacak diye bir şey öğrenmedik, ama ne kadar olsa da bir gazetecinin doğru haber yazabileceğine inanmıyorum. Bu nedenle dini açıdan hassas davranmaya çalışıyorum (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Eğitimin sorgulamaya iten ve hakiki bilgiye ulaşmaya yönlendiren bir özellikte olması, öğrencilere sirayet etmekte, merak ve sorgulama özelliklerini kazandırmakta ve öğrencilerin yaşam tarzlarını şekillendirmektedir. Bu anlamda İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin aldıkları mesleki uygulamalar neticesinde; araştırma yapma, merak etme, sorgulamada bulunma gibi özelliklerin zamanla gündelik hayatlarının bir parçası haline gelen kişisel özellikler haline dönüştüğü söylenebilir. Din anlayışının değişimi ile ilgili yöneltilen soruya bazı katılımcı kız öğrenciler, sahip oldukları dine dair sorgulayıcı eleştirel yaklaşım geliştirdiği gözlemlenmiştir. bazı öğrencilerin dine karşı da bir sorgulama eğilimi geliştirdikleri tespit edilmiştir. Örneğin Handan (30, İletişim Fakültesi ö.), bireysel anlamda din algısı ve din anlayışının değişiminden öte dinin insanlar üzerindeki etkisine ve insanların dini yaşayış biçimlerine yönelik sorgulama gereksinimi hissetmiştir.

Hayır, olmadı ama okuyunca biraz sorguladım gibi geldi bana. Okuyunca insan dini de biraz sorgulamaya başlıyor. Din normdur ama bazen din değil de insanların üzerindeki etkisi değiştiriyor. Mesela, imam imamdır kendi görevini yapar, öğretmen öğretmendir, diyanet dersiniz ki Allah’ın emirlerini bize ulaştırıyor ama her hoca her imam gerçekçi değil. Allah’ın buyruklarını sana anlatıyor olabilir ama kendi yaşamıyorsa anlattığı gibi değil o yüzden çok da inanmıyorum. Kendi okuduğum şeye inanıyorum. (Handan)

Bu sorgulamaların dini anlamda sahip olunan çelişkilerden edinilmesi de mümkündür. Zira gerek mesleki öğretiler, gerek gözlemler, gerekse de araştırmalar neticesinde edinilen bilgilerin karşılaştırılması, ister istemez çelişkilere neden olmaktadır. Bu

yönden bazı katılımcı öğrencilerde, çelişkilerin özüne yönelik bir sorgulamanın gereksinimi ortaya çıkmıştır:

Aslında bir yerden sonra sorgulamaya başladım. Çünkü gazetecilikte sürekli bir sorgulama var. Doğrusunu bulma amacı var. Etrafımda hem kendi dini görüşüm hakkında hem de diğer dinler hakkında sürekli bir çelişki dolaşıyordu. Her gün din hakkında yeni bir şeyler ortaya çıkıyordu ve acaba doğrusu bu mu? diye sorgulamaya başlıyordum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Eğitimin kişisel gelişime yönelik etkileri bilinen bir gerçekliktir. Ancak kişisel gelişim içeren bazı özelliklerin değişime uğraması, dini anlayış ve dini inanca doğrudan etki etmese de, dini bazı hükümlerin uygulanmasında, kişisel yorumlamaların açığa çıkmasına zemin hazırlayabilir:

Dini anlamda çok bir şey geliştirmedim, açık ve net, ama şunu fark ettim. Eskiden mesela daha kapalı bir insandım, karma ortamlarda çok rahatlıkla bulunamazdım ama zamanla şunu öğrendim, aslında insan hani o karma ortamda kendini muhafaza ettiği sürece kendini en iyi şekilde yetiştirebilirmiş. Bunu fark ettim. Ama dini inanışında bir farklılık olmadı. Yalnız eskiden bazı noktalarda böyle katı iken şimdi o noktalarda biraz yumuşamaların olduğunu fark ediyorum. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan katılımcı kız öğrencilerin kalan yarısı, dini anlayışlarında bir değişimin olmadığını ifade etmiştir. Ancak bu değişimin gerçekleşmemesinde bireysel iradenin yoğun baskısının olduğu anlaşılmıştır. Zira bu öğrenciler, sahip oldukları dini inanç ve anlayışın değişiminin olumsuz yönde gerçekleşebileceği endişesini yoğun yaşamışlardır. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde olduğu gibi, iletişim eğitimi alan katılımcı bazı kız öğrencilerde de, üniversitede var olan kültürel ve sosyal ortamın olumsuz bir değişime neden olacağı inancı, değişimin önüne bilinçli olarak konulmuş bir engeldir:

Hiç değişim olmadı. Nasıl geldiysem öyle gitti. Çevremde dinle ilgili farklı konuşmalar olsaydı yine değişebilirdi ama çevremde benim gibi düşündüğü için nasıl başladıysam öyle devam etti. Çevrede insanı etki ediyor. Çok şükür öyle şeyler olmadı. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Olmadı. Öncesi ve sonrasında olmadı. Üniversite ortamını biliyoruz çoğu arkadaşımızı değiştiriyor hem dini, hem ahlak hem de karakter yönünden değişen çok oluyor. Çok şükür buraya gelmeden önce nasılsam buradan aynı şekilde mezun oluyorum. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı erkek öğrencilerden sadece üçü dini inançlarında bir değişimin söz konusu olduğunu ifade etmiştir. Değişimin şiddeti ve boyutları öğrenciden öğrenciye farklılık göstermiş ve değişim olumsuz karşılanmıştır. Dini ritüellerin terki, aileden edinilen dini bilgilerin, içinde yaşanan eğitim ortamından

dolayı ötelenmesi, dini fikirler ve bu fikirlerin icraatında gerilemelerin baş göstermiş olması olumsuz olarak karşılanmış durumlardır:

Az bir şey değişim oldu. Eskiden namazlarımı beş vakit dört dörtlük kılıyordum bundan sonra biraz daha aksamaya başladı ailemden aldığım dini bilgilerin çoğunu unuttum eskisi gibi değil burada çok serbest takıldım. Bir gerileme oldu. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Herhangi bir değişim olmadı. Kendim İslamcı düşünceye sahiptim ama üniversite ortamı ve arkadaş ortamı ile bazı zayıflamalar yaşadım. Üniversite bittiğinde geçmişe dönüp baktığımda yaptığım hatalar gözümün önüne geldi. Bölüm etkili olmadı ama arkadaş ortamı etkili oldu. Üniversite bittikten sonra tekrardan kendimi topladım. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Ancak dinen ve ahlaken normalde hoş karşılanmayacak bazı yasakların meslek icabı yerine getirme düşüncesine sahip olma, birey ve toplum nezdinde bu eğilimlerin normalleşmeye başlaması, etik açıdan problemlili bir duruma isabet etmektedir. Nitekim mesleki kariyer ya da mesleki başarıyı yakalamak adına yalan söylenmesi, kitleleri cezbedecek ve gündemlerini meşgul edecek içeriği barındıran yalanların söylenmesi ile örneğin kamu yararına çözümlenmesi gereken sosyal problemlerin çözümünü adına yalan söylenmesi arasında var olan ince etik çizginin niteliği, mahiyeti ve kapsamı tartışmaya çok açıktır:

Değişim olmadı ama düşünce oldu. Şöyle bölümün kendisinden gelen bir şey mi yanlış şeyler farklı gelmeye başladı. Sanki bölümü okumaya başlayınca daha doğalmış gibime gelmeye başladı. Yalan söylemek gibi. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Bireyleri en iyi olana, hakiki olana ulaştırma gayretindeki dinin, bireyde karşılık bulması bireyin edindiği tutumla doğru orantılıdır. Nitekim bireyin belirli konular hakkındaki inancı, hayatında edindiği birbirinden farklı tecrübelerle rağmen değişim göstermezken, başka bir konuda sahip olduğu inancı, nispeten geçici olabilir ve kolayca değişebilir (Akyüz, 2002, s.126). Dinin bireyin dünyasına etkisi, spesifik anlamda alınan eğitimlerle de değişiklik gösterebilir, tutum ve inanç dünyasında farklılıklara neden olabilir. Akyüz'ün; ilahiyat öğrencilerinin eğitimleri neticesinde nasıl bir dini anlayışa sahip olduğuna dair yürütmüş olduğu bir çalışmada; öğrencilerin dini anlayışlarının; Gelenekçi-İlmihalci Anlayış, Siyasal İslamcı Anlayış ve Modernist Anlayış çerçevesinde kümelendiğine dair (Akyüz, 2002, s.129) sonuçlara ulaşılmıştır. Bu çalışmada, dini anlayışın değişimine yönelik soruya İlahiyat Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin verdiği cevaplar, Akyüz'ün ortaya koyduğu bu anlayışlar çerçevesinde değerlendirmiştir. Elde edilen verilerin analizinde, eğitimin dini anlayışlarına yansımaları açısından modernist anlayışın, katılımcı öğrenciler tarafından

daha fazla benimsenmiş olduğu sonucu elde edilmiştir. Katılımcı öğrenciler, gelenekçi-ilmihalci bir anlayış çerçevesinde yazılı bilgi kaynaklarını önemli bulmaktadır. Ancak yine de gelenekçi bir dini anlayıştan uzak durmaktadır. Dini anlayışlarına etkisini modern- pozitif bilimlerden edindikleri üzerinden açıklamışlardır. Öğrencilerin siyasi İslamcı bir anlayışa sahip olduğuna yönelik de bir tespitte bulunulamamış, çünkü ileride de değinileceği üzere, 15 Temmuz Darbe Girişiminin tüm katılımcı öğrencilerde bir tedirginliğe yol açtığı, siyasi görüş paylaşmama, siyasi görüşünü gizleme gibi durumların ortaya çıktığı anlaşılmıştır. Söz konusu bu olumsuzluğun görüşmeye yansımaması ve asıl bağlamdan uzaklaşmaması adına siyasi görüş ve düşüncelerine yönelik sorulardan kaçınılmaya çalışılmıştır.

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin, eğitimin dini anlayışlarında bir değişime neden olup olmadığına dair verdikleri cevapların değerlendirilmesinde elde edilen ortak nokta, inanç anlamında bir değişimden öte, alınan bilgiler ve öğrenilen sorgulama teknikleri aracılığıyla dini anlama, dinin toplum içerisindeki yerini kavrama ve modern bilimler çerçevesinde din olgusunu analiz edip yorumlayabilme yetisi kazanmış olmalarıdır. Bu durum, öğrencilerin ilahiyat eğitimi tercih etmede sunduğu dini bilgi edinme argümanı ile örtüşmekte ve tutarlılık arz etmektedir.

Modern dini anlayışa uygun bir değişim tanımlamasında bulunan, bu çerçevede geleneksel yapıda hâkim olan dini anlayışı değerlendiren kız ve erkek öğrenciler arasında, değişimi ifade etmede bir takım farklılıklar mevcuttur. Katılımcı kız öğrenciler, eğitimin değişime neden olan etkisini daha çok toplumda hakim olan gelenek-görenekler ile kıyaslama biçiminde veya yine toplumda yanlış bilinenleri anlama, hâkim olan dini bilinci sorgulama yönünde ele almışlardır:

Tabi ki bazı konularda değişti. Mesela genel olarak Türkiye’de gelenek ve göreneklerimize çok dikkat edilir. Gelenek ve göreneğe göre çok fazla yaşantı sergilenir. Aslında dini bilgi ile bu gelenek ve görenekler karıştırılmıştır. Yani bizim kültürümüz de birçok dini unsur gelenek ve görenek ile harmanlanmıştır. Aslında ben İlahiyat fakültesini okuduğum sırada ve kademe kademe ilerlediğim zaman, birçok şeyin dinde daha farklı olduğunu, dolayısıyla gelenek ve görenekte de daha farklı olduğunu görebildim. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.).

Doğru bildiğim şeyler yanlış çıktı, hiç bilmediğim şeyleri öğrendim. Toplumdaki dinle bilimsellik arasındaki farklar açısından diyelim. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İnanç kısmında demeyelim de biraz daha günümüz koşullarına göre dine bakmayı anladım bence. Çok farklılaştı bence. Çünkü bizim doğu dediğimiz bir inanış var. Yani bence benim kendi yöremde katı kurallar var. Sadece namaz kılanın iyi olduğu olduğuna inanç ya da camiye gidenin iyi olduğuna inanç gibi. Ben ise artık bilinç yönüne daha ağırlık verdiğime inanıyorum. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.).

Erkek öğrencilerde ise farklı yaklaşım adına; bilim yönüne ve eğitim müfredatına uygun alınan pozitif bilimlere ağırlık verilmiş, ilahiyat eğitiminin dünyevi ilimlere ağırlık verdiği izlenimini akıllarda oluşturulmuştur. Aldıkları ilahiyat eğitimine eleştirel açıdan yaklaşan öğrenciler, beklenenin aksine ilahiyat eğitimi ile dini anlayışlarında itikadi ya da ibadetler anlamında bir değişimin olmadığını, ağırlıklı olarak değişimin pozitif bilimler ışığında elde edilen bilgilerin edinimi, tasavvufi bakış açısında yine pozitivizme kayan bir yaklaşımın kazanımı şeklinde olduğunu belirtmiştir:

Benim olmadı. Çevremde aynı fakültede, aynı sınıfta birçok kişide değişimler oldu. Özellikle ibadetlerini aksatma konusunda daha çok oldu. İbadet konusu biraz daha felsefe derslerine ağırlık verildiği için diyebilirim, ilahiyatta dini konular biraz üstün körü geçiliyor. O yüzden daha önemsizmiş gibi geliyor öğrencilere ama benden çok fazla olmadı. Bilgi anlamında olumlu oldu. Daha çok sosyal bilimler felsefe, psikoloji derslerini gördüğümüz için ve onlara çalışmak zorunda kaldığımız için biraz kendi alanımızı aksattığımızı düşünüyorum. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Toplumun dini anlayışı biraz daha kitabi bilgilere dayanmış, sistematik pozitivist bir anlayışla değil de daha çok hurafeye yakın bir anlayışı var. İnsan ilahiyata gelince böyle olayları araştırıp bir de temeli oturtturarak bir şeyleri ortaya sunuyor, sonuçta biz bir toplumun dini anlayışından geliyoruz ve ilahiyatın bir dini anlayışı var. Ben kitabi olmayan duyma bilgilerden, abartılmış efsanelerden daha sistematik, daha oturmuş düzenli bir dini anlayışa geçiş yaptım. Toplumda mesela mezardakilerden bir şey umulur veya türbeye gidilir orada bir adak adanır. Bir şeyler verilir falan. İlahiyatta bu yoktur. Ben eskiden mezardakilerden veya türbelerden birşeylerin geleceğine tam inanan biriydim. İlahiyata geldikten sonra mezarların mezardaki insanlardan bir şeyler ummak için değil de hani dünyaya karşı bağlılıktan soğumak veya biraz tefekküre dalmak olduğunu anladım. (Özay, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yine pozitif bilimler ışığında tasavvufi bakış açısına yönelik eğilim ve yönelimlerin değişiminin söz konusu olduğu görülmüştür. Tasavvufi inancın daha çok aileden edinildiği göz önüne alındığında, ilahiyat eğitiminin geleneksel bilgi aktarım kaynaklarının etkisini azaltan bir yaklaşıma sahip olduğu görülmüştür. Katılımcı öğrencilerde gözlenen bir durum da; tasavvufi açıdan sahiplenici bir bakış açısına sahip olmalarıdır. Ancak ilahiyat eğitimi ile beraber araştırmacı, sorgulamacı bir yaklaşım aracılığıyla bilimsel bir zemin üzerinde dini bilgilerini ilerleterek bu bakış açılarını terk etmeye başladıkları görülmüştür.

Daha önce biraz daha tasavvufi bakıyordum dini olaylara, dini metinlere, biri bir şey söylediği zaman gönülden inanabiliyordum. Ama ilahiyatı okuduktan sonra biraz daha

araştırmacı gözüyle bakmaya başladım. Mesela biri bir söyledi mi bu sahih mi? hadis kaynaklarında geçiyor mu? Bunu neye dayanarak söylüyor? Gibi sorularla sorgulamaya başladım. Yani daha önce sahiplenici bir tutum benimserken İlahiyattan sonra daha araştırmacii daha şüpheli bir tutum edinmeye başladım. İnançlarımız ama değişmedi. Sadece olaylara, durumlara karşı bakış açımız değişmeye başladı. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Oldu. Mesela tasavvufu çok seviyordum. Çok düşkündüm. Ama İlahiyat fakültesine geldikten sonra daha akılcı, mantıklı yaklaştım. Felsefeyle tanıştıktan sonra tabii tasavvufa olan güvenim ve düşkünlüğüm nispeten azaldı. Benim için olumlu. Akılcı yaklaşmaya başladım. Ama toplum için nasıl bilemiyorum. Mesela babam adına kötü olduğunu düşünüyorum. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tüm bu açıklamalardan yola çıkarak belirtilmesi gereken bir husus, değişimin sınırlarının uygulama boyutuna ya da dini inanç boyutuna yansıtılmaması ve sadece 'araştırmacı kimlik' çerçevesinde bir değişimin yaşanması hususudur.

İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin tamamına yakını değişimi ortak noktalar üzerinden yaşamıştır. Ancak iki öğrenci, dini inancında herhangi bir değişimin olmadığını aktarmıştır. Görüşlerin en ilginç, değişim için sosyal ortamın farklı birçok unsuru bir arada tutması ve farklılıklar barındırması gerekliliğidir. Aynılığın hakim olduğu, ortak davranışların sergilendiği, benzeşmenin yoğun yaşandığı sahalarda sosyal uyumun ve benzerliğin çok yoğun olduğu (Sözen, 1991, s.103) bir gerçektir. Bu anlamda dini anlayışın değişimi açısından bir zeminin söz konusu olmadığına dikkat çekilmiştir.

3.2.1.3. Üniversite Eğitiminin Medya Takibine Etkisi

Gençlik dönemine tekabül eden lisans eğitimi; genç bireye, mesleki ve bireysel gelişim-beceri anlamında özellikler kazandırdığı gibi bireyin kişisel tercihlerini yönlendirmede olanaklar sunmaktadır. Bireysel alışkanlıkların değişimi aşamasında medya kullanımına yönelik kişisel yaklaşım büyük önem taşımaktadır. Zira medya, bireyin gündelik hayatını planlamada, eğitim hayatını sürdürmede önem taşımaktadır. Araştırmalar, özellikle yeni medyanın, dijital ortamların eğitimi destekleme ve katkı sağlama anlamında önem taşıdığını ortaya koymaktadır (Konuk, Güntaş, 2018; Öztürk, Talas, 2015, Selwyn, 2012). Gerek eğitimi sürdürmekte, gerekse kişisel deneyimler edinme anlamında medyanın rolü önemlidir.

Çalışmada elde edilen veriler neticesinde, İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinde eğitim gören katılımcı öğrencilerin, eğitim öncesi medya kullanım alışkanlıklarını lisans

eğitimi ile beraber değiştirdikleri ve ağırlıklı olarak yeni medya araçlarını kullanmaya yöneldikleri görülmüştür. Geleneksel medya araçlarının kullanılmasında ise, beklenildiği gibi gerilemenin olduğu tespit edilmiştir.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin çoğu medya alışkanlıklarının aldıkları eğitimden sonra dönüşüme uğradığını ifade etmiştir (15 ğrenci). Bu ğrenciler, medya içeriğinin yapısal ve içeriksel yönü ile ilgili deneyimler edindiklerinden dolayı medyaya dair temkinli ve tedbirli yaklaşım sergilemişlerdir. Aldıkları eğitim ile birlikte belli bir medya okuryazarlığı bilincine sahip bu öğrenciler, geleneksel medya ve yeni medya araçları arasından güvenilir araçların kullanımına ağırlık vermişlerdir.

Özellikle katılımcı kız ğrencilerinin tamamının medya alışkanlıklarının değişime uğradığı görülmüştür. Katılımcı kız öğrenciler, medya kullanımlarına yönelik değişimleri medya okuryazarlığı çerçevesinde farklı kademelerde değerlendirmişlerdir. Öğrencilerde, eğitim sonrası mahremiyet konusuna dair daha fazla farkındalık kazanılmasıyla, özellikle sosyal medyaya dair eleştirel bir yaklaşım söz konusu olmuştur. Sosyal medyada yer alan mahremiyete dair etik ihlallerin bilinci ile özellikle fotoğraf ve videoların dijital ortamlarda yayınlanmaması, yayınlananların kaldırılması öğrenciler tarafından alınan bazı tedbirlerdir:

Ben İstagram'a önceden fotoğraf koyuyordum, niversiteye başladıktan sonra fotoğraf koymamaya başladım. Ben hatta niversite birdeyken sosyal medya için bize bilgi vermişlerdi yani o fotoğraflarımızın hiçbir zaman silinmeyeceğini hep kalacağına dair eğitim vermişlerdi. Ben de ondan sonra şunu düşündüm niye benim fotoğraflarım bir yerlerde kalsın ve niye zamanı gelince bunu kullansınlar. Birde dini açıdan İstagram hesabımda erkek takipim var, kuzenlerim var, belki kız arkadaşlarımın sevgilisi vardır, belki babası vardır, oraya attığımda illaki görecekler. Ben de dini açıdan kimsenin görmesini istemediğim için bütün fotoğraflarımı kaldırıp bir daha da paylaşmamaya karar verdim. şu an İstagramla birlikte dijital gazete takip ediyorum. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi .)

Özellikle İletişim alanında eğitim alan kız öğrencilerde, sosyal medyanın yoğun kullanılması ile birlikte, geleneksel medyanın da içeriğinin hala izlenilmesi söz konusudur. Bu anlamda geleneksel medya kullanımında iki eğilim ne çıkmaktadır. İlk eğilimde, alınan medya eğitiminin tam anlamıyla karşılığını verebilme amacıyla medyanın her alanını aktif kullanarak bilgi ve pratik edinme söz konusudur. İkinci eğilimde ise, sosyal medyanın hakikati aktarma anlamında yetersiz görülmesinden

kaynaklı olarak doğru bilgi edinme amacıyla geleneksel medyanın kullanımı tercih edilmiştir:

Önceden gazete okumazdım. Babam getirdiğinde sadece bulmaca çözer geçerdim. Ama bölümü seçtikten sonra artık haftada bir gün gazete almaya başladım. Farklı yayın ve görüşlerden gazeteler almaya başladım. Önceden sosyal medya çok kullanmıyordum. Sadece Twitter kullanıyordum. Sonrasında bir ara Instagram kullanıyordum ama hiç Facebook kullanmadım. Sonrasında WhatsApp'tan gruplara katıldım. Haber içerikli paylaşım yapan gruplar ile etkileşime girdim. Dergi okumaya başladım. Merakıma yönelik dergiler okumaya başladım. Ben radyoda haber dinlemiyordum, sadece müzik dinliyordum ama sonrasında saat başı haberleri dinlemeye başladım. Önceden erken saatlerde televizyon izlemiyordum ama şimdi gün ortası, akşam ve gece yarısı haberlerini izlemeye başladım. Bölümüm baya değiştirdi yani (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yani ben daha önce de sosyal medyayı işte Instagram'dır, Facebook'tur ondan sonra Twitter falan ben bunları pek fazla kullanmıyordum hocam, hani içeriği, hakikati göstermediği için daha doğrusu her şeyin bir yansıma vs. olduğunu bildiğim, gördüğüm için pek kullanmıyordum. Yani bir ara kullandım öyle diyeyim ama sonradan okulda bunları gördükçe koştum. Şu an sadece sosyal medya olarak Whatsapp kullanıyorum. Onun dışında hiçbir sosyal medyayı kullanmıyorum. Daha çok insanı böyle kendi dünyasından alıp böyle soyut bir evrene katmış gibi düşünüyorum. (Ekin,21, İletişim Fakültesi ö.)

Kız öğrencilerin medya kullanım tercihlerindeki bu dönüşüm, İletişim eğitimi alan bazı katılımcı erkek öğrencilerle de benzerlikler göstermektedir. Örneğin mahremiyet algısına yönelik erkek öğrencilerde de bir takım hassasiyetlere rastlanmıştır. Özellikle ailevi olanın alenileştirilmesi ve toplumsal yapıyı bozan içeriklerin aktarılması anlamında, bireysel sosyal medya kullanımında kısıtlamalara gidildiği görülmüştür. Bu manada dijital ortamların sadece araştırma-bilgi edinme amacıyla kullanıldığı görülmektedir:

Dijital ortamda Instagram, Facebook, Twitter hepsini üniversiteye başlamadan önce kullanıyordum. Ama günlük 1 buçuk 2 saat arasında geçiyor zamanım. Üniversite 1.sınıftan sonra bunların içerisinde ki yanlışların aile ortamlarında paylaşılmasından dolayı rahatsızlıklar duymaya başladım. Toplum yapımıza uymayan şeyler ile karşılaştıktan sonra şuan için sadece Twitter kullanıyorum. Belli araştırmalar ve bilimsel çalışmalar üstüne takip ediyorum (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Mahremiyet algısının sosyal medya tarafından zedelendiğini düşünen erkek öğrencilerin yanısıra, sosyal medyayı güvenilir bulan geleneksel medyayı ise, yanıltıcı ve demode bulan erkek öğrenciler söz konusudur. Bu kanının oluşumunda yoğun etkisi bulunan eğitim faktörü, öğrencilerin eğitimlerini pekiştirici uygulamalar içermektedir. Örneğin öğrenciler, meslekten birçok kişi ile görüş alışverişinde bulunma olanakları elde etmektedir. Görüşülen bu kişiler, öğrencilerin deneyim edinmesine yönelik birçok konuda görüşlerini ve kendi yaşamışlıklarını aktarmaktadır. Bu anlamda medya

kullanımlarını yönlendirme anlamında da katılımcı öğrencilerin bu kişiler tarafından manüpile edilmesi de söz konusu olabilmektedir:

Bende çok büyük bir değişim oldu açıkçası. Önceden çok televizyonu takip ederken üniversiteye başladıktan ve bu bölümü okumaya başladıktan sonra kitle iletişim araçlarını tamamıyla değiştirdim. Haber takibini televizyonda yapardım önceden, şimdi televizyonu tamamen bıraktım internete yöneldim. Çünkü sorgulama başladı gazetecilerle röportaj yaptığım zaman bana anlattığı şeyler ve medya da yansıtılan şeyler özellikle televizyondakiler yanıltıcı olabiliyordu. Gazeteyi takip etmiyorum açıkçası bitti çünkü tamamen internete yöneldim. Sosyal medyaya da özellikle Twitter da bir şey gündem olmuşsa oradan takip edip araştırıp bilgi sahibi oluyorum. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Katılımcı erkek öğrencilerden beşi, eğitimin medya tercihlerinin değişimi anlamında bir etkisinin bulunmadığını ifade etmiştir. Değişimin olmadığına dair aktarılan görüşlerden biri, aileden edinilen bir alışkanlık olan geleneksel medya takibinin, eğitim alınmaya başlandıktan sonra da aynı kaldığı yönündedir. Mesleki anlamda geleneksel medya araçlarının takibinin gerekliliği, edinilmiş olan alışkanlıktan vazgeçilmemesine zemin hazırlamıştır. Ayrıca İlahiyat okuyan katılımcı öğrencilerde güçlü bir şekilde hissedilen aileden edinilen öğretiler ve alışkanlıkların gençlik döneminde sürdürülmesi durumunun İletişim eğitimi alan öğrencilerde de rastlanması söz konusudur:

Bir değişim olmadı. Ben zaten çocukluğumdan beri ailemin sürekli haber kanalları izlemesiyle TV seyretme gibi bir alışkanlık edindim. Hep gazete, haber kanalları falan sürekli takip ediyorduk. Bölümde zaten bu mecraları takip etmemiz gerekiyordu. Aynı şekilde devam ettim. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Yeni medyada belli sitelerin kullanımını alışkanlık edinmiş olan bazı öğrenciler, üniversite eğitimi ile beraber bu alışkanlıklarına eklemelerde bulunmuş, ancak normal rutinini bozacak değişimleri tercih etmemişlerdir. Ancak eğitim içerikleri ile paralel olarak yeni medya üzerinden nicelik olarak olmasa da nitelik anlamında bir değişimin söz konusu olduğu söylenebilir:

Pek olmadı. Önceden de belli sosyal medya hesaplarını kullanıyordum. Instagram, Twitter, Facebook önceden de yoktu, şimdi de yok. Yani pek değişmedi sadece ilgilendiğimiz ve girdiğimiz siteler farklılaştı sadece. Sinema üzerinden olsun, televizyon üzerinden olsun. Araştırmak için değişti yani. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde ise, iletişim fakültesi öğrencilerine göre daha sade gerekçelerle medya tercihlerinde bir takım değişimlere gidildiği görülmüştür. Katılımcı kız öğrencilerin medyaya dair yaklaşımlarına bakıldığında, eğitimin üç boyutta medya kullanım alışkanlıklarını değiştirdiği görülmüştür. Birincisi, dergi gibi geleneksel medya araçlarına yönelme ve mevcut geleneksel medya alışkanlıklarının dijital

ortamlara taşınması, ikincisi geleneksel medyanın terk edilerek sosyal medya kullanımının tercih edilmesi, üçüncüsünde ise üniversite eğitimi ile beraber akıllı telefon kullanımı ve beraberinde sosyal medya araçlarına yönelmesi şeklindedir.

Geleneksel medya kullanımına dair ifadelerle bakıldığında, üniversite eğitimi ile beraber kız öğrencilerin dergi kullanımında bir artışın olduğu göze çarpmaktadır. Aile ya da çevrede yaygın olan gazete, televizyon kullanımı öğrencilerde bir değişime neden olmamış, ancak eğitimden dolayı içerisine girilen sosyal ortam, öğrencilerin birçok alışkanlıklarını değiştirmiştir. Sadece dergi kullanımında bu değişim söz konusu olmamıştır, diğer geleneksel medya araçlarının takibi de yine eğitim ile başlamış, bazı geleneksel medya araçları da yeni medya araçları üzerinden takip edilmiştir:

Önceden daha çok dini içerikli kitaplar okurdum, üniversitede de öyle oldu değişmedi. Ama daha önceleri dergiyi çok fazla okumazdım, şimdi dergilere daha çok yöneldim. Eskiden televizyonu zaten çok fazla izlemezdim. Üniversiteden sonrada televizyonu hiç izlememeye başladım. Gazeteyi önceden de bir okumuşluğum yoktu şimdi de pek okumuyorum. Hatta hiç okumuyorum. Sadece sosyal medya üzerinden takip ediyorum. Sosyal medya ile aram çok iyi. Sosyal medyada zaman geçirdiğim için zaten, televizyona filan ihtiyaç duymuyorum. Önceye göre sosyal medyayı daha çok kullanıyorum. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Lise de iken gazete dergi takip etmiyordum. Üniversiteye başlayınca dergi, gazeteleri takip etmeye başladım. Televizyonda üniversitede hocaların programlarını takip etmeye başladım. Instagram takip etmeye başladım. Dini kanalları sayfaları takip ediyorum. Sosyal medya takibi başladı. (Demet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dijitalleşme ile birlikte geleneksel medyanın terk edilmesi, dijital ortamlara kaydırılması, medyanın dönüşümü olarak nitelendirilmekte ve medya alışkanlıklarının köklü değişimine işaret etmektedir. İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin genelinde hissedilen sosyal medyanın sıkça kullanılması durumu, özellikle kız öğrencilerde geleneksel medyanın da tamamen terk edilmesini ön plana çıkarmıştır. Bu durumda bazı katılımcı öğrencilerin belirttiği gibi geleneksel medyaya alternatif ve rakip olan özellikleri ve geleneksel medyanın işlevlerini üstlenmesi, sosyal medyanın tercihini daha kolaylaştırmış ve geleneksel medyanın tamamen terk edilmesine zemin hazırlanmıştır:

Facebook, Instagram gibi şeyleri hayatımdan çıkardım. Şu an sadece Twitter'ı takip ediyorum. Bu tür yerlerden dinsel olaylar takip ediyorum. Yorumlara kadar kim ne demiş. Onları almak için Twitter'ı baya kullanıyorum. Önceden Instagram kullanıyordum ama aktif kullanmıyordum. Sosyal medyayla çok haşır neşir değildim. Üniversite de Twitter ile tanıştım. Bana ve güncel olana çok uygun olduğunu düşündüğüm için şu an sadece onu

kullanıyorum. Geleneksel medya takibine ihtiyaç duymuyorum. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabii ki oldu. Gazete okumuyorum doğruyu söylemek gerekirse ama internetten gündemi takip ediyorum, sosyal medyadan falan. Onlara bakış açım değişti. Takip ettiğim bazı haber sitelerini artık takip etmiyorum, daha bilinçli sitelerden takip ediyorum. Televizyon izlemiyorum, dergide okumuyorum açıkçası ama bir ara edebiyat dergileri yayınlanıyordu onları alıp okuyordum şimdi artık onu da yapmıyorum. Youtube ve diğer internet sitelerinden takip ediyorum. Üniversiteye başlamadan önce radyo dinliyor ve televizyon izliyordum üniversiteye başladıktan sonra izlemeyi bıraktım. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Görüşme yapılan katılımcıların yaş ortalamasına bakıldığında (Yaş ortalaması 23.2), bilgisayar ve internet kullanımının yaygın kullanıldığı bir dönemde çocukluk ve ergenlik dönemini geçirdikleri görülmektedir. Ancak dijital nesillerin varlık sürdürdüğü sosyal medyanın kullanımı anlamında, aynı kuşakta bulunan gençler arasında ciddi farklılıklar ortaya çıkmıştır. Gençlerin teknolojik araç kullanımı ile ilgili genel kanı, gençlerin bu araçlara yoğun ilgi gösterdiği ile alakalıdır. Ancak bu genel geçer durumun bazı istisnai halleri mevcuttur. İlahiyat öğrencilerinin bazılarında, üniversite eğitiminin başlaması ile beraber akıllı telefon kullanımı ve sosyal medya kullanımının başladığı görülmektedir. Bu öğrenciler, üniversite eğitimi almaya başlaması ile beraber akıllı telefon edinebildiklerini aktarmışlardır. Akıllı telefon edinimi ile kimi öğrenciler yeni medya araçlarını kullanmaya başlarken kimi de medya alışkanlıklarını değiştirmemiş, sosyal medyaya mesafeli durmuştur. Her ne kadar ilk etapta kız öğrencilerin telefon kullanımı engellenmiş gibi görünse de, görüşme sonrası gerçekleştirilen değerlendirmeler esnasında ailelerin maddi sıkıntıdan dolayı çocuklarına telefon alamadıkları anlaşılmıştır.

Sadece tuşlu telefon vardı yani telefon kullanmıyordum ve (gündemi) televizyondan takip ediyordum aslında. Üniversiteye başlamadan önce internet kullanmıyordum. Üniversiteye başladıktan sonra televizyonun yanında akıllı telefonlardan, sosyal medyadan gündemi takip eder olduk. Youtube'dan mesela özellikle dini videoları falan izlerim. İnternet sitelerine bilgi aramak için giriyorum mesela bazı kavramların tanımını öğrenmek için kullanıyorum. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Açıkçası üniversiteye başladığım zaman telefon aldım zaten. Sosyal medya kullanmıyordum. Instagram, Facebook, Twitter falan hiç kullanmıyordum. Şu an Instagram var. O da sınava hazırlandığım için mecburiyetten açtım. Yoksa hani açmayı düşünmüyordum. Takip ettiğim hani televizyon izlersem izlerim. O da hani izlediğim bölümle alakalı değil yani normal sosyal şeyler. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Medya alışkanlıklarının değişimine yönelik İlahiyat eğitimi alan katılımcı erkek öğrencilerin de kız öğrencilerdeki duruma benzer şekilde sosyal medyaya yöneldiği görülmüştür. Ancak bazı katılımcı öğrencilerin sosyal medya kullanımına farklı anlamlandırmalar yüklediği gözden kaçmamıştır. Özellikle bazı cemaatler, tarikatlar ile ilahiyatçılar arasında gerginlik olduğunu ifade eden öğrenciler, eğitimleri ile beraber sosyal medya içeriklerinde bu tarz cemaat ve tarikatlere ait içerikleri elimine edici bir seçiciliğe başvurduklarının altını çizmişlerdir:

Bazı değişimler oldu ama bu ilahiyattan ziyade mesela şöyle bir örnek vereyim ilahiyattan önceki dönemde Facebook benim için popüler bir siteydi. Ama üniversitede Instagram daha öne geçti. Genellikle dışarıda cemaat, tarikat hocalarıyla ilahiyat hocaları arasında ters bir çizgi vardır. Mesela ben lisedeyken genellikle ilahiyat hocalarına karşı tavır alan hocaların programlarını, yazılarını sosyal medyada daha çok okurdum. İlahiyata geldiğimde taraf değiştirdiğimi gördüm, daha muhtevi bir çizgiye geldim. Bu da sosyal medyadaki bazı sayfaları takip etmekten, bazı kanalları takip etmekten bazı yazıları okumaktan vazgeçmeme neden oldu. Sosyal medya içeriğinde bir değişiklik yaşattı. (Özay, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Üniversite eğitimi ile beraber medya üzerinden farkındalık ve algının değişimi, dünya görüşü ve bireysel bakış açısının değişiminin ortaya konması da söz konusudur. Nitekim yukarıda belirtilen duruma paralel olarak tarikat bağlantısı olan öğrencilerin, ilahiyat eğitimi ile beraber farklı seslere kulak verme, farklı görüşlerin içeriğine vakıf olma gibi gereksinimlerini ön plana çıkarmışlardır.

Üniversiteye başladıktan sonra hocalarımın tavsiyeleri üzerine hem muhafazakâr, hem sol kesim hem de sağ kesim dediğimiz kesimlerin köşe yazarlarının yazılarını okumaya çalıştım. Kitaplarını okumaya çalıştım. Biraz felsefe ağırlıklı okumaya çalıştım öyle. Mesela hiç itibar etmediğimiz İlahiyat alanı ile ilgili hocalar var. Caner Taslaman, Mehmet Okuyan dışlanmış, tamamen sapık oldukları algısı oluşturulmuştu. Lisedeki hocalarımın görüşleri bu, ama ben onları medyada takip ettim. O adamların çokta boş olmadıklarını gördüm. Biraz algım değişti tabii. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan katılımcı erkek öğrencilerin bazıları, üniversite ortamı ile beraber sosyal medya kullanmaya başladıklarını belirtmişlerdir. Üniversitede bir gereksinim ve sosyal ortamlarda popülerliğinden dolayı bir özenti olarak karşılaşılan sosyal medyanın kullanımı ile geleneksel medya araçlarına dair takibin de sosyal medya araçları üzerinden yapıldığı görülmüştür:

Öncesinde sosyal medya takip etmezdim. Üniversitede sonra aktif kullandım. Üniversitedeki sosyal hayattan dolayı değil. Biraz özenti var. Arkadaşların sosyal medya kullandığını gördüm. (Faruk, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal medya ortamı ile üniversiteye başladıktan sonra oldu. Daha önce daha az medya takip ediyordum. Üniversitede ise daha arttı. Gazeteleri irdelemeye başladım. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Önceden bu kadar geniş bir platformda bulunmamıştım. Normalde sadece Facebook vardı ama üniversiteye geçtiğim zaman buna Instagram ve Twitter da eklendi. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bu bölümde en ilginç değerlendirme, ilahiyat eğitimi ile birlikte olumsuz değişime neden olacağı korkusu ile sosyal medyadan uzak duran, ancak dindar insanların sosyal medyada aktif olmasının gerekliliğine değinen Hüseyin'e aittir. Söylemlerinden, yüz ifadelerinden ve ses tonundan yoğun tedirginlik yaşadığı anlaşılan öğrenci, sosyal medya ile arasındaki mesafe ile ilgili net bir bilgiye ve öngörüye sahip olamama sıkıntısı yaşadığı anlaşılmıştır. Bu noktada, yeni medya okuryazarlığının tüm eğitim kurumlarında işlenmesi gerektiği ve öğrencilerin dijital dönüşüme hazırlanması gerekliliği gün yüzüne çıkmıştır:

İlahiyattan önce televizyonla çok ilgileniyordum, bilgisayarla çok ilgileniyordum film, dizi izlemek için. İlahiyattan sonra ilgim onlara karşı azaldı. Herhangi bir sosyal medya, gazete, dergi kullanmıyorum, ilgimde yok. İlahiyattan önce Facebook, Twitter kullanıyordum ilahiyat okurken bunlara karşı ilgim de azaldı. Her birini kapattım şuanda da sadece Instagram kullanıyorum. Aslında dini camianın sosyal medyada olması gerekiyor. Sosyal medya çift tarafı keskin bıçak gibi nasıl tutacağını insan bilmiyor, o seni değiştiriyor sen onu değiştiriyorsun. Bizim şöyle bir endişemiz var, 'sosyal medya bizi değiştirir mi? Bizim heva ve hevesimizi arttır mı?' O yüzden yeterince uzak durmaya çalışıyoruz. Okulda öğrendiklerimizin etkisi var. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi).

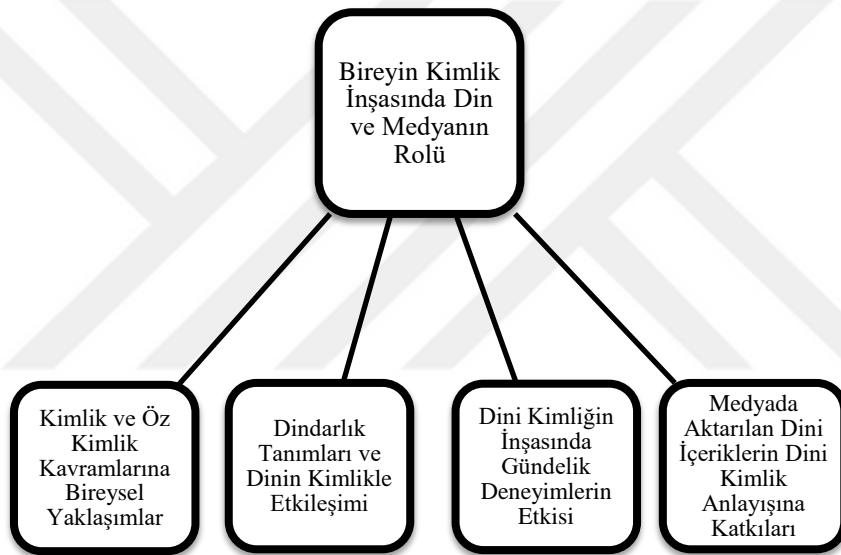
Görüldüğü üzere İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin tamamına yakınının sosyal medya kullanımına yönelik değişimler geçirdiği ve sosyal medya kullanımına kişisel gelişim ve sosyal takip anlamında daha fazla ehemmiyet verdikleri görülmüştür. İletişim Fakültesi öğrencileri, yeni medya kullanımını geleneksel medya ile birlikte yürütmüş, yeni medyada sosyal paylaşım sitelerinin kullanımına dair aldıkları medya okuryazarlığı doğrultusunda kısıtlamalara başvurdukları görülmüştür. Ancak ilahiyat eğitimi alan öğrenciler sosyal medyayı yeni bir mecra olarak algıladıklarından eğitimleri ile birlikte daha yoğun ilgi göstermiştir.

3.2.2. Bireyin Kimlik İnşasında Din ve Medyanın Rolü

Çalışmanın ikinci kısmında, katılımcı öğrencilerin düşün dünyasında belli bir takım kavramların karşılığının ne olduğu anlaşılmaya çalışılmıştır. Ayrıca katılımcıların din-medya anlayışlarının gündelik hayatlarına yansımalarının boyutları ve dini kimliklerine etkileri ele alınmıştır. Kavramlar çerçevesinde ilk olarak katılımcı öğrencilerin, teori

kısımında detaylıca aktarılan kimlik ve kişisel kimlik kavramına dair bakış açısı analiz edilmiştir. İkinci alt kategoride, katılımcı öğrencilerin dindarlık anlayışları ve sahip oldukları bu anlayışın kimliklerine yansımaları, kimlikleri etkilemedeki rolü anlaşılmasına çalışılmıştır. Üçüncü alt kategoride, gündelik hayatlarında farklı sahalardan edinilen deneyimlerin dini anlayışa ve dini kimliğe nasıl yansıtıldığı incelenmiştir. Son bölümde ise, sahip olunan dini kimlik çerçevesinde, medya olgusunun nasıl anlaşıldığı, bazı medya deneyimlerinin dini anlayış çerçevesinde nasıl edinildiği, medya içeriklerine dini kimlik çerçevesinde nasıl yaklaşıldığı incelenmiştir.

Tablo 5. Din-Medyaya ve Dini Kimliğin Etkileşime Dair Kategoriler

3.2.2.1. Kimlik ve Öz Kimlik Kavramlarına Bireysel Yaklaşımlar

Kimlik, teori kısmında da tartışıldığı üzere bünyesinde birçok tanımı barındıran, dönemsel koşullara, hâkim olan anlayış biçimlerine, toplumsal algı biçimlerine göre değişkenlik gösteren bir kavramdır. Bireyde var olan ve onu tamamen kapsayan benliğin tamamlayıcı ve tanımlayıcı yönü olan kimliğin; kültürel eklemlenmeler, anlamlandırma arayışları, sosyal biçimlenmeler gibi süreçlerin varlığından etkilenmesi; hali hazırda komplike bir yapıda olan kimliğin, varolan sınırlar dahilinde tanımlanmasını güçleştirmektedir. Bu durumdan hareketle ‘nereden gelindi?’ ve ‘nereye gidilecek?’ sorularına verilen cevapların bir bütünü olarak görülebilecek kimliğe getirilecek tüm önerme ve yaklaşımların, cevaba gidecek bir kilometre taşı olarak kabul

edilmesi mümkün görünmektedir. Çalışmanın bu kategorisinde, kimliğin tanımından öte yaşanan dönemsel şartlar çerçevesinde katılımcı öğrenciler için kimliğin ifade ettiği anlam ve bu anlam dâhilinde kimliğin inşa sürecinde etkili olan yönlerin keşfedilmesine çalışılmıştır. Böylece, teori kısmında belirtilen inşa faktörlerinin pratikte birey belleğinde yer alış biçimlerine yönelik çıkarımlar da, bu kategoride elde edilmek istenen sonuçlardandır.

Kimlik kavramında sosyal yönün baskın olması ve aile başta olmak üzere toplumun ulusal, kültürel, ekonomik değer ve davranış kalıplarının, birey kimliğinin oluşumuna kişiden kişiye farklılık arz edecek şekilde etkide bulunması (Aşkın, 2007, s.216), kavrama getirilen anlamlandırmalarda da farklılıklar ortaya koyacaktır. Bu çalışmada da, kimlik ve kişisel kimliğe yönelik sorulan sorulara verilen yanıtlarda da ortak anlamlandırmalara rastlanıldığı kadar birbirinden farklı yönlerin de ortaya konulduğu görülmüştür. Bu anlamda dini kimliğin inşasında medyanın ne kadar etkin rol oynadığını anlamak adına katılımcı öğrencilerin kimlik olgusunu ve kendi kimliklerine dair bilinçleri, farkındalıkları önem taşımaktadır.

Kimlik kavramına yönelik, Aşkın'ın (2007) çalışmasında da belirttiği üzere; kimlikten ayrı düşünülemeyen kişilik, karakter ve benlik kavramlarına ait özelliklerin cevaplarda ön plana çıkması, kimlik ile ilgili bu yaklaşımın her koşul, her durum ve her dönemde geçerliliğini koruduğunu göstermektedir. Bulgulara bakıldığında; İletişim ve İlahiyat fakültelerinde okuyan katılımcı öğrencilerin kimlik tanımlarında, bir takım ortak noktalar mevcut olduğu görülmüştür. Bu ortak noktalardan biri; doğuştan edinilen bir kimliğin mevcudiyeti ve sonradan edinilen süreçlerde değişime uğraması ile alakalıdır. Diğer bir ortak nokta da ailenin ve toplum kültürünün kimliğe etkisidir. Öğrenciler kültürün ve ailenin; davranışlara, düşüncelere ve yaşanan olay ve durumlara karşı takınılacak tavırlara kadar birey ile ilgili tüm süreçlerde etkin olduğunu kabul etmiş ve olağan karşılamışlardır. İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi öğrencileri arasında farklılıklarda ise; aile ve ahlakın kimliği oluşturması ve bu temel üzerinden topluma yansıyan diğer kişilik benlik özelliklerinin şekillenmesi ile bireyin kimliğini gerçekleştirmesinin farklı örnekler ve kuramlar üzerinden açıklanmasıdır.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin kimlik ve kişisel kimlik kavramına dair yaklaşımlarına bakıldığında, ortak yaklaşımların yakalanamamış olduğu

görülmektedir. Kimlik kavramına yönelik tanımlamalarda kız öğrenciler ve erkek öğrenciler arasında, doğuştan gelen benlik ve aile vurgusu hariç bir benzerlik yakalanamamıştır. Ancak cevapların kendi içerisinde benzerlikler gösterdiğini söylemek mümkündür.

İletişim eğitimi alan katılımcı kız öğrencilerin kimlik tanımında; benlik, kültürel ve genetik özellikler ile insan varlığı öne çıkarmaktadır. Benliğin kurgusunda, bireyin kendisini bilmesi ve bu bilinç üzerinden kendini yönlendirmesi vurgusu göze çarpmaktadır. Bazı katılımcı öğrenciler, kimlik kavramını tanımlarken benlik ile kimliğin eşdeğer olduğuna dair düşüncelerini paylaşmışlardır. Bu kapsamda, kimliği bilmenin ve onunla bütünleşmenin benliği tanımaktan ve benlikle ilgili problemlerden geçtiği aktarılmıştır:

Kimlik biz oluyoruz. Biz kendimizi tanıyorsak, aslında kendimizi tanımamız bizim kimliğimizi oluşturur. Kendimizi bilmiyorsak bence bir kimliğe sahip olmadığımızı düşünürüz. Kimlik kelimesi nasıl söyleyeyim hocam eğer benliğimizi buluyorsak kimliğimizi de bulmuş oluyoruz. Ona göre yön veririz. Bir insan eğer benliğini bilmiyorsa, kimliğini de bilmiyordur. Yani ona yön veremez nasıl hareket edeceğini nasıl davranacağını bilemez. Yani hep bir arayış içinde olur. Bu arayışında son bulmasını da istiyorsa kendimizi tanıyıp öyle yola devam etmeliyiz. Kimlik biziz. Bizim kendimizi doğru telaffuz etmemizdir. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Bazı katılımcı öğrenciler, Aşkın'ın tanımıyla giydirilmiş yapay kimliklerden (2007); kültürel, etnik, genetik kimlikleri; kişisel kimliğin tamamlayıcı özellikleri olarak saymışlardır. Kültürel öğelerin, ailenin ve dinin, kimliği oluşturmasından hareket eden öğrencilerden biri olan Handan (30, İletişim Fakültesi ö.), kimliğin varlık sebebinin bireyin iradesi dışındaki dinsel, kültürel ve toplumsal önceliklerin, işlevlerin olduğunu vurgulamıştır. Etnik kimlikler ve mezhep sahipliği üzerinden kimliğe tanımlama getiren Ekin (21, İletişim Fakültesi ö.) ise, insana ait olan yaşam ve kültürün kimliğin temelini oluşturduğunu vurgulamıştır:

Kimlik, bir bebeğin hangi annenin karnında doğduysa; onun geleneği, göreneği, âdeti her şeyiyle birlikte doğması ve o kimliğe bürünmesi. Müslümansa Müslüman kimliği, Hristiyan'sa Hristiyan, Yahudi'yse Yahudi kimliği. Doğduğu çevrenin, annesi ve babasının ona vermiş olduğu bir şey, değişmeyecek bir şey bence. Çünkü herkes kendi kimliğini kendisi yaratmıyor. Hangi aileden, hangi kültürden doğuyorsa oraya aittir kimlik. (Handan)

Kimlik, insanın sahip olduğu ırk, din, mezhep, kişilik özellikleridir. Sahip olunan kültür, yaşam statüsü yani bana göre kimlik budur. İnsana ait olan bunlardır. (Ekin)

Kimliğin en doğal tanımı, insan varlığının tanımlanması ve bedensel-ruhsal özelliklerinin tanınmış olmasıdır. Kimlik, resmi hüviyetini kazandıran suretinin yanında, onun asıl kaynağının bilincinde olmak önemli bir noktadır. Ancak bu bilincin sahibinde olan çok az sayıda kız öğrencinin olduğu görülmüştür:

İnsanın isminin, soy isminin yan yana durduğu bir TC kimlik numarasının olduğu kimlik. Onun dışında fiziksel, duygusal kimliği, bir bedeni temsil eden, ruhsal ve bedensel bir bütünlüğü temsil eden bir insan. Kişisel ve duygusal anlamda tercihleri olan bir insan. İnsan figürü.(Ela, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Kimliğin önemli iki yönü mevcuttur: ‘Öznel kimlik’ ve ‘nesnel kimlik’. Kendini tanıma ve öteki tarafından bilinme süreçlerini taşıyan her iki kavram, bireyin kimliğine kapsamlı bir yaklaşım geliştirmek için kullanılmaktadır. Kimliğin fikirselle ve zihinsel anlamlılık içeren ve fiziksel görünenin sembolden öteye gitmediğini belirten Ezgi (21, İletişim Fakültesi ö.) ve ona zıt bir düşünce ile kişilik özelliklerinin dış görünüş, davranış ve kişilik özellikleri ile nitelendirilebildiğini söyleyen Kerime (23, İletişim Fakültesi ö.), bu noktada öznel ve nesnel kimliğin kaba bir tanımını vermişlerdir:

Ben şöyle düşünüyorum kimlik toplumumuzda boş testiler gibidir. İçini ne doldurursak dışı yeter ki testi olsun, içi pek önemli değilmiş gibi bizim toplumumuzda. Evet, belki dış görünüş olarak istemi bir kimlik taşıyoruz. Ama mesela bu istemi kimlikler, biraz daha fiiliyattan ziyade düşüncede nedir? o önemli. Yani bugün mesela örtülüyüm, illa örtülü bir insan İslami bir kimlik taşıyor değildir benim için. Çünkü o fiziksel olarak, şekil olarak, sembol olarak öyledir. Düşüncesi öyle midir? Bilmiyorum. Ben kimliği biraz daha kalıpların dışında sembolün dışında biraz fikir olarak düşünüyorum. (Ezgi)

Bana kimlik deyince, kişinin kendi benliği ya da kendi karakterini oluşturan, kişiliğini oluşturan. Mesela, bir insana baktığım zaman bu insanın kimliği işte şudur! diyebiliyorum, dış görünüşte de olsa belli ediyor. Az çok kimliğini de konuşmasıyla ya da gösterdiği hal ve hareketlerle belli eder. Hani kimliği ben öyle değerlendiriyorum. Kişinin kim olduğu ya da nasıl biri olduğu olarak düşünüyorum. (Kerime)

İletişim Fakültesinde eğitim alan katılımcı erkek öğrencilerin kimliğe dair tanımlamalarında öne çıkan noktalar değerlendirildiğinde ise; doğuştan gelen kimlik özellikleri, milliyetçi kimlik, dindar kimlik ve coğrafya eksenli kimlik tanımları göze çarpmaktadır. Temel kimlik kavramında, benliği de çağrıştıran bir takım özellikler de sıralanmakla birlikte insanın doğumu ile eş zamanlı olarak varlığını besleyen tüm deneyim, yaşantılar, davranışların temel kimlik olarak yansıtıldığı görülmektedir:

Bir insanın doğuştan ölüme kadar sahip olduğu her şeydir bana göre. Aileden aldığımız bilgiler onun doğrultusunda yaptığımız hal ve davranışlar zamanla değişebildir. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Oluşumuz, yapımız, kendimiz nasıl olmamız gerekiyorsa bu bizim kimliğimizdir. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Kimlikle ilgili milliyetçilik ve din vurgusunun yapıldığı ifadelerle bakıldığında, milliyetçiliğin İlahiyat fakültesinde okuyan öğrencilere göre belirgin olmadığı ve kavramsal çerçevesinin muhafazakârlıkla çizilmemiş olduğu görülmüştür. Bu durum beklenen sonuçlardan biridir:

Kimlik insanın içinde bulunduğu hem dini inanıştır, hem milli görüştür benim gözümde. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Din vurgusunda ise, insani değerler üzerinden kimliğin tasviri söz konusu olup, bir bireyde bu değerlerin var olduğunun belirtisi olarak dini ibadetlerin yerine getirilmesi şartı ortaya konulmuştur. Karakterin ise kimlikle eş değer tutulması ve insani-ahlaki değerlerin karakterin kendisi olarak görülmesi diğer bir ilgi çekici vurgudur. Dini anlayışın varlığı ve karakter özelliklerin bireyde var olması kimliğin bütünü olarak anlaşılmıştır. Her ne kadar temelden kazanılmış bir kimlik anlayışı varsa da, eğitimden edinilen bilgilerin, deneyim ve tecrübelerin de kimlik üzerine etkisi yadsınmamalıdır. İletişim fakültesi müfredatının bu anlamda seküler ve sosyal bilimler ağırlıklı içeriği; öğrencilerin kimlik anlayışına etkide bulunmuş olabilir:

Karakter, onur, şeref, haysiyet bunların hepsi bir insanın kimliğini oluşturur. Dini yaşam biçimine baktım mı bir adamın notunu veririm. Kimliği Türkiye’de yaşıyorsan birinci sırada insanı kimliği belirler. Zaten söylemeye geldi mi herkes Müslüman ama ezan okundu mu isim var. Ben ona göre kimliğini belirlerim. Sonra karakteri; zaten dini yaşayış biçimi sonraki evrelerini de belirler karakteri, onuru, şerefi haysiyeti. Zaten kabul ettiği benimsediği dini adam gibi yaşıyorsa bu geri kalan etkenlerde o yaşam biçimine göre şekilleneceği için o insanın kimliği olumlu iz bırakır. (Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Kimliğin tanımında diğer öne çıkan husus ise, kimliğin coğrafi etkenler çerçevesinde şekillendiğinin ifade edilmiş olmasıdır. Coğrafi etkene değinen iki öğrenciden biri olan Şakir (24, İletişim Fakültesi ö.) kimliği; coğrafi mekânların tüm özelliklerini barındıran ve bu özellikleri yansıtan bir yapı olarak tanımlamıştır. Diğer bir öğrenci olan Taha (23, İletişim Fakültesi ö.) ise, kimliğin millet, ırk ve dinden bağımsız bir yapı olarak bireyde var olduğunu, coğrafya ve insanın sahip olduğu psikolojik yapının doğrudan kimliğe etkide bulunduğunu ifade etmiştir. Taha, bu anlamda kimliğin birey ile bir bütün olduğuna dem vurarak etnik ve dini kimliğin seçime açık kimlikler ya da alt kimlikler olduğunu beyan etmiş olmaktadır:

Kimlik yaşadığımız coğrafyanın tam anlamıyla tanımıdır. Bütün unsurlarıyla beraber. Dil, din, mezhep, tuttuğunuz taraf vesaire... Bunların tamamı kimlik oluyor zaten. (Şakir)

Yani hem yaşadığı coğrafya hem içinde bulunduğu psikolojik durumun, psikolojik halin insandaki halidir, öyle diyeyim kimlik. Hani din üstünde bir şey olabilir; din üstü hani yaşadığı millet, ırk üstü bir şey, kimlik yani. (Taha)

İlahiyat öğrencilerinin kimlik anlayışına bakıldığında ise, iletişim fakültesi öğrencileri ile benzer şekilde; kişilik, benlik ve aile kavramlarının öne çıkarıldığı görülmüştür. Erkek öğrencilerin tanımlamaları da bu yönde olmakla birlikte, özellikle kız öğrenciler, kimliğin kişilik ve benlik üzerinden kazanılan davranışsal, duygusal ve bilişsel yönlerine ve kimliğin dış dünyada algılanabilir olmasının gerekliliğine odaklanmıştır.

Bazı kız öğrenciler, kimliğin karakter olarak tanımlanmasında içsel ve dışsal özellikleri öne çıkarmış, içsel özelliklerin yapısının dışa vurumunun ve doğrudan dış görünüşün biçiminin, sosyal ortamlarda kimliğe yönelik bir tanımlı kolaylaştırdığını işaret etmiştir:

Kimlik bence yani bir insanın karakteristik yapısı. Yani bir insanın duygu ve düşünceleri bir olay karşısında verdiği tepkiler. Bunların hepsi onun kimliğini oluşturur yani. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kimlik bir insanın yaşayış şekli diyebilirim. Onun hayatı diyebilirim, duruşu, yaşayışı. Gerek karakter olarak gerek bize sergilediği dış görünüş olarak insanın yaşayışı diyebilirim. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kimlik bir insanın bize kim olduğunu öğretir. Bir insanın ne olduğunu, özelliklerini, giyimi kuşamını, bakış açısı, karakterini gösterir bize. Bir insana dışarıdan baktığımızda görebildiğimiz bütün unsurlardır aslında. Bir insanın baştan aşağı bütün özellikleridir. Karşıya nasıl yansıdığıdır kimlik. Bence böyle. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kimlikle ilgili tanımların genel olarak psikolojik ve sosyolojik kuramlar üzerinden yapılması olağan bir durumdur. Ancak bireysel yorumlarda kuramlar üzerinden tanımlar alışılmış bir durum değildir. Bu anlamda katılımcı kız öğrencilerden biri olan Özlem (24, İlahiyat Fakültesi ö.), Maslow hiyerarşisini kullanarak kimliğin kendini geliştirme anlamında bir dünya görüşü ve toplum içerisinde bir konuma sahip olması gerektiğine dikkat çekmekte ve ancak bu aşamalardan sonra asli halini aldığını belirtmiştir. Kimliğin farkındalığı anlamında bu ve diğer tanımlar, eğitim bölümünde aktarılan pozitif ve sosyal bilimler çerçevesinde alınan eğitimlerin neticelerinden biri olarak görülebilir:

Maslow'un hiyerarşisi, kendini gerçekleştirme var. Hani fiziksel ihtiyaçlarını karşıladıktan sonra güvenlik, sevgi bu tür şeyleri karşıladıktan sonra ulaştığımız en son seviye kimlik. Hani hayata bakışın olsun, sosyal bir dünyada konumun yerin olsun öyle diyebilirim. (Özlem)

İlahiyat eğitimi alan erkek öğrencilere bakıldığında, kız öğrencilere yakın tanmalamalar ortaya çıkmaktadır. Temel tanımlar olarak nitelendirilebilecek görüşlere bakıldığında, bireysel sorgulamalar neticesinde verilen cevapların niteliğine göre kimliğin oluşmasına değinildiği, bilinçli bir kişiliğin gerekliliğine dair vurguların öne çıktığı görülmüştür. Bu anlamda Ben Kimim? sorusuna yanıtın kimliğin tanımı olarak aktarılması, bireysel kimlik vurgusuna yoğunlaşıldığının göstergesi niteliğindedir:

Sen nesin, hangi özelliklere sahipsin, seni diğerlerinden farklı kılan şey ne ya da diğerlerinden farklı olduğunu düşündüğün özelliklerin neler. Bu soruların cevabı kimliği anlatır. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kimlik insanın kişiliğidir. Kişilik bilinci ya da kişinin oluşması ya da insanı tanımlarken kullanılan bir şeydir kimlik. O insanı tanımak için belirli bir yere taşıyan şeydir. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kimliğin inşasında etkili olan faktörlerden olan aile faktörü, erkek öğrencilerin kimlik tanımında sıklıkla yer almıştır. Bu anlamda bazı katılımcı erkek öğrenciler, aile ile başlayan kimlik kurgusunun zaman içerisinde dış etkenlerin de etkisiyle değişime uğradığını belirtmiştir. Ailenin kimlik ile eş anlamlı kullanıldığı bu tanımlarda, benlik algısının yanı sıra bireyin kendiliğine vurgu yapılmış, kendi iradesi ile dışarıya yansıttığı 'kendiliği' kimlik olarak lanse edilmiştir:

Bence öncelikle aileden geçen bir kültürdenmedir. Onun sonucu olarak kişiliğin oluşmasıdır. Kimlik bence kişiliktir. Yavaş yavaş değişebilir ani değişimler bana göre kişilikte olmadığı için kimlik değişiminde ani değişimler olmaz. Ama yavaş yavaş iyiye ya da kötüye evrilebilir bu değişim. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Benim için önce toplumda yansıttığım görüntüdür. Bu kendi fikrimdir. Mesela aile kimliktir derim. Bu kavramdan yola çıkacak olursak yani benim kendim olarak gösterdiğim her şeyin genel olarak toplamı benim kimliğimi yansıtır. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kimlik ile ilgili tanımlara yönelik ilahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin, dini konular çerçevesinde yaklaşımlar ortaya konulması beklentilerden biridir. Ancak sadece bir öğrenci (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.), metafizik bir konu bağlamında kimliğin tanımını dile getirmiş ve bireyi çağrıştıran özelliklerin kimliğin bir bütünü olduğunu aktarmıştır. Kimliğin, gündelik hayatta gerçekleşen olaylara karşı duruşunun ahlak ile oluştuğuna dikkat çekilen tanım, eylemsel düzlemde kimliğin dini bir takım durum ve olgulara dayandırılabilirliğini içermiştir:

Benim için kimliği oluşturan şeyler, ahlaki ve ahlakın sözden ziyade fiiliyata dökülen kısmıdır. Mesela bir insanın dürüst olması neticesinde kişi akla geliyorsa bu, o kişinin kimliğinin bir basamağıdır. Ama bende bulunan bir kimlik özelliği başkasında bulunmaz mı

elbette bulunabilir. Mesela kendini neyle görüyorsa neyle tanımlıyorsa kişinin kimliği odur. Hani bir olay karşısında ben bunu yapamam, benim kimliğim veya benim karakterim, benim anlayışım, benim görüşüm, benim ahlaki duruşum bunu onaylamaz deyip geri çekildiği yerdedir onun kimlik tarafı. (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak kimlik kavramı ile ilgili yaklaşımlar, benlik, karakter, kişilik, din ve aile başta olmak üzere birçok alt kavramlar üzerinden açıklanmıştır. Ancak kavramın sosyal bilimler sahasında hali hazırda net ifadelerle tanımlanması yerine süreçler üzerinden tanımlanması, bireylerin düşünce dünyasına da yansımıştır. Tek bir kavramsal tanım yerine kimliği oluşturan her bir özellik kimlik olarak yeniden üretilmiştir. Sonuçlar değerlendirildiğinde, kavramların katılımcı öğrencilerde bir takım karşılığının olması, eğitim bahsinde geçen formel, informel ve nonformel eğitimlerden elde edilen bilgilerin bir neticesi olarak görülebilir.

Bu kategoride ikinci aşamada ise; katılımcı öğrencilerin kişisel kimliklerini nasıl tanımladıkları anlaşılacak istenmiştir. İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi katılımcı öğrencilerinin kendi kimliklerine dair yaklaşımlarına bakıldığında, birçoğunun kendi kişilik ve karakteristik özelliğini öne çıkardığı tespit edilmiştir. İkinci olarak dini inançları üzerinden kimliklerini inşa ettikleri gözlenmiştir. Kız öğrenciler kimliklerini açıklarken açık ve net cümleler kullanmış, duygusal yönlerini rahat ifade etmiş, kişisel kimliklerini gündelik hayatta deneyimledikleri üzerinden yansıtmışlardır. Erkek öğrenciler ise, kimlik kavramına getirdikleri tanımlarından yola çıkarak kişisel kimliklerini ifade etmiştir. Erkek öğrenciler, kız öğrencilerin gündelik deneyimleri üzerinden kimliklerini açıklama yaklaşımından farklı olarak bu deneyimlerden edindikleri sonuçlara odaklanmış ve sonuçları bireysel yaklaşımları çerçevesinde yorumlamışlardır.

Fakülteler nezdinde tanımlar ele alındığında, iletişim eğitimi alan kız öğrencilerin, kişisel kimlik tanımlamalarında yoğun şekilde dine vurguda bulunduğu görülmüştür.

Katılımcı öğrencilerin genelinde olduğu gibi İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı kız öğrenciler, kişisel kimliklerinin aktarılmasında gündelik hayat içerisinde karşılaşılan olayların, geçmiş yaşantıların, tecrübe ve deneyimlerin kendilerinde bıraktığı izlerden yola çıkarak tanımlamalarda bulunmuştur. Kimliğin, olumsuz yaşantılardan etkilenmesi, kişinin kimlik tanımlanmasını doğrudan etkilemektedir. Yaşanan olumsuzluklardan kurtulma adına bulunan çözümlerin zaman içerisinde kimliğin bir özelliği haline

dönüştüğü anlaşılmıştır. Bu anlamda katılımcı öğrencilerin buldukların çözümün psikolojik gereksinimler ve dinsel gereksinimler çerçevesinde biçimlendiği görülmüştür. Örneğin Ela (23, İletişim Fakültesi ö.), önceki yıllarda ailevi bir probleminden dolayı⁵ kimliğini tanımlarken iyi ve kötü ayırımına gidememe korkusuna değinmiştir. Yaşanılan negatif olayların etkisini atmaya çalışan Ela, bu durumu kişisel kimlik tanımına doğrudan aktarmıştır:

Neşeli, ruhsal olarak bir inişli bir çıkışlı olan, bazen mutlu, bazen mutsuz bir insan olarak tanımlayabilirim kendimi. Bir görüntünün içine sığınan, duyguları olan iyiyi ve kötüyü ayırt etmeye çalışan, pozitif olmaya çalışan, hayatı yokuşlarıyla sevmeye çalışan bir insan olarak tanımlayabilirim.

Ela gibi Ekin de, yaşadığı bazı problemler üzerinden ötekileştirmeye karşıt bir şekilde kişisel kimliğini kurgulamış, sahip olduğu dini inanç sistemi çerçevesinde kazandığı kişilik özelliklerini kimliği üzerinden ifade etmiştir:

Herhangi bir ayrımcılığa giren bir insan değilim; bu ırkta olsun, dinde olsun, hani dini farklı olan bir insanı da alır karşıma, hani onu da dinleyebilirim. Ona aykırı bir şey de söyleyemem. Yani her insanla insan, yani çocukla çocuk olabileceğim, büyükle büyük olabileceğim, her insana her ırktan, yani sadece kendi işte mesela sadece kendi ülkemdeki insanlardan değil de, dışarıdan gelebilecek insanlar, mesela Suriye’de ki insanlar vs. hani onları yadırgamam dışlamam. Onları da kendi kimliğimden, yani sahip olduğum inanç sisteminden dolayı bunların hepsine tabiyim öyle diyeyim. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Kişisel kimliklerin tanımlanması esnasında bazı katılımcı kız öğrenciler, sahip oldukları dini kimliklerine değinmiş, dine bakış açıları üzerinden karakterlerine yansıyan durumları yorumlamışlardır. Bu öğrenciler din olgusunu, kimliğin değişmez yönü ve kimliklerinin belirleyicisi olarak görmüşlerdir. Öğrencilerin aktarımlarında bir diğer dikkat çekici ifade de, kimliklerin din üzerine inşa edildiğinin beyan edilmesidir:

Şunu söylemekten çekinmiyorum. Müslüman bir kimliğe sahip olduğumu düşünüyorum. Ya da o kimliği kazanmak için birçok çaba içerisindeyim. Belki kimileri doğuştan kimlik vardır ya da kimliğimiz bellidir der, ama ben bir kimlik belirledim, ona göre yaşamak istiyorum, ona göre çalışmak istiyorum. Müslüman bir genç diyebilirim hatta Müslüman bir moneteist, öyle düşünüyorum. Sadece dini kimlik olarak değil, ama ben şuna inanıyorum dini kimliğimizi en azında ben Müslümanlar için söyleyeyim, biraz daha vicdanen düşünmeye, rasyonel olmaya, moneteist olmaya, olaylara biraz daha insancıl bakmaya ittiğini düşünüyorum. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Ben Müslüman bir ailenin çocuğuyum şuna kadar da ailemin bana verdikleriyle yaşıyorum ama okuduktan sonra annem gibi, babam gibi bazen de çevrem gibi düşünmemeye başladım. Sorguluyorum, araştırıyorum. Ben Müslüman, okumayı seven, araştırmayı seven, her şeye sığ gözle bakmayan, adetlerin, geleneklerin, göreneklerin bazılarını uyan bazılarını da saçma bulan biriyim. Bir dini inanca sahibim ve o inanç dogmadır. Dogmadır

⁵ Öğrencinin izni olmadığından dolayı yaşanan olay aktarılmamıştır.

değişmez, Müslüman kimliğimle o konuda araştırma gütmüyorum. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Kız öğrenciler arasında kişisel kimlik ile alakalı ilgi çekici bulunan cevaplardan biri de; sahip olunan kişisel kimlik ile sosyal kimliğin çatışmasına yönelik cevaptır. Bireysel kimliğin sosyal kimliğin gerisinde tutulması ve bireysel kimliğin sosyal ortamlarda konumlandırılmayışı, birçok bireyde olduğu gibi bu öğrencide de karmaşaya neden olmuştur. Sorgulamayı da beraberinde getiren bu durum, kişisel kimliğe bir tanım getirilmesinde sorun olarak ortaya çıkmıştır.

Benim kimliğim karmaşık bir yapıda çünkü ben sürekli olduğum ortamı sorguluyorum. Acaba ben buraya uygun muyum? Diye bir sorgulama içerisine giriyorum. Sonrasında içerisinde bulunduğum toplumun geleneksel davranışlarına bakıyorum. Onların yaptıkları ile benim yaptıklarım arasında doğruyu bulmaya çalışıyorum. Bazen bazı arkadaşların siyasi kimlikleri ile karakterleri benzer durumdalar. Ama ben kendimi bir siyasi görüşe yakın hissedemiyorum. Birçok doğrum vardır ama bir tane yanlışım hepsini götürüyorsa, diye sürekli bir karmaşa içerisindeyim. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde eğitim alan katılımcı erkek öğrenciler, kız öğrencilerden farklı bir kimlik tanımlama yoluna başvurmuşlardır. Nitekim öğrencilerden bazılarının, ilk soruda yöneltilen kimlik kavramını, sahip oldukları kişisel kimlik özelliklerinden yola çıkarak cevapladıkları anlaşılmıştır. Bu öğrencilerin kişisel kimlikleri ile ilgili belli bir bilince sahip oldukları söylenebilir:

Yani kendimi ve kimliğimi yaşadığım yerden coğrafyadan farklı şey yapamam. Yani yaşadığım çevre mesela Malatya. Malatya'da yaşayan bir insanla, mesela İstanbul'da yaşayan bir insanın, bir gencin mesela üniversite çağındaki bir gencin, hayalleri planları bir olamaz. Hem zihniyetten dolayı, hem nasıl diyeyim coğrafi konumdan dolayı, aynı olamaz dolayısıyla benimki de burada yetiştiğim için buraya göre oluşmuş. Somut olarak tabii biraz daha kapalı biraz daha muhafazakâr batıya göre yani içinde bulunduğumuz toplumdan dolayı. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yani şöyle genel bir kimlik tanımı yapmak gerekirse milliyetçi sağ bir kimliğe sahip olduğumu düşünüyorum bununla da gurur duyuyorum. Mutluyum da ve bence tüm Türkiye Cumhuriyetindeki gençlerin bu şekilde bir kimliğe sahip olması gerekiyor. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Yaşanılan dünyanın kaçınılmaz bir gerçeği olan 'değişim', kimlikleri de etkisi altına almaktadır. Bazı katılımcı öğrenciler, kişisel kimliklerini ortaya koyarken değişimin etkisine ve önemini göz önünde tutmuştur. Örneğin Fatih (22, İletişim Fakültesi ö.), lisans eğitimi üzerinden kişisel kimliğini tanımlayarak hayatında birçok şeyin eğitim ile birlikte değiştiğinin altını çizmiştir. Bu anlamda en büyük değişimin din anlayışında yaşandığı görülmüştür. Kırsal hayatın kapalı kültürel ortamından uzaklaşmanın kimliğin değişimine zemin hazırlaması, geleneksel olandan modern olana hızlı bir dönüşü

beraberinde getirmiştir. Fatih için bu durum, huzursuz edici ve kimliğinde kalıcı etkiler bırakacak bir dönüşüm olmuştur.

Üniversiten önce daha çok aileye bağlıydım. Ailenin bana öğrettikleri, dini bilgiler doğrultusunda hareket ediyordum. Şimdi daha çok serbest takılıyorum, daha biraz uzaklaşmışım. Bir köylü çocuğuydum ve orda daha çok doğayla iç içeyken, ailemizin gelenek ve göreneklerine bağlıyken şimdi ona bağlı değilim. Çevrenin etkisiyle de bundan uzaklaştım. (Fatih)

Ancak değişimin her zaman olumsuz karşılanması söz konusu değildir. Sabit bir kimlikten dinamik bir kimliğe geçişin olumlu taraflarını aktaran Osman (26, İletişim Fakültesi ö.), bu durumun kimliğin değişmez haline aşırı bağlılığın önüne geçmesi adına olumlu olduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda kişisel kimliğin geleneksel dönemin atanmış kimliğine karşıt konumlandırılması gerekliliği vurguda bulunulmuştur:

Değişim taraftarı olduğum için sürekli değişebileceğimin farkındayım, sürekli değişmesi gerektiğini düşünüyorum. Sabit bir kimlik belki iyi bir şeydir, ama çok aşırı saplantılı, abartılı bir kimlikten uzak kalmaya çalışıyorum ve bazı şeyler hariç, böyle düşünüyorum. (Osman)

Kişisel kimliğe yönelik İlahiyat Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin yaklaşımında ilk beklenti, dini tabanlı kişisel kimliklerin tanımlanacağı yönündedir. Özellikle din eğitiminin yoğun olarak verilmesi, beklentiyi arttıran en önemli faktörlerden biridir. Ancak görüşme verileri incelendiğinde, sadece erkek öğrencilerde dini kimliğin ön plana çıkarıldığı görülmektedir. Kız öğrencilerin kimlikleri ile ilgili daha çok kişilik özelliklerini öne çıkarıcı, ben merkezietçi bir kimlik ortaya koyduğu anlaşılmaktadır. Daha derin incelendiğinde, ben merkezietçi kimliğin tanımlanmasında yetişme tarzının yanı sıra, özgüvenli ve öz bilincin farkında olma durumlarının da etkisinin olduğu anlaşılmıştır. Potansiyeli tam olan insan modeline (Tekke, Coşkun, 2019) ait bu özellik, kimliğini çok iyi tanıyan, eğilimlerini, hobilerini, yeteneklerini tanımlayan bilen insanları tanımlamak için kullanılmıştır.

Kimliklerini gerçekleştirme için çaba harcayan ve farkındalıkları olan, sosyal yönlerini ön plana çıkararak, aile ilişkilerine vurguda bulunan ve kişisel tanımlamalarını diğer öğrenciler gibi doğrudan olmasa da dolaylı olarak dini değerler üzerinden kurgulayan katılımcı kız öğrencilerin kullandığı kişisel özelliklerini içeren keskin ifadeler dikkat çekmiştir:

Reel düşünen, akıyla ve mantıyla hareket eden bir insanım. Dini hassasiyete sahip olan, muhafazakâr bir ailede büyümüş, muhafazakâr bir şekilde yetişmiş bir bireyim. Düşüncülerim ve kararlarım benim için çok önemli. Kendimi çok rahat ifade edebilirim. Özgüvenim yüksektir genelde. Her ortamda hemen hemen her şeyi konuşabilirim. Çok sosyal bir insanım. Bilgiye yani ilime çok meraklıyım, çok açım. Araştırma yaparım. Okurum. Çok duygusalım. Bazı olumsuz özelliklerim de var tabii ki. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kendimin farkında olduğumu düşünüyorum. Ne istediğimi bence artık biliyorum. Daha gerçekleştirmemiş olsam da kimlik dediğiniz şeyi ama çabalıyorum bence. O yüzden önümde biraz daha zaman var. Fiziksel ihtiyaçlarımı karşılamamın telaşındayım ama bunun dışında dünyanın da farkındayım. Gerçekleri de görebiliyorum. Ama bunun için bir şey yapıyor musunuz? dersiniz, elimizi hala taşın altına koymuş değiliz. İnşallah şu an önümde öğretmen olacağım. Öğrencilerime rol model öğretmen olmayı, onlara katkı sağlamayı, onların yüreklerine dokunmayı isterim. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal olarak aktif olan biriyim. Okumaya çok önem veririm çok okurum. Gazete filan okumasam da kitap okumaya sosyal alanda çok önem veren biriyim. Aile çevreme çok düşkünüm ailemle vakit geçirmeye önem veren biriyim. İnanışlarım, değerlerime ve kültürüme uygun gördüğüm kişilerle kolay uyum sağlayabilen bir insanım. Konuşkan bir kişiliğe sahibim. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Toplumsal tasdik, bireyin kendini onaylamasında önemli etkenlerden biridir. Bireyin özgüvenine katkı anlamında da önem taşıyan toplumsal tasdik, bazı kız öğrenciler tarafından kişisel kimliğin yerine kullanılmıştır. Bu durumda öğrenci, kendini anlatırken toplumun belirlediği, istediği, tanımladığı kimliği öne çıkarmış ve öz iradesini ortaya koymamıştır:

İnsanların değerlendirmesine bakarım genel olarak. Beni nasıl değerlendirdiklerini önemserim. Elimden geldikçe iyi bir insan olmaya çalışırım. Yardımının dokunmasını isterim insanlara. Toplumun bana oluşturduğu bir kimlik var. Kendime göre var. Ailemin bana oluşturduğu bir kimlik var. Çok fazla kendim hakkında yorum yapamıyorum. İnsanların ne söyledikleri benim hakkımda diyeyim. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kız öğrencilerden sadece biri detaylı olarak kişisel kimliğinde dinin etkisine işaret etmiş, dini pratikler ile kişilik özelliklerini eşleştirmiştir:

Kendimi ve kimliğimi dindar olarak tanımlarım. Yani beş vakit namazlarıma dikkat ederim. Kuran okumaya dikkat ederim. Dedikodu yapmamaya, insanların kalbini kırmamaya dikkat ederim. İnsanlara yardımcı olmaya, hüsnüzan etmeye bu şekilde dikkat ederim. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat fakültesi okuyan erkek öğrenciler, kız öğrencilerden farklı olarak kimliklerini, din olgusu üzerinden ve milliyetçi-muhafazakâr eğilimler üzerinden açıklamayı tercih etmektedir. Ancak dini inançlar üzerinden kimliğin tanımının daha fazla yapıldığı görülmektedir. Kız öğrencilerin modern kimlik çizgisine yakın söylemlerinin aksine

erkek öğrenciler, gelenekçi, kültürel değerlere hassasiyet gösteren bir söylemi tercih etmişlerdir:

Kendi halinde olan bir insanım kimseye zararı olmayan kimseden de zarar görmek istemeyen birazda muhafazakâr bir kişiliğe sahibim. Milliyetçi muhafazakâr diyelim. Kendi halimdeyim kimseye bir zararımız olmadı bugüne kadar. Dıştan beni gördüklerinde farklı diyorlar sonra da beni tanıdıklarında çok farklı olduğumu söylüyorlar. Böyle farklılıklarım var. Dıştan görüldüğü gibi biri değilim. Beni tanıyan daha iyi tanıyan daha iyi bilir yoksa beni tanımadan dışardan çok açıklayıcı ya da benim karakterimi gösterecek tavırlar ya da sözler söyleyebilirler. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tek kimlik değildir. Müslümanım demekle yetinmem. İnsanlığa katkısı olacağına dair ümitlerim var. Bulunduğu mensubu olduğu milletle bölge ile gurur duyan birisi (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Müslüman bir çevrede yetişmiş bir bireyiz, girdiğimiz ortamlar muhafazakâr ortamlar, bazen hatalarımız yanlışlarımız olsa da bu kimliğe uymaya çalışıyoruz. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlginç bulunan cevaplardan biri kimliğin muhafazakâr tanımı üzerinden ortaya konulmasıdır. Dini kimliğin din olgusundan ziyade muhafazakâr kavramı üzerinden tanımlanması, dolayısıyla kavramın kapsamına farklı unsurları da eklemektedir. Nitekim bu doğrultuda görüş bildiren öğrencinin aktarımına bakıldığında, bölgesel şartlar, aile ve sosyal çevre dokusunu, muhafazakârlık çatısı altında eşleştirmiş olduğu görülmüştür:

Doğu Anadolu'da yaşadığım için biraz daha muhafazakâr; hem aileden dolayı hem de çevreden dolayı, özellikle Malatya gibi bir yer. Malatya derken Elazığ vs. birbirine yakın kültürler içermesi yani. Mesela batıya gittiğimiz zaman, bir giyim kuşamı biraz daha hor gören, bize göre yakışmayan şekilde olduğunu düşünüyorum. Daha muhafazakâr bir kimliğe sahibim. Çok aşırı uç isteklerim yok. Daha orta halli olmayı dinin gereği olarak gördüğüm için orta halde olmaya çalışıyorum. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Özet olarak kimlik ve kişisel kimlik tanımlamalarında katılımcı öğrenciler, daha fazla benliği ifade eden ve kişisel özellikleri içeren yönlere değinmiş olmakla birlikte özellikle İlahiyat Fakültesinde okuyan kız öğrencilerin ve İletişim Fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin kişisel kimliklerine, dini inançlarını fazla yansıtmadıkları görülmüştür. Diğer katılımcı öğrenci gruplarının ise kimliklerini doğrudan din üzerinden tanımladıkları görülmüştür.

3.2.2.2. Dindarlık Tanımları ve Dinin Kimlikle Etkileşimi

Bu bölümün ikinci alt kategorisinde, gençlerin dindarlık (dini gelişim seviyesi) tanımlaması ve sahip oldukları kimliklerine yansıtmada etkili olan mekanizmalarının

neler olduğu incelenmiştir. Dinin kimliği kuşatan yapısı, bireyin yaşam alanına tümüyle etki etmektedir. Din olgusu; etik anlayış ve ahlaki sorumluluklar çerçevesinde, seçilen yaşam tarzının tatbikini, sosyal ilişkilerin kurulmasını, kişisel iç dünyanın tanzimini, dini anlayış sonucu seçilen ibadetlerin yerine getirilmesini, dünya görüşünün oluşturulmasını kısaca hayatı sistemli olarak şekillendirmektedir. Ancak insanın bu sistemli yapıyla olan ilişkisi, takındığı tutumları, sahip olduğu din anlayışı ve dine yaklaşımı dindarlık algısı ile ilgili doğrudan ilişkilidir.

Hâlihazırda dindarlığın anlaşılması adına birçok akademik çalışma yapılmaktadır. Ancak bu çalışmaların neticesinde ortaya çıkmış olan dindarlık yaklaşımlarının çeşitliliği, dindarlık olgusuna kesin yargılarla yaklaşmayı da güçleştirmektedir. Dindarlığa dair anlaşılır bir tanım yapmak gerekirse, Okumuş tarafından geliştirilen tanımı sunmak mümkündür. Okumuş (2006, s.21), dindarlık tanımında, bireyin inanişından yola çıkarak ortaya koyduğu tüm dini eylemler, dini tutumlar ve deneyimlerin bütününe vurgu yapmaktadır. Ancak dindarlık kavramının bütün insanlığın inanişi bağlamında bir içerik barındırması, kesin ve sınırları belirli bir tanımın yapılmasını yine güçleştirmektedir. Bu anlamda dindarlığın, bireyden bireye değişen algısının somut olarak ortaya konmasına odaklanılmış ve buna yönelik bir takım ölçütler geliştirilmiştir. Bu ölçütlerden en önemlileri; çalışmanın teori kısmında da aktarılan Allport (1967)'a ait 'iç dindarlık' ve 'dış dindarlık' ölçütü ile Stark ve Glock (1968) tarafından tasarlanmış olan dindarlığın beş boyutu ölçütleridir. Bu çalışmada hedef, ölçek geliştirmek ya da ölçek kullanmaktan öte, iki spesifik alanda eğitim alan öğrencilerin dindarlık anlayışları ve sahip oldukları bu anlayışı kimliklerine nasıl yansıttığını anlamaktır.

Çalışmada; İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin kendi dindarlıklarını nasıl betimledikleri, dindarlık anlayışlarını kimliklerine nasıl yansıttıkları ve dindarlık anlayışına katkıda bulunan kaynakların neler olduğuna dair bulgular incelenmiş ve analiz edilmiştir.

İletişim Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin cevapları incelendiğinde; kendilerini dindar olarak tanımlamada çekinceler gösterdikleri ve 'eksik dindarlık', 'ruhen dindarlık', 'pratikte dindarlık' gibi literatürde olmayan bir takım tanımlamalar türeterek kendi dindarlıklarını betimledikleri görülmüştür. Ayrıca öğrencilerin, dinin sadece

pratikler olarak algılanmasının eksik olacağı ve zihnen de dindarlıkta bir bütünlüğün sergilenmesi gerektiği yönünde düşüncelere yer verdikleri gözlemlenmiştir.

İletişim Fakültesi'nde okuyan katılımcı öğrenci gruplarının tamamına yakınının, öz eleştirilerini yapmış oldukları, dini vazifeleri tam yerine getirememeye, zihniyet anlamında dindarlığı tam olarak kavrayamama gibi nedenlerle kendilerini eksik gördükleri anlaşılmıştır. Bu bağlamda bazı katılımcı kız öğrenciler, yaklaşımlarını aktarırken kendilerine özgü tanımlamalara yönelmişlerdir. Özellikle dindarlık durumunu izah etmede ya da dindarlığı tatbik etme anlamında güçlü ve zayıf yönlerini karşılaştırmada kavramsal türetme ve betimlemelere gidildiği gözlemlenmiştir:

Bedenen dindar olarak tanımlayamasam da nefis dairesinde pek buna uygun olmadığını düşünsem de ruhen dindar bir insan olduğumu düşünüyorum. Fiziksel olarak dinin getirisini uygun olmadığını söylüyorum ama çoğu dinsel kavramı içimde daha çok yoğun hissettiğimi düşünüyorum. İçsel anlamda yaşadığımı düşünüyorum. (Ela, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Tam olarak değil. Çünkü tamamen dini vecibeleri yerine getiremiyorum. Bazen kendimi rahat hissediyorsam açıp Kur'an-ı Kerim okuyorum. Bazen de vakitleri kaçırmadan kılmak istiyorum ama vakitleri kaçıyorum. Etrafıma bakıyorum bazıları çok kapalı giyinmiştir ama ben öyle rahat edemiyorum bu şekilde rahat ediyorum. Ama kendimce dinimin istediği şekilde giyinmiş miyim diye bakıyorum ve bir yerim açık değil yani istenildiği gibi kapalı. Her dönem değişen bir takım dini görüşler ve düşünceler var. Çok dindar olan insanlar var mesela, sabah akşam ibadet ediyorlar. Kendime bakıyorum yeri gelmiş yalanda söylemişim yeri gelmiş dedikodu da yapmışımdır. 'Kalkıp namaz kılsam kabul olur mu?' diye arada kalıyorum. Yani yarı dindar, yarı dindar olamayanlardanım 'arada kalmışlardanım. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Dindarlığa yönelik kendi deneyimleri ve gözlemleri üzerinden bir takım yaklaşımlar edinmenin, mensubu olunan dinin içeriğine ters düşen içerikler barındırma ihtimalini taşıması bireyin araştırma ve bilinçli yorumlarda bulunma zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla sahip olunan din ile ilgili eğitim alternatiflerine başvurulması önemli bulunmuştur.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin, dindarlık tanımlamalarına dair ortak sahip oldukları düşüncelerden biri; içinde yaşanan dönemsel şartların tam manasıyla dindar olmaya engel olması yönündedir. Bu bağlamda Handan (30, İletişim Fakültesi ö.), söz konusu bu dönemde, tam anlamıyla dini bir hayat sürmenin mümkün olmadığını iletterek, bu nedenden ötürü muhafazakâr çizginin uzağında olduğunu ve kendisini dindar olarak tanımlayamadığını ifade etmiştir:

Hayır. Muhafazakâr değilim, dindar da değilim ama kendimce Allah'ın emir ve yasaklarına bir şekilde uymaya çalışıyorum. Dindar demek Allah'ın emir ve yasaklarına dört dörtlük bağlı olmak demek. Bu çağda da öyle bir şey olacağını kendi açımdan düşünmüyorum yapamam. Bazı şeylerden soyutlama çalışıyorum kendimi bazen namaz kılmaya, başörtümü örtmeye çalışıyorum ama dört dörtlük değil. İnançlı ama dindar değil.

Handan'ın ve Handan ile paralel düşünen diğer katılımcı öğrencilerin, temelde zorluk yaşadığı durum; sahip olunan dindar kişiliğin gündelik hayata yansımada modern sosyal yapı ile çatışması ve bu yapıya göre dönüşmeye başlamasıdır. Ayrıca son zamanlarda dijitalleşmenin gündelik hayatın her aşamasına yayılması, bireylerin yaşam tarzlarını da dönüştürmüş, dindarlık pratiklerine dair algılarını da etkilemiştir.

Dindar olma anlamında öz eleştiride bulunan diğer kız öğrencilerde, dindarlık anlamında yoğun bir sorgulama ve kendilerini hesaba çekme durumu gözlemlenmiştir. Bu öğrencilerde; dindarlık için bir çaba harcandığı ama pratiklerin gerçekleştirilmesi anlamında bir eksikliğin söz konusu olduğu belirtilmiştir. Dindarlığı temsil eden ibadetlerin eksikliğine dair ifadelerin geneli değerlendirildiğinde; ibadetlerin yapılması anlamında noksanlığın yaşanması ve iç dünyada ibadetleri anlamlandırma anlamında sıkıntıların yaşandığı, bu durumun ise katılımcı kız öğrencilerin çoğunda çelişki içeren duyguları beraberinde getirdiği anlaşılmıştır.

Bireysel anlamda yaşanan dindarlığa dair betimleyici tanımların yanısıra toplumun genelinde hakim olan dindarlık anlayışına yönelik eleştirel yaklaşımlar da dikkat çekmiştir. Yenilikçi bir din anlayışını benimseyen çevrelerde yoğun olarak karşılaşılan bu durumda, gelenekçilik olarak adlandırılan geldiği köklere bağlı din anlayışının tamamen reddedildiği görülmüştür. Bu görüşü savunan bir katılımcı öğrenci, aynı şekilde kendisinin de toplum tarafından dindar sayılmadığının farkında olduğunu dile getirmiştir. Bu yaklaşımı benimseyen ve dindarlığını olumlayan sadece bir öğrenciye rastlanmıştır. Bu öğrenci, iletişim eğitimi alan diğer katılımcı kız öğrencilerden farklı olarak kendi görüşüne göre dindar olduğunu ifade etmiştir:

Toplumdaki inanca göre hayır. Çünkü toplumda yaygın olan geleneksel din gibi düşünmüyorum ve onlar gibi de yaşamıyorum. Yaşamamaktan da çekinmiyorum. Toplumumuza göre evet dindar bir insan olmayabilirim ama kendi inandığım öğretilere göre evet öyle olduğumu düşünüyorum. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Katılımcı erkek öğrencilerin dindarlık yaklaşımına geçmeden önce görüşmeler esnasında tecrübe edilen bir durumu ifade etmekte yarar vardır. İletişim fakültesi kız öğrencileri, sosyal ortama uyum sağlamada, kendini ve duygularını ifade etmede, erkek

öğrencilere göre daha net tavırlar sergilemişlerdir. Erkek öğrenciler ise; dindarlık sorusuna verilen cevaplardan da anlaşılacağı üzere, kız öğrencilere göre daha kapalı ve kısa cevaplar vermeyi tercih etmiştir. Dindarlığın biraz da özel hayata yönelik yorumu içermesi de, erkek öğrencilerin cevaplarında daha kapalı ifadeler kullanmalarına neden olmuştur.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı erkek öğrencilerin dindarlığa dair yaklaşımı ele alındığında, tamamının kız öğrencilerle paralel bir şekilde dindarlık anlamında eksikliklerinin olduğunu beyan ettikleri görülmüştür. Sadece iki öğrenci, dindar bir yapıya sahip olduğunu dile getirmiştir. Kendini eksik bulan öğrenciler, kız öğrencilerde olduğu gibi dini bütüncül bir anlayışla hayatlarında yer veremediklerinin altını çizmiştir. Dindarlığı zihniyet bağlamında değerlendiren öğrenciler, pratiklerin yanında, düşünce dünyasında da dindarlık tanımına uygun bir halin olması gerekliliğine inanmışlardır. Pratiklerin uygulanması ve zihniyet anlamında dindarlığın içselleştirmesi, öğrencilerin tam anlamda dindar olmak için kendileri namına belirledikleri kriterlerdir.

Görüşler çerçevesinde değerlendirmeler yapıldığında, ilk olarak ibadet yönündeki eksikliklerin öğrencilerde dindarlığın eksik yaşanması anlamında rahatsızlığa neden olduğu gözlemlenmiştir. Bu eksiklik, öğrencilerin kendilerini dindar olarak tanımlamamalarına zemin hazırlamıştır.

Dindar biri değilim. Ailem dindar da olsa, bu devirde kendime dindar diyemem. Cuma namazına gideriz. 5 vakit namaz kılan birisi değilim. Cuma namazı, bayram sabahları namazı, cenaze olursa cenaze namazı... Yani kendime dindar diyemem. Haksızlık olur. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Yok tanımlamam. Dindarlığın yüzde 50'si namaz oluyor. Namaz kılmayınca da çokta dindar olduğumu söyleyemiyorum. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Dindarlık tanımlaması kişiden kişiye değişen bir yaklaşım içermektedir. Toplumsal düzlemde dışsal dindarlık yani sadece dıştan gözlemlenen durum, hal ve hareketlere göre dindarlık yargısı ağır basarken (Arslan, 2011, s. 58), kişisel anlamda değerlendirme yapıldığında, düşünce ve icraat bütünlüğü içerisinde dinin gereklerinin yerine getirilip getirilmediğine dair bir muhasebe ile varılan kişisel dindarlık anlayışı ortaya serilmektedir. Ancak dindarlığın belirli bir ölçek ya da kritere bağlanamayışı ya da bunun mümkün olmayışı, bazı katılımcı öğrencilerin bu durumu aşırı iddialı olarak karşılmasına ve eleştirel yaklaşmasına neden olmuştur. Bu anlamda kendini dindar olarak tanımlayanların, dış görünüşte bir dindarlık tanımına zemin hazırlayan, egolu ve

gösterişi seven insanlar olarak nitelendirilmesi söz konusu olmuştur. Bu eğilime sahip olan bazı katılımcı öğrencilerin, kendi dindarlıklarını tanımlamaktan kaçındığı gözlemlenmiştir:

Hayır, kim dindardır ve kime göre dindar. Kendimi dindar olarak belirlemem için egolu olmam lazım, egolu olmayan adam kendine dindar demez. Gösteriş içinde olmayan adam da kendine dindar demez. Kendine dindar diyebilmen için bunların bir araya gelmesi lazım, ego, kendini tatmin etme, gösteriş. (Utku,22, İletişim Fakültesi ö.)

Aslında dindarlık kavramını neye göre tanımlıyoruz söylüyoruz o önemli aslında hani dindar olmak hani ibadetlerini, inancını yerine getirmekse mensubu olduğum dinin, dindarım ama hani zihniyet olarak dindarlık, o zaman ibadetler konusundaki gibi net değil ama ibadetler eğer, dindarlık eğer ibadetse dindarım diyebilirim evet. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Kendini dindar olarak tanımlayan iki öğrenci değerlendirildiğinde ise, bu öğrencilerin tebliğde bulunma ve dindar olmak için çaba gösterme üzerinden dindarlıklarını tanımladıkları göze çarpmaktadır. Akif (24, İletişim Fakültesi ö.), güncel bir toplumsal sorunun dini açıdan nasıl yorumlandığına yönelik deliller sunarak tebliğde bulunduğunu belirterek dini pratiklerin tatbikinden daha çok, dindar bir zihniyet ve düşünce yapısını ön plana çıkarmıştır. Emir (25, İletişim Fakültesi ö.) ise, ortaya koyduğu dindar olma çabasının, dindar olarak tanımlanmak adına yeterli bir neden olduğunu vurgulamıştır:

Tanımlarım. Dün akşam arkadaşlarım ile tartışma konusu oldu. Arkadaşlarım LGBT konusunda onların özgür olmasını normal karşılıyorlar. Ben de İslami kanunlara ve Kur'an-ı Kerim'deki hükümlere göre, Lut kavmi gibi olduklarını söyledim. Sonuçta, toplumun yapısını bozan bir durum olduğunu yüksek ses ile ifade ettim. (Akif)

Kesinlikle tanımlıyorum. Yani dindar bir insanım yani daha doğrusu dindar olmaya çalışan bir insanım. (Emir)

İletişim Fakültesinde eğitim gören katılımcı öğrencilere yönelik genel değerlendirme yapıldığında, öğrencilerin tamamına yakınının kendini dindar olarak tanımlamadığı görülmüştür. Katılımcı öğrenciler, dindar olmak için ibadetleri yerine getirme ve zihniyet anlamında bir dindarlık anlayışına sahip olma şartlarına sahip olmanın gerekliliğine güçlü bir şekilde vurguda bulunmuşlardır.

İlahiyat okuyan katılımcı öğrencilerin dindarlık tanımlarında, kendilerini eksik dindar olarak tanımlama, ibadetleri tam anlamıyla yerine getirememe, içinde yaşanan modern dönemin özelliklerinden dolayı tam dindar olamama gibi cevaplara rastlanılmıştır. Bu yönüyle İletişim eğitimi alan katılımcı öğrencilerin cevaplarına yakın söylemler ortaya

çıkıştır. Ancak İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin, aldıkları yoğun din eğitiminin etkisinden dolayı farklı bir dindarlık yaklaşımına sahip olması ve İletişim eğitimi alan öğrencilere göre İlahiyat Fakültesinde eğitim gören öğrencilerin, ibadetleri gerçekleştirmeye dair yaklaşımlarda farklı bakış açılarına sahip olmaları (örneğin dini pratikleri yerine getirme usulleri ve seviyeleri) söz konusudur. Dolayısıyla birbirinin tam zıttı anlayışlar tarafından kurgulanmış olan eğitim içeriklerine tabi olan öğrencilerin, dindarlık tanımlamaları, algılamaları ve söylemlerinin dayanakları, niteliksel anlamda farklılık göstermiştir. Akademik anlamda yapılan çalışmalar incelendiğinde, destekler biçimde sonuçlara sahip çalışmaların var olduğu görülmektedir. Örneğin Yapıcı (2006, s. 107) tarafından gerçekleştirilen bir çalışmada, din eğitiminin yoğun olarak verildiği ilahiyat fakülteleri hariç, diğer fakülte ve bölümlerde öğrenim görme ile dindarlık arasında genelde ters yönlü bir ilişkinin söz konusu olduğu kaydedilmiştir. Çalışmamızda, yukarıda açıklanan bulgular, söz konusu çalışmayı destekler mahiyettedir.

İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin verdiği cevaplar ele alındığında, katılımcı kız öğrenciler ve erkek öğrenciler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kız öğrenciler, ibadetleri arttırma anlamında eksikliklerinin olmaları, dindar olmak için gerekli olan düşünceleri hayata geçirememeleri anlamında kendilerini eksik dindar olarak tanımlamışlardır. Kendini kesin bir dille dindar olarak tanımlayan kız öğrencilerde ise, temel dayanakların aile, bireysel algı ve rol model edinimi üzerine inşa edildiği görülmüştür.

Dindarlık açısından eksikliğini söylediğini söyleyen kız öğrencilerin dindarlığa vurguda bulunurken oran vermesi, dikkate değer bulunmuştur. Mesela, Mualla (23, İlahiyat Fakültesi ö.) dindar kişiliğini, hedeflediği Müslüman kadın profili üzerinden tanımlamış ve hedefin gerisinde kaldığını yüzdeler bir oran üzerinden açıklamıştır. Aynı şekilde tam anlamıyla dindar olamadığını ifade eden Özlem de (24, İlahiyat Fakültesi ö.), dindarlığını yine oransal olarak belirtmeyi tercih etmiştir. Bu oranların ortaya konulmasında dayanak olarak herhangi bir kıstasın, oranın, ölçünün verilmesi söz konusu olmamakla beraber öğrencilerin görüşme esnasında düşünerek afaki rakamlar verdikleri gözlemlenmiştir:

Yüzde 40 dindarım. Bir çıtam var oraya yetişmiyorum. Gerideyim. Çıtam dindar birer Müslüman kadında bulunması gerekenler özellikler ne ise onlar. (Mualla)

Hayır. Bu biraz cesaret isteyen bir şey. Tabii ki günün koşullarının etkisi de baya var. Ama o kadar da kötü olduğunu söyleyemem. Yüzde 65–70 diyebilirim buna. Tam net bir şey diyemiyorum. Teorik kısımlarını yaptığımı düşünüyorum. Yeteri kadar olmasa da artırmaya çalışarak yapıyorum diyebilirim. Daha fazla araştırmaya da çalışıyorum aslında. (Özlem)

İlgi çeken cevaplardan bir diğeri, iletişim fakültesi öğrencilerinde olduğu gibi içinde yaşanılan döneme atıfta bulunarak tam anlamıyla bir dindarlığın zorluğuna değinilmiş olmasıdır. Bu anlamda modern dönemin olumsuz etkisinden dolayı dindarlığın içselleştirilememesi durumu göze çarpmıştır:

Hayır. Yaşadığım çevre, çağ bile insanın dindarlığını etkiliyor. Tamamen yapamıyorum. Üstüme giydiremiyorum. Uğraşsanız da giydiremiyorsunuz. (Demet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dindarlıkta eksik yönlerin bilinci ile rol model edinimi birçok bireyde olduğu gibi katılımcı öğrencilerde de gerçekleşmiştir. Algılanan ve hedeflenen dindarlığa erişim anlamında özdeşim kurabilecek ya da rol model olarak alınabilecek bireylerin varlığı, bazı katılımcılarda güven teşkil etmekte ve tedirginlikleri azaltmaktadır:

Elbette herkesin eksikleri var ama kendimi tamamlamaya çalışıyorum. Kendim üzerinde oynamalar yapıyorum desem yeridir. Karşıdakinin davranışını örnek alıyorum mesela bunu yapmayacağım diye ya da tam tersi. Böyle bir insan olmalıyım diye. Gerek dini anlamda gerek kişilik anlamında. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bireyde mevcut olan dindarlığın kuvvetinin derecesi, en başta aile olmak üzere, akrabalar, arkadaşlar, çevre, eğitim gibi kaynakların yapısı ve birey için ifade ettiği önemi ile yakından ilişkilidir. Gençlik döneminde yüksek öğrenim ile birlikte dindarlığın farklı boyutlarının vücut bulduğunu söylemek mümkündür. Bilginin kazanılması, deneyimlerin yaşam sahasında sergilenmesi, yeni deneyimlerin kazanılması gençlik döneminde sıklıkla yaşanmaktadır. Bu bağlamda katılımcı kız öğrencilerin kendilerini dindar olarak tanımlamasında, eğitimin yol açtığı bu yenilikler etkili görülmüştür:

Tanımlarım hocam. Öncelikle dediğim gibi muhafazakâr bir ailede yetiştiğim için öyle geldi. Yani hamdolsun annem babam ailem ve akrabalarım tarafından güzel bir şekilde yetiştirildim. Ben de bildiğim kadarıyla dini öğrendiğim kadarıyla yaşamaya çalıştım ve gayret ettim. Bir süreden sonra üniversiteye başladıktan sonra artık kendim bir şeyleri öğrenmeye başladım. Dine kendim daha çok yatkın olmaya başladım. Bizzat okuyarak, araştırarak, konuşarak, münazara ederek bir şeyleri öğrendim. Aslında daha gerçek bilgilere ulaştım. Bu da aslında yaşantıma çok fazla etki etti. Bu çerçevede kendimi dindar olarak tanımlıyorum yani kısmen. Aslında dindarlığın çok fazla boyutları var. Ben çok düşük bir seviyede de değilimdir, çok yüksek bir seviyede de değilim. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan katılımcı erkek öğrencilerin dindarlığa farklı boyutlarda yaklaştıkları görülmüştür. Erkek öğrenciler, İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı erkek öğrencilerde olduğu gibi, zihin dünyasında tam anlamıyla yer edinmiş, akli ve mantığı temele oturtulmuş bir din anlayışını ve yaşayışını baz almışlardır. Ancak yine iletişim okuyan erkek öğrencilerden farklı olarak eksiklikleri, yerine getirdikleri ve yapılması gerekeni ile kendilerini dindar olarak tanımlamışlardır. Sadece üç öğrenci, dindar olarak tanımlamakta zorlanmışlardır. Ancak yine hatırlatmakta fayda vardır: İlahiyatçı öğrenciler, dinin temel kaidelerini yerine getirdiklerini ifade etmişlerdir. Sadece tam anlamıyla bütün emir ve kaideleri hayata geçirme anlamında eksiklerin olması nedeniyle dindarlık tanımlamalarında tereddütler yaşamışlardır.

Kendilerini tam anlamıyla dindar saymayan öğrencilerden ikisi, kendi dindarlıklarını betimlerken toplum tarafından tanımlanan özelliklerle kendi algıları çerçevesinde var olan dindarlık tanımlamalarını kıyaslamayı tercih etmiştir. Bu manada öğrenciler, toplumda var olan kültürel ve gelenekçi din anlayışına atıfta bulunarak, toplumun bu anlayışına göre dindar olduklarının altını çizmişlerdir. Ancak dindarlık bireyin kendisini nasıl gördüğü ile alakalı olduğundan bireyler kendilerini, toplumsal tanımlamalarının dışında tutmuşlardır:

Topluma göre tabi ki tanımlarım. Fakat geçmiş Müslümanlara göre baktığımda eksikim olduğumu fark ederim yani. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aslında çok dindar değilim. Toplum nezdinde ben dindar bir insanım. Ama ben kendimi öyle tanımlamam. (Faruk, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bazı katılımcı öğrenciler, ibadetler üzerinden dindarlıklarını değerlendirirken görünüş ile özde olanı kıyaslama yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede Berke (21, İlahiyat Fakültesi ö.), gündelik hayata geçirilen pratiklerden ayrı olarak düşünce, inanç ve ibadet anlamında bir bütünlüğü yakalayamadığından dolayı tam manası ile dindar olmadığını altını çizmiştir. Haktan (24, İlahiyat Fakültesi ö.) ise, gündelik yaşamında yerine getirdiği ibadetlere değinmiş ve kendini orta halli bir dindar olarak nitelendirmiştir. Bu anlayış, doğrudan ibadetler üzerinden kendini dindar olarak nitelendirme ile alakalıdır:

Evet. Allah'ın emrettiği şekilde yaşamaya çalışsan biriyim namaz kılma, oruç tutma, zekâtını verme iyi ol, gıybet etme tarzında şeyler yaptığım için dindarım. Benim anladığım şekilde üst düzey oluyor. Dünyadan biraz daha soyutlanmış olan, Allah'a bağlanmış olan, mesela ben rızık endişesi ara sıra taşıyabiliyorum ama dindar dediğim kesim taşımaz bence.

Allah'a tam bağıllık kuranlar, tam dindarlar. Ben tam bağılıyım diyemem hocam. İnşallah olurum. (Berke)

Kendimi yeterince dindar olarak tanımlayabilirim. Kendime göre gerekli gördüğüm ki onlar farz, ibadetler ve vacipler sonra sünnet yapabildiğim kadarını. Orta halli bir dindar olarak tanımlayabilirim ya da yeterince bir dindar olarak anlatabilirim kendimi. Yeteri kadar yaptığıma inanıyorum. Eksik kaldığımda bundan vicdan azabı duyuyorum. Yine tamamlamaya çalışıyorum, telafi etmeye çalışıyorum. O şekilde bir dindarlık görüşüm var. (Haktan)

Milli değerlerin tanımı toplumdan topluma değişmekle birlikte Ülkemizde milli değer olarak kabul edilen değerler arasında din, ahlak ve etik olguları da yer almaktadır. Katılımcı bir öğrenci, sahip olduğu dindarlık yönünü tanımlarken bu paralelde bir tanımlamada bulunarak milliyetçilik ve milli değerler üzerinden dini anlayışlarını ortaya koymayı tercih etmiştir:

Dini değerlerime çok düşkün biriyim, kendimi dindar olarak tanımlarım. Dinimizin buyruklarına, bize söyledikleri hususlara riayet etmeye çalışırım. İnanç noktasında herhangi bir şüphe duymayız. Olabildiğince birlik beraberliğimize, devletimize ve milletimize düşkün olmaya çalışıyoruz. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dindarlık tanımına yönelik İlahiyat Fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin, aynı fakültede okuyan kız öğrencilerden farklı olarak öne çıkardığı yönlerin geneline bakıldığında; toplum tarafından kabul edilen dindarlık, dini pratiklerin yerine getirilmesi ile kabul edilen dindarlık ve milli değerler üzerinden dindarlık özelliklerinin dindar olma kriteri olarak paylaşılması durumlarının öne çıktığı görülmüştür.

Katılımcı öğrencilerin geneline yönelik elde edilen ortak sonuç; dindarlık anlamında kişisel iç dünyada çatışmaların varlığına yöneliktir. Zihinsel dünyada var olan din anlayışının çoğunlukla ibadetler üzerine kurulu olduğu görülmüş, yaşamın bütününe yansıtılmasında ise sıkıntıların yaşandığı gözlemlenmiştir. Bu anlamda öğrenciler, bir dine mensup olduğunu anlatmak bakımından ibadetlerini delil gösterse de, zihinde var olan din algısının hayata yansımaları anlamında pişmanlıklarını ve üzüntülerini dile getirmişlerdir. Bu durum ise katılımcı öğrencilerin çoğunda, kendini dindar olarak konumlandıramamaya ve arada kalarak iç çatışmalar yaşamaya sürüklemektedir. Dikkat çeken bir noktada, dini terminoloji kullanımında iletişim eğitimi alan katılımcı öğrencilerin zorluk çekmeleridir. Öğrenciler, kendi dindarlık anlayışlarını ifade ederken gündelik terimler çerçevesinde tanımlamalarda bulunmuşlardır. Bu durum gündelik hayatlarında dini bilgi edinimi anlamında özel bir ilgilerinin olmaması ile alakalı olabilir. Ancak ilahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerle karşılaştırıldığında, bir bütün

halinde dindarlığın zihinsel olarak kavranmasında ve somutlaştırılmasında zorlukların yaşandığı gözlemlenmiştir.

Elde edilen bulgulara bakıldığında, katılımcı öğrencilerin kendi dindarlık anlayışını tanımlarken ibadet ve zihniyet bütünlüğünü yakalayamadığı bir dindarlık anlayışı sergilemeleri sonucu “Arafta dindarlık” diye nitelendirebilecek bir sonuca ulaşılmıştır. Ancak bu noktada akıllara gelen ilk soru, ortaya çıkan bu din anlayışının kimliğe yansımalarının ne derecede olduğu ve nasıl etkilerde bulunduğu olmuştur. Bu çerçevede katılımcı öğrencilere, sahip oldukları din ve dindarlık anlayışının kimliklerine nasıl yansıdığı sorusu sorulmuş ve elde edilen verilerden bir takım bulgulara ulaşılmıştır.

Din, değerler bütünü olmakla birlikte ortak değerlerde buluşturması, sosyalleşmeye katkı sağlaması ve bireye değerler üzerinden doyumluluk sağlaması anlamında kimliğe doğrudan ya da dolaylı şekilde etkide bulunmaktadır. Din bunun yanı sıra bir Tanrıya inanma ve bağlılık gösterme üzerinden bireyin davranış biçimini değiştirme, yaşam tarzını belirleme ve sosyal yapılara aidiyeti sağlaması anlamında da kimliği inşa etmektedir. Bu noktada kimliğe yönelik dinin işlevlerinden birinin; ideolojik, sosyal ve manevi bağlamlar sunarak kimliğe anlam kazandırma ve kimliğin dine bağlılığını sağlayacak bir ortam hazırlama (Ebstyn King, 2003, s. 197) olduğu anlaşılabilir.

Çalışmanın teori kısmında da değinildiği üzere din olgusu, barındırdığı tüm değerler sistemi ile kimliği bütünüyle etkileyen bir misyon yüklenmektedir. Nitekim gençlerin din anlayışı ve kimliği arasındaki ilişkinin boyutları ve dinin gençlik döneminde kimlik oluşumundaki rolüne dair çalışmaya perspektif kazandıracak diğer çalışmalarda da, aynı şekilde din ile kimlik arasında olumlu ilişkiye dair verilere ulaşılmış olduğu gözlemlenmiş (Kula, 2001), kimlik kazanımının dini bağlılığın içselleştirilmesini beraberinde getirdiği ve dini pratiklerin kimlik üzerinde pozitif etkilere sahip olduğu tespit edilmiştir (Çufta, 2010; Oppong, 2013; Pekdemir, 2019).

Bu alt kategorinin ikinci sorusu, bir önceki soruda ortaya çıkan din anlayışının, katılımcı öğrencilerin kimliklerine nasıl yansıdığına yöneliktir. Katılımcı öğrencilerin tamamı, dinin kimlikleri üzerinde çeşitli biçimlerde ve çeşitli aşamalarda etkisinin olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin bir çoğu, din anlayışlarının kişisel kimliklerine etkilerini, düşünsel ve eylemsel düzlemde ifade etmişlerdir.

İletişim Fakültesinde eğitim alan katılımcı öğrenciler nezdinde değerlendirme yapıldığında, şiddeti, derecesi ve yaklaşımı değişkenlik göstermekle birlikte dini emirlere riayet etmenin din anlayışlarının kimliklerine tezahürü neticesinde gerçekleştiğini vurgulamışlardır. Kız öğrencilerden bazıları, kimliklerine dini anlayışın yansımalarını tesettür ile çerçevelemiştir. İçsel dindarlığı somut anlamda dışa vurucu dini pratiklerin gerçekleştirilmesi yoluyla bütüncül bir anlayış çerçevesinde yaşamak adına çabalar ve içinde bulunulan çevrede dini kimliğin taşındığının anlaşılmasının istenmesi şeklinde okunabilecek bu vurgulama, tesettürün başlıca bir kimlik olarak algılandığının delili niteliğindedir:

Evet. En basiti örtünmem. Örtünmeyi düşünmüyordum. Ama dinle bağdaştırınca günah sonuçta. Giyinişim olsun, örtünmem olsun, din ile kimliğimi birleştireceğini düşünüyorum. Hani daha dikkatli olayım oturmam da, kalkmamda, konuşmamda beni bütünleştirmesini istiyorum. Kendi dinim açısından bir bütün olmak işitiyorum. İkisi bütünleşse daha güzel olur. En azından huzur bulurum. Kendimi öyle hissediyorum. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Tabi ki düşünüyorum, en başta başımızdaki örtünün bunun en büyük temsilcisi olduğunu düşünüyorum. Sadece bir örtü olmadığını bir kimlik olduğunu, başörtü gibi bir kimliğin altına soktuğumu düşünüyorum. Dışardan gelen bir insan çok net benim Müslüman olduğumu anlar. Başörtümün bir kimlik olduğunu ve kimliğime bir etkisi olduğunu düşünüyorum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Kimliğin inşasında içinde yaşanılan kültür ve toplumsal yapının işlevsel olduğu gerçeğinin katılımcı öğrenciler tarafından bilinçli olarak ifade edildiği bazı görüşler, ilginç bulunan bulgulardandır. . Zira bu bakış açısı, kimliği bu kültürel yapının ve sosyal ortamın toplamı olarak algılamıştır. Ayrıca farklı dinden insanların kimliklerinin dinleri üzerinden nasıl kurguladıklarının anlaşılmaya çalışılması da çoklu kültür bilincinin bir yansıması olarak okunabilir. Bu anlamda Ekin, verdiği cevapta aktardığı tüm bu görüşlerden yola çıkarak çoklu pencerede kimliğinde dinin yansımalarını aktarmış, kimlik ve dinin etkileşim içerisinde olması üzerinden kendi varlığını tanımlamıştır:

Olduğunu düşünüyorum. Çünkü şöyle yani yaşadığım ortam, kültür yani küçüklüğümden beri yaşadığım ortam olsun, kültürüm olsun, adetlerimiz, geleneklerimiz olsun, aile yapısı olsun. Bunların hepsi, benim kimliğimi oluşturduğu için benim seçtiğim din de yani kendimde bulundurduğum dinin de buna göre şekil aldığını düşünüyorum. O yüzden etkisi olduğunu düşünüyorum. Bence kimlik yapısına göre de şekillendiğini düşünüyorum. Çünkü şöyle yabancı bir insan, hani işte Hristiyan bir insanın yaşam şekli olsun, işte yani onun kimliğini tanımladığımızda; yaşam statüsü olsun, adetleri, gelenekleri, görenekleri bunların

hepsini baz aldığımız zaman kendi seçtikleri din üzerinden araştırabiliyoruz. Onlar da bize böyle yaklaşıyor. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Din anlayışının kimliklerin inşasındaki rolü ile ilgili diğer cevaplara bakıldığında; eksikliklerin yaşandığı açılardan tespit edilmiş olması ve bu durumun üstesinden dini emirleri yerine getirerek gelinmeye çalışılmasını, dinin kimlik üzerindeki etkisi çerçevesinde aktarıldığı görülmüştür. Yine başka bir yaklaşıma bakıldığında, kişilerin dış görünüşlerine, ideolojilerine, yaşam tarzlarına göre değil, iç dünyalarındaki hallerine göre değerlendirmeyi sahip olunan dini anlayış neticesinde edinildiğinin vurgulanması söz konusudur:

Yani evet oluyor. Çünkü onun özelliklerine göre hareket etmemiz gerektiği için bazen bu özellikleri de kimliğimizde uygulamamız gerekebiliyor. Özellikler bakımından düşünürsek mesela, argo kelime bile kullanmak aslında dinen doğru değil. Ama biz her hâlükârda hayatımızda karşımıza kötü bir şey çıktığında veya bir şeye sinirlendiğimizde dindar olmamıza rağmen bu argo kelimeleri kullanıyoruz, kötü olduğunu bilmemize rağmen.. Yani doğruyu söylemek gerekirse bazen durduruyor, bazen de durduramıyor. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Etkisi var. Peygamber efendimizin ahlakı olsun, kitapları olsun, Kur'an-ı Kerim okuma, bunların hepsi etkili oldu. Belki bunları okumasaydım alçakgönüllü olmayacaktım, belki insanlara karşı ön yargım olacaktı, belki dış görünüş olarak karşımdaki kız çok açık giydiğinde, dış görünüşüyle yargılayacaktım onun içini bilemeyecektim. Ailemden, okuduğum kitaplardan, sahabelerin hayatlarında hep iç dünya önemliydi. İnsanların içine bakıyorum bu konuda da bence etkili. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Hudutlar var, ona göre yaşamak zorundasınız. Örnek verecek olursam en önceden biraz daha Müslüman olamayan veya bizden görünmeyen insanlara karşı sürekli savunma mekanizmasındaydım. Önceden böyle düşünüyorken geleneksel toplumdaki insanlar gibi düşündüğüm dönemlerde, şimdi mesela biraz daha ayetler doğrultusunda baktığımda, onlara karşı daha yumuşağım, daha fazla öğrenmek istediğim için dinliyorum mesela (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi öğ.)

Verilen cevapların geneli göz önüne alındığında; dinin kimlikle doğrudan bir ilişkisinin kabul edildiği gözlemlenmektedir. Dinin kimlikle bağlantısı kurulurken, deneyimlerin kıyası üzerinden, betimlemelerin yapılması dikkat çekmektedir. Yapılan bu kıyaslarda öne çıkarılan noktalar; varsayımlar ve dönüşümler üzerinedir. Örtünmenin seçilmiş olması ile bir kimlik ediniminin eşdeğer sayılması, geleneksel yaklaşımın terk edilmesi ile kimliğin dönüşümünün tasvirinin yapılması ve dini anlayış çerçevesinde yeni bir kimliğin deneyimlenmesi örnek olarak verilebilir.

İletişim eğitimi alan katılımcı erkek öğrencilerin sahip oldukları din anlayışının kimliklerine yönelik etkilerini tasvir etme biçimlerine bakıldığında; değerler üzerinden etkilerin aktarılması, temel ibadetlerin, davranış biçimlerinin, bireysel kararların din

anlayışının neticesinde şekillendiğinin belirtilmesi gibi birbirinden farklı görüşlerle karşılaşmıştır. Örneğin ahlaki değerlerin dini anlayış kaynaklı olduğunun tanımı ve kimliğin bu değerlerin pratik alanı olarak gösterilmesi bu farklılıklardan biridir. Bu manada Akif (24, İletişim Fakültesi ö.), ahlak gibi bütün insanlarda yaradılıştta var olan⁶ bir olgu ve ya anlayışa yönelik bir kıyaslamada bulunarak, dini zayıf insanların ahlaki açıdan da zayıf olduğunu belirtmiş ve bu sebepten dini emirleri yerine getirmekte azami gayret gösterdiğini ve kimliğini bu ahlaki anlayış üzerine tesis ettiğini belirtmiştir:

Din bizi ahlaki konularda uyarıyor. Ahlaklı, dürüst olmada dinin kesinlikle etkisi var. Din bize zinayı yasaklamış ve böylece bir şeyden uzak durarak daha saygın ve dürüst olarak yaşamamı sağlamıştır. Din her konuda var ve insanların buna dikkat etmesi gerekiyor. Dini inancı zayıf kişilerin ahlaki açıdan da zayıf olduklarını düşünüyorum.

Akif'in tam aksi yönünde kimlik ve din etkileşimine değinen öğrenciler de mevcuttur. Nitekim Asım (22, İletişim Fakültesi ö.), iyi ve ya kötü, helal ya da haram olan şeylerin, insan tarafından zaten bilindiğini ve dindar olmasa dahi bu durum ve olgulara dikkat edilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Asım, dinin bu noktada etkisini ise, pratiğe yansıtımda yaptırım aracı olması, kişiliğini ve kimliğini etkilemesi bağlamında açıklamıştır. Dini emirleri kimliğine yansıtımda ise; ailenin etkisinden öte internetin etkisi olduğunu beyan etmiştir:

Yani etkisi olduğunu düşünüyorum. Müslümanlık dininde; günah, sevap konuları var. Günah olanları yapmamaya çalışıyorum. O da karakterimize yansıyor, kişiliğimize yansıyor. Yani dini açısından değil de bunların aslında normal şartlarda da yapılmaması lazım zaten. Zararlı şeyler bunlar. Benim de kişiliğime kimliğime etkisi vardır. Mesela küçüklüğümde oruç tutmuyordum, tabi bir baskı oluşuyordu aileden ama işte tutmuyorduk. Sonra da biraz yeni yeni internet geldi hayatımıza. Araştırmaya başladık. Son 5-6 sendir lise üçten beri oruç tutuyorum yoksa tutmazdım ben asla.

İnsan fitratında mevcut olan durumların algılanma durumunun çeşitliliğini barındıran bu görüşler, din anlayışının bireyin kimliği ile ilgili her düzlemi etkilemiş olduğunun göstergesidir. Ancak ifadelerin genelinde dikkat çeken bir husus; dinin kimliğin biçimlenmesinde etkin rol oynayan insani değerlerin korunması ve bu değerlerin yaşama yansıtılmasında en önemli aracın, yaptırım özelliğinin de etkisi ile din olduğunun kabul edilmiş olmasıdır. Bu durum, katılımcı öğrencilerin kimliklerinin, yaşam dünyalarının her kademesinde hissettirilmiştir.

⁶ Koca, sözlük anlamı olarak Ahlakın yaradılıştan gelen kökleşmiş bir tabiat olduğuna ve fitrat, mizaç, şahsiyet gibi kelimelerle bireye özgü yönünün varlığına atıfta bulunmaktadır. (Koca, 2016, s.132)

Dinin kimlik üzerinde kapsayıcı etkilerinden biri de vücut üzerinde tasarrufta bulunma hakkını sınırlaması ve sosyal ortamlarda davranışların ve hareketlerin düzenlenmesinde ölçü getirmesidir. Vücut estetiği ve vücut sağlığı ile ilgili alınan kararların yine din bağlamında verilmiş olması, kimliğe etkisine yönelik dinin kapsamına bir örnek teşkil etmektedir. Estetik kaygısı modern dönemin bir getirisi olmuş, din ise bu kaygının ölçüsünün biçimlenmesinde belirleyici rolü üstlenmiştir. Modernliğin getirileri ile dinin ölçüleri birbiri ile örtüşmediğinde ise çatışma meydana gelmektedir. Nitekim bazı katılımcı öğrencilerde, bu çatışmaya yönelik farkındalıklar oluşmuştur. Gerek vücut ile ilgili kararlarda olsun, gerekse de sosyal hayata yönelik kararlarda olsun bu farkındalığın etkisi görülmüştür. bu farkındalıklar üzerinden bazı katılımcı öğrenciler, çelişkiler ve zorluklarla örülü bir zaman diliminde dindar kalmanın ve dini kimlik kazanmanın kaygılarını yoğun yaşadıklarını dile getirmiştir:

Tabi ki hocam kesinlikle etkisi var. Her konuda benim alkol kullanmamamda vücudumla alakalı sağlıklı yaşayabilmemdeki tüm etkenlerin başta dinle alakası etkisi var. Hani bana dinin emrettiği her şeyi uygulamakla yükümlüyüm. Yeri geliyor dövme karşı oluyorum. Birçok noktada dini görüşümün vücuduma etkisi var hocam. Ya da bir bayanın olduğu bir ortama mesela girerken çok farklı bir şekilde girerim, belki hani bunun sosyallikle alakası yok. Ama hani başörtülü bir bayan gördüğüm zaman onun hani başörtülü ya da başörtüsüzü saygıyla alakası yok, ama biraz daha mesela dikkat edip hareketlerimle rahatsız etmeyip. Hani biraz daha farklı ilerliyor her şey. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Bizzat beni engelleyen bir durum yok, ama hani şu an yaşadığımız çağ, biraz bizim inancımızın inandığımız dine ters bir çağ. Hani zaten özellikle bu dinin yaşanılmaması için oluşturulmuş veya o din hiç düşünülmeden oluşturulmuş bir çağ. Bu zamanda da yapılacak birçok şeyi engelliyor din. Ama dediğim gibi beni bizzat engelleyen bir tarafı yok. Ben zaten biraz daha muhafazakâr biraz daha kapalı olduğum için bu çağın gerçekliği beni çok etkilemiyor.(Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Erkek öğrenciler, din anlayışlarının kişisel kimliklerine etkilerini, kız öğrencilerde olduğu gibi hayata geçirdikleri dini pratikler üzerinden ve bireysel tercihleri üzerinden açıklamışlardır. Dine yönelik algı, eyleme geçirilen pratikler üzerinden değerlendirilebileceği gibi genel olarak edinilmiş kanılar, gözlemler, ve deneyimler yoluyla da ortaya konmuştur.

İlahiyat öğrencilerinin, dinin kimliğe etkisi anlamında iletişim öğrencilerinden farklı olarak yüzeysel bir kimlik tanımından kaçınmaları ve kimliğe bütüncül yaklaşımlarda bulunmaları söz konusu olmuştur. Çalışmanın birçok bulgusunda değinildiği üzere, alınan din yoğunluklu eğitimin birçok aşamada verilen yanıtlarda izleri mevcuttur. Bu soruya verilen cevaplarda da, ilahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin, kimliklerini

değerlendirirken, dini pratikler ile çerçevelemekten daha fazla karakter, benlik, kişilik, düşünce dünyası, inanç bağlamlarını da katarak genel bir tanımlamaya gitme eğilimi daha baskın olmuştur.

İlahiyat okuyan katılımcı kız öğrencilerin kimliklerin inşası anlamında dine biçtikleri rol; benlik, karakter, iyi olma, Müslüman olma, ölçülü olma, dini pratikleri yerine getirme olarak çerçevelenebilir. Özellikle dinin belirlediği sınırlar dahilinde hareket eden ve Müslüman kimliğinin gereklerini yerine getiren olma vurgusu, kız öğrencilerde daha fazla göze çarpmıştır. Bazı katılımcı öğrenciler bu sınırlamaların sahip oldukları kimliğin, gündelik hayatın her alanında aktif olarak yansıtılması ile ortaya çıkan bu sınırlamalar olduğunu vurgulamışlardır. Bazıları ise, söz konusu bu din anlayışını kişisel kimliklerine ekleme süreçlerini kararlar, karakter özellikleri, arkadaşlar üzerinden açıklamıştır:

Yani sahip olduğum din anlayışım benim hayat tarzımda da bir etkisi var giyim tarzımda da bir etkisi var. Olaylara bakış açımda da bir etkisi var. Her anlamda bir etkisi var yani. Bir karar vereceksen var yani evet. Arkadaşlarımı belirlerken yani her anlamda dinin etkisi var tabi ki. Şahsi kimliğimde de düşünce yapılarımda özellikle etkisi var yani. Olaya bakış açımda bir olayı değerlendirirken öyle bir etkisi var yani. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Düşünüyorum. Biz iyi bir insan olmalıyız diyoruz ama iyi olmanın ne demek olduğunu belki tam olarak anlayamayız. Bunu bize din öğretiyor diyebilirim. Ya da güzel ahlaklı olmayı. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabii ki. Zaten sahip olduğumuz dini inançlarımız bizim kimliğimizi karakterimizi, düşünce yapımızı etkiliyor ve bu inandığımız din çevresinde şekilleniyor. Ben Müslüman'ım eylemlerimi düşüncelerimi dini inançlarıma göre şekillendiriyorum. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Din anlayışının kimliğe yansıma biçimleri sosyal çevrenin biçimlenmesi anlamında da etkili olmaktadır. Arkadaşların, yapılması tercih edilen sosyal aktivitelerin, içinde bulunulan sosyal ortamların seçimi; kimliğe tezahür eden dini anlayışın etkisi ile de şekillenmektedir. Bu anlamda bazı kız öğrencilerin, sahip oldukları din anlayışlarını kimliklerine yansımasını tasvir etmeleri, edindikleri sosyal çevre üzerinden olmuştur:

Tabi ki de. Mesela sahip olduğum din anlayışı arkadaşlarımla seçiminde etki ediyor. Sosyal çevremde de etki ediyor. Eğer şu an ki sahip olduğum dini anlayış olmasaydı belki daha farklı arkadaşlar edinirdim. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Toplum içindeki kurallar olsun, Allah'ın bize gönderdiği Kur'andaki kurallar olsun, onlar benim kimliğimde çok etkili. Mesela ben gönülümce dışarı çıkmam. Bu benim din anlayışından kaynaklıdır. Bulduğum ortamı ona göre seçerim. Aslında insanları ona göre seçebiliyorum. Düşüncesinden emin olmadığım insanla aynı ortamda çok bulunmam mesela. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Din anlayışının sonradan edinilmiş alt kimlikler çerçevesinde aktarılması anlamında katılımcı kız öğrencilerden biri olan Nesrin'in verdiği cevap ilginç bulunmuştur. Zira Nesrin, kişisel kimliğine din anlayışının etkisini edinmiş olduğu bir alt kimlik olan ilahiyatçı kimliği üzerinden açıklamıştır. Bu doğrultuda din anlayışının kendisinin bir kimlik olarak somutlaştırılmış olduğu görülmüştür:

Bence var çünkü insanı, dini anlayışı hareketlerini sınırlıyor. Dindarlık algısı hatta bu ilahiyatçı kimliği bile sınırlıyor beni. Yani bir şeyi yapacakken Müslüman olarak ilahiyatçı olarak hareket etmeye çalışıyorum. Çünkü insanlar sadece hata yaptığımda beni değil ilahiyatçıları da kötü gözle görecek. Bunun sorumluluğunu da hissettiğim için dışarıda bir hata yaparsam öncelikle toplumda da hata yapıldığı zaman sen ilahiyatçısın algısı oluyor. Bunun için etkiliyor. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Görüldüğü üzere ilahiyat eğitimi alan katılımcı kız öğrencilerin sahip oldukları din anlayışını sınırlar üzerinden bireysel ve sosyal çerçevede somutlaştırmaları, bu sınırlara riayet etmeleri ve en önemlisi din anlayışlarını alt kimliklerle eşleştirmeleri; kimliğin din olgusu üzerinden yansıtılması anlamında bu öğrencilere, diğer katılımcı öğrencilere nazaran farklılık katmıştır.

İlahiyat fakültesi erkek öğrencileri ise, ilahiyat eğitimi alan katılımcı kız öğrencilere nazaran çekindikleri ya da hassasiyet, sorumluluk taşıdıkları noktalarda dini, daha aktif biçimde kimliklerine yansıtmışlardır. Bu anlamda, bazı öğrenciler, yanlış ve haramdan sakınma anlamında dinin yoğun etkisini, kimlikleri üzerinde hissettiklerini belirterek dini kendilerini sakındıran bir fren sistemi olarak nitelendirmişlerdir. Dinin sakındırma ve birey üzerinde otorite kurma yönüne vurgu içeren bu yorumlarda; dinin ahlak, etik gibi değerler üzerinden maneviyatı düzenlediğine dair görüşün diğer katılımcı öğrencilere nazaran ilahiyat öğrencilerinde daha baskın olduğu anlaşılabilir:

Tabi ki etkisi muhakkak vardır biz din anlayışına sahip olmasak olmaması gereken işlere davranışlara bürünürüz. Dini anlayışımız bu konuda bizi frenliyor, nefsimize uymaktan bizi alıkoyabiliyor. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Düşünüyorum. Normalde ben liseden önce kızlarla baya görüşürdüm ama biraz okuma yapınca dini inancımın göre kızlarla bir mesafe olması gerekiyor o yüzden baya etkisi oldu. Görüşmeler ve konuşmalar çok çok azaldı. Akraba ilişkilerinde etkisi oldu daha da arttırdım ilişkilerimi mesela amcamlara aileme daha fazla değer verdim. Çevremdeki kişilere zarar vermiyordum ama şimdi daha da dikkat etmeye başladım. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dinin, sadece gündelik hayat içerisinde gerçekleştirilen davranışlara etkisi söz konusu değildir. Aynı zamanda tüm öğrencilerin de ifade ettiği gibi dini ibadetleri, pratikleri gerçekleştirilmede ve sahip olunan mizacın biçimlenmesinde de dinin etkisini görmek mümkündür. Bu bağlamda, bilhassa sosyalleşmenin doğru bir şekilde gerçekleşmesi ve içinde bulunulan topluluklara adaptasyonu sağlaması adına dine yüklenen misyon, bazı erkek öğrenciler tarafından dini pratikler ve adab-ı muâşeret kuralları üzerinden açıklaması ilgi çekici bulunmuştur:

Dakik olma.. Namazın bir vakti vardır, camide kılmak içinde ayrıca bir süresi vardır. İbadetlerime böyle dikkat ettiğim için kimliğimde de daha böyle dakik olma, daha böyle verilen sözleri yerine getirme var. Sonuçta namazı da bir borcumuz olduğunu gördüğüm için. Kişiliğime etkisi mesela bir borç aldığım zaman hemen ödeme, mümkün mertebede en kısa zamanda ödeme, bir iş yaptığım zaman düzgün bir şekilde yapma şeklinde, kişiliğime etkisi olmuştur. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Mutlaka düşünüyorum. Müslüman olmam nezaketli olmayı gerektirir, kibar, olmayı gerektirir, çevre, kurallarına, toplum kurallarına riayet etmeyi gerekir. Biz Müslüman olduğumuz için buna uymaya çalışıyoruz. Bu kimlik oluşturur ister istemez. Kimliğin en önemli belirleyicisi dindir. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerin geneli ile ilgili dinin sınırlandırıcı yönünü kimliklerine birçok perspektiften yansıttıkları sonucu telaffuz edilebilir. oğun Özellikle bireysel kararların icraatında ve sosyal münasabetlerde bu sınırların başat rolüne sıklıkla vurgu yapılması, zorunlulukların sorumluluk bilinci ile gerçekleştirilmesi ilgi çekici sonuçlar olarak ele alınabilir.

Bu alt kategorinin son sorusu ise, kişisel kimliklere derin anlamda nüfuz etmiş olan dini anlayışların neticesinde sahip olunan bir alt kimlik olan dini kimliklerin inşasına etki eden kaynakların neler olduğuna yöneliktir. Katılımcı öğrencilerin yarısından fazlası (25 öğrenci) aileyi temel kaynak olarak göstermiştir. Bu öğrencilerden bir çoğu, aile ile birlikte yazılı kaynaklar, sosyal çevre ve rol model edindikleri kişileri de kaynak olarak edindiklerini belirtmiştir. Medya araçları ileride de görüleceği üzere genel olarak bilgi edinme amacıyla kullanılan kaynaklar olarak algılanmıştır. Ancak temel anlamda dinin kimliğe yansımada ailenin başat rol oynadığını söylemek mümkündür. Diğer 15 katılımcı öğrencinin dini kimliklerine etkisinin olduğunu düşündükleri kaynaklar ise, bireyden bireye farklılıklar göstermekle beraber ağırlıklı olarak dini referans kitaplar ve hocalar olarak tespit edilmiştir.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilere bakıldığında, erkek öğrencilerin kız öğrencilere göre aileye daha fazla vurguda bulunduğu görülmüştür. Kız öğrenciler, ailenin yanısıra kitapların, sorgulamalar neticesinde edindikleri bilgilerin de dini kimliklerinde etkili olduğunu ifade etmişlerdir. Mesela katılımcı kız öğrencilerden dördü aileyi kaynak olarak görmemiştir. Diğer kız öğrenciler ise aileyi temel kaynak göstermiş, diğer kaynakların da tamamlayıcı olarak kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Ailenin önemine dair kız öğrencilerin vurgularına bakıldığında dinin temel kaynağı olan Kur'an'ın anlaşılmasından, dini öğretilerin aktarılmasına kadar ailenin önemine ve rolüne dair birçok görüş ortaya çıkmıştır. Ailenin dinin anlaşılmasında rol model olması, ibadetlerin öğrenilmesinde ve yerine getirilmesinde zorlayıcı kuvvet olması, dini kaynakların anlaşılmasında aydınlatıcı yönlendirmelerde bulunması, dini değerlerin kavranılmasına dair temel bilgileri vermesi adına birçok işlevi olduğu kız öğrencilerin ifadelerinde yer alan açılarıdır:

Tabi ki de ilk başta Kur'an-ı Kerim, ondan sonra ailemin küçüklükten beri bana hani ilim olarak bilgi olarak malum olan hakikatleri göstermeleri yani kendilerinin de bunları yapmaları beni daha çok onlar yani itti diye düşünüyorum. Yani kimliğimin oluşturulmasında dini bir kimliğimin oluşmasına bunların katkısı olduğunu düşünüyorum. Ve Müslüman bir ülkede yaşamam. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Ailem, arkadaşlarım, kuzenlerim akrabalarım, etrafımdaki insan nasılsa ben ona göre hareket ediyorum. Mesela ben yatsıyı kılmadığımda ağırlık çöktüğünde, mesela annem onu kılmadan uyutmaz. Hadi kalk şöyle böyle der. Teyzemlere gittiğimde kuzenim bana "sen namaz kılmadın, niye kılmıyorsun, kalk beraber kılalım" der. Arkadaşlarım da, hadi kalk abdest alıyorum cemaat olarak namaz kılalım derler. Bunlar beni çok etkiliyor. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Burada netleştirilmesi gereken nokta, aile başta olmak üzere aktarılan kaynakların ve işlevlerinin iradeyi teslim alma noktasında değil, bireyi yönlendirme ve teşvik anlamında rol oynuyor olduğudur.

Ailenin kaynak olarak ilk sırada yer almasının ardından diğer kaynaklara bakıldığında kitapların, dini liderlere, hocalara ve arkadaşlara kıyasla daha fazla öne çıktığı görülmektedir. Kitapların eğitim aracı olması, hakiki dini bilginin edinilmesi amacıyla kullanılması ve dine yönelik yanlış eğilimlere karşı bilgi edinilmesine kaynaklık etmesi kitaba atfedilen özelliklerden birkaçı olmuştur:

Evet, kitap okumak, araştırmak. Duyduğuma çok inanmıyorum. Belli bir yaşa kadar duyduğunuza inanıyorsunuz, sonradan duyduğunuza pek inanmıyorsunuz. Bir ara insanlar, Fetö gibi dini kullanan suç örgütlerine çok inanırdı. O zaman da hiç inanmazdım, dini

kullanan insanların iyi olduğu düşünülüyor. Sonradan diyorsunuz ki her dini kullanan, örfü, âdeti kullanan iyi insan değil, altında neler yatıyor. Okuduktan sonra inanmaya başladım. Sorgulayıp araştırıp öyle karar veriyorum. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Kitaplara dair ilginç bir yaklaşım yenilikçi din anlayışını sıklıkla vurgulayan Ezgi'ye aittir. Ezgi (21, İletişim Fakültesi ö.), yeni medya araçlarına bağılılıkları ile bilinen Z kuşağına dâhil olduğunu ifade etmiş, ancak geleneksel öğrenme araçlarından vazgeçmediğinin de altını çizmiştir. Kuşağın en önemli özelliği, hayatlarının her aşamasında teknolojiyi çok iyi kullanması ve iletişim aracı olarak sosyal paylaşım sitelerine bağılılık göstermesidir. Bu anlamda Ezgi, sosyal medyayı da etkin kullandığını belirtmektedir, ancak kendini ifade etme yeri olarak kitaplar ve kütüphanelere önem atfetmesi, geçmişte gelenekçi ve muhafazakar bir yapıda olduğunu belirttiği ailesi ile yaşadıklarından kaynaklanmıştır⁷ :

Kesinlikle ben mesela şöyle; ben de Z kuşağına dahil olsam da, en çok mesela okuduğum kitaplar sayesinde bilgi edindim. Üniversiteye gelmeden önce evet biz Facebook üzerinden sosyal mecralardan tartışmalar yapardık ama kendimizi aile içinde ifade edemediğimiz için veya daha geniş bir ortamda ifade edemediğimiz için her zaman üniversite ve üniversite kütüphanelerini hedefimize koyardık. Çünkü daha fazla okumalar yapar, daha fazla tartışmalar gerçekleşir düşüncesindeydik. (Ezgi)

Kız öğrencilerin genelinde, medyanın dışında kaynak olarak aile ve kitapların etkili olduğu görülmektedir. Arkadaşlar, akrabalar ve çevre de diğer alternatif kaynaklardır. Kitaplara yüklenen anlamlar, diğer kaynaklara göre farklılıklar taşımaktadır. Zira kitaplara, sadece bilgi edinme anlamında değil, sorgulama ve kendini ifade etme kaynağı olarak ta önem atfedilmiştir.

İletişim okuyan katılımcı erkek öğrencilerden ikisi dışında kalan diğer öğrenciler aileyi kaynak olarak göstermiştir. Ailenin yanısıra sosyal çevre, dini kaynaklar, din hocaları ve dini liderler de etkin kaynaklar arasında görülmüştür. Ayrıca dini bilgi aktarılan sohbetler, cemaatler, dini bilgiye sahip bireylere de, kaynak olarak vurguda bulunulmuştur.

Aile konusu başlıca kaynak olarak ifade edilmiştir. Ancak öğrencilerden bazıları, kaynaklardan alınan bilgilerin tümünü doğru kabul etmeyip benlik süzgecinden geçirmeyi doğru bulmaktadır. Yani temel kaynakların yanında bir kaynak türü olarak

⁷ Zira Ezgi, görüşmenin bir yerinde farklı düşünceden yazarlara ait kitaplara karşı ailesinin sert tepkisini aktarmış ve kitap okumanın bu sebeple bir bağımlılık haline dönüştüğünü ifade etmiştir.

kendi bilgi, deneyim, tecrübe ve fikirlerini, diğer kaynakların bir sağlaması olarak gördükleri gözlemlenmiştir. Tecrübe ve deneyimlerin sınanmış olması, bireyin kendini kaynak olarak görmesinin bir nedeni olabilmekle birlikte güven problemi de yine bireyin kendi içine dönmesine sebep olabilir:

Aile faktörü. Sevilen sayılan hocalar. Onların yazdıkları söyledikleri. Bir bilgi veriyorlar o bilginin muhakeme sonucunda kendime alacağım şeklinde alıyorum. Her zaman doğru bilgi vermiyorlar yanlış bilgide verebiliyorlar. Kendime göre çözümlüyorum ve ona göre o fikri benimsiyorum. Muhakeme sonucunda alacağımı alıyorum. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Birincisi kendim. Hani kendi düşüncem. Her şeyden önce ben ne kadar çevreden veya kitaplardan veya başka kaynaklardan görsem de sonuçta bunu kabul eden bunu düşünen benim. Kaynak olarak da yani yine dediğim gibi biraz coğrafya sosyoloji etkiliyor. Bulduğum içinde durduğum yaşadığım aile, çevre. İkincisi de hani kitaplar. Kur'an-ı Kerim diyebiliriz. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Görüşmede ilginç cevaplardan biri; milliyetçi bir kimliğe sahip olan Emir'in (25, İletişim Fakültesi ö.) dini kimliğini üniversite içerisinde olumsuz olarak nitelendirdiği çevreye yönelik gözlemleri üzerinden pekiştirmiş olmasıdır. Emir, aileden edindiği temel dini kimliği pekiştirme ve bilincini artırma adına üniversite ortamından örnekler seçmeyi tercih etmiştir:

Hocam zaten en başta ailem temeli oluşturdu. Ondan sonra zaten üniversite hayatım boyunca milli bir görüşe sahiptim. Ama hani dini bir görüşe sahip miydim ? Evet belki aileden dolayı söylüyordum ama tam bir bilinçli olarak bunu kabul ettiğimi söyleyemem. Ama üniversite hayatı boyunca çevredeki insanların hareketleri, yaşam tarzları, herhangi bir şekilde yarın yokmuş gibi hareket etmeleri benim dini hayatımda çok büyük bir çığır olmuştur hocam. Ondan sonra biraz daha kendime dikkat edip farklılaştım.

Kaynaklar anlamında İletişim fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin kız öğrencilere benzer cevap verdikleri görülmüştür. Ancak nicel olarak aileyi daha ön plana çıkarmaları (8 öğrenci), eleştirel bir bakış açısına sahip olmaları, duygusal yaklaşımlar sergilemek yerine mantığa uygun delillere önem vermeleri, kaynakları kıyas amaçlı olarak kullanan bir yol benimsemeleri, kız öğrencilerden daha farklı bir bakış açısına sahip olduklarını ortaya çıkarmıştır.

Edinilen dini kimliğin inşasında etkin olan kaynaklara yönelik soruda, İlahiyat eğitimi alan katılımcı kız öğrenciler, erkek öğrencilere göre daha fazla aile olgusuna işaret etmiştir. Kız öğrenciler, etkili kaynakların değerlendirilmesi noktasında ailenin yanı sıra aldıkları ilahiyat eğitimine, lise ve üniversitedeki ders hocalarına, referans özelliği taşıyan temel dini kaynaklara sıklıkla vurguda bulunulmuştur. Dini kaynaklarda öncelik Kur'an-ı Kerim'e verilmek ile birlikte, ilahiyat eğitimi esnasında hocaların da

yönlendirmesi ile edinilen kaynakların etkili olduğu anlaşılmıştır. Eğitim alan fakültede görev yapan hocaların etkisi noktasında şu hususa dikkat çekmekte yarar vardır; İletişim fakültesinde öğrenim gören öğrencilerin yazılı ve dini kaynak seçiminde, aileden, çevreden ve arkadaş çevresinden edinilen bilgiler ve duyuların etkisi yoğundur. Ancak İlahiyat fakültesi öğrencilerinin ilgilendiği kaynaklar, dini temel kaynaklar olduğundan ve mesleki anlamda da sıklıkla kullanacaklarından dolayı seçimi noktasında titiz olunması bir zorunluluktur. Bu tarz kaynak seçiminde eğitim veren hocaların referansı ayrı bir önem taşımaktadır:

Okuduğum bölümden dolayı çok farklı kitaplardan bilgi edindim diyebilirim ama daha çok hocalarım etkili oldu bence. İlahiyatta hocalar olsun, hadisler olsun, meal olsun, çok haşır neşir olmasam da okudum araştırdım diyebilirim. Kendi içimden gelenlerde oldu diyebilirim. Yaşantı, aileden geliyor. Aileden gelen tabi ki insanları etkiliyor. Çünkü bulunduğum ortam ailemin belirlediği şekildedir. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kur'an-ı Kerim. Özellikle bunu söyleyebilirim. İlahiyattan sonra Arapça bilgim arttıktan sonra okudukça anlıyorum ve anladığım bir şeyi daha da çok uygulamaya çalışıyorum. Hani derslerde de çok fazla dini kitaplar görüyoruz onlar da belki dini yaşantımda çok olmasa da etkili oluyor. Tabi hadis kitapları, hadisler. Belki sohbetler de etkili oluyor. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kitapların kaynak olarak seçiminde hocaların etkisine yönelik dikkat çekici bir yaklaşım, ilahiyat okuyan katılımcı öğrencilerin genelinde var olan tedirginliklerin kitap okumada da ortaya çıkmasıdır. Türkiye’de sürekli olarak ilahiyat camiasının bir sebeple tartışmaların odağında yer alması, ister istemez ilahiyatçı öğrencileri tedirgin etmiş, resmi kurumları referans almayı tercih etmişlerdir:

Tabi ki etkisi var. Daha önceden okuduğum kitaplar ile şu an okuduğum kitaplar belki biraz farklıdır. Genelde okuldaki hocalarımızın bizi yönlendirdiği kitaplarla kendimizi geliştirmeye çalıştık. Tabi ki şu an Türkiye’nin durumundan dolayı mı diyeyim? Nasıl diyeyim bilmiyorum. Her kitabı okumaya çekiniyoruz, tartışmalardan dolayı, insanların yaklaşımından dolayı. Başta Kur'an-ı Kerim ve onun tefsiri üzerinde ilerliyorum. Diyanet ortamında hocalarımız ile yaptığımız kitap okumaları, tefsirler falan. Bu şekilde. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan katılımcı erkek öğrenciler, diğer üç katılımcı grupta ortaya çıkan aile kaynağını öncelikli olarak almamıştır. Sadece dört öğrenci, dini kimliklerin inşasında aileyi kaynak olarak lanse etmiştir. Erkek öğrenciler, dini kimliklerinde en etkili kaynağın yazılı kaynaklar, eğitim esnasında kalınan yurt ortamları ve görüşlerine değer verdikleri kişiler, hocalar olarak sıralamışlardır. Cevaplara bakıldığı zaman özellikle tasavvufa yakın olan ya da tasavvufi bir aileden gelen öğrencilerin tasavvufi yazılı kaynakları da dini kimlik adına referans olarak aldıkları görülmüştür:

Kaynak dışında, ilmihal dışında tasavvufa merakım oldu. Bu tasavvuf içinde genellikle menkıbeler, kıssalar bulunur. Geçmiş zamanda yaşayan o insanların yaşadığı zorluklar, o zorluklara karşı verdiği tepkiler ya da yapması gerekeni yapmaları beni etkilemiştir. Başta Kur'an ve Kur'an'ın tefsirini okuyamadım, çocuklukta bana çok ağır geldiği için. Sonrasında dergiler var, Altınonluk diye bir dergi vardı, tasavvuf olduğu için meraklıyım.. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Birincisi aile, ikincisi hocalarım, (liseden hocalarım), üçüncüsü de okuduğum ve önerilen kitaplar onların önerisi ile okudum. Gerçekten bir kimlik oluşturmamda etkisi var. Ailem dedim ama aileme o katkıyı sağlayan asıl kaynakta tasavvuf yani tarikat. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Diğer katılımcı öğrencilerden farklı olarak verilen bir diğer cevap ise, yurt ortamının dini kimlik ediniminde önemli bir kaynak olarak gösterilmesidir. Öğrencilerin küçük yaşlardan itibaren dini eğitim alınması amacıyla ya da lisans eğitimi nedeniyle kalınan yurtların ve yurtlarda edinilen arkadaş çevresinin kimlik üzerinde etkisine de dini açıdan önem verdiği görülmüştür:

Bu alanda bana etki eden en başta İlahiyat Fakültesinden hocalarım ve bu alanda okuduğum kitapların etkisi oldu aynı zamanda kaldığım yerdeki insanların, yurttaki arkadaşlarımla da etkisi oldu. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Genellikle küçük yaşlardan beridir hep dini eğitim üzerine yurtlarda yaşadım. Orada görmüş olduğum hocalarım dinimde yaşamımda etki etmiştir. Genellikle daha çok kaynaklardan yola çıkarak dini hayatımı inşa etmeye çalışıyorum. Tabi küçükken bu pek olmuyor ama büyüdüğümde şuan ki hayatımda daha çok delillere dayandırarak bazı şeyleri inşa etmeye çalışıyorum. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat öğrencilerinin kaynak kullanımına genel olarak yaklaşıldığında, aile etkisinin katılımcı erkek öğrencilerde geri planlarda kaldığı görülmüştür. Ancak hem kız hem de erkek öğrencilerin ortak kaynak gösteriminin; geleneksel yazılı kaynakları, dini temel kaynaklar ve itibar edilen dini kimliği ile tanınan hocalar olduğu görülmüştür.

Kimliğe dinin etkisine yönelik cevapların tamamından edinilen sonuca bakıldığında, dinin rol üstlenici bir konumda olduğu görülmekte ve belli özellikler atfedilmektedir. Bu özellikler sıralandığında; olumlu, yol gösterici, uyarıcı, koruyucu, caydırıcı, teşvik edici, sorumluluk yükleyen, belirleyici, engelleyici, bağlayıcı ve biçimleyen yönleri öne çıkmaktadır. Bu listeyi uzatmak mümkündür, zira din hayatın tamamını kapsama ve bu hayatı bir sistem dâhilinde yeniden tanzim etme talebindedir. Öğrenciler, dindarlık anlamında ibadetlerin, fikirlerin ve duyguların tezahür alanı olan kimliğe yansımış olan üzerinden, kişisel ölçümler geliştirmiş ve dindarlık durumlarını bu ölçümler üzerinden yorumlamıştır. Aynı zamanda dinin kimliği inşa ettiğini ve etkilediğine dair bütün öğrenciler onay veren görüşler belirtmiştir.

3.2.2.3. Dini Kimliğin İnşasında Gündelik Deneyimlerin Etkisi

Öğrencilerin kişisel kimlik, dindarlık anlayışı ve dini kimlik kaynaklarını bir önceki alt kategoride ifade etmiştir. Bu alt kategoride ise, katılımcı öğrencilerin sahip oldukları bu dini kimliklerini gündelik hayatlarına nasıl yansıttıkları ve gündelik hayat yaşantılarının dini anlayışlarının şekillenmesinde bir etkisinin olup olmadığı konusu ele alınmıştır. Bu çerçevenin ortaya konulması, çalışma açısından önem taşımaktadır. Zira din ile birlikte edinilen kimlik özelliklerini ve anlayışlarını, gündelik hayat sahasında ortaya konulan deneyimler üzerinden okumak dini kimliğin birey tarafından sahiplenmesinin anlaşılması açısından önemlidir. Gündelik hayat içerisinde dinin tanzim edilmesi, belli bir kurallar manzumesi çerçevesinde gerçekleşmektedir. Ancak modernist ve seküler yaklaşımın, dinin gündelik hayatı tanzim etmesindeki rolünü değişime uğratması, bireylerin dini sistemsal olarak algılamasına ket vurmuş ve dini değerler ile dünyevi değerleri ayırıştırarak belli bir zihniyeti hayata geçirmiştir. Zira modernizmin bireyselliği teşvik etmesi, gündelik hayatın belli şablonların dışına çıkmasını ve gündelik olarak yeniden kurgulanmasını beraberinde getirmiştir. Dinde mevcut olan sabiteler ise; yeni kurgulanan bu düzende bireyden bireye değişen bir şekilde algılanmakta, özü aynı kalsa bile pratiğe farklı yansıtılabilmektedir. Bireyselleşmenin neticelerinden sayılabilecek bu durum, Lefebvre (2016)'nin değindiği üzere, gündelik hayatın gelenekselden kopması, dine ait olanın da gündelik hayattan çıkarılmasına neden olmaktadır.

Çalışmanın teorik kısmında da değinildiği üzere gündelik hayat, içinde bulunulan dönemin özelliklerinin yansıtıldığı ve sahip olduğu düşün dünyası hakkında bilgi veren bir alandır (Çetin, 2014, s. 271). Dinin bu alan içerisinde nasıl algılandığı, nasıl tatbik edildiği ise, bireyin kendisi ve seçimleri üzerinden açıklanmaktadır. Bu anlamda birey, Avcı'nın da (2010, s. 85) belirttiği gibi edinmiş olduğu dini değer ve kuralların bütününe içeren ibadet ya da davranış biçimlerini, gündelik yaşamı içine dahil etmektedir. Gündelik hayata dinin yansıtılması ile ilgili doğrudan çalışmalar çok az olmakla birlikte, dindarlık ölçütleri içeren çalışmalarda, gündelik hayata yönelik alt başlıkların var olduğu görülmüştür. Bu anlamda Erkol (2015) gündelik hayata dair gerçekleştirdiği çalışmasında; gündelik hayata yansıyan dini anlayışı; ibadetler, inanç sistemine yaklaşım, dini tecrübe boyutu ve dini temel öğretileri üzerinden aktarmış ve genel olarak eğitim düzeyi arttıkça sayılan kademelere bağlılıkta düşmenin gözlemlendiğini ifade etmiştir. Bu çalışmada, dindarlık ölçümü ile ilgili herhangi bir

ölçek kullanılmadığından dolayı dini anlayışın düşüşü ya da yükselişine yönelik yargılarda bulunulması söz konusu değildir. Ancak çalışmanın bir önceki kategorisinde, dini anlayış ve bu anlayışın kimliğe yansımalarına dair çıkarımlarda bulunulmuştur. Genel olarak İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin kendilerini dindar olarak nitelendirdikleri ortaya çıkmıştır. Din anlayışının kimliğe yansıtılmasında ise bütün katılımcı öğrencilerin sahip oldukları dini anlayışı, ibadetler, karakter, kişilik özellikler, sosyal çevre oluşumu gibi aşamalara bir şekilde yansıttıkları sonucu elde edilmiştir. Bu anlamda lisans eğitimi düzeyinde olan öğrencilerin dini kimliklerinin farkında olduğu ortaya çıkmıştır.

Bu alt kategoride, gündelik hayat pratiklerine dini kimliğin yansımaları ve dini kimliğin deneyimlenmesi üzerinden sonuçlar elde edilmeye çalışılmıştır. Gündelik hayat içerisinde dinin rolünü anlamaya yönelik soruların ilkinde, öğrencilerden gündelik hayatlarını planlamada dinin etkisinin tasviri istenmiştir. Katılımcı öğrencilerin tamamına yakını (37 öğrenci) gündelik hayatlarındaki yaşantılarında, dinin etkisinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu etki genel olarak ibadetler şeklinde gündelik hayata yansımış, en fazla gözetilen ibadette namaz olmuştur. Bunun yanı sıra dini adap ve muaşeretin gözetilmesi, sosyal ilişkilerin dini kural ve kaidelere göre düzenlenmesi, nafil ibadetlerin yapılması gibi etkilerde gündelik hayata dair din adına yansıtılanlardır.

İletişim Fakültesinde okuyan öğrenciler çerçevesinde ele alındığında, üç öğrenci hariç diğer öğrencilerde namaz vakitlerinin gözetilmesi, diğer ibadetlerin yerine getirilmeye çalışılması, dış görünüme dikkat edilmesi, yaşanan günün sonunda dini açıdan sorgulamaların yapılması, sosyal ilişkilerin dini kaidelere göre düzenlenmesi, adab-ı muaşeret gibi dini etkilerin gündelik hayatlarında sıkça gözetildiği görülmüştür. İletişim okuyan katılımcı öğrencilerde, dinin etkisi anlamında sayılanların dışında; bilgi alma yöntemi, gündelik hayat yaşantısının bir otorite tarafından gözetiminden dolayı dikkatli yaşanması, yerine getirilen ibadete göre günün anlık düzenlenmesi gibi yönlerin vurgulanması dikkat çekici bulunmuştur.

İletişim okuyan katılımcı kız öğrenciler değerlendirildiğinde; öğrencilerin dokuzunun dinin gündelik hayatlarında etkisine dikkat çektiği görülmüştür. Din, gündelik hayatın düzenlenmesinde, kontrolünde, değerlendirilmesinde bir mihenk taşı görevini üstlenmiştir. Dinin gündelik hayata sirayeti genel olarak namaz üzerinden olmuştur.

Öğrencilerin namazı ve diğer ibadetleri kriter edinerek iş akışı planlama, sosyal hayatın ve özel hayatın düzenlenmesinde dini kaygıları gözetme ve gündelik aktivitelerin seçiminde yine dini emirlere dikkat etme yönünde bir seçimlerinin olduğu gözlemlenmiştir:

Hareketlerimi sorgulayabiliyorum. Kendi dini çerçevem üzerinden kendimi kısıtlayabiliyorum. Mesela daha öncesinde namaz kılmıyordum son zamanlarda namaz kılmaya başladım. Yani daha öncesinde namaz kılmadığım için günün nasıl geçtiğini bile anlamıyordum hemen bitiyordu. Ama şimdi günün belirli zamanları var hani gün içinde kendime koyduğum planların yeri namaza göre değişebiliyor. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Gece geç saate dışarı çıkmama, bu dinle alakalı değil ama gündüzün şerri gecenin hayrından iyidir sözüne karşılık tam anlatamam da. Sevgililik konusun da özellikle yani özel hayatımda kesinlikle dinimin etkisi var. Kıyafetlerim olsun çok çok açık giymemeye çalışıyorum ailem bir şey demiyor. Aslında dışarı çıkınca günah işliyormuşum gibime geliyor açık giydiğimde. Elimden geldiğimce uzun kazaklar ve gömlekler giymeyi tercih ediyorum yani dinin etkisi var. Bu baskıyla mı değil kendi isteğimle. Çok uygulayamamam da saçlarım açık olsa bile elimden geldiği kadar uygulamaya çalışıyorum. (Çilem, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kız öğrencilerden ikisi dini etkiye yönelik daha farklı açıları öne çıkarmıştır. Farklı görüşleri ile dikkat çeken Ezgi (21, İletişim Fakültesi ö.), yaratıcı tarafından gözetlenmenin, bireysel ve sosyal düzlemde bir takım sorumluluklar yüklenmeyi gerekli kıldığını dile getirmiştir. Toplumsal adaletin tesisi anlamında ibadetlerin yanısıra bir takım bilgileri edinmenin gerekliliği de yine Ezgi tarafından vurgulanan önemli bir bakış açısıdır.

Evet, planlamada dinin etkisi söz konusu, çünkü bir anım bile boş geçsin istemiyorum. Özellikle bu kadar zulmün bu kadar haksızlığın olduğu bu dünyada bir tek ibadet etmek, namaz kılmak, oruç tutmak, örtünmek, bunları bir köşeye bırakarak söylüyorum. Her an bir yaratıcının bizi izlediğini varsayarak ve toplumda hakka hizmet etmek adına yani zulümle mücadele adına sürekli üzerimde sorumluluk hissediyorum. Sürekli okuyup yenilenmek istiyorum. Bilgilerimi güncel tutmak istiyorum. (Ezgi)

Dinin etkisinin gündelik hayatın içinde çok dar bir çerçevede etkiye sahip olduğunu ve bu sebeple olması gerektiği gibi bir dini etkinin hayatında yer edinmediğini belirten diğer bir öğrenci ise, dini etkinin namazla sınırlandırmak zorunda olmasının rahatsızlığına dikkat çekmiştir:

Olmuyor çünkü şuan dünya hengâmesine kapılmış durumdayız. Yorgun uyuyoruz, yorgun kalkıyoruz din şuanda sadece namazdan ötürü olduğunu düşünüyorum. Başka din için bir plan yaptığımızı söyleyemem. Namazdan bazen de Kuran-ı Kerim okumaktan ibaret. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim okuyan erkek öğrenciler açısından dinin etkisi ele alındığında, gündelik hayatta ibadetlerin yeri ile alakalı beş öğrencinin vurguda bulunduğu tespit edilmiştir. Diğer katılımcı öğrencilerden birçoğu, dinin gündelik hayatın her aşamasına olan etkisini dile getirmiştir.

Bugün Allah için ne yaptın sorusu sürekli aklımda dönüyor. Çünkü gerçekten bir şeyleri yaparken gerçek bir amaca hizmet etti mi? Her işte Allah rızasını gözettiğimiz için bütün işlerimize etki ediyor. Bir bardak suyu içerken bile dini boyutunu gözetererek yapmaya çalışıyoruz. Hak, yanlış ayar tutmamaya, elimizi kolumuzu gözümüzü sakınmaya çalışıyoruz. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Hani gittiğim ortam, yediğim şey, içtiğim içecek, benim için hepsi dinin çizgileri altındadır. Onun bir ötesi dinin bana hoş görmediği şeyleri mesela gündelik hayatımda kesinlikle tutamam. Yemekten içmeye her şeye değer bu. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Detaylara bakıldığında, dini etkinin hayatın her alanına yönelik geniş bir nüfuzunun olması ve dini anlamda bireysel sorgulamaların gerçekleşmesi, öğrencilerin birçoğunun yorumunda kendisini göstermiştir. Ayrıca gündelik hayatın inşasında namaza özel rol biçen öğrenciler ise, namaza günün başlangıcından bitimine kadar düzenleyici ve merkezi anlamda önem taşıyan bir pozisyon atfetmiştir:

Tam merkezde tanımlarım, hani herhangi bir iş yaptığım, herhangi bir iş yapacağım zaman namaz vakitlerine göre ayarladığım için direk merkezde duruyorum. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Aslında gündelik hayat değil de genel anlamda planlıyoruz zaten. Güne de indiğimiz zaman namaz kılacağım, şurada namaz kılabilirim, şunu yapabilirim veya şu camiye gidebilirim. O tür planlamalar günü belirler. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Gündelik hayata dini görüşünü yansıtmayan öğrencilerde temel iki görüş öne çıkmıştır. İlk görüşte, modern seküler bir hayatın benimsenmesinin vurgulanması ve dinin sosyal sahalardan uzak özel hayatla sınırlı olarak yaşanmak istenmesi durumu söz konusudur. İkinci görüşte ise; belirli ibadetlerin yerine getirilmesinin dışında, gündelik hayatın planlanmasında dinin bir etkisinin olmadığını ve normal rutin bir hayatın yaşandığı belirtilmiştir:

Çok düşünmüyorum, sabah uyandığımda ya da gözümün önündeki planları yaptığımda hiç düşünmedim. Planlamamın içerisinde etkisi vardır diyemiyorum. Yaptığım bir eylem olursa eğer ki çevremde kötü sonuçlarla etkileyecekse, dinen uygun değilse düşünürüm ama. Günlük yaşantımda herhangi bir durum değil. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Sadece cumaya gittiğim için Cuma günleri kendimi ayarlıyorum. Şu anki hayatımdan örnek veriyorum. On iki buçukta gidiyoruz. On iki buçuğa kadar, sabah çıktığımda orda masalar olsun, açık büfe var orda onları biraz daha hızlı yapıyorum ki abdesti aldıktan sonra hemen gideyim. Normal günlerde yok öyle planlamıyorum. Anlık geliyor. İşte de çalıştığım için. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilerin tamamı, dinin gündelik hayatı doğrudan etkilediği ve bu etkinin temelini de namazın oluşturduğu yönünde hem fikir olmuşlardır. Namaza ilaveten gündelik hayat içerisinde gerçekleştirdiği ibadetlerde, kişisel alışkanlıklar ve sosyal ilişkilerde, medya takibine ayrılan zamanı planlamada yine dinin kontrolü ve etkisine dair hassasiyetler öğrencilerin ifadesinde göze çarpan hassasiyetlerdir.

Özellikle kız öğrenciler, günlük yaşamlarında gerçekleştirdikleri tüm eylemleri dini hassasiyetler gözeterek yaptıklarını belirtmişlerdir. Namaz temel denetim mekanizması olarak belirlenmiş, eğitimlerinden dolayı alınan dine dair bilgi ve uygulamaları hayata geçirici faaliyetlerin gerçekleşmesine dikkat edilmiştir:

Uyandıktan sonra akşama kadar, uyumadan önce namaz vakitlerine hassasiyet gösteririm. Ezan okunduğu zaman namazlar. Onun dışında temizliğe dikkat ederim. Programlarımı daha çok namaz vakitlerine göre ayarlamaya çalışırım. İnsan ilişkileri, toplumda bulunması, sınıf arkadaşları, ortam birçok konuda dikkat etmeye çalışıyorum kendimce. Tebessüm etmek bile sadakadır ya böyle bazı hadisler, sünnetler bu çerçevede de dikkat etmeye çalışıyoruz. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gündelik hayatımı planlarken dinime yaşayacağım şekilde mesela bir işim varsa abdest alır o şekilde o işime giderken. Okumam gereken cüzler varsa, devam ettiğim hatimim varsa onları zamanında yetiştirmeye dikkat ederim. Günlük hayatımı buna göre ayarlarım. Uyumadan önce okuduğum dualar var. Günlük yaşamımı ona göre ayarlarım. Daha çok namaz çünkü hayatın daha çok merkezinde açıkçası. Günümü ona göre ayarlıyorum. Zamanında yapmaya çalışıyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dışarıya çıkacağımda namaz saatini ona göre denk getirmeye çalışıyorum. Çok fazla sosyal medyada takılmıyorum. Takılmamaya çalışıyorum. Bir işi yaparken aynı zamanda kendime de zaman ayırmaya çalışıyorum. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aynı şekilde katılımcı erkek öğrencilerin tamamı, günü namaz vakitlerine göre kısımlamış, hakeza alınan dini ilimleri pekiştirici eylemleri gün içerisine yayma ya özen göstermişlerdir. Bazı katılımcı öğrenciler, orucu da ön plana çıkararak Ramazan ayında tutulan oruç veya nafîle tutulan oruçların da gündelik hayatının dine göre şekil almasında önemli olduğunun altını çizmiştir. Bir diğer ilgi çekici cevap ise, gündelik hayatta iletişim kurulan arkadaşların seçimine dairdir. Özellikle sigara içmenin haram olduğunu ileten bir öğrenci, bu sebepten ötürü sigara içen insanlarla gündelik hayatında hiç irtibata geçmediğini vurgulamıştır:

Gündelik hayatımı planlarken, namazları düşünerek bölüyorum daha çok. Planlarımı namaz saatleri dışında öğleden sonra ikindi namazından sonra planlıyorum onları ön planlayarak uyguluyorum. Ondan sonra gün içerisinde sadece namaz oluyor planlamada diğerlerini

zaten yapabiliyorum. Aylık veya yıllık oldu mu ramazan ayı mesela üç aylar daha farklı oluyor. Günlük sadece namaz. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gündelik planımda yapmayacağım şeyler var. Mesela ben sigara içmiyorum sigara içen arkadaşlarla pek görüşmüyorum hani ya da bir yerde otururken sigara içmeye gidiyorlar ben onları yanında gitmiyorum. Ben diyanetinde verdiği fetvayla sigaranın haram olarak gördüğüm için mesela arkadaşlık ilişkilerimi etkiler sigara olsun. Ramazanda oruç zamanı kendimi yormayacak orucumun sıhhatine engel olmayacak işlerle meşgul olmaya çalışıyorum. Yine çok televizyon izlersem benim için rahatsız edecek dini alaya alan şeyleri izlemeyerek onlara bir tepki gibi hayatımı şekillendiriyorum. Dinin bu şekilde etkisi oluyor. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Son olarak İlahiyattan sonra İmamlık vazifesini sürdüreceğini söyleyen öğrencinin cevabı ele alındığında, özellikle rol model ve örnek olma anlamında sorumluluklarının olduğunu vurgulayarak, kıyafetten, toplum içindeki duruşuna kadar azami dikkat gösterdiğinin altını çizmiştir. Bu minvalde şu durumu ilave etmekte fayda vardır: İlahiyat öğrencilerinin genelinde toplum önünde olma, rol model olma ve örnek gösterilme yönünden kaygıya varan durum ve tepkiler söz konusudur. Çalışmanın konusu olmamak ile beraber toplum tarafından sürekli gözetleniyormuş gibi bir imaj çizen İlahiyat öğrencilerinin bu algısını yorumlama ve anlama bakımından genel olarak araştırmalara bakıldığında; kurumsal aidiyet hassasiyeti, dinin toplumsal ve kültürel yapının ortak paydası olmasından dolayı toplumların, sahiplenme derecelerine göre korumacı yaklaşım sergilemesi ve son olarak ta bireylerin otosansür uygulayarak kendilerini olası eleştirilere karşı koruması durumları öne çıkmaktadır. Bu konun ayrıca araştırılması, İlahiyat öğrencileri nezdinde ‘temsili’ önem taşıyan meslekler açısından anlam taşıyabilir:

Giyinmemiz, kuşanmamız, yürümemiz hepsine etki ediyor. Özellikle İlahiyatı bitiren bir talebe olarak çevremiz bize bir hoca gözüyle bakıyor yani hoca dini temsil eden adam. İmam en önde giden model olduğu için dinimiz nasıl emrediyorsa nasıl bir hayat tarzı istiyorsa olabildiğince kendimizi ona göre şekillendirmeye çalışıyoruz. Mesela, kot pantolon bir hocanın giymesi doğru değil, cemaat nazarında dini temsil ettiği için biz bunu olabildiğince arka plana atıyoruz. Ya da rahat dolaşmayı severim bende isterim ki kısa pantolon giyeyim şort tarzında tabi avrat mahalimiz görülmeyecek tarzında ama bu da bir imamın yapacağı pek hoş bir davranış olmazdı. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gündelik hayatla ilgili kısımda ikinci merak edilen konu; gündelik hayatın geneline yansıtılan dini görüşün sahip olunan yaşam tarzına yönelik ne gibi etkisinin olduğudur. Yaşam tarzı sıkça konuşulan, tartışılan ve bireyden bireye anlayış farklılığını barındıran bir konu olmakla birlikte, gündelik hayata yansıyan dini kimliğin pratikte hangi açılardan yer aldığını bilmek önemlidir. Dini kimliğin inşasının dinamik sahalarından biri olan yaşam tarzı, insanların yaşadıkları kültür içerisinde benimsemiş olduğu

davranış kalıplarını, gündelik hayat içerisinde sergileme biçimleri olarak anılmakta ve yaşam tarzı içerisinde insanların sahip olduğu gündelik hayat anlayışı, böylece daha kişiselleşmekte, biçimlenmekte ve estetik kazanmaktadır (Avcı, 2010). Bu anlamda bireyin yaşam tarzı; kıyafet, arkadaşlık ilişkileri, sosyal çevre seçimi, sosyal ve kültürel aktiviteler, gündelik tüketim biçimlerini de kapsamına alarak, özsel bir bilinç çerçevesinde, bireye has ve bireyin kendini formlar üzerinden ifade etmesine yardımcı olacak şekilde kurgulanmaktadır. Dinin bireyin yaşam tarzına müdahil olması ise bu biçimlerin pratiğe geçiş ve sürdürülüş aşamasında gerçekleşmektedir.

Teorik kısımda da sıkça işlendiği üzere yaşam tarzının, belli standartlar dâhilinde oluşturulmasında, dinin ve medyanın belirleyici etkisi söz konusudur. Medyanın yaşam tarzı üretmesi ve dinin yaşam tarzlarına yön vermesi, bireyin dış faktörler tarafından dizayn edilmesini temsil etse de, bireyin yaşamında söz sahibi olmak adına bireyin kararları üzerinden bir çatışmayı barındırdığı aşikârdır.

Dini kimliklerinin gündelik hayatlarına yansımaları, ağırlıklı olarak ibadetler ve diğer dini pratikler üzerinden tanımlayan katılımcı öğrencilere; yaşam tarzlarını dini anlayışları üzerinden nasıl biçimlendirdiklerini, sosyal-kültürel ve tüketim tercihlerinde dinin etkisini nasıl tanımladıklarına dair bir soru sorulmuştur. Katılımcı öğrencilerin bir çoğu, birbirinden farklı nedenlerden dolayı dinin yaşam tarzlarını şekillendirdiğine ve yönlendirdiğine işaret etmiştir.

İletişim Fakültesinde eğitim alan katılımcı öğrencilerin yorumlarına bakıldığında, İlahiyat Fakültesi öğrencilerine kıyasla tamamen olmasa da, yaşam tarzlarının birçok sahasına dini anlayışlarının yansıdığını görmek mümkündür. Bu anlamda İletişim eğitimi alan katılımcı kız öğrencileri, iki grup halinde değerlendirmek gerekmektedir. Birinci grupta, kıyafet seçiminden, aile ilişkilerine, hobilerine kadar her alanda dini sınırlılıkları gözetken öğrenciler yer almaktadır. İkinci grupta ise, yaşam tarzlarında dini hassasiyeti gözetmekle birlikte meslek seçimi, hobilerin uygulanması vb. bazı süreçlerde dini ikinci planda gözetken ve kişisel tercihlerini ön plana çıkaran grup yer almaktadır. İkinci gruba dahil olan katılımcı öğrenciler arasında; dindarlık ile ilgili soruya yaşanan çağda gerçek dindarlığın zor olacağını ifade eden, gelenekçi din anlayışını reddeden öğrenciler yer almaktadır. Ancak dikkati çeken bir nokta, iletişim eğitimi alan katılımcı kız öğrencilerin dindarlık ile ilgili soruya dindar olamadıklarına

dair cevap vermelerine rağmen kendi din anlayışlarını kimliklerine, gündelik hayatlarındaki akışa ve sahip oldukları yaşam tarzlarına yansıtmada istekli olmaları ve dini yaşama noktasında aktif olmak için çabalarıdır. Bu durumun; dini kimliğin sahiplenilmesi, dini anlayışın aileden başlayarak içinde yaşanılan toplum, sahip olunan kültürel yapı ve sosyal çevrenin kimlik inşasında etkin rol oynaması ve dindar kişiliği geliştirmeye istekli olunması ile açıklanabilmesi mümkündür.

İlk gruba dahil olan altı öğrencinin yaşam tarzlarına bütüncül bir yaklaşımda bulunduğu gözlemlenmiştir. Yaşam tarzlarını somutlaştıracak adımları atarken dini kaygıları da gözetmişlerdir. Kıyafet, hobiler, aile ilişkileri, arkadaş seçimleri, meslek seçimleri kısacası her aşamada gözettikleri dini hassasiyetlerin hep var olduğu ifade edilmiştir:

İnancımın çok büyük etkisi var, örneğin meslek seçiminde öncelikle oyuncu olmayı isteseydim, çok rahat bir şekilde olurdu fakat gördüğüm kadarıyla festivallerde falan, din açısından beni rahatsız edecek figürlerle karşılaştığım için tercihim olmaz oyunculuk. Benim meslek seçimimde çok büyük bir etkisi olur. Hobi olarak voleybol oynamayı çok severim, başım açıkken madalyonlarım falan da vardı, ama kapandıktan bir dini görüşü temsil etmeye başladıktan sonra maalesef olmadı. Yüzmeyi çok severdim din açısından rahat bir durum olmadığı için çoğu hobimden vazgeçtim. Hobilerim daha çok pasif hobilere dönüştü. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Kesinlikle çok etkisi var. Mesela ben müziği çok seven bir insanım. Müzikli bir ortama girmeyi çok isterim ama bulunacağım ortamın dini kimliğime, hassasiyetime uymayan bir ortam olduğunu bildiğim için gitmem. Giyim açısından yine mesela hani dini kimliğime göre alışverişimi yaparım. Aldığım şeyi mesela birebir üstüme oturmamasına dikkat ediyorum. Aile ilişkilerine çok dikkat ediyorum. Mesela abim evde cemaatle namaz kıldırır. Mesela kılmak istemesem de ‘ hadi hepiniz kalkın ben kıldıracağım’ dediği zaman kalkıyorum. Ailemin bana katkısı ile oluyor aslında herşey. (Kerime, İletişim Fakültesi ö.)

İkinci grupta yer alan katılımcı öğrenciler ise, yine dinin yaşam tarzlarına yönelik etkisinin çok yönlü olduğuna vurguda bulunmuş, ama belli aşamalarda dini anlayışlarının, bireysel istek ve gereksinimlerinden sonra geldiğini vurgulamıştır. Bu öğrenciler, özellikle meslek ve arkadaş seçiminde bireysel taleplerini göz önünde tutmuş, ancak seçim sonrasında dini hassasiyetlerini gözettiklerini ifade etmişlerdir:

Meslek seçiminde dine bakmadım. Gazetecilik dine zıttır bana göre, özellikle bir kadın olarak. Çünkü her ortama gideceğim, her erkekle görüşeceğim, her ortamda görüneceğim. Tabi ki bu dinin kadın çerçevesinden baktığım zaman bence kısıtlayıcı yönü baskın. Giyimimde, sosyal çevremde, eğitimim de illa ki din ağır basar. Çünkü inançlı bir aileden geldiğim için ve inancımı, dine yaşam tarzına bağladığım için etkisi var. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Saygı çerçevesinde aile konusunda var. Meslek konusunda yok. Kendi isteğimle, dini inançla bir alakası olmadan o bölümü seçtim. Zaten o bölümün dini inancıma bir zararı olmadığı için bir etkisi de yok. Saygı konusunda da aileme saygı göstermede dinin tabi ki

etkisi var. Yaşam tarzında mesela belli başlı dini kurallara uygun olmayan etkinlikler vardır. Atıyorum dansa gitmek gibi hani çok açık falan onda mesela etkisi var, ben dansa gitmek isterdim ama buna etkisi oluyor bir nevi. Onun haricinde aslında bazı şeylerde de etkisi çok fazla yok. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Yaşam tarzı ile alakalı olarak sosyal ve kültürel alanlarda gerçekleştirilen aktiviteler ve tüketim alanına yönelik satın alma eylemleri ile ilgili tercihlere bakıldığında da aynı şekilde kız öğrencilerin iki farklı eğilim sergilediği görülmüştür. Birinci eğilimde, dinen uygun görülmeyen aktiviteler ve tüketim tercihlerinden uzak durma, israftan kaçınma, alkollü mekânlarda alışveriş yapmama gibi hususlara dikkat etme söz konusudur. Katılımcılar, hassasiyetlerini deneyimler üzerinden açıklamış, gerek görüşlerinde gerekse de zihin dünyalarında hassasiyetlerinin baskın olduğunu belirtmişlerdir. Deneyimlerini aktaran öğrencilerden bazıları, ilahiyat okuyan katılımcı öğrencilerin dahi ifade etmediği Cuma namazı saatinde alışveriş yapmama gibi daha ince ve gündelik hayatta pek dikkat edilmeyen dini hassasiyetlerine vurguda bulunmuştur:

Habere gideceğiz yoldan bir büfeye gittik dondurma almak için ama içki satıldığını bilmiyoruz. Dışarıdan dondurmaya aldık içeri girdik ve karşımızda içkiler vardı, neye uğradığımı şaşırđım. O dondurmaya oradan almayayım diye kırk takla attım. Özellikle içki satılan yerlerde alışveriş yapmamaya çalışıyorum, Cuma namazı saatinde alışveriş yapmamaya çalışıyorum, yurt dışından gelen çikolataları yememeye çalışıyorum, domuz yağı olma ihtimalinden dolayı. Alışveriş yaparken dikkat ediyorum, Coca-Cola İsrail malı diye alıp içmiyordum. Özellikle arkadaş ortamında bir kafeye giderken bile, konsere giderken bile, orada neyle karşılaşacağımı bilmiyorum. Ben gelmeyeyim diyorum, 'onun yerine bir yere oturalım çekirdeğimizi alalım sohbet edelim konsere gitmek ne' derim. Gideceğim mekânlarda da etkili oluyor. Sigara ve nargile içilen kafelere gitmem. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Sosyal ilişkilerin, kültürel aktivitelerin yürütülmesinde dinin etkisi olduğu gibi karşılaşan durumlar da beraberinde dini hassasiyet duymayı gerekli kılmaktadır. Nitekim alkol satan, haram yiyecek satan ya da tesettüre uygun kıyafet satan mekanların tercih edilmemesi yönünde dini anlayışa dayalı bir bireysel iradenin öne çıktığı görülmüştür:

Alkollü yerlerden alışveriş yapmam, bara gitmem nargile, sigara içenlerle bir araya gelmem. Domuz eti satan bir yerden alışveriş yapmam. O nedenle yurt dışına gitmeyi bile pek istemem. Türk kökenli ülkelere gitmeyi tercih ederim. Aldığım ürünün içindekiler kısmını okurum ve yabancı ise elimden geldiğince çevirmeye çalışırım. Alışveriş yaparken çok açık seçik kıyafet satılan yerlere girmeyi tercih etmiyorum. Çünkü biliyorum girsem beni orada yadırgayacaklar. Kültürel olarak çok fazla yabancı insanlarla tokalaşmayı sevmem. Sonuç itibarıyla dinimce bu doğru değil ve bu beni rahatsız eder. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İkinci eğilimi sergileyen kız öğrencilerde ise, alkol satılan yerlerden alışveriş yapma ya da sosyal kültürel aktivitelerde mekân ayırmama gibi durumların yadırganmadığı görülmüştür. Bu konuda, yenilikçi bir din anlayışını savunan ve Z kuşağı üyesi olduğunu ifade etmiş olan Ezgi (21, İletişim Fakültesi ö.), alkol kullanmadığını, ancak sosyal aktiviteler yapma ya da sosyal, kültürel, tüketim gereksinimlerinin giderilmesinde ötekileştirmeye gitmemek için seçici davranmadığını belirtmiştir.

Evet, yapıyorum. Şöyle söyleyeyim, tüketim olarak tüketmiyorum. Yaygınca arkadaş ortamında örneğin alkol tüketmem. Ama şu var bir yer alkol satıyorsa, orada farklı şeyler satılıyorsa eğer temin edeceğim şey o dükkânda oraya girmekten çekinmem. Çünkü İslam'da serbest bir piyasanın olduğunu düşünüyorum, neticede oraya girmek onu kullanmam anlamına gelmiyor veya sosyal çevremde insanlar daha rahat inanmıyorlarsa o ortama girmekten çekinmem çünkü onların düşüncelerine mükellef değilim ben onların düşüncelerine onların ortamında yaşamıyorum veya tükettikleri şeyleri tüketmiyorum. Bunun da yanlış bir şey olduğunu düşünüyorum. Bu biraz daha mesafe koymak gibi geliyor. Ötekileştirmek gibi geliyor.

Alkollü mekanlarda alışveriş yapma dini açıdan uygun görülmediğinden ve bazı negatif durumlara tepki olarak ülkelere ve ürünlere boykot yaparak tepki gösterme eğiliminden dolayı bazı katılımcı öğrenciler hassasiyet göstermiştir. Ancak bu durumu meydanı boş bırakma olarak algılayan, bir getirisi olmadığına inanan, boykot yapılan ürünlerin 'bizden' olanının üretilmemiş olmadığını savunan öğrencilerde ise, alışveriş anlamında hassasiyet gösterilmediği ve bir aşamadan sonra normal görüldüğü tespit edilmiştir:

Alkollü yerlere daha çok girmemeyi tercih ediyorum. Bu beni rahatsız ediyor ama artık normalleşmiş. Bazen markete gidiyoruz ve fark etmiyoruz, o marketten çıkarken markette alkol reyonunun olduğunu anlıyoruz. Bizim kendimizi kısıtlamamız tabii ki çok uygun olur ama kimseye de meydanı boş bırakmamak gerektiğini düşünüyorum. Onların biraz da kendilerinden fedakarlık vermeleri gerektiğini düşünüyorum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Biz Müslümanız ama bizim kullandığımız çoğu şey yabancıların. Mesela Filistin için protesto yapacaksınız birkaç defa ürün almıyorsunuz ama sonra tekrar alıyorsunuz. Tamam ben İsrail'i boykot edeceğim, Coca-Cola almayacağım. Bir süre sonra farkına varmadan tekrar almaya başlıyorsunuz. Gönül ister ki yabancı ürünlere tamamen kapalı olayım, İslam'ın dediği gibi yaşayalım ama hangisini yaşayalım, İslam ülkelerinin hiçbir şeyi yok ki. Kültürel anlamda da dini bir hassasiyet gütmüyorum. Bir Mozart dinleseniz Hristiyan, bir Tolstoy okusanız Hristiyan onlarda bir ayırım gözetmiyorum, çünkü onlar insanlara bir şeyler katıyor. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim okuyan katılımcı erkek öğrencilerin yaşam tarzlarına dini kimliklerini yansıtması anlamında öne çıkardıkları deneyimler, kız öğrencilere yakın olmakla birlikte kıyafet vurgusunun sıklıklığı ilgi çekici bulunmuştur. Kısa, hatları belli olmayan kıyafete dair hassasiyete vurguda bulunan beş katılımcı erkek öğrenci, hobilerini gerçekleştirirken yine mahremiyet olgusuna dikkat etmişlerdir. Erkek öğrenciler, genel

olarak yaşamlarının her anında dini hassasiyetlere önem verdiklerini belirtmişlerdir. Bu anlamda yaşam tarzında dini etkinin erkek öğrencilerde daha yoğun olduğu söylenebilir. Bunda milliyetçilik ve cemaat yönü ağır basan öğrencilerin varlık göstermesinin etkisi söz konusudur. Zira ileride değinileceği üzere, iletişim okuyan öğrenciler arasında, cemaatlara ve milliyetçi zümrelere yakın erkek öğrenciler vardır. Bu durum haliyle öğrencilerin yaşam tarzları üzerinde fazlasıyla etkilidir:

Kıyafetlerime mesela dikkat edebiliyorum. Abuk sabuk giyinmemeye özen gösteriyorum. Şu an baktığım zaman herkes biraz daha işte kadınlar erkek gibi erkekler kadın gibi giyinme muhabbeti var maalesef günümüzde. Ben buna çok önem veriyorum dinimin bana bir gereği olarak. Onun haricinde yani yaşam tarzı olarak da dediğim gibi bir kulübe hayatımda gitmem mesela içim olmaz. Çoğu zaman arkadaşlarım olduğu zaman öyle ortamlarda olup beni çağırdıkları zaman dahi öyle yerlere gitmem etmem. Mesela ben bu gazeteciliğin içinde olduğum süre zarfında hocam şunu fark ettim ki bu mecrada çok daha farklı ilerlemek gerekiyor çünkü aynı zamanda bunun hem meslek hem dine hem de millete hizmet yönü var. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

İllaki oluyor hocam. Bir Musevi'yi etkiliyorsa bizimde kendi dinimiz etkiliyor. Sonuçta köklü bir dindar toplumuz bizlerde etkileniyoruz. Osmanlıcaya sürekli çalışıyorum altında bunun dinle bağlamak istediğim için Yunus Emre'nin bir şiirini ilk defa Osmanlıca okuyarak başlamıştım. Sürekli dini tasavvufi şeyler yaparak devam ediyorum bu da etkiliyordur diye düşünüyorum. (Osman, 26, İletişim Fakültesi ö.)

Mesela denize gitmek, ortam müsait olmadığı için insanların olmadığı yerlerde kuytu köşelerde girmek durumunda kalıyoruz. Bunu da bana öğreten aslında cemaatlerdi. Yoksa bende normal insanlar gibi gider denize girerdim. Denize girmek için giden herkes Müslüman ama ortama baktığımız zaman hiçbir Müslümana ait bir ortam değil. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Dinin etkisini önemsemekle birlikte bazı alanlara yansıtılmayı tercih eden erkek öğrencilerden bazıları, aile ilişkileri, meslek seçimi ya da hobilerle ilgili meşguliyetlerinde, dini kriterleri geri planda tutmayı yeğlemişlerdir. Hobilerin, aktivitelerin gerçekleştirilmesine dair ortaya çıkan bu tercihten çıkarılabilecek sonuç, daha önce de ifade edildiği gibi dini hükümlerin gerekliliklerinin yerine getirilmesinin, bireysel isteklerinin gerisinde tutulabildiğine yöneliktir:

Büyük bir etkisi yoktur. Dini inancım benim sosyal yaşantımı etkileyebilir. Mesela ben içki içmem, niye içmiyorsun dediklerinde dinen uygun değil diyorum. Benim sosyal çevremdeki arkadaşlarım içiyor. Onlar içiyor diye onlarla arkadaşlığımı kesmiyorum, ama bana uygun olmadığı için dinen ben yapmıyorum. Mesela ben dans ediyorum, Tango. Kadınlarla yakın temaslı dans ediyoruz, bu dinen uygun mu desenez, hayır dine uygun değil. Ama ben bunu sadece sanat için, kafamı dağıtmak için ve sosyalleşmek için yapıyorum. Bu konuda da kendimi büyük bir kısıtlamaya gitmedim ama bunu kendi beynim içinde yerleştirmiştim (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Dinimize göre israf denen bir şey var. Tüketim yaparken israf yapmamaya çalışırım. Etkisi oluyor ama diğer alanlar kadar etkisi olmuyor. Bir şeyleri yanlış yapıyoruz doğru. Ama bir konsere gittiğim zaman çok etkisi olmuyor. Dini inanışıma göre bir tercih yapmıyorum. Kişisel zevkime nefsim'e göre tercih yapıyorum arkadaşlık ilişkilerimde de öyle. Çok fazla bir dinin etkisi olmuyor. Etkisi var ama çok fazla değil diğer alanlar kadar değil. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı erkek öğrencilerin, sosyokültürel anlamda ve tüketim anlamında da aynı şekilde dini hassasiyetlere büyük ölçüde dikkat ettiği söylenebilir. Katılımcı erkek öğrenciler, alkollü yerlerden alışveriş yapma ya da sosyal-kültürel aktiviteleri seçme açısından dini kriterleri gözettiklerini belirtmişlerdir. Ancak katılımcı kız öğrencilerdeki gibi alternatif olmayan boykot ürünlerinin alınmak zorunda kalındığına dair ifadeler, bazı erkek öğrenciler tarafından ifade edilmiştir:

Yapmam. Hiçbir şekilde yapmam. Sonuç olarak dinimizce yasaklanmış. Dinin yasakladığı bir yerde alışveriş yapmamam ve bu benim vicdanımı rahatsız eder. Tüketim tercihleri olarak şöyle Müslümanlar olarak çok geride kaldık. Örnek verecek olursak İsrail ürünleri kullanmam ama her yerlerde karşıma çıkıyor. İnsanınız ve o ürünleri canımız çekiyor ve alıyoruz. Ama ben İsrail'in binlerce Filistinlinin topraklarına el koymasından dolayı hiç sevmedim. Ama çağ olarak Müslümanlar bu konuda geride kaldı ve mecburen kullanıyoruz. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Bizzat etkiliyor. İslam hayatın her alanına etki ettiği için sosyal alanda da, kültürel alanda da, birçok alanda, mesela yüzmeye gittiğimde, havuzda giyeceğim kıyafete kadar her alana etki edebiliyor. Tabi alkollü olan mekânlardan da alışveriş yapmıyorum dolayısıyla .....(Taha 23, İletişim Fakültesi ö.)

Hobiler, arkadaşlık ilişkileri, meslek seçimi gibi yaşam tarzına etki eden bazı süreçlere dini anlayışlarını yansıtmayan öğrencilerin, sosyal-kültürel aktiviteleri yapmada hassasiyet gösterme ve alkol satan yerlerden alışveriş yapma ile ilgili de aynı şekilde seçicilik göstermedikleri anlaşılmıştır:

Basın alanına girdikten sonra şunu gördüm basın alanında içki tüketimi veya kadın-erkek ilişkileri çok farklı. Malatya Film Festivalinde görev aldım. Orda yardımcılığını yaptığım kişi, gelen konuklarla içki içmeye gideceğiz, sende gel dedi. Ben de gittim, ama içmedim. Benim sosyal çevremdekilerin hepsi içiyor. Hiç içmedim bunun bir nedeni de aile yapım ve dini inancım'dan kaynaklı. Dinin inancı olmayanlar, görüşüme ve düşünceme saygı gösteriyorsa bana baskı yapmıyorsa benim için sorun yok. Alkollü yerlerle ilgili de evet alışveriş yaparım. Yok işte burada içki satılıyor falan demedim. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrenciler, yaşam tarzlarını oluşturan aşamalara dini anlayışlarını yansıtmışlardır. Ancak bazı öğrencilerin meslek seçimi, hobi seçimi, sosyal mekan ayırımı, alkollü yerlerde alışveriş yapmama gibi bazı gündelik deneyimleri ile ilgili kişisel isteklerini öncelikledikleri ve dini görüşlerini öteleyebildikleri anlaşılmıştır.

Yaşam tarzı sahasına dini kimliklerini yansıtabilme pratikleri ile ilgili İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilere bakıldığında ise, dini anlayışlarının güçlü bir şekilde tercihlerini belirlediği ortaya çıkmıştır.. İlahiyat okuyan öğrenciler, yaşam tarzları ile alakalı olarak hobilerini daha fazla ön plana çıkarmış, gündelik deneyimleri ile ilgili daha fazla ayrıntılar vermişlerdir. Örneğin İlahiyat okuyan katılımcı kız öğrenciler, evlilikten eğlenceye, edindikleri hobilerden arkadaş ilişkilerinde takındıkları tutumlara kadar her aşamada dinin şekillendirici etkisine yönelik bireysel görüşlerini aktarmışlardır.

İlahiyat eğitimi alan katılımcı erkek öğrencilerin aksine kız öğrenciler, bireysel kararlarını merkeze alarak yaşam tarzlarını belirlemiş, aktivitelerde, aile ilişkilerinde, arkadaş seçiminde, dinin belirlediği emir ve yasaklara uymada, ilahiyatçı kimliklerinden çok kişisel dini kimliklerini, bu kimliklerine uygun isteklerini öne çıkarmışlardır. İlahiyat eğitimi alan öğrencilerde, İletişim eğitimi alan katılımcı öğrencilerden çok farklı bir yaşam tarzı anlayışı öne çıkmış, sosyal ilişkiler, hobilerin seçimi ve uygulanması ya da arkadaşlık ilişkileri, gelecek kurgusu gibi yaşam tarzına dair birçok sahada aktif bir öğrenci kitlesi profili ortaya çıkmıştır:

Kutsal kitabımızda geçtiği şekilde giyinmeye özen gösteririm. Uzun, vücut hatlarını belli etmeyecek şekilde. Ondandır sosyal hayatımda hani bana yakışmayacak mekânlara gitmemeye çalışırım. Daha sade daha oturaklı yerlere gitmeye çalışırım. Hobilerim mesela hat yapmayı seviyorum. Kursuna gittim. Tezhip mesela. Bunun biraz dinimle bağdaştırıyorum hani. Mesela Kur'an sayfalarına tezhip olsun ya da hatlar olsun. Ondandır sonra def çalmayı. Def videoları izliyorum. Def de mesela dindarlıkla ilgisi olduğunu düşünüyorum. Mesela onu çalınca ya da dinleyince kendimi iyi hissediyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Hobilerimde mesela ben daha çok bana faydalı olacak şeyleri dinime uygun mu değil mi buna dikkat ederek sahip oluyorum. Kıyafetlerim ve arkadaşlarım yine aynı şekilde. Keman çalıyorum ama şarkı söylemiyorum dinimizde günah. Aile ilişkimde zaten ailemle düşünce yapılarımız uyduğu için bir problem yok. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kesinlikle inancın büyük etkisi var. Mesela ileriki hayatımda da yani evliliği düşüneceksem de önce kafamda karşımdaki kişinin inançlı olması önemli. Onun dışında ya da ne bileyim bir meslek belirleyeceksem inancımın etkisi büyük. Bir ev alacaksam da mesela hani helalleri, haramları gözeterekten alırım. Hani kredinin mesela kullanılmayacağını bildiğim için kredi kullanmamayı tercih ederim. Hobileri ele alırken ya da eğlenmek isterken yine dinin kriterleri altında eğlenmeyi de biliriz. Mesela bir yere kareokeye gideceğiz, şarkı söyleyeceğiz tabi ki bayanların olduğu bir ortamda söyleriz ya da bisiklet süreceğiz bayanların olduğu bir ortamda süreriz. Ya da ne bileyim böyle dinin kriterlerini eğlenirken de önemsiyoruz. (Esra, 21, İlahiyat Üniversitesi ö.)

Sosyal ve kültürel aktivitelerin icra edilmesinde ve tüketim anlayışında, alkollü mekanlardan alışveriş yapmama gibi durumlarda da aynı şekilde dini anlayış

çerçevesinde bir işleyişin olduğu görülmüştür. Ancak bu aşamada da kız öğrencilerin aktivitelere dair yaklaşımlarında bir takım farklı bakış açıları göze çarpmıştır. Örneğin, kültürel aktivite olarak geleneksel aileden edinilen kültürel tabanlı alışkanlıkların baskın olması durumu ilginç sonuçların elde edilmesine zemin hazırlamıştır. Ya da sıklıkla israfa değinilmesi, tüketim alışkanlıklarının yaşam tarzında etkili olması, arkadaş ortamı ile şekillenen sosyal aktivitelere uyum gibi yönler, bu öğrencilerin farklı birkaç yönüdür. Bu durum, birçok bulgunun temel nedenlerinin başında sayılan formel eğitimin etkisini akla getirmiş, farklı bakış açılarının edinilen eğitimle dine uygunluğunun teyidi alınan eğitim üzerinden gerçekleştirilmiştir:

Kültürel aktivitelere göre mesela düğünlerimizde de dini göreneklere de önem veririm. Mesela bayanların ve erkeklerin ayrı olduğu ortamlarda düğünler olur. Ya da mesela kültürel aktivite olarak yılda bir kere burada türbeler var, Siirt'in belki bilirsiniz. Oraya mesela gidebiliriz. Eylül ayında bizim burada köyde bir türbe var, oraya gideriz ailecek. Bizim oralarda türbeler var orayı (Esra,21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Arkadaş grubumla dini açıdan uygun olmayan ortamlara gitmiyoruz. Bazı kafeler var. Erkekli, kızlı karışık ve İslam'a uygun olmayan yerler var. Konser alanlarına hiç gitmedik gitmeyi düşünmüyoruz. İnsanların gidip de faydasını alacağı şeyler olarak düşünüyorum. Bu yüzden dini mantıkla düşünerek insan o tür ortamlara gitmiyor. Helal gıda olayı vardır ya helal onaylı şeyler almaya daha çok hassasiyet gösteriyorum. Alkolü bırakın, sigara içilen açık ortamlara bile gitmiyorum. Alkol satılan yerlerde de zaten alışveriş yapmıyoruz. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gece geç saatlere kadar dışarda duramam. Ya da bulunduğum ortamda sadece erkeklerle duramam. Buna göre tüm hayatım şekillendi. Kültürel olarak da kendi çevremle ortak yapıyorum. Bir tiyatroya bir sinemaya giderim ama kendi çevremde ama katılırım. Bir tiyatrodan oynayamam mesela bunu aklımdan bile geçirmem. Belki bir müzik aleti çalabilirdim ama bunu yapmadım. Yapmak isterdim öyle bir şey ama yapmadım yani. Bu tür şeylere de ilgim yok. Alkolü yerlerden alışveriş yaparken dikkat ediyorum. Eğer bilsem dikkat etmeye çalışırım. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Daha önceki kısımlarda İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin, eğitimlerini bir kimlik olarak nitelendirdikleri, dini kimliklerini ve genel olarak bütün yaşamlarını, sahiplendikleri bu kimliğin etkisi ile inşa ettiklerine değinilmiştir. Bu soruya verilen cevaplarda da, İlahiyat eğitimi alan katılımcı erkek öğrencilerin bazılarının, söz konusu bu kimliği temel alarak yanıtladıkları görülmüştür. Bu çerçevede İlahiyatçı kimlik çerçevesinde edinilen alışkanlıklar, hobiler, aile ilişkileri, sosyal ilişkiler tasvir edilmiş, dinen sakıncalı olmasa dahi sahip olunan bu kimlikten dolayı bazı kısıtlamaların hayata geçirildiği dikkat çekmiştir. Ancak öğrencilerin ifadelerine ve deneyimlerine bakıldığında, kısıtlamaların bir nedeninin de toplum tarafından uygun görülüş

olmasıdır. Bu anlamda ilahiyatçı kimliğin toplum tarafından atfedilen bir kimlik olarak görülmesi de mümkündür:

Giyinmemiz, kuşanmamız, yürümemiz hepsine etki ediyor. Özellikle İlahiyat okuyan bir talebe olmamdan ötürü, çevremiz bize bir hoca gözüyle bakıyor. Yani ‘hoca’, ‘dini temsil eden adam’. İmam en önde giden model olduğu için dinimiz nasıl emrediyorsa nasıl bir hayat tarzı istiyorsa olabildiğince kendimizi ona göre şekillendirmeye çalışıyoruz. Mesela, kot pantolon bir hocanın giymesi doğru değil, cemaat nazarında dini temsil ettiği için biz bunu olabildiğince arka plana atıyoruz. Ya da rahat dolaşmayı severim bende isterim ki kısa pantolon giyeyim, şort tarzında tabi mahremiyete dikkat ederek ama bu da bir imamın yapacağı pek hoş bir davranış olmazdı. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Mesela ben çok uzun bir sakal bırakmıyorum ama sakal bırakmamda etkisi oldu. Giyinişimde de etkili oldu. Böyle çok dikkat çeken değil de biraz daha sade giysiler tercih ediyorum. Kişilik olarak ta, kendim sevdiğim şekilde giyiniyorum, dini inancımın da etkisi buna var tabii. Bunların dışında ailemle olan ilişkilerimde de bu şekilde inancım doğrultusunda ilerliyorum. Yaşam tarzımda aşırı uçlarda yaşamadığım için fazla sıkıntı çıkartmıyor din benim için. Yaptığım hobilerde böyle bir sıkıntı yok. ‘Hat’ ile uğraşıyorum, onu araştırmıştım. Boyama ve resimler yapıyorum, bazen bu sıkıntı oluyor, arkadaşlarımın yanında yapamıyorum. Hobilerimin dine uygunluğunu araştırdım. (Berke,21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal ve kültürel aktivitelerin gerçekleştirilmesinde de aynı hassasiyet takip edilmiştir. Ama sosyal aktiviteler ve ya kültürel aktivitelere dair öğrencilerin arkadaşlarını yönlendirme anlamında bir etkilerinin olduğu gözden kaçmamıştır. Bu durumu da yine ‘İlahiyatçı kimlik’ çerçevesinde değerlendirmek gerekmektedir. Sadece talep edileni yerine getirme anlamında değil bireyleri ve kitleleri yönlendirme, yaptırım uygulama anlamında da bir takım getiriler söz konusu olmuştur:

Sosyal alanda uyum sürecinde yürütmeye çalışıyorum. Dini hassasiyet gözetme, seçicilik alışveriş yapmam. Sinemaya da giderim, tiyatroya da giderim. Arkadaşlara da fırsat vermem. İncanıma ters uygulamaları tercih etmem. Gideceğim filim dini hassasiyete uygun olması lazım. Alkollü yerden alışveriş yapmam. Arkadaşlarım öyle ortama gitmek isterlerse onlara engel olurum. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İçki satılan yerden alışveriş yapmam. Tesettüre önem vermeyen giyim yerinden alışveriş yapmak istemem. Konuştuğum kişilere da dikkat ederim. Futbola çok meraklıyım ve oynamayı severim. Galatasaray takımını tutuyordum. Fakat bir gün olsun Malatya’da maç izlemeye gitmedim. Sebebi ise yine ilahiyat kimliğimi taşımam. Çünkü niye? Gittiğim yer ağız dolusu küfür edilen bir yer ve ben buralara pek tercih etmem. Kafeler de gitmem. Sebebi de kafelerde dini yaşama dikkat edilmemesidir. Sinemada her filme gitmem mesela. Sinemada seçiciyimdir. Çok müstehcen sahneler olan filmleri izlememeyi tercih ederim. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Birçok insanların farklı hobileri vardır bizimde kimseye zarar vermeyecek mesela, balık tutma, bisiklet sürme, aktivite olarak konferansa, söyleşiye katılma, arkadaşlarla kitap okuma programı olsun onlara katılıyoruz etkili oluyor. İnsanın hayatının her anında, insanın yanındaki dini bilinç, en ufak karar alımında bile insanı etkiliyor..... Alkollü yerlerden alışveriş yapmamaya dikkat ederim. Bazen zaruri durumlar olabiliyor ve orada açık dükkân

o olursa, mecburiyetten o da istisna diyoruz buna, istisnai şekilde maalesef yapabiliyoruz.
(Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Genel bir değerlendirme yapıldığında, iki katılımcı öğrenci grubunun çoğunlukla dini anlayışlarını yaşam tarzlarına yansıttığı anlaşılmıştır. Ancak yansıtma biçimi anlamında farklılıklar mevcuttur. Beklenildiği gibi İlahiyat öğrencileri dini anlayış ve kimliklerini yaşam tarzlarına yansıtırken daha kapsamlı ve detaylı yaklaşım sergilemiştir. İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilerde ise görece daha yüzeysel bir anlayış ortaya konulmuştur. İlgi çekici iki noktadan biri; alkollü alışveriş yapmada İletişim eğitimi alan ve İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin ‘istisnai’ durumları belirtmiş olmalarıdır. Açıkça belirtilmese de öğrencilerin görüşmenin bazı aşamalarında değiştiği gibi; içinde yaşanan zaman diliminin özellikleri, alışlagelen tüketim alışkanlıklarını bırakma ya da dine uygun alışveriş yapacak mekanları bulmada problemlerin yaşanmasına neden olabilmektedir.

Katılımcı öğrencilerin bireysel yaşam tarzına dini kimliğin etkisinin öğrenilmesinin ardından sosyal çevrenin oluşumunda dini kimliğin etkisi anlaşılmak istenmiştir. Sosyalleşmenin ilk olarak aile içerisinde başlaması ile bireyin değer ve kimlik edinimine, kendi kişilik ve karakter özelliklerinin yanı sıra dışsal bir faktörün etkisi olmaktadır. Ancak sağlıklı bireylerde sosyalleşme, sadece aile içinde kalmamakta eğitim, çevre gibi nedenlerden dolayı başka insanlarla da etkileşim kurma gereksinimi söz konusu olmaktadır. Üniversite eğitimi ile birlikte birçok kültürü, inancı, etnik farklılıkları algılayan gençler, sosyal çevrelerini oluştururken, arkadaş seçiminde benlikleri, dini kimlikleri ile birlikte bu algılarını da aktif şekilde göz önüne almaktadır.

Ancak arkadaş ediniminde etkili olan bu faktörler arasında, Nas (2017)’in araştırmasında da geçtiği üzere, üniversite eğitimi alan gençlerin arkadaş seçiminde en etkin faktörün inanç olduğu ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışma kapsamında da; özellikle İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin, farklı dinden ve farklı din anlayışından olan insanlarla arkadaşlık yapmama eğiliminde olduğu, yani inanç faktörünü dikkate aldığı fark edilmiştir. İletişim Fakültesi öğrencilerinde bu durum, İlahiyat eğitimi alan öğrenciler kadar keskin olmasa da yine de aynı inançtan olmayan kişilere karşı temkinli bir yaklaşım mevcuttur.

İletişim Fakültesi özelinde bakıldığında, katılımcı öğrencilerin genelinde farklı din ve görüşe sahip kişilerle arkadaşlık yapmama yönünde çok keskin çizgilerinin olmadığı ve

belirli sınırlar dahilinde arkadaş olabilecekleri tespit edilmiştir. Katılımcı kız öğrenciler özelinde bakıldığında, arkadaşlık konusuna dair bakış açısının; ötekileştirmeme, tebliğ vazifesini yapabilme, farklı kültürleri ve dinleri tanıyabilme, farklı mezhepten arkadaşlar edinerek tabuları yıkma, ön yargılar edinmeme çerçevesinde geliştirildiği görülmüştür. Ancak arkadaş olabileceğini belirten öğrencilerin tamamına yakını, temkinli olma adına bu kişilerin düşüncelerine ve söylediklerine dikkat ettiklerinin altını çizerek olası negatif durumlarda arkadaşlıklarını bitireceklerini belirtmiştir:

En basitinden arkadaşım içki içtiğini söylüyor. Ben karşıt tavırlar sergiliyorum. Beni de acaba alıştırmı mı? Bana da kötü örnek olur mu? Gideceğimiz yerde acaba içki var mıdır? Ramazanda İçki içiyorum diyor, ben kendimi kötü hissediyorum. En azından bu ay yapmayın diyorum. Hani arkadaşım ama üzülüyorum. Arkadaşlık yapmak istemiyorum, ama sırf içkisi vardı diye de ona sanki haksızlıkmiş gibi geliyor. Sonuçta bana bir kötülüğü yok, aramı bozmak istemiyorum. Yani dikkat etmeye çalışıyorum. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Hiçbir şekilde etkilemez. Hatta Hristiyan bir arkadaşım da var Peygamberimiz bir sözü var onların dini onlara sizin dininiz size demiş. İnsan olarak alıyorum ben onları gerçekten çok yakın olan arkadaşlarım var mezhep farklılıkları olarak da yakın arkadaşlarım var. Alevi mezhebinde, sünni, şafi olan bir çok arkadaşım var. Hepsi birbirinden farklı daha çok insan tanıdıkça hepsini daha iyi tanımladığımı düşündüğüm için arkadaşlık konusunda sorun olacağımın düşünmüyorum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Herkesin dini tercihi farklıdır, ona kesinlikle saygısızlık etmem. Benim için güzel ahlak önemli, bana bir zararı olmuyorsa veya kendine bir zararı olmuyorsa sorun yok. Kendine bir zararı varsa onu uyarmakla mükellefimidir. Alevi olan konuştuğum arkadaşlarım vardı, ailesinden gizli gizli namaz kılıyordu. Tutup da o kıza karşı önyargılı olamam. Ama dini olarak çevresindeki insanlara zarar verenler var, onlardan uzak durmaya çalışırım. Ama tanıma sürecine girerim elimden geldiğince de yanlış yolda olduğunu anlatmaya çalışırım. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Sadece üç katılımcı öğrenci, dini kimliklerini koruma anlamında farklı inançlardan insanlardan özellikle uzak durma eğilimine sahip olduğunu açıkça ifade etmiştir:

Çok etkiliyor. Benim şöyle bir yapım var. Kendi inancımı zaten bilirim. Ben öyle şey bir insan değilim, başkalarının bana konuştukları ile etkilenen, onların dedikleri ile yol alacak bir insan değilim. Ben inandığım şeyin gerçekten doğru olduğunu biliyorsam karşımdaki insanlara onu anlatmaya çalışırım. Hani onlara uyarıcı niteliğinde olurum. Ama onların benim üzerimde etkisi pek olmaz. Öyle bir kimliğim var. İnsanların söyledikleriyle çok şekillenecek bir insan değilim. Arkadaşlıklarda dikkat ediyorum kesinlikte hiçbir zaman ne Ateist, Hristiyan arkadaşlarım hiç olmadı. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan katılımcı erkek öğrenciler de, farklı inanç ve mezhepten insanlarla arkadaş olabildiklerini, ancak çok samimi olamayacaklarını ifade etmişlerdir. Erkek öğrencilerde farklı din ile birlikte farklı mezheplere, zayıf inançlı kişilere de vurgu yapılmış ve onlara tebliğ noktasında destek olmak gerektiği vurgulanmıştır. Bazı erkek

öğrenciler, milli ve dini değerlere karşı bir tehlike hissettiklerinde, farklı tepkiler verebileceklerinin de altını çizmiş, dini değerlere hakaret eden ve ya çok uç noktada olan insanlar ile aralarına sosyal mesafeler koyduklarını aktarmışlardır:

Hiçbir etkisi olmaz hocam. Arkadaş olarak hiçbir sıkıntım olmaz. Ama dost olarak hiçbirini dost edinmem. Benim dinimin gereği zaten bu, ben arkadaş olarak her fikirden insanla arkadaş olurum. Sadece benim dinimle, benim memleketimle alakalı saygısızlık göstermediği sürece, çok hassasım o noktada. Öyle bir saygısızlık hissettiğim takdirde herhangi bir şekilde iletişimimi geçin, çok farklı tepkilerde verebilirim. Ha ama dostluk noktasında değerlendirmek gerekirse hiçbir şekilde dost edinmem. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Bir noktada üzücü bir durum olarak bakıyorum. İnsanlar bir şeylerden bağımsız olarak yaşıyorlar. İnsanlar için artık din geleneksel bir noktaya gelmiş. Sadece eskilerin inandığı bir şey gibi geliyor. İnsanlar artık dinsizlik yolunda ilerliyorlar. Buda sonuç olarak üzücü bir durum. Bizim dinimizde tebliğ etmek görevimiz tebliğimi yaparım baktım, yolundan dönmüyor, bir noktadan sonra iletişime girmemeye çalışırım. Ama tamamıyla düşman olmam. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Hiçbir etkisi olmadı. İstanbul'da doğdum ve büyüdüm, burada çok arkadaşım var. Ateisti de var, eşcinseli de var. Hepsiyle ortak bir noktada buluşuyoruz. Bir tanesi var, hiçbir şey inanmadığını söyledi ama biz onunla hiçbir şey yokmuş gibiyiz. Onunla arkadaşlığımız çok ileriye taşındı. Hiçbir şekilde bu kişi bana kendi inançsızlığını yansıtmıyor. Gezeriz, kiliseye de gideriz, yalnız bunu arkadaşlık bağlamında düşünürüz. Bana bir şey dayatmadığı sürece sıkıntı yok kendi tercihleri. Ama çok uç noktada yaşayanlarla arkadaşlığım yoktur. Kendi inancını kendi yaşıyorsa, kalkıp ta benim inancıma laf etmiyorsa problem yoktur benim için. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Yorumlardan en ilginç olanı, dini hassasiyet taşımayan dindaş insanlara karşı farklı dine mensup insanlara nazaran daha sert duruş sergilendiğinin altının çizilmesidir:

Başka bir dindense kendi din kardeşime nasıl yaklaşıyorsam ona da aynı şekilde yaklaşırım aynı sıcaklıkla aynı samimiyetle. Ama benimle aynı dini benimsediğini, aynı peygamberi kabul ettiğini söyleyip de, o peygamberin hadisine, o dinin kitabına muhalif hareketlerde bulunuyorsa, o insanın benim gözümde hiçbir değeri yoktur, hiçbir arkadaşlık ilişkisi kurmam kuramam. (Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Görüşmelerde elde edilen cevaplar değerlendirildiğinde, İletişim Fakültesi öğrencilerinde arkadaşlık seçimi anlamında üç eğilim göze çarpmaktadır: İlk eğilimi gösteren katılımcı öğrenciler, farklı dini anlayış ya da inanca sahip insanlarla, kendi inançlarına bir müdahalede bulunmadıkları, değerlerine negatif yaklaşmadıkları müddetçe dost olmamak kaydıyla seviyeli ve sınırlı arkadaşlık yapabileceklerini belirtmişlerdir. İkinci grupta olan öğrenciler, onlarla her halükarda rahatlıkla arkadaşlık yapabildiklerini ve ortak paylaşım noktaları bulabildiklerini aktarmışlardır. Üçüncü grupta olanlar ise, hiçbir surette farklı din mensupları ile arkadaşlık yürütemediklerini

vurgulamışlardır. İlk iki eğilim iletişim okuyan erkek öğrencilerin tamamının görüşüne karşılık gelmiştir. Üçüncü eğilime ise, sadece katılımcı kız öğrencilerde rastlanmıştır.

İlahiyat okuyan öğrencilere bakıldığında, yine İletişim öğrencileri gibi belli sınırlar içerisinde arkadaşlık kurma ya da hiç ilişki kurmama eğilimi yoğundur. Ancak İletişim öğrencilerine göre görüşlerin paylaşımında arkadaşlık ilişkisine dair daha temkinli ve hoşnutsuzluğu belirten bir yaklaşım gözlemlenmiştir. Özellikle İslamofobik eğilimlerin artması ile yaşanan huzursuzluk, üzüntü ve öfke, her kesimde olduğu gibi özellikle İlahiyat eğitimi alan öğrencilerde de yoğun olarak gözlemlenmiştir.

Kız öğrencilere bakıldığında, erkek öğrencilere oranla arkadaşlık kurmama ve uzak durma eğiliminin daha baskın olduğu görülmüştür. Ancak bu eğilim belirtilirken keskin bir reddetme durumundan ziyade arkadaşlık kurmama nedenleri sıralanmış ve İslamofobiye neden olmama, yanlış yapılanı düzeltme gibi bazı durumların söz konusu olması hlainde arkadaş da olunabileceğinin altı çizilmiştir:

Tabi ki de etkiliyor. Mesela hazırlıktayken kaldığım yurttan bir arkadaş vardı, hani Müslümandı ama dini tercihlerine bakıyordum, daha çok diğer dinlerin ritüellerini yapıyordu. Arkadaşlık kurmamaya çalıştım. Eğer onunla arkadaşlık kurarsam, ben de bu sefer öyle şeyler yapmaya başlayacağım için bu tür şeylere dikkat ediyorum. Yurttan kalıyorum mesela odama yurttan yeni biri gelince bakıyorum, mesela namaz kılıyor mu? Kılmayan arkadaş da var ama yanımızda daha çok kılmasa bile birçok şeyine dikkat etmeye başladı. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Karşılaşırsam, insanlık olarak çok iyi biriye, ahlak olarak iyi biriye iletişim kurarım. Hani böyle çok çok iyi arkadaş olmasam da, iletişim kurarım ama bu kadar. Genellikle o kişinin dini seçimi tabi ki de beni etkiler yani. Arkadaşımın mezhebi farklı. Şafii mezhebine mensup, o bile bazen beni etkiliyor, 'Acaba doğru mu yapıyorum?' diye. Hâlbuki yani ortak yaşantımız sadece dershaneye gitmek. Çok bir ortak yönümüz yok. Yemek yiyoruz. O şekilde ama tabi ki de etkiliyor yani. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

O tarz arkadaşlarım var, onlarla onların gittiği ortamlara gitmiyorum. Sohbetlerimizde belirli konularda oluyor. Onlarla mesela dini konularda tartışmalara çok girmiyorum. Çünkü amacımız zaten iyi bir insan olmak, onlara kötü davranırsak zaten İslam'dan soğuyacaklar, İslamofobi gibi bir düşünceye sahip olacaklar. Sadece güzel örneklerle onlara mesajlar vermeye çalışıyorum. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Hiçbir şartta farklı din ve farklı görüşten insanlarla iletişime geçemeyeceğini belirten iki öğrenci tespit edilmiştir. Bu öğrencilerde; sadece dini görüş farklılığı değil genel olarak kendisi ile aynı görüşte olmayanlarla iletişim kuramama ve zorunlulukların dışında marjinal düşünce yapısına sahip insanlarla arkadaşlık ilişkisi yürütememe düşünceleri öne çıkmıştır. Bu durum alınan eğitimin ötesinde değerlendirilmesi gereken bir

durumdur. Zira birçok öğrenci eğitimlerinden dolayı diğer dinlere mensup insanları reddetmediklerini ifade etmiştir. Kesin çizgilerini ifade eden bu öğrenciler gözlemlendiği kadarıyla medya üzerinden İslamofobik haberlere dair içeriklere karşı bir tepki olarak ifade ettikleri eğilimleri benimsemiştir:

Büyük ölçüde etkiler. Onlarla iletişim kuramam. Sıkar. Benim düşünce yapımda olmayan insanlar ile iletişim kuramıyorum. (Mualla, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bir ateistle aynı ortamda bulunurum, tartışırım ama ondan öteye gitmez. Arkadaş ya da daha ötesinde, dini hassasiyeti çok açık uçtur mesela. Onunla da arkadaşlığımı sürdüremem. Ama yargılamamda. Aynı ortamda bulunurum, ama öteye gitmem. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan katılımcı erkek öğrencilerde de kız öğrencilere benzer şekilde farklı görüşlerden ve dinlerden insanlarla aralara derin mesafeler koyma söz konusudur. Özellikle farklı dinlerden insanlara karşı temkinli olma eğilimi ve dini inançlarını kaybetme ya da onlardan hakaret görme, müdahale görme gibi tedirginlikleri yoğun olarak yaşadıkları gözlemlenmiştir. Farklı din ve görüşlerden arkadaş edinmede multi kültürel ortamın etkisi de söz konusudur. Bu ortamlarda yaşayan öğrencilerin dini kimliklerini de yine farklı din ve görüşleri yadırgamayacak şekilde kurguladıkları dikkat çekmiştir. Özellikle altının çizilmesi gereken bir diğer nokta ise; İlahiyat fakültelerinde alınan eğitimin, farklı din ve görüşlere mensup insanları tamamen reddetme mensubu olan dinin gereklilikleri çerçevesinde anlamaya yönlendirmedeki aktif rolüdür. Ancak her halükarda İletişim eğitimi alan öğrencilere göre arkadaşlık anlamında güçlü bir isteksizlik ve soğukluk baskın hissedilmiştir:

Namazına düşkün olmayan, Allah deyince bir nasibi olmayan biriyle, kolay kolay samimi ilişkiler kuramıyorum. İlahiyatçıyım, iki sözümüzden biri ayet ya da hadis olabiliyor, ya da farklı bir şey olabiliyor, dönüp dolaşıp dine dayanıyor yaşantımız. O yüzden genelde bizi anlayan insanlarla arkadaşlık kurmak istiyoruz. Demiyoruz, diğer inananlar çok kötü ama gönlü gönlümüze denk gelen insanlarla arkadaşlık kurmak istiyoruz. Gönlümüze denk değilse, bizim hissetmediğimiz hissetmiyorsa öyle kolay kolay arkadaşlık, samimi bir ilişki kuramıyorum (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyattan önce bir ön yargı vardı mesela, inancı benimle aynı olmadığı zaman bir mesafe koyuyordum, ama mesela Malatya'ya, Hırvatistan'dan biri benim çalıştığım yere gelmişti. Konuştuk baya, biraz Türkçe biliyordu ve 'ateistim' dedi. Kendime baktım, bir değişiklik olmadı arkadaşlığımızda. Onun da düşüncesini öğrenmek istedim, neden ateist olduğunu falan, ama arkadaşlığımıza etkisi olmadı. Normalde olsaydı kesip atabilirdim de İlahiyattan önce. Artık farklı görüşlerdeki insanlarla da görüşebiliyorum. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yaşadığım şehirde (Adıyaman) her dinden insan var. Hıristiyan da var, Ermeni de var, Süryani de var. İslam mezhepleri kendi arasında bölünmüş zaten. Ben insanlarla konuşurken ahlaksal olarak bakarım. Ama ben bu kişi ile konuştuğumda, dinimi aksatacaksam onunla konuşmayı tercih etmem. Ama ben onunla konuşurken kendi dinimin tebliğini yapabileceğim konuşmaya devam ederim. Mesela alevi arkadaşlarım namaz kılmazlar, oruç tutmazlar, içki içerler ama bana hiçbir zaman İslam konusunda yanlış yapmamışlardır. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesi öğrencilerini genel olarak değerlendirmek gerekirse; içinde yaşanılan şehrin (Hatay, Mersin, Adıyaman, Diyarbakır..) çok kültürlü yapısından dolayı birçok dinden ve mezhepten arkadaş edinebildiğini söyleyen öğrenciler de dahil olmak üzere iletişim eğitimi alan öğrencilerinden farklı olarak daha keskin görüşlerin, tavır ve yaklaşımların söz konusu olduğu görülmüştür.

Bu alt kategorinin birbiri ile bağlantılı son iki sorusu ise; sahip olunan dini kimlik çerçevesinde cemaat ve tarikatlere yaklaşımı ve bu yapıların dini bir kimlik yaşama anlamında gerekliliğine yöneliktir. Aslında bir inanç sistemi olarak nitelendirilen din, hali hazırda toplum içerisinde bütünlüğü ve belli bir hedef doğrultusunda birleşmeyi sağlayan bir yapı ve mekanizmaya sahiptir. Dolayısıyla dini aslında çok büyük bir grup, topluluk olarak görmek mümkündür. Ancak, zamanla bu büyük dini yapının anlattığı ve idealize ettiği insan modeline ulaşmak adına birbirinden farklı içerik, inanış ve yöntemleri barındıran alt yapılar ortaya çıkmıştır. Tarikatlar, cemaatler ya da günümüzdeki modern tabiri ile dini grup (Order-Tarikat) ya da dini topluluklar (Community-Cemaat) ⁸ olarak nitelendirilen bu alt birimler, dini kimliğe sahip bireylerin dindarlık doyumuna bir motive olarak sayılabilmekle birlikte, dini grup üyeliğinin sağladığı muazzam bilişsel ve duygusal değerler ise (Ysseldyk, vd., 2010, s. 67) dini kimliğe ve dindarlığa işlevsel bir yön kazandırabilmektedir. Bu yapılar; bireyin dindarlık algısı, dini yaşantıyı sürdürme ve dini yaşantıya katkı sağlamaya yönelik alternatif tercihlerini de yönlendirmektedir. Tarikat ya da cemaate ihtiyaç duyma, katılma, yönlendirmelerine açık olma gibi durumları da, bireyin sahip olduğu dindarlığı arttırma ya da dini kimliğini şekillendirmede bir dayanak olarak görmek mümkündür. Ancak tarikatın kapalı bir cemaat yapılanması olması, teşkilatçı yapısı, cemaatin ise inanç ve fikir birliğini öne çıkararak bir araya gelmeyi temsil etmesi ve

⁸ Yapılan pilot görüşmeler esnasında, tarikat ve cemaat kavramlarının katılımcı öğrencilerde tedirginlik ve çekingenliğe neden olduğu anlaşılmıştır. Bu sebeple ilgili görüşme soru kalıpları dini grup ve topluluk kavramlarını içerecek şekilde kurgulanmıştır. Ancak cevaplar değerlendirilirken aşinalıktan ötürü cemaat-tarikat kavramlarının kullanılmasına devam edilmiştir.

modern dönem özelliklerine göre yapılanması (Efe, 2017, s. 292-299), günümüzde bireyin tercihinin yönünü etkilemesi bakımından anlam taşımaktadır.

Katılımcı öğrencilerin dini kimliklerini etraflıca anlamak, kimliklerinin inşasında etkin olan faktörlerin somutlaştırılması çerçevesinde sorulan ilk soru; dini grup ve topluluklara yönelik düşüncelerin ne olduğudur. Her iki fakültenin öğrencileri de grup ve topluluklara yaklaşım anlamında olumlu-iyimser ve olumsuz-negatif olmak üzere iki tarz cevap yönelmiştir. Ancak bu cevapların duygu yoğunumu, şiddeti her iki grup içinde farklılık arz etmektedir. Her iki fakülte öğrencileri tarafından aktarılan cevaplara bakıldığında; özellikle 15 Temmuz darbe girişimi sonrasında, cemaat veya tarikatlara yönelik olumlu tutumların nötr ya da negatife dönüşme eğilimi göstermeye başlaması, zaten olumsuz tutumların ise daha fazla pekişmiş olması ortak görüş olarak öne çıktığı görülmüştür. Başka araştırmalarda da görüleceği üzere, 15 Temmuz darbe girişiminin gençler üzerindeki en derin etkilerinden biri, tarikat ve cemaatlere karşı bakış açısının değişimi olmuştur. Nitekim Özcan ve Doğan'ın (2017, s.419) üniversiteli öğrencilere yönelik yaptığı bir araştırmada; cemaatlere ya da tarikatlara bağlı olmadan da iyi bir Müslüman olunabileceği ve dini grupların bazılarının istismar etme potansiyeline sahip olduklarına yönelik düşüncelerin öne çıktığı tespit etmiştir.

İletişim Fakültesi özelinde bakılacak olunursa, öğrenciler tarafından birkaç olumlama söz konusu olsa da, genel olarak cemaatlere ve tarikatlara karşı bir olumsuzluk söz konusudur. Katılımcı kız öğrencilerde cemaat ve tarikatlara karşı olumsuz-negatif tutumların sivriliği dikkat çekmiştir. Kız öğrenciler, cemaatlere yönelik olumsuz birçok farklı algıya sahiptir. Bunun temelinde yukarıda belirtildiği gibi 15 Temmuz darbe girişiminde etkin olan terör örgütünün bıraktığı izlenim yatmaktadır. Kız öğrencilerin zihinlerindeki olumsuz cemaat ve tarikat algısına baktığımızda; baskıcı, emir ve yasak koyucu, kendi gerçekliği olan, kalıplaştıran, bölen ve medyayı iyi kullanan, insanları medya üzerinden yanlış yönlendiren yapılar olduğu yönündedir. Bu öğrencilerin tarikat ve cemaatlere karşı olmasının diğer nedenlerine bakıldığında ise; gündemdeki dini tartışmaların varlığı, nicel anlamda çok fazla tarikat ve cemaatin olması, dine dair çok fazla görüş ve yaklaşımın olması, düşünce, inanç anlamında doğru- yanlış ayırımında karışıklıkların yaşanması göze çarpmıştır:

Günümüzde mesela, sosyal medyada herkes kafasına göre çıkıyor, işte Kur'an'dan bir şeyler çıkarıp, hadistir diye gösteriyorlar veya işte hacıyız hocayız gibi çıkıp bir şeyler

anlatıyorlar. Kendilerine göre bir şey oluşturuyorlar, öznel hani kendi düşüncelerini sadece gösteriyorlar. Kamuya bunu yansıtmaya çalışıyorlar, sanki yani gerçekmiş, hakikatmış gibi. İnsanları nasıl diyeyim, bilgi kirliliğine sevk ediyorlar. Bu yüzden yanlış olduğunu düşünüyorum. Daha doğrusu sosyal medyayı çok kullanmamamın sebebi de bu. Pek fazla inanmıyorum, çünkü bildiğiniz gibi bu FETÖ, DEAŞ şeyleri vardı, işte çıktılar dini anlamda kendilerini bizden gösterdiler vs. ama hepsinin bir çete olduğu, hepsinin sonradan başka şeyler olduğunu gördük. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Tek tek cemaatlere bakıyorum şimdi. Hepsi farklı şeyler söylüyor. Hepsi kendi açısından farklı bir şey söylüyor. Hangisine inanacaksın hangisini uygulayacaksın. Din böyle bir şey mi? O farklı söylüyor bu farklı söylüyor. Bazen Kur'an'da olmayan bir şeyleri bile söylüyorlar. Ben pek doğru bulmuyorum, uygun bulmuyorum bu konuyu. Hepsinin farklı bakış açıları var. Sanki hepsi kendisine çekmeyi çalışıyor. Bir de dinde baskı zorlama yok derler ya, sürekli bir şeyler söyleme, sürekli onlara zorla bir şeyi yaptırma, bu seferde artık insanı dinden soğutuyorlar. Sürekli şunu yapacaksın, bunu yapacaksın. Şu saate kalkacaksın. Bu sefer tam tersi insanlar soğuyor. Bizim dinimiz çok baskıcı bir din değil bence. Çok baskı kuruyorlar. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Onları doğru bulmuyorum. Çünkü dini kullanan insan çok fazla var. Ama bu tür şeylerin önüne geçilmesi için de eğer bir insan dinini yaşamak istiyorsa, o kendisiyle birlikte ya da hani belirli topluluklarla bildiği insanlarla yaşaması gerektiğini düşünüyorum. Büyük, sınırları belirsiz dini topluluklar oluşturulduğunda din dışına çıkabiliyorlar, başka amaçları oluyor bu sefer. Tabi bu hepsi için geçerli değil ama bazıları için geçerli. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Göreceli olmakla beraber olumlu yaklaşım sergileyen az sayıdaki öğrencinin (iki öğrenci) görüşlerine bakıldığında ise; dini gaye ve hedeflerle kurulmuş cemaat ve tarikatların insanları bir arada tutma, dini eğitim verme ve toplumsal çıkarlar adına hizmet verme gibi işlevleri dolayısıyla faydalı yapılar olduğu öne çıkmaktadır:

Cemaatler hakkında olumlu ve olumsuz düşüncelerim var. Eğer bu siyasi bir ayağa uzanıyorsa bu konuda ben böyle olmaması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü biraz daha İslami düşüncenin çeşitli strateji oyunlardan veya çeşitli zarar veren örgütlerden ayrı olması gerektiğini düşünüyorum. Zamanında da Türkiye'de olduğu gibi çeşitli olumsuz örgütlerin kendini cemaat adı altında tanıtmalarıyla diğer bütün İslami cemaatlerin de zarar gördüğüne inanan bir insanım. Bu dönemde 'ben bir cemaate mensubum' veya 'bir cemaatin dersine giriyorum' dediği zaman, bir kere toplumda bir ön yargı oluşmuş. İnsanların hafızasında bu olay böyle radikal bir şeymiş gibi artık, aynı tehlikeyle karşı karşıya kalacaklarını zannediyorlar. Bu açıdan kötü oldu diyebilirim, ama olumlu manada baktığımızda insanların bir arada çeşitli fikirler savunması, sürekli iletişim halinde olmaları gerçekten bir şeyler. Öğretiyor, ona inanıyorum. Çoğunluğun sesinin de daha güçlü olduğuna inanıyorum. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı erkek öğrenciler, kız öğrencilere göre daha tedbirli yaklaşarak, tarikat ve cemaatlerin olumlu yönlerine de vurguda bulunmuştur. Erkek öğrencilerin yarısı kesin dille cemaatleri-tarikatları reddetmekle birlikte yine de bir pay bırakarak düzelmelerinin olumlu katkılarda bulunacağını iletmişlerdir. Reddeden öğrenciler, FETÖ başta olmak üzere cemaat yapılanmasını tehlikeli bulma ve ülkeye menfi durumlar getireceğine inanma, cemaatleri hiç tecrübe etmeme, haklarında

bilgi edinmiş olma ve bazı tarikat mensuplarında saygı ve övgüde aşırıya kaçmasını hoş karşılamama nedenlerini sıralamışlardır. Daha ılımlı yaklaşan öğrenciler ise, 15 Temmuz sonrası cemaat ve tarikatların siyasi örgütlenmelerden uzak durması gerektiğini, siyasi örgütlenmelerin beraberinde FETÖ gibi farklı durumları ortaya çıkaracağını belirterek özde bulunan değerlere ve asıl dini kaynaklara bağlı kalındığı sürece, cemaat ve tarikatların milli ve manevi değerleri korumada önemli faktör olduğunu dile getirmişlerdir. Farkındalık anlamında öğrencilerin yorumlarına bakıldığında; manevi yönden sıkıntılı bir dönemde yaşandığı vurgusu öne çıkmakta ve farklı kaynakların var olması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Özellikle cemaat ve ya tarikata mensup olduğunu belirten bazı öğrenciler ise; ilim edinme, yaşam tarzına katkı sağlama, belirli bir istikamet edinme gibi gereksinim görülen durumlardan ötürü bu yapıların desteklenmesi ve dahil olunmasının faydalı olduğu düşüncesini paylaşmışlardır:

Yani bu tarikatlar falan denildiği zaman FETÖ akla geliyor mesela hocam..... Ama bu, tarikatlarla alakalı değil hocam, sonuç olarak tarikatlar bizim dinimizin bir meslek grubu, olması gereken bir şey hocam. Şimdi bakıyoruz, her yerde gençlere bakıyoruz. Hiç kimsenin İslamiyet'le dinle hiçbir alakası yok. Camilere bakıyoruz camilerde sadece beş vakit namaz kıldırmak için görevlendirilmiş hocalar. Tamam hiçbir zaman ezanlar susmasını ama kalkıp da halkı böyle dolu doluya bilgilendirebilecek halkın sorduğu her soruya cevap verebilecek insanların olmadığını da görüyoruz eğitim olarak o yüzden tabii ki medreselerin tarikatların ülkemize destek vermesi gerektiğini düşünüyorum. En azından yani bizim milli bilincimizin kaybolmaması için İslami bilincimizin kaybolmaması gerektiğini düşünüyorum hocam.. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Genel olarak iyi insanlar yetiştiriyorlar. Çünkü toplumdaki suç oranlarına ve ahlaksızlıklara baktığımda, etrafımdaki yaşamlara baktığımda kendimce bu insanların var olmasını istiyorum. Ne kadar deseler de cemaatler adam kayırıyor, para aktarıyor, ben öyle cemaatlerin içinde bulundum ki elinden geldiğince her insana yardım etmeye çalışıyorlar. Bence cemaatlerin olması lazım. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Belirlenen, gözle görülen, hiçbir ticari kaygısı olmayan, sadece kişileri ilmi seviyede hem dünyası olsun hem de ahireti olsun, belli bir seviyeye getirmek için para kaygısı gütmeden yardım eden, yardımcı olan cemaatlere, hem kesinlikle girilmeli hem de girilmesi için tavsiye edilmelidir. Ama para kaygısı olan, ticari kaygısı olan herhangi bir cemaatin başındaki kişiye bakılması ve Sünnet-i Seniyyeye aykırı, Kuran-a aykırı bir dış görünüşü varsa dahi uzak durulmalı.(Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Cemaatlere mesafeli olan ve ya tamamen reddeden öğrencilerin ortak noktası yine 15 Temmuz darbe girişimidir. Özellikle daha sonrasında yaşanan süreçlerin aktarıldığı görüşlerde, cemaatlere gitmenin artık ön yargılardan dolayı mümkün olmadığı belirtilmiş ve insanlarda korkular olduğu genel olarak ifade edilmiştir. Cemaatlerin darbe girişimi sonrasında siyasi uzantısı olan, tehlikeli ve maddiyata dayalı yapılar

olarak tanınmaya başlandığının da belirtildiği görüşmelerin birinde, bir yabancı istihbarat raporunda siyasi örgütlenmelere ağırlık veren cemaat isimlerinin geçtiğini ve sadece birinin siyasi ağı önem vermediğini belirterek genel olarak hepsinin tehlikeli olduğuna kanaat getirdiğini belirtmiştir:

Önceden çok iyiydi, onlar olmazsa olmazdı çünkü bu millete birilerinin önderlik etmesi lazımdı. Dini kimliğini daha da yükseltmesi için tabi. Ama bazıları kötüye kullandı. İyi olanlar da kayıyor, onlar da zarar görüyor. Onun için onlara olumlu bakıyorum ama olumsuz baktıklarım da var. Mesela FETÖ olayı her şeyi mahvetti. Onun öncesinde sürekli gittiğim yerler vardı, ama şimdi gidemiyorsun. Gittiğinde bir suçlama ile karşılaşıyorsun. Millette bu süreçte bir korku var. Kimse eskisi gibi cemaatlere, dini yerlere gitmiyor. Her an başımıza bir şey gelebilir korkusuyla. 15 Temmuz herkesi uzaklaştırdı. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Bu olaylar çok yaşanıyor geçmişten günümüze. Herkes bazı grupların içerisinde bulundu ve şuan bu grupların çoğunda paranın döndüğü bir gerçek ve biz bunları 15 Temmuz'da da yaşadık. Bunların hepsinin siyasi bir ideoloji çerçevesinde kurulduğuna inanıyorum. Çok şükür şimdiye kadar içerisinde bulunmadım ve hiçbir şekilde de bulunmam. Bunları tamamen siyasi, parasal ve çıkar grubu olarak görüyorum. Hatta hangi grup olursa olsun, FETÖ mesela tamamıyla parasallık işin içerisinde. Bu konuda araştırmada yaptım, bugün Rus istihbaratının yaptığı bir araştırmada, sadece bir cemaatin⁹ devlet içerisinde örgütlenmediği, dini açıdan örgütlendiği söylenmektedir. Ama bu cemaatler, FETÖ'nün zamanında çok yapıldığı gibi, tamamen parasal ve siyasal. FETÖ de devlet içerisinde örgütlenmediğini iddia ederdi. Bugün bir cemaat devlette örgütlenip solcuları destekliyor... (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Genel olarak iletişim eğitimi alan öğrencilerin, cemaatlere karşı mesafeli ve karşıt duygular beslediği görülmekle birlikte erkek öğrencilerde kız öğrencilere nispeten daha müsbet bir dilin kullanıldığı görülmüştür.

İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrencilere bakıldığında, iletişim öğrencilerinde olduğu gibi bir cemaat ve tarikat karşıtlığı söz konusudur. Öğrenciler, 15 Temmuz darbe girişiminden sonra, bu tarz yapılara karşı ılımlı ve tasvip eder yaklaşımlarının olumsuz ve negatif yönde değiştiğine dair ortak söylemler üretmiştir. Kız öğrencilerin, bu çerçevede İletişim fakültesi öğrencilerinde çıkan sonuca benzer şekilde daha katı bir söylem dili kullandığı görülmüştür. Diğer fakülte öğrencileri, dini hüküm vermekten kaçınırken ilahiyat fakültesi kız öğrencilerde, dini hüküm içeren ifadelerle rastlanmıştır. Bu anlamda, Ehl-i Sünnet kıyası, şirke mahal verme gibi değerlendirmeler söz konusudur. Eleştirel bakan kız öğrencilerin özellikle vurguda bulunduğu noktalar; yapıların kapalı yapılar olması, öz eleştiriden uzak olması, ötekileştirmesi, aracılık

⁹ İtham içerdiği ve cevap hakkı doğuracağından dolayı bazı cemaat isimleri verilmemiştir.

misyonusunu üstlenmeleri, aşırı bağlılığın talep edilmesi ve sorgulamadan uzak olmaları şeklindedir:

Bağlı olunmasını istemem. Bu şeyleri yanlış buluyorum. Sanki kendin bulamıyorsun, onlara ihtiyaç duyuyorsun. Put gibi geliyor bana bunlar, aracı oluyorlar. Gidip görülebilir ama asla tavsiye etmiyorum. Allah ile birebir ilişki görebilirken, cemaatlerdeki hocaların araya girmesini doğru bulmuyorum. (Demet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ben bir kere körü körüne bağlılık olayına çok karşıyım. Bir lidere, bir vakıfa ya da bir tarikata kesinlikle körü körüne bağlılık bence hoş bir durum değil. Ki Allah muhafaza kişiyi dinden bile çıkarabilir. Tabi ki insanın yol göstericisi olabilir. Beğendiği, sevdiği bir örnek aldığı lideri olabilir. Ona yol gösteren bir grubu olabilir. Katılabilir etkinliklerine. Gidebilir, gelebilir yani. Orda aktivite yapabilir. Gönül olarak bağlı olabilir. Dediğim gibi körü körüne bağlılık olayına gelince, o raddeyi ben hoş bulmuyorum. Bence körü körüne bağlılık tabi ki olmamalı. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yani önceden sıcak bakardım. Dershaneye gidiyordum, oradan olmuştu. Sohbetlerine katılıyordum, ama ülkemizde olan olaylardan dolayı artık birazcık korkuyla bakıyorum açıkçası. Şu an hani takip etmiyorum. 15 Temmuz olaylarından dolayı artık kime güveneceğimizi bilmiyoruz. O yüzden uzak duruyoruz. Ama Youtube'da olsun, hani bazı hocaların videolarını falan dinliyorum. Sohbetlerini falan dinliyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Olumlu anlamda bakan iki kız öğrenci ise, cemaat ve tarikatları yararlı ve faydalı insanları barındıran dini yapılar olarak yaklaşmak gerektiğini belirterek adaletli ve eşit bir yaklaşımın gerekliliğine değinmişlerdir:

Her yer de olduğu gibi dini gruplar içerisinde de belki hoşumuza gitmeyen ya da dine uygun hareket göstermeyen insanlar olabilir ama ben onlara karşı değilim. Aksine yararlı olduğunu düşünüyorum. Her alanda olduğu gibi o alanlarda da belki düzgün anlayan insanlar çıkabiliyor. O dine karşı düzgün hareket gösterenler oluyor. Mesela bazı cemaatlere ki cemaat denilmez, mesela FETÖ gibi. Ona cemaat diyemiyoruz, onun zararını gördük, ama onun dışında diğer cemaatlerin bir zararını görmedim açıkçası. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan katılımcı erkek öğrencilerde ise, eleştiriler mevcut olmakla birlikte ümmet anlayışı ve tasavvufi yaklaşım çerçevesinde bu tarz yapılara olumlu yaklaşılmış ve varlıkları zorunlu görülmüştür. Erkek öğrencilerin yapılarla ilgili yaklaşımlarına bakıldığında, ilgi çekici veriler elde edilmiştir. Genelleme yapıldığında; İslam ve İslam'ı yaşayanların faydalandığı yapılar olarak görülmeleri, dini yaklaşımlarına göre bireyin hayatı üzerinde kapsamlı yetkiye sahip olarak algılanmaları, sadece tasavvufi kökene sahip yapıların olumlamaları ve en önemlisi çalışmamızda da değinilen ve dinin önemli fonksiyonlarından biri olan sosyalleşmeyi sağlayan ve farklı anlayışların kümelenmesi ile düşünce ve fikir çeşitliliğini barındıran yapılar olarak anlaşılmaları öne çıkmaktadır:

Tasavvufi yönü ağır basanlar hakkında olumlu düşüncem var. Onların içeriği bozulmamış bir içerikse, dini daha güzel yaşama, insanları daha böyle cemaat değil de bir topluluk olma anlamında bir arada tutuyorsa, olumlu oldukları için onlara sıcak bakıyorum. Ama tarikatlar tasavvufi yaşıyoruz, diyenlere olumlu bakıyorum. Tarikatların, o tasavvufi yaşamayanlar mesela ticaret yapanları cemaatte olabilir, onlara sıcak bakmıyorum. Onların olmasını da istemiyorum aslında. Dini açıdan beni rahatsız ediyor onları görmek.(Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi Ö.)

Ben çiftçiyim. Çiftçilikte bir iş vardır tek başına yapılabilir. Ama o tek başına yapılan bir iş 1 ayda bitmez. Ama 5 kişiyle birkaç günde biter. Yani o bir kişi beş kişi ile çalıştığında üç kişilik iş yapmış olur. Daha çok güçleniyor. Yani demek istiyorum ki siyasete karışmayana, ticaret amacı gütmeye topluluklar mutlaka desteklenmeli. Hatta içerisinde bulunulmalıdır. Şartları söyledim. Gerçekten son zamanlarda yaşananları hep beraber gördük. Adamın amacı ticaret ise ihanet ise, para, güç, iktidar ise onların cemaatleşmesi tamamen risktir. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi Ö.)

Olmazsa olmaz, din demek sosyalleşmek demek bir grup oluşturmak demek bir grubun oluşmaması mümkün değil. Namaz kılınırken tek başına farklı, cemaatle farklı bir sevap yazılıyor. Din, cemaatleşmeyi, toplulaşmayı emrediyor. Böyle olunca aynı anlayışa sahip insanlar bir araya gelip, diğer farklı anlayışa sahip insanlardan uzak kalabiliyor. Bu yüzden Mahmut efendiciler, Nurcular, Süleymancılar oluşabiliyor. Bunların oluşması kötü bir şey, sağlıksız bir şey değil bence. Toplumun olmazsa olmazı bence, İslam çatısı altında olduğu sürece hepsine de bir Müslümanın hoşgörüsü göstermesi gerekir. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi Ö.)

Olumsuz yaklaşan erkek öğrenciler (dört öğrenci) arasında çok katı görüşler de ortaya çıkmıştır. Nitekim Mehmet, cemaat ve tarikatların ümmetin kutuplaşması ve parçalanmasına neden olduğunu belirtmiş, ayrıma, tefrikaya sürükleyen anlayış farklılıklarını giderecek kapsayıcı bir din algısının oluşması gerekliliğine dikkat çekmiştir:

Onlar hakkında bende iyi düşünmüyorum. İslam birdir, farklı farklı mezhepleri vardır. Bunları daha da farklı birimlere ayırıp İslam alemini kutuplaştırmaya çalışıyorlar, herkes kendi bünyesinde bir tarikat, mezhep kurmaya çalışıyor. Bu da birlik konusunda bizim zafiyetimiz oluyor. İslam'ı ilgilendiren bir program yapılacağı zaman, İslam'ı ilgilendiren bir konuda, bir grup yaptığı zaman, diğer grup katılmıyor veya karşı çıkıyor. Bunlar içinde o mezhebe bağlı bulunan kişilerde, sırf kendi tarikatı yapmadığı için gidemeyebiliyor. Bu da bence olumsuz bir davranış olumsuz bir etkidir. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan diğer erkek öğrencilerden bu tarz yapılara olumsuz yaklaşanların bakış açıları incelendiğinde; ticari ve ekonomik kaygıların dinin önüne geçtiğine vurgu yapılması ve ayrışmaların çatışmaya neden olması sorunlarının öne çıktığı görülmüştür. Bu duruma alternatif olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tek başına yeterli olacağına dair kanaat sunulmuştur:

İlk kuruluş amaçları ile bugünkü amaçlar farklılaştığını düşünüyorum. Aslına uygun yönetilirse çok iyi olduğunu düşünüyorum. Aslına uygunsuzsa güzel olur. Ama amaç sapıtılması var. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Diyanetin yeterli olduğunu düşünüyorum, çok fazla grup olduğu zamanda kendi aralarında çatışma oluyor bununda İslam'a zarar verdiğini düşünüyorum. O konuda istemiyorum tarzı bir şeyim. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini grup ve toplulukların, dini bir yaşantı sürmek adına gerekli olup olmadığını içeren son soruda, öğrencilerin çoğunluğunun böyle bir zorunluluğun olmadığını ifade ettiği görülmüştür. Birçok öğrencinin genel kanısı, bu tarz yapılar olmadan yani bir aracıya gerek kalmadan dini yaşantıyı destekleyecek bilgilerin, Kur'an-ı Kerim başta olmak üzere diğer dini ve sahih kaynaklar vasıtasıyla elde edilebileceği ve bunun sonucunda kişisel çabalarla öğrenmenin gerçekleştirilebileceği şeklindedir. Bu talep, dini tabanlı oluşumlar aracılığıyla elde edilen sosyal öğrenmenin¹⁰ zıttı bir sonuç olarak okunabilir. Her iki fakültede alınan pozitif bilimler temelli müfredatın katılımcı gençlerin öğrenme tercihleri üzerindeki etkisi ile de izah edilebilir. Buna ilaveten modern teknolojik gelişmeler (dijital ortamda bulunan tüm öğrenme araç ve modelleri) ile beraber öğrenme kaynaklarının çeşitliliği ve içeriğindeki alternatifler, katılımcı gençlerin bu eğilimini açıklayabilir.

Bireysel öğrenme talebi, çalışma çerçevesinde elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında, dindarlık sorusunda ya da dinin kimliğe yansıtılması sorularında elde edilen cevaplarla zıtlık gösterdiği anlaşılmıştır. Zira bu sorulara verilen cevapların çoğunda, zihniyet ve uygulama uyumsuzluğuna dem vurulup dini gerekliliklerin çok zayıf şekilde hayata geçirildiğinin altı çizilmiştir. Bu durumda cemaat, tarikat, grup ve toplulukların tamamı bir kenara bırakılsa dahi, çok derin sistemsal bir yapı arz eden dinin, tamamen bireysel çaba ile öğrenilmesi, bireysel yorumların ortaya çıkması, tutarsız bilgilerin önemsiz olması gibi süreçlerin yaşanma ihtimalinden dolayı söz konusu uyumsuzluğu arttırabilir ve daha farklı dini kimlik problemlerini beraberinde getirebilir. Dolayısıyla, sistemli ve planlı bir dini altyapı için deneyimli, yönlendirebilme kabiliyeti olan, rol model sunabilen kişi ve kurumların varlığı önem taşımaktadır.

¹⁰ Sosyal öğrenme geniş kavramsal bir çerçeve ile olmakla birlikte, bireysel öğrenmenin dışında insan ve dünya arasındaki ilişkiyi konumlandırmayı tanımlandırmaktadır. Cemaat ve ya tarikatların da 'uygulama topluluğu' olarak vasıflandırılması bu toplulukların da bir sosyal öğrenme sistemi olarak nitelendirilmesini sağlamaktadır (Wenger, 2010, s.1799).Uygulama topluluklarının yapısal özelliklerinden dolayı dini kimliğe anlam aktarımında rol oynaması, sosyal öğrenme çeşitlerine bir örnek teşkil etmektedir.

İletişim Fakültesi öğrencileri özelinde bakıldığında, katılımcı kız öğrencilerin tamamının olumsuz cevap verdiği görülmüştür. Bu yapıların gerek görülmemesine yönelik sunulan argümanların geneline bakıldığında, kendi başına bilgi edinebilme yeterliliği başta olmak üzere, 15 Temmuz darbe girişimi sonrası bu tarz yapılara olan güvenin yitirilmesi, ticari ve siyasi yapılar olarak görülmesi, şirk ihtimalinin doğması, mahrem olması gereken kulluğun bu tarz yapılarda gösteriş haline gelmesi, asıl kaynakta var olan bilginin dini yapı tarafından ötelenme durumu gibi gerekçelerin sunulduğu görülmüştür. Bu anlamda öğrencilerin tamamına yakını dini kaynaklar üzerinden araştırarak bilginin alınmasını ve yaşantıya aktarılmasını daha güvenilir ve sınanabilir bulmuştur:

Bence gerekli değil diye düşünüyorum, çünkü zaten dinimiz eskiye göre yayılmış artık. Hani herkes neyin doğru neyin yanlış olduğunu biliyor, buna kaynaklar var, ki en büyük kaynak Kur'an-ı Kerim zaten. Müslüman olan her insan, hani inancı olan her insan, ilk önce o kaynağa bakar ona göre inançlı olur, bilinçlenir. O yüzden bu tarikatlar falan yani gerek duymuyorum. Bunlar biraz daha eğer isimleri söyleniyorsa, biraz daha gösteriliyorsa, bunların gösteriş olduğunu düşünüyorum. Çünkü dini görevleri yerine getirmek sadece insanın mahremine ait olan bir şeydir. Yani kendi kapını kapatıp yaptığın bir şeydir. Bunu gösteriş için yapmak doğru değildir yani. İnsanları oraya itmeye çalışmak vs. bundan ticari ve siyasi bir şeyler almak amacıyla yapılması yanlış bence. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Gerekli görmüyorum. Çünkü Onların da kendilerine göre bazı şeyleri var mesela şeyhleri var işte hocaları vs var. Baktığımız zaman sanki onlar aslında onu ilahlaştırıyorlarmış gibi geliyor. O da bizim toplumumuzdan olan bir insan ama bir peygamber değil, hani Allah bize zaten Peygamber göndermiş uyarıcı olarak. Yani niye çıkıp da onların söylediklerini şey yapayım ki. Tutup da kendim araştırırım daha çok. Kur'an-ı Kerim var, sahih tefsirler var, hadisler var. Ben öyle araştırırım. Belki bu okuduğum İmam Hatip Lisesi'nin etkisi de olabilir. Hani bizi daha çok böyle sorgulamaya yönelik yetiştirdiler. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Bir önceki soruda cemaatlere yönelik olumlu bakış açısını ortaya koyan öğrencilerin biri, bu yapıların dini yaşantı için gerekliliği konusunda olumsuz cevap yöneltmiştir. Bunun temel nedeni, dini yaşantının öznel, kendi kontrolünde gelişen bir süreç olarak görülmesi ve bir dış müdahale olarak görülen yapılarda, Kur'an'ın dışında otorite olarak görülen başka insanların etkin olması ile bu sürecin kendi kontrolünden çıktığını kabul etmesidir:

Hayır, gerekli olduğuna inanmıyorum. Zaten dini grupların geneli kurandaki ayetlerden ziyade biraz daha hacı ne dedi hoca ne dedi bizim şeyh bunu dedi modundalar. Onun için gerekli olduğuna inanmıyorum. Bir cemaate mensup değilseniz ya da herhangi bir küçük bir kümeye mensup değilseniz bu demek değildir ki, dindar bir insan değilseniz veya

dininizin vazifelerini yerine getirmediğiniz anlamına gelmez. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim okuyan katılımcı erkek öğrencilerin cevaplarına bakıldığında, bu tarz yapıları bilgi kaynağı olarak gören, dini muhafazayı sağladığını düşünen dört öğrencinin yanında, Allah ile kul arasındaki ilişkiye müdahale olacağını düşünen, içinde bulunulan zamanın dini yapılanmalara uygun olmadığını ifade eden, zararlı yapılanmalar olarak gören ve yanlış yönlendireceğini düşünen öğrencilerin çokluğu dikkat çekmektedir:

Düşünüyorum, mesela 15 Temmuz öncesi insanlar dini kimliklerine daha bağlıken şimdi serbest olmuşlar, savrulmuşlar gittikçe uzaklaşıyorlar. Mesela birkaç arkadaş vardı, cemaatlerde kalıyorlardı. Cemaatlerde telefon, televizyon olmadığı için daha çok din ile meşgulken, namazını sürekli kılan kişilerken, şuan KYK yurtlarına geçmişler, internet gece gündüz bedava. Çok değişmişler namazını falan bırakanlar olmuş. Yani insanların dini kimliklerini tekrardan kazanması için (cemaatleri) gerekli görüyorum. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Düşünmüyorum. Tanrı ile insanlar arasında olan bir şey. Cemiyetle insanlar arasında bazı şeyler olabilir ama bir yerden sonra Tanrı ile insan arasında bir ilişki olduğunu savunuyorum ben. (Osman, 26, İletişim Fakültesi ö.)

Şu an tarikattan bahsedemeyiz, ülkede bir cemaat, tek cemaat yapısında olan insanların da kafalarının karışık olduğunu düşünüyorum. Özellikle bu zaman da bunlara imkân vermiyorum. Hani dini yaşantı anlamında yani İslam sadece ibadet, sadece namazdan ibaret olmadığı için, kuru bir ibadetle, simgesel, sadece görüntü olarak verebileceği bir şeyler elbette var, ama zihniyet olarak kimlik olarak kişilik olarak verebilecekleri çok bir şey olduğunu sanmıyorum. Bu zamanda yarın ne olur bilemeyiz, ama şu zamanda düşünmüyorum. (Taha,23, İletişim Fakültesi ö.)

Genel bir değerlendirme yapıldığında, dini kimliğin yaşanması ve dini anlayışa sahip çıkılması anlamında cemaat ve tarikatların özellikle 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrası bir gereksinim olarak görülmediği anlaşılmıştır.

İlahiyat fakülteleri özelinde bakıldığında, 15 Temmuz darbe girişimi öncesinde fakülte öğrencilerinin cemaat yapılarına bakış açısının olumlu olduğu görülmektedir. Nitekim 2015 yılında, Akarsu tarafından hazırlanan doktora çalışmasında, ilahiyat öğrencilerinin yarıya yakının cemaat mensubu olduğu ortaya konmuştur. Ayrıca dini kimliğin temelini oluşturan dünya görüşü inşa etmede, yine cemaat ve tarikatların etkili olduğu anlaşılmıştır (Akarsu, Akyüz, 2015, s. 328). 15 Temmuz darbe girişimi ile birlikte ilahiyat fakültesi öğrencilerinde bu bakış açısına yönelik bir kırılma yaşandığı ve dünya görüşü oluşturmada tarikat-cemaat çizgisinin dışında kaynaklara yöneldiği

görülmüştür¹¹. Çalışmamızda da, İlahiyat eğitimi gören katılımcı öğrencilerde de dini yapılanmalara karşı bir kırılma yaşandığı anlaşılmıştır. Özellikle kız öğrenciler, İletişim eğitimi alan kız öğrenciler gibi dini yaşantı için cemaat ve tarikatlar yerine, medya gibi bilgi kaynaklarını kullanarak dini yaşantıya dair bilgilerin kişisel çabalarla öğrenilebileceği görüşünü benimsemiş ve bu tarz dini yapıları gerekli görmemişlerdir:

Gerekli değil. Kendi hayatını kendi sürdürebilir. İlla birilerine bağlı olarak değil. Medyada zaten her şey mevcut. Mesela namaz kılmayı bilmiyorsunuz internete yazıyorsunuz. Ama tarikat ve cemaatlere üye olmaya gerek yok. Zaten medya da her şey var.(Demet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Oraya gidip bağlanıp, dini açıdan çok fazla gelişen insan var. Ama bence bir insan kendi çabalarıyla okuyarak, araştırarak kitaplardan öğrenebilir. Ayrıca çok güzel sohbet videoları da oluyor ki bunu bir hocaya bağlı kalarak değil, birçok hoca var. Diyanet'in sohbetleri olabilir, bunlara bağlı kalarak da yapılabilir diye düşünüyorum. İnsan evinde de bunu yapabilir. İlla bir cemaate bağlı kalmak gerekmez. Zaten mensubu olduğumuz mezhepler, dinin sınırlılığını belirlemiş durumda. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Hayır düşünmüyorum. Zaten bu tarz gruplaşmalar, cemaatler, çok sonradan ortaya çıkmış. Osmanlı döneminde tasavvuf varmış ama bu tarz değil. Hz. Muhammed (s.a.v.) döneminde mezhepler bile yokmuş ki dinimizi en güzel yaşayan Hz. Muhammed (s.a.v.), o bu şekilde yaşamıyordu bence gerek yok yani. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gerekli gören üç kız öğrenci, daha çok dini bilgi anlamında zayıf olan insanların faydası açısından gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca ümmet şuuru, birlik ve beraberliği sağlamak ve dini hassasiyet edinmek adına da bu yapıların olumlu karşılanması gerektiğine dikkat çekmişlerdir:

Dini bir yaşam sürdürmek için gerekli olabilir. Herkes okumuş değil. Herkes bir şeyler biliyor da değil. Mesela köyde yaşayan insanlar belki bir namaz bir oruç biliyorlar ama başka şeyler bilmiyorlar. Bu dini gruplara şey yapınca daha çok dinimiz hakkında bilgiler edinebilirler. O yüzden gereklidir diyebilirim. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

İnsanların aslında dini hassasiyetleri olabilmesi için ben gerekli görüyorum. Bazı vakıf ve tarikatların varlığı gerçekten insanlar açısından insanların dine bakışı açısından güzel olabiliyor. İnsanları en azından bir arada tutuyor. Kötülükten uzak tutuyor. İyi ve hayırlı şeylere sevk ediyor insanları. Bu gibi etkinliklerini görünce ben gerçekten varlıklarının devam etmesini isterim. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Son olarak İlahiyat okuyan erkek öğrencilerin görüşlerine bakıldığında, cevapların yarı yarıya iki grup altında toplandığı görülmektedir. Birinci grupta; cemaat ve tarikat

¹¹ Cebeci ve arkadaşları tarafından İlahiyat Fakültesi öğrencilerine yönelik yapılan araştırmada,1595 kişilik örnek grubunun yalnızca %10'unun cemaat mensubu olduğu ortaya çıkmış, %70'nin herhangi bir dini cemaate mensup olmadığı ortaya çıkmıştır (Cebeci, vd. 2019, s.107).

yapılarını kabul etmekle birlikte bir yerden sonra zararlı oldukları ve belirli çalışmalar neticesinde bu yapıların önemini kaybedeceğini ifade edenler söz konusudur:

Yani insanlarda bir gruplaşma, özellikle din çatısı altında bir gruplaşma isteği var. Ama dinde böyle bir ihtiyaç var mı? Eğer, siz ülke olarak insanların dini duygularını besleyemezseniz, bu tür gruplar daha rahat besliyor. Dini olarak besleyecekse ve bu iyiye gidecekse, dini yaşamın bu tür şeylere ihtiyacı vardır. Zaten ihtiyacı olduğu için ortaya çıkıyorlar. Ama sen başka kurumları öne çıkarırsan, yani dört dörtlük zemini tam oluşturursan, bu tür gruplara ihtiyaç olmayacağını düşünüyorum. Ki zaten bu grupların kendiliğinden de söneceğini düşünüyorum. (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bir yere kadar evet dine yararları oluyor, bir yerden sonrada zararları oluyor. Önemli olan gayedir. Dini sürdürmek için gereklidir Müslüman için, ama bir yere kadar. Şöyle diyorlar ya 'cemaate gidin ama cemaatçi olmayın'. Genellikle dışardaki insanlar böyle tavırlar sergiliyorlar. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İkinci grupta ise, tasavvufi ve birlik şuurunda olan cemaatlerin fayda sağlayacağını ve varlığının bir Müslüman için gerekli olduğunu vurgulayan öğrenciler mevcuttur. Cemaat ve tarikatlar, okul gibi görülmüş, ucra yerlerde varlık gösterme anlamında halk üzerinde daha etkili olduklarının altı çizilmiştir:

Bunları okul gibi görüyorum. Eğer tasavvufi olursa tabi, doğru olursa. Okul gibi insanın ulaşmak istediği bir yere varmasını sağlayan eğitimler olarak görebilirim. Hem Kur'an vs. gibi ilimleri öğreterek Kur'an Tefsir, Hadis buna zemin sağlayarak faydası var, hem de insanlar arasındaki işte bu kin, haset, kötü duyguların yok olup onun yerine cömertlik, isar olma, daha böyle yardımsever gibi olma gibi duyguların gelişmesine katkı sağladıklarını inanıyorum. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Eğer kendi dini yaşantısını dayatmıyor, bütün İslami gruplar kaynaştırılmış bir şekilde oluyorsa, karşı değilim. Dini yaşantı konusunda birbirine destek çıkarlarsa, çok güzel bir birliktelik olur zaten. Ama hepsi birbirini öteliyor. Bu da olunca diyorlar ki, İslam birliğinin kendi içinde sıkıntıları var, biz neden oraya gidelim? Neden onun dediğini yapalım? Soğutuyorlar. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

3.2.2.4. Medyada Aktarılan Dini İçerikler ve Gençlerin Tutumu

Bu son kategoride; kimlik, dindarlık ve gündelik hayat içerisinde sahip olunan dini kimliğin deneyimlenmesine yönelik öğrencilerle ilgili genel bir izlenim edinilmesinin ardından öğrencilerin, medya ile ilgili tutumları, algıları ve tecrübelerine dair bir izlenim edinilmek istenilmiştir. Kitlelerin gündelik ajandalarını düzenleme, gündemlerini belirleme ve birbirinden farklı içerik üretme iddiasına sahip medyanın, din olgusunu, kitlelerin gündemini belirlemede bir araç olarak kullandığı bilinmektedir. Dinin medyaya eklemlenmesi ve dinsel içeriğin medya ortamında dönüştürülmesi, zaman içerisinde bireylerin zihinlerinde farklı algılara yol açabilmektedir. Sonuçta medyada yer alan dinsel içerik üzerinden sadece dini ritüellere yönelik tutum ve

yaklaşımlarda farklılıklar söz konusu değildir. Aynı zamanda zihin dünyasında da değişimlerin olduğu söylenebilir. Varılan bu noktada, bireyin eylem ve düşünsel dünyasında yaşanan değişimlerin, gündelik hayat içerisinde somutlaştırılması da önem taşımaktadır. Gelineen noktada, dini içeriklerin aktarımında sorunlu olduğu düşünülen medya araçları, bireylerin dini anlayışını olumsuz etkileyebilmektedir. Zira medya, bireylerin hangi dini eylemleri ne şekilde gerçekleştireceğini, nasıl bir dini inanca sahip olması gerektiğini ve nasıl bir din anlayışı geliştireceğine dair kılavuzluk yapma iddiasında bulunmaktadır. Ancak dinin özü olarak kabul edilen kalp, ruh ve zihin bütünlüğünün sağlanması, medya üzerinden mümkün olamayacağı gibi bütüncül bir dini kimliğin de medya tarafından inşa edilmesi, dini kimliğin inşa sürecindeki diğer dinamiklerin göz ardı edilmesi anlamına gelmektedir. Sonuç olarak; doğal olmayan, müdahaleye açık yapay bir yapı olan medya; din gibi insanlık tarihi ile yaşıt evrensel bir sisteme ait sembol ve uygulamaları kullanarak, sadece insanları manipüle etme ve yönlendirmede etkili olmaktadır. Dini temsil eden kişi, kurum ve otoritelerin zaman içerisinde medyayı gerektiği gibi kullanıma teşvik etmede bir istikamet belirlemesi gerekliliği aşikâr bir gerçekliktir.

Teori kısmında da belirtildiği üzere; medyanın seküler dil ile hitap ettiği topluluğu etkilemek ve beklentilerine cevap vermek adına aktardığı dini içerik, gerçeğinden koparılmaya çalışılan örtülü bir din anlayışını kapsamaktadır ve bu durum beraberinde medyatikleşmeyi de getirmektedir. Dinin araçsallaştırılması ile ortaya çıkan bu durum, gündelik hayat içerisinde edinilen tüm deneyimlere ve tecrübelere bir şekilde sirayet etmektedir.

Bu kategoride; gündelik hayat içerisinde dini araçsallaştıran medyanın birey nezdindeki konumu anlaşılmalı çalışılacaktır. Bu çerçevede bireyin dini anlayışının medya kullanımını nasıl etkilediği ve medyadaki din ile alakalı içeriklere nasıl yaklaştığına dair sorular mevcuttur. Medya araçlarının dini inançları pekiştirme ya da dini bilgi alımı anlamında kullanılıp kullanılmadığına dair soruların ilk soruya, İletişim fakültesinde okuyan öğrenciler, bilgi edinme, bilgi pekiştirme, dini hassasiyet geliştirdikleri konuları takip etme amacıyla ya da kitaplar ve geleneksel dini bilgi edinme kaynaklarının yetersiz kalması durumunda kullandıklarını beyan etmiştir. Katılımcı erkek öğrencilerin, dini bilgi edinme anlamında medya kullanımını geri plana atması ya da medya araçlarını kullanmayarak farklı kaynakları tercih etmesi dikkat çekici

bulunmuştur. İlahiyat Fakültesinde okuyan öğrenciler ise; dini bilgiye ulaşma, dini bilgi kaynaklarını araştırma, bilinen bilginin dışında farklı dini bilgiler edinme anlamında medyayı, özellikle Sosyal Medya ve diğer dijital ortamlarının aktif şekilde kullanımının altını çizmiştir. Dini inanç pekiştirme anlamında, her iki fakültenin öğrencilerinin temkinli ve ihtiyatlı davrandığı anlaşılmıştır. Bu sonuç, Temel, Eken ve Aydın (2018) tarafından yapılan çalışmada elde edilen bulgularla karşılaştırıldığında benzerlikler taşımaktadır. Temel ve arkadaşları tarafından yapılan araştırmada; iletişim öğrencilerinin özellikle dini bilgi almak adına, başka kaynaklar başta olmak üzere interneti de kullandığı ifade edilmiştir. Bu çalışmada da, aynı şekilde farklı kaynaklar başta olmak üzere internetin de bilgi edinimi anlamında kaynak olarak kullanıldığı ortaya çıkmıştır.

İletişim fakültesinde eğitim alan katılımı kız öğrencilerin, medyayı dini bilgi edinme anlamında öncelikli kullanımı dikkat çekmiştir. Sadece üç öğrenci dini bilgi alma anlamında medyayı kullanmadığı ifade etmiştir. Kaynak olarak kullanan kız öğrencilerin eğilimlerine bakıldığında, farklı amaç ve hedeflerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bazı katılımcı kız öğrenciler, sosyal medya üzerinden irşat ve tebliğ faaliyetlerini sürdürdüklerini, birçok insana ulaşarak onlara dini, güzel yönleri ile anlattıklarını belirtmektedir. Bazı öğrenciler ise, bir takım sosyal medya uygulamaları ile farklı dini anlayış ve inançlara mensup insanlarla görüşerek onları anlamaya ve onlarla bilgi alışverişinde bulunmaya çalıştıklarını açıklamışlardır. Bu çerçevede sahip olunan dini düşünce tarzını pekiştirme adına farklı birçok mecralara ulaşabilme özgürlüğünün yeni medya üzerinden rahatlıkla yaşandığının vurgulanması önemlidir:

Kesinlikle kullanıyorum. Mesela Youknow'da, Edip Yüksel'in yayınlarına sürekli katılıyorum, ya da Youtube'dan Caner Taslaman'ı takip ediyorum. Hatta şöyle söyleyeyim: Ateistlerin söylemlerini dinlerim. Radikal kesimlere daha olumlu bakan Müslümanların düşüncelerini yarıştırdığı platformları televizyondan, internetten gazeteden bile takip ederim. Gerekli olduğunu da düşünüyorum. İki âlim bir araya gelip 'ben sana reddiye yazdım, sen bana reddiye yazdın' değil veya gençler bunları okuyabilmek için belli zümrelere tabii olmak zorunda da değiller veya belli kitapları okumak zorunda da değiller. Bir tık kadar uzak yani. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Kullanırım. Kafama takılan bir şey oluyor kitaplardan bakıyorum ama emin olamıyorum sonrasında internetten güncel olana bakıyorum. Dergiye bakıyorum, dini kanallara bakıyorum, internetten bakıyorum gazetelere bakıyorum. Böyle dini görüşü belli olan gazetelerden varsa yazılarına veyahut köşe yazarlarının yazılarına bakıyorum. Araştırılan durum hakkında bana yardımcı olacak kişilerden bilgiler almaya çalışıyorum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Ancak ilginç cevaplardan biri, kutsal olarak atfedilen şehir ve mekânların, dini içerikli sözlerin dijital ortam üzerinden görsellerine ulaşarak ruhen rahatlamanın ifade edilmesidir. Bu durum, Campbell ve Vitullo (2016)'nın dediği gibi, dindar olduğunu belirten bireylerin, internette yer alan sanal ritüeller üzerinden sanal dini kimliklerini icra etmesine tekabül etmektedir. Dini duyguların, dini doyumların çevrimiçi din üzerinden edinilmesi, çevrimdışı dine dair yaşama dâhil edilenlerin, çevrimiçi edinilen dini içeriklerle tamamlanması, özellikle yeni medyanın insan hayatına kazandırdıkları hiper gerçeklik algılarından birkaçıdır:

Evet, kullanıyorum genel olarak gidemediğim, gezemediğim, göremediğim yerleri takip ediyorum. Mekke, Medine, Kudüs, Filistin öyle yerleri oranın ruhunu fotoğrafla da olsun paylaşımlarda olsun hissetmeye çalışıyorum onun dışında belli başlı güzel sayfalar var. Dini ayetler olsun dini sözler olsun öyle şeyleri takip etmeyi seviyorum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

15 Temmuz darbe girişimi, özellikle gençler üzerindeki etkilerini medya kullanımlarında da hissettirmektedir. İletişim eğitimi alan üç öğrenci, yazılı kaynakları öne çıkararak medya araçlarını kullanmak anlamında kayıtsız kalmıştır.. Bu anlamda, medyanın dine yönlendirici ve mesaj içeren yayınları, bazı öğrencilerde güvensizlik ve kaygıya neden olmuş, medyadan bilgi edinimi ve dini pekiştirme tercih edilmemiştir:

Hayır kullanmıyorum. Çok eskiden Nihat Hatipoğlu'nu dinlerdik. Sonra hocanın para aldığını duyduk, daha da dinlemiyoruz. 15 Temmuz'dan sonra da zaten güvenmiyorum. Gerçeği söyleseler de inanmıyorum. Kendi fikirlerini bize empoze de edebilirler. Bir sürü masum insanın kanına girdiler. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Kitaplardan, hocalarım tarafından tanıdık ve tavsiye edilenleri bilgi edinmek için kullanırım. Ama sosyal medya, televizyon, radyo, bunlar gerçeği pek yansıtmadıkları için din konusunda bilgi edinmek için kullanmam. Elimden geldiğince kitaplardan takip ederim. Risale-i Nur, Peygamber efendimizi anlatan kitaplar, hadisi şerifler öyle kitaplardan bilgiler alırım. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesi'nde okuyan erkek öğrencilerine bakıldığında, dini bilgi edinme amacıyla herhangi bir medya aracı kullanmayan ya da çok nadir kullanan öğrencilerin yoğunluğu dikkat çekmiştir. Sadece iki katılımcı öğrenci, dini bilgi ve dini inancı pekiştirme, alınan dini eğitimin devamını sağlamada araç olma, birbirinden farklı görüşü olan Müslüman ilim adamlarına ve gruplarına ulaşabilme ve en önemlisi sahip olunan inancın doğruluğunu ve mantığa uygunluğunu ispatlayacak içeriğe ulaşabilme nedenlerinden dolayı medyayı kullandıklarını açıklamışlardır:

Kitle iletişim araçlarıyla takip ettiğim hocalarım var, örneğin Cübbeli Ahmet hoca. Onun sohbetlerinde çok şey öğrendim. Belli bir yere kadar onun sohbetlerini dinleyip, ilmimi

arttırsam ve onu bıraktığımı düşünelim orada kalır. Bu açıdan bakınca kitle iletişim aracının bana faydası var. Mesela şimdi kitle iletişim araçları o sohbetleri yayınlamasa, o sözleri bir yerde kesse birçok insanın ilmi kesilebilir. (Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Kullanırım. Şu anda genç bir topluluk var “Sözler Köşkü”. İnceleme amaçlı, diğer cemaatler olsun incelemek amaçlı bakarım. Hayalhanem, Sözler Köşkü, İhsan Şenocak olsun birçok Müslüman ilim adamı var. Nurettin Yıldız ya da bunun dışında birçok insanı takip ederim. Birçok insanın düşünce olarak farklı olsalar da, İslam’ı anlattıklarında mutlu olurum. Mesela bunun dışında “Evrin Ağacı” nı takip ederim. İnsanların evrimden geldiğini düşünüyorlar. Ama ben İslam’ın verdiklerine baktığım zaman bana daha akılcı geliyor. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Sekiz katılımcı öğrencinin medya kullanımı çeşitlilik arz etmekle birlikte temel olarak sadece arama motoru kullanma düzeyinde bilgi edinenler ve ya hiçbir surette dini bilgi edinmek için medya kullanmayanlar şeklinde iki görüş ortaya konulmuştur. Medya kullanmayan erkek öğrencilerin gerekçelerine bakıldığında, medya kullanımında amaç farklılığı, güvensizlik, yazılı kaynakların güvenilirliği gibi nedenler sıralanmaktadır:

Kullanırım. Aslında somut olarak baktığım zaman yok. Evet dedim ama şimdi düşününce çok da yok aslında. Radyoda yani bir sohbet, ilahi dinlemiyorum veya televizyonda aynı şekilde bir sohbet falan dinlemiyorum. Biraz daha kitaplar diyebiliriz ama sosyal medyada çok diyemem. Google daha etkili. Hani en azından aklıma bir şey takıldığında direkt sorabileceğim başka yok. Daha çok kitaplar, hani bazen ara ara Google da yardımcı oluyor. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Hayır hocam, ben sabahtan akşama kadar tüm medya kanallarını izliyorum. Özellikle en zevk aldığım kendime muhalif olan medya kanalları, çünkü ne dediğini bilmediğim sürece ne söyleyeceğimi bilemeyeceğime inanıyorum. Ama dinimle alakalı olarak medya hani aldığım açtığım kanallar ve yahut da okuduğum yazarların hiçbirinin alakası yok. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Kullanmıyorum. Şöyle ki bilinçli bir şekilde kullanmak istemiyorum özellikle yeni medyayı ve bütün kitle iletişim araçları dahil hiç birini dini birim için kullanmak istemiyorum. Doküman elde etmek için kullanıyorum. Takip ve düzenli bir araç yok. (Osman, 26, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde eğitim alan katılımcı öğrencilerde, kullanım amacı ve yoğunluğu değişmekle birlikte medya kullanımı, özellikle yeni medya araçlarının kullanımı söz konusudur. Ancak belirtilmesi gereken nokta; dini pekiştirme anlamında medyaya başvurulmadığıdır. Güven ve tedirginliğin var olması, öğrencilerin dini pekiştirme noktasında farklı kaynakları seçmesine zemin hazırlamıştır.

İlahiyat okuyan katılımcı öğrencilerin dini bilgi edinme ve dini inançlarını pekiştirme aracı olarak medyaya bakışı incelendiğinde, İletişim Fakültesi öğrencileri ile paralel sonuçlar elde edilmiştir. Öğrencilerin geneli medyayı, özellikle de yeni medyayı bilgi alma, bilgi toplama, gündem takip etme, fikir edinme bağlamında kullanmıştır. Dini

inanç pekiştirme babında kullanan öğrenci sayısı çok azdır. Bazı öğrenciler ise, kitapları öncelikli bilgi kaynağı olarak nitelendirmiştir.

Katılımcı kız öğrenciler çerçevesinde bakıldığında, yukarıda da değinildiği gibi ağırlıklı olarak dijital ortamlar başta olmak üzere, dergi, gazete gibi geleneksel medya türlerinin de bilgi edinimi için kullanıldığı görülmektedir. Ancak bilgi alımında sadece bilinmeyen öğrenilmesi söz konusu değildir. Sahip olunan görüş, düşünce ve fikir ile paralel olan kişilerin takibi, filmlerin takibi, dini kaynaklara ulaşım, dini hoca ve liderlerin takibi gibi içeriklerin seçildiği anlaşılmıştır. Dini yaşantıyı pekiştirme anlamında medyanın çok nadir kullanıldığı görülmüştür. Medyaya karşı temkinli bir yaklaşım içinde olunması, iletişim ve medya sahalarında eğitim alınmamış olursa dahi medya ile ilgili temel düzeyde bir bilincin varlığını ortaya koymuştur:

Dini şeylerde evet araştırmışdır. Ama kendi dini görüşümü medyaya yansıttığımı düşünmüyorum. Kendi dini fikrimi oraya yansıttığımı hiç düşünmüyorum. Medyayı bilgi edinmek için kullanıyorum, ama inanışta kullanmıyorum. Bilgi edinmek için kullanıyorum. Güncel bilgiler, her türlü haber, anında medyaya düşüyor. İnsanların fikirleri ya da kendine yakın olduğunu düşündüğü insanların fikirlerine bakıp daha farklı açıdan baktığım oluyor illa ki. Ben hiç böyle düşünmemiştim dediğim çok olmuştur. Biraz daha ahlaksal açıdan katkısı oluyor bana.(Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kısmen kullanırım. Mesela Twitter'ı daha çok gündeme dair ya da İslamiyet'e dair, İslam ülkelerinde yaşayan bazı âlimlere dair takipler gerçekleştiriyorum. Ya da İslam ülkeleriyle alakalı; bugün ne oldu mesela. Neler gerçekleşti? Şu ülkede neler oldu? Diye yani bu konuda çok fazla bir etkim olmasa da kısmen yararlanmaya çalışıyorum bu konuda. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Evet kullanıyorum. Sosyal medyadan dini sayfaları takip ettiğim oluyor. Bana yardımcı oluyor gerçekten. Aile içinde bile farklı görüşlere sahip insanlar var. Belki onların benim dini yaşantımdan ya da dini bilgimden farklı söylediği şeyler oluyor. Takip ettiğim sayfalardan bilgi alıyorum öğrendiğim şeyler oluyor. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bilgi alımı sadece dini içerikli ya da akademik tabanlı bilgiler arasından seçilmemekte, haberlerin, gündelik akışın dini çerçeveden alımı, takibi de vurgulanan görüşlerden biridir. Bu anlamda sadece ibadet kapsamında değerlendirilecek ya da dini muhteviyat içerecek bilgiler değil, dini görüşü ve dini hayatı bir şekilde içeren haberler de dini bilgi alımı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Özellikle Türk televizyonlarında yayınlanan ve tarihi dönemleri yansıtan filmler üzerinden dini inancın pekiştirilmesi, kimliği de etkileyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır. Filmlerde öne çıkan karakterlerle özdeşleşme olabileceği gibi filmin genel

kurgusundan dini eğilimini destekleyecek kısımları cımbızlayarak karakterine yansıtma da söz konusu olabilir:

Yarı yarıya kullanıyorum diyebilirim. Mesela daha çok tarihi filmleri izliyorum, Sosyal medyada ise dinle alakalı gelişmeleri takip ediyorum. İzlediğim filimler inancımnda etkiliyor. Şu an sosyal medyada istediğimiz her şeye ulaşabiliyoruz. Araştırdığımız bir kitabın bakıyoruz ki hepsinin tefsiri bir hoca yapmış. Açıp dinleyebiliyoruz. Ya da hadis anlamında, fıkıh anlamında ya da makaleler diyebilirim ama %100 her zaman bu amaçla kullanıyorum diyemem. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan erkek öğrenciler, dini bilgi alma anlamında iki gruba ayrılmıştır. Beş öğrencinin yer aldığı ilk grup, kayıtsız şartsız bütün dini bilgilerini medya türleri üzerinden almakta, yeni medyanın imkanlarını her türlü kullanmaya çalışmışlardır. Geri kalan katılımcı öğrenciler ise, bilgi alma anlamında medyayı alternatif ikinci, üçüncü kaynaklar arasında görmekte, yazılı kaynakları önemsemekte ve medyaya sadece haber pekiştirme anlamında rol atfetmişlerdir. Medyaya bilgi kaynağı olarak gören öğrenciler, zaman–mekân sınırsızlığında bilginin edinimini, yüz yüze sohbetlerle karşılaştırmış ve sosyal medyanın bu anlamda ulaşılması zor olan bilgileri sunduğuna değinmişlerdir. Bilginin kapsamlı tutulması, edinilen bilgilerin dini inancı pekiştirme anlamında da kullanıldığını akla getirmektedir. Zira hüküm içeren konularda da, dijital ortamlar üzerinden bilgi edinildiği ve kararların verildiği gözlemlenmiştir:

Bilgi edinmek amacıyla evet kullanırım. Daha çok bilinmedik konularda verilen bilgileri takip ederim. Sosyal medya üzerinden bakıyorum. Yüz yüze sohbetlerinde payı var ama sosyal medya daha etkili oluyor. Bilgi edinme sürecinden sonra pekiştirme olur. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sık sık kullanırım. Örneğin kafama takılan bir şeyler olduğunda unuttuğum bir şeyler olduğunda sosyal medya yani Google gibi ama güvenilir bir diyanetin mesela web sitesinden araştırarak bulma yoluna gidiyorum. Bu şekilde sık sık kullanıyorum. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabi ki kullanırım. Mesela, ihtilaf ettiğimiz bir durum olduğu zaman hemen internetten, diyanetin sayfasını açıyoruz fetvasının soruyoruz ya da ilmihal durumu oluşturduğu zaman kitap açıp bakıyoruz ya da televizyon da tefsir programları var açıp onları izliyoruz. TGRT’de evliya hayatlarını anlatan program var onları açıp izliyoruz (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyalleşmenin mekân ile sınırlı kalması, kültürel edinimlerin belli bağlamlar içerisinde edinilmesini beraberinde getirir ve bu durum, birçok kültürel çeşitliliği deneyimlemiş bireyler için kabul edilebilecek bir durum değildir. Halim edindiği üniversite tecrübesinden yola çıkarak, sosyal medya üzerinden farklı kültürlere mensup insanlar, mekânlar ve ülke toplumunun genelini ilgilendiren gündeme sosyal medya üzerinden ulaşarak sosyalleşmeyi dijital ortamdan sağladığını ifade etmiştir. Bu durumda sosyal

medyaya dini bilgi ya da dini inanç pekiştirme rolünden çok, farklı sosyal çevrelere entegre olma misyonu atfedilmiştir. Halim, bilgi ve inanç gereksinimini geleneksel kaynaklara yüklemiş, dijital ortamı ise farklı dünyaları öğrenmek adına kullanmış olmaktadır:

Klasik kitaplar dini inançlarımı pekiştirmek amacıyla kullanırım. Medyayı da toplum ne durumda ve düzeyde olduğunu görmek ve daha iyi tanımak için kullanırım. Mesela medya araçları daha iyi görüyor toplumu mesela ben burada köydeyim. Göreceğim bir yer yok. Hepsi aynı kimliğe sahip insan topluluğu. Ama ben İstanbul'da İzmir'de bir insanı dinleyebilmek için medyayı takip etmek zorundayım. Dini algıyı güçlendirmek için dini hadis ve pratik kitaplar daha öncelikli. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak beklenen ve alınan cevaplar kıyasladığında ilginç bir durumla karşı karşıya kalındığı söylenebilir. Bu soru yöneltilirken beklenen cevap, İlahiyat öğrencilerinde ağırlıklı olarak kitapların dini kaynak olarak ön plana çıkması ve geleneksel kaynaklar üzerinden dini inanç pekiştirdikleri yönündeydi. İletişim Fakültesi öğrencileri için ise, tam tersi şekilde özellikle yeni medyaya bilgi edinme ve inanç pekiştirme nosyonunu yüklemeleri beklenmiştir. Ancak varılan noktada, İletişim fakültesi öğrencilerinin dini bilgi almak için yazılı kaynakları önemsemekle birlikte yeni medya araçlarına dini bilgi edinmek ve bilgi pekiştirmek anlamında öncelik vermemiştir. İlahiyat okuyan katılımcı öğrencilerin ise, kitaplardan daha fazla dijital ortamlara yöneldiği anlaşılmıştır. Bu sonuç, medya eğitimi alan öğrencilerin medya çalışmaları ile ilgili eleştirel düşünce ve fikirlerden yola çıkarak, medyaya temkinli yaklaşımı ile alakalıdır.

Dini inancından dolayı engellenen medyanın olup olmadığına dair sorulan ikinci soruya ise, öğrencilerin çoğu engelledikleri bir medya aracı olmadığını beyan etmiştir. Ancak sayıları az da olsa bir kısım öğrenci, bazı sosyal medya uygulamalarına yönelik rahatsızlıklarının olduğunu dile getirmişlerdir. Özellikle TikTok uygulamasının ahlaki problemler içerdiğine yönelik cevaplar ağırlıktadır. Şu anda gündemde bu tarz uygulamalara sınırlama getirilmesi için sosyal medyadan kampanyalar düzenlense de bir gelişme kaydedilmemiştir. Yasal sınırlamaların gelmesi söz konusudur.

İletişim öğrencilerin büyük çoğunluğu dini inancından dolayı engellediği herhangi bir medya aracının olmadığını belirtmiştir. Kız öğrencilerden sadece üçü, dini inanç ile çeşitli medya araçlarını ve uygulamalarını eşleştirerek takip etmeme kararı aldıklarını belirtmişlerdir. Takip etmeme sebepleri arasında en ilgi çekici bulunanı, sosyal

medyanın zaman kaybına yol açacağı endişesinin taşınmasıdır. Bu anlamda zaman mefhumu, din ile bağdaştırılmış ve değer anlamı yüklenmiştir. Sosyal medya yerine kitap okumanın değerli olan zamanı yerinde kullanma adına daha iyi olacağı belirtilmiştir. Diğer cevaplarda ise, geleneksel medya araçlarından gazete ve televizyonun dine aykırı içeriğinin reddi söz konusudur:

Hocam sosyal medyayı mesela çok kullanmıyorum. Ya Instagrammış, Twittermiş vs. bunlara bakmıyorum bile yani hiç kullanmıyorum. Yani hocam çok zaman kaybı ona bakacağıma oradan alacağım bilgiyi otururum dini kitaplardan alırım. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Tik Tok, Snapchat, Facebook gibi uygulamaları takip etmiyorum. Instagram kullanıyordum. Bir süre sonra çok doğru gelemedi. Mesela araştırma yaptığım bir gazete dini görüşüme ilişkin ağır şekilde konuşmuş veya dini görüşüme saldırmış ise, onu daha fazla takip etmiyorum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Televizyon, çünkü filmlerde dizilerde günaha çekiyorlar gibi geliyor. Kötü yolu gösteriyorlar direk sana bir şey demeseler bile onu sana gösteriyorlar. Bu yüzden izlemeyi sevmiyorum. Eğitici programları seviyorum. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Aynı şekilde erkek öğrencilerin tamamına yakını engellediği bir medyanın olmadığını belirtmiştir. Engellediğini söyleyen iki öğrenci, kız öğrenciler gibi ahlaki anlamda sıkıntılı olduğunu düşündükleri Tinder ve TikTok uygulamalarını bıraktıklarını dile getirmiştir. Sonuç olarak iletişim eğitimi alan öğrencilerin ahlaki ve dini kriterlere ters içerikler hariç genel olarak medya takibi yaptığı söylenebilir.

İlahiyat eğitimi alan öğrencilere bakıldığında ise, çoğunlukla medyayı takip ettiklerini belirtmiştir. Engellediği medyanın olduğuna dair görüş bildiren dört katılımcı kız öğrenci; dini inanışa bir etkisinin olmadığını düşündükleri, ahlaki problemler barındırdığına inandıkları ve ya imanı tehlikeye atacağından korktukları içerikleri aktaran sosyal paylaşım sitelerini takip etmediklerini ya da sınırlı takip ettiklerini iletmişlerdir:

Mesela Netflix bakmıyorum. Çünkü LGBT propagandası yapan çok film ve dizileri var. O yüzden hani şey yapmıyorum. Kullanmıyorum. İzlemiyorum. Bakmıyorum da. Instagram'da mesela LGBT propagandası yapan sayfaları takip yapmıyorum. Hani birazlık alışveriş yapmıyorum. O şekilde mesela. Ya da takip etmiyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Mesela Tiktok uygulamasını çok saçma buluyorum. Kullanmıyorum. Bana bir faydası ve katkısı olmadığını düşünüyorum. Özellikle dini inanışıma bir katkısı olmadığını düşünüyorum. Bu sebeple takip etmiyorum (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan ve engelledikleri medyanın varlığına değinen katılımcı erkek öğrenciler ise; gündelik hayatta en çok kullanılan sosyal paylaşım sitelerini engellediklerini beyan

etmişlerdir. Engelleme sebebi olarak ta; ahlaki anlamda içeriğinin sıkıntılı olması, ideoloji tabanlı medyanın dine aykırı içerik aktarmış olması ve olumsuz bir takım deneyimlerden dolayı, site kullanım amacının maksadı aşmış olması gösterilmiştir:

Facebook, televizyon, sosyal medya kullanmıyorum. Dini inancımı etkin kullanan arkadaşlarımı gördüm, hoş olmayan, dini inancıma, dini anlayışıma aykırı olan bazı fotoğraflar olsun, videolar olsun paylaşmışlar. Bunları görünce arkadaşlarımın da o iletişim araçlarını İslamiyet'in istediği tarzda kullanmadıklarını da görünce, ben de kullanmamaya karar verdim, uzak durdum. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İnstagram kullanmam. İnstagramı sırf dini inancımdan dolayı kullanmam. Orada dönen olaylardan ötürü.

TikTok kullanmam, orada ki ahlaksal problemlerden ötürü. Facebook, ahlaksal sıkıntıları içerdiğinden ötürü. Gördüğümünden ötürü yaşanan problemleri bildiğimden ve örnekleri var. Kullanmıyorum üç hesabı da. İnstagram da nişanlısını, eşlerini aldatan kadınlar tanıyorum. Ben bu meretin topluma çok büyük zararlar verdiğini düşündüğüm için kullanmıyorum. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak medyanın dini anlayıştan dolayı fazla engellenmediği sonucu çıksa da, engellediğini beyan eden öğrencilerin çoğunluğunun uygulamaları ve içerikleri engelledikleri görülmüştür.

Sahip olunan dini anlayış çerçevesinde edinilen medya yaklaşımının, gündelik hayat içerisinde hangi deneyimlerin edinilmesine aracı olduğuna dair cevapların arandığı bu bölümde bir diğer merak edilen konu; alınacak kişisel kararların dine uygulununun medya üzerinden araştırılıp araştırılmadığıdır. Geleneksel anlayışta, alınan kararlar ve dine uygunluğunun kontrol mekanizmaları; aile büyükleri ve bilgisine güvenilen kişi ve kurumlardır. Ancak modern zamanda medyatikleşen din, birçok bireysel deneyim ve inanç pratiklerinin medya araçları üzerinden alenileştirilmesine zemin olmuş, bunu takip eden bireyler de, sunulan bu içerikler üzerinden kararları hakkında dini yargılar ve sonuçlar elde edebilmiştir. Özetlenmeye çalışılan bu sürecin öğrenciler nezdinde nasıl işlediğini öğrenmek adına katılımcı öğrencilerin kişisel kararlarının dini inançlarına uygunluğunun araştırılmasında referans olarak medyayı alıp almadığı sorulmuştur.

Cevaplar her iki fakülte öğrencileri açısından değerlendirildiğinde; İletişim Fakültesinde eğitim gören katılımcı öğrencilerin çoğunun, kişisel karar alma ya da alınan kararların dine uygunluğunu sorgulama anlamında ilk aşamada medya dışındaki kaynakları sorguladıkları ya da bu kaynaklara danıştıkları anlaşılmıştır. İlahiyat fakültesinde eğitim

gören öğrencilere bakıldığında ise, çok farklı sonuçlara rastlanılmıştır. İlahiyat eğitimi alan kız öğrenciler, kararlarına yönelik araştırmaları genel olarak yeni medya araçları ile gerçekleştirmişlerdir. Kararları almaya katkı sağlayıcı sonuçları medyadan edinmişlerdir. Ancak erkek öğrenciler, çoğunlukla kararlarını başka kaynaklardan ya da kendi kişisel tecrübelerinden faydalanarak elde ettikleri görülmüştür. Ancak bilgi edinme ya da teyit amacıyla yeni medyadan yararlanma sıklıkla olmasa da başvurulan seçenekler arasında yer almıştır.

İletişim özelinde bakıldığında, kız öğrencilerin kişisel kararlardan çok karar alınacak konu ile ilgili temel bilgi edinimi, dini pratiklere yönelik merak edilenlerle ilgili belirli dini kurum ve kuruluşlara başvurma, ya da içinde bulunulan şartların değerlendirilmesi konusunda kitaplardan ya da diğer kaynaklardan alınamayan bilgilerin edinilmesi bağlamında kullanıldığı görülmüştür:

Olmadı. Bir yere gideceğim dine uygun mu değil mi? Evlilik olursa konu mesela araştırırım. Yani değişiyor hocam. Ama her kişisel kararı mı da dine bağlamıyorum. Yani değişiyor. Dediğim gibi evlilik olsa mesela, acaba dinimizde nasıl bir yeri var? Yapmam gerekenler nelerdir? Araştırıyorum. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Olmadı. Oruç konusunda Diyanetin sayfasından bakmışlığım var şu orucu bozar mı vs. diye bunun haricinde medya ya bakmam. Gazetecilik mesleğim olduğu için pek güvenemiyorum medyaya. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Mesela benim mesleğimden dolayı bazı ortamlara girmem gerekiyor ya da bir sürü adamın olduğu bir yerde bulunmam gerekiyor. Bu durumlar çok doğru olur mu? diye internetten araştırıyorum. İnternetteki bilgiler, beni tatmin etmeyince arkadaşlarıma soruyorum. Ya da amcama soruyorum. Amcam üniversiteye gitmediği için, bulunduğumuz eğitim ortamının karma olması bile sorun deyip direk set çekiyor önüne. Bu seferde tekrardan başa dönüyorum. Twitter da diyanetin resmi sayfasına mesaj atıyorum. Durumu izah ediyorum eğer cevap verirse çözüme kavuşur ama vermezse de başka beni tatmin edecek bilgi kaynaklarına yönelirim. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Verilen ilgi çekici cevaplardan biri Ekin'e aittir. Ekin hayatını dine göre kurgulamasından yola çıkarak karar almasında dinin, dini kaynakların ve kitapların öncelikli olduğuna değinmiştir. Bu anlamda geleneksel bilgi kaynaklarından olan aile ve bilgili kişilerin bilgisinin de önemli olduğunu vurgulamıştır. Sosyal medyaya başvurmadığını özellikle belirten Ekin, interneti ise, edinemediği bilgi olursa kullandığını belirtmiştir:

Aslında her şeyi yani edindiğim dini bilgiye göre yapıyorum veya alıyorum kararı öyle diyeyim. Kitaplarda ki zaten hadislerde, Kur'an-ı Kerim'de bunlara bir şekilde değinilmiş. Kitaplardan alamadığımı internetten alırım. Ya da çevremde gerçekten bilen insanlar yani sosyal medyadan vs. değil de kendi ailemden olsun daha iyi bilen, kitapları okumuş yutmuş

insanlardan aldığım bilgilere göre yani onlardan bilgi alırım öyle diyeyim. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan katılımcı erkek öğrenciler ise, kız öğrenciler gibi kararlarını kendi birikimleri ve aile, çevre, büyükler gibi sosyal çevrelerine sorarak vermeyi tercih etmiştir. Ama bazı öğrenciler farklı olarak direk kararları almalarında medyaya da rol biçtiklerini belirtmişlerdir. Aldıkları kararı özellikle de internet üzerinden edindiği fetvalar ve dini içerikler üzerinden aldığını söyleyen Asım ve Ufuk, dışarıdan yönlendiren kişi ve kurumların söylemlerini de yine internet üzerinden teyit etmiş ve kararlarına o şekil yansıtmışlardır:

Oldu. Dövme mesela. Dövme yaptıracaktım. Arkadaşım diyor günah değil babam diyor günah. Herkes farklı bir şey söylüyor. Yani girdim internete yazdım günah çıktı. Yaptırmadım. Ya da burnum... Burnum büyük estetik yaptırmayı düşünüyorum. Yine işte babam diyor dinen günah, arkadaşım diyor burnumda et var de. Bahanelerle git falan filan. O da dini açıdan uygun değilmiş. Sadece büyük olduğu için estetik yaptırmayı istiyorum. O da işte araftayım yaptırayım mı yaptırmayayım mı diye? (Asım,22, İletişim Fakültesi ö.)

Evet. Güvendiğim inandığım hocalara medya aracıyla ulaşabiliyorum. Mesela internet üzerinden aklıma takılan konular ya da bir şeyler olursa onunla ilgili. Fetva demek doğru olmaz doğruluğunu araştırarak o şekilde öğrenebiliyorum. Somut bir örnek verecek olursak babamın tek bir böbreği var onunla ilgili fetva almak için ulaştım. İnternet üzerinden belli yerlere tabi. Bu şekilde kullanım faydalı oluyor. Ramazanda oruç tutup tutmamasıyla ilgiliydi. Doktorlar tutmamasını söyledi lakin bu konuda fetva ve bilgi lazım. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Dini liderler, hocalar, kurumlar ya da ailelerin dışında yeni medya üzerinden fetvalara ulaşılması durumu, teori kısmında da değinilen sanal vaiz, sanal hoca, sanal ibadet, dinin çevrimiçi olması gibi kavramların gençlerin yavaş yavaş hayatlarına girdiği ve güvenlerini kazanmaya başladığı da söylenebilir.

İlahiyat eğitimi alan öğrencilere bakıldığında, kişisel kararların dine uygunluğu anlamında yeni medyanın sıklıkla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Öğrenciler özellikle sosyal medya siteleri üzerinden fetva ve hüküm içeren sayfaları ziyaret etmekte, dini topluluk ve dini liderlere ulaşarak kararlarını teyit etmekte ve karar almak adına da bu mercilerin aktardıklarını takip etmektedir.

Katılımcı kız öğrenciler, karar sürecini aktif olarak sosyal medya üzerinden gerçekleştirmekte ve medyaya olumlu rol atfetmektedir. Medyanın içerdiği hüküm konularının varlığı, alınan kararların sosyal medya ve diğer dijital ortamlardan araştırılabilmesi, medyanın her türlü aracını karar almada etkin kullanma, hayati

kararlarda otorite kabul ettiği dini liderlerin yorumlarını medya üzerinden takip etme gibi karar verme biçimleri tercih edilmiştir:

Mesela birisi bana soru sorunca hemen medya aracılığıyla bunun caiz mi veya değil mi bunu araştırıyorum. Hocamız bir ödev verdiğinde; bir insanın hayatı gibi derslerimizde, kitaplardan önce sosyal medyayı kullanıyorum. Bir ara saçlarımı kestirmiştim, onu bir yere gönderecektim bunun dini açıdan nasıl yorumlandığını merak etmiştim. Direk sosyal medyadan araştırmıştım. Diyanetin sayfasından. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Günümüzde medyada çok fazla güvenilir bilgi bulamıyoruz. Ama sosyal medya üzerinden güvendiğim toplulukların güvendiğim kişilerin bilgilerine bakıyorum. Örneğin sosyal medya üzerinde güvendiğim insanların söylediklerine bakarak arkadaşlarımı seçmek anlamında bir karar vermiştim. Onların bilgilerine anlattıkları sohbete bakarak nasıl kişilerle birlikte olmam gerektiğine bakmıştım. Çünkü, özellikle hazırlıkta bu konuda çok sorun yaşadım. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabi ki birçok yönden oldu. Bir şeye karar verirken ya da bir şeyi düşünürken bunun dini boyutu nedir? Ya da İslam âlimleri bunu nasıl karşılar? İslam âlimlerinin bu konu hakkındaki görüşü nedir diye mutlaka bakmışımdır. Gündelik yaşantıdan ziyade benim için önemli olan hususlarda muhakkak takip edip yardım almışımdır. Beni ve hayatımı etkileyebilecek kararlarda muhakkak takip edip yardım almışımdır. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Karar almada medyanın hiçbir işlevinin olmadığını söyleyen üç kız öğrenci ise, iletişim fakültesi öğrencileri gibi medyanın güvenilir olmadığından yola çıkarak kitaplara ve diğer kaynaklara yöneldiklerini belirtmişlerdir. Eğer gerekli bilgiyi bulamazlarsa son aşamada medyaya ve dijital ortamlara yöneldiklerini iletmışlerdir:

Medya vasıtası ile değil de bir hocama danışarak aslında bireye danışarak ya da bir kitaptan öğrenerek bakarım. Medyadan değil aslında yani mesela bir bilginin doğru olup ya da helal olup olmadığını hani internette araştırmam çok. Mesela dedim ya hani o bilgi kaynaklı kitaplar varsa ilk onlardan bakarım. Hani mesela ilmihaller varsa kitaptan bakarım öncelikle ama çok fazla bir internetten bakmam. Evin faiz durumunu ilmihallerden kitaplardan bakarım. Kitaplarda yoksa bilen birine bir hocaya danışırım. Bildiğim bir hocama danışırım. Bilgisine güvendiğim birisine danışırım. Oradan bulamazsam zaten en son olarak medyadan bakabilirim. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Medyaya bu kadar güvenmiyorum. Kendim araştırarak mesela kitaplardan, hocaları dinleyerek, sohbetlere katılarak, geçmiş deneyimler büyüklerimizi dinleyerek. Medyaya kesinlikle bu tarz kararlar alırken başvurmam. Kuran meallerini okuyarak araştırarak hadislerin açıklamalarını okuyarak karar veririm. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan erkek öğrenciler kız öğrencilerin aksine, kişisel kararlarda medya dışı kaynaklara başvurduklarını dile getirmişlerdir. Erkek öğrencilerin çoğu, aldıkları eğitim ile ilişkili olarak temel dini kaynaklara hâkim olduklarını ve hocalarla iletişime geçtiklerini belirtmiştir. Bu katılımcı öğrenciler, kişisel kararlara ilgili daha çok

ilahiyatçı kimliklerini ön plana almış, kendi bilgileri çerçevesinde kişisel kararlarını vermişlerdir. Medyayı son alternatif olarak değerlendirmişlerdir:

Genelde bir sorumuz olursa hocalarımızdan soruyoruz. Olmazsa kitaplardan bakıyoruz, internette de bakıyoruz ama internette söyle bir şey var her türlü bilgi var sağlıklı ya da sağlıksız her siteye dikkat ediyoruz. Öncelik hocalarımız, kitaplar, internet olarak ama en kolay internet olduğu için bazen direk internete de sarılabiliyoruz. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyatçı olmamdan dolayı bir şeye karar verirken artık okuduğum ilmi haller sayesinde biliyorum. Çoğu şeyi medyadan araştırmadan sonucu biliyorum. Kitaplarımı kullanıyorum. Bir de hocalarımı arar konuşurum. Mesela kredi ile ilgili bir soru vardı. Kredi çekmek ile ilgili ben bunu daha çok hocamla konuştum. Caizdir diyen âlimlerimizde var. Değildir diyen âlimlerde var. Orta yolu bulan âlimlerimizde var. .... Yani hocalara sorarım. Medyadan faydalanmam. Kritik kararlarda ehline sorarım. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kişisel kararlarında medya etkisini öne çıkaran dört öğrenci ise, kız öğrencilerle paralel şekilde videolar ve diğer dijital ortamlar üzerinden hocaların yorumlarını öğrenme, internette faydalanılacak kaynaklara ulaşım ve yetersiz kalınan veya kısa sürede cevaplanması gereken sorulara yanıt bulmada kullandıklarının altını çizmişlerdir:

Kesinlikle araştırırız. Mesela bir arkadaşımız bizi bir yere davet etti. Orada para yatırılıyorsunuz, bir şey satın alıyorsunuz, sonra sağ kanat, sol kanat oluşturuyorsunuz. Yatırım gibi bir şey bunu bize anlattı, paranızı verin size bir yatırım oluşturalım falan hesap açalım diye tavsiye etti. Biz de hemen araştırdık, sosyal medyadan, Youtube'dan, internette araştırdık, caiz mi diye, ama bizim sevdiğimiz, görüşlerine değer verdiğimiz büyükler, caiz değil dedi. Ne kadar hoşumuza gitse de hemen geri durduk. İhsan Şenocak, Nurettin Yıldız ve bizim yurttaki hocalarımız caiz değil deyince geri durduk. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Araştırırım. İnternet aracılığıyla araştırırım. Çok kullandığım bir yöntemdir. Bir İlahiyatçı olarak olmadık sorularla karşılaşırız. Yetersiz kaldığımız zaman internette bakıyorum. Hangi cevabı vereceğime internette bakarım. Hocalarımla da iletişime geçerim. İslami kaynaklar kitaplardan bakarım. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin yeni medyayı sıkça kullandıkları görülmüştür. Burada ilginç bulunan dini alt yapısı olan bireylerin yeni medyayı kullanmalarından öte, dini bir alt yapıya sahip olmayıp kendini dindar olarak tanımlamayan bireylerin çevrimiçi platformlarda dini hüküm ve kaidelerin doğruluğuna dair seçim yapmadaki kriterleri, geçerliliği ve güvenilirliği neye göre seçtiği ve karar verdiği.

Kişisel kararları etkileyen medyadaki dini bilgilerin seçimi anlamında, hangi kriterlerin bireysel anlamda tercih edildiğine dair yöneltilen bir diğer soruda; öğrencilerin sıklıkla değindiği 'medyaya güvenmeme' ya da 'medyadan aktarılanı doğrudan almama' gibi

yorumlarının, bilgi seçimindeki tercihlerine nasıl yansıdığı anlaşılmaya çalışılmıştır. Ancak bilgi seçiminde, ilginç yöntemlerin benimsendiği görülmüştür. Örneğin, İletişim eğitimi alan bazı kız öğrenciler, dini bilgi seçiminde tıklanma oranları ve takipçi sayısına önem verdiğini belirtmiştir. Özellikle somut bir veri elde etmek adına başvurulan bu yöntemlerde, sosyal medya paylaşım sitelerinde dini bilgilerin izlenme oranı, izleyen kişi sayısına bakılmıştır:

Acaba ne kadar doğru. Mesela İstagram'da kaç tık almış, buna bakıyorum. Google'dan bakıyorum hani tanıdık bir hoca mı söylemiş? Ya da bilinen biri mi o sözü söylemiş. Acaba Kur'an'da geçiyor mu? Ona bakıyorum var mı yok mu diye. Güvenilir olması daha önemli. Her bilgiye inanmamamız lazım bence. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Kanıtlanabilirlik açısından, hani inanılır bir özelliği var mı bu önemli? Ya da sosyal medyada, diyelim İstagram da bir şeyi takip edeceğim, onun takipçi sayısını, diğer bilgilerini de kontrol ederim. Acaba doğru bir bilgi verilmiş mi? Hani sadece bilgiye değil de aslında araştırdığım konunun haricinde başka konulara da bakarım, o konular hakkında doğru bilgi verilmiş mi? Nesnel bir şekilde bakılmış mı tarafsız bir şekilde. Bir inandırıcılık sezersen inandırıcılığım artar. Daha çok güvenirim. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Ancak öğrencilerin geneli gibi iletişim eğitimi alan katılımcı kız öğrenciler de kaynak kontrolüne azami önem vermiştir. Sekiz katılımcı öğrenci, medyadan edinilen bilginin referans özelliği taşıyan dini kaynakların içeriğine uyum sağlaması ya da dini bilgisine ve kişiliğine güvenilen hocaların, dini liderlerin onayına başvurulması, bilgi seçiminde başvurulan yöntemler arasındadır:

Kuran ve hadislerle bağlantılı olmasına dikkat ediyorum. Onun dışında dikkat ettiğim bir şey yok. Kuran ve hadislerin ışığında gittiği sürece ve temiz bir din algısı varsa yapıyorsa tabi ki takip ederim ama onun dışında absürt bir din algısı yaratıyorsa takip ettiğim insan takip etmemle kalmam ve boykot etmeye başlarım. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Bir kere asıl kaynağı göstermişler mi ona bakıyorum. Güvenilir bir kaynağa dayandırmış mı yazdığını ona bakıyorum. Hocalarıma soruyorum internetten bu konu hakkında bu şekilde bir şey var siz ne düşünüyorsunuz diye onlarla da istişare ederim. Liseden hocalarıma, okuldan arkadaşlarıma, ilahiyat fakültesindeki arkadaşlarıma, iktisat fakültesinde bu konu üzerine araştırmalar yapan hocalardan destek alıyorum. (Halime 23, İletişim Fakültesi ö.)

Kaynaklar arasında bilgisine daha çok güvenilen din adamı ya da dini liderler tercih edildiği takdirde ise, bu kişilerin nasıl tanındığı, dini bilgi aktarımında hangi yolu tercih ettiği ve dini kesimde nasıl konumlandırıldığına yönelik değerlendirmeler önemli yer tutmaktadır. Bu değerlendirme için belli bir dini bilgi ya da bir dini görüşü benimsemiş olmakla beraber dini lider ya da din adamı olarak nitelendirilen bireylerin tanınması, bilgi seçiminde kaynak olarak neyin seçileceğine dair kararı vermede önemlidir.

İletişim okuyan erkek öğrencilerde de, yine farklı kaynaklardan kontrol etme şartı ön plana çıkmakla beraber kendi bilgi birikimi ile karşılaştırma, seçici olma ve teyit edilmiş olma gibi yönler de öne çıkmaktadır. Ancak dini eğitim almadığı halde kendi bilgi birikimi ile karşılaştırma ilginç gelmekle beraber bireysel çaba ve aileden edinilen temel bilgi birikimi çerçevesinde değerlendirme yapılmış olma ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Diğer seçeneklerde ön plana çıkan seçim yöntemleri; bilgi seçiminde güvenilir olan kaynakların seçilmesi ve teyit edilmiş kaynakların kullanılmasıdır:

Benim daha önceki bildiklerim ile örtüşüyor mu? İlk önce buna dikkat ediyorum. Onun dışında dinimizde akla mantığa uymayan şey olmaz. Olamaz. Bu doğrultuda ön incelemeden geçiriyorum. Daha sonra da bunun gerçekliği ile alakalı tekrardan araştırmalar yaparak bakıyorum. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Aradığım soru ve sıkıntı varsa, örnek olarak Kur'an'dan, farklı meallerden karşılaştırarak bir şeyler yapmaya çalışıyorum. İnanmışım, takip ettiğim, sevdiğim insanların kitapları, bir âlimin fetvası gibi arşiv bulup, öyle ilgilenmeye çalışıyorum. Wikipedia'dan açıp bu neymiş diye bakıyorum. (Osman, 26, İletişim Fakültesi ö.)

Güvenilir bir site olup olmadığına öyle rastgele ekşi sözlük gibi bir yer değil de gerçekten temeli olan mesela bir sitenin güvenilir olup olmadığı zaten o sitenin içeriğinden belli olur. Bugün Diyanetin sitesi benim için önceliklidir. Resmi ve daha önce teyit edilmiş yerlerse sıkıntı yok benim için. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Dini bilginin hangi kaynaktan aktarıldığı ve kim tarafından söylendiğinin kaynak doğrulama anlamında incelenmesi ve toplum nezdinde tartışılan ve netliğe kavuşturulamayan sorunların çözümünü bulmaya yönelik yazılı kaynak taramasının daha yerinde olduğunu söyleyen öğrenciler ise, her iki durumda da medyanın kaynak olarak tercih etmediklerinin altını çizmiştir:

Toplum yaşamını idrak edebilecek şekilde seçmeye çalışıyorum. Çünkü ben toplumun düşünce yapısından son derece rahatsız olan bir insanım. Mesela zina konusunda, İslam'ın tavrını ya da çocuk evlilikleri ile ilgili İslam'ın tavrını merak ediyorum. Biraz daha topluma faydalı bilgiler aramaya çalışıyorum. Gerçi kitaplar kadar etkili olduğunu sanmıyorum. Kitaplarda daha net ve ayrıntılı bilgiler yer alırken medyada bunu yapamıyorsun. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat öğrencileri bilgi seçimi süreci ile ilgili eğitimleri esnasında edindikleri bilgi ve uygulamaları genel olarak bilgi seçiminde kullandıkları gözlemlenmiştir. Kaynak seçimine ya da bilgi seçimine yönelik metodolojik yaklaşımlarını aşama aşama uygulamayı seçmeleri, kaynak mevzusunun ilahiyat fakülteleri için önem arz ettiğini göstermiştir. Bu bilinç çerçevesinde kız ve erkek öğrencilerin seçimlerine bakıldığında; kız öğrencilerin, aktarılan bilginin nereden alındığının belirtilip belirtilmediğine dikkat ettikleri gözlemlenmiştir:

Kişilerin konuşmalarının kaynaklarına bakıyorum. Nereden bilgi alarak konuşuyorlar. Makalelerdeki kaynakçalara bakıyorum. En çok hadislerde oluyor. Hadisin altında kaynakçası var mı yok mu diye. Söyledikleri nereye dayandırarak söylüyorlar? Dikkatimi çektiyse okuyorum bakıyorum. İnsanlar ne yorum yapmış diye de bakıyorum. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sunulan kaynaklara dikkat ediyorum, bilgiyi nereden veriyor, vermek istediği mesajı doğru veriyor mu, daha doğrusu vermek istediği mesajın içeriğini anlıyor muyum. Çünkü aslında orada verilmek istenen mesaj önemli, çok konuşarak, dini konuşarak aslında orada dini kötüleyebilir, yanlış mesaj verebilir. Benim için önemli olan kaynak ve mesajın içeriği. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aldıkları dört yıllık eğitim sonucu edindikleri bir bilgi birikiminin farkında olan bu öğrenciler, bu bilgi birikimi ile birlikte sahip oldukları dini anlayış, bilginin içeriğine yönelik dini kavrayış ve sahip oldukları kültürel, geleneksel değerlerin de bilgi seçiminde etkili olduğuna işaret etmişlerdir:

Öncelikle dediğim gibi kim demiş bunu yorumlara bakıyorum. Daha detaylı araştırabiliyorum ama kendimdeki bilgiyle uyuşmadığını bilirimsem araştırırım. Yani bildiğim şeyden yanlış doğruyu ayır edebilecek kapasitede olduğumu düşünüyorum aslında o konuda. Yani eleyebiliyorum eleyebilirim de. Körü körüne de inanmam o bilgiye. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini bilgi seçiminde belirtilen son bir kriter de bilinen, tanınan ve deneyimlenmiş olan medya içeriğinin takibi ya da din adamı, hoca gibi dini temsil edenlerin takibidir. Bu bilgi kaynaklarının seçiminde, öğrenciler kendi bilgi ve tecrübelerine güvendiği gibi, bu kaynakların kendilerini tanıtmaları ve takipçilerde bıraktığı izlenimler de etkilidir:

Bildiğim toplulukları takip ederim. Gazete ve radyo çok gündemimde değil. Normal hayatta bildiğim toplulukları sosyal medyada da takip ederim. (Mualla, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aslında İslami görünüp İslamiyet adına hadis inkârcıları hocalar var ki bunların çoğunun ismi belli. Onların etkisinde olan kişilerin ya da direk onlar tarafından dine hizmet etmiş gibi görünüp din düşmanı olan hocaların yazılarına kitaplarından bilgilerinden uzak durarak seçmeye çalışırım. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bu soruda İlahiyat okuyan erkek öğrencilerin, kız öğrencilerin verdiği cevapların hemen hemen aynısını verdiği görülmüştür. Erkek öğrencilerde de, aynı şekilde ilk etapta bilginin alındığı kaynak ve bu kaynağın tasdiki, güvenilen kişi ve kurumlara teyit ettirilmesi önem taşımaktadır:

Kaynak gösterilmiş mi ona bakarım. Kritik bilgi ise bu kaynağı teyit ettiririm. Ya arkadaşım ya kendim. Bodoslama dalıp da her şeye itibar etmem. Mesela bir hadis-i şerif var. Peygamber adımız adına söylenmiş. Oysaki bu sözü söyleyen peygamber efendimiz değil Hz. Ömer'miş. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bildiğim güvendiğim siteler yönelirim, bunlar olmazsa artık vicdanıma kalıyor. Onlarda bilgiler alırken tedirgin olarak, aldığım bilgiler yüzde yüz saf temiz diyemiyorum. Aldıktan sonra o bilgilerin doğruluğunu onaylatacağım arkadaşlarım olur başkaları olur o şekilde ona güvenilirliğinden emin olmaya çalışırım. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aynı dini görüşü taşıyan medyanın, bilgi alımında takip edilmesi ve edinilen bilgi birikimine uygunluğu, öğretilen teorik ve pratik eğitim içeriğine uyumluluğu da yine erkek öğrencilerde dikkat edilen kriterlerin bazılarıdır:

İlahiyatta tefsir usulü, hadis usulü yani usul dersleri okutuldu, olabildiğince bize öğretilenlerin usulünü tespit etmeye çalışıyoruz. Uygunsa alıyoruz, uygun değilse aldığımız zaman dahi belirtiyoruz, yani bir bilgi elde etme noktasında bize öğretilen ilimle alıyoruz. Ama hiç bir zaman hiçbir bilgiyi direk çöpe atmıyoruz. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Medyanın dini medyatikleştirmesi ve medyatikleşmiş din diliyle bir bilgi aktarımı sürecinin işlenmesi ya da dönüşmüş bir bilginin ortaya çıkmış olması, medyaya dair baskın bir eleştirel yaklaşıma sahip katılımcı öğrencilerin tedbirli bir bilgi alımını beraberinde getirmiştir. Medyada ya da dijital ortamlarda var olan her dini bilgi için yanlış ya da içeriği değişmiş yaftası vurulamayacağı gibi, medyanın bilgi üretmediği, aksine aralıksız bilgi aktarımı anlamında işleve sahip olduğu, aktarılan bilginin depolandığı bir sistemsel yapı olarak görülmelidir. Bu çerçevede subjektif ve belirli amaçlara hizmet eden dini bilgilerin de sıklıkla yer alması, öğrencilerin sahipsiz dini kaynaklar, alınan eğitim, edinilen tecrübeler, deneyimler, teyit edilmiş ve tasdik edilmiş diğer yazılı-sözlü kaynaklar aramasına ve seçmesine temel oluşturmuştur.

Görüşmenin birkaç yerinde öğrencilerin yüzeysel de olsa değiştiği geleneksel sohbet ve medyada yayınlanan sohbetlerin etkisi, akla her iki sohbet türü karşılaştırıldığında, motivasyon ve harekete geçirme noktasında hangisinin etkin olduğu sorusunu getirmiştir. Sorunun yöneltildiği katılımcı öğrencilerden beklenen cevap; daha çok medyadaki sohbetlerin etkili olduğu yönündedir. Ancak azımsanmayacak derecede, yüz yüze sohbet, yani geleneksel sohbet tarzının daha fazla tercih edildiği görülmüştür. Kültürel ve bölgesel faktörlerin yanı sıra alınan eğitim ile de açıklanabilecek bu sonuç ve medya ile ilgili diğer sonuçlar, teori kısmında da değindiğimiz medyanın dini kimliğin inşasında sınırlı etkisinin ve yönlendirmesinin olduğu sonucunu doğrular niteliktedir.

Fakülteler bazında ele alındığında, İletişim ve İlahiyat fakültelerinde okuyan katılımcı öğrencilerin, birçok ortak noktada bulunduğu görülmüştür. İletişim okuyan katılımcı öğrenciler, medyada verilen sohbetlerden çok yüz yüze iletişimi içeren sohbetleri tercih

etmiştir. Bu anlamda iletişim eğitimi alan katılımcı kız öğrenciler, geleneksel sohbetlerin etkisine yönelik düşüncelerini dile getirirken, medyaya daha çok eleştirel açıdan yaklaşım sergilemişlerdir. Medyada aktarılan sohbetlerdeki bazı içeriklerin, çağın popüler kültürünü öne çıkarması, dini gereklilikleri unutturması ve dini pratiklerin sürekliliğine geçici etkide bulunması gibi olumsuz etkenler, geleneksel sohbetleri cazip kılan ve tercih edilmesini sağlayan sebepler olarak sıralanmıştır:

Bence yüz yüze gelip o konuşmayı, o sohbeti dinlemek daha iyidir diye düşünüyorum. Onun dışındaki diğer her şeyin gösterme olduğunu düşünüyorum. .... Hani ne bileyim Ramazan'da verilen içerikler, sohbetler falan medya üzerinden böyle daha çok, tüketici bir topluma götürmeye çalışmaları.. Yani o yüzden medyadan motivasyon alacağımı düşünmüyorum. Oradan alınanı da uygun görmüyorum. Bire bir sohbetle vs. daha uygun olduğunu düşünüyorum. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Medya günümüzde daha etkili diyebilirim. Kendi açımdan düşünmesem de öyle olduğunu kesinlikle görüyoruz, ki çok daha etkili din algısı yaratmakta. Medya daha etkili artık İnsanlar camiye gitmiyor, biz kadınlar hiçbir şekilde gitmiyoruz tabi tamamen cami erkeklerin meskeniymiş gibi davrandığımız için. Resmîyet kazanmış yerler cami, diyanetin alanındaki şeylerin daha iyi olduğunu düşünüyorum. Diyanete bağlı yerlerdeki sohbetler, daha etkili medyaya göre. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Medyanın etkisini savunan az sayıdaki öğrenci ise, medyadaki sohbetlerin daha geniş kesimlere ulaşma, sınırsız konuda sınırsız sohbetlere ulaşabilme, bireysel ve toplumsal bilinci arttırıcı içeriğe ulaşma ve diğer insanların gündemine etki etme ve bilinç oluşturma anlamında kullanılma olanağı ön plana çıkarılmıştır:

Medya daha çok etkili oluyor. Vaazlarda tek konu var. Mesela bir keresinde cumaya gitmiştim. .... Dinimiz bu konuda kesin kararları var. Ama camide verilen vaaz temizlik, camiye yardım vs. Toplum bilinçlendirmek için orada olan kişiler bu kadar adamı bir arada bir daha bulamazken konuş orada söyle doğruyu yanlışı. Ama söylemiyorlar sonrada insanlar hoca böyle bir şey demedi diyor. Ama siz sosyal medya ya giriyorsunuz. Bu konu hakkında bir sürü yazı, görsel paylaşılmış. Sonra bir sürü insan etiketler açıyorlar ve bir açıklama geliyor diyanetten o konu hakkında neden? Çünkü sosyal medya da oluşturulan baskı daha etkili oluyor. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Karşılıklı iletişim sağlanarak soruların giderilmesi, alt metinleri olan söylemlerin yaratacağı etkiden uzak kalınabilmesi, bir emek verilerek sohbet ortamına varıldığından dolayı bir değer atfedilmesi gibi nedenler, iletişim bilimleri okuyan erkek öğrencilerin geleneksel sohbetleri tercih etmesinde öncelikli etkenler arasındadır. Harekete geçirme noktasında akılda soru işareti olarak kalanların direk sorulmasının rahatlığı ile birlikte kalıcı bilgi edinilmesi, edinilen bilgilerin bir bütün olarak hafızada yer etmesi anlamında etkisi öğrencilerin yüz yüze sohbe yükledikleri anlamlardan birkaçıdır:

Bu biraz insan psikolojisine bağılı bir şey. Sosyal medya denilen şey çok kolay bir şey. Ama bir toplantıya gitmek sohbeti dinlemek bu hem zaman alıcı bir şey hem de uğraş gerektiren bir şey. İnsanoğlu uğraş gerektiren bir şey olursa eğer daha iyi olabiliyor. Kolay ulaşılabilen şey göz ardı edebilecek bir şeydir aslında. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Medya konusunda çok muzdarip bakıyorum. Medyada sürekli yanlış yönlendirme var. Doğru emelle hareket eden pek bir kaynak görmüyorum. Çok etkili bir unsur. Size basit gelen bir gönderi paylaşılması, o an anlamayacağınız ve o an fark edemeyeceğiniz bir şey paylaşıyorlar. O sizde nefret söylemi oluşturuyor ya da sizi yanlış bir yere yönlendiriyor. Uzaklaştırıyor sizi gerçekten. Bu yüzden çoğu zaman hep kötü yöne götürdüğü için de pek tercih etmiyorum. Gelenekselde interaktif bir iletişim oluyor. Özellikle aile içinde oturup bir sohbet oluşturduğumuz zaman. Bir kitap açıp okuduğumuz zaman bunun üzerine yorum yaptığımız zaman bir hadis okuduğumuz zaman ve bunun üzerine bir etkileşim sağladığımız zaman gerçekten doğru şeyler ortaya çıkmaya başlıyor. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Düşünmüyorum. Eski geleneklere göre daha iyi. Şimdi okuyup geçiyorsun yani. Bir icraat yapmıyorsun yani. Sosyal medyadan bahsediyorum. Önüne çıkıyor, okuyorsun ve belki 10 saniye sonra unutuyorsun ama o sohbet ettiğin arkadaşların sende iz bırakıyor. Bir şey öğreniyorsun o sohbetten. Yani bence eski geleneklerdeki dini sohbetten konuşmalar daha yararlı. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde eğitim gören katılımcı erkek öğrencilerden, sadece ikisi medyayı etkili bulmuş, bunu da iki sebebe bağlamışlardır. Birinci sırada dini bilgisine güvenilen kişilerin sohbetlerine, dijital ortamlarda ulaşılma, ikinci sırada ise; medyanın geniş bir kitleye hitap ettiğinden hareketle, hem din karşıtı kullanılan medyanın, din lehine kullanılmasını sağlama hem de sohbetlerle belli bir kesime değil çok geniş bir kitleye hitap etme adına, yeni medya kullanılmasının zorunluluk barındırması gelmiştir:

İnternet etkili. Ben bugün televizyona çıkıp da yayın yapan hocaları dinlemiyorum çünkü onların nasıl yaptıklarını az buçuk biliyoruz.....Bir sohbe gidiyorlar, otuz bin, atmış bin gibi paralar alıyorlar yani, böyle bunlar etkilemiyor insanı. Ama internetten bazı sohbetler vardır, parasal çıkarı olmayan hocalar vardır. Mesela Elazığ Sivriceli bir hocam var, Timurtaş hocanın sohbetlerini dinledim. Eşinin de onun hakkında söylediği şeyler vardı. Onu da dinledim, o adamın sohbetleri çok güzeldi, çünkü internetten takip ettim. Kendi muhabbetleri beni etkiledi. İnternetten yayınlanan eski yayınların daha çok harekete geçirdiğine inanıyorum. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Tabi ki yüz yüze iletişim çok kuvvetlidir, yani bunu inkâr edemeyiz ama şöyle de bir gerçek var artık. Ülkemizde kimse kalkıp da, 'dur hemen ben şu camiye gideyim de şurada bir vaaz dinleyeyim' demez. Daha çok sohbetin belki 40 dakikasıyla sen 30 kişiyi etkileyeceksen, Youtube'dan milyonlarca kişiyi etkileyebilirsin. Tabi ki de sosyal medyanın kullanılması çok daha etkili hocam gelenekselde. Zaten dinimizde bu şekilde emrediyor hocam hani en basiti düşmanınızın silahıyla silahlanın deniliyor. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrenciler, dini kişi ve kurumlarla daha yakın ilişkiler kurabildiklerini belirtmiştir. Üstelik, gündelik hayatlarının din üzerine kurulu olmasından hareketle dini sohbetlere katılma, mesleki anlamda sohbet verebilme,

kitlelere hitap edebilme gibi özellikleri zamanla kazanmışlardır. Dolayısıyla medyadaki sohbet ve geleneksel sohbet arasında belirli kriterleri gözeterek kıyas yapmış ve geleneksel sohbet tarzını daha etkili bulmuştur. Katılımcı kız öğrenciler, bu noktada geleneksel sohbet aracılığıyla motive olduklarına vurguda bulunmuş, duygu yoğunluğu katması, insanlar üzerinde etki bırakması, güncelliğini kolay kolay yitirmeyecek konulara adapte olunması gibi nedenlerle yapılması gereken din ile ilişkili konularda daha kolay eyleme geçtiklerini belirtmişlerdir:

Sosyal medyada her şey tam olarak doğrudur diyemem. Gerçi sohbetlerde de yanlış bir şey söylenir ama insanlar için sohbetlerin daha etkili olduğunu düşünüyorum. Benim de takip ettiğim hocalar var sosyal medyada ama her zaman takip etmiyorum. Bazen ihtiyacım olduğunda takip ediyorum ama bir sohbet ortamı olunca, gidiyorsun, haftalıkça, günlükse oradan bilgi alıyorsun. Sosyal medyada bir devamlılık olmuyor. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Geleneksel dini sohbetler bence daha çok etkili, çünkü bir İslam âlimi var. Bunun sevenleri çok diyelim. Bunu dinleyenler çok, yolundan gidenler çok. Bunun sohbetini dinledikleri zaman, insanlar gerçekten bir şeyler hissedebiliyor. Hissiyatı ile dinleyebiliyorlar. Bu daha çok etki ediyor, daha çok tesir ediyor. Diğer açıdan, medyada olan dinle alakalı herhangi bir şey zaten gündemle alakalı. Bu gün gündemde dönüyor ama yarın yok. Daha az etki yani. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Motive etmede yüz yüze sohbetin yanı sıra video üzerinden yani canlı yayın uygulamaları üzerinden yapılan sohbetlerin, yüz yüze sohbetler çerçevesinde değerlendirilmesi ve anlık yorum yapma, mekan problemi olmadan ulaşma imkanlarına sahip olması, bireyde motivasyon sağlama adına çeşitlilik olarak algılanmıştır. Sadece bir öğrenci, medyada yayınlanan dini sohbetlerin etkin olduğuna değinmiş ve bunda da çabuk erişim, bilgileri görsel, yazılı ve anlık olarak takip edebilme gibi teknolojik kolaylıkların etkisi olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda sohbetlerin uzun müddet medya ortamında olmasının ve sohbetlere istenilen zamanda ulaşılarak dini her ayrıntıya aşına olunabilmesinin, medyadaki sohbetleri daha cazip kıldığı görüşmüştür.

İlahiyat okuyan katılımcı erkek öğrenciler, diğer üç öğrenci grubundan farklı olarak medyadaki sohbetlerin daha etkili olduğunu söylemişlerdir. Bazı öğrenciler, İletişim bilimlerinin temel konularından olan iletişim sürecinde sağlıklı mesaj aktarımının önündeki büyük engellerden ‘ortamın gürültülü olması ve gürültüde mesajın etkisinin ve içeriğinin değişmesi ‘ sürecine değinerek, yüz yüze sohbetin mekan ve ortam özelliklerinden dolayı motivasyon sağlayamadığını belirtmiştir:

Dini olarak motive etme açısından insanın medyada takip ettiği bir fotoğraf üzeri yazı bile bazen çok çok etkili olabiliyor. Bire bir oldu mu bazen bu etkiyi getiremiyor, çünkü o anda ordaki kalabalık, gürültü o motive olmayı etkisiz hale getirebiliyor. İnsan tek başına olduğu zaman bir paylaşım olur, bir video olur. Son zamanlarda Hayati İnanç hocamızın paylaşımları insanı motive ediyor. Bire bir insan karşılaştı motive olasılığı düşebilir veya fazlalaşa da bilir ama benim genelde görüşüm bire bir değil de internet üzerinden takip ettiği dini paylaşımların etkisi olduğu. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Eğitimleri ile birlikte 'imamlık' vazifelerini de sürdürmekte olan Hüseyin gibi bazı öğrenciler ise, sosyal medyada her türlü kesim tarafından paylaşılan bilgilerin çeşitliliği, özellikleri, konuları, propaganda faaliyetleri; Müslüman kesimlerde çokça soru işaretine yol açtığından dolayı bu durumu engellemek adına medyada sohbetlerin daha etkili ve yoğun olması gerektiğini vurgulamıştır:

İnsanı şekillendirmede medyanın daha fazla etkisi oluyor, yüz yüze sohbetten daha fazla etkili. Özellikle ateistler vb. guruplar dini çürütme konusunda, medyayı propaganda aracı olarak kullanıyor. Basit paylaşımları, bir soruları bile bizde bir şüphe yaratıp, insanı derin boşluklara düşürebiliyor. Sosyal medya öyle değil genel olarak daha fazla etkiliyor. Yüz yüze sohbetler olduğu zaman herkes oraya sohbeti dinlemek için gelmiyor. Alışkanlığı yerine getirmek için geliyor. Sosyal medyada sayfalar var gruplar oluşturuluyor, dergiler oluşturuluyor. Ben bile onları açıp baktığım zaman gittiğim yüz yüze sohbetten daha etkili oluyor. O yüzden olabildiğince bu din camiasının, bu din dünyasının içerisine girmesini istiyorum. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yüz yüze sohbeti daha etkili bulan dört öğrenci ise; medyanın herkese açık ve denetimsiz yapısından ötürü sağlam bilgi aktarımında ya da aktarılan bilginin özünün korunmasında sıkıntılarının olması ve beden dili, jest ve mimiklerin kullanıldığı bir etkili iletişim sürecinin medya üzerinde yürütülememesinden dolayı motive olmada ve harekete geçirme noktasında yüz yüze sohbetlerde bulunmayı tercih etmişlerdir:

Bence bire bir olanlarda bilginin haricinde daha böyle olumlu bir aktarım oluyor. Karşıdaki bir eğitimcinin durumuna, haline, tavrına, ses tonuna ve bulunduğu mekâna göre daha olumlu akisler oluyor karşı tarafa. Bana göre sosyal medya daha böyle kâğıt üstü gibi bir şeyken daha canlısı birebir yapılan eğitimler birebir alınana bilgiler daha faydalı ve daha etkili oluyor bana göre. Birde bu görüşümün sebebi de anında tekrar dönme imkanı da daha fazla birebir karşılıklı eğitimlerde. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Medya bilgileri çarpıtabiliyor o kişni söylediklerini bağlamından koparıp da farklı anlamlar yükleyebiliyor. Güvenilirlik açısından fazla tercih etmiyorum. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Modernist, sekülerist ve küreselci yaklaşımların baskın olduğu bir çağda, geleneksel iletişim süreçlerinin önemini koruması umut verici ve gelecek nesillere yerel kültürlerin aktarılması adına önemli ve anlamlı bulunmuştur. Ancak içinde yaşanılan çağda medyanın da yadsınamayan öneminin öğrenciler tarafından kavranması gerektiği ve medyadaki dini içeriğin görüşme boyunca şikayet edilen sorunlardan mümkün

olduğunca arındırılması ve dinin medyatik boyutundan çok özünde taşıdığı muhtevanın çıkarılması için çaba harcanması zorunluluğu göz ardı edilmemelidir.

Teorik kısımda da sıkça tartışılan medyanın dinin medyatikleşmesine zemin hazırlaması, dini içeriği asıl özünden uzaklaştırması ve dinin medyanın hedefleri doğrultusunda kullanılması, medyaya yöneltilen eleştirilerden bir kaçıdır. Bu çerçevede medyada var olan dini içeriklerin gençler üzerindeki etkisine dair sorulacak bir soru, katılımcı öğrencilerin akranlarını nasıl değerlendirdiğinin öğrenilmesi açısından önemli olmakla birlikte gençlerin medyadaki dini içeriğe dair farkındalık, bilinçlilik düzeyini değerlendirme ve medya okuryazarlığı çerçevesinde medyadaki dini içeriğin boyutlarını kavrayışlarını anlama açısından önem kazanmaktadır.

Öğrencilerin geneline baktığımızda, gençlerin medyaya ve içeriğine yönelik negatif algısı ile medyada yer alan dinin gençler üzerindeki etkisi arasında doğrudan ilişkinin kurulduğu gözlemlenmiştir. İletişim eğitimi alan katılımcı öğrenciler, genel olarak gençler üzerinde medyanın dini içeriğinin etkisinin yoğun olduğunu söylemekle beraber olumsuz etkisinin daha baskın olduğu konusunda hem fikirdir. Katılımcı kız öğrenciler, medyanın yansıttığı dini içeriğin yanlı ve olumsuz özelliklere sahip olduğunu belirterek, gençlerin farklı dini yönelimler edinebileceği, dini bilgi çeşitliliğinin fazla olmasından dolayı seçimde olumsuzluklar yaşayabilecekleri ya da ailenin temel işlevinin ikonlar üzerinden yürüten medyanın, gençlere yanlı inançlar aşılayabileceğine dair kaygılarını öne çıkarmışlardır:

Bence yanlı etkiliyor. Şöyle mesela işte dizilerde falan görüyoruz işte daha çok böyle imam hocaları müezzinleri böyle biraz daha nasıl diyeyim değişik karakterlerde göstermeleri.. bence yanlı olduğunu düşünüyorum. Yani dinin medyada kullanılıp sosyal medyada o şekilde kullanılmasını yanlı görüyorum hani o şekilde daha hani insanları yanlı bilinçlendiriyor. Ben olumsuz etkilediğini düşünüyorum bilgi kirliliği olduğunu düşünüyorum.... O zaman insanın kafası daha çok karışıyor. Neye yöneleceğini bilmiyor. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Medya dini açıdan daha geride kalmış olarak düşünüyorum. Bir filmde bizler sonuçta biz Müslüman bir ülkeyiz yapılmaması gerekenleri dine göre uyarlanması gerektiğini düşünüyorum, ama biz de ona göre değil de Amerika'ya daha çok ona göre hareket ettiriliyor. Televizyonda da öyle, Netflix'de mesela öyle şeyler yapılıyor ki, belki Müslüman ülkede değil de Müslüman olmayan bir ülkede gibi hissediyorum. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Çok oluyor. Z kuşağı bazı şeyleri öğrenmeden biranda ortaya atılıyor. Bir ara ateistlik ve deistlik oranı çok fazlaydı. Medyada ve televizyon ekranlarında sürekli olarak bunlar ön plandaydı. Bir yere gittiğiniz zaman birisinde dövme görürsünüz bir bakarsınız, başkası da yaptırmış. Sırf onda güzel durdu ya da yakıştı diye kendilerine yaptırıyorlar. Medyada yer

alan ikonlara bakıyorlar, onların ne dediğine dikkat ediyorlar. Din açısından anne babasının yaptırmadığını medyadaki ikonlar ve gruplar sayesinde yaptırıldığını görüyoruz.. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerin cevapları incelendiği zaman, gençlerin etkilenmesi anlamında medyanın farklı çerçevelerde ele alındığı görülmektedir. Kuşak farkı, aktarım biçimleri, medyada aktarılan dini içeriğin seçilmesinin, dini bilginin doğrudan sorgusuz ele alınabilme ihtimali gibi birçok etken sıralanmıştır. Gençlerin olumlu ve olumsuz dini içeriği aynı anda alımlaması ve bu içeriği karşılaştırma imkanını elde etmesi, farklı etkilere de neden olabileceği gibi dinin sıklıkla hatırlatılması anlamında medyaya da olumlu rol atfedilmiştir:

Yarı yarıya, çünkü bir şeyi araştırıp bir şeyi öğrenmek istediği anda ulaşabilmesi istediği kişiye çok iyi ama diğer yandan da o ulaşmak istediği fikirlerini öğrenmek istediği kişi eğer onun dini anlayışına zarar verecekse çok kötü. (Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Bir kısmı iyi etkileyebilir, heveslendirebilir, alıştırabilir, ama bir kısmı da iyice soğutabilir, nefret de ettirebilir. Yani kişilere göre değişen bir şey bu. Aslında genel olarak iyi etkiliyor. İnsanların unutturdukları bir şeyi hatırlatma girişimi gibi bir şey oluyor. Buna olumlu olarak bakıyorum. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Bazı öğrenciler, medyayı kullanan gençlerin kuşak özelliklerine değinerek dijital ortamlarda yoğun ve etkin olarak varlık gösterdiklerine değinmişlerdir. İnternetle özdeşleştirilen bu kuşağın sürekli yeni medyada olmasından dolayı dini içeriğe denk gelme ihtimalinin yüksek olduğu dile getirilmiştir. Ancak bu durumu yadırgayan öğrencilerin varlığı gözden kaçmamıştır. Zira medyanın gençlerin ailesinden alamadığını ailesi adına vermeye çalışmasını, kabul edilemeyecek bir durum olarak nitelendirilmesi söz konusudur. Bu yorumu yapan öğrencilerin yaşı, diğer lisans öğrencilerinden ileride olduğundan ‘Z kuşağı’ ya da ‘dijital yerliler’ olarak geçen gençlik kesiminin dışında kalmaktadır. Dolayısıyla dışarıdan gözlemlenen bir değerlendirmenin yapılmış olduğu söylenebilir:

Eğer az bir şey bu konu hakkında fikri olan insanlar varsa tabii ki de etkileniyordur hocam. Sonuçta adamların 7/24’ü Facebook, Instagram ve Youtube ile geçiyor. Ve hayatlarını orada genişletiyorlar, ufuklarını orada genişletiyorlar. Bunların orada yer edinmesi, hayatlarında iyi ya da kötü bir nokta edineceklerini düşündürüyor.....Yani kırk defa önünde bir Allah kelamı geçsin, belki çok sağcı olmasa bile beyninden herhangi bir izi kalıp, yarın öbür gün en azından İslam düşmanı olmaz diye düşünüyorum. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Benim düşüncem, sosyal medya ve internet gençlerin dini inancında çok etkili ve etkili olmaya da devam edecek. Ben açıkçası faydalı görmüyorum, bir ailenin veremediği eğitimi bir internette kırıntılarla dolduramazsın, o yüzden bunun önüne geçilmesi lazım kısır döngü

böyle devam ediyor. Bakalım ne zamana kadar böyle devam edecek. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Medyadaki dini içeriğin gençler tarafından seçilmesinde, sorgusuz bilgi edinimi ve denetimsizlikten kaynaklanan tehlikeler olabileceğinden, ebeveynlerin de aktif rol alması gerektiğini söyleyen bazı öğrenciler ise, Z neslinin medyanın kuşatmasına maruz kaldığını ve yanlış algı geliştirdiklerini beyan etmiştir. Ancak burada belirtilmesi gereken nokta, ebeveynlerin medya karşısında çoğu zaman etkisiz kaldığı ve medyanın ebeveynlik rolünü her geçen gün daha fazla üstlendiğidir.

İlahiyat okuyan katılımcı öğrencilerden elde edilen bulgular değerlendirildiğinde, gençler açısından değerlendirmelerin medyanın olumsuz etkileri üzerine yoğunlaştığı yönündedir. Katılımcı kız öğrenciler, konuya dair iki bakış açısı geliştirmiştir: İlk bakış açısı, medyanın olumsuz etkisi üzerine kurgulanmıştır. Bu anlamda kız öğrenciler, gençlerin medyadan alınan dini bilgiyi kullanma biçimlerinin farklılık gösterebileceğine değinerek aile ilişkilerine, dini anlayış biçimlerine, dini ritüellere yaklaşımına zarar getireceğini ve dinden sapmanın mümkün olduğunu vurgulamışlardır. Kız öğrenciler, gençlerin bireysel olarak ta dini algılama biçimlerine göre yaşamlarında olumsuz değişiklikler yaşayabilecekleri gibi, medyada yansıtılan dini içerik ve dini içeriğe yönelik olumsuz diğer yayınlar aracılığıyla din hakkında olumsuz duygu, düşünce ve yaklaşımlar geliştirebilir:

Bence çok büyük bir etkisi var aslında. Çünkü gençlerimizin medyaya çok fazla eğilimleri var. Medyayla çok fazla ilgileniyorlar ve internette gördüğü dini bir bilgiyi alıp hemen kabullenebiliyorlar. Doğruluğunu araştırmadan yani kaynağın araştırmadan çok etkilenebiliyorlar. Ailelerine yönelik de etkileri olur mesela. İyi yandan da etkisi olabilir kötü yandan da olabilir. Mesela dini bir bilgi görürler, ne bileyim ailelerine bu sefer daha sıkı bağlanırlar ya da bir bilgi görürler birazcık uzaklaşmaya çalışırlar. İnzivaya çekilmek mesela. Ailelerine arkadaşlarına etkisi oluyor. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Genel olarak daha çok olumsuz etkiliyor. Dini çok yanlış yansıtıyorlar ve yanlış yaşıyorlar, bunu da normalmiş gibi bunun İslam da zaten yeri varmış gibi yansıtıyorlar. Bence bu olumsuz yönden daha çok etkiliyor. Mesela medyada kurban bayramını vahşetmiş gibi, hayvanlara zulmediyormuş gibi yansıtıyorlar. Mesela eşcinsellik, medyada bu çok var, artık çok normalmiş gibi yeni bir nesil türedi. Bu yüzden olumsuz etkiliyor bence. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aslında medyanın güvenilirliğiyle ilgili bir şey. Mesela dini algı yaratma, bir konu olduğu zaman ünlü bir insan olumsuz bir yorum yapmıştır mesela dini bir konuda. O din konusu artık onlar için sıradan bir şeye dönüşebilir. Din sıradanlaştırılıyor. Kaynağı aslında çok önemli. Kimler o konuyu konuşuyor, kimler onu ele alıyor, hangi açılardan değerlendiriyor. Bu önemli. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gençler üzerinde olumlu etkilerinin olduğunu belirten üç katılımcı kız öğrenci, şartlı yaklaşımda bulunarak dini bir alt yapıya sahip gençlerin dışında kalan gençlerin, olumsuz etkilendiğini belirtmesi, dinin medyadaki varlığı ve görünürlüğü üzerinden değerlendirilerek gençler adına bu durumun olumlanması dikkat çekmektedir:

Dini bilgisi olanlar için iyi olumlu etkiler. Ama ağır konuların cevabını bulamıyor. Yeni tanışanlara basitleştirilerek anlatılırsa daha iyi olur. Günümüzde gençler deist oluyor bu da medya sayesinde ve ağır sorulara cevap bulamıyor ve buna yöneliyor. (Demet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dinin medya üzerinde olması iyi bir şey, çünkü insanlar son zamanlarda özellikle medyayla çok iç içe olduğu için dininde orada yer alması ben buradayım demesi iyi bir şey bence. Dine mantıklı olarak hizmet ediyorsa gerçekten iyi bir şey ve gençleri de bence etkiler. Olumsuz görmüyorum çünkü insanların hayatında sosyal medya var ve burada dinin burada yer alması güzel bir şey. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan katılımcı erkek öğrencilerde aynı şekilde; medyanın olumsuz yönler barındırdığından yola çıkarak gençlerin dini hayatına ve dini kimliğine kötü etkiler bırakacağına dair düşüncelerin ağırlıklı olduğu görülmüştür. Katılımcı kız öğrencilerden farklı olarak dinin medyada yer alması konusu; bireyin özünü yitirmesi, dini içeriklerin süzgeçten geçirilme zorunluluğunun olması, dini içeriğin sıklıkla yer almasının gençler açısından avantajlar ve dezavantajlar barındırması gibi durumlar etrafında tartışılmıştır. Ancak medyanın dini içeriği ile ilgili medya okuryazarlığına dair farkındalığın olması, aynı dini bilgilerin verilme tarzlarında çeşitliliğinin değerlendirilmesi, özellikle sosyal medyada aktarılan içeriğin ideolojik amaçlar barındırdığının ifade edilmesi, öğrencilerin yorumlarında dikkat çekici noktalar olmuştur:

Bence olumsuz etkiliyor. Sebebi şu: bilginin bir kısmını alabiliyorlar ya da yanlış bir şekilde alabiliyorlar onu öyle zannediyorlar. Dini ya da İslam'ı bu şekilde zannediyorlar. Halbuki sosyal medya harici birebir olan bir eğitim diyelim örgün bir eğitimde diyelim doğrusuyla yanlışıyla her şeyiyle konun anlatımı bilginin aktarımı daha doğru oluyor. Ama sosyal medyadan kendi istediği kadar alabiliyor. Namazı kılmak konusunda şöyle olursa namazı kılmayın diyorlardı ben ilahiyatta başladığımda. Namaza yaklaşmayın diye ayetin bir kısmını alıyorlar geri kısmını görmüyorlar gibi komik şeyler oluyordu.(Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal medya platformlarının genç insanlara belirli bir ideoloji yansıtmak amaçlı kullanıldığını düşünüyorum. Farklı bir ideolojiye kaydırılmaya çalışılıyor gençlik. Din dedikleri bir ideolojiyi tüm insanlığa yaymaya çalıştıklarını düşünüyorum. Evet, bu günümüz sorunlarından biri eğer kontrol altına alınmasa iler ki süreçlerde o düğmeye basanların ideolojisine kayacaklarını düşünüyorum ki şuan günümüzde baya bir var. Ateizm olsun, farklı yayılışlar olsun bu baya bir ön planda. Bu gençliğimizi tehdit ediyor. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Somut olarak ifade edilmese de, medya okuryazarlığı anlamında belli bir bilinç düzeyinin mevcut olduğu söylenebilir. Medya okuryazarlığı konusuna direk atıfta bulunan bir öğrenci, medyaya yönelik dini açıdan bir bilincin oturtulması konusuna değinerek bu bilinç çerçevesinde medyada aktarılan dini içeriğin takibinin yapılabileceğini ve gençleri etkileyen din karşıtı içeriklere karşı engelleyici bir takım içerikler oluşturulabileceğini ifade etmiştir. Bu anlamda medya içeriğine yönelik belli bir bilincin eğitim esnasında alındığı düşünülebilir:

Bütün her şey medya üzerine dönüyor ve gençler medyayı çok kullanıyor. Bir tane değil beş tane bakın ben size söyleyeyim adam Facebook kullanıyor, TikTok kullanıyor, Instagram kullanıyor, Twitter kullanıyor, Bip, Whatsapp hepsini kullanıyor bu adam. Şimdi bu adam sürekli din ile karşılaşırsa her yerde bu bilgi ile karşılaşırsa eminim o adam dine sıcak bakmaz. Her önüne gelen hadis paylaşıyor, Whatsapp gruplarında paylaşıyor. Cuma mesajı paylaşıyor. Adam mesaj atıyor kendi gitmiyor. Cumayı basitte almış. Ben ne anladım onun dininden. Bu algı olmuşmuş bu da kötüye gidiyor. Bu da çok çok iyi bir sonuç getirmeyecek yani. Çünkü kullanmayı bilmiyor. Medya okuryazarlığımız yok yani. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Medyaya olumlu yaklaşan katılımcı erkek öğrenciler, medyadaki dini içeriğin yeniden düzenlenmesi gerekliliği ve gençlerin dine katkı sağlayacak roller üstlenebileceği varsayımından yola çıkarak medyanın iki şekilde olumlu kullanılabilmesine dair teklif sunmuşlardır. Birinci teklif, din etrafında farklı yolların fraksiyonların olması, kendi içinde çekişmeler yaşamaması, bu çekişmelerin medyaya yansımaları ile ayrışmanın derinleştiğinden yola çıkarak medyaya yansıyan bu din algısının kırılması gerekliliğidir. İkinci teklifte ise; gençlerin medyadaki dini içeriğin tesis edicisi olması ve aktif şekilde dini düzenlemelerin bu gençler tarafından yapılmasıdır:

Medyada yer alan dini içeriklere bağlı. Malumunuz, şimdi cemaatler var, anlayışlar var, görüşler var ve her şey bu medyaya yansınca, hangisi doğru hangisi yanlış belli olmadığı için bu gençlerde olumsuz bir etkisi oluyor. Bu sıkıntı da, insanları biraz da tefrikaya, görüş ayrılığına düşürüyor. Bu görüş ayrılığı da, hem devlet olarak, hem birlik olarak mesela toplum olarak şey olarak zedeleyici bir unsurdur. Ama medyayı kullanarak, doğru içerikler, birleştirici, ahlaki, düzenli ve insanlığa fayda getirecek bir dini anlayışı sunacak dini içeriklerin, medyada paylaşılmasının insanlara olumlu şeyler getireceğini düşünüyorum. (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Faydalı buluyorum. Alan çok boş kalıyordu dini olarak. Faydalı bir şekilde doldurulması gerekiyor ya da net olarak doldurulması gerekiyor çünkü orada da karmaşıklık var dini olarak. Orada Youtube ele alırsak, dini açıdan bulunmamız lazım. O başka hocayı tutuyor, bu hangi tarikatı tutuyor, farklı yönlendirmeler var. Yani kendi içimizde savaşıyoruz arada kalıyoruz gençler olarak. Ne olacak bilmiyorum. Orada olmamız lazım ama bu şekilde değil. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Son iki yorum başta olmak üzere olumlu ve olumsuz görüş bildiren öğrencilerin tamamı, yoğun bir kaygı çerçevesinde gençlerin medyadaki dini içerikten etkilenmesini değerlendirmiştir. Kendilerinin de gençlik dönemini yaşamaları, yorumlarına ayrı bir önem katmaktadır. Sonuç olarak gençlerin medyadaki dine karşı teslimiyetçi bir bakış açısı gütmedikleri ve farklı iki sahada mesleki eğitim alan gençlerin, medya konusunda birçok anlamda ortak kanı ve düşüncelere sahip olduklarını söylemek mümkündür.

Medyanın genel anlamda dini kimliğin şekillenmesi esnasındaki rolünü somutlaştırmayı amaçlayan bu bölümün son sorusu ise; küresel din karşıtı hareketlerin medyada yansıtılmasının kendilerinde ne gibi etkiler bıraktığına dair sorudur. Avrupa’da ve dünyada son yaşanan olaylarla beraber İslamofobi ve nadiren de olsa antisemitist, anti Hristiyan gibi din karşıtı hareketlerin yükselişi, özellikle İslamofobinin devletler eliyle bu yükselişinin resmi anlam kazanmış olması dikkatlerden kaçmamaktadır. İslamofobinin alenileştirilmesi için her türlü medya kullanılarak, kamuoyunda amaçlanana yönelik algı oluşturmak adına içerik ve açıklamaların yapıyor olması ise, birçok çevrenin tepkisini çekmektedir. Medyanın İslamofobik içeren yayınları yansıtması ve Müslüman kesimi ırksallaştırması (Meer, vd., 2010), batıda yaşayan İslam karşıtı kesimlerin düşmanlığını doğru orantılı olarak (Ogan, vd. 2014) arttırmaktadır.

İslamofobi karşıtı kesimlerde ise, medya içeriğinin yansıması farklı şekillerde olmaktadır. Bireysel tepkiler bazında değerlendirildiğinde, medyanın İslamofobik içeriğine karşı farklı eylemlerin, fikirlerin ve düşüncelerin söz konusu olduğu görülmektedir. Gündelik hayata yansıyan bu tepkilerin yönü ve şiddeti ise bireyden bireye farklılık göstermektedir. Eken tarafından hazırlanan doktora çalışmasında (2019), bazı katılımcıların medyanın İslamofobi’yi yaygınlaştıran araçlardan biri olduğu kadar mücadelede de etkin kullanılabilecek araçlar arasında saydıkları belirtilmiştir. Ancak Eken bu noktada, medyanın kendine has değerlere sahip olduğunun altını çizerek, medyanın kendi kullanım tercihlerine sahip olduğuna ve dolayısıyla tarafsız olamayacağına dair vurguda bulunmuştur.

Fakülteler genelinde ele alındığında; din karşıtı hareketlerin öğrencilerde derin bir huzursuzluk, güvensizlik, kızgınlık ve öfkeye neden olduğu görülmüştür. Medyada bu olumsuzlukların detaylı verilmesi bu duyguları pekiştirmiştir. Ancak katılımcı

öğrencilerin geneli, itidalli olmak gerektiğini ve bu duruma engel olacak çalışmaların, çabaların gerek bireysel düzlemde gerekse de farkındalık oluşturmak adına toplumsal düzlemde yürütülmesi gerektiğinin altını çizmektedir. Soruda özellikle “din karşıtlığı” na vurgu yapılarak bütün dinlerin bu kapsama dahil edilebileceğinin altı çizilmiştir. Ancak katılımcıların tamamı, İslamofobik hareketler olarak sınırlama eğilimine gitmiş ve bu çerçevede düşüncelerini beyan etmiştir. Bu durum, medyada İslamofobi ile ilgili içeriğin sıklıkla paylaşılması çerçevesinde değerlendirilebilir. Ayrıca siyasi düzlemde İslamofobik söylemleri destekler ya da karşıt söylemlerin varlığının toplumsal düzleme taşınması ile bu karşıtlığın yaygınlaştırılması ve normalleştirilmeye çalışılması bakımından da ele alınabilir.

İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrenciler, medyadaki İslamofobik içeriğe yönelik birbirinden farklı tepkiler ve yaklaşımlar geliştirmiştir. Kız öğrenciler beklenildiği gibi duygusal olarak çok etkilendiklerine değinerek olayların medyada yer almasının bilgilendirme ve harekete geçme anlamında olumlu olduğunu, ama öte yandan medyanın yaşanan olayları yanlı ve negatif izlenimler oluşturacak şekilde vermesinin, İslam’a ve Müslümanlara karşı tepkilerin doğmasına neden olduğunu belirtmiştir:

Çok etkilendim, ama ben biliyorum Peygamber efendimizin öyle bir insan olmadığını ve ben biliyorum dinimin bu kadar kötü olmadığını. Bu yüzden medyayı çok önemsemiyorum, birinci kaynaktan o bilgileri bildiğim için. Kınıyorum, keşke böyle olmasa bir saygı çerçevesinde herkes özgür. Avrupa’da olsun, Türkiye’de olsun, ben istediğimi giyebilirim. Kadınlar özgür denilebiliyorsa, din konusunda da özgürlük adına böyle şeyler olmalı. Ama olmuyor... Bu devletlerarası ekonomik, politik ve siyasi anlamda etkiler için yapıyor. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Medya da yansımaları aslında insanları harekete geçirebilecek bir şey. Müslümanlar, buna karşı çıkıp hani tepkilerini dile getirebilirler medya sayesinde. Bu yönden iyi aslında medyaya yansıtılması, ama tabii Müslüman olarak bu tür şeylere karşı olan insanlar öfkelenabiliyor, sinirlenebiliyor. İyice kin besleyebiliyorlar. Beni de aynı şekilde kötü etkiliyor. İstenmeyen şeylerin yapılmasını görmek kötü etkiliyor. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Sadece teröristin Müslüman olduğunu gösteriyorlar. Öyle bir gösteriyorlar ki sanki dünyada ki bütün terörizmi, kaosu, karmaşayı, borsaların çöküşüne sanki sadece Müslümanlar sebep olmuş gibi bir antipati ile gösteriliyor. Ben bakıyorum insanlara ne kadar vahşileştiklerini görüyorum. Buna ben düşünce vahşiliği diyorum, çünkü bir insana dokunmadan onu parçalayıp yok edebiliyor. Mesela örtülü bir kadını Avrupa’da yerden yere vuruyorlar. Ne kadar zoruma gidiyor. Ama ben kalkıp kiliseye giden birisine asla öyle bir şey yapmam. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yani insanı olumsuz da etkiliyor, olumlu da etkiliyor. Olumlu etkilemesi; dediğim gibi hani belki bir şeyleri değiştirmek için çaba sarf edeceğiz. Bu noktada evet olumlu bir şey diyoruz, bizi uyandırıyor, belki bir silkeliyor. Ama olumsuzluğu da şöyle; hani sürekli

olumsuz olunca, insan bir yerden sonra artık zaten bir şey yapamıyoruz deyip, tamamen olumsuz gidilmesine sebebiyet veriyor. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Medyanın siyasi ve ekonomik sonuçları olacak içeriği toplum gündemine alması, toplumsal bilinci arttırmakla birlikte zamanla İslamofobik gibi nefret içerikli habeleri sıklıkla aktarması bir süre sonra karşıt tepkilerin sönmesine de neden olmaktadır. Bu anlamda medyanın propaganda yöntemlerinden alıştırma ve sık tekrarlarla önemsizleştirme eğiliminin İslamofobi tartışmasında da yaşandığına dair öğrencilerde genel bir kanı oluşmuştur. yönel olumsuzluklarına değinmiştir:

Kız öğrencilerde genel eğilim, medyanın negatif bir rol üstlendiği ve bireysel çalışmalarla bu durumun önüne geçileceği şeklinde iken, erkek öğrenciler, medyanın olayları aktarma nedenlerinden çok din karşıtı hareketlerin neden gerçekleştiğine dair yorumlar ve çözümüne dair öneriler getirmişlerdir. Haşim ve Emir gibi bazı öğrenciler, medyada yansıtılan din karşıtı hareketlerin siyasi ve toplumsal temellerine inerek medyanın doğrudan belirli amaçlar için yönlendirildiğini belirtmektedir. Haşim bir adım daha öteye giderek geleneksel eğitim tarzından uzaklaştırılan yeni neslin, medyanın bu tarz içeriğine daha fazla maruz kaldığını ve yönlendirildiğini aktarmıştır. Her iki öğrencinin bu bilinçle medya içeriğinden etkilenmekten çok sorgulamayı ve bu sorgulama sonucunda bir yaklaşım edinmeyi seçtikleri görülmüştür:

Beni etkilemiyor, sadece son zamanlarda bunlar niye medyaya çıkıyor sorguluyorum. Bakıyoruz feminizm dalgası bir anda başlıyoruz. LGBT'ler bir taraftan eylem yapıyor vs. bakıyorum bunlar bastırılmış bir toplum mu? Yoksa bunlar bile bile medyanın önüne çıkartılmış kesim mi? Son zamanlarda bu niye çıktı? Oyun mu oynanıyor, Türkiye üzerinden veya devlet üzerinden? Ben direk bu sorgulamayı yaptığım için beni etkilemesi söz konusu değil. Çünkü internetin içerisinden doğmadık, çoğu şeyi ailemizden aldık. Hani temelimiz yüzde yüz sağlam diyemeyiz, ama şu son zamandaki kuşağa göre daha sağlam olduğuna inanıyorum. Eskiden bize yanlış gelen şey artık bize doğal geliyor. Ben etkilenmedim sadece yeni nesil etkilensin diye yapılıyor bunlar. Haksızlığa uğruyorlar, bunlar şuna uğruyorlar vs. deyip yeni kesimin desteğini alıyorlar. Yeni nesil'i etkileyebilir. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Yani beni etkilemiyor sadece, biliyorum zaten az bir şey dini olarak, milli olarak bir yerlere gelebilme yolu açıldığı takdirde, bu tür sıkıntılara bu tür sıkıntılara zaten uğrayacağımızı biliyorum. Ha dünya üzerinde de zaten her yerde bir zulüm var. Eğer hak dine mensup değilseniz, zulüm yapmak insanlar için çok kolay olabiliyor. Malı için, canı için, sömürgesi için o yüzden sadece biraz daha şevklendiriyor diyelim. İslami olarak bir yerlere gelebilmenin aciliyetini fark ediyoruz. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Diğer erkek öğrencilerde ise; bireysel bilinç, hukuki süreçler ve ortak gayede buluşmuş bir ümmet şuuru ile yaklaşımın rövanşist bir anlayıştan, yapılan algı operasyonundan daha etkili olacağı yönünde ortak kanaat belirtmişlerdir. Medyanın din karşıtı

hareketlere karşı yayın kısıtlamasına gitmesinin ise toplumsal ve bireysel tepkilerin indirgenmesinde etkin olacağını belirten bazı öğrenciler, teknolojik gelişmeler neticesinde bunun mümkün olamayacağını da belirtmiştir:

Beni çok etkilemiyor aslında, yani İslamofobik hareketler nasıl diyeyim. Ya aslında hani bizde biraz daha hani rövanşist bir düşünce olduğu için, hani onlar onu yaptı, bizde bunu yapalım düşüncesi olduğu için, bir rekabet aslında var. Hani İslamofobiye engelleyelim, şunu yapalım. Ya aslında, sen kendi düşünceni, kendi inancını doğru düzgün yaşadığında, doğru bir örnek olduğunda zaten o İslamofobik hareketlerin çok bir etkisi olacağını düşünmüyorum. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Normalde öyle ilgilenmiyorum ama görüyoruz. Kilise yanıyor, cami yanıyor. Ben Müslüman olduğum için bir yerde bir caminin içine giriyor, tarıyor ya bütün adamları. Bu bizi mesela kinlendiriyor. Niye bizim camiye giriyor? Neden böyle bir düşmanlık var? Biz de o karşı ülkeye, karşı insanlara kinleniyoruz. Böyle artıyor. Yansıtılmaması lazım. Ama işte önüne geçilmez artık. Televizyon göstermezse internet gösterecek, internet göstermezse, adam buluyor bir yerden yani. İnternet çok değişik bir yer. DNS ayarını değiştiriyorsun yine de kaçak sitelerden buluyorsun yani.. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Alınan medya eğitiminin yorumlara yansımaları açısından ele alındığında öğrencilerin; olayların yansıtılma biçimlerine dair alt metin okumaları gerçekleştirdiği, medya aracılığı ile toplumsal etki oluşturma çabalarını gördüğü, bireysel anlamda yapılabileceklerin ve yapılması gerekenlerin bilincine sahip olduğu görülmektedir.

İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin din karşıtı hareketlere karşı daha fazla hassasiyet göstermiş olabileceğinden hareketle, medyanın yansıtma biçiminden nasıl etkilendiğini anlamak adına soru yöneltildiğinde, kız öğrencilerin bireysel anlamda olumsuz etkilendiği, tepki verme, savunmaya geçme, öfke uyandırma, sorgulama gibi durumların söz konusu olduğu ve içeriklere muhatap olan insanların bakış açısından medya içeriklerini değerlendirdikleri görülmüştür. Erkek öğrencilerin reaksiyonu ise; daha şiddetli olmuş, öfke ve üzüntünün bir arada yaşandığı görülmüştür. Erkek öğrenciler, medya eğitimi alan erkek öğrenciler gibi, olayların temel siyasi nedenlerine değinmekle birlikte, diğer erkek grubundan farklı olarak tepkisel davranışlarını da açıklamış ve medyanın öfke ve karşı eylemde bulunma isteklerini arttırdığını ifade etmiştir.

İlahiyat eğitimi alan kız öğrencilerde, bireysel çabaları ve dini inançlarını kuvvetlendirme anlamında eğilimlere de kapı aralandığı görülmektedir. Medyanın dünya genelinde İslamofobik gelişmeleri kışkırtıcı biçimde aktarması, insanlarda farklı izlenimler bırakması, öğrencilerin savunma reflekslerini arttırmalarına neden olmuş ve harekete geçme noktasında kamçulamıştır:

Bizim üzerimizde de etkili olabilir. İslamofobi hareketler bizimde hani onlara bunu yapan kişilere karşı gard almamıza sebep oluyor açıkçası. Sosyal medyadan İslam'a karşı hareketleri olan insanları görünce onlara karşı hareketler yapmak konusunda bizi teşvik ediyor açıkçası. Kendi dini yaşantımızı savunma yönünde etkili oluyor. Kendi inançlarımızı sürdürmemizde etkili oluyor. (Zelal,21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İslamofobi hakkında hani insanların daha çok bilgilendirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Batıda mesela İslam karşıtı yapılan filmler insanları çok etkiliyor. Yani bizleri terörist olarak görüyorlar buna karşılık çalışmalar yapılmalı. Hani İslam'ı anlatan güzel filmlere bakmalılar. Ya da dergiler, tv programları, kanallar, bu tür şeyler, hani karşı olan şeyler konulabilir. Ben mesela olumsuz etkileniyorum.... (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bence İslamofobi insanları kötü etkiliyor. Çünkü Müslümanlara karşı duyulan nefret, ayrımcılık, düşmanlık ve kin beslemek olayları böyle sürekli yankılanıp yayılınca normal dini yaşantısı az düzeyde olan insan bile artık böyle hassasiyeti olan insanlara farklı bakmaya başlıyor. Bir şeyle alakalı konuşulunca o şey daha çok göze batarmış ve göz önünde bulunmuş gibi bakıyorum ben aslında olaya. Ne kadar çok ortalıkta dönerse İslamofobi olayı o kadar çok insanlar Müslümanlardan nefret ediyor. Tabi ki bu konu da insan gerçekten çok üzülüyor. Derin bir üzüntüyle birlikte çok fazla büyük bir öfke patlaması oluyor. Bende de bu şekilde gerçekleşiyor. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Son olarak İlahiyat eğitimi alan erkek öğrencilere bakıldığında, gerek medyaya gerekse de İslamofobik hareketlere yoğun bir tepki ve öfkenin olduğu gözlemlenmiştir. Bazı öğrenciler ilahiyat eğitiminden dolayı belli bir bakış açısı kazandıklarından dolayı fazla etki altında kalmadığını belirtmiştir. Bazı öğrenciler ise, anlıkta olsa misli ile karşılık verme isteğine sahip olduğunu belirtmiştir. Ancak her halükarda ortak kanı, medyanın İslama karşı bir algı oluşturduğu ve körüklediği yönündedir. Öğrencilerin hemen hemen hepsi bu süreçten olumsuz etkilendiğini ileterek medya hakkında olumsuz kanılarını paylaşmışlardır:

Ben bir ilahiyat ö.yim ve 4. Sınıfa gelmişim, ister istemez hocalarımı görmüşüm, tanımışım, bakış açılarını tanımışım, incelemişim. Bir seviyeden sonra bu beni etkilemiyor. Ama bu yayınlar normal bir zaafı olan bir Müslümana yansıtılırsa bizim Hatay'da gider kiliseyi camını kırarsınız hocam. Öyle bir ters etki yaratabilir. Şöyle etkilenirim hocam birincisi bir odaklanma olarak yani ortada böyle bir şeyde varmış deyip, bakış açımı o tarafa da biraz çeviririm. Öyle bir şeyin olduğundan haberdar olurum. Olası konuşmada, tartışmada, demokratik her türlü girişimde, benim söz söyleme konumunda bana güven verir, cesaret verir. İkincisi duygusal olarak etkilenirim. Ama biraz önce dediğim gibi bu saldırıya geçecek kadar değil. Duygusal olarak etkilenirim nasıl. (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bu dini anlamda karşı tarafa bir ön yargı ya da düşmanlığa neden olur ister istemez. Normal de yanlış ama ister istemez o içimizdeki dini sevgi ya da dini kardeşlik sevgisini bir kenara atamıyoruz maalesef. Bu bizi ister istemez etkiliyor yani. Dindaşlarımın ya da din kardeşlerimin bu şekilde zarar görmeleri beni ister istemez olumsuz etkiliyor. O an orada olsam ben de herhalde onlara aynı şekilde tepki verirdim. Aynı şeyleri yaşattırım diyorum yani o anki tepkim o. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ufak bir patlama oluyor diyelim, kendi kurdukları küresel terörizm, İslam adına faaliyette bulunuyor. Bunu İslam'a mal ediyor. Bunu İslam'a mal eden medya grupları var, mesela BBC, CNN gibi. Bunlar toplumu dine karşı kışkırtıyor. Bu da, ister istemez toplumda kutuplaşmaya neden oluyor. İslam'a karşı kutup alan kimselere, bu sefer İslami olanlar karşı tepki vermeye başlıyor. İster istemez insanlar birbirinden uzaklaşıyor. Savaşıyor ve içinden çıkılamayacak haller alıyor. Ya ben çok sinir oluyorum. Stres yapıyorum. Onlara karşı tavır alıyorum mesela bir İngiliz ya da bir İsrail ya da bir Alman ismini bile duymak istemiyorum. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak öğrencilerin genelinin medyanın İslamofobik içeriğinden duygusal olarak etkilendiği ve geçici de olsa tepkisel davranmaya meyilli olduğu gözlemlenmiştir. Öğrenciler, dini bilinçlerini arttırma, farklı sahalarda mücadele yürütme, dini anlayışlarına ve dini kimliklerine katkı sağlayacak şekilde kendilerini geliştirme yönünde istekleri de diğer göze çarpan durumdur. Ancak bu anlamda somut olarak yapılan bir eylem ya da bir faaliyetin zikredilmemesi ve anlık duygu yoğunluğu olarak aktarılması, medyanın İslamofobik içeriklerinin bu insanlar üzerindeki etkilerinin geçiciliği ya da kalıcılığı ile ilgili kesin sonuca gitmeyi zorlaştırmıştır.

3.2.3. Dini Anlayışın Geleneksel Medya Pratiklerine Yansıması

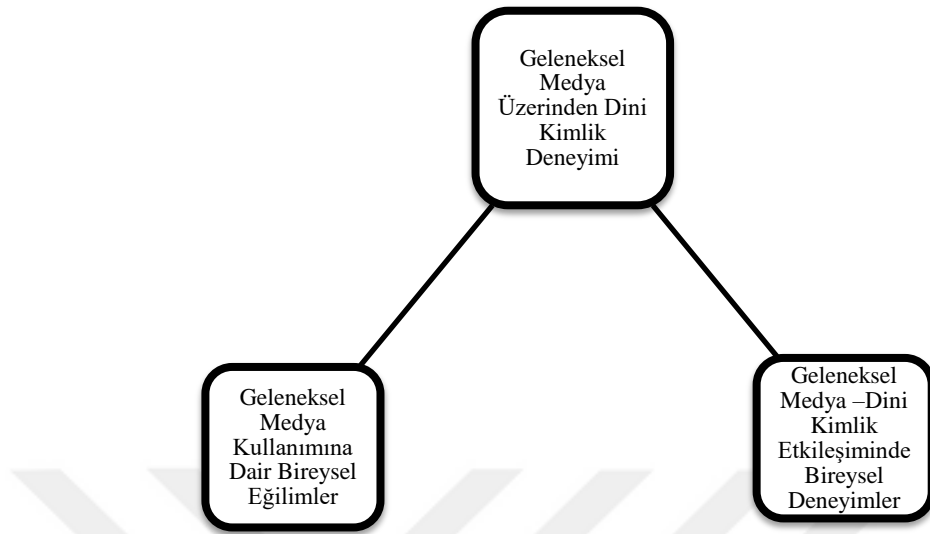
Bireyin sahip olduğu ve gündelik pratiklerinde yeniden deneyimlediği dini kimlik, geleneksel medya araçları tarafından etki altında bırakılan ve aktarılan içerikler çerçevesinde inşasına devam edilen bir olgu olarak görülmektedir. Sahip olunan bu dini kimliğe katkı sağlayan süreçlerin; geleneksel medya söz konusu olduğunda tek taraflı olarak veriliyor olması ve bireyin birçok etken çerçevesinde inşa etmeye devam ettiği dini kimliğinin paylaşımında engel olarak durması, bireyselleşmenin yaygın olduğu bir dönemde istenmeyen bir durumdur. Ancak tüm olumsuzluklarına rağmen geleneksel medya, haber akışındaki dini içeriklerin dini anlayış kazandırması, yayınlardaki dinsel sembollerin ve dini temsil eden bireylerin dini anlayışı, özdeşim kurulabilecek rol modeller, dini bilgi edinilecek kaynaklar, yeni medyanın artan etkinliğine rağmen önemini korumaktadır.

Geleneksel medya kendi yapısal özellikleri ve sahip olduğu ideoloji çerçevesinde yayın yapmakta ve içerik oluşturmaktadır. Ancak manipüleyle açık kitleler, aktarılan içerikte verilen mesajları seçme ve içeriği alımlama bağlamında özgür ve bağımsızdır. Bu durumda kendi varlığını sürdürmek zorunda olan medya, kitleleri çekmek ve yönlendirmek için onların tercih ettiği ve popülerleştirdiği içeriği, kendisi ile ve bulunduğu çizgiyle uyuşmasa dahi vermek durumunda kalmaktadır. Dolayısıyla aslında

kitleler, kendi dini anlayışlarını ve dini kimliklerini medya üzerinden kurgularken yine kendi isteklerinin yansımalarının etkisinde kalmış oluyorlar.

Popüler olanın sunulduğu geleneksel medyada, siyasi konjonktür ve kültürel-sosyal eğilimlerin yönü dini olanın aktarımı anlamında belirleyici olmaktadır. Dönemin özelliklerine göre dini yayınların aktarımı söz konusu olur ya da seküler bir mantık çerçevesinde dinin aktarımı dönüştürülerek aktarılır. Bu ise dini anlayışları kuvvetli olan bireylerin geleneksel medya araçları ile mesafeyi belirlemektedir. Ancak bu durum geleneksel medyadan tamamen uzaklaşma anlamında algılanmamalıdır. Bireyler, içinde yaşadıkları aile ve sosyal çevreden edindikleri alışkanlıkları kolay bırakamadıkları gibi, her daim medyadan dini içeriğe ulaşma gibi bir beklentiye de sahip değildir. Teori kısmında da belirtildiği gibi, dini kimlikleri dışında da gündelik hayatın diğer sahaları ile senkron bir yaşam sürdürebilme adına dinsel olmayan medyaya da eğilim göstermektedir.

Giddens'e göre, yaşam tarzının oluşumunu sağlayan bir etken de, kitle medyası deneyiminin yaygınlığının aynı zamanda seçimlerin ve yaşam tarzlarının çoğulculuğunu da belirlemesidir. Özellikle yeni medya, sosyal yaşamın “durumsal coğrafyasını” kurcalayarak, sürekli olarak yeni benzerlikler ve yeni farklılıklar yaratır ve bunun sonucunda “fiziksel çevre” ile “sosyal durum” arasındaki geleneksel bağlantı zayıflar (Berzano, 2011, s. 62). Geleneksel medya ise, çoğul halde bulunan yaşam tarzlarına katkı sağlayacak içerikleri, fiziksel çevrelerinden bağımsız sunmadığı gibi, yaşam tarzlarının etkilediği kimliklerini kurgulamaya yardımcı alternatif bilgi ve erişim kaynakları da sunmuştur. Geleneksel medyanın bu yönü, sahip olunan dini anlayışa da bir katkı çerçevesinde değerlendirilebilir.

Tablo 6. Geleneksel Medya- Dini Kimlik Etkileşiminde Ele Alınan Kategoriler

Araştırmanın geleneksel medya ve dini kimlik ilişkisinin ele alındığı kısımda, katılımcı öğrencilerin geleneksel medya yaklaşımlarının dini inanç ve anlayışları çerçevesinde nasıl şekillendiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Yeni medyanın toplumun bütün tabakalarına hitap eder içeriğe sahip olması ve kolay ulaşılması, özellikle gençlerin yeni medyaya rağbetini arttırmıştır. Dolayısıyla eski önemini yitiren geleneksel medyanın genç ve eğitimli kesim tarafından da ilgi çekici bulunmadığı ve kullanılmadığı iddia edilebilir. Bu çerçevede katılımcı öğrencilere geleneksel medyayı kullanıp kullanmadıklarına dair soru yöneltilmiştir. Ancak ilginç bir şekilde öğrencilerin düzenli ve sık olmasa da en az bir medya aracını takip ettiği ortaya çıkmıştır.

3.2.3.1. Geleneksel Medya Kullanımına Dair kişisel Eğilimler

Araştırmada İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilere dair beklenti, medya ve iletişim bilimleri sahasında edindikleri tecrübe ve bilgilerin etkisi ile geleneksel medya araçlarından en az bir tanesinin takip edilmesi yönündedir. Yapılan veri değerlendirmelerinde bu beklenti doğru çıkmış, kız ve erkek öğrencilerin, dijital gazete başta olmak üzere, ihtiyaç ya da ilgi doğrultusunda seçtikleri medya araçlarını kullandığı anlaşılmıştır.

İletişim eğitimi alan kız öğrencilere bakıldığında, gazete ve televizyon takibinin daha çok tercih edildiği görülmüştür. Gerek okunan bölümün gerekse de kişisel nedenlerden dolayı seçimi yapılan bu medya türlerinin genel takip durumuna bakıldığında, günlük

takipten, nadiren takibe kadar farklı birçok cevap verilmiştir. Öğrenciler, okudukları bölümden dolayı gazete ayırımına gitmediklerini belirterek gündelik olarak dijital ortam ve sosyal medya siteleri üzerinden gazetelerin ve haber ajanslarının içeriklerine bakmaya dikkat ettiklerini belirtmiştir. Özellikle haberlerin alt metinlerinin analizi, haber içeriği karşılaştırması gibi aşamaların gerçekleştirilmesi adına gazetelerin, televizyon kanallarının ayırımının yapılmaması anlamlı görülmüştür:

Özel takip ettiğim gazete yok. Gazetecilik okuyorum ama hepsinden okuyorum genelde. Sadece birine sabit kalmıyorum yani hepsini okuyorum. Sosyal medya üzerinden takip ettiğim için günlük mutlaka bakıyorum. Anadolu Haber Ajansı'nı da takip ediyorum. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Televizyonda tek bir kanala takılı kalmıyorum. Her kanala bakıyorum ki hem haber açısından nasıl yansıtılmış hem kurgu açısından olur yani bölümüme dair tüm özellikleri farklı farklı kanallarda incelemek istiyorum. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İfadelerin genelinde dikkat çeken nokta; televizyon dahil takip edilen geleneksel medya araçlarının dijital ortamlar üzerinden takip edildiğidir. Bu durum, geleneksel medyadan kopmayı engelleyen ama geleneksel takip şekillerini zamanla ortadan kaldıran bir süreç olarak telakki edilebilir.

Geleneksel medya araçlarının takip edilme sıklığı, medya türüne ve içerik tercihine göre değişim göstermektedir. Dergiler ayda bir alınırken, dijital gazeteler ve televizyon her gün, basılı gazeteler ise haftada bir alınmaktadır. Ancak basılı gazete alan öğrenci sayısı sadece ikidir. Radyo ise vakit buldukça dinlenen bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Radyonun güncelliğini yitirdiği bir gerçek olmakla beraber bir öğrencide radyo takibine rastlanmıştır.

Medya araçlarının takip edilme nedenleri incelendiğinde, ortak cevapların 'bölüm gereği' ve 'gündeme dair bilgi alma' olarak öne çıktığı görülmektedir.

Takip etmemin temel nedeni gündemi takip etmek, gündemden haberdar olmak. İnsan ister istemez, yaşadığı ülkede ne olup bittiğini bilmek ister o yüzden takip ediyorum. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Genellikle orada CEO lar, bizim bölümle ilgili iş adamları onlar yaptıkları şeyleri orda paylaşıyorlardı. Kendi bölümümle ilgili şeyleri sevdiğim için takip etmeyi seviyorum. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Diğer cevaplarda ise, kişisel gelişim amacıyla dergi ve televizyon takibi, güvenilir olma ve tarafsız olma açısından ajans ve gazete takibi gibi yönler ortaya çıkmaktadır. Merak

duygusu ile de harmanlanmış olan kişisel gelişim aşamasında, duygusal ve algısal yönden bir öğrenme ve bu öğrenmenin vermiş olduğu tatminin görsel medya araçları üzerinden gerçekleştiği ayrıntısı göze çarpmaktadır:

Dergilerde çok sevdiğim içerik anlamında çok sevdiğim şeyler oluyor, farklı insanları tanıyorum, farklı insanları keşfediyorum. Televizyon, Netflix'te izlediğim çok güzel belgeseller olsun, filmler olsun tamamen ufuk açan çok güzel diziler, içerikler olduğu için, kendi açımdan izliyorum. İzlemem gerektiğini düşündüğüm için izliyorum ve bu da beni mutlu ediyor, seviyorum izlemeyi de, okumayı da o yüzden (Ela, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Öte yandan takip edilen medya aracının, gündelik hayat içerisinde edinilecek ve kullanılacak bilgi kaynağı olacağından dolayı güven sağlaması, tarafsız olması ve sorgulanabilir olmasının önemine dair görüşler de dikkat çekmiştir:

Güvenilirlik ile ilgili bir konu bu, televizyondan gördüğümü, gazeteden teyit edebiliyoruz. Radyoda programlarda duyduğumu, onların Whatsapp'larından sorabiliyorum. Sosyal medyadan kanallarına ulaşarak da soru sorabiliyorum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Takip nedenleri, mesleki ve kişisel deneyim ve gelişim çerçevesinde ortaya konduktan sonra, takip edilmeyen medya araçlarının neden takip edilmediğine yönelik görüşler de sorulmuştur. İlgi çekici cevaplardan biri, yaşanan yer ile alakalı görüştür. Yaşanılan yerin kırsal alanda olması, bazı medya araçlarının ulaşımına engel teşkil etmektedir.

Gazete bulunduğum ortam köylük yerdeyiz, çok fazla gazete okuyucusu yok diyebilirim. Küçüklüğümde beri, babam da evde gazete okumaz, gazete okuyan biri değildi. Mesela bizim komşumuz vardı komşumuzun eşi okurdu. Akşam oturmaya çaya gittiğimizde, oradaki bulmacaları, öyle şeyleri çözerdim. Komşumuza gittiğimizde gazete ile tanışabiliriz diyebilirim. Radyoyu çok fazla dinlemem bazen arabada, yolculukta falan kullanırım genelde. Eskiden çok dinlerdim, bazı belirli radyolar vardı, bazı belirli sunucular vardı, severek takip ediyordum, fakat onların yayınları olmadığı için biz de izlemeyi bıraktık. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Bazı medya araçlarının takip edilmemelerinin diğer nedenlerine bakıldığında, özellikle gazeteciler için çok önemli olan güncel ve anlık bilginin edinilmesi önemli olduğundan takip edilmeyen medya aracı bu açıdan eksik bulunmuştur:

Dergiler ayda yılda bir çıkıyor üzerinden geçmiş olur, bilgi tazeliği yok. Yayıncı değişiyor içerik çelişiyor. Gazete, televizyon özgür istediğin kanalla bakıp çıkabiliyorsun. Ama dergide aldığın zaman hemen seni belli bir gruba empoze etmeye çalışıyorlar. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Televizyona yönelik getirilen eleştirilere bakıldığında, ruhen ve bedenen birçok zararları olduğunun kabul edilmesi ve alışılan gündelik yaşamın düzenlenmesinin bu araçlar tarafından yapılması gibi nedenler öne sürülmüştür:

Televizyon bağımlılık yapıyor kesinlikle zaman öldürüyor. Ayrıca fiziksel rahatsızlıklara da neden olduğu için izlemiyorum. Bir diziye bağlandım mı bir hafta boyunca şu bölümde ne olacak vs. saatine açıp bakıyorsunuz yayın akışına açıp bakıyorsunuz o gün tüm işlerinizi ona göre ayarlıyorsunuz. O yüzden televizyona bağlı kalmak istemediğim için izlemiyorum. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Televizyon sevmiyorum, radyo da eskisi kadar kullanılmıyor. Televizyonda film ve dizilerle pek ilgim yok. Bana saçma geliyor, dini açıdan yanlış geliyorlar, kötüye yönlendiriyorlar. Bunlar bana doğru gelmiyor. Dijital ortamda takip ettiğim için gazete başlığı altında bakmıyorum ama gündemden haberdar olmak için takip ediyorum. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yukarıda da görüldüğü üzere sadece bir öğrenci, diğer öğrencilerin aksine belirli medya araçlarının takip edilmemesini dini nedenlere bağlamıştır. Medyanın görsel yayınlarının dine aykırılık barındırdığı düşüncesi, gazeteler nezdinde de bazı öğrenciler tarafından dile getirilmiştir.

Medya eğitimi alan kız öğrencilerin geleneksel medya kullanımı ile ilgili yaklaşımı birbirinden farklı olsa da, sonuç olarak gündem takibi, gündelik yaşama dair katkı sağlayacak içerik edinme mesleki gelişimi sağlama anlamında en az bir medya aracının kullanıldığı görülmektedir.

İletişim Fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin tercihlerine bakıldığında, yine en az bir medyanın seçildiği görülmüştür. Ancak kız öğrencilere oranla gazete okumanın daha yüksek olduğu ve televizyon izleme tercihinin düşük olduğu anlaşılmıştır. Özellikle dini ve milli anlayışları belirgin olan öğrencilerin radyo dinlemeye meyilli olduğu da anlaşılmıştır. Ayrıca farklı amaçlardaki dergiler de, erkek öğrencilerin tercihleri arasındadır. Ancak İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin dergi okumaya yüklediği anlam ile İletişim Fakültesi erkek öğrencilerin dergiye yükledikleri anlam farklıdır. Nitekim İlahiyat öğrencileri, sanatsal, edebi ve dini içerikli dergileri tercih etmiş ve sosyal çevrelerinde sıklıkla okunan dergiler arasından seçim yapmaya dikkat etmiştir. Ancak İletişim eğitimi alan erkek öğrencilerin takip ettiği dergilerin; mesleki eğitime katkı, arkeolojik keşiflerin takibi, dini bir cemaatin eğitimi ve oynanan online oyunlara yönelik tüyoların alımı konularını içerdiği anlaşılmıştır.

Seçilen medya araçlarının takip sıklığı ve takip etmek için seçilen araç, diğer öğrencilerle benzerlik göstermektedir. Erkek öğrencilerde, televizyon dijital olarak seyredilmemekte ve klasik televizyon aracı ile takip edilmekte ve akşam haber saati

kuşağı veya tartışma programları ile sınırlı kalmaktadır. Gazeteler ise dijital ortamdan takip edilmiş ve her gün, gün içinde sıklıkla okunmuştur.

Tercih edilen medyanın neden seçildiğine yönelik aktarılan görüşlere bakıldığında birçok nedenin olduğu görülmektedir ve diğer katılımcı öğrenci grupları ile ortak cevaplar olduğu gözlemlenmektedir. Nedenlere bakıldığında; dini anlayış, gündem takibi, okunan bölümden dolayı gereksinim duyma, kişisel gelişim ve aileden edinilen alışkanlık gibi sebepler öne çıkmaktadır. Örneğin en fazla tercih edilen araç olan gazete ile ilgili öğrenciler, çapraz okuma yaparak farklı ideolojideki insanların fikirlerini öğrendiklerini vurgulamış, bu alışkanlığı kişisel gelişim açısından önemli bulduklarını belirtmişlerdir:

Bana göre Türkiye’de bir şey öğrenmek istiyorsanız köşe yazısı okuyacaksınız. Gerçekten çok sağlam kalemler var. Çelişkiye düşmemek için her taraftan bakıyorum solun söylemediğini sağ sağı söylemediğini sol söylüyor. İki tarafa da bakıyorum. Ben haber olarak FOX TV izliyordum, bana eleştiri olarak sen onları niye izliyorsun deniliyordu. Adamı sevmiyorum, ama gazetecilik anlamında severim, izlerim. Gazeteci olarak her kanalı izlerim, ona göre yorum yapıyorum. O yüzden iki noktayı da takip ediyorum gelecekte belki bir işe sahip olmak için bir tarafa bağlı kalmamam lazım. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Akit gazetesi en sağ görüşlü olan gazete. Sözcü ve cumhuriyet de en sol görüşlü gazetedir. İkisini de okuyorum ve karşılaştırıyorum. Sonuç olarak iki tarafta bir şey vermiyor. Sol sağ vermez sağ da solu vermez. Onu kafamda görmek netleştirmek için gerekli. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Gazete okumak ile ilgili diğer nedenler ise; ailenin rutin hayatında medya kullanımının biçimi ve okunan bölüme katkısı olması bağlamında takibi olarak öne çıkmıştır:

Bir nedeni yok alışkanlık. Babam eve geldiğinde televizyonu açıp haberlere bakardı işten gelip. Sonra haberler bittikten sonra gazeteyi okurdu. Ben de küçüklükten bayağı küçüklükten öyle görmüşüm. (Asım,22, İletişim Fakültesi ö.)

Gazetecilik bölümü okuduğum için daha çok takip ediyorum. Daha önce hiç takip etmiyordum spor haberlerine bakıyordum Fanatik, Fotomaç gazetelerine ama şimdi normal haberlere de bakıyorum. Kendi bölümümden dolayı daha çok bakıyorum. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Televizyon izleme nedenlerine bakıldığında, gazete okuma ile aynı nedenler ortaya çıkmaktadır. Farklı nedenlere değinilmemiştir. Diğer öğrencilere nazaran televizyon izleyicilerin az olması ve gazete okuyanların aynı zamanda televizyona da yönelmeleri sebeplerin ortak olmasına en büyük nedenlerden biridir.

Tercih edilmeyen medya araçlarına yönelik yorumlara bakıldığında, ilgi çekici sonuçlara rastlanmıştır. Örneğin Akif, radyo dinlemeyi araç sahibi olma şartına bağlamış ve teknolojik medya araçlarının çeşitliliğini bir anlamda sınırlamıştır. Televizyon izlememe konusunda ise, yayınların ahlaki durumunun negatifliğine değinmiş ve aktarılan yayınlardan dolayı kişisel mahremiyetinin ihlal edilmiş gibi algıladığını söylemiştir. Medyanın teknolojik gelişimlere paralel olarak reel ve dijital ortamda çoğalması, her ne kadar gözetim aracı rolünün parçalanmış olmasına zemin hazırlasa da, geleneksel medyada dizi film gibi, toplum hayatından edinilen hikâyelerin yine topluma yansıtıldığı yayınların bir nevi ayna görevi görmesi, ancak iyi bir gözetim sonucu ortaya çıkabilir. Bu anlamda Akif, kendi iradesi ile bir gözetleme aracının mahrem alanındaki etkinliğini kaldırmış olmuştur:

Radyo imkânım yok. Aracım yok. Televizyonda yıllardır edindiğim kural ahlaki yapıya ters geliyor. Diziler ters geliyor. Başka ev benim evimin içinde gibi o yüzden televizyon yok. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Diğer bir nedene bakıldığında ise, televizyon ve derginin zamanla ilişkilendirildiği görülmüştür. Zaman anlayışı kişiden kişiye değişmek ile birlikte kavrama yüklenen anlama bakıldığında, yoğun tempodan dolayı zaman bulamama ve zamanı gereksiz harcamamak adına söz konusu aracın takip edilmediği belirtilmiştir:

Dergi, belki öğrenci olduğumdan dolayı yani bunların hepsi bir fırsat olması lazım ki bunlara bakabilelim. Benim öyle bir zamanım yoktu yani, sürekli ya ders çalış ya da hani boşluklarda bakabiliyordum. Hemen daha rahat iletişime geçebildiğim için internet üzerinden bunları takip etmek daha kolayıma geliyor. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan her iki katılımcı öğrenci grubu değerlendirildiğinde, seçilen medya aracı ve medya araçlarına yaklaşım anlamında birçok ortak yön olmakla birlikte farklılıkların da olduğu görülmüştür. Farklılıkların kaynağını, medya araçlarına atfedilen anlam, sosyal çevrenin etkisi, teknoloji kullanımı, gereksinimler, mesleğe bakış açısı gibi nedenlere bağlamak mümkündür.

İlahiyat Fakültesi nezdinde değerlendirildiğinde, Dergi takibinin alışılmışın çok dışında yukarılarda olduğu görülmüştür. İlahiyat eğitimi alan katılımcı kız öğrencilerde, geleneksel medya araçları arasında kullanım tercihlerine bakıldığında; dergi ve televizyonun daha yoğun olduğu görülmektedir. Derginin yoğun olarak tercih edilmesinin en önemli sebebi, fakültenin kendi dergisinin olması ve İlahiyat öğrencilerinin geneli arasında dergi okuma alışkanlığının olmasıdır. Kız öğrencilerin

fakülte dergisi dışında tercih ettiği İzdiham, Kafka Okur, Gerçek Hayat gibi dergilerin, siyaset, edebiyat ve sanat ağırlıklı dergiler olması dikkat çekmektedir. Ayda bir çoğunlukla basılı olarak alınan dergilerin tercih edilmesinin diğer nedenlerine dair birbirinden farklı nedenler ortaya çıkmaktadır. Örneğin Kadriye (21, İlahiyat Fakültesi ö.), edebi içerikli yazıların olay aktarımını okurken kendine farklı bir dünya kurgulamış ve duygusal olarak mutlu olduğunu ifade etmiştir. Gündelik hayat içerisinde farklı bir duyguyu deneyimlemeyi, ‘farklı bir hava katması’ tanımlaması üzerinden nitelendirmiştir:

Daha net ve daha kolay ulaşabilmem beni çekiyor. Olayların aktarımı. Bunun için tercih ediyorum. Dergileri baştan sonra edebi bir havada ve farklı bir hava kattığı için okuyorum. Oturup elime kahveni alıp dergimi açıp okuyup sondaki bulmacayı çözmek böyle bana bir aktivite olarak geliyor.

Geleneksel medyanın takibinde her iki katılımcı grupta da rastlandığı üzere; Allah rızasını kazanma adına dini içerikli yayınların desteklenmesi, bu içerikleri yayınların kurum ve kuruluşların devamı için bireysel olarak yardımlarda bulunulması da tercih nedenlerinden biri olarak aktarılmıştır:

Moda dergileri de oluyordu, böyle eşarp satan dergiler oluyordu Moda Nisa gibi. Kıyafet aldığım zaman yanında veriyorlardı bunu. Moda dergisinde, iyi yerlere gelmiş tesettürlü kadınların kariyerleri hakkında bilgiler veriliyordu. Açık saçık insanların olduğu İslam’a aykırı olan birçok dergi satılıyorken İslam’ın anlatıldığı bir dergiyi niye almayalım? O yüzden de tercih ediyordum.(Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dergiden sonra sıklıkla takip edilen diğer bir medya aracı televizyon olmuştur. İlahiyat eğitimi alan kız öğrencileri; ayda bir düzenli okuduğu derginin aksine televizyona karşı ilgisiz kalmış ve sadece akşamları haber izlemeden çok nadir izlemeye kadar bir izleme zamanı belirtilmiştir. Kız öğrencilerin, televizyon kanalları arasında en sık izlediği kanallar, TRT1, TRT Belgesel ve TRT Arapça kanalları olmuştur. Bunun dışında Diyanet TV ve tartışma programlarının yayınlandığı kanalları izlediğini belirten öğrenciler de olmuştur. Televizyon izleme nedenleri ile ilgili olarak öğrenciler, farklı nedenler sunmuşlardır. Boş vakit değerlendirme ve tedirginlik yaşamayacağı programların varlığı tercih nedenlerinden bir kaçı olarak öne çıkmıştır:

Bir kere bilgi almak var mesela haberleri takip ediyorum. Vakit geçirmek, keyif almak mesela dizi takip etmek gibi nedenlerim de var. Yani hem keyif almak hem de bilgi almak diyelim. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

TRT’yi seviyorum. Daha çok bana uygun programlar oluyor. Çok fazla takip ettiğimi söyleyemem de genel olarak oradaki dizileri, yarışmaları izlerim. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gazete takibinde basılı gazete alan hiçbir öğrenci bulunmamaktadır. Dijital gazeteleri takip eden öğrenci ise sayısı sadece iki kişidir. Gündeme dair haber takibi ya sosyal paylaşım sitelerindeki anlık bildirimler aracılığı ile yapılmış, ya da televizyon aracılığı ile sağlanmıştır. Gazeteleri takip etme sıklıkları, mobil telefon kullandıklarından dolayı her gün olarak cevaplandırılmıştır. Gazeteleri takip eden öğrencilere nedeni sorulduğunda ise; ilgi çekici bulunulmasının yanında kolay erişilebilirliğe de vurgu yapılmıştır.

Gündelik yaşamı içerisinde medya takibi yapmayıp sadece sosyal medya üzerinden gündem takip eden öğrencilere neden geleneksel medya araçlarını takip etmedikleri sorulduğunda ise ilginç cevaplar alınmıştır. Mesela bir öğrenci, okul boyunca eksikliğini hissetmediğini, medyanın hobi gibi bir şey olduğunu ve bu hobiyeye hiçbir zaman alışamadığını söylemiştir. Bunun bir eksiklik olduğunun ise sonradan farkına vardığını dile getirmiştir:

Keşke takip etseydim öyle bir alışkanlığım olsaydı. Hani alışkanlık olsaydı, olumlu olurdu tabi ki. Ama hissetmedim... Şu an yalan söyleyemem; gazete, dergi hiç takip etmedim. Güncel, mesela okullarda çıkan dergiler olsun, ilgilenirdim bakardım, ama kendimde yerleşik hobi gibi bir şey olmadı radyo da yok. Takip etmemeyi bir eksiklik olarak fark etmedim. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Takip edilmeyen medya araçlarının neden tercih edilmediğine dair ilgi çekici bir yaklaşım, görsel olmayan medyanın dezavantajına yönelik olmuştur. Görselliği önde tutan öğrenciler, yazı, fotoğraf ve videonun daha rahat takip edildiğini, dinlemenin ise tesiri olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca haber içeriklerinin travmatik etkilerde bulunduğunu belirten bazı katılımcı öğrenciler ise, gündelik hayat içerisinde sıkıntıları beraberinde getirdiğini aktarmışlardır:

Radyoyu dinlemiyorum görsel olmadığı için. Gazete, televizyon, telefon beni daha rahat bilgiye ulaştırabiliyor ama radyo olunca göremiyorum. Okuyamıyorum da. Sadece duyunca daha farklı olduğu için tercih etmiyorum radyoyu. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Radyo ile çok bir karşılaşmışlığım yok, gazetede de böyle ilgimi çeken bir şey olmuyor galiba daha sıkıcı geliyor. Haberleri sevmiyorum çünkü haberler bir süre sonra bunalıma sokuyor. Önemli bir şey olunca duyuyorum zaten ama onun haricince insanı psikolojik olarak olumsuz etkilediğini düşünüyorum. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi)

Yapılan araştırmalarda, orta yaş grubu kişilerin basılı gazete satın almaya daha yatkın olduğu anlaşılmıştır (Yüreğir, vd. 2019). Bu sonuç, tercih ve kişisel alışkanlıklar çerçevesinde de açıklanabileceği gibi, içinde yaşanılan aile ve çevreden öğrenilen bir davranış da olabilir. Bunun yanında, ergenlik dönemi ve gençlik döneminde olan

bireylerin, geleneksel basına dair mesafeli olduğu bilinen bir gerçektir. Katılımcı öğrencilerin geneli dijital gazete okumayı ve gazete satın almamayı, kendi kuşaklarının bir alışkanlığı olarak görmüşlerdir. Hatta ilahiyat eğitimi alan bir kız öğrencinin de ifade ettiği üzere, gazete okumanın başlı başına orta ve yaşlı kuşağın gerçekleştirdiği bir eylem olarak görülmesi, dijital ortamlarda yer alan gazetelerden dahi uzak kalmak adına bir sebeptir.

İlahiyat eğitimi alan kız öğrencilerin geneline bakıldığında, geleneksel medyaya diğer öğrencilere göre çok fazla mesafeli olduğu ve takip edilen geleneksel medya araçlarını her an bırakabilecekleri görülmüştür. Tercihlerin nedenlerine dair genel bir çıkarım yapıldığında ise, tercihlerinde resmi kurum vurgusu ve sosyal çevre eğilimine önem verildiği görülmüştür.

İlahiyat fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin, geleneksel medya araçlarının takibine yönelik eğilimleri ele alındığında ise; bir öğrenci dışında diğer tüm öğrencilerin medya takibi yaptığı görülmüştür. Başta dergi, televizyon olmak üzere gazete ve radyo da tercih edilenler arasında yer almıştır. Bu medya türlerinin takip sıklığı değişmekle birlikte, toplumumuzda mutata olduğu üzere akşam haber kuşağı izleme geleneği, gençlerin çoğunda da görülmüştür. Özellikle akşamları haber ve tartışma programlarını sıklıkla takip ettikleri görülmüştür. Televizyon izleme, genelde aileden edinilen bir alışkanlık olarak aktarılmış ve ailenin televizyon takibi de izlenme sıklığını belirlemiştir:

TRT her akşam açık oluyor çünkü haberlere bakıyor her akşam farklı farklı gündem oluyor. Diyanet TV’de bazen güzel programlar oluyor, TRT belgesel de de var. TRT’nin birçok kanalları var. Değerli belgeselleri var onları takip ediyoruz. Televizyondan izlerim. Ailemle bakıyorum, bazı programları izlemiyorum güzel denk geldiği zaman izliyoruz. Televizyon aracılığıyla takip ediyorum. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Diğer medyanın takip sıklığı dergilerde ayda bir iken gazetelerin dijital ortamda takibinden dolayı her gün gerçekleşmektedir. Radyo dinleyen bir öğrenci ise, her gün araba kullandığından dolayı radyonun da açık olduğunu belirtmiştir.

Erkek öğrencilere, tercih ettikleri medyayı neden tercih ettiğine dair soru yöneltildiğinde, ağırlıklı olarak tercihlerini gündem takibi üzerine kurgulamışlardır. Dergileri tercih edenlerin yorumlarına bakıldığında, dergi içeriğinin çekiciliği, farklı

düşüncelerden insanları tanıma ve güvenilir içeriğe sahip olma gibi gerekçeler ortaya çıkmaktadır:

Görsel çekiciliği olduğu için, akılda kalıcılığı ve daha farklı kişileri tanımama vesile oluyor. Okudukça daha farklı oluyor. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tercih nedeni güvenilirlik açısından çünkü bu dergiyi yazan oradaki bilgileri paylaşan kişiler bilgili alanında tecrübeli insanlar, kaynak olarak da sağlam yerlerden bilgi alıyorlar o yüzden bu dergiyi tercih ediyorum (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Spesifik sahalarda yayın yapan dergiler, güncelliğini korumak ve dijital ortamlarda da varlık göstermekle birlikte katılımcı öğrencilerin dergiyi özellikle basılı olarak ayda bir satın aldıklarının altını çizmeleri aslında derginin içeriği ile de alakalıdır. Çünkü ihtisas dergisi olarak ta nitelendirilen bu dergiler, eğitime, bilgi edindirme, duygulara hitap etme, düşünce ve fikir paylaşma anlamında ilgilenilen saha ile ilgili bireylere katkı sağlamayı amaçlarlar.

Televizyon izlemeyi tercih eden öğrencilere, neden bu aracı takip ettikleri sorulduğunda, yine güvenilirlik öne çıkmıştır. Ancak bu güven baba rolü atfedilen devlete ve onun enstrümanlarına yöneliktir:

TRT'nin programları hoşuma gidiyor hocam. Çalışması çalışmaları hoşuma gidiyor. Yani bir de şey tabi her kanalın bir tarafı gerçektir. TRT'de tabi taraf tutuyordur o ayrı bir şey. Şimdi şöyle bir şey düşünün hocam. Aile içindesiniz baba var abi var kardeş var ablalar var falan siz en çok kime güvenirsiniz babaya güvenirsiniz ben de o açıdan bakıyorum. Sonuçta devletin kanalı diyoruz bakıyoruz yani ona zarar gelse bize zarar gelir. Bu şekilde yani başka kanallar bir şeyleri ima ettikleri için çok hoşuma gitmiyor bazen sırtıyor. (Özay, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İlgi çekici olan, resmi kurum ve kuruluşlara olan güvenin, ilahiyat fakültesi öğrencilerinde yoğun olarak var olduğudur. Din ve devlet seküler düzende her ne kadar ayrı olarak kabul edilse de, bireyin devlete bağlılığını pekiştirmede din, her zaman bir alternatif olarak varlığını sürdürmektedir.

Gelişen teknoloji ile birlikte Netflix gibi dijital televizyon kanallarının izlenmesi artmaktadır. Dijital kanalların seyredilmesinde hız ve erişilebilirlik faktörlerinin sunulması öne çıkmıştır.

Televizyonun seyredilmesinde diğer bir neden ise, gündem takibidir. Gündem takibi, medya araçlarını kullanan tüm insanlar gibi araştırmaya katılan öğrencilerin de ortak noktasıdır. Sosyal medyanın güncel haber takibinde anlık bildirimde bulunması ve haberlere anında ulaşabilmeyi sağlaması, yoğun şekilde kullanılmasının sebeplerinden

biridir. Ancak geleneksel medyanın sosyal medya karşısında tamamen bittiğini söylemek için henüz erken görünüyor. Çünkü aynı zaman diliminde yaşansa da, toplum katmanları, var olan teknolojik gelişmeleri ve bu teknoloji aracılığıyla edinilen alışkanlıkları aynı anda ve aynı şiddette potalarında eritmemektedir. Dolayısıyla kademeli bir geçiş olduğundan eski medya kullanım alışkanlıklarının devam etmesi normal karşılanmaktadır:

Sadece gündem takibi. Telefonda kolay kolay gündem takip edilmiyor. Güncel haberler, gündemde olan haberler, ekonomi haberleri, spor haberleri kategori şeklinde sıralanıp sunuluyor. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Görüleceği üzere, teknolojinin getirdiği kolaylıklar her zaman istenileni vermemiştir. Hüseyin, mobil telefonun haberleri kategorize vermemesinden dolayı televizyon aracılığıyla kategorize bir şekilde haber takibi yaparak istediği şekilde gündem takibini yaptığını belirtmiştir.

Gazete ve radyo kullanımının nedenlerine bakıldığında ise, normalde ulaşıp bilgi edinemeyeceği kaynakların teknoloji sayesinde aynı anda tek kaynaktan yani gazete haberlerinden takip edilebildiği vurgusu söz konusudur. Teknolojiden faydalanamadığını belirten Hüseyin'in aksine teknolojinin avantajlarına değinilmiştir:

Günceli takip edebilmek için daha çok. Çünkü onlar daha çok görüyor sağı solu ve daha çok kişi ile konuşuyorlar. Direk kaynağına ulaşıyorlar. Büyük insanlar. Haberleri takip ediyorum. Akşamları haber izliyorum. (Halim,23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Radyo konusunda ise Sami (22, İlahiyat Fakültesi ö.) ise, ilginç bir yorumda bulunarak radyonun kendisi için ulaşımı kolay bir araç olduğunu belirterek gündelik hayat içerisinde sürekli takip ettiğini belirtmiştir:

Araca bindiğinde ister istemez radyoyu açıp dinliyorsun. Buda benim günlük yaşamımda her gün olduğu için günlük her zaman kullanıyorum. Ulaşımının daha kolay olmasında dolayı.

Öğrenciler, bazen birden fazla medya aracını aynı anda kullanabildiği gibi bazen bir medyayı takip etmeyi tercih etmişlerdir. Neden kullanmadıkları ya da kullanmak istemediklerine dair soruya öğrenciler, kısaca 'alışkan olmama' yanıtını çoğunlukla vermişlerdir.

Ben çocukluğumdan beridir radyoyla hiç büyümedim. Bize çok gazetede alınmazdı. Çocukluktan aşına olmadığım için ilerde merak sarmadım. İlerde daha çok bilgisayar benim çocukluğumda bilgisayar gelişti. Akıllı android telefonlar internetle beraber hiç gerek görmedim. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dijital gazete okumayı tercih eden Halim (23, İlahiyat Fakültesi ö.), geleneksel gündem takibini gazetenin yanı sıra kitaplardan yapmak istediğini belirterek genel olarak bir mecburiyet karşısında medyayı ve medya teknolojisini kullanmak durumunda olduğunu belirterek karşıt tepkisini ortaya koymuştur:

Onunla ilgili kültür edinmedim dergi takibi ile ilgili bir kültürüm yok. Televizyon ise insanlar çok hücum ediyor sıkılıyorum genel olarak. Dizilerden nefret ediyorum. Haliyle televizyondan da sıkılıyorum. Atansam, işe başlasam telefonu da çok kullanmam. Ama şuan telefon çok lazım oluyor. Sorular geliyor soru gönderiyorum. Böyle olunca, mecbur telefonu elimde tutuyorum. Bilgileri daha çok kitaptan takip etmek istiyorum ama günceli de takip etmek gerekli her zaman için. (Halim)

Medyadaki gelişmeleri yakından takip eden ve geleneksel medyanın negatif seyrinin farkında olan Berke (21, İlahiyat Fakültesi ö.), televizyonun eski cazibesini kaybettiğini vurgulamıştır. Radyo ve televizyonun tek yönlü içerik aktarımına karşı olduğunu belirten Berke, kullanımlar ve doyumlar yaklaşımının çıkış noktası olan medyada aktif izleyicinin etkisine benzer bir düşünce ile dijital ya da akıllı TV ile artık televizyonun aktarma şekline müdahale edebildiğini ve içerik seçiminde bulunabildiğinin altını çizmiştir. İlahiyat okuyan kız öğrencilerden bazılarının belirttiği gibi gündelik bilgi alımının kendisinde olumsuz etkileri olduğunu belirten Berke (21, İlahiyat Fakültesi ö.), gazete alımına ve gazetelere karşıt olduğunu vurgulamıştır:

Radyo geleneksel sohbet tarzında olduğu için sadece dinleme olduğu için pek dinlemiyorum. Gazete önceden de görmediğim için gazete gündelik bilgiler verdiği için kafanı yorduğu için bende olumsuzluk var gazete için. Televizyonda zaten artık filmleri internette istediğimiz zaman istediğimiz yerden izleyebildiğimiz için televizyon bizi değil biz televizyonu istediğimiz şekilde yönlendirdiğimiz için televizyon artık çekiciliğini yitirdi bence.

İlahiyat fakültesi öğrencileri genelinde bakıldığında, kız öğrencilerin sosyal çevrelerinde sıkça takip edilen dergilere yoğun ilgi gösterdiği görülmüş ve erkek öğrencilere kıyasla medya ile mesafeli oldukları anlaşılmıştır. Erkek öğrenciler ise, geleneksel medya araçlarını kullanmada daha aktif davranmış ve medyaya yönelik farkındalıklarını her aşamada beyan etmişlerdir.

3.2.3.2. Geleneksel Medya –Dini Kimlik Etkileşiminde Bireysel Deneyimler

Geleneksel kitle iletişim araçlarında yer alan içeriğin seçiminde; dini kimliğin ve dini anlayışın, bireysel eğilim ve eylemlerin ne kadar etkili olduğunun değerlendirildiği bu son alt kategoride; ilk olarak dini inancın, takip edilen medyanın seçimindeki rolü

sorulmuştur. Katılımcı öğrencilerin verdiği cevaplar değerlendirildiğinde ilginç sonuçlar ortaya çıkmıştır. İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı erkek öğrenciler, kız öğrencilere göre dini inançlarının rolüne dair daha fazla vurguda bulunmuştur. Bir önceki bölümde erkek öğrencilerin bazıları, dini ve milli değerlerin de etkisi ile geleneksel medya araçlarını takip ettiklerini belirtmiştir. Dolayısıyla bu öğrencilerin dini inançlarının etkisini bu kategoride olumladıkları görülmüştür.. Ancak kız öğrencilerin bakış açılarında mesleki kaygılar daha baskındır ve dini inancın etkisi ile geleneksel medya takibi arasında sadece iki kişi bağ kurmuştur. İlahiyat Fakültesinde okuyan katılımcı öğrencilere bakıldığında ise, geleneksel medya takibini sadece dergi ile sınırlandıran kız öğrencilerin, daha fazla dini inançlarını dile getirdiği görülmüştür. Erkek öğrenciler ise, yine bazı iletişimci erkek öğrencilerde olduğu gibi milli ve siyasi tercihlerin etkisine dikkat çekmişlerdir. Her iki fakültede seküler bir anlayışın etkisi gözlemlenmiştir. Çünkü dini inançların etkisini dile getiren öğrencilerde dahi gündem takibi, mesleki gelişim gibi dinin dışında farklı nedenlerin de dini inanç etkisi ile bağdaştırıldığı görülmüştür. Bu durum, bağlayıcılık ve kesinlik içermese de, ister istemez bireyin dini düşünce sistemi ile seküler düşünce sisteminin kesiştiği alanlarda daha sabit kalabildiğini akla getirmiştir. Bu noktada özellikle dergi ve kitapları yoğun olarak kullanan altı kız öğrencinin dışında sadece dini inanç atfeden öğrenciye rastlanılmadığını not düşmekte yarar vardır. Sonuç olarak, bu bulgunun elde edilmesinden yola çıkarak dindarlık algısı ve medya-din algısının genel olarak sosyal medya üzerinden desteklendiği görüşü ağır basmaktadır.

İletişim fakültesinde okuyan kız öğrencilerinin çoğu, geleneksel medya ile dini inancı arasında bağ kurmamıştır. Olumsuz cevap veren öğrencilerden bazıları, bireysel tercihten kaynaklanan bir seçim olduğunu, bazıları ise dini yönden bir değerlendirme yapmadığını belirtmiştir. İlginç bir cevap ise Ela'dan gelmiştir. Ela, her türlü içeriğe açık olduğunu belirterek dini kriterlerden öte eleştirel bir açıdan bakmayı tercih ettiğini ama asla bilgi almayı ihmal etmediğini belirtmiştir:

Dini inancımız diyor ki git şunları şunları izle vs. diye bir düşünce yok aslında. Sadece kendime doğru bulduğum yerleri, doğru bulduğum hakikatleri oradan bakıyorum. Hani aslında dinle bir ilgisi olduğunu düşünmüyorum. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Yok. Bunu hiç o şekilde düşünerek takip etmedim. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yok, her şeyi izlerim, eleştirimi yaparım ama izlerim, okurumu yine eleştirimi yaparım ama yine de okurum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Dini inançlarının etkisini belirten iki öğrenciden biri olan Halime, takip ettiği medya içeriğini kendi dini tercihleri ve bilgi birikimi ile de kıyaslayarak mesleki açıdan gelişimi ile de bağdaştırmıştır. Kerime ise, takip ettiği medyanın dini hassasiyetine dem vurarak yaşanan gündelik hayatta gerçekleşen olayları, durumları olduğu gibi aktardıklarını ve objektif olduklarını belirtmiştir. sonuç olarak kendi seçiminin dini inancı ile paralel olduğunu aktarmıştır:

Var. TRT’de dini yönelim ile ilgili çok fazla program yapıyor. Gazetelerde eleştirileri çok fazla okurum. Nasıl yapmış? Haberi hangi açıdan değerlendirmiş? Bunlara bakıyorum. Mesleki açıdan haber yazımına bakıyorum, radyoda ise kayıt alıyorum. Kendi doğrularım ile buradaki doğruları kıyaslıyorum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Dini inancımın etkisi var. Çünkü içerik olarak genelde hassas şeyleri dile getiriyorlar. Mesela hani belki kültürel anlamda, toplum anlamında bizim kendi yaşamımız içinde olan şeyleri belki yansıttıkları için, olması gerekeni değil olduğu gibi olanı yansıttıkları için dini inancımın da bağdaştırdığım zaman oldu. Yalan dinde doğru değil, onlar da doğru olanı yansıtıyor. Haksızlığa uğraya mazlum coğrafyalarda yaşananları bize yansıtmak için çaba sarf ediyor. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan erkek öğrencilere bakıldığında ise, dini inancın etkisi bağlamında üç yaklaşımın olduğu görülmektedir. Bunlardan ilki dini inançların etkisini aktaran öğrencilerdir. Olumlu yaklaşım sergileyen öğrencilerden Akif, takip ettiği gazete ve dergiyi tercih nedenlerinin dini temelli olduğunu hatırlatarak para desteği sağlama yoluyla dini inancının bir gerekliliğini yerine getirdiğini ima etmiştir. Utku ve Ufuk ise dini bilgi edinme yönünden medyanın etkisinin olduğunu belirtmiştir. Utku, medyadan edinilen dini bilginin daha fazla bilgi öğrenmeyi peçinlediği ve daha fazla bilgi için takip edilen medya aracının daha sık izlenmeye başladığını ifade ederek medyaya bağlılığın dini gerekçelerini aktarmıştır. Ufuk ise, ilginç bir yaklaşım sergileyerek dini inancının etkisini dost ve düşman olarak görülen medya kanalları üzerinden edinilen bilgilerin alınıp birlikte değerlendirmesi üzerinden değerlendirmiştir:

Dini inancım etkili. Okumak için alıyorum. Bir kenara atmıyorum. Cemaatin eline para geçmesini sağlamak ve Müslümanlara yardım edebilmesi için çabalıyorum (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

O kitle iletişim araçlarını kullanıp o kitle iletişim araçlarının içerisindeki kullanılan yayın organlarını takip etme zorunluluğu doğdu niye çünkü bir süre sonra bir şeyler öğrendiğini fark ettiğin anda daha fazla öğrenmem lazım, takip etmem lazım, dinlemem lazım diye böyle bir etkisi oldu. (Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Var. Yeni akitte daha dini bilgiler hakkında bilgi alıyorum. Mesela sözcü ve cumhuriyet gazetesinde ise daha düşmanlık üzerine bilgiler alıyorum. Aslında iyi ve kötüyü görüyorum. Bir potada birleştiriyorum öyle söyleyeyim. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Hem dini inanç etkisi hem bireysel istekten dolayı medya aracını takip ettiğini söyleyen ikinci grup öğrencilerde ise, farklı gerekçeler ifade edilmiştir. Medya seçiminin doğrudan dini inançtan dolayı yapıldığını söyleyen Taha, içerik takibinde dinsel anlayıştan öte bireysel tercihlerinin baskın olduğunu söylerken, dini içerikli yayınlara rastladığında alışkanlık olduğu üzere baktığını dile getiren Asım ise, kasıtlı bir dini içerik seçiminde bulunmadığını belirtmiştir. Şakir ise, daha ilginç bir cevap vererek medyada aktarılan içeriklere göre sınıflandırma yaparak dini içerik barındırmayan yayınları ötekileştiren sadece dini içerik barındıranları ise düşünme yetisini elden alan şekilde tarif ederek her iki ucun ortasında olan ve kendine yakın bulduğu içerikleri izlediğini belirtmiştir. Sekülerleşme ile ilgili bölümde de değinildiği üzere aslında Şakir'in istediği bir nevi medya üzerinden dinsel olan ile seküler olanın uzlaştığı bir sahada olmak ve ötekileşmeden ya da tamamen hipnoz olmadan bu uzlaşma sahasında kendine yakın gördüğü içeriği tüketmektir. Bu anlamda öğrencilerin genelinde gizli ya da aşikâr bir sekülerist yaklaşımın var olduğunu görmek mümkündür. Zira seküler yaklaşımın gölgesinde barınan milliyetçilik, siyaset, dinin ibadete indirgenmesi gibi eğilimlerin daha baskın olduğu görülmüştür:

Hem var hem yok. Var çünkü hani direkt radyoyu gazeteyi sen seçiyorsun, dolayısıyla zevk amacı, hani zevkler de oraya aşına olduğu için var anlamında o. Yok anlamında da hani gazete anlamında söyleyeyim, bir haberi takip etmen gerektiği zaman, haberi okumak istediğin zaman, o anlamda din aklına gelmiyor. Hani direkt o habere yönlendiğin için o anlamda dinin çok etkisi yok. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Alıştığım için bunları yapmaya, dergi hariç, televizyonda da gazete de dini haberler olsun inanışlar olsun hep izlemiştim. Okumuştum. Ama hadi televizyon açayım bir dini program izleyeyim diye bir şey yok. Gazete de öyle. Eğer bir haber olursa okurum televizyonda görürsem fazla olduğunu düşünmüyorum bu zamanlarda. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İlla bu dini diye değil de beni çok ötekileştirmeyecek ya da çok da içine çekip almayacak düzeyde programları takip ederek. Biraz daha kendimize yakın şeyler. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerin verdiği üçüncü cevap türü ise, inancın etkisinin kesinlikle olmadığına yöneliktir. Öğrenciler, dini inancın medya içeriğine herhangi bir katkısının olmadığını beyan etmekle birlikte herhangi bir sebep ortaya koymamıştır.

İlahiyat eğitimi alan kız öğrencilere bakıldığında bir önceki bölümde de belirtildiği gibi geleneksel medyaya mesafeli bir duruşun olduğu görülür. Derginin ağırlıklı olarak

seçimi söz konusu olmakla beraber bu seçimin temel sebebi de dini inançlarla dergilerin aynı çizgide olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla İlahiyat fakültesinde okuyan kız öğrencilerde inanç faktörü önceliklidir. Dini inancın seçimlere yansıma boyutuna bakıldığında, gerek gazete olsun, gerek televizyon olsun tercih nedenleri tamamen içerikleri ile alakalıdır. İçeriklere göre medya seçimi öğrenciden öğrenciye farklılık göstermekle birlikte, hepsinin ortak noktası dini ve ahlaki değerlerle uyumluluk sağlaması yönündedir:

Evet. Çünkü takip ettiğim dergiler genellikle dini içerikli dergiler oluyor. Dini yaşantıma uygun olduğunu gördüğüm için takip ediyorum bazılarını. (Zelal, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabii ki oldu. Örneğin Posta gazetesini almıyorum içeriği çok kötü, dini inançlarıma ters düşen şeyler var bunları çok normalmiş gibi anlatıyorlardı ve yazıyorlardı o gazetelerde. Fakat benim aldığım gazetelerde bu tarz şeyler yoktu. Dergilerde de yine aynı şekilde içerik olarak temiz bana göre. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Televizyonda bazı kanallarda çok iğrenç şeyler olabiliyor görsel anlamda da ama TRT'ye bakınca buna da tamamen düzgün diyemem ama TRT kanalı bir tık daha iyi diyebilirim. Diyanet TV de zaten dini içerikli olduğu için açıyorum. İnancımın etkisi var diyebiliriz. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan erkek öğrencilere bakıldığında, kız öğrencilerden çok farklı bir profil ortaya çıkmaktadır. Erkek öğrencilerden bazıları, tercih ettikleri medyanın takibini dini inançlara bağlamamakta, farklı siyasi ve kültürel sebepler öne sürmektedir. Önceki bölümlerde milli ve siyasi eğilimlerini dile getiren ilahiyat ve iletişim eğitimi alan erkek öğrencilerden sadece ilahiyat okuyan öğrencilerin bu eğilimlerine değindikleri görülmüştür.

Olumlu görüş bildiren az saydaki öğrencilerden biri olan Ahmet, dini bir emri yerine getirmek amacıyla medyayı kullandığını belirtirken, Kemal resmi bir kuruma ait medya türünü takip etmesinden yola çıkarak kendi dini anlayışıyla örtüştüğünden dolayı güvenilir ve sağlam dini bir kaynak olarak gördüğünü belirtmiştir:

Oku diyor, aklet diyor. Aklını kullanmaz mısın diyor. Dinim bana bunları söylüyor. Ben de bu emirler üzerinden araştırıyorum. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabii ki dini inancımın etkisi var çünkü diyanet öncülük yapıyor, inancımın da etkisi var. Dinin anlamda bizzat elimde sağlam bir kaynak olduğu için de tercih ediyorum. Etkili benim sahip olduğum dini inancı bu dergi yansıtıyor. Benim inandığım, benim yaşadığım dinin burada da görüyorum, hissediyorum o dergide. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini kimliğin yanı sıra farklı kimliklerin de medya tercihinde etkili olduğunu belirten ve önceliği bu kimliklere veren diğer öğrencilerden Halim, milliyetçi kimliğini ülke gündemi üzerinden açıklayarak ülke ile ilgili tüm içeriklere açık olduğunu belirtmiştir.

Özay ise, siyasi kimliğini besleyecek siyasi içeriklere ulaşmayı tercih ettiğini aktarmıştır. Medya içeriklerinin kapsamını da içeren bu ifadelerden yola çıkılarak sadece dini kimliğin değil birçok kimlik çeşidinin medyadan beslendiğini söylemek mümkündür:

Yok. Milliyetçi kimliğim daha etkili. Ülkemi bilmek istiyorum. Ülkemde neler oluyor, neler dönüyor? Tabii dini etkisi de var ama doğrudan değil. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yok hocam dini inancımın değil de açık konuşacak olursak. Siyasi görüşten. Yani o gazeteleri belki de benim siyasi düşüncelerimi veya bazı anlayışlarımı beslediği için tercih ettim. (Özay, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini inancın dışında farklı nedenlerin etkisine değinen Hüseyin ise, evde rutin bir alışkanlık olarak izlenen medya programlarından, anlayışına uygun olanlarını tercih ettiğini belirtmiştir. Dünya görüşünü sadece dini kimlik üzerinden kurgulamayan Hüseyin, dini anlayışına aykırı olmayan diğer medya içeriklerine ulaşmayı ihtiyaç dâhilinde görmüş, ailenin onayını bu ihtiyaçları giderecek medyayı takip etmede referans görmektedir:

Geleneğin bir etkisi. Evdeyiz bütün bireyler açıp izliyor. Bizim anlayışımıza uygun olanları bizde açıp izliyoruz. Annem babam dizi izlediklerinde kolay kolay izlemiyorum, ama açıp bir haber izlediklerinde oturup onlarla beraber haber izliyorum, çünkü anlayışına ters değil bizim de ihtiyacımız olduğunu hissediyorum. Evdekiler izlediği için televizyon izliyorum. Evdekiler dergi, gazete takip etselerdi bende takip ederdim. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini kimliklerine ve dini yaşam biçimlerine takip edilen medya aracının etkisinin olup olmadığına dair başka bir soruya öğrencilerin yaklaşımı gruptan gruba farklılık göstermekle birlikte İletişim eğitimi ve İlahiyat eğitimi alan kız öğrencilerin, erkek öğrencilere nazaran daha olumlu cevaplar verdiği gözlemlenmiştir.

İletişim okuyan kız öğrencilere bakıldığında, cevapların yarı yarıya kümelenildiği görülür. Dini kimliklerine etkisinin olduğunu söyleyen bazı kız öğrenciler, bu etkiyi belirli sınırlar içerisinde tutmuş ve etkilerini genel olarak ibadet boyutunda aktarmışlardır. Ancak dini kimliğin bütün bir hayata etki ettiği göz önüne alındığında, etkinin boyutlarının çok dar çerçevede kaldığı görülmektedir. Olumlu cevap veren diğer bir öğrenci ise, dini yaşam biçimini değiştirmese de, yine de bir katkısının olduğunu ancak bu katkının sadece izlediği medya içeriklerini yorumlamada ve başkaları ile beraber tartışıp değerlendirme yapabilme yetisini kazanmada etkili olduğunu belirtmiştir:

Dini kimliğimi oluşturmasına bir etkisi var. Mesela namaz kılmam ya da Kur'an okumam. Kur'an'ı dinliyorum mesela, acaba bende Kur'an okurken bir yerde yanlış yapıyor muyum? Ya da namaz kılarken benim hangi süreleri okumam gerekiyor? Onlara göre ben de hareket ediyorum. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi)

Dergilerin katkısı oldu diyebilirim. Dini yaşam biçimimi etkilediğini söyleyemem, ama bazı izlediğim sahneleri, bazı vurguları, bazı şeyleri sorguladığım oldu. Etkilendim mi etkilendim, ama hayat tarzımı etkilediğini düşünmüyorum. Dini kimliğimi, dini yaşam biçimimi etkilemiyor, münazara kültüründe ufuk açmada baya etkili oldu. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Dini kimliğin inşa edilmesi ve yaşam biçimini etkilemesi anlamında, geleneksel medyanın herhangi bir işlevi bulunmadığını beyan eden öğrencilere bakıldığında ise, aile ve kültür baskın görülmekle birlikte dini kimlikten öte dini pratikleri kolaylaştıracak bir takım gündelik bilgilerin edinilmesi ile sınırlı bir rol biçiminin söz konusu olduğu görülmüştür. Aile ve içinde yaşanılan toplum kültürünün dini kimliğin eylem sahasını belirlediği ve bu eylem sahasında nelerin deneyimlenip deneyimlenmeyeceğinin aktarıldığı görülmekte, ancak medyanın bu aktarımda bilgi edinme ya da haber kaynağı olma vasfını ağırlıklı üstlenmiş olduğu anlaşılmaktadır:

Yok, olduğunu düşünmüyorum. Dediğim gibi dini kimliğim, yani küçüklükten beri gelen bir şey bu işte. Aile kültürümüz, ailenin tertiplelediği hareketler vs. bize öğretilen şeyler olduğunu düşünüyorum. Eskiden yani kendi ailemde hani eskiden sürekli gazete, dergi vs. okuyan insanlar değıllermiş, yani onlara da aileden gelmiş. Yaşadıkları ortam olsun, o kimliğin oradan geldiğini düşünüyorum yani. Çünkü gazete de dergide her gün ayrı ayrı her şeye de değıniyor. (Ekin,21, İletişim Fakültesi ö.)

Yok olmuyor. Genel olarak gündemi takip ediyorum. En fazla genel bir şekilde değil de, mesela pandemi sürecinde, camilerle ilgili gazetelerden bilgi aldığım oldu. Mesela Ramazan'da teravih namazının kılınıp kılınmayacağına dair bu tür şeyleri öğrenmekte vesile oldu. Dini kimliğimi yaşam biçimimi etkilemiyor. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan erkek öğrencilere bakıldığında ise, birçoğunun sebep belirtmeden dini kimliklerinde geleneksel medyanın herhangi bir etkisinin olmadığını ifade ettiği görülmüştür. Sadece Fatih, gazetelerin doğrudan dini bilgi aktaracak bir içeriğe sahip olmadığına değinmiştir.. Ancak olumlu cevap veren ve yine gazete okuyan öğrencilerden biri olan Asım ise, gazetelerin dini kimliğine etkisini betimlerken çok dar bir çerçeve belirlemiş olmasına rağmen şekillendirici bir misyon atfetmiştir. Bu durum, her bir öğrencinin, dini eğilimleri ile paralel bir şekilde her bir kitle iletişim aracına farklı anlam yüklemesine örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar bu örnekten yola çıkarak bir genelleme yapılamasa da, cevapların genelinde bu sonucun emarelerini görmek mümkündür:

Yok, gazetelerde dini bilgi desen az ya da hiç yok. Etkisi yok. (Fatih, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Gazetede okuduğum haberlerde olmuştur. Çünkü gazeteler ve televizyonlarda en kötü işte, orucun kaçta açılacağı gözüktüyor mesela. Ona göre de biz de hayatımızı şekillendiriyoruz. Gazetelerde namaz saatleri gözüktüyor. Yazmışlar oraya. O saatlere göre ibadetlerimi şekillendiriyorum ben. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Diğer öğrencilere bakıldığında, medyaya yüklenen anlamın karşılaştırmalı olarak verilmesi anlamında Akif ve Şakir'in yaklaşımları ele alınabilir. Olumlu rol atfeden Akif'in düşünce dünyasında, okuduğu dergi ve gazetenin somut bir takım etkilerinin olduğu görülmüştür. Özellikle düşüncelerini yorum olarak aktarmakta okuduğu içeriklerin katkısını dile getirmiştir. Olumsuz cevap veren Şakir ise, tam tersi bir cevap vererek medyanın yönlendiren bir etkisinin olmadığını, daha çok bireysel çabaları ile edindiği bilgilerin dini kimliğinde etkisinin olduğunu belirtmiştir. Medyada rastlanılan dini içeriğe de sorgulayarak yaklaştığını belirten Şakir, bu durumu 'beyni kiraya vermeme' olarak adlandırmıştır. Bu durum aslında, bir önceki temada değinilen cemaat ve tarikat yaklaşımı ile de bağlantılı görülebilir. Zira cemaat ve ya tarikatlara dahli olan Akif gibi öğrencilerin medya seçimi, kendi düşüncelerine paralel olan medyaya yöneliktir. Dolayısıyla aktarılan içeriğin, dini anlayışı biçimlendirici bir özellikte olması beklenebilir:

Olmuştur. Düşünce yapısını benimsiyorsun. Önce sözde idi. Bunlar aracılığı ile baskın. Diğerlerinin yok aslında. Gerçi gördüğün haberlerden etkileniyorsun. Yorum olarak etkiliyor. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Çok büyük bir şekilde yok. Ben etkilenmiyorum daha doğrusu. Mümkün mertebe kendim araştırarak ve görerek bulmaya çalışıyorum. Onun üstüne düşünüp, fikir koyarak yapmaya çalışıyorum. İllaki bir şeylerle karşılaşıyoruz olumlu veya olumsuz bunun ardında gidip de beyni kiraya vermiyoruz. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan öğrencilere bakıldığında, olumlu yönde bir yaklaşım söz konusudur. Özellikle dini pratiklerin eylem sahasını genişletmede ya da takip etme amacı ile paralel bir şekilde kimliğe katkı sağlayıcı alımlamaların varlığında geleneksel kitle iletişim araçları yoğun etkiye sahiptir. Ancak bu etki yukarıda da belirtildiği gibi kapsayıcı olmamakla beraber, katkı düzeyinde İlahiyat eğitimi alan öğrenciler tarafından güçlü anlam içermektedir.

Kız öğrenciler nezdinde bakıldığında, bilgi alımı, dini filmler üzerinden kişisel kararlar ya da dini yaşama yönelik etkiler, değişim hissedilen yaşam sahalarında medyadan yararlanma ya da dini pratiklerin yerine getirilmesinde teşvik etme gibi birçok

misyunun yüklendiği görülmüştür. Ancak en ilginç, Kur'an-ı Kerim'in dini yaşama yönelik bütünü aktarma misyonu ile dini pratiklerin yerine getirilmesinde, medyanın teşvik edici dini içeriklerini aktarma misyonunun aynı etki düzleminde zikredilmiş olmasıdır. Medyaya dini yaşamı kolaylaştıran bir yardımcı rolün atfedilmesi diğer ilgi çekici sonuçlardan biridir. Ancak değerlendirmelerin genelinde görsel medyanın duyuşal işlevinin de etkin olduğu göz önünde tutulmalıdır. Yazılı medyaya yönelik ise 'belagat' ın kullanım durumu önemlidir. Zira çoğu kız öğrenci dergilerden yararlandığını ifade etmiştir, ancak bu durum ayrı bir çalışma konusu olduğundan dini içeriğin aktarımında etkili olabileceği düşünölmüştür:

Birkaç şeyi araştırmama ve öğrenmeme vesile oldu. Bir yerde bir sohbet vereceksem oradaki bazı bilgilerden yararlandığım olmuştu. Aynı zamanda çocuklar için de birkaç bilgi vardı. Çocuklar ile kitap kritikleri yapıyorduk. Onlar için de faydalanıyordum. %100 etkili diyemem ama birkaç şeyi araştırıp öğrenmeme vesile olmuştur. Kişiliğim değışti diyemem ama bakış açım da bir değışiklik oldu (Alime, 25, İlahiyat Fakölteöi ö.)

Doğru evet etkisi oldu. Yani bazen bir haber izlediğim zaman ya da bir film izlediğim zaman yani beni etkilediğı oluyor. Kararlarımı etkilediğı dini yaşantımı etkilediğı oluyor. Mesela, dini bir film izlersem etkiler. Filmleri zaten birazcık daha böyle dini yaşantıma dönük yani etkisi artıyor aslında. Biraz dini yaşantıma çeki düzen veriyorum. (Esra, 21, İlahiyat Fakölteöi ö.)

Tabi ki de oluyor. Mesela oradaki bilgilerden kendime pay çıkarmaya çalışıyorum. Hani eğer uygun gördüğüm şeyler varsa her türlü alanda da etkiliyor beni. Hani nasıl sosyal medyadaki bazı kişiler olsun etkiliyorsa onlarda etkiliyor. Mesela dini şeyleri yerine getirmemde Kur'an-ı Kerim'den nasıl etkileniyorsak onlarda teşvik edici oluyor. Dini görevlerim yerine getirmede bana yardımcı oluyor (Zelal, 21, İlahiyat Fakölteöi ö.)

Medya etkisinin olmadığını belirten bazı öğrenciler, seçimin kendi düşüncelerinden ötürü gerçekleştiğinden bir etkisinin olmadığını belirtirken bazıları ise etki boyutunun medya içeriğine ne kadar zaman ayrıldığı ile alakalı olduğunu belirtmiştir:

Olmadı tam tersi dini düşüncem dini yaşantım bunları seçmemde etkili oldu. (Sibel, 23, İlahiyat Fakölteöi ö.)

Hayır çok vakit geçirmediğim için bir etkisi olmuyor. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakölteöi ö.)

İlahiyat okuyan erkek öğrencilere bakıldığında, bir önceki soruya verilen dini inançtan daha çok farklı nedenlerden dolayı geleneksel kitle iletişim araçlarının takip edildiğı belirtilmiş olmakla beraber bu soruda takip edilen içeriğın dini kimliğı etkileyici özelliklerinin bulunduğu beyan edilmiştir. Tezatlık gibi görünen bu durumun derinlerine bakıldığında, medya tercihinin ve medyada izlenen içerikten etkilenmenin farklı değerlendirilmesi durumu ortaya çıkmaktadır. Nitekim her ne kadar farklı nedenlerden

dolayı bilinçli olarak medya içeriği seçiminde bulunulursa bulunulsun, içeriğin bırakacağı etkilerin belli bir şablon dahilinde olmayacağı ve içeriğin tüm bireylerde mutlak aynı etkide bulunmayacağı aşikardır. Bu anlamda bu soruya verilen cevaplar bağımsız değerlendirilmek durumundadır. Buradan yola çıkarak olumlu ve olumsuz yanıt verenlere bakıldığında, oranın eşit olduğu görülmektedir. Dini kimliğe etkisinin olduğunu söyleyen öğrenciler, davranış boyutunda kazanımlar, siyasi görüş çerçevesinde edinilen bilgilerin dini kimliğe katkısı bağlamında ve filmlerde yer alan karakterlerin özelliklerinin kişisel yaşamda hayata geçirilmesine yönelik çabalar anlamında etkili olduğunu belirtmektedir. Özellikle öğrencilerin, kendi dini kimliklerini sorgulama bağlamında medyanın teşvik edici özelliği göze çarpmaktadır. Ancak dini karakterleri rol model almada öğrenciler ikiye ayrılmaktadır. Örneğin Hüseyin (23, İlahiyat Fakültesi ö.), bu karakterlerin tutum ve davranışlarını doğrudan hayata geçirmeyi tercih etmiştir ama etkilerinin geçici olduğunu beyan etmiştir. Ancak Mehmet (23, İlahiyat Fakültesi ö.), bu karakterler üzerinden kendi hayatını sorgulamayı tercih etmiş ve dini yaşantı sürmede daha dikkatli olduğunu belirtmiştir:

Köşe yazıları ve haberler üzerinden dini yaşam biçimine etkisi var. ‘Türkiye Kadar İman’ diye bir köşe yazısı etkili olmuştur. Dolaylıda olsa etkisi olmuştur. Uygur Türkleri örneğin medya üzerinden haberim oldu. Orada dönen olayları, medya aracılığıyla öğrendim. Bunlara nasıl çözüm ürete bilirim? Ben baktım ki önce kendimi düzeltmem gerekiyor. Dolaylı oldu. Ben nasıl Müslümanım, Müslümanca yaşıyor muyum ki ettiğim dua kabul olsun? (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sadece dini değil yaşamın hepsini şekillendiriyor. Yaşantımızda ne varsa tutum, düşünce, isteklerimizi de şekillendiriyor. TGRT’yi açıyorum orda ‘Evliya Filmini’ izliyorum, diyorum ki ne kadar takvalı, ne kadar iyi, ne kadar güzel falan, sonra ben de onun sergilediği tutumların benzerini sergilemeye çalışıyorum. Ama geçici etki, uzun süreli bir etki değil. (Hüseyin)

TRT de bir dizinin bile, dini veya tarihi bir filmde, oradaki insanların yaşantısı kanaat, şükür, sabır bunların biraz daha etkisi orda gösteriliyor. Ben de buna dikkat etmeye çalıştım oradaki bir kişinin davranışı eski filmlerden bahsediyorum, o zamanki Müslümanlar bunu yapıyorsa biz neden yapamıyoruz. Biz buna niye dikkat etmiyoruz diyorum ve dini yaşantımda dikkat etmeye çalışıyorum. Diziden gelse bile.(Mehmet)

Olumsuz cevaplar veren öğrenciler ise, gündem takibi ve ilahiyat eğitiminde kazanılan bilgilerin yeterliliğinden yola çıkarak medyadan dini kimliğe katkı anlamında etkilenmenin söz konusu olmadığını ifade etmişlerdir:

Çok büyük etkisi yok. Sadece gündem takibi. Dini yönden pek etkisi yok. İçerikler üretilmediği için etkilemiyor. (Ahmet,23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yok hocam yani pek değil. Ya ilahiyattan önce belki bir şeyler olmuştur. Böyle görüş belirten yazılar, televizyon kanalları falan ama ilahiyat okuduktan sonra pek şey yapmıyor hani dikkat çekmiyor. (Özay, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak dini kimliklerine katkısı anlamında medyaya yüklenen anlam önemli olmakla birlikte, dini düşünce ve eğilimlerine göre medya seçiminin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak cemaat ya da tarikatın yanı sıra dini düşünceleri destekleyen dini kanaat önderi, alimler de yine medyanın kullanımını belirlemektedir. Özellikle yazılı iletişim araçlarının düşünce dünyasına etkisi ve görsel medyanın rol model kazanımı anlamında etkisi dini kimliğe eklenen özellikler açısından farklı misyonlar üstlenmiştir.

Bireysel deneyimlere yönelik son soruda, öğrencilerin dini pratikleri yerine getirmede geleneksel iletişim araçlarının herhangi bir etkisinin olup olmadığı sorulmuştur. Öğrencilerin çoğunluğu etkisinin olmadığı yönünde cevap vermekle beraber İlahiyat eğitimi alan erkek öğrencilerin diğer öğrencilere göre kitle iletişim araçlarından özellikle dini ritüellerin, öğrenilmesi, hatırlanması ve tatbik edilmesi aşamalarında yoğun olarak kullandıkları görülmüştür. Bu noktada diğer öğrenci gruplarından olumlu cevap veren az sayıdaki öğrencinin ortak yönü de, ibadetlerin hatırlatılması ve yanlışların düzeltilmesine katkıda bulunmaktır.

İlk olarak İletişim Fakültesinde okuyan öğrenciler ele alındığında, iki öğrenci hariç tamamının herhangi bir etkisinin olmadığı görülmüştür. Kız öğrenciler çerçevesinde cevaplar değerlendirildiğinde, olumsuz cevap veren öğrencilerin bilinçli olarak ve asıl kaynağından bilgi edinerek dini pratiklerini yerine getirmeyi tercih ettiği görülmektedir. Bu konuda Ekin, kitle iletişim araçlarının yanı sıra sevk eden yönünün olduğunun altını çizerek, bireysel çabaları sonucu edindiği dini bilgileri eylem sahasında kullanmayı tercih ettiğini dile getirmiştir. Kitle iletişim araçlarına mesafeli yaklaşımın sahip olunan dini inancın korunması açısından da ele alınabilecek bu durum İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde farklılık arz etmiştir:

Yok hiçbir şekilde onların etkisi yok. Hani gazetede, bazen bazı dergiler var. Orada dini içten içe biraz daha hani böyle ezmeye çalışan yorumlar da oluyor. Ona bakarsam, onları dinlersem bu şekilde ben de uzaklaşırım. O yüzden onları baz alarak yapmıyorum dini ibadetlerimi. Tamamen kendi bildiğim şekilde, işte Kur'an-ı Kerim'den olsun vs. dini kitaplardan olsun. Oradan edindiğim şekilde ibadetlerimi gerçekleştiriyorum. Yani onun dışında gazete ve dergiyle bir ilgisi yok yani. (Ekin,23, İletişim Fakültesi ö.)

Olumsuz görüş bildiren diğer öğrencilerin özellikle medya üzerinden dini pratiklerin uygulanmasını kolaylaştırıcı bir takım uygulamalardan rahatsız oldukları görülmüştür.

Örneğin Handan (30, İletişim Fakültesi ö.), dini sorumluluklarının farkında olduğunun altını çizerek, bu tarz programlara gerek olmadığını belirtmiş, gündelik hayatta dini pratiklerin uygulama zamanlarının zaten belirli olduğunu aktarmıştır. Ezgi (21, İletişim Fakültesi ö.) ise ileri yaştaki bireylerin kullandığı hatırlatıcı nitelikteki bu uygulamaları gereksiz gördüğünü ve bir takım dayatmalar olarak algıladığını ifade etmiş ve Handan'a benzer bir düşünce ile bilinç ve farkındalık noktasında kendisini yeterli gördüğünü vurgulamıştır. Dindarlığın teknoloji üzerinden yürütülmesine karşı daha gelenekçi bir yaklaşım sergileyen bu öğrenciler, bu anlamda dini pratikleri gerçekleştirme de medyanın hatırlatıcı rolüne değinen İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilerin çoğuna göre farklılık göstermektedir:

Yok. Mesela, bazı insanlar hatırlatma diye kible uygulaması indiriyorlar. Bir şeyleri kimsenin hatırlatmasına gerek yok zaten, ben biliyorum, o benim görevim yapıyorum yani. Oruç tutunca, hoca ezan okuyunca açılıyorsunuz, namaz vakitlerini biliyorsunuz. Kendinizi ona göre ayarlıyorsunuz. (Handan)

Benim için etkisi yok. Çünkü ben onun bilincindeyim zaten. Yapmak istediğimizde yapıyoruz zaten veya yapmak istemediğimizi de yapmıyoruz. Mesela artık ezan uygulamalarını yaş grupları yüksek olan insanların indirdiği bu uygulamaları da biraz gereksiz buluyorum şahsen. Çünkü ibadet, kişinin hazır hissettiği zaman yapılması gereken bir durum olarak düşünüyorum. (Ezgi)

Kız öğrencilerden sadece Halime (23, İletişim Fakültesi ö.), kitle iletişim araçlarından faydalandığını ifade ederek, dini pratikleri gerçekleştirirken çıkan aksaklıkları ve bilgi eksikliklerini bu araçlar üzerinden giderdiğini belirtmiştir:

Televizyonun çok etkisi var. Vakit namazlarını kaçırdım. Televizyon programlarında ramazan programlarında gösteriliyor. Öğrenmeye çalışıyorum. Gazetede çok yok ama televizyonun çok etkisi oluyor. Radyoda kuran dinliyorum. Sürekli okuyamam ama fırsat buldukça dinliyorum. (Halime)

İletişim eğitimi alan erkek öğrencilerin çoğu yine dini pratiklerine geleneksel medya araçlarının bir etkisi olmadığını belirtirken çok az öğrenci ise olumlu görüş bildirerek özellikle ibadetleri hatırlatıcı ya da öğretici yönü dolayısıyla bu araçlardan faydalandıklarını aktarmışlardır:

Fazla yok bence. Etrafta görüyoruz haberleri. Atanamadığı için ya da ailesinin durumu hiç iyi olmadığı için intihar edenler var. Durumu kötü olanlar var. Oradaki gazetede, televizyonlardaki haberleri okudukça, izledikçe kötü oluyorsun. Sonra çarşıya çıktığın zaman, dışarıya çıktığın zaman, ne bileyim mendil satan bir çocuk olur. İşte o haber ya da

okuduğun yazı geliyor aklına öyle. Sadaka veririm yani. O kadar.(Asım, 22. İletişim Fakültesi ö.)

Yüzde yüz, dinlediğim sohbetlerden, öğrendiğim ilimlerden etkileniyorum. Bir fakire ya da bir dilenciye diyelim istediği parayı veremesem de, en azından güler yüz gösterip tebessüm etmem bile ona sadakadır. Bunu bilmiyordum, tebessümde etmiyordum, dinledim öğrendim. Benden istediği şeyi veremeyeceğimi bildiğimde, bu aklıma gelip tebessüm ettiğimde onun kalbinin kırılmadığının farkındayım. Onun kalbinin kırılmamasının yanı sıra kendimin sevap kazandığının da farkındayım. Gündelik yaşam biçimimde çok etkisi var. (Utku, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Olumsuz görüş bildiren erkek öğrenci sayısı yüksek olduğu halde sadece iki öğrenci, düşüncelerini açıklamıştır. Bu öğrencilerden Fatih (22, İletişim Fakültesi ö.), medyanın bir etkisinin söz konusu olmadığından aileden ve çevreden aldığı eğitimin baskın olduğunun altını çizmiştir. Osman (26, İletişim Fakültesi ö.) ise, medyada dinin varlık göstermesinden rahatsız olduğunu beyan etmiştir.

İletişim eğitimi alan öğrenciler, medya ve dini pratikler arasında ilişkiyi yorumlarken tepkili yaklaşmış ve medyanın dini pratikleri etkilemesini yadırgamışlardır. Bu yaklaşım, daha önce de belirtilen geleneksel dini anlayışın baskın olması ile alakalı görülebilir.

İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin dini pratikleri gerçekleştirme bağlamında geleneksel medyaya yaklaşımına bakıldığında, öğrencilerin iletişim eğitimi alan öğrencilere nazaran daha fazla etki altında kaldığı anlaşılmaktadır. Ancak etki biçimine bakıldığında iletişim fakültesi öğrencilerin ilettiği etki çeşitleri ile benzer şeyler aktarılmıştır. Öğrenciler genel olarak ibadetlerde yanlış yapılanı düzeltmede, ibadetlerin farklı boyutlarını öğrenme ve uygulamada, medyadan yararlandıklarını vurgulamışlardır. Kız öğrenciler, erkek öğrencilere göre medyanın daha az etkide bulunduğunu belirtmiş olmakla beraber bazı öğrencilerin kılık kıyafet seçimi ya da ibadetlerin güncel durumlarını medyadan takip etmeyi tercih ettikleri görülmüştür:

Tabi ki etkisi oldu. Yani yine izlediğim televizyonda gördüğüm filmler diziler haberler dini yaşantıma etkisi oluyor yani, mesela ramazanda özellikle bu programlar yapıldı, hani din üzerine programlar yapıldı. Namaz şöyle kılınması gerekiyor gibi. Bu mesela namazda daha önce yaptığım bir hareketi yapmamama sebep oldu. Ya da yaptığım bir şeyi düzeltme imkânı oldu. Bazen hani mesela ibadet ederken oruç tutarken, televizyonda söylenen şeyler aklıma geldikçe ona göre düzeltiyorum aslında yanlışlarımı. (Esra,21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kılık-kıyafet konusunda oldu. Namaz kılarken dergide gördüğüm anlatılan kumaşlar var, işte dökümlü geniş, kıyafetleri tercih etmemde namaz kıyafetimde onları kullanıyorum. O bilinç yerleşti. Oruç tuttuğumuzda hurma fiyatlarına bakıyorum, gazetelerde helal haram yiyecekler- içecekler gösteriliyor, onları almıyoruz. Pandemi döneminde namaz takibini,

Cuma namazının kılınıp kılınmayacağını gazetelerden, haberlerden öğreniyoruz. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Medyadan etkilenmediğini belirten öğrenciler arasında sadece Demet (23, İlahiyat Fakültesi ö.), görüşünü paylaşmış ve internet ve kitaplardan ibadetlerine yönelik araştırmalarda bulunduğunu belirtmiştir:

Yok. Genelde internet ve alanıma dair kitaplardan araştırıyorum. Birebir internetten bulabiliyorsunuz. Gazete, dergi etkisi olmadı. Alımda ki kitaplardan bakıyorum. (Demet)

Geleneksel medya araçlarından ibadetleri yerine getirme bağlamında erkek öğrencilerin diğer öğrenci gruplarına nazaran çok daha etki altında kaldığı görülmüştür. Bununla beraber ibadetlerin farklı kişilerin ibadetleri ile kıyaslanması ve bu kişilerle geçici de olsa özdeşim kurulması, ibadetleri farklı açılardan ele almayı kolaylaştırıcı bilgi alınması, hatırlatma işlevinin atfedilmesi gibi özelliklerin medya araçları üzerinden açıklandığı görülmüştür:

Mesela derginin etkisi değil de dergiler aylık olduğu için, bir yardım afişi, bir yardım programı varsa ona katılarak, bir konferans varsa ona giderek bu şekilde faydası oldu. Ramazanda çıkan dergi, ramazanda nasıl oruç tutulur? Sadece bedenın orucu değil ruhen de oruç tutmak, gıybet yapmamak gibi olumlu bilgiler aktarılıyor bana. Bende hayatıma onlara daha dikkat ederek bilgi biliyorum ama o bilgiyi tekrardan okuduğumda o dergi de benim yaşamamı, uygulamamı daha kolaylaştırıyor. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabi ki namaz diğer şeylerden şöyle etkisi olmuştur namazda bir yanlış yapmışımdır. Dergiyi okuyarak onun doğrusunu öğrenmişimdir. Bir sohbet verirken bir kaynak oluşturuyor. Gençlerle sohbet ederken dergiden edindiğin bilgiler vasıtasıyla bir sohbet verebiliyorum (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tabi tabi hocam. Mesela televizyonda bazen böyle güzel bir program çıkıyor duygusal düşünebiliyorsunuz falan gidip bir sadaka verebiliyorsunuz. Veya gidip şükür namazı kılabilirsiniz falan. Olmuştu. (Özay, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerden etkisinin olmadığı yönünde cevap veren öğrenciler çok az olmakla birlikte herhangi bir görüş bildirmemeyi tercih etmişlerdir.

Genel olarak değerlendirildiğinde, sorunun yöneltirken sahip olunan kanı, İlahiyat öğrencilerin medya etkisinde kalmayacağı ve İletişim okuyan öğrencilerin dini ibadetleri medya ile bağdaştırmak istemediği yönündeydi. Ancak İlahiyat okuyan öğrenciler; dergi, gazete, televizyon gibi araçlardan daha fazla etkilendiklerini ifade etmiştir. İletişim eğitimi alan öğrencilere yönelik kanı ise varlığını korumuştur. Bu anlamda ilk tema olan eğitimin iletişim fakültesi öğrencilerde tesiri gösterdiği söylenebilir. İlahiyat Fakültesi öğrencilerinin ise, her ne kadar geleneksel kitle iletişim araçlarından ibadetler anlamında çeşitli açılardan etki altında kaldığı ifade edilse de,

temel ibadet eğitiminin ve bilincinin yine lisans eğitimleri aracılığıyla aldığı gözlemlenmiştir.

Katılımcı öğrencilere son olarak muhafazakâr medya olarak adlandırılan dini hassasiyete sahip geleneksel medya araçları hakkındaki düşünceleri ve dini anlayışlarına dair katkısı sorulmuştur. İletişim Fakültesi öğrencileri, muhafazakâr medyaya mesafeli ve olumsuz yaklaşım sergilerken, İlahiyat Fakültesi öğrencilerinde bu durum değişkenlik göstermiştir. İlahiyat eğitimi alan kız öğrenciler, ağırlıklı olarak muhafazakâr medyaya olumlu anlamlar yüklemiş ve dini açıdan katkısının olduğunu belirtmiştir. Ancak erkek öğrenciler, muhafazakâr medyanın içerik ve yayın çizgisine dair negatif görüşler bildirmeyi tercih etmiştir.

İletişim fakültesi öğrencilerinin cevaplarına bakıldığında, özellikle kız öğrencilerin, muhafazakar medyanın dini kimliklerini etkileyici bir yönünün olmadığı konusunda hem fikir oldukları dikkat çekmiştir. Ancak kız öğrenciler tarafından muhafazakâr medyanın varlığı konusunda temkinli ve eleştirel bir yaklaşım sergilenirken, alınan mesleki eğitimin de etkisi ile medya içeriğinin yakından takip edildiği anlaşılmıştır. Bu duruma binaen kız öğrencilerin; bireysel sorgulama, gözlem ve deneyimleri sonucu, gündelik hayata dair içerik aktarımı ve dini içerik aktarımı açısından eleştirilerini yoğunlaştırdığı görülmüştür. Sonuç olarak kız öğrencilerin dini kimlik ve dini anlayışları ile muhafazakâr medyayı bağdaştırmadıkları ortaya çıkmıştır. Gündelik içerik aktarımına yönelik yorumda bulunan dört kız öğrenci, muhafazakâr medyanın ‘tarafsızlık, gerçeklik, doğruluk, objektiflik’ anlamında sorunlu olduğu tezinden yola çıkarak muhafazakâr medyadan dini yaşantılarına katkıda bulunacak içerikleri edinmediklerini belirtmişlerdir:

Beni etkilemiyor ama takip ediyorum. Hem muhalifi hem muhalefeti iki tarafı da takip etme taraftarıyım doğruları bireysel olarak ayırt edebilmek için takipteyim. Twitter da çok linç edildiklerini düşünüyorum, görüyorum da zaten. Linç edilmeleri bende tepki uyandırıyor. Bu kadar insan linç ediyorsa, acaba doğru gündem oluşturuyorlar diye düşünüyorum. Ya da doğru yayıncılık anlayışına kurallarına uyuyorlar mı diye tabi ki sorguladığımız oluyor, ama dinsel anlamda, siyasi anlamda hiçbir şekilde etkilenmiyorum. (Ela, 23, İletişim ö.)

Herkes kendi hakikatlerine göre bir şeyleri baz alarak yansıtmaya çalışıyor. Bu kanallarda olsun, gazetelerde olsun, hepsi kendilerine biçtikleri gerçeklikleri veya bir şeyleri biçimlendirerek gösteriyorlar. Ne doğrudur ne de yanlıştır diyebilirim. Yani hepsine hem olumlu hem olumsuz bakıyorum öyle diyeyim. (Ekin, 21, İletişim Ö.)

Dini içeriğin aktarımına yönelik eleştiri getiren öğrenciler ise, dini içerik aktaran kişilerin kullandıkları dili sorunlu bularak medyada yer alan dinin güvenilirliğinin sorgulanması gerekliliğine vurguda bulunmuşlardır:

Bazı hocalar yumuşatmaya çalışıyor dini, bu da etkili gelmiyor bana. Bana katkısı var ama bazı şeyler de insanlar için yumuşatılıyor. Aslında dinimiz bu kadar yumuşak değil. Direk yanlışı söylüyorlar. (Zişan, 23, İletişim ö.)

Abartıya gidiyorlar. Sanki bütün doğrular onlar yapıyor. Lale Gül TV’de Cübbeli hoca sanki her şeyi doğruymuş gibi konuşuyor. Her söylediği doğru değil. Antipati oluşturacak şekilde konuşuyor. Muhafazakâr kesimi temsil etmiyor. Yüzde yüz doğru değildir. (Halime, 23, İletişim ö.)

Gerek muhafazakâr medyanın genel yapısı gerekse de medyatikleştirilen din dili, örneklem grubunda da görüldüğü üzere belli bir eğitimden geçen bireylerde, dini inanç ve dini anlayışa etki etmesi anlamında zayıf kalabilmektedir.

İletişim Fakültesinde okuyan erkek öğrenciler, muhafazakâr medyaya yönelik farklı bakış açıları geliştirmiş ve muhafazakâr medyayı farklı düzlemlerde değerlendirmişlerdir. Olumsuz yaklaşan öğrenciler sayı olarak daha fazla olmakla (altı öğrenci) birlikte, olumlu yaklaşan öğrencilerin bu tarz medya araçlarının dini açıdan doğrudan bir katkıda bulunmadığını vurguladıkları görülmüştür. Gerekçelere bakıldığında, yetişkin ve yaşlılara hitap eden bir yapıya sahip olmaları, dini yaşantı açısından bireysel kontrol mekanizması rolünün atfedilmesi, popülist bir din anlayışı ve medya yayın politikalarında hakim olan anlayışlar çerçevesinde içeriklerin hazırlanması ve özgürlüklerin bu anlamda söz konusu olmaması ve dini anlayışı belirli bir ülkede dini içerik aktaran kanal ve programların ‘muhafazakar’ kavramı ile ayrıştırılması ve ötekileştirilmesi olarak sıralandığını görmek mümkündür:

Yani hocam özellikle daha çok olması gerekiyor, buna inanıyorum. Ama daha tarafsız da olunması gerekiyor buna da inanıyorum. Çünkü ben zaten inandığım için kalkıp da beni ikna etmesine ihtiyacım yok. Ama bazen öyle haberler izliyorsunuz ki hocam. Az bir şey şüphesi olan, az bir şey aklında soru işareti olan bir insan bile kalkıp da o kanaldan bir bilgi alıp, fikrini değiştirebilir. Yani medyanın daha çok özgür olması gerektiğini düşünüyorum. (Emir, 25, İletişim ö.)

Bir defa muhafazakâr kitle iletişim aracı diye bir şey olmaz. Yani muhafazakâr olanı var birde olmayanı var. Algı bir muhafazakâr diye bir şey yok. Kime ve neye göre muhafazakâr. Bence o kitle iletişim araçları muhafazakâr değil gayet normal. İslam’ı benimsemiş bir devlet, dininin İslam olduğunu benimseyen bir devlet ve bu devlet içerisinde yayın yapan bir organ. Muhafazakâr değil çok basit bir durum. Bunu muhafazakâr diye değerlendirmek zaten algı oluşturulduğunun birinci kanıtı ki etkisi de yoktur bende. Etkisinin olmamasının sebebi de benim bu şekilde ayırt etmemem. Hepsini dinlerim, muhafazakâr denilen ve denilmeyen iki tarafı da dinlerim. Çünkü sadece kendi

tarafımı dinlersem diğer tarafın fikirlerine saygılı olamam. Diğer tarafın fikirlerine sahip olamazsam kendimi geliştiremem.(Utku,22, İletişim ö.)

Hem muhafazakâr medyanın varlığı hem de dini yaşantıya katkısı anlamında olumsuz görüş bildiren erkek öğrencilere bakıldığında ise, öğrencilerin ele aldıkları konuların değişkenlik gösterdiği görülmektedir. Öğrenciler, temel olarak güven problemine dayandırmakla birlikte, muhafazakâr medyayı sermaye ile ilişkilendirmeleri, dönemin siyasal yapısına uygun anlayışa sahip olan muhafazakar medyanın karakteristik değişimler geçirdiklerini gözlemlemeleri, yayınlarında siyaset ve dini içeriğin homojenleşmesinden rahatsızlık duymaları gibi nedenlerden dolayı bu tarz medya yayınlarından uzak durmayı tercih etmişlerdir.

Olaylar siyasete döndü. A partisini destekliyorlar. Siyasetle dini çok iç içe alıyorlar. Karşı kesimde din karşıtlığını öne çıkardı. Bence şeriat yasaları olmalı. Ama şiddetten uzak ılımlı olarak yaşamalı. (Akif, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Pek haz etmiyorum. Bunların tamamı parasal işin içinde. Bunlar parayla yönetilen yerlerdir. Kamu yararı gözetmezler, yayın bellidir bir kesime hitap ederler. beklentilerine göre hareket ederler ve bu kesimden reklam alırlar sonuçta kimse kalkıp ta büyük paralar yatırıp kitle iletişim aracı sahibi olabiliyor. Buralar büyük paralarla dönen yerlerdir. Sonuçta ben buraya para yatırıyorsam kar yapacağım, kar yapmam içinde belli bir kitleye hitap etmem lazım. Bu yüzden böyle parasal gözle baktığım için iyi şeyler yapıyorlar ama benim için pek bir faydası yok. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Özellikle ülkemizde kendilerini aşağılanmış gördükleri için herhangi bir gücü, konumu ele geçirdiklerinde kendilerini aşağıladıklarını düşündükleri insanlar gibi davranıyorlar. Hani belli bir yük veya belli bir plan üzerine değil de duruma göre, zamana göre tavır alıyorlar. Dolayısıyla bu da yani beni çok hoşnut etmiyor. Ya bir farkındalık oluşturmuyor. Hem ülkemizdeki insanlara, hem dünyadaki diğer insanlara, diğer Müslümanlara dair bir farkındalık oluşturamıyorlar. (Taha, İletişim ö.)

Muhafazakâr medyaya bakış açısı, aslında Türk medya yapısının geçmişini sorgulamayı gerektirmektedir. Ancak kısaca şunu izah etmekte yarar vardır. Türkiye’de muhafazakar medya yapısı, 1990’lardan itibaren medya dünyasında yerini almış, 2002 yılından sonra ise, siyasi iktidar yapısının değişimi ile beraber nicel ve nitel olarak değişim göstermiştir. Muhafazakâr medya ya siyasi yapıyı destekler bir söylem yolunu tercih etmiş ya da sermaye olarak bu dönemde varlık göstermiştir (Yılmaz, Erdoğan, 2015, s. 158). Bu anlamda gerek muhafazakâr medyadan bir şekilde faydalandığını belirten erkek öğrenciler, gerekse muhafazakar medyaya karşı eleştirel yaklaşan erkek öğrenciler, muhafazakar medyanın yapısal ve içeriksel durumuna yönelik bu ve buna benzer bir takım farkındalıkları dile getirmiş ve genel olarak dini yaşantıları adına muhafazakar medyaya mesafeli durmayı tercih etmiştir.

İletişim eğitimi alan öğrenciler genel olarak değerlendirildiğinde ise, muhafazakar medya hakkında olumlu düşünen sekiz öğrenciden sadece dördünün dini yaşantılarında bu medya araçlarından faydalandığı anlaşılmıştır. İletişim öğrencileri dini yaşantı ya da dini anlayışa etki anlamında muhafazakar medyanın işlevi olmadığı anlaşılmıştır.

İlahiyat öğrencilerine bakıldığında, muhafazakâr medyayı olumlu bulmakla beraber iletişim fakültesi öğrencileri gibi bir takım eleştiriler yönelttikleri görülmüştür. Fakat özellikle kız öğrenciler, muhafazakâr medyayı değerlendirirken bireysel ve toplumsal anlamda katkıları ile beraber dini yaşantılarına da etkisi olduğunu ifade etmişlerdir. Tamamen olumlayan sekiz öğrencinin çoğu, önceki cevaplarda da geçtiği gibi medyanın hatırlatıcı rolüne ve bilgi aktarıcı içeriğine değinmiş, eksiklikleri ile beraber varlık göstermesinin gerekliliğine işaret etmiştir:

Bunlar sayesinde muhafazakâr insanlarda göz önünde tutuluyor. Artık başörtülü insanları da görüyorlar insanlar. Buralarda alkolün haram olduğu gösteriliyor. Başörtülü kadınların haklarını da göz önünde tutuyor (Sibel, 23, İlahiyat ö.)

Çok güzel, yayınlarının artması gerek. Daha kaliteli olmalı. Kendimizi bu yönde geliştirmeliyiz. Diğerleri dini içerik anlamında kısır kalıyor. Ama bunlarda insanları çecek çokta şey var. (Mualla, İlahiyat ö.)

Evet katkıda bulunuyor. Televizyondan radyodan takip etmesem bile hani diğer sosyal medya hesapları üzerinden takip ediyorum. Bana katkılarını gördüm açıkçası. Belki uygun görmediğimiz daha doğrusu keşke şu da olsa dediğimiz şeyler olsa bile katkı sağlar. (Zelal, 21, İlahiyat ö.)

Ancak olumlamakla beraber eleştirel bir takım unsurları öne çıkaran öğrenciler de göze çarpmaktadır. Örneğin, Demet (23, İlahiyat Fakültesi ö.) toplumun gereksinim duyduğu konulara yönelik muhafazakâr medyayı yeterli görmemekte, ancak bireysel anlamda bilmediği konulara dair bilgi sahibi olduğu belirtmiştir.

Derine inmiyorlar. Halkı ilgilendiren konular hakkında derine inmiyorlar. Bazen ağır konular konuşuluyor. Bana katkısı oluyor. Benim açımdan hiç tanımadığım bilmediğim konular hakkında bilgi sahibi oluyorum. (Demet)

Nesrin ise (22, İlahiyat ö.), Demet'in aksine bireysel bir fayda görmediğini ifade ederek muhafazakâr medyanın dine hizmet ve insanlara katkı anlamında taşıdığı öneme değinmiştir:

Dine hizmet edilmesi, dini içerikli bir şeylerin yazılması çizilmesi insanların karşısına getirilmesi iyi bir şey olabilir. Ama kendim fazla takip etmiyorum. Dini içeriklerinde bana bir katkısı yok. (Nesrin)

Olumsuz cevap verenlerin sayısı az olmakla birlikte muhafazakar medyanın içeriğine yönelik eleştirilerin sayısı yoğunluktadır. Özellikle güncel sorunlara yönelik çözüm getirememesi, gündelik hayatta dini bir hayat sürdürmeye yönelik bilginin aktarılamayışı eleştiri getirilen yönlerden birkaçıdır:

Görevini yerine getirmediğini düşünüyorum. İnsanlar şu çağı atlattı bilmem ne atlattı hala aynı düzeyde. İşte, sakız orucu bozmaz gibi. İslam ülkeleri yok oluyor, neler oluyor, yok halen insanlar sakız peşinde. Hiç iyi bir düzeyde olduğunu düşünmüyorum. Kalitesiz, yani insanların vaktini alan bir şey bu medya. (Özlem, 24, İlahiyat ö.)

İlahiyat eğitimi alan erkek öğrencilere bakıldığında, kız öğrencilerin aksine, görüşlerinde daha fazla eleştirilere yer vermişlerdir. Olumlu yönlerine vurgu yapan sadece dört öğrenci söz konusudur ve bu öğrencilerin ortak noktası, muhafazakâr medyanın içeriği ile birlikte varlıklarını olumlamaları ve ortak izlenecek programların çokluğuna vurguda bulunmalarıdır:

Bilmediğim bir konuysa eğer katkısı oluyor. Hepsinden tek ses yükselmemeli. Tek bir birliktelik yok günümüzde. Geliştirilmesi gerekiyor. Varlığı yine de beni bir nebze rahatlatıyor. (Ahmet)

Olması güzel bir şey İnsanın takip edebileceği ailesiyle, eşiyle, dost meclisi olur çekinmeden takip edebileceği programların olması çok güzel bir şey. Bazı sıkıntılı kanallar orda çıkan aileyle izlenmeyecek, tek başına da olsa izlenmeyecek programlardır. Aileyle izlenecek en güzel programlar muhafazakâr kanallar. (Mehmet)

Eleştirel yaklaşan erkek öğrencilerin değindiği konuların teknoloji geriliği, içerik zayıflığı, güncel içerikten uzak duruşu, siyasi içerik gibi konular gelmektedir. Ancak teknolojinin gelişimi ile birlikte dini açıdan cevaplanması gereken birçok sorunun çözümüne yönelik muhafazakâr medyanın içerik üretmemesi en ilgi çekici cevaplardan biri olmuştur:

Eksik buluyorum. Çok ilerledik artık bu devire gelsek biraz daha güncel olsalar araştırmalar yapılsa. Robotlar yapay zekâlar geliştiriliyor, biraz daha kafa yorsak. Sürekli aynı sorular değil farklı sorular üzerinde sormak lazım. Sürekli birilerini suçlu bulmak yerine biraz daha kendimize gelsek, kendimizi geliştirsek daha iyi olur. İlahiyatçılar bir şeyi araştırmak istediği zaman sorunlarla karşılaşılıyor suçlanıyoruz. Muhafazakâr kesimin yeniliğe açık olmaması bu. (Berke, 21, İlahiyat ö.)

Ancak muhafazakâr medyaya en yoğun eleştiri; dini siyaset ile ilişkilendirilmesi, orta bir yolu muhafaza edememesi, dinin evrensel içeriğini tahrif etmesi, izleyicide bazı dini kural ve kaidelere yönelik yanlış izlenimler uyandırması ve izleyici dinden uzaklaştırabilmesi konularına yöneliktir. Bu anlamda muhafazakâr medyanın içeriğinin

güvensizliği ve yoğun sorgulamaya tabi tutulmasının gerekliliğine inancın yüksek olduğu anlaşılmıştır:

Siyasetle alakalı oldukları için biraz böyle esen rüzgârın yönüne göre şekil aldıklarını düşünüyorum. O yüzden bana olumlu gelmiyor. Bunların karşısında olan medyada bana olumlu gelmiyor. Ben orta yolu daha doğru olan daha böyle ihtiyacımız olan bilgileri veren kitle iletişim araçlarını tercih ediyorum. Bana dini olarak olumsuz katkısı oluyor. Özellikle bir şeylerin üzerinde duruyorlarsa ondan biraz geri çekiliyorum. (Haktan,24, İlahiyat ö.)

İslam dini evrensel bakıyor olaylara yani herkese karşı herkesle muhatap olmaya çalışıyor. Ama bu tür kitlesel iletişim araçları öyle değil. Bir çizgisi vardır. Ve karşı tarafı vardır. Kanal 7 gibi kanallar biraz da duygu sömürüyor. Hatta ben şöyle görüyorum. Birçok insanı dinden soğutabiliyor çünkü içine hem kültürel hem siyasi hem çıkar meselesi girince belki de dine sıcak bakmaya çalışan insanlara karşı bir önyargı oluşturuyor. (Özay, 23, İlahiyat ö.)

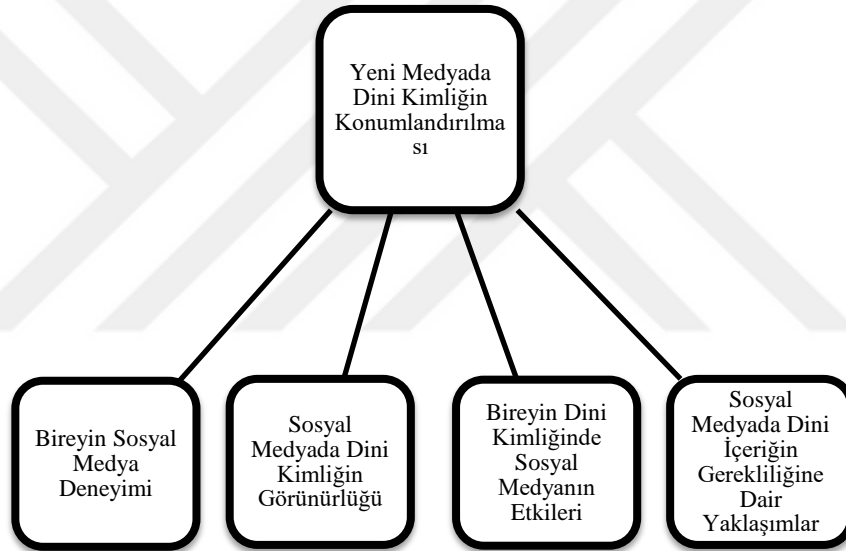
Genel olarak bakıldığında, ilahiyat öğrencilerinden muhafazakâr medyaya olumlu yaklaşanların ortak noktalarının; bu tarz medya araçlarının varlığı, içeriklerin dini yaşantıya katkıda bulunması, İslami kimliklerin bilinirliğini arttırması, dini yaşantıya uygun olması ve aileye yönelik içerikler barındırması olarak ifade edildiği görülmüştür. Olumsuz görüş bildirenlerin ise; Güncellik ve teknolojiden uzaklık, topluma bilgi aktaramama ve din algısını olumsuz etkileme, dinin siyaset amaçlı olarak ele alınması, dini içeriğin katkısının olmaması çerçevesinde yaklaştıkları anlaşılmıştır. Genel olarak dini yaşantıya katkı anlamında değerlendirildiğinde ise; kız öğrencilerin bilgi edinme ve bilgi hatırlama anlamında katkıyı öne çıkarmaları söz konusu iken, erkek öğrencilerde, dini yaşantıya katkısından çok mahremiyete uygunluğu ve varlık olarak mevcudiyetleri ön plana çıkarılmış, dini yaşantıya fazla bir katkısının söz konusu olmadığı dile getirilmiştir.

3.2.4. Yeni Medyada Dini Kimliğin Konumlandırılması

Toplumsal düzlemde norm ve kurallar çerçevesinde yaşanan kimlik; sabit olmayan, sınırları belirsiz anonim bir kitleyi barındıran, çoğul etkileşim imkânı olan, pasif ve aktif izleyici rolünün aynı anda sahnelendiği dijital ortamlarda esnek hale gelmektedir. Çevrimiçi dünyayı çok benimseyen ve bu dünyada kimliklerini istedikleri gibi kurgulayan, görünür olmasına rıza gösteren, sahip oldukları kimliklerinin sınırlarını keşfetmeye çalışan, bilinmesini istediği bir benlik ya da ikincil bir benlik kurgulayan bireyler, aslında çevrimdışı hayattan edindikleri deneyim ve yaşanmışlıkları siber bir uzama taşıyarak ikinci bir hayatı yaşamaktadır. Bu anlamda yeni medya kullanımına

isteklilik ya da uzaklık dini kimlikleri de etkilemektedir. Nitekim geniş bir bilgi ağından faydalanma, dini kimliğe rol model olabilecek başka bireyleri tanıma, kültürel ve siyasi düzlemler başta olmak üzere dinin etkin olduğu birçok düzlemde, kimliğe eklemenecek özellikleri öğrenme gibi süreçleri özümseme, tamamen ilginin derecesine göre biçimlenmektedir. Bireylerin sosyal medyada ortaya çıkardığı “kabul edilebilir kimlik kısımları”, kasıtlı ve özgün olan, fakat aynı zamanda sosyal olarak duyarlı, eksik veya sansürlenmiş olan benliğin temsillerini sağlamaktadır (Kimmons, vd. 2017, s. 639). Bu durum, bireylerin kimliklerini yalnızca kabul edilebilir yollarla inşa etmelerine yönlendirmekte, seçici paylaşım davranışlarını desteklemektedir.

Tablo 7. Yeni Medya- Dini Kimlik Etkileşiminde Ele Alınan Kategoriler

Gençlerin dini kimliklerini yeni medya aracılığıyla nasıl kurguladıklarının ve aynı şekilde bu kimliklerini yeni medya ortamına nasıl aktardıklarının irdelendiği bu son kategoride; araştırmanın önceki kısımlarında değinilen dini kimliğin, gündelik hayattaki konumu ile doğrudan ilişkili olarak dijital ortamlarda nasıl deneyimlendiği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Sosyal medyaya bakış açısının daha fazla ön plana çıkarıldığı bu son kategoride; öğrencilerin sosyal medya kullanımında aktiflik ve pasiflik durumları, dini kimliklerinin sosyal medyada görünürlüğü, sosyal medyadan etkilenme biçimleri ve sosyal medyaya bakış açıları irdelenmiştir.

Bulgular değerlendirildiğinde, ilk olarak merak ve öğrenme eğiliminin şiddetine göre yeni medya araçlarını kullananlar ve teknolojiden uzak durarak yeni medya araçlarını

kullanmayan katılımcı öğrenciler arasında ‘dijital uçurum’ (Buckingham, 2008 s. 15) olarak tanımlanabilecek farklılaşmaların yaşandığı görülmüştür. Teknolojik merak ve teknolojik uzaklık açısından tüm toplumlara mal edilebilecek bu kavramın ima ettiği durum, dijital teknoloji gelişimi sürdüğü sürece de var olmaya devam edecektir.

Yine bulgulara dayanarak ifade edilmesi gereken bir diğer husus, teknoloji zengini denebilecek her türlü imkana sahip katılımcı öğrenciler ile teknoloji fakiri denebilecek kırsalda yaşayan, bilgisayar sahibi olamayan ya da teknolojik anlamda eğitim almamış katılımcı öğrencilerin de var olması durumudur. Bu anlamda da dijital bir uçurumdan bahsetmek mümkündür ve sahip olunan ekonomik şartların ivmesi, bu uçurumu ya çok derinleştirecek ya da azaltacaktır.

Bu genellemelerin ardından belirlenmiş dört alt kategori çerçevesinde katılımcı öğrencilerin yeni medya bağlamında dini kimliklerini sergileme ve yeni medyanın dini kimlik yapılanmasında katkı boyutu incelenmiştir.

3.2.4.1. Bireyin Sosyal Medya Deneyimi

Katılımcı öğrencilerin yeni medya kullanımını, özellikle de sosyal paylaşım platformlarında dini kimliklerini yansıtma biçimlerini ve sosyal paylaşım sitelerinde yer alan dini içerikleri dini anlayışları çerçevesinde nasıl değerlendirdiklerini anlamak önem teşkil etmektedir. Bu çerçevede bir temel edinmek amacıyla ilk olarak; katılımcı öğrencilerin internet kullanım süresi, kullanım amacı, sosyal paylaşım sitelerine üyelikleri ve profillerinde kendilerini yansıtma biçimlerine yönelik sorulara yer verilmiştir.

İlk olarak öğrencilere internette kaç saat vakit geçirdikleri sorulmuştur. Verilen bulguların değerlendirilmesi neticesinde, katılımcı öğrencilerin günlük ortalama olarak 2 ila 4 saat arası internette görünür oldukları tespit edilmiştir.

Gruplar nezdinde ele alındığında, İletişim eğitimi alan katılımcı öğrencilerin, İlahiyat eğitimi alan öğrencilere göre daha fazla dijital ortamlarda vakit geçirdiği ortaya çıkmıştır. İletişim eğitimi alan kız öğrenciler ortalama 2,5 ila 3 saat arası internette vakit geçirirken, erkek öğrencilerin ortalama 4 saat boyunca dijital ortamda kaldığı anlaşılmıştır. Kız öğrencilerin en az internet kullanım süresi 40-50 dakika iken en fazla

kullanım süresi 5 saattir. Ancak erkek öğrencilere bakıldığında, en az kullanım süresi kız öğrencilerdeki gibi 50 dakika olarak aktarılmış, ancak en fazla kullanım süresi 8 saat olarak belirtilmiştir.

İlahiyat eğitimi alan katılımcı öğrencilere bakıldığında ise, internette vakit geçirme anlamında kız öğrencilerin günlük ortalama 2,5 saatlerini ayırdıkları, erkek öğrencilerin ise ortalama 2 saat internet kullandıkları anlaşılmıştır.

İnternette vakit geçirmek adına öğrencilerin harcadıkları süre değerlendirilirken, amaç ve isteklerin yanı sıra yaşanan yerlerdeki imkânlar da göz önüne alınmalıdır. Nitekim dijital uçurumun nedenlerinden biri olan ekonomik ve mekânsal sıkıntılar, internetin dolayısıyla yeni medya araçlarının kullanım şeklini ve süresini belirlemiştir. Ayrıca yeni medya araçlarına ve sosyal paylaşım sitelerine yüklenen anlam, misyon, alınan lisans eğitiminin de katkısı ile edinilmiş mesleki ve bireysel alışkanlıklar internet kullanım süresi üzerinde etkilidir.

Sosyal medya kullanımına yönelik genel bir izlenime zemin hazırlama anlamında sorulan bir diğer soru ise, yeni medya kullanım amaçlarının neler olduğu ile alakalıdır. Her iki fakülte ö.nin ortak verdiği cevaplar; gündemden haberdar olma, arkadaşlar ile iletişim halinde olma, haberleri takip etme, film izleme ve bilgi edinme yönündedir. 2012 yılında 1500 öğrenci ile yapılan bir anket çalışmasında, öğrencilerin internet ve sosyal medya kullanımında temel amaçlar; bilgi edinmek, araştırma yapmak, sosyal paylaşım sitelerine erişim sağlamak ve haberleri takip edebilmek olduğu tespit edilmiştir (Koçer, 2012, s.83). Çok dar bir örneklem sahasına sahip bu çalışmada elde edilen bulgular da, bu çalışmanın sonuçları ile paralellik arz etmiştir. Dolayısıyla geçmişte elde edilen bu ve benzeri bulguların günümüzde geçerliliğini hala koruduğu söylenebilir.

Fakülteler bazında ele alındığında, dijital platformların kullanımında amaç farklılıkları söz konusu olmakla birlikte, temel amacın; bilgi edinmek ve arkadaşlarla iletişim kurmak olduğu anlaşılmıştır. Amaçları gerçekleştirilmede; web sitelerinin yanı sıra sosyal paylaşım sitelerinin de yoğun olarak kullanıldığı görülmüştür. Örneğin İletişim okuyan katılımcı kız öğrencilerinde; temelinde bilgi edinme ve merak giderme amaçlı dijital ortam kullanımı söz konusu olmuştur. Gündem takip etme, yakın çevre ile iletişime geçme, haber takip edebilme, bilgi alabilme ve merak edilen konuları

araştırabilme gibi hususların bilgi edinme dahilinde gerçekleştirildiği tespit edilmiştir. Bu amaçların tamamına yakınının; web siteleri, Twitter, İnstagram, Whatsapp ve Youtube üzerinden gerçekleştirildiği görülmektedir. Facebook kullanan kız öğrenciye ise rastlanılmamıştır:

Sohbet amaçlı konuşuyoruz, biri bir şey söylüyor mesela bilmiyorumdur, hemen internetten açıp bakıyorum. Bilgi amaçlı da çok kullanıyorum. Dikkatimi çekiyor. İnsanlar ne yapmış, hikâyelere bakıyorum. Ama en çok Whatsapp kullanıyorum. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Twitter'da ilk amacım bilgi akışı almak, geleneksek medyada çok fazla tarafsız haber olduğunu düşünmüyorum. Bunun için Twitter'da diğer sesleri de işitebileceğimi inandığımdan ++dolayı ona ihtiyaç duyuyorum. Youknow kullanma amacım ise; genelde İslami konularda veya felsefi konularda tartışma yaptığımızda, oradan arkadaşlarımızla gruptakilerle görüntülü bir şekilde muhabbet ediyoruz. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Twitterda, gündemi takip ederim, gündem Hastag ne o gün, öğrenirim. İnstagramı da kullanırım yemek tarifi almak ya da fotoğraflar paylaşmak için. Youtube şarkı dinlemek, film izlemek için kullanırım. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Sosyal paylaşım sitelerine karşıtlık İletişim Fakültesi katılımcı kız öğrencilerinde çok nadir rastlanan bir durumdur. Ancak bu araçların kullanımı noktasında, merak ve zorunluluk durumları daha ön plana çıkmıştır. Sosyal medyayı kullanmayan sadece bir kız öğrenciye rastlanılmıştır. Bu durumun temel nedeni ise; dini değerlerin, dini anlayışın korunmasına yönelik bir tepkinin daha önce belirtilmiş olmasıdır. Ancak diğer dijital ortamların yine bilgi edinme amaçlı olarak kullanıldığı görülmüştür:

Daha çok hani dediğim gibi kitaplardan edindiğim bilgileri falan hani eksik bir tarafını görürsem ya da tam o bilgiyi alamazsam merak ettiğim bir şey varsa daha çok bilgi içerikli aslında. Tabi bunlar gündelik bilgiler de olabilir, hani yemek bilgisi de olabilir. Ve yemek tarifi de olabilir başka bir şey içinde olabilir. Ama sosyal medya hesabı kullanmıyorum, karşıyım onlara. (Ekin, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan erkek öğrencilerde de, yine gündem takibi, haber izleme, bilgi edinme, film izleme gibi amaçlar söz konusu olmakla birlikte, belgesel takibi, gündelik televizyon programları, maç özetleri gibi bireysel hobiler ve ilgi alanlarına yönelik içeriklere ulaşmak için yeni medya platformları özellikle de sosyal paylaşım sitelerinin kullanıldığı saptanmıştır. Katılımcı erkek öğrenciler, aynı şekilde Facebook kullanmadıklarını ifade etmiştir:

Youtube'da televizyon haber programlarını izliyorum. Belgeselleri izliyorum tarihi belgeselleri çok seviyorum. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Genelde maç izlemek için maç özetleri için, sosyal medyayı kullanırım. Ara sırada merak ettiğim bir film varsa indirir izlerim. (Fatih, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Haberleşmek için. Gündemden haber almak için. Arkadaşlardan haberdar olmak için. Gündelik bilgi bulabilmek için. Az biraz da haber tarzı şeyler için. Birde İstagram'da kendi bölümümün reklamını yapmak için. Bütün hepsi için İstagram yetiyor. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Sonuç olarak İletişim Fakültesi öğrencilerinin genelinde haber edinme, bilgi alma, gündem takibi ve iletişim kurma dijital ortamlarda varlık göstermek adını gösterilen ortak amaçlar olarak tespit edilmiştir. Ancak şu hususu da eklemekte fayda vardır ki; öğrencilerin tamamına yakını bu amaçların kaynağı olarak 'merak' yönlerini öne çıkarmıştır.

İlahiyat fakültesi öğrencilerinde ise; yeni medya platformlarının kullanım amacına yönelik en önemli ortak özelliğin, yine bilgi edinme, bilgi alma, arkadaşlarla iletişim kurma ve sevilen din hocalarının takibi olduğu anlaşılmıştır. Hocaların takibi de sonuç olarak bilgi edinme isteği ile alakalıdır. Öğrenciler, anlık bilgi ve iletişime geçme adına en fazla yine sosyal paylaşım sitelerini tercih etmiştir. Öğrenciler, İletişim Fakültelerinden farklı olarak Whatsapp kullanımının üstünde daha fazla durulmuştur. Yine Youtube, İstagram ve Twitter platformlarından da yararlandıklarını dile getirmişlerdir:

Kız öğrenciler nezdinde değerlendirildiğinde, geçici bir döneme tekabül eden Kamu Personeli Seçme sınavına hazırlık ve yakın çevre ile iletişime geçmeye daha fazla önem atfedildiği anlaşılmıştır. Ayrıca sevilen insanların takibi ve paylaşımları da öğrenciler için sosyal medya kullanım amaçlarından biridir:

Güncel bilgiler için kullanırım. Şu an KPSS sayfalarını bile takip ediyorum. Genel tüm haberlere bakıyorum. Yorumlarına kadar okuyorum. Güncellikten uzak durmamak için aslında Twitter'ı kullanıyorum. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Twitter da gündemi takip ediyorum, takip ettiğim kişilerin paylaşımlarına bakıyorum, İstagram da aynı şekilde. Arkadaşlarımın ne yaptığını bakıyorum. KPSS için canlı yayın yapan sayfalar var, sorular paylaşan sayfalar var, oradan soruları çözmek daha eğlenceli oluyor. Youtube'da ise sohbetleri izliyorum. Bazen CNN Türk'e konuklar geliyor onları takip ediyorum. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal medyada takip ettiğim kişilere bakıyorum. Bazen takip ettiğim bir iki hoca var onların sohbetlerini videolarını izliyorum. Daha çok bu amaçlarla kullanıyorum. (Zelal,21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerde ise, imam olarak görev yapan öğrencilerin, daha çok vaaz ve sohbet hazırlamada, yani bilgi edinmede dijital platformlardan yararlandığı görülmüştür. Diğer

sekiz öğrencide, iletişim eğitimi alan öğrencilerde olduğu gibi merak etme çerçevesinde bilgi alma, araştırma, kaynak bulma, kaynak teyit etme gibi amaçlar için kullandıkları ortaya çıkmıştır. Film izleme, televizyonda aktarılmayan içeriklere ulaşma, arkadaş çevresi ile iletişime geçme gibi amaçlar diğer nedenlerdir:

Araştırma konusu olduğu zaman açıp kullanıyorum. Bazen vakit geçirmek için kullanıyorum. Arkadaşlarımızla yazışmak için kullanıyoruz. Sosyal çevre için kullanıyoruz. Bazen çok iyi Vaaz vereceğiz. Youtube açıp sevdiğimiz, takipçi olduğumuz hocaları izliyoruz. Instagram'da da arkadaşlarımızla görüşüyoruz. Takip ediyoruz. (Hüseyin, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Gündem takibi, haberleşme için. Bir de televizyona yansımayan haberler, genelde sosyal medyada oluyor, onun için daha çok sosyal medyadan bakıyoruz. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Gündem takip etmek, Twitter takip trend olan güncel olanı takip ederim. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Merak ettiğim bir şeyi araştırmak için kullanırım. Sosyal medya olarak sadece Whatsapp var, onda da arkadaşlarımla sohbet amaçlı kullanırım. Youtube ise takip ettiğim kanalları vardır. Onlardan gelen videoları izlemek için kullanırım. (Kemal,23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak öğrencilerin tamamına yakınının dijital platformları kullandıkları ortaya çıkmakla beraber kullanım amaçları açısından dini inançları ve anlayışlarını gösteren sadece dört öğrenci tespit edilmiştir. Dolayısıyla yeni medya araçları arasında kullanım bağlamında en fazla popülariteye sahip olan sosyal paylaşım sitelerinin tercih edilme nedeni, bireyin ne kadar dindar olduğundan çok, nasıl bir yaklaşıma sahip olduğu ile yakından alakalıdır. Sosyal paylaşım sitelerinin kullanımında da, gündelik yaşamda seküler zemin üzerine kurulu olan isteklerin daha baskın olduğu anlaşılabilir.

Sürekli kullanıldığı beyan edilen sosyal paylaşım sitelerine bakıldığında ise öğrencilerin haber ve gündem takibi ile bireysel düşünce, fikir, durum paylaşımı anlamında Twitter'ı takip ettikleri anlaşılmıştır. Diğer sosyal paylaşım siteleri ile ilgili kullanım tercihlerine bakıldığında; uzak arkadaş çevresi ile iletişim kurma ve yakın çevrede bulunanların paylaşımlarının takibi anlamında Instagram'ı, video, film, belgesel, haber programları izlemek için Youtube'u ve aile efradı, çok yakın arkadaşlar gibi samimi olunan çevre ile iletişim kurmak için de Whatsapp'ı tercih etmişlerdir. İlgi çekici sonuç, Facebook'un kullanılmamasıdır. Diğer bir sonuç ise; birçok öğrencinin, özellikle de İlahiyat okuyan öğrencilerin, zaman içerisinde bazı sosyal paylaşım sitelerini kullanmayı terk etmeleri ve ileride de terk edeceklerini vurgulamalarıdır. Bu sonuç için çıkarımlar ve genellemelerde bulunmak için bölgesel ve eğitim faktörlerini ele alarak kıyaslamalı

farklı akademik çalışmaların yürütülmesi elzem görülmüştür. Elde edilen bulgular, 2009 yılında yurtdışında 1200 kişi ile yürütülen sosyal medya kullanım amaçlarına dair çalışmadan elde edilen sonuçlarla aynı çıkmıştır. Çalışmada sırasıyla; insanlarla iletişim kurmak, arkadaşlarla iletişimde kalmak ve genel sosyalleşme amaçlı kullanmak bireylerin kullanım tercihlerinden ilk üçü olarak tespit edilmiştir (Brandtzæg, Heim, 2009,s.143). Teknolojik gelişmelerle birlikte dijital platformların artışına rağmen güncel bir çalışmada, az sayıda ve sınırlı bir sahada yer alan örneklemeden de aynı sonucu almış olmak, sosyal paylaşım sitelerinin temel amaçlarının birbirinden farklı kültürlerde sabit bir şekilde olduğu izlenimi oluşturmuştur.

Bu kısımda sorulan son soru, sahip oldukları profillerde kendilerini nasıl yansıttıklarına yöneliktir. Öğrencilerin geneli, sahip oldukları kimliklerini yansıtırken adı, soyadı, fakültesi ve yaşadıkları şehri paylaşmıştır. Sadece üç öğrenci rumuz kullanmayı tercih etmiştir. Profilde yansıtılan fotoğraflara bakıldığında ise, kız öğrencilerin yüzleri belli olmayan fotoğrafları ya da kendi çektikleri fotoğrafları kullanmayı tercih ettikleri görülmüştür. Erkek öğrencilerde ise, fotoğraf paylaşımında bir çekince yaşanmamıştır. Ancak Whatsapp söz konusu olduğunda, kız öğrenciler de erkek öğrenciler gibi kendi fotoğraflarını kullanmaktan çekinmediklerini ifade etmişlerdir.

3.2.4.2. Sosyal Medyada Dini Kimliğin Görünürlüğü

Yeni medyada yer alan dijital platformların kitleler tarafından kullanılmasında; bilgi sahibi olmak istenen alanlar, sahip olunan dünya görüşü, siyasi eğilimler ve ihtiyaç duyulan manevi-duygusal istekler etkilidir ve öncelik durumuna göre kullanım tercihi, kullanım oranı ve kullanım süresinde değişkenlik göstermektedir. Ancak bireysel paylaşımlara yönelik süreç ve sonuçlarda önem arz etmekle birlikte yapılan paylaşımlar, kullanımlar üzerinden sosyal medyada görünür olmanın birey nezdinde taşıdığı anlamında bilinmesi önemlidir. Araştırma çerçevesinde katılımcı öğrencilere; sosyal paylaşım platformları üzerinden dini kimliklerini yansıtan paylaşımlar yapıp yapmadıkları ve sosyal ağlar üzerinden gösterilen dini kimlikleri ile gündelik hayattaki dini kimlikleri arasında bir farklılık olup olmadığı sorulmuştur. Ayrıca öğrencilerin sosyal paylaşım platformlarında görünür olma ile ilgili algısı anlaşılmaya çalışılmıştır.

İlk soruda sorulan ‘dini görüşlerinizi içeren paylaşım yapıyor musunuz?’ sorusuna, iletişim okuyan kız öğrenciler hariç diğer gruplar paylaşımda buldukları yönünde

cevap vermiştir. Ancak diğer gruplara bakıldığında, özellikle ilahiyat öğrencilerinin sosyal paylaşım sitelerine dair paylaşım yapma yönünde isteksiz oldukları ve sınırlı bir alanda paylaşım yaptıkları görülmüştür. Öğrencilerin dijital platformları ve sosyal paylaşım sitelerini takip ve tercih etmede bir sakınca görmemelerine rağmen sosyal paylaşım sitelerinde paylaşım bulunma hususunda çekinceli ve hoşnut olmadıkları gözlemlenmiştir. Paylaşım yapan öğrencilerin çoğu, dini görüşlerini doğrudan paylaşmak yerine ayetler, hadisler, güzel sözler, özel günlerin tebriki ya da retweetler üzerinden aktarmayı tercih etmiştir.

İletişim eğitimi veren öğrencilere bakıldığında, kız öğrencilerin dini görüşlerini birbirinden farklı sebeplerden dolayı paylaşmadığı görülmüştür. Erkek öğrencilerin sayıca fazlası dini görüşlerini temsil eden içerikleri paylaştıklarını belirtmiştir. Doğrudan dini görüşünü bildiren erkek öğrenci sayısı ise sadece birdir.

Kız öğrencilerin paylaşmama gerekçelerine bakıldığında; başta kişisel dini görüşü hakkında, diğer kişilere bilgi vermek istememe olmak üzere, farklı görüşte olan yakın çevrenin kişisel görüşlerle rahatsız edilmek istenmemesi, dini inancının açığa çıkmak istememe gibi nedenler ortaya çıkmıştır. Paylaşım yapan öğrenciler ise, yukarıda da değinildiği gibi farklı içerikler üzerinden dini görüşünü paylaşmıştır:

Çok sık olmasa da yer veririm. Genelde kendimi paylaşıyorum. Dini görüş anlamında video paylaşıyorum, söz paylaşıyorum. O an için o durumumu yansıtan ayet hadis paylaşıyorum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yok. Yer vermedim. Gerek duymadım diyebilirim. Arkadaşlarımla farklı bakış açısı vardır. Ben onların düşüncelerine kendi bakış açımı yansıtmam. Kendi bakış açımı kendi içimde yaşamak isterim. Dışarıya pek yansıtmak istemem. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Yok. Sadece hani belli başlı sözler olur, duaya dair diyebilirim. En fazla öyle bir söz paylaşırsam en fazla belki dini inancım ortaya çıkmış olur. Sıklıkla değil, belli başlı çok beğendiysen, çektiğim fotoğrafı o şekilde paylaşıyorum. Dini görüşümü yansıtan fotoğraflar paylaşmaya gerek duymuyorum. O amaçla kullanmıyorum. Sayfamın dini inanışlarla bir alakası yok. O sebeple paylaşmıyorum. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Hayır, dini ve siyasi düşüncemi yansıtan hiçbir şeye yer vermem. Dini ve siyaseti kullanmak istemiyorum. Dini görüşüm banadır. Biri benim dinime küfretmişse haşa benim namazıma, İslami yaşayışıma bir şeyler söylemişse tabi ki ona müdahale ederim (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin çoğu dini görüşlerini yansıtan paylaşımlar yapmakta sakınca görmemiştir. Ancak siyasi ortamlar, yapılan mesleğin özellikleri ve ya din dışında diğer sahip olunan görüşlerin baskın olması gibi nedenler

paylaşımların durumunu etkilemiştir. Nitekim Emir, sahip olduğu milli ve dini görüşleri Facebook ortamında yoğun olarak paylaşıırken, 15 Temmuz hadisesinden sonra dijital ortamdaki kaynaklanan olumsuz hadiselerden sonra farklı sosyal paylaşım sitelerinde kısıtlı paylaşımlarda bulunduğunu aktarmıştır. Şakir ise, radyoculuk yaptığından ve film, sanat gibi aktivitelerde yer aldığından dolayı dini kimliğini açığa çıkarmamayı tercih etmiştir. Taha ise, siyasi görüşünü paylaşmayı daha önemli bulduğunu belirterek dini görüşünü yansıtacak çok az paylaşımına yer verdiğini vurgulamıştır:

Evet. Daha çok dini bir liderin güzel bir görüşü olur. Zamanımızı ve yanlışları anlatan dini bilgiler bu tarz bilgilere daha çok yer veriyorum. (Fatih, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Evet, Facebook'ta verdim. Yani 15 Temmuz'a kadar birçok paylaşımında bulunmuştum. 15 Temmuz gecesi de paylaşımları çoğaltmışım. Ondan sonra azalttım, iki ayda bir son zamanlarda. Çünkü sadece orada attığım bir paylaşım, iki kelimeyi bir araya normalde getiremeyecek bir insanın ettiği küfürle uğraşmaktan dolayı çok sıkıldım. O yüzden bana özel olduğunu hissettiğim için Instagram ve Youtube'a bakarım. Özel günlerde hikâyeler kesinlikle atarım. Yani şehitlerin hikâyelerini çok fazla atarım. Yâd etmek için bir dua almak için.(Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Yani yer vermek isterim ama şöyle bir şey var. Benim işimde, yani bu yoldaki durumda birazda kapsayıcı işler yapabilmem için çoğu şeyden biraz daha uzak görünmem gerekecek. O biraz daha cüretkâr durumlarda olur. Şu an için çoğu insan benim siyasi ve dini görüşümü bilmez. Bu konuda biraz daha mecburuz, bizim alandan dolayı. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Veririm. Yani çok sık paylaşımında yapmıyorum ama hani güzel hani iyi bir paylaşım gördüğüm zaman. Bu bazen haftada birkaç kez de olur, bazen iki üç ayda bir de olur, güzel bir paylaşım gördüğüm zaman. Hani daha çok başkalarına göstermek için değil de, en azından paylaşmış olmak için. Paylaşım içeriğim daha çok siyasi diyeyim. Dini de var ama daha çok siyasi (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan katılımcı öğrencilere bakıldığında ise, kız ve erkek öğrencilerin dini görüşlerine yer veren paylaşımlarda bulunduğu görülmektedir. Ancak özellikle İlahiyat eğitimi alan kız öğrencilerde, Whatsapp üzerinden paylaşım yapma eğilimi daha baskın görülmektedir. Bunun temel nedeni, belirli ve tanınan insanlarla iletişim halinde kalabilme ve görüş paylaşabilmektir. Ayrıca yakın çevreye dini içeriği aktarma anlamında tebliğ vazifesinin de hakeza Whatsapp üzerinden yapıldığı görülmüştür. :

Evet. Whatsapp var paylaşırsam burada paylaşıyorum. Durum kısmında paylaşırım. Ayda bir falan paylaşırım. Genellikle gündemle alakalı olur. En son Ayasofya Cami ile ilgili gündem olmuştu onunla ilgili paylaşmışım. Çok fazla paylaşmam. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Evet, ama WhatsApp'tan üzerinden. Ayet, hadis, güzel bir yazı, teşvik edici. Kendi kişisel görüş değil benimsediğim hocaların sözlerini paylaşıyorum. Twitter da trend topik olacak düşünceme uygun Hashtaglere yazı yazarım. Instagram da yapmam. (Mualla, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Hayır, paylaşım yapmıyorum yani. Paylaşım yaptığım zaman beğeniler, yorumlar falan çok fazla uğraşmak istemiyorum. Yapmıyorum. Dini görüşünü yansıtan paylaşımlara yer vermiyorum. Ama mesela Whatsapp üzerinden dini şeyler paylaşıyorum. Profilim değil de, hakkımda olan kısımda bir ayet koyuyorum. Whatsapp üzerinden dini şeyler paylaşıyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini görüş paylaşmak istemeyen iki öğrenci olmakla birlikte, gerekçe olarak görüş belirtmekten hoşlanmama, dini görüşü teşhir etmek istememe ve ilmi yeterliliğe sahip olmadığına yönelik düşünceye sahip olma ön plana çıkarılmıştır:

Yapmadım hiç. Şu namazı kılan, şuraya giden, bunları hiç yansıtmadım. Zaten herkes yapıyor. Dinimi kendi içimde yaşadım. Yansıtmak istemedim. Aaa beni böyle sanmasınlar diye değil ama onun gereği duymadım. Benim mizacıma uygun bir şey değil. Ben öyle yapmak istemdim hiç. Bir de o konuda donanımlı olduğumu düşünmüyorum. O tür şeyler donanım gerektiren şeyler yoksa herkes paylaşıyor şu an sayfasında. Dindar görünüyorsunuz. O yüzden paylaşımında bulunmuyorum. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aynı şekilde İlahiyat eğitimi alan erkek öğrenciler de dini görüşleri ile paralel paylaşımlarda bulduklarını beyan etmiştir. Paylaşım içeriklerine ve bu paylaşımların aktarıldığı araçlara bakıldığında, kişisel fikirlerin aktarıldığı, Whatsapp'ın daha az kullanıldığı, görev kaynaklı paylaşımların yapıldığı anlaşılmıştır:

Evet, ara ara oluyor. Genellikle yazı türlerini paylaşıyorum. Dini içerikli mesela bir konu hakkında fikirlerimi yazarım. Ayetlerle yansıtmaya çalışırım. Ara ara yaparım bunu. Her zaman hayatımın bir tarafında değiller yani. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Cuma mesajları olsun, Kudüs meseleleri olsun, paylaşımlar hesabımda hala mevcuttur. Sıklık olarak gündeme bağlı o anda gündem de olan çok önemli bir şey dini olabilir, memleket için olabilir onu paylaşıyorum. Dört beş yıldır kullanıyorum fazla paylaşım yok yirmi- yirmi beş arası paylaşım. Ara ara çok nadir paylaşımlarda bulunuyorum. (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Youtube, haberleşme aracıyla Whatsapp, dini görüşümü yansıtan paylaşımları bulunurum. Daha çok dini, çok nadir hoşuma giden manzara resimleri, görevim gereği duyurular olur duyuruları paylaşıyorum. Başka da bir şey olmaz. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini paylaşım yapmayan öğrencilerin gerekçelerine bakıldığında ise, alışkanlık çerçevesinde yaklaşarak gereklilik duymamış olma, dini paylaşımlara gelen olumsuz yorumlara tahammülsüz olma, sosyal paylaşım platformlarının önem atfedilmesi gereken yerler olduğundan yola çıkarak yetersiz kaldığını hissetme ve siyasi kimliği ön planda tutarak dini paylaşım yapma anlamında yetersiz olduğunu ifade etme gibi hususlara değinildiği görülmüştür:

Bilmem ki hiç böyle bir şey yapmadım. Eğer güzel olursa mesela bir tane hadisi şerif bu toplumsal bir şeye hitap eder veya günümüzün bir sıkıntısını şey yaparsa onu paylaşmakta bir sakınca duymam ama onu işte öyle bir ritüel haline getirdiğim olmadı. Dini bir şeyimi

paylaşmakta bir baskı hissetmem. Ama bunu paylaşmakta bir zorunluluk da hissetmem. (Özay, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Siyasi kimliğimle ön plandayım. Çap olarak küçüğüz. Kimseyi etkilemem. Her yerde Allah'tan bahsedilmez. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Keşke bir internet ilmi hali falan oluşturulsa ya da akıllı telefon ilmi hali falan oluşturulsa, ne yanlış, ne doğru, ne günah, ne sevap şeklinde. Ya da mesela, ateistlerin soruları oluyor onlara cevap verecek uzmanlar, sosyal medya ortamına dahil olsa. Ben bu mertebeye ulaşmadığımı düşündüğüm için paylaşım yapmıyorum. Çok sosyal medyaya girdiğim zaman sosyal medya beni şekillendiriyor ben onu şekillendiremiyorum. Sosyal medya fıkı olmalı çünkü neyin doğru, neyin yanlış olduğunu öğrenemiyoruz. Mesela Instagram kullanıyorum, orda fotoğraf paylaşmam caiz mi değil mi? Mesela bunu bilmiyorum, bilsem bile şüpheler oluşuyor insanda. Yani daha bilgili insanlar, bizim sosyal medyada yapıp ettiklerimiz hakkında bir görüşlerini söyleseler. (Hüseyin, 24, İlahiyat ö.)

Sosyal medyanın dini içerik barındırması ve dini kimlik taşıyanların sosyal medya kullanımını anlamında Hüseyin, birçok kişinin hassasiyet ve kaygı taşıdığı bir alanı dile getirmiştir. Bu noktada, mesleki sorumluluklarından dolayı din görevlileri, dini eğitim alan öğrenciler başta olmak üzere geniş kitleleri kapsayacak ve dijital dünyaya yönelik hazırlanacak özel dini kaynakların gerekliliğine vurgu yapmıştır.

Alınan sonuçlardan yola çıkarak Kara ve Elçiboğa (2020, s.76) tarafından hazırlanan çalışmada elde edilen 'İletişim fakültesi öğrencilerinin tamamına yakınının çeşitli sebeplerden ötürü dini görüşünü, sosyal medya üzerinden paylaşmak istememesi ve İlahiyat fakültesi öğrencilerinin çoğunun dini kimliklerinden dolayı paylaşımında bulunması' yönelik bulgularla büyük ölçüde örtüşen verilerin elde edildiği anlaşılmıştır.

Sosyal medyada yer alan profilde yansıtılan dini kimlikle, gündelik hayatta yansıtılan dini kimlik arasında benzerlik ya da farklılık olup olmadığına yönelik ikinci soruda ise, öğrenciler çoğunlukla benzer olduğunu söylemiştir. Ancak benzer olmadığını söyleyenlerin sayısı da azımsanmayacak kadardır. Öğrencilerin medyada yansıttıkları kimlik ile gündelik hayatta yansıttıkları kimliklere yönelik farkındalığın belirlenmesi ve dijital ortam ile reel ortamda sergilenen kimliklerin nasıl algılandığına dair bir izlenim edinilmesi anlamında önem taşıyan bu soruya öğrencilerin verdikleri cevaplara bakıldığında görseller, semboller, davranış ve düşünceler üzerinden birçok yaklaşımın söz konusu olduğu görülmüştür.

Çalışmada mutad olduğu üzere iletişim fakültesi öğrencilerinin verdikleri cevaplar ilk olarak değerlendirildiğinde, öğrencilerin genelinin gündelik hayat ve dijital ortamlarda sergiledikleri dini kimliklerin birbiri ile örtüştüğü yönünde cevap verdiği görülmüştür.

Kız öğrenciler örtüşen hususları tanımlarken tesettür üzerinden kimliklerini yansıttıkları, gündelik hayatta yaşanan dini inanç ile paralel içeriği sanal ortama aktardıkları, yaşandığı kadarıyla dijital ortama dini kimlikleri aktardıkları, takip edilen insanların gündelik hayatın yansıması olduğunu ifade ettikleri görülmüştür:

Benzerlik herhalde başörtüm. Zaten normalde de başörtülüyüm. Orada da başörtülüyüm. Aslında profilimdeki kişiyle benim ama dini açıdan olsun pek kullanmıyorum. Sosyal medya ve dini profilimin pek farkı yok. Dini açıdan kullanmadığım için bir tezatlık yok. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Tabi ki benzerlik var içsel olarak yansıttığım bir profil o yüzden benzerlik var. O an o ruh halimle yazıyorsam, paylaşıyorsam tabi ki bir bütünlük var. Farklılık olduğunu düşündüğüm zaman o paylaşımda bulunmuyorum. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Benim Twitter hesabımda rasyonel monoteist yazar. Bir tek bu bunun dışında başka bir şey yok ama Instagram hesabımda başka hiçbir şey yok. Gündelik hayatta Twitter'da herhangi bir paylaşım değil takip ettiğim insanlar evet gösteriyor. Takip ettiğim insanlarla günlük yaşam tarzım arasına kesinlikle bir benzerlik var. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Sadece iki öğrenci, görüşünü yansıtmadığını aktarırken sebep olarak; sosyal medyada dini kimliklerini yansıtıcı paylaşım yapmak istemediklerini ve sadece gündelik hayat içerisinde dini inanışlarını sürdürmeyi tercih ettiklerini iletmişlerdir:

Sosyal medya da kendimi gizli tuttuğum için kendi dinimi yansıtamıyorum. Ama günlük hayatta daha fazla. (Zişan, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yansıtmadığı için karşılaştırmalar yapamıyoruz. (Emel, 21, İletişim fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerde de, dini kimliğin sosyal ağlar ile gündelik hayatta aynı şekilde yaşandığı belirtilmiştir. Öğrenciler yaşanan benzerliği gündelik hayat içerisinde sürdürdükleri ilişkiler üzerinden dini kimlikle özdeşleştirdikleri milliyetçi kimlikler üzerinden, dini görüşlerini içeren paylaşımlarından tanımlamaktadır:

Hemen hemen aynı bezer. Sosyal medya da ne paylaşmışsam, mesela o konu hakkında okula gelince sohbet ederim arkadaşlarımla. Paylaşmadığım bir şeyi demek ki o konu hakkında bilmiyorumdur. Katılmak istemiyordum diye paylaşmam. Buraya gelip de arkadaşlarla konuşmam. Benzerizdir yani. (Asım,22, İletişim Fakültesi ö.)

Hocam hemen hemen aynı. Zaten hayatımda milliyetçi sağ bir kimlik benimsedim, sosyal medyamda da bu şekilde zaten. Profilime giren bir insan, evet bu adam milliyetçi, bu adam sağcı diye gönül açıklığıyla diyebilir. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Benzerlik var farklılık yok. Ben kendi söylediğim bir şeyi yapmıyorsam insanların yapmasını bekleyemem. Kendi söylediklerimi uyguluyorum. Uygulamadığım bir şeyden bahsetmiyorum. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Dini kimliklerini sosyal medya üzerinden yaşamaktan hoşlanmadıklarını ifade eden iki öğrenciden biri olan Osman, dini kimliğini kendi özelinde yaşamayı mantıklı gördüğünü ve dindar imajı çizmenin yapay bir durum olduğunu ima etmiştir.

Vermemeye dikkat ediyorum. Kimseyi ilgilendirmiyorum, imaj çizme ihtiyacım da yok. O yüzden paylaşmıyorum. Örneğin Cuma mesajı göndermek, kandil mesajı paylaşmak bana pek mantıklı gelmiyor. Yüz yüze kutlayabilirim ama sosyal medyadan gereksiz olduğunu düşünüyorum. (Osman, 26, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan öğrencilerin genel olarak dini kimliklerinin her iki ortamda da örtüştüğü sonucu alınmıştır. Dikkat çeken bir husus önceki bölümlerde dindar olmadığını belirten öğrencilerin de dini kimliklerinin her iki düzlemde birbiriyle uyum sağladığını belirtmeleridir. Bu noktada öğrencilerin ifadelerinin geneline bakıldığında öğrencilerin dini kimliklerinin medyaya yansıyan, medyada görünen kısmının reel hayatta sahip olunan dini kimlikle ve dindarlığın kıyaslandığı görülmüştür.

İlahiyat öğrencilerine bakıldığında, aynı şekilde örtüşme ve örtüşmeme yönünde cevapların olduğu görülmektedir. Ancak Kader örtüştüğünü belirtirken kendi fikri üzerinden değil çevresinin onayı üzerinden örtüştüğü belirtmiştir. Kız öğrencilerin yarısından fazlası sahip oldukları asıl kimlik ile dijital ortam arasında bir benzerliğin olduğunu ifade etmiştir. Yansıtmadığını belirten öğrenciler ise, fotoğraf ve tercihler üzerinden kendilerini ifade etmiştir:

Aynı. Zaten kullanma amacım kendi düşüncelerimi yansıtmak. Bana ait olmayan bir şeyi neden paylaşayım ki orada. Kendi olduğumu göstermek ve kendi düşüncelerimi yansıtmak o yüzden kendimi olduğum gibi yansıtıyorum. (Sibel,23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Benzer. Ya hani çevrem de yaptıklarıyla, söyledikleriyle, dış görünüşümle tutarlı olduğunu söylüyorlar. Hani böyle kendimle çeliştiğimi söylemiyorlar. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aslında yok diyebilirim. Mesela orada yansıttığım fotoğrafım biraz daha böyle hani arkamı dönmüş böyle karanlık gözükken bir fotoğraf. Aslında onun tam tersi bir kişiliğe sahibim. Onlar dışında bir fark var yani tabi ki. Instagram'da aslında tam böyle kişiliğimi yansıtmam. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal medyada kendimi çoğunlukla yansıtmadığım için bu konuda benzer ya da farklı diyemem. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat fakültesinde okuyan erkek öğrencilere bakıldığında, dini kimlik ve gündelik hayattaki kimliğin birbiri ile örtüştüğünü söyleyen altı öğrenci, normal hayatlarında yaşadıkları dini kimlik ile dijital ortamlara aktarılan kişisel fikirlerin 'benzerliğine' dikkat çekmiştir:

Benzer. Zaten olduğum gibi görünmeye çalışıyorum. Orada farklı olup çok dindar gözüküp normal hayatımda çok ilgisiz kalmıyorum. Paralel oluyor genelde. (Haktan, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Benzerlik var. Daha çok yazdıklarımla örtüşen bir hayatım var. Aksi ya da farklı bir yaşantım yok. En azından ben böyle düşünüyorum. Yazdığım ile hayatıma aksettirdiğim

arasında bir fark yok. Ne yazdıysam o şekilde de yaşamaya çalışıyorum. (Sami, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Benzer ama sorsak medyada biraz daha radikal gözüküyorum yani sert gözüküyorum. Normalde gündelik hayatta öyle değilim (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Farklılık olduğuna dikkat çeken öğrencilerden Hüseyin (24, İlahiyat Fakültesi ö.), bütünüyle dini kimliğini göstermenin gösteriş riskini barındırdığını belirterek sosyal paylaşım sitelerini sadece kişisel genel paylaşımlarda bulunma yeri olarak gördüğünü beyan etmiştir. Faruk (25, İlahiyat Fakültesi ö.) ise, yazdıkları üzerinden farklılıkları aktarmıştır:

Sosyal medyanın en büyük özelliği cazibe bizde o yüzden en çok hoşumuza giden en sevdiğimiz şeyleri sosyal medyada paylaştığımız için öyle yaşantımızın hepsinin sosyal medyada olduğunu söyleyemeyiz. Mesela, camii de namaz kılıyoruz, sonra eve geliyoruz, dini metinler okuyoruz, ayet, hadis, akşam namaz kılıyoruz yani bunların hiç birini oturup da sosyal medyaya yansıtmadım ki. Zaten yansıtma da sanırım riya olur. Dini görüşümüze ters olur belki de. Daha çok baktığımız zaman en güzel anlarımız, kendimizi en mutlu hissettiğimiz zamanları sosyal medyada paylaşıyoruz. (Hüseyin)

Farklılık var. Bazen yazdığım şeyin tersini yapıyorum. Yüzde yüz değil. Genelde kendi yaptıklarımı yansıtırım. (Faruk)

İlahiyat eğitimi alan öğrencilerde yaklaşımlar farklılaşmaktadır. Zira alınan dini eğitim noktasında, dijital ortamlarda yaşanan hayat ile gündelik hayat arasında dini bağlamda bir sorgulama eğilimine gidildiği görülmüştür. Sorgulanan en önemli husus ise, dini kimliğin dijital ortamlarda ne kadar yansıtılması gerektiği ya da yansıtılmasının bir gereklilik olup olmadığı ile ilgilidir. İlahiyat öğrencilerinde edinilen diğer bir önemli bulgu ise, İletişim Fakültesi öğrencilerinde olduğu gibi dijital ortamda belirtilen dini kimliğe dair bir özelliğin gündelik hayatta sahip olunan dini kimliğin bütünüyle örtüştürülmemesidir. Çalışmanın ilk kısımlarında da belirtildiği üzere İlahiyat eğitimi alan öğrenciler, dindarlık yaklaşımına bütüncül bir çerçeveden yani eylem fikir birliği çerçevesinden bakmayı yeğlemektedir. Bu noktada dijital ortamlarda yansıtılan dini kimliğin bütün halinde gündelik hayat içerisindeki kimlikle karşılaştırıldığı görülmüştür.

Bu başlık altında son soru ise sosyal medyada görünür olmanın dini kimliklere katkısının olup olmadığına yöneliktir. Her iki fakültede okuyan öğrenciler, internet ortamında görünür olmanın dini kimliklerine katkısının olmadığını belirtmiştir. Öğrencilerin cevabına bakıldığında, İletişim fakültesi öğrencilerinin tamamına yakını, dini kimliğe eklenecek bir özelliğinin olmadığını ima ederek sosyal medya

platformlarında görünür olmanın dini kimliğe katkısının olmayacağını aktarmıştır. Kız öğrenciler, dini kimliğe zarar verme ve teşhir etme bağlamında görünürliğe anlam yükleyerek dijital ortamlarda özellikle de sosyal medyada görünür olmanın dini kimliğe bir getirisinin olmayacağını ifade etmiştir:

Hiçbir katkısı yok belki de zararı vardır. Bir profilimiz var bunun dışında insanlar bizi eleştirme hakkı buluyor. Akrabalarımız olsun yakın çevremiz olsun eleştiri oklarını paylaşırsak üstümüze çekiyoruz diyebiliriz. (Ela, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Düşünmüyorum. Çünkü hani orada yani dini kimlik zaten görünürlük de alakalı bir şey değil hani, kişinin kendi hissettiği ya da kendi olduğudur. Ama oradaki görünürlük yani insanların bir nevi olduğundan farklı kendini göstermesi gibi algılarım ben. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Sadece Ezgi farklı görüşlerle etkileşim halinde olup görünür olmanın avantajlarını yaşamayı istediğini belirtmiştir:

Evet düşünüyorum. Çünkü orada onları takip ettiğim için bir etkileşim alanındayız sonuçta hiç duymadığım görüşle görmek veya bilmediğim bir konuda a bu böyleymiş deyip hayatıma geçirdiğim birebir çok şey oluyor. Sosyal medyada bulunmamın dini kimliğime etkisi büyük. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim Fakültesinde okuyan erkek öğrencilere bakıldığında, görünür olmanın dini kimliğe somut anlamda bir katkısının olmadığını ve olumsuz etkilerinin olduğu belirtilmiştir:

Hayır. Ya olabilir mi ki? Hayırlı cumalar diye paylaştığım zaman herhalde bir sevap alacağımı düşünmüyorum ben. Bunu siz de bilemezsiniz bence. Sevap ya da günah. (Asım, İletişim Fakültesi ö.)

Hiç katkısı yok. Aksine daha kötü oluyor. Sosyal medyada olduğun için sürekli bir paylaşım yapma eğilimde oluyorsun haram ve helale dikkat etmeden paylaşımında bulunduğu için bence dine hiç katkısı yok daha zararı var. (Fatih, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Sosyal medyada görünür olmaya farklı bir açıdan yaklaşan Osman ise, bu tarz platformlarda takip edilen ve takip edenlerin dini kimlik yapısının daha önemli olduğuna vurguda bulunarak görünür olmanın tek taraflı bir süreç olmadığını ve etkileşimin görünen kimlik üzerinde etkili olduğunu vurgulamıştır:

Takipçileriniz önemli bence. Takip ettiğiniz şahıslar özellikle dindar insanları seçtiyseniz etki eder ama genel itibarıyla her görüşten insanlar seçtiğin zaman etki etmeyeceğini düşünüyorum. (Osman, 26, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan öğrenciler de aynı şekilde görünürlüğü her hangi bir etkide bulunmadığını belirterek dini kimliğin sosyal medyadan bağımsız olarak ele alınmasından yana olduklarını ve sosyal medyanın daha çok bilgi alma ve iletişim sağlama amacıyla kullandıklarını aktarmışlardır. Kız öğrencilere bakıldığında ise, birçok öğrenci doğrudan görünür olmanın bir etkisinin olmadığını beyan etmiştir. Ancak iki öğrenci bu konuda kararsız kaldıklarını, çünkü aktif olarak sosyal medya kullanımlarının kendilerinde bir takım değişimlere neden olduğunu, bunu da tanımlamada eksiklik yaşadıklarını beyan etmiştir:

Aktif olmam ve bir şeyleri paylaşmam beni etkiliyor, dini kimliğimi de bir nevi etkiliyordur. Kararsızım bu konuda. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Erkek öğrenciler diğer tüm katılımcı öğrenci gruplarına göre, görünür olmaya daha fazla olumlu yaklaşmıştır. Ancak yine de çoğunluğu görünür olmanın dini kimlik üzerinde bir etkisinin olmadığını düşünmüştür. Dini kimliğe etkisinin olmadığını düşünen öğrencilerin geneli, sosyal medyanın güven anlamında sıkıntılı olduğunu düşünürken ve sadece belli paylaşımlara yer verdiklerini belirtmişlerdir. Dini kimliğe etkisinin olduğunu düşünenler ise; tanınma, motive olma, dini kimliğe derin etkilerinden dolayı temkinli olma ve tedbir alma bağlamında görünür olmanın etkilerini deneyimlediklerini aktarmışlardır:

Düşünmüyorum. Sosyal medyayı sadece iletişim amaçlı kullandığım için orada bir paylaşım yapıp yani yapıyorum, ben iyi biriyim işte, insanlara bilgi aktarıyorum gibi düşünmeye sahip olmuyorum. Sadece iletişim amaçlı kullanıyorum. (Haktan, 24, İletişim Fakültesi ö.)

İnsanlardaki karşılığını görmek motive ediyor. Kendimi daha fazla insana tanıtmış oluyorum. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Dini kimliğimizi şekillendiriyor sosyal medya iki taraflı keskin kılıç ya o seni değiştirecek ya sen onu değiştireceksin. O yüzden sosyal medya ile bir kavgamız oluyor. Mesela, Facebook, Twitter kullandığım zaman o mu beni değiştiriyor, ben mi onu sürekli bu soruyu soruyordum. Sonra Facebook ve Twitter'ın beni şekillendirdiğini düşündüm ve kapattım. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Öğrencilerin görünür olma eylemine yüklediği anlam dijital ortamlara yakınlık, uzaklık, ilgililik ve ilgisizlik bağlamında şekillenmiştir. Ancak görünür olmaya bir önem atfetmemiş ve dini kimliğini yansıtmaya konusundaki sosyal medyaya olan mesafe, bu soruda da kendini hissettirmiştir.

3.2.4.3. Bireyin Dini Kimliğinde Sosyal Medyanın Etkileri

Bireyin dijital ortamlarda kendi dini kimliğinin görünürlüğü anlamında sahip olduğu tutum ve algının anlaşılmasının ardından, dini kimlikle ilişkili olarak sosyal medyadaki dini içeriklere bakış açısı ve bu içeriklerin dini kimliğe farklı yönlerden etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Ağlarla kurulu yeni bir dünyaya kapı aralayan yeni medya, toplumların morfolojisini de değiştirmiştir. Bu çerçevede, üretim, deneyimleme, iktidar ve kültür süreçleri, yayılan ağların oluşma mantığı ile ciddi bir şekilde değişime uğramıştır ve uğramaya devam etmektedir. (Aydın, Eken, 2014, s. 382). Değişen bu süreçler, bireye ve bireyin taşımakta olduğu kimliklere de etki ettiğinden, geleneksel yapıdan kaynaklı kimlik tanımlamasının ötesinde kimlik tanımlamalarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede dini kimliğin tanımlanması, yukarıda sayılan ve değişime uğramaya devam eden süreçlerin dışında sadece ağlar çerçevesinde de lüzumludur. Nitekim birey dijital ortamlarda var olurken sahip olduğu tüm kimliği ile bulunmaktadır.

Sosyal medya araçlarının dini kimlik üzerindeki rolü ile ilgili ilk soruda, sosyal medya platformlarında yer alan dini içeriklerin genel olarak nasıl değerlendirildiği öğrenilmek istenmiştir. Bu anlamda öğrencilerin dini içeriklere sosyal medya üzerinden ulaşılmasına ve bu içeriklerin dijital ortamlarda var olmasına olumlu anlam yüklediği görülmüştür.

İletişim eğitimi alan öğrenciler; dini içeriklere karşı gençlerin ilgisi, dini içeriklerin yeterliliği ve bilginin yanlış kullanımı ile ilgili tereddütlere sahip olmakla birlikte, dini içeriğin bilgi edinme ve dini kimliğe katkısı anlamında sosyal medyada var olmasının olumlu olduğu konusunda hemfikir oldukları görülmüştür.

Katılımcı kız öğrencilerde dini içeriklerle ilgili bu tereddütler; dinin yeterince ilgi görememesi ve din adamlarının özgün olamaması anlamında varlık göstermektedir. Ancak yine de dini içeriklerin sosyal paylaşım platformlarında olması gereklilik olarak görülmüştür. Olumsuz gören kız öğrenciler ise; dini içeriğin sosyal medyada araç olarak kullanılmasından dolayı rahatsızlıklarını ifade edilmiştir:

Hoşuma gidiyor fakat çok az olduğunu düşünüyorum. İnsanların yeterince özgün olduğunu düşünmüyorum. İnsanlar içsel olarak özgün değillerdir. (Ela, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Pek rahatız olmam. Bence de olması da gerekiyor. Ama insanlar ne görmek istiyorlarsa ona bakarlar. Yani dini içerikleri görmek istemiyorlarsa bakmazlar. Kişide biten bir şey. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Yani yanlış görürüm çünkü dini bilgileri veya dini fikirleri düşünceleri yeni şeyleri hani sosyal mecrada araç etmek sosyal medya aracıyla onları kullanmak bence yanlış diye düşünüyorum. (Ekin, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim eğitimi alan erkek öğrencilerin sosyal medyada yer alan dini içerikle ilgili çekincelerine bakıldığında; yanlış bilgi edinimi ve yanlış insanların dini bilgi aktarımının açacağı tahribatlar ilk sırada gelmektedir. Ancak yine de dini içeriğin doğru şekilde aktarılması durumunda sosyal medyada varlık bulmasının birçok açıdan fayda getireceğine inanıldığı sıklıkla ifade edilmiştir:

Yarı yarıya çünkü yanlış da var, doğrusu da var. Doğrusuna ulaşmayı bilmeyen, yanlışla denk gelirse tüm İslami bilinci ve bilinçaltı farklı etkilenebilir. Doğruyu bulursa ve o doğrunun üstüne giderek araştırmalarını devam ederse çok etkilenir ondan. Ama sosyal medya da iki doğru varsa iki de yanlış vardır. Çünkü sosyal medyayı artık eskiler kullanamıyor. Yüz yüze konuşurken dünyanın bilgisini aldım, çünkü kendisini yetiştiren hocası da yüz yüze yetiştirmiş. (Utku, İletişim Fakültesi ö.)

Olmaması gerekiyor ama temeli olmalı, sağlam kişiler olmalı. Bugün Diyanet işleri gibi en üst kurum diyebiliriz. Önemli kişilerin sosyal medya da aktif olması gerekiyor. Hiç beklemediğimiz kişiler, dini içerikli paylaşımlar yapıyor. Şu yanlış diyor ama Kuran-ı Kerim'de geçiyor diyor ama sizi farklı yönlendiriyor. Tamamen kendini, düşüncesini yansıtıyor. Örnek Adnan Oktar mesela, adam sosyal medyayı, interneti çok iyi kullanıyordu. Öyle bir ideoloji yaratıyordu ki olmayan bir şeyi varmış gibi doğalmış gibi gösteriyordu. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Olumsuz yorum yapan tek öğrenci olan Fatih (23, İletişim Fakültesi ö.), sosyal medyadaki dini bilginin fazla ilgi çekmediğini belirterek kendisinin az önemsedğini belirtmiş, kaynağı olmayan şeylere güveninin olmadığını belirtmiştir:

Bilgi içerikli paylaşımları kendim az çok okumaya çalışırım, ama çevremdekiler hiç okumadan geçiyorlar. Daha çok şu ne yaptı, nasıl bir paylaşım yaptı, nereye gitti o tarz şeyler var. Kimse fazla önemsemiyor böyle paylaşımları. Ben çok az önemsiyorum görünce okuyorum. Kaynağı olmayınca fazla güvenemiyorum. (Fatih)

İlahiyat öğrencilerine bakıldığında tamamına yakını yine dini içeriğin sosyal medya platformlarında var olmasını olumlu karşılamıştır. Ancak diğer öğrenci gruplarında olduğu gibi şartlı, temkinli ve tereddütlü bir yaklaşım sergilemişlerdir.

Kız öğrencilere bakıldığında, temkin daha baskın görülmüştür. Dini içeriklerin doğruluğu, farklı görüşlerle kıyaslayabilme, bilgi arttırma, farklı görüşlere ulaşabilme ve yanlış olandan çevirecek, etkileyecek bilginin var olması şartı ile dini içeriklerin olumlandığı görülmüştür:

Eğer verilen bilgi doğruysa güzel. Olumlu buluyorum. Doğru buluyorum. Bir bilgiye iki yıl sonra ulaşacaksam ne mutlu bana. Kişi o an o sohbete gidemiyor ama sosyal medyadan daha sonra izleyebileceği imkânlar oluyor. Benim de öyle yaptığım oluyor. Onu kaydediyorum daha sonradan izliyorum. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bence iyi bir şey karşıt görüşler varsa bence dini içerikli görüşlerde olmalı ki insanların karşısına bu da çıkmalı. Bizi karşıt görüş nasıl rahatsız ediyorsa onlara da bence bir şekilde ulaşmalı. İslam'ın varlığı da sosyal medyada yerini almalı. Dini görüşü olmayan kişiler var dini görüşü olan kişilerde bilinmeli. (Nesrin, 22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Olumlu buluyorum. Gençler artık çok farklı, diyorum ya yeni bir nesil türedi, eşcinsellik çok çok yayılmaya başladı. Ama faydalı olan dini içeriklerin yayılması, gençleri olumlu etkiler. Tüm gençler, artık sosyal medya hesapları kullanıyor. Bu şekilde görüş etkilenebilirler. Olumlu yönde doğru bilgilerin daha çok paylaşılması lazım. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aynı şekilde erkek öğrencilerin de bakış açısı olumlu olmakla birlikte bilinen, ispat edilebilen dini içeriklerin aktarılması kaydıyla dini içeriğin sosyal paylaşım platformlarında yer almasının gerekliliğine vurguda bulunmuştur:

Şu anki şartlarda dini içerikleri olmasa ne takip edilecek? diye düşününce, hiç olmamasından iyidir. (Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Aşırı olmadığı sürece ve alaya alınmadığı sürece olumlu olabilir. Bilgilendirme amaçlı işte oruçta şunlara dikkat edin. Abdesti şu şekilde alabilirsiniz? Bunu biliyor muydunuz? Namazla ilgili bir bilgi olabilir. Bu şekilde. Aşırı olmasa benim için mantıklı ve faydalı. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bilenler yapsınlar. Yüzüne gözüne bulaştıran yapmasın. Nurettin Yıldız âlim adam bunu çok iyi kullanıyor. Bir hadisin gerçek mi yalan mı olduğunu bilmeyen paylaşım yapmasın. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Kişiden kişiye verilen bilginin farklılık gösterme ihtimalinden dolayı dini içeriğin sosyal medyada yer almasını istemeyen Faruk (25, İlahiyat Fakültesi ö.), çok fazla etkileşimin dini içeriğe zarar verdiğini aktarmıştır:

Olmasa iyi. Aynı bilgi aynı anlaşılmıyor. Farklı anlaşıyor. Günümüz popülasyonunda en çok etkileşim burada. O yüzden olumlu görüyorum.

Öğrenciler, dini içeriğin sosyal paylaşım platformlarında yer almasını olumlu görmekle birlikte dini içeriğin zarar görmesi, olumsuz amaçlar çerçevesinde kullanılma ihtimali gibi durumlara karşı yoğun tedirginlik taşıdığı görülmüştür.

Diğer bir soru ise, sosyal medya platformlarında var olan dini içeriklerden yola çıkarak sahip olunan dini anlayışa sosyal medyanın nasıl bir rolü olduğu şeklindedir. Sosyal medyadan aktarılan mesajlar, videolar, görseller, semboller, metinler sosyal etkileşimi arttırdığı gibi sosyal ve kültürel içeriklerin birbirine eklenmesi ile elde edilen metinler üzerinden kimliklerin yansıtıldığı da düşünülebilir. Dini kimliklerin, dini

anlayışların aktarılan bu unsurlardan etkilenip etkilenmediğinin anlaşılması, çalışmanın kilit noktasını oluşturmaktadır. Çalışmada ulaşılabilecek düşünülen sonuç, medyanın kimlikleri etkilemede inşa edici değil etkileyici bir rol üstlendiğidir. Bu anlamda dini kimliği bütünleyen ve biçimleyen anlayışta medyanın rolüne dair cevaplar önem taşımaktadır.

Öğrencilerin cevapları incelendiğinde, etkilenmediğini belirten öğrencilerin, etkilendiğini söyleyen öğrencilere göre çok daha fazla olduğu anlaşılmıştır. Etkilenmeme nedenlerine bakıldığında öncelikli olarak aileden temelden dini bir anlayış edinmeleri, dijital ortamdaki bilginin şüpheli içeriğe sahip oluşu, güvenlik kaynak olmayışı gibi nedenler sıralanmıştır.

İletişim fakültesi öğrencilerine bakıldığında, dört öğrenci dışında diğer öğrencilerin dini anlayışlarının şekillenmesinde sosyal medya platformlarının bir etkisinin olmadığını beyan ettikleri görülmüştür. Kız öğrencilerden olumsuz görüş bildirenler, sosyal medyanın dine uygun olmadığına ve yeni bir mecra olduğundan temelden edinilen kimliğe etkisini olamayacağına dikkat çekerken, olumlu görüş bildirenler ibadetlere göreceli bir etkisinin olduğuna, yüz yüze iletişimin sosyal medya platformlarından daha etkili olduğuna ve güncel olanın takibinden dolayı dini anlayışlarına dolaylı da olsa etkisinin olduğuna değinmişlerdir:

Hayır, benim dinim sosyal medyaya iyi bakmıyor bence. Ama ben sosyal medya kullanıyorum. (Handan, 30, İletişim Fakültesi ö.)

Sosyal medyanın rolü yok. Ben yani kimliğim varken ya da oluşurken kullanmıyordum zaten son yıllarda kullanmaya başladım. Yani şöyle rahatlık da hani 5 yıl diyebilirim. Dini kemiğimde zaten önceden oluşmuş ve oturmuş bir şeydi yani. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Çok az var diyelim. Ama var. Merak ettiğim bir şey olur, istediğim bir dua olur, sosyal medyaya bakarım, en basitinden Instagram'a bakarım. Önüme de çıkar, istediğim bir sure olsun, ayet olsun ama var yani. Çokta olmasa var. Ben genellikle daha çok yüz yüze olan iletişimimi seviyorum. Sosyal medya daha pasif kalıyor. Dini anlayışında yüz yüze olan iletişim benim için daha önemli. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Tabi ki doğal olarak takip ettiğim insanlarla benim hayatıma etkisi var. Dini anlayışımın da sosyal medyada bulunmama büyük etkisi var. Çünkü günceli takip etmek istiyorum öyle inaniyorum. İnanırdığım dindeki insanların günceli de takip etmesini gerektiğini düşünüyorum. Çünkü evrensel bir din ve her an her şeyin yenilikçi olmalı öyle düşünüyorum. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim okuyan erkek öğrenciler, sosyal medyanın sahip olunan din anlayışında herhangi bir rolünün olup olmadığına dair soruya, kız öğrencilerde olduğu gibi yine olmadığı yönünde cevap vermiştir. Öğrencilerin tamamına yakını cevaplarını detaylandırmamıştır. Ancak Osman (26, İletişim Fakültesi ö.) neden etkilemediğine dair verdiği cevapta, medyanın dini kimliğinde herhangi bir etkiye yol açacak katkısının olmadığını, dini kimliğini inşa edecek anlayışı farklı kaynaklardan edinmeyi tercih ettiğini belirtmiştir:

Yok. Sosyal medyada dini öğrenmemeye çalışıyorum, dinimi öğreneceğim farklı alanlar olduğunu düşünüyorum.

Dini anlayışına sosyal paylaşım sitelerinin etkisi olduğunu ifade eden bazı katılımcı öğrenciler, daha çok Youtube gibi video içeriğine sahip sosyal paylaşım sitelerinden aktarılan ve dindar şahsiyetlerin anlatımlarını içeren videolardan, yani görsel içeriklerden etkilendiği vurgulamıştır.

İlahiyat öğrencilerine bakıldığında, iletişim eğitimi alan öğrencilerle paralel düşüncelere sahip olduğu görülmüştür. Sosyal medyanın dini anlayışı etkileyecek bir kaynak olarak ele alınmasına karşı olan kız öğrenciler, dini anlayışı şekillendirecek bilgiyi, dijital farklı mecralardan edindiklerini belirtmişlerdir. Bazı öğrenciler de, iletişim fakültesi öğrencilerinde olduğu gibi hali hazırda bir din anlayışına sahip olduklarını belirtmişlerdir:

Genelde Twitter ve Instagram'da dini kişileri değil de ben Google üzerinden sorularına cevap ararım. Bende çok sanmıyorum. Sosyal medyanın bir rolü yok. (Nesrin, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Hayır, zaten inançlarım sosyal medya hesapları kullanmadan önce vardı. Orada sadece bir şeyleri araştırmak doğruluğunu teyit ettirmek amacıyla bakıyorum ya da birilerini araştırmak amacıyla bakıyorum. (Sibel, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Olumlu etkisine dair öne çıkan görüş ise; görsel içeriğe sahip paylaşım sitelerinde mevcut olan dini otorite ve liderlerin aktardıkları bilgilerin faydasına yöneliktir:

Oluyor. Takip ettiğim âlimler, görüşleri, videoları ve paylaşımları beni etkiliyor. Dini hassasiyetimi de etkiliyor. Bunun için etkisinin olduğunu düşünüyorum. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat fakültesi erkek öğrencilerine bakıldığında, sosyal medyanın dini anlayışa etkisinin farklı açılardan ele alındığı görülmüştür. Etki derecesini çeşitlendirmekle birlikte sadece dört öğrenci, sosyal medyanın dini anlayışlarında rolü olduğunu beyan

etmiştir. Diğer öğrenciler, sosyal medyanın sonradan ortaya çıkmasına değinerek temelden aile ve eğitim ile dini anlayışın şekillendiğine vurguda bulunmuş, sosyal medyanın herhangi bir etkiye sahip olmadığını altını çizmiştir:

Sosyal medyanın bir rolü yok. Çünkü ben sosyal medyadan hiç bilgi almıyorum. Sadede doğruluğunu bildiğim şeyleri öğrenmek amaçlı kullanıyorum. Dini anlayışıma bir katkısı yok. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Etkisi var, ama en büyük etkisinin medya ya da sosyal medya olduğunu söyleyemeyiz. Bir görüşün şekillenmesi bir insanın yaşam tarzının belirlenmesi öyle kolay kolay olmuyor. Biz en büyük etkiyi ailemiz, kaldığımız yurt bir de eğitimini aldığımız kurumdan aldık. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Var. Mesela bir şey okuduğum zaman benim dini görüşümü etkiliyor. İzlediğim videolarda berzah âlemi benim kafamda daha iyi canlanmıştı. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Öğrencilerin aktardıkları görüşlere bakıldığında, dini anlayışları üzerinde etkili olan en önemli unsurun temelden aile, çevre, eğitim gibi faktörlerden alınan bilginin olduğu görülmüştür. Dini anlayışın şekillenmesinde sosyal medyanın doğrudan etkisinden dini liderlerin aktardıkları bilgilerin daha etkin olduğu anlaşılmıştır.

Her din sistemi, mensuplarının tatbik etmesi adına bir ibadet yapısı belirlemiş ve kurallar koymuştur. Dini kimliğin inşasında önemli noktalardan biri olarak kabul edilen ibadetler, mensuplarının gündelik hayatını belirlemede önemli bir rol oynamaktadır. Ancak ibadet şekilleri ve ibadetin icrasında etkin olan unsurlar belirli olmakla birlikte ibadetlere bakış açısı, gündelik hayata yansıma biçimleri, ibadetlerin seçimi ve yerine getirilme oranı bireyden bireye farklılık göstermektedir. Bu çalışmada, öğrencilere sosyal paylaşım platformlarının gündelik hayatta yerine getirilen dini pratiklere etkisine dair bir soru yöneltilmiştir. Verilen cevapların çoğu, dini pratiklerin tatbikinde doğrudan olmasa dahi dolaylı bir etkisinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Fakültelere göre ele alındığında, kız öğrencilerin erkek öğrencilere nazaran dini içerikten daha fazla yararlandığı anlaşılmıştır. İlahiyat okuyan kız ve erkek öğrencilerde ise; pratiklerin tatbikinde, dijital ortamdaki dini içeriğin dolaylı gerekçeler oluşturmada etkili olduğu görülmüştür.

İletişim okuyan kız öğrencilere bakıldığında, doğrudan olmasa da hatırlatma, yanlışları düzeltme, toplu ibadet edebilme, dini pratiklerden haberdar olabilme anlamında etkilerinin olduğunu aktarmışlardır:

Mesela namaz. Şu namazı kılarsanız şu olur diyor. Bende yapıyorum yani. Namaz konusunda dikkatimi çekiyor. Şu süreyi okusanız şu dileğiniz gerçekleşir. Ya da

sıkıntılarınızdan kurtulursunuz. Oda etkiler onu da uygularım. En çok bu paylaşımlar dikkatimi çekiyor. Telefonumum da bunlarla ilgili bir sürü ekran görüntüsü çekmişimdir. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Çok değil ama hemen hemen. Mesela sosyal medyada bir yardım kampanyası var su kuyularını açma, Filistin'e yardım etmek gibi onu görünce ben teşvik oluyorum. Buna yardım etmek istiyorum dikkatimi çekiyor veya yine farklı tartışmalar olduğunda dikkatimi çekiyor ona katılmak istiyorum. (Ezgi, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Etkisinin olmadığı yönünde görüş bildiren az sayıdaki öğrenci ise, güven noktasında problem yaşadıklarını, ibadetler yönünde belirleyici bir rol atfetmenin hata olabileceğini düşündüklerini iletmiştir:

Yani sosyal medyadan nasıl bir bilgi alabilirim ki, doğru bir bilgi olduğunu düşünmüyorum. Doğru olsa da ona göre ibadetleri yerine getirmek yanlış bir şey. (Ekin, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Kız öğrencilerin tam aksine erkek öğrenciler ise, dini pratikler noktasında sosyal medyanın herhangi bir etkisinin olmadığını belirtmiştir. Sadece iki öğrencinin pratiklere bir etkisinin olduğunu belirttiği bu soruda öğrenciler, sosyal medya dışında dijital platformların bilgi edinme ortamı olduğunu ve pratiklerin edinilmesinde ailenin etkin rol oynadığını vurgulamıştır:

Sosyal medya anlamında yok. İnternet anlamında olabiliyor. Ama sosyal medyada yok. Dini anlamda yapacağım bir şey doğruluğunu nasıl yapılması gerektiğini internet üzerinden öğreniyorum. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Yok, hocam sosyal medyayla hiçbirinin alakasının olduğunu düşünmüyorum. Denk de gelmedim yani. Ben zaten bunları okuyorum. Yani şöyle hocam, benim babam imam olduğu için belki onunda etkisi var. Ben 2 yaşından beri camiye gidip, Kur'an Kursundaki eğitimlere falan katıldım, yarım yamalak bir şeyleri öyle öğrendik. Sosyal medyadakileri pek fazla takip etmiyorum. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat fakültesi öğrencilerinin dini pratikleri yerine getirme bağlamında sosyal medyadan yararlanması ile ilgili görüşlerine bakıldığında; kız öğrencilerin İletişim Fakültesinde okuyan kız öğrencilerle paralel görüş paylaştığı ve sosyal medya içeriklerinden etkilendiği gözlemlenmiştir. Ancak erkek öğrencilerin, iletişim eğitimi alan erkek öğrencilerin aksine sosyal medya içeriklerinin, kendi dini pratikleri üzerinde farklı aşamalarda da olsa etkisinin olduğunu aktardığı göze çarpmıştır. Bu noktada, alınan eğitimin sosyal medya içeriklerinin seçimi ve gündelik hayata yansıtılması bakımından baskın rolünün olduğu anlaşılmaktadır.

İlahiyat eğitimi alan kız öğrencilerden ikisi hariç diğerlerinin, dini pratiklerin uygulanmasında, doğrudan ya da dolaylı olarak sosyal medya platformlarından

öğrendikleri ve ya rastladıkları bilgi ve ilişkili diğer içerikleri yansıttığı gözlemlenmiştir:

Mesela orada yayınlanan bir bilgiyle eğer yanlışım varsa o yanlışımı düzeltme imkânı sağlıyor. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Vallahi hani aklımda atıyorum, bir sadaka vermek, ama mesela sosyal medyada görmüşsem, evet bu manada etkilidir. Ama kısıtlı bir şekilde diyebilirim. Kısıtlı bir etkisi var. Yani mesela bir namaz, farklı bir namaz ya da bir dua, bir zikir falan yani bunları öğrenimde faydası var. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ahlaki açıdan illa ki vardır ama pratikte yoktur. Mesela güzel bir sahabe dönemi örneği olur. Çok güzel örnekleri oluyor mesela. Yoldan bir taşı kaldırmak normal bir örnek vereyim. Ne güzel bir şey yapıyor derim. Ben de bundan sonra onu yapayım, sadaka yerine geçer gibi düşünebilirim. Böyle şeyler beni etkiler. Normal hayatta aklıma gelmez o an görmüşümdür ya bende yapsam güzel olur derim. (Özlem, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerin cevaplarında da aynı şekilde sosyal medyada yer alan din âlimleri üzerinden alınan bilginin, dini pratikler aracılığıyla hayata geçirildiği görülmüştür. Erkek öğrenciler, dini pratiklere etkisini genel olarak namaz üzerinden ifade etmiştir:

Takip ettiğimiz kişiler, hocalar, sayfalardan dolayı insan bakıyor. Mesela, namaz konusu geçiyorsa, insan namaza biraz daha önem göstermek istiyor. Namazımız eksik olabilir veya yanlış bir şeyler eksik bir şeyle yapabiliriz (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Hatırlama amaçlı faydalı oluyor. Diyelim sadaka vermenin sevabı şöyle diye yazıldığı zaman o an bir niyet oluşabiliyor. (Haktan, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sabah nazmını daha farklı kılmamda etkili oldu Nurettin hoca hadisi anlattığı için Allah'ı daha net göreceğimiz inancına göre kılıyorum. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi)

Sosyal medyanın platformlarında aktarılan dini içeriğin; hatırlatıcı, yanlış düzeltici ve öğretici yönlerinin dini pratiklere aktarılması, kız öğrencilerde daha sık rastlanan bir durumdur. Din ve seküler olanın ortak zeminde buluşması anlamında örnek teşkil eden bu sonuç, dini pratiklerin süregelmesi ya da yeni pratiklerin kazanılmasında etkili olduğu görülmüştür.

Teori kısmında belirtildiği üzere medya doğrudan dini meseleler ile ilgili bilgi aktarımı, dini pratiklere teşvik ve motive etme gibi bir misyon üstlenmek ile birlikte, dini grup ve topluluklara yönlendirme ve bu grupların çatısı altında dini bir yaşam sürdürmeye de teşvik edebilir. Özellikle toplumu yönlendirici pozisyonda bulunan liderlerin, din âlimlerinin, dini grup ve toplulukların; dini bilgi aktarımında tarafsız kaynak olarak yer alması, milli ve dini değerleri savunmada toplumun geneline hitap edebilmesi, belirli yapılanmaların dışında bireyin dini hayatını düzeltici ve düzenleyici rol oynaması,

medya üzerinden ulaşılanın kolay olması dini kimliğe sahip gençlerin ilgisini çekmektedir.

Çalışmada, dini lider, hoca, âlim, dini önder ve dini grupları sosyal medya üzerinden takip edip etmediklerine dair soruya, gençlerin çoğu takip ettikleri yönünde cevaplar vermiştir. Bir önceki temada dini cemaatlerden, tarikatlardan uzak kalmayı tercih eden gençlerin, bu soruda sosyal medya üzerinden dini rol modelleri takip etmeyi tercih etmesinde, kişileri bireysel görmeleri, muhatabın direk kendileri olduğunu ve dini bilinç kazandırmanın dışında gayelerinin olmadığı gibi gerekçeler gösterilebilir.

Verilen cevaplara bakıldığında, iletişim fakültesinde okuyan kız öğrencilerden sadece bir öğrencinin dini kimliğinden dolayı bir dini sembolü takip ettiği görülmüştür. Diğer öğrenciler, dini lider, grup ve topluluklara dair görüşlerini sosyal medya takibi konusunda da sürdürmüşlerdir:

Yok. Sadece hayalhanem var, onu takip ediyorum. Onun dışında hiçbirini takip etmiyorum. (Ekin, 23, İletişim Fakültesi)

Buna gazeteci Tülay Gökçümen' i örnek vermek istiyorum. Mücadeleci gerçekten Allah rızasını gözeten ve gerçekten bulunduğu ortamda insanlara yardım etmek amaçları bulunan bir kişi olduğunu düşündüğüm için mesela takip ediyorum. Yaptığı şeyleri hoşuma gidiyor paylaştığı şeyler. Hocaları takip etmiyorum. Çünkü genelde eleştiriyorum. (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İletişim fakültesinde okuyan erkek öğrencilerin ise, yarısı sosyal medya üzerinden din âlimleri, dini liderler, dini toplulukları takip etmeyi tercih etmiştir. Takip etme nedenlerine bakıldığında, milli değerlere sahip çıkması, tecrübesi, ilmi, tarafsızlığı, konumu belirleyicidir. Bu noktada Haşim'in dini hesapları takip ettiğinin belli olmamasına dikkat etmesi ilgi çekici bulunmuştur. Zira mesleki anlamda zorluk yaşama riskinden dolayı medya kullanımına dikkat edildiği hususu öğrenciler tarafından farklı nedenlerle ara ara zikredilmiştir. İçinde bulunulan çevrenin ve 15 Temmuz darbe girişiminin ardından yaşanan süreçlerden dolayı yanlış anlaşılma kaydı öğrencilerin genelinde baskın bir duygudur:

Hiçbir hoca, cemaat, vakıf takip etmiyorum. Ama başta dediğim gibi çok yaşlı tecrübesine güvendiğim kişilerin adına açılmış ve sadece onların içeriği varsa Timurtaş hoca gibi adına açılmış sohbetlerin olduğu sayfa olursa takip ederim. Ama şuan yok takip etmiyorum. Facebook'ta takip ettiğin bir şeyi başkaları da görebiliyor. Twitter da aynı şekilde ben dini içeriklerle ilgili ortaya çıkmayı sevmiyorum, o yüzden de bunları takip etmeyi sevmiyorum. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Takip ederim hocam. Benim için milli görüşü olması şart. Milli bir cephede olan herkesi özellikle takip ediyorum. Özellikle bu son zamanlarda buna çok fazla sardım. Takip edip destek etmeye. Cübbeli Ahmet Hoca'yı takip ediyorum. Başka o kategoriye girecek Devlet Bahçeli'nin hesaplarını ve sosyal medya hesaplarını takip ediyorum. (Emir, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Ederim. Sadece konularından dolayı konumda tabi bazılarının konumundan dolayı yani herhangi bir şekilde fikrini veya kendisini tasvip etmediğim bir insanı konumundan dolayı takip ederim sonuçta olduğu konumda önemli. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat Fakültesi öğrencilerine bakıldığında, her iki öğrenci grubun da herhangi bir cemaate bağlılığı bulunmayan din âlimlerini takip etmeleri ilgi çekici bulunmuştur. Zira okudukları bölümden dolayı dini bilimler sahasında birçok dini lider, önder, din alimi, imam ve akademisyen mevcuttur. Ancak cevaplarda belli isimlerin öne çıktığı ve güven noktasında takip edilen bu dini liderlerin tam not aldığı görülmektedir.

Kız öğrenciler bahse konu bu isimleri tercih etmelerine neden olarak bilgi alma, güvenme, farkındalık kazandırma, aldıkları eğitimi pekiştirme, merak edilen konulara cevap bulma gibi nedenler öne çıkmaktadır:

Sık sık takip ediyorum. Youtube'a girdiğimde onun paylaşımları gelmiş oluyor. Yani abonelik oluyor. Nurettin Hoca, İhsan Hoca, Arapça için birkaç hocayı takip ediyorum. Bilgi almak açısından. Tefsir anlamında takip ederken bilgi almak amacıyla takip ediyorum. Yaşayışlarını doğru bulduğum için, söylediklerinin bana faydasının olduğu için. (Alime, 25, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ediyorum. Anlattığı şeylere bakıyorum. Söylediklerine. Bunun Kur'an ile olan doğruluğunu karşılaştırıyorum. O şekilde... Zaten tek bir kişi olduğu için çok şey olmuyor. Yani kafam karışmıyor. Yani söylediklerini mantıklı buluyorum. Çelişmiyor o yüzden. Tek bir kişi takip ediyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Takip ediyorum. Örnek Müslüman olduklarını düşünüyorum. Bana örnek olabiliyorlar. Nurettin Yıldız çok ufuk açıyor. Farkındalık uyandırıyor. İhsan Şenocak hoca da çok naif bir adam. Naif yönleri de var. (Mualla, 23, İlahiyat Üniversitesi ö.)

Erkek öğrencilere bakıldığında, aynı kaynakların takip edildiği görülmele birlikte farklı nedenlerden dolayı takibin gerçekleştiği görülmüştür. Sosyal medya üzerinden takibin gerekçelerine bakıldığında; söz konusu bu alimlerin siyasetten uzak olması, ilkeli duruş, faydalı ilimlerin aktarımı, farklı görüş açlarına sahip olma ve güncel olaylara doğru yaklaşımlar ortaya koyabilme gelmektedir:

Evet, takip ediyorum. Nurettin Yıldız hocamız her açıdan bana göre siyaseten değil de İslamiyet neyse onu söylüyor kim olursa olsun boyun eğme gibi bir şeyi yok. Yanlış da olsa sonu hapiste de olsa asla İslamiyet'ten ödün vermeyecek bir hoca bana göre onlardan dolayı takip ediyorum (Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Evet. Nurettin Yıldız'ın Youtube'dan takip ediyorum. Mehmet Okuyanı takip ediyorum. Nurettin hoca bizim gibi diğeri de çağdaş ilahiyatçı gibidir. Nurettin hoca daha samimidir. Yusuf Kaplan, toplumun geleceğini dert edinmiş. Medeniyet, kültür kaybolursa devlet kalmaz. Ortak derdimiz var. Adamlar bunu dert edinmiş ve ortak derdimizdir. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Ediyorum. Birincisi etkileyicilik ve kaynaklarının sağlam olması hangi hadisın kaynaklardan alınıp söylediğini de söylüyorlar. Güncel meselelere de kuran ışında baktıkları zaman daha da etkileyici oluyor benim için. Halis Aydemir güncel hayata Kuranın ışığıyla bakabiliyor. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Takip edilen hesapların dini kimliklerine, dini anlayışlarına katkısının olup olmadığına dair tamamlayıcı soruya gelen cevaplar ise, her iki fakültede farklılıklar arz etmektedir. Örneğin İletişim Fakültesinden okuyan kız öğrencilerden biri sadece takip ettiğinden sorgulama anlamında bir katkısının olduğunu belirtmiştir. Erkek öğrencilerden ise sadece biri, yaşam tarzına etkilerinin olduğunu belirtmiştir. Diğer öğrenciler etkilenmediklerini dile getirmiştir:

Bana katkısı var. Anlayıştan ziyade dini şeyleri yerine getirme noktasında. Örneğin kar kış, ben evimde uyuyorum, belki ders çalışıyorum, belki çalışmıyorum, yatıyorum ama o benim takip ettiğim kişinin oradaki insanların, yaşam mücadelesi veren, zorluklarla karşılaşan insanlar için çamur içerisinde kalıp hatta onlara yardım götürdüğünü görüyorum. Bu noktada kendi kişiliğimi, dini inancımı sorguluyorum. "Sen olsan gider misin? (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Biraz daha dikkat ediyorum. Yaşam tarzıma biraz daha dikkat etmeye çalışıyorum yaptığım hataları biraz daha bir daha yapmamaya tekrarlamamaya çalışıyorum. Bana tövbe kapısının her daim açık olduğunu hatırlatıyor bazen bana huzur veriyor. (Emir, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan öğrencilerde ise, örnek alma, dini vecibeleri arttırmada etkili olma, sorulara yanıt bulma, hatırlatmalarda bulunma ve duygusal doyumluluk yaşama anlamında dini kanaat önderlerinin, din alimlerinin etkili olduğu anlaşılmıştır:

Mesela Nurettin Yıldız'ın konuşmaları insanı bir adım öne taşıyabiliyor. Neyi niye yapman gerektiğini yapman gerektiğini güzel anlatıyorum. İnfakı neden yapılması gerektiği, Namazın önemini dinleyip daha çok dikkat edebilir. (Mualla, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sevdiğim ve kalben bağlandığım için onlara ve ciddi manada ibadetlerim olsun, nafiye ibadetlerim olsun, günlük ibadetlerim olsun. "Bir Müslüman bir gününü nasıl geçirmeli?" Sorusuna cevap aradığım için. Bunu bana direk net verebildikleri için ben etkilediklerini düşünüyorum. (Kadriye,21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Genelde iletişim amaçlı kullandığım için aşırı bir etkisi yok. Bilmediklerimde öğrenmemden ziyade bilip ama yapmadığım ya da unuttuğum şeyleri hatırlatıp yapma o günlük yapmamama vesile olmaları. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Öğrenciler, genel olarak dini kanaat önderlerini sosyal medya platformları üzerinden takip etmeye istekli olmakla birlikte gerekçeler fakülteler arasında farklılık göstermektedir. Dini eğitimin etkisinin yoğun hissedildiği cevaplarda, İlahiyat eğitimi alan öğrencilerin çoğunda dini liderleri takip eğilimi yoğun olmuş ve düşünce ve eylem dünyalarına etkileri olmuştur. Ancak İletişim Fakültesi öğrencilerinin, özellikle medya eğitiminin sorgulayıcı ve eleştirel içeriğini kararlarına yansıtması da göze çarpan bir durumdur.

3.2.4.4. Sosyal Medyada Dini İçeriğin Gerekliliğine Dair Yaklaşımlar

Kimmons ve arkadaşları (2017, s. 637), Twitter üzerine yaptığı bir araştırmada; gençlerin özellikle sosyal medya platformlarında gerçek kimliklerini temsil ettiklerini, Twitter ortamında çoğunluğun içinde azınlık olarak kalsalar dahi dini anlayışlarını ortaya koyabildiklerini, dinsel anlamında kendilerini ifade ettiğinde izole edilmediklerini tespit etmiştir. Ancak bu her toplum için aynı sonucu içermiyor. Nitekim, içinde yaşanılan toplumun sosyal ve özellikle siyasi konjonktürü, sosyal medya mecralarının ana yönetimlerinin belirlediği ilke ve kurallar ile içinde yaşanılan ülke ile mevcut ilişkileri, artık bireylerin sosyal medya kullanımlarını da etkilemeye başlamıştır.

Araştırmada, katılımcı öğrencilere sosyal medya platformlarını özgür bulup bulmadıkları sorulmuştur. Çünkü elde edilen bulgularda, öğrencilerin tamamına yakınının dijital ortamlarda, özellikle sosyal paylaşım sitelerinde kendi isimleri ile yer aldığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla paylaşım yapma ya da içerik takip etme noktasında sosyal medya ortamlarını nasıl değerlendirdikleri önem taşımaktadır. Bu anlamda özgür bulan öğrenciler olduğu gibi linç edilmeme, dışlanmama anlamında otosansür uygulayan öğrencilerin varlığı da dikkat çekici bulunmuştur.

İletişim Fakültesi öğrencileri, sosyal medya dünyasını aldıkları eğitimlerinden dolayı farklı açılardan değerlendirebilmekte ve dinin dışında farklı alanlarda da yoğun olarak kullanabilmektedir. Bu çerçeveden bakıldığında, öğrencilerin sosyal medyayı özgür bulma anlamındaki yorumları çok yönlü olmuştur. Genel eğilimlere bakıldığında, kız öğrencilerin çoğu özgür bir sosyal medyanın söz konusu olmadığı konusunda hem fikirdir. Sosyal medyaya yönelik değerlendirmelerine bakıldığında, tepki dolu bir bakış açısının ağırlığı göze çarpmaktadır. Tepkiler, dini içeriklerin kontrolsüz bir şekilde

erişime açık olması ve dini paylaşımlara gelen ağır eleştiriler ile sosyal medya platformlarının içeriklere çeşitli müdahalelerde bulunmasına yöneliktir:

Bence özgür değil. İnsanlar çekiniyor. Farklı bir din olsun hemen tepki gösteriyorlar. Çevreden olsun aileden olsun bilmiyorum ama farklı bir din olunca insanlar hemen kınıyorlar. Onlarda sırf tepki görmemek için kendi düşüncelerini paylaşmıyorlar. Benim çevremde özgür değil. Tepki göreceklerinden dolayı herhalde paylaşmıyorlar içlerinden saklıyorlar ha gösterdiklerinden ise herkes tepki gösteriyor. Buda bence insanların bilinçsizliğinden olan bir durum. Sosyal medya üstüne düşen görevi yeterince yerine getiriyor. Sosyal medya özgür ama çevre ya da olduğu toplumda kişi özgür değildir. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Yani yapıyorlarsa demek ki özgür bir platform. Yani herkes artık herkes kendi kafasına göre çıkıyor işte diyor ben hocayım vs. şöyleyim böyleyim. Şu dini fikirlere işte sahibim kendine bir sitedir bir sayfadır açıyor. Kendi kişisel görüşlerini sanki hakikatmış sanki şuradan işte almış gibi Kur'an-ı Kerim'den almış veya kendini çok önemli biriymiş gibi gösteriyor. Yani demek ki bunları yapabiliyorlarsa herkes o zaman bu platformu özgür bir şekilde kullanıyor. (Ekin, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Çok fazla özgür bir platform olduğunu düşünmüyorum. Bu konuda tamamen eleştiriye açık olmasını gerektiğini düşünüyorum eleştiriye açık değilse kesinlikle bizi çok zorlayacağını düşünüyorum. İnsanlar bu konuda çok fazla acımasız. Din algısı, din tüccarlığı, din üstünden prim yapma gibi yakıştırmalar yapılıyor genelde kendini dindar gösterip iyi misin tarzında eleştiriler alabiliyoruz bazen dinle alakalı paylaşım yaptığımız da. (Ela, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Ancak erkek öğrencilerin çoğu platformların kullanımının özgür olduğunu ve dini içeriklere yönelik bir müdahalenin olmadığını yönündedir. Bir öğrenci, özgürlüğünü ifade ederken dijital platformların kurulma amacının dini paylaşımda bulunma olmadığını, buna rağmen bu tarz paylaşımların rahatlıkla yapılabildiğini belirterek özgürlük anlamında bir sıkıntının olmadığını belirtmiştir. Özgürlük anlayışına eleştirel bakışlar da mevcut olduğu gibi özgürlük anlayışının kapsamı ve özgürlüğün çerçevesi hakkında çerçevenin muğlaklığına değinenler de olmuştur:

Bulunuyor ya. Platformun amacı zaten dini paylaşımlar yapalım diye zemin hazırlama değil ki. Öyle bir şey yok yani, öyle bir platform değil. Ama bunu biz yapıyoruz. Yani ben kendim bir hesap açıp, dini paylaşım yapabilirim. Herkes özgür o konuda. Öyle bir sınırlanma yok. (Asım, 22, İletişim Fakültesi ö.)

Kısmen. Yani şöyle sosyal medyanın da illaki sizin paylaşımdan rahatsız olan insanlar olacaktır. Bu durumda da hani hakkınızda şikâyet falan yaptıkları zaman, orada da özgür kalamıyorsunuz yani. Özgürlük zaten mümkün değil ki. (Şakir, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Hayır, Ehli Sünnet olan bütün sayfalar şikayet ediliyor, kapatılmaya çalışılıyor, bunun tam tersi Caner Taslaman, Mehmet Okuyan, Mehmet Görmez'in diyanet reisliği de yaptı o makama nasıl geldi onu da anlamadım bunların sayfalarının ne şikayet edildiğini ne de

katıldığını ne gördüm ne de duydum. Kim doğru yoldaysa onun önüne tümsek koymak peşindeler. (Utku, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan öğrenciler, sosyal medyada dini içeriğin aktarımı açısından ikiye bölünmüştür. Özgür olduğunu belirten öğrenciler, her istenilenin özgürce paylaşıldığını belirtmiş ve engellemelere rastlamadıklarını ifade etmişlerdir. Ancak özgür olmadığını beyan edenler, platformların bizzat engellemelerde bulunduğunu belirterek platformların kendi anlayışları çerçevesinde paylaşımında bulunanlara imtiyaz sağladığının altını çizmişlerdir:

Aynen özgür bir platform. Yani mesela herkes her düşündüğünü orada aktarabiliyor. Dini anlamda da aynı şekilde. Yani her görüşünü her düşünceni orada söyleyebiliyorsun. Bir kısıtlama yok hani şunu düşünemezsin şunu söyleyemezsin yok. Sosyal medyada bir kısıtlama yok hani özgürlük alanı var. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal medya mesela Instagram, Youtube... Youtube'un özgür olduğunu düşünüyorum ama Instagram'ın özgür olduğunu düşünmüyorum çünkü takip ettiğim dini içerik paylaşan kişinin içeriklerinin sürekli kaldırıldığını görüyorum. Bu yüzden hani onun özgür olmadığını söyleyebilirim. Kendi işlerine gelmiyor onların oluşturmak istediği toplum, oluşturmak istediği insan profili o dinden kişinin paylaştıkları uyuşmadığı için bu yüzden şey yapıyorlar. Engellediklerini düşünüyorum. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Düşünmüyorum çünkü bazı paylaşımlar kaldırılıyor. Instagram tarafından. Hiç bir platform özgür değil paylaşımların kaldırıldığı çok oluyor. Kısıtlamada var birçok insan yorulmada linç ediyor, düşüncenizi istediğiniz şekilde yansıtamıyorsunuz. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Özgür olduğunu belirten erkek öğrenciler ise, amaç farklılığı taşımakla birlikte olumsuz ve zarar verici şekilde özgürlükler barındırdıklarına işaret etmiştir. Olumlu anlamda özgürlük yükleyenlerde dini içeriğin istendiği gibi paylaşıldığı ve erişiminin rahat olduğunu belirtmiştir. Özgür olmadığını ifade edenlerde ise, platformdan kaynaklı, ortam baskısından kaynaklı ve hukuki yaptırımlardan dolayı paylaşımlar yapılamadığına vurguda bulunmuştur:

Son zamanlarda bir kısıtlama geldi. Dinin anlamda herhangi bir kısıtlama görmedim. Kişiler sahip oldukları dini görüşleri rahatlık bir şekilde ifade edebiliyorlar. Özgür bir şekilde ifade edebiliyorlar. (Kemal, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Biraz fazla özgürlük olduğunu düşünüyorum. Herkes istediğini paylaşabiliyor dini açıdan bir Ateistte istediğini paylaşabiliyor, bir Deist de istediğini paylaşabiliyor, Agnostik de istediğini paylaşabiliyor ve Müslüman da istediğini paylaşabiliyor. İnsan istediğine kayabiliyor bu konuda. Havuz çok geniş insanın aklına çok soru geliyor. Muhafazakârlar da kendilerini geliştirip bu sorulara cevap vermeli. (Berke, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Çok düşünmüyorum. Siber suçlar diye bir şey var. İnsanların neyin suç olup olmadığını bilmiyor. Bu konuda tereddüt yaşadıkları için bence engelliyor. Doğru olsa bile paylaşımında bulunamayabiliyorlar. (Haktan, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Özgür ama özgür olmamalı. İnsanlar kullanıyor kendi sayfası istediğini paylaşıyor. Değerlerimle oynayacaksa benim sınırlarımı aşıyorsa özgür olmamalı. (Halim, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sonuç olarak gerek platformlar tarafından kendi yayın ilkeleri gerekçe gösterilerek otorite sansürü gerek çevre baskısından dolayı otosansür durumlarından dolayı paylaşımların olmaması, sosyal paylaşım sitelerinin özgürlüğünü tartışmaya açmıştır. Ayrıca taşınan değerlere karşı özgürlük altında olumsuz bir takım paylaşımların olması da yine özgürlük kavramına yönelik hoşnutsuzluğu beraberinde getirmiştir. Bu anlamda öğrencilerin sosyal paylaşım platformlarını özgür bulmadığının altının çizilmesi gerekmektedir.

Dijital ortamlar her ne kadar bilgi edinme ya da edinilen bilgiyi tasdik etme amacıyla kullanılsa dahi, sonuç olarak belirli kasıtlarla bu platformlara dışarıdan dinsel bilginin eklendiği bir gerçektir. Ancak dini kimlikle beraber dini inanç, dini anlayış, dini algılayış gibi birçok tamamlayıcı özelliklere, dijital ortamlarda var olan dini bilginin etkisi ve bireyin bu dini bilgiyi seçimindeki tutumu ayrı bir önem arz etmektedir. Bu anlamda öğrencilere sosyal medya ve diğer dijital platformlardan aktarılan dinsel içeriklere güvenip güvenilmediği sorulmuştur. Fakültelerden elde edilen sonuçlara bakıldığında ortak bir verinin elde edildiği görülmüştür. Katılımcı öğrencilerin çoğu kayıtsız şartsız bir güvenlerinin olmadığını ve kuşkuyla yaklaştıklarını ifade etmiştir. Öğrenciler, güven tesis etmek için belirli kriterler aradıklarını ve bilgilerin ispat edilebilir olması gerektiğini vurgulamışlardır. Ortak diğer bir noktaları da, güvenilir kaynaklardan bilginin teyit edilebilmesidir. İletişim fakültesi kız öğrencileri, bazı hususlarda güvenlerinin olduğunu belirtse de, yine de araştırmadan, teyit ettirmeden ve doğru kaynaklardan bulmadan bilgileri alımlamadıklarını belirtmişlerdir:

Hemen hepsini güvenilir bulmuyorum. Eğer okuduktan sonra beni gerçekten tatmin edici bilgiler varsa ve bu bilgiler benim önceden bildiğim gerçekler ise o sitenin güvenilir olduğuna inanırım. Örneğin bir konuyu bir yerde araştırmışım, son noktaya kadar biliyorum ve gider oradan da bakarım; aynı şekilde vermişse ‘‘evet burası doğrudur’’ derim (Kerime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Yok. Sosyal medyada bakıyorsunuz dini içerik bu doğrudur. Savunurken şüpheye düşüyorlar. Takipçim çoğalsın diye o görüşü savunan insanlar var. Doğruluğunu düşünmüyorum. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Hayır bulmuyorum. Dört yıl bunun eğitimini aldım dini içerikli bilgi almak için kaynağından almak istiyorum. Sosyal medya da kaynağı belli olmuyor bir ortaya taş atıyor herkes inanıyor. Bir yerde yayınlan yazıya bakarım nerden alınmış diye kaynağına bakarım ve müsaitsem o kaynağa ulaşmaya çalışırım. (Çilem, 25, İletişim Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerde göze çarpan cevap ise, din ile siyasetin ayrı düzlemlerde bulunmasına yönelik cevaptır. Bu anlamda Taha, dini içeriğin güvenilirliğini test ederken siyasi olayların dini bir meseleye getirilip getirilmediğine baktığını belirterek takip kriteri olarak hesaplarda rutin dini içeriğin seçim için bir sebep olabileceğinin altını çizmiştir. Diğer öğrenciler de aynı şekilde teyit ve araştırma yapmadan güvenilirlik konusunda sosyal medyadan emin olamayacaklarını aktarmışlardır:

Genelde bulmam. Ya mesela bir şahıs bir kurum genel olarak her gün bir paylaşım yapar, ayet hadis vs. Bunları ama yani o platformdakilerin genellikle duruma göre hani olaylara göre paylaşım yaptığı için hani diyelim siyasi bir olay oluyor o olayla ilgili dine bağlayıp dini bir mesela ayet paylaşıyor. Bu çok inandırıcı olmuyor, ama yani rutin olarak mesela bir paylaşım yapan herhangi bir olayın, şahısların dışında olan yapılan paylaşımları da genellikle güvenirim. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Çok değil sadece aklımın süzgecinden geçen şeyler, büyüklerimizden duyduğumuz şeyler bunlar benim için çok önemli. Birde güvenilir yerlerse başka yerlere itibar etmiyorum. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Kısmen. Doğru şeylerde paylaşıyor yanlış şeylerde. Buda biraz araştırılıp öğrenilecek bir şey. Ama doğru ve güzel şeylerde paylaşılabilir. (Ufuk, 23, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat öğrencilerine bakıldığında, dini ilimlerde bilginin doğruluğunun kaynağın güvenilirliği ile bağdaştırıldığı görülmektedir. Bu sebeple dijital platformlarda yer alan bilgilerin kaynağa, bilinen ve onaylanmış olan kurum ve kişilere dayanmasına özel önem atfedilmesi söz konusu olmuştur. Kız öğrenciler, dijital ortamda aktarılan bilgi ile dini kimliğini inşa etmede yoğun şekilde çekingen davranmış, incelenmeyen, ispat edilmeyen hiçbir bilginin alınmadığı ifade edilmiştir.

Kaynağına bakarak güvenilir bulabilirim. Nerden baktığıma bağlı. İslam Veri Tabanına ya da İslam Ansiklopedisi'ne güvenirim ama diğerlerine güvenmem. Kaynak göstererek olursa yani güvenirim. Herhangi bir sayfa olsun, kaynak göstere bana o kaynak bildiğim bir kaynak olmalı. (Kader, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Tamamen güvenilir bulmuyorum. Herkesin her paylaştığı şey doğru diye bir şey yok. Çok sevdiğim insanlar bile söylediğinde doğrudur kesin demiyorum doğruysa doğru diyorum. Kendimde araştırıp kendi vicdanımızda kabul ediyorsak doğrudur. (Sibel, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

İlahiyat eğitimi alan katılımcı erkek öğrenciler ise, yine temkinli olmakla birlikte kaynak güvenilirliği vurgusuna sıklıkla değinmişlerdir. Erkek öğrencilerin altını çizdiği bir durum da; farklı dini fraksiyonların sahip olduğu ideolojileri yoğun şekilde dijital ortamlara yansıtmaları ve bu durumun belli yapılara kaymalara, imani açıdan tehlikeli düşüncelere sapmaya neden olacağıdır:

Kısmen diyelim. Belki bir ideolojiye sahiplerdir belki ideolojiyi aksetmeye çalışıyorlardı. Bu duruma biraz temkinli bakıyorum. Çünkü kuruluş amaçları belli. İçerikleri araştırı seçerim her ikisini de yaparım. (Sami,22, İlahiyat Fakültesi ö.)

Yok. Çünkü hocam, dini içeriklerin hepsi bir taraflı düşünce yani. Günümüz için konuşuyorum gelecekte ne olacağını bilmiyorum. Günümüz için sosyal medyadaki paylaşılan dini içerikler hep bir taraf bir anlayış ve bir şeyi ima etmeye ve bir şeyin ocağını tutuşturmaya çalışıyor. Bu olumlu ve olumsuz olabilir. Ben güvenmiyorum. Hani realist bakan pek bir şeye şahit olmadım. (Özay, 23, İlahiyat Fakültesi Ö.)

Eğer kaynağı daha önce benim araştırdığım bir yere orada paylaşılan orada paylaşılan şeyleri değerli bulurum, güvenli bulurum ama onun dışında benim bilmediğim, duymadığım, kaynağına da güvenmediğim bir yerden bir paylaşım varsa güvenmem asla. Çünkü kaynağı tanımıyoruz, daha önce onun hakkında bir araştırma yapmamışız, hiç duymadığımız bir şey söylüyor. Araştırıp bulamıyoruz.. (Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Son soru ise; öğrencilerin sosyal paylaşım sitelerinden ayrı kalma durumundaki tepkilerin algılanmasına yönelik ‘ayrı kalma durumunda bu sonucu nasıl karşılayacakları’ sorusudur. Cevaplar sosyal medyaya yüklenen anlam çerçevesinde farklılıklar göstermiştir. Örneğin arkadaşlarla iletişimi sağlama anlamında önem yükleyen öğrencilerde hayal kırıklıkları ve üzüntüleri fazla olmuştur. Ancak bilgi edinme, gündem takip etme, sevilen kişileri takip etme gibi durumlarda derin sarsılma olmamakla birlikte alternatifler geliştirme, platformlarda aktiflik durumuna göre oluşan boş zamanı dolduracak alternatifler geliştirme gibi yönelimler tespit edilmiştir.

İletişim fakültesine bakıldığında, gündem takibi, iletişim kurma ve haber alma anlamında dijital medya platformlarından sıklıkla faydalanmalarına rağmen ayrı kalmaları halinde büyük bir reaksiyon göstermedikleri görülmüştür. Sadece iki öğrenci çok olmasa da yokluğundan dolayı sıkıntı yaşayabileceğini belirtmiştir. Diğer öğrenciler, zor olsa da kolay adapte olabileceklerini ve farklı iletişim kanallarını deneyebileceklerini belirtmiştir:

Sosyal medyaya çok bağımlı değilim. Hayatımda sosyal medya olmasa da olur. Ama Whatsapp olmaz, çünkü Whatsapp’a çok bağımlıyım. Herkes Whatsapta konuşuyor. Ben de ondan dolayı seviyorum ama diğer hesaplarımı kullanmasam pek yokluğunu aramam. (Asuman, 24, İletişim Fakültesi ö.)

Eğer bana zararı varsa sevinirim. Ama zararı yokta ben iyi yönde kullanıyorsam üzülürüm. Tepki gösteririm ve kullanmak isterim. Sosyal medyanın elbet zararı var, ama daha çok yararı olduğunu düşündüğüm için tepki gösteririm. (Emel, 21, İletişim Fakültesi ö.)

Fark etmez ah vah etmem. Bir buçuk sene telefonum yoktu hesap olmasına rağmen hiç girmiyordum hiç etkilemedi. (Halime, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Erkek öğrencilerde, sosyal paylaşım sitelerinden ayrı kalırlarsa fazla tepki göstermeyeceklerini belirtenlerin sayısı fazladır. Ancak tepki vereceğini belirten öğrencilerin reaksiyonları tahminin ötesinde çıkmıştır. Sıkıntı yaşayacağını söyleyen öğrenciler, psikolojik açıdan sıkıntı yaşadıklarını, mesleki anlamda kayıp olduğunu ve boşlukta kaldığını ifade etmiştir. Diğer öğrenciler, sosyal medyadan ayrı kalmanın önemli olmadığını ve yokluğundan rahatsız olmadığını aktarmıştır:

Kötü etkiler. Hani somut örneği de hani iki üç gün bir hafta telefonum bozulduğunda herhangi bir gündemi çok takip edememiştim. Hani bu da aslında çok etkilememesi lazım ama psikolojik olarak etkiledi biraz hani niye olduğunu bilmiyorum ama işte etkiliyor insanı kötü anlamda uzak kalmak. (Taha, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Uzak kalmak için bir gün yaptım, sosyal medyayı dondurdum. Boşluktaymışım gibi hissettim, niyedir bilemedim. Bu aslında yanlış, telefonumu elime aldım işte, sosyal medyaya girip biraz gündemi takip etmek insanı rahatlatıyormuş galiba. Ben böyle bir algıya düştüm, o yüzden direkt kapattığım zaman huzur oluyor, rahat oluyorsun falan ama bir boşluktaymış gibi hissediyorsun. (Haşim, 27, İletişim Fakültesi ö.)

Fazla umurumda olmuyor. Mesela on gündür buradayım, telefonum kardeşimde o ders çalışıyor girsem ne olur girmesem ne olur. Bana fazla etkisi olmuyor. (Fatih, 23, İletişim Fakültesi ö.)

Şuan öyle bir durumdayım. Yapmam gereken daha önemli şeyler var. Sosyal medya engel olacağı için sosyal medyayı ortadan kaldırdım. En azından büyük bir kısmını. Kısa bir süre sonra insan alışıyor. Yokluğunu hissetmiyor denilebilir. (Ufuk, 22, İletişim Fakültesi ö.)

İlahiyat okuyan öğrenciler, bu durumu genel olarak esnek karşılamış ve alışabileceklerini ifade etmişlerdir. İletişim kurma ve bilgi edinme adına anlam yükleyen kız öğrenciler, alternatif kaynaklarının kitap ve eğitimleri olacağını altını çizmiştir. Sosyal medyanın yokluğunu zaman içerisinde normal karşılayacaklarına da dikkat çekmişlerdir:

Çok da bana bir etkisi olmaz çok fazla sosyal medya kullanıcısı olmadığım için olsa da olur olmasa da olur yani bir etkisi olmaz bana. (Esra, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Vallahi bu durumu bir tek Whatsapp adına üzülürüm iletişim kurduğum için ama başka çok da eksiklik hissetmem. Ama Whatsapp adına büyük bir eksiklik hissederim. O da iletişim kurduğum için. (Kader, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Normal karşılarım. Sosyal medya benim için olmazsa olmaz değil. Olmayabilir. Kendi bilgim ve eğitimim için bakış açımın değişmesi için, düşüncelerim için sosyal medyayı gerekli görüyorum ve kullanıyorum ama olmazsa da olabilir. (Kadriye, 21, İlahiyat Fakültesi ö.)

Katılımcı erkek öğrenciler de kız öğrenciler gibi fazla etkilenmeyeceklerini ifade etmiştir. Özellikle kırsalda ikamet edenler ise, bu durumun avantaja dönüştüğünü belirterek sosyal medyanın yokluğunda aile ilişkilerinin pekiştiğini belirtmiştir. Diğer

bir öğrenci, gündem takibine alternatifin geleneksel medya olduğunu hatırlatarak sosyal medyanın yokluğunu bu medya araçlarının doldurabileceğini iletmiştir. Son öğrenci ise, kısa süreli de olsa tepki göstereceğini belirtmiştir, güncele uymak adına yerli alternatif üretimin şart olduğu dile getirmiştir:

Yerli olan üretilsin. Küresel dünya da sosyal medyadan uzak kalmak faydalı değil. Tepki gösteririm. Alışma sürecim kısa. .(Ahmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Sosyal medyayı takip etmemizin amacı arkadaşlarımıza ulaşmak, haberleri takip etmek olduğu için ayrı kalsam da, televizyondan gündemi takip ettiğimiz zaman pek de bir şey olmaz yani. .(Mehmet, 23, İlahiyat Fakültesi ö.)

Bu durumu ben iyi karşılarım. Bazen elektrik kesiliyor, telefonun şarjı bitiyor, sosyal medyadan uzak kalıyoruz, köy yerinde kar yağıyor. 15 gün elektrik gelmiyor falan televizyon yok, telefon yok. Aile işte o zaman gerçekten aile oluyor, birbirimizle daha iyi anlaşılıyor, daha iyi kaynaşyoruz. Birbirimize vakit buluyoruz yani böyle üzüldüğüm, keşke vakit geçireyim, ah vah ettiğim olmuyor, sosyal medyadan uzak kaldığım zaman. .(Hüseyin, 24, İlahiyat Fakültesi ö.)

Günümüzde içinde yaşanılan dönem her ne kadar dijital dönem olarak addedilse de; yazılı ve sözlü kaynaklar ile geleneksel kitle iletişim araçlarına dönüşte çok derin yadırgamaların yaşanmayacağı kanısı uyanmakla beraber sosyal medyaya bağımlılık ya da bağıllık sergilemede öğrencilerin, istisnalar hariç aşırıya kaçmadığı anlaşılmıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Lisans eğitimi alan genç öğrenciler üzerinde gerçekleştirilen bu çalışma ile, gençlerin medya ve dine bireysel yaklaşımlarını araştırmak ve bu yaklaşımlardan; gençlerin medya tercihlerini, medya kullanım alışkanlıklarını öğrenmek ve tüm bunların sonunda dini kimliklerinin inşasında medyanın etkisini ortaya çıkarmak amaçlanmıştır.

Bu amaçla çalışmanın teorik kısmında; literatürde kurgulanmış olan, kuramsal-kavramsal, çerçeve oturtulmuştur. Çalışmanın teori kısmında çalışmanın gerçekleştirilmesinde, uygulanacak araştırma yöntemine, araştırma grubunun belirlenmesine çalışmanın başlığı olan gençlerin dini kimlik inşasında medyanın rolünü net şekilde ortaya koyabilmek için izlenecek yol haritası belirlenmiştir. Tez konusu literatürdeki çalışmalarla kısmen benzerlikler içersede, gerçekleştirilen bu çalışma tüm medya türlerini araştırılmasına özen gösterildiğinden hem kapsayıcı hemde dini kimlik inşasında medyanın rolünü ortaya koymasına bakımından özgündür. Çalışmanın teori kısmında olgu-durum çerçevesinde bilgilerin yerleşik olmasına özen gösterilmiş ve teorik olarak sistemik bir örgü ile konunun anlaşılması yaklaşımı sergilenmiştir. Çalışmadaki bulgulara zemin hazırlamak adına kavramsal ve kuramsal tanımlara yer verilmiştir. Zira kavramsal boşluklar, çalışmanın genelini gidişatını etkileyebileceği gibi uygulama kısmında elde edilen bulguların güvenilirliğini ve geçerliliğini tehlikeye atabilmektedir . İlk bölümde kimlik kavramının önemine dair bir çerçeve çizilmiş, bu çerçeve içerisinde gençlerin kimlik yaklaşımı ve dini kimlik inşasına etki eden dinamik süreçler tartışılmıştır. Kimliğin, medyanın ve dinin etkileşim sahalarının anlaşılması ise; araştırılan konuya bütüncül bir bakış açısı geliştirme, teorik açıklamalar üzerinden izlenimler edinme ve çalışma probleminin asıl kaynaklarını ve çözümlerini sunma anlamında öngörüler kazandırma açısından önem taşımaktadır. Kimliğin geniş tanımı çerçevesinde, kimliği oluşturan temel işlevler bir araya getirildiğinde, aile başta olmak üzere, kültür, toplum biçimleri, eğitim, medya ve dinin temel inşa edici işlevler olduğu anlaşılmıştır. Özellikle modern ve postmodern dönemde kimliklerin parçalanmasının

kimlik türlerini de beraberinde getirdiği görülmüştür. Dini kimliğin bireyin içinde doğulan sosyal ortamla şekillenmeye başlaması, sonrasında ise içinde yaşanan kültürel ortamın etkisi ile homojen kimliklerin doğuşu, bir bireyin birden fazla kimliğe sahip olabileceğini göstermiştir. Bu anlamda çocukluk döneminden yetişkinlik dönemine geçen genç bireyin dini kimlik inşasına etki eden süreçlerin, günün konjenktürüne göre önem taşıyan ideoloji, küreselleşme, ekonomik nedenler, sekülerleşme çerçevesinde şekillendiği anlaşılmıştır.

Medyanın din ile etkileşimi neticesinde medyatikleşme ile karşı karşıya kalan dinin, medyanın sosyal tabakalara nüfuz edebilmesine yönelik arabuluculuk rolünü de üstlendiğini göstermiştir. Medya ise dinin verdiği mesajları insanlara ulaştırmada, içinde yaşanan dünyanın dindar insanlar tarafından anlaşılmasına zemin hazırlamıştır. Dini kimlik, bu karşılıklı ilişkinin merkezinde yer alan bir olgu olarak başat aktörlerden biri haline gelmiş, bu ilişkinin etkileşim gösterdiği dönemsel etkilerin ve tartışma sahalarının yansımalarını doğrudan hissetmiştir. Bu anlamda dini kimlik, tam olarak medya ve din etkileşiminin pratik sahası olarak görülmüş, medyadaki dini içeriklerin bu pratik sahanın seküler-küresel-postmodernist yapısı içerisinde eriyik halde kalması istenmiştir.

Ancak dini kimliğin medyanın hedeflediği forma dönüşüp dönüşmediğini anlamak ya da medyanın etkisi ile nasıl bir dini kimlik profiline sahip olunduğunu bilmek, sosyal çıkarımlar elde etme anlamında önem teşkil etmektedir. Bu çerçevede çalışmada, dini kimliğin inşasında medyanın rolüne dair temel çıkarımlar elde etmeyi sağlayacak, gençlerin dini kimliklerine yönelik genel yaklaşımlara ulaşmaya zemin hazırlayabilecek bir takım görüşler edinmek adına İnönü Üniversitesi'nde yer alan İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesinde eğitim alan öğrencilerin sahip oldukları dini kimlik ve medya anlayışlarını ortaya koyan sorular hazırlanmış ve bu sorular aracılığıyla önemli bulgulara erişilmiştir. Bu küçük örneklem grubu, dine ve medyaya dair bireysel yaklaşımların anlaşılması, gündelik hayat içerisinde deneyimlenmesi ve yine gündelik hayata medya türlerinden edinilen dini içeriğin yansımalarını anlama adına oluşturulmuştur.

Çalışmanın araştırma kısmında ulaşılan en temel bulgu, katılımcı öğrencilerin dini kimlik ediniminde; aile, eğitim ve yazılı kaynakların medyadan daha öncelikli role

sahip olmasıdır. Bu anlamda, inşa edilmiş dini kimliğe katkı sağlayacak düşünce, fikir ve pratiklerin kazandırılmasında medya, önemli rol üstlenmiştir.

Bireyin kimliğinde dönüşüme neden olan dönemsel etkiler çerçevesinde eğitim önem taşımaktadır. Genç bireyin üniversite eğitimi ile beraber kimliğinde, din anlayışında ve medya yaklaşımında eğitim tercih nedenleri ile paralel değişimlerin olduğu görülmüştür. Eğitim alınan ihtisas sahasının din ile bağdaştırılması durumu bireyin din anlayışını da etkilemiştir. Dolayısıyla sahip olunan dini anlayış çerçevesinde eğitime yüklenen anlamlar ile eğitim esnasında edinilen bilgi ve kişisel deneyimlerin bu beklentileri karşılama düzeyleri arasında doğru orantı olduğu anlaşılmıştır. Eğitim tercihi dini atıfta bulunulmaması halinde din anlayışında bir değişimin gözlemlenmediği anlaşılmıştır. Ancak dini anlayışlarına katkı anlamında beklenti sahibi olan bireylerin eğitimin tesis edildiği anlayış yönünde değişimler yaşadığı da anlaşılmıştır. Eğitimin medya anlamında bir değişime neden olup olmadığına dair temel bulgular derlendiğinde ise, eğitim içeriğinden çok üniversite yer alan sosyal ortamların medya kullanım alışkanlıklarına etkisi olduğu anlaşılmıştır. Bu çerçevede yeni medya araçlarının kullanımına eğilimin yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Geleneksel medya araçlarının kullanımında ise eğitim ile birlikte azalmaların ve terk etmelerin olduğu anlaşılmıştır.

Bireyin dini kimliğini ve medyanın etkilerini tanımlayabilme anlamında kimliğe ve dindarlığa dair bilinç durumu da önemlidir. Bu bağlamda, üniversite düzeyinde eğitim alan gençlerin kimlik kavramına yaklaşımının davranışsal, duygusal ve bilişsel yönlerin bütünlük taşıdığını söylemek mümkündür. Kişisel kimliklerin farkındalığı anlamında benlik, kişilik ve karakter bağlamında genel yaklaşımlar dikkat çekmiştir. Böylece üniversitede kendi kimliğini ve başkalarının kimliğini tanımlayacak bir bilincin var olduğunu söylemek mümkündür.

Çalışmanın en önemli sonuçlarından biri de şüphesiz dindarlık üzerine geliştirilen tanımlardır. Zira medyanın dini kimliğe dair etkilerini tanımlayabilmek için öncelikle bireyin kendisi ve sahip olduğu din anlayışının yaşamlarına sirayet etme biçimlerini tanımlayabilmesi gerekmektedir. Bu bağlamda dindarlık sorusuna gelen cevaplardan yola çıkarak dini sahada alınan eğitim ve temelden sahip olunan din anlayışının etkisi ile iki farklı dindarlık anlayışının çıktığını söylemek mümkündür. İlk dindarlık anlayışı

zihinsel, ruhsal ve fiziksel bütünlük bağlamında tam dindarlık olarak nitelendirilen duruma ulaşamamadan kaynaklı olarak kendini dindar olarak tanımlamama ya da eksik dindar olarak tanımlama anlayışıdır. İkinci anlayış ise, alınan dini eğitim neticesinde uygulama ve düşünce sahasında eksikliklerin bilinci ile dindar olarak tanımlama eğilimi üzerine bina edilmiştir. Sahip olunan bu dindarlık ve genel manada din anlayışının kimliğe yansımaları ise; görünüş, gündelik faaliyetler, dini ibadetlerin yerine getirilmesi ve manevi değerlerin edinilmesi noktasında kendini göstermiştir.

Çalışmada edinilen diğer bir bulgu ise; dini kimliğin inşasında kaynak olarak ailenin, yazılı kaynakların ve sosyal çevrenin gösterilmesidir. Medya türlerinin kullanımından da anlaşılacağı üzere medya, sahip olunan dini anlayışa katkı sağlayacak bilgiyi temin etme, araştırmayı sağlama, kimliğe etki edecek kişi ve kurumlara ulaşmada aracı olma, dini kimliğe katkı sağlayacak öğrenme süreçlerinin öğrenilmesine yardımcı olma ve düşünceleri yönlendirme gibi dini kimliğin inşasına katkı sağlayacak düzlemleri oluşturmaktadır.

Gündelik hayatın gidişatında din ve medyanın etkisi ele alındığında, yaşam tarzının belirlenmesinde, gündelik hayat içerisinde yürütülen sosyal, kültürel ve tüketim alışkanlıklarının yürütülmesinde eğitim farklılığına bakılmaksızın dinin etkisinin yoğun olduğu gözlemlenmiştir. Ancak alternatif tüketim mekanları ya da ürünlerinin bulunamaması halinde ya da çok istenen hobilerin dine aykırılığı durumlarında, dini anlayışın ötelenebildiği ve bireysel tatminin sağlanmasının öncelendiği görülmüştür. Dini deneyimler çerçevesinde dini cemaat ve tarikatlara yönelik tutumun ise, 15 Temmuz Darbe Girişimi sonrasında yoğun olarak değişime uğradığı ve olumsuz kanaatlerin ağır bastığı anlaşılmıştır. Böylece eğitimin yanında siyasi ortam ve gelişmelerin de dini kimlikle bağlantılı olgu ve süreçleri etkileyebildiği ve kanaat değiştirebildiği anlaşılmıştır.

Medyanın gündelik hayat içerisinde dini anlayış çerçevesinde nasıl algılandığına dair bulgular değerlendirildiğinde; dini inancı pekiştirmede medyanın çok nadir bir rolünün olduğu görülmüştür. Medyanın genel olarak yazılı kaynaklardan edinilen bilgiyi teyit etme ve genel olarak dini bilgi alma anlamında kullanıldığı görülmüştür. Ancak medyadan edinilen bilgiye karşı seçici yaklaşım yoğunluktadır. Kişisel kararlar vermede ise medya iki rol üstlenmiştir: Medya eğitimi alan bireylerin kişisel kararlar almada

kendi bilgileri ve sosyal çevrenin teyidinde başvurması, ulaşılamayan durumlarda ise özellikle fetvalar anlamında medyanın devreye girmesi ilk rol çerçevesinde gerçekleşmiştir. İkinci rolü ise, yeni medyaya çok fazla anlam yükleyen bireylerin, medyayı karar almada başat rol atfetmeleri neticesinde kararların medya içeriğine göre verilmesi çerçevesinde gelişmiştir.

Birçok bulgunun ulaşıldığı ve değerlendirildiği bu çalışmada, dini kimliğin inşasına dair medyaya atfedilmiş olan ve yukarıda izahı yapılan bu rolün pratikteki durumunu anlama adına geleneksel medya ve yeni medya kapsamında bireylerin yaklaşımı ele alınmıştır. Bu çerçevede geleneksel medya kullanımını boyutu öncelikli olarak ele alınmıştır. Bulgulardan yola çıkarak gençlerin yeni medya kadar olmasa da geleneksel medya araçlarını gerek klasik araçlar üzerinden gerekse de dijital ortamlar üzerinden takip ettiği ortaya çıkmıştır. Kullanımın temel nedenleri arasında; bireysel istek, mesleki kaygı, sosyal çevreye eğilim ve aileden edinilmiş alışkanlıklar öne çıkmaktadır. Dini nedenlerden dolayı kullanım diğer nedenlerin çok gerisinde kalmıştır. Geleneksel medyanın dini kimliğe etki boyutu ise yine bilgi alımı, öğrenme ve rol model edinme çerçevesinde ortaya konmuştur. İbadet boyutunda ya da dini kural-kaideler boyutunda hatırlatıcı görev atfedilmesi, geleneksel medyanın dini kimliğe katkı anlamında bir boyutudur.

Dini kimliğin inşasında yeni medya araçlarının rolünün kapsamı ise geniş bir alana yayılmaktadır. Zira reel hayatta sahip olunan dini kimliğin sanal ortama nasıl yansıtıldığına yönelik çıkarımlar çok geniş sahada tartışılmak durumundadır. Ancak belirli bir çerçeveden yaklaşma adına öncelikle yeni medyanın kullanım amaçları incelenmiş ve incelenme neticesinde; merak, bilgi edinme, araştırma, iletişim kurma nedenleri çerçevesinde bir kullanım amacının olduğu tespit edilmiştir. Kişisel kimliklerin sanal ortamlarda yansıtılması anlamında sakınca görülmemesi, dini kimliklerin de bu ortamlarda yansıtılmış olacağını akla getirmiştir. Ancak katılımcılar bu anlamda dini kimliklerini alenileştirecek paylaşımlardan; mahremiyet, bilgi yetersizliği, mesleki kaygılar gibi nedenlerle kaçınmayı tercih etmişlerdir. Özellikle sosyal medya ilmihali ya da fikhî gibi yönlendirmelere ihtiyacın öne çıkarılması, yeni medya özellikle sosyal medya ortamında bireylerin dini anlamda yetersizlik ve tedirginlik yaşadığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yetişkinlik döneminde ya

da mesleğe geçtikten sonra bu yaklaşımlarının değişme ihtimali de göz önünde tutulmalıdır.

Yeni medya özellikle de sosyal medyanın dini kimliğe katkısı bağlamında ibadetlerin kazanımında yoğun rol oynadığı görülmüştür. Medya hakkındaki mesafeli kalma fikri yeni medya bağlamında da gözlenmiş ve dini kimliklere katkı sağlayıcı bilgilerin edinilmesinde dahi teyit edici kaynakların kullanılması tercih edilmiştir. Yeni medya dini kimliğe kazanımlar adına kaynak niteliğindedir, ancak yeni medyanın göreceli özgürlük barındırdığına dair anlayış, tam güveni zedeleyeci bir durumdur. Dini içeriklerin seçimi noktasında belli kişi, kurum, kaynak, site ve sayfaların takibinin dışına çıkılmamaya çalışılması da bu durumun bir yansımasıdır.

Genel olarak çalışmadan elde edilen bulgular bu şekilde ifade edilebilir. Ancak fenomenolojik analiz yönteminin de bir gereği olarak uygulamalar esnasında edinilen bir takım deneyim ve gözlemlerin, ileride farklı çalışma sahalarına dâhil edilmesi anlamında aktarılmasının önemli olduğu kanaati ağır basmıştır. Çalışma İletişim Bilimleri alanında hazırlanmış olsa dahi, sosyolojik boyuta da sahip olduğundan dolayı, görüşmecilere dair gözlemsel bulguların paylaşılması elzem görülmektedir. Yükseköğrenim gören öğrencilerin dini kimliğinin ortaya çıkarılması ve sahip olduğu bu dini kimliğe medyanın etkisinin olup olmadığının anlaşılması adına yapılan bu görüşmelerde, ilahiyat okuyan öğrencilerden açık cevap alma açısından bir takım sorunlar yaşanmıştır. Öğrencilerin birçoğunun çekingen ve kapalı cevaplar vermesinden dolayı, görüşme sonunda kendileri ile kısa bir değerlendirme görüşmesi yapılmıştır. Görüşme yapılan öğrencilerin ortak serzenişi, medya üzerinden ve cemaat-tarikatlar üzerinden sürekli eleştiriye tabi tutulmaları ve bir ilahiyatçı temsil sorumluluğu taşımanın ağırlığını yüklenmek zorunda olmaları yönündedir.

Örgütsel aidiyet duygusunun fazlaca gözlemlendiği ilahiyat öğrencilerinin, yaptıkları eylemleri, faaliyetleri ve deneyimleri özellikle ‘ilahiyatçı kimliği’ altında yorumlamaları da başka dikkat çekici husus olmuştur. Bu anlamda iletişim öğrencilerin ‘iletişimci kimlik’ vurgusunda bulunmamaları, seküler dünyada dini eğitim alanların, toplumun yapısal ve kültürel özelliklerine göre farklı pozisyonlara aynı anda sahip olmalarını da beraberinde getirdiği söylenebilir. Bu anlamda seküler-modernist anlayış, din, din ile

alakalı kurum kuruluş ve yapılara muğlak konumlar belirlemekte ve azınlık hissiyatını yarattığı iddiası güçlü çıkmaktadır.

Diğer gözlemlenen bir durum ise, dini anlayışların oluşumunda, dini anlayışların toplum içinde paylaşılmasında, dini cemaat ve tarikat yapıları ile ilgili düşüncelerde, geleneksel medya araçlarının seçiminde ve sosyal medya paylaşım sitelerinde fikir beyan edici paylaşımlarda bulunma anlamında 15 Temmuz etkisinin yoğun olarak hissedilmesidir. Görüşmecilerin tamamına yakını sayılan bu hususlarda, açık olarak ifade etmeseler dahi yoğun bir şekilde öfke, çekince ve korku hissetmektedir. 15 Temmuz darbe girişiminden sonraki dönemde medya yayınlarına ve dini yapılanmalara karşı negatif ve defansif bir bakış açısının hakim olduğu görülmüştür.

Bir diğer gözlenen durum ise; sosyal medya paylaşımlarında geliştirilmiş olan ‘otosansür refleksi’dir. Bu davranışın temel nedeni olarak özellikle eleştirilme, dışlanma, izole edilme, hakarete uğrama, kısıtlanma ve ötekileştirilme gibi şiddet içeren durumlara muhatap olunmak istenmemesidir. Bu anlamda sosyal medyada gerçek kimlikle var olan bireylerin, özgürlük yaklaşımı göreceli olan platformlarda daha çok takip eden ve bilgi alan pozisyonda kalmayı isteyebileceği, bilhassa dini kimliklerinin sosyal medya üzerinden teşirinde sınırlayıcı davranabileceği ortaya çıkmaktadır.

Katılımcılar, medyanın dini içeriğinin sorunlu olduğuna dair bir kanı taşımakla birlikte; dini bilgiye erişme, aynı dini hassasiyeti taşıyan insanlarla sosyalleşme ve paylaşma, sevilen ve sayılan dini otoritelere yakın olma ve onların aktardığı bilgileri edinme, genel olarak bir iletişim ağı oluşturabilme, istenilen sahada gündeme dair takipte bulunabilme adına fayda sağlanabilen bir araç olduğunu da düşünmektedir.

Görüşmelerin geneline bakıldığında, özellikle yeni medyanın kullanımına yönelik bir istek ve talep olmasına rağmen, dini içeriğin alımlanmasında, kullanılmasında ve medya üzerinden edinilen dini içeriğin gündelik hayata geçirilmesinde bir tedirginlik gözlemlenmiştir ve tasdik-teyit makamlarına ihtiyaç duyulmuştur. Bu çerçevede, geleneksel medya ve yeni medya sahasında var olan dini içeriklerin aktarımı, alımlanması esnasında seçici davranma ve farkındalığa sahip olma anlamında bir medya okuryazarlığı eğitimi önemli görülmüştür.

Yaşanılan dönemde sosyal medya ya da yeni medya bağlamında; yapay zekâ yazılımları ile oluşturulmaya başlanan sanal kimliklerin, birey ve toplumlarla sosyal etkileşime girmesi ile akışkan kimlik kavramını ve dinamiklerini yeniden tanımlanması gerekliliği yavaş yavaş hasıl olmaya başlamıştır. Nitekim yapay zekâ ve nöro bilim teknolojisindeki gelişmelerle, iletişimin farklı türler ve boyutlara evrileceği öngörülmektedir.

Ağ ortamlarında varlık gösteren dinin ve dijital ortamlarda varlık gösteren kimliklerin bu gelişen yeni durumdan etkilenmesi de kaçınılmazdır. Bilim çevrelerince insanlık 2.0 olarak kodlanan bu yeni durum, sosyal bilimler sahasında daha birçok değişimi de beraberinde getireceğe benzemektedir. Bu çerçevede, varoluşsal sorunlar yaşayan geleneksel medya, dijital medya, din ve dini kimlik çerçevesinde yapılan her bir çalışmadan elde edilen kuram ve kavramlar, artık bu yeni durum referans alınarak yeniden değerlendirilmelidir. Bugüne kadar yapılan tüm çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen bulgular, yeni gelişen durumun ilk yansımalarını içermesi sebebiyle temel bir zihniyeti oluşturma merhaleleri olarak sayılmalıdır. İleride daha kapsamlı, multi disiplinler, teknoloji ağırlıklı medya çalışmalarının yapılacağı da ütöpik ya da fütürist bir yaklaşım olmaktan çıkmakta ve gerçeğe dönüşmektedir.

Sonuç olarak katılımcı gençlerin, dini kimliğe, dini inanca karşı birbirinden çok zıt bakış açılarına sahip olmadıkları görülmektedir. Ancak anlayış ve yaklaşımlar açısından farklılıklar mevcuttur.

Ancak eğitimleri ya da yaklaşımları ne olursa olsun, her iki fakültenin katılımcı öğrencilerinin medya kullanımı ve medyaya yaklaşımı anlamında teslimiyetçi olmadıkları, belirledikleri ölçü ve kriterler çerçevesinde medyadan yararlandıkları ve dini kimliklerinin süreklilik arz eden biçimlenmesi esnasında medyadan seçilen içeriğin etkisi konusunda bilinçli hareket ettikleri gözlemlenmiştir. Ancak bu sonuç sadece bir başlangıç teşkil etmekte ve genellenmemektedir. Zira sadece bir üniversite ile sınırlandırılmış ve bir portreye daha yoğunlaşılacak istenmiş, temel bir bütünlük ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer çalışmalara kavramsal, kuramsal ve bulgusal anlamda temel kaynak niteliğinde sayılan bu kaynak, geleneksel toplum yapısının canlılığını koruduğuna da bir şahit konumundadır.

Son olarak çalışmanın genelinden yola çıkarak akademik sahada yapılması önerilen çalışmaları sunmakta yarar görülmüştür. Çalışmalar aşağıdaki gibi maddelenmiştir:

1. Yaşanılan dönemde sosyal medya ya da yeni medya bağlamında; yapay zekâ yazılımları ile oluşturulmaya başlanan sanal kimliklerin, birey ve toplumlarla sosyal etkileşime girmesi; akışkan kimlik kavramının ve dinamiklerinin yeniden tanımlanması gerekli kılmaktadır. Nitekim yapay zekâ ve nörobilim teknolojisindeki gelişmelerle, iletişimin farklı türler ve boyutlara evrileceği görülmektedir.
2. Öğrencilerin sosyal paylaşım sitelerini terk etmesi/kullanmaması-bölgesel ve eğitim faktörlerinin araştırılmasının gerekliliği
3. Sanal cemaatleşme, dini içeriklerin aktarılması rolünün dini kanaat önderlerinden alınması ve dijital platformlara devredilmesi konusu- Alim zat geleneği
4. İyi olma, ahlaklı olma, kötü olma konuları göreceli konular olmakla birlikte; bu tarz göreceli kavramların, dijital dönüşümün anlık yaşandığı bir çağda, bireylerin düşünce dünyasındaki konumunun değişimine yönelik değerlendirmeyi kapsayan ve İletişim Bilimlerini de içine alan multi disiplinler bir çalışmanın zorunluluğu
5. ‘Merak’ konusunun da din, dindarlık ve dini kimlik çerçevesinde ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınmasının faydalılığı-medya kullanımlarında-dini kimlikteki yansımaları
6. Medyada yer alan doğrunun kıstası, ne olduğu ve hangi bilgilerin dini kimlik çerçevesinde alınması gerektiğine yönelik çalışmalar
7. Belagat anlamında yazılı medyanın kullanımı ve dini içeriği aktarmada etkililiğinin kullanılması –Dijitalleşme
8. İletişim Fakültesinde okuyan katılımcı kız öğrencilerin ilahiyat eğitimi alan katılımcı kız öğrencilere göre daha fazla dini kimliğe vurguda bulunmuş olmasının alt nedenlerinin araştırılması

9. Türk televizyonlarında yayınlanan ve tarihi dönemleri yansıtan filmler üzerinden dini inancın pekiştirilmesi, rol modellerin alınması, özdeşleşmenin yaşanmasının nedenlerine dair araştırma
10. Dini bir alt yapıya sahip olmayıp kendini dindar olarak tanımlamayan bireylerin çevrimiçi platformlarda dini hüküm ve kaidelerin doğruluğunu, geçerliliğini ve güvenilirliğini neye göre seçmesi gerekliliğinin araştırılması
11. İlahiyat öğrencilerinde kurumsal aidiyet hassasiyetinin boyutları ile ilgili araştırma ve medya kullanımı
12. Otosansür uygulama boyutları ve sosyal medyaya yansımaları ile ilgili çalışmalar

KAYNAKÇA

- Abels, H. (2006). *Identität*. Wiesbaden: Springer Verlag.
- Acar, M. (2015). İdentitätsprobleme von Türken in Der Deutschen Gesellschaft *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl : 2015 Cilt :13 Sayı :1. S.220-241.
- Adolf, M. T. (2017). The identity of mediatization: Theorizing a dynamic field. In *Dynamics of Mediatization*. Palgrave Macmillan, Cham. 11-33.
- Ağçoban, S. (2020). İslam'da Bireyselleşme" nin Teorisini Yazmak ne Kadar Mümkün?. *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi*, (5), 132-146.
- Akça, G. (2005). Modernden postmoderne kültür ve kimlik. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (15), 1-24.
- Aksakal, E. (2014). Kültürel Kimliğin İnşa Sürecinde Melez Bir Kavram Olarak Alevilik. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (53), 215-231.
- Aktay, Y. (1998). Postmodern Dünyada Din: Bir Anlatı mı, Tanrı'nın İntikamı mı?. Yasin Aktay ve M.Emin. Köktaş (Ed.). *Din Sosyolojisi*. Vadi Yayınları. Ankara. 331-345.
- Akyüz, İ. (2014). Türkiye'de Gençlik, Din ve Değerler Konusunda Yapılan Ampirik Araştırmaların Yöntem ve İçerik Analizi. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16(30), 183-202.
- Akyüz, N . (2002). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Din Anlayışı Ölçeği Üzerine Bir Pilot Araştırma . *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* , 43 (1) , 123-134
- Allport, G. W., Ross, J. M. (1967). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of personality and social psychology*, 5(4), 432-443.
- Ammerman, N. T. (2003). Religious identities and religious institutions. *Handbook of the Sociology of Religion*, 207-224.
- Apple, M. W. (1996). *Cultural politics and education* (Vol. 5). Teachers College Press.
- Armağan, A. (2013). Kimlik Yapılarında Değişim ve Sanallaşan Kimlik Sunumları: Öğrenciler Üzerinde Bir Araştırma. *Akademik Bakış Dergisi*. Sayı: 37. S.1-20.

- Arnett J.J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*; 55:469-480.
- Arslan, H. (2011). Dindarlık Boyutları, Algıları Ve Uygulamaları/Dimensions of Religiosity, Perceptions and Practices. *Hikmet Yurdu Düşünce-Yorum Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 4(7), 39-62.
- Arslan, M. (2015). Postmodern Yeni Dinsel Kimlik ve Paranormal İnançlar. *Milel ve Nihal*, 12 (2), 55-72.
- Arthur, C. (1993). Introduction. Chris Arthur (Ed.). *Religion and the Media : An Introductory reader*. Cardiff: University Of Wales Press.
- Arweck, E., & Nesbitt, E. (2011). Religious education in the experience of young people from mixed-faith families. *British Journal of Religious Education*, 33(1), 31-45.
- Aşkın, M. (2007). Kimlik ve giydirilmiş kimlikler. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(2), 213-220.
- Atak, H. (2011). Kimlik Gelişimi ve Kimlik Biçimlenmesi: Kuramsal Bir Değerlendirme. *Current Approaches in Psychiatry/Psikiyatride Guncel Yaklaşımlar*, 3(1). 163-213.
- Aydın, H., Eken, M. (2014). Din Görevlilerinin Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Medya ve din*, 1, 377-405.
- Babacan, M. E. (2015). *Sosyal medya ve gençlik*. İstanbul: Açılım Kitap,
- Bachmair, B. (2010). Mediensozialisation: Entwicklung von Subjektivität in medialen und kulturellen Figurationen. in D. Hofmann, L.Mikos (Ed.). *Mediensozialisationstheorien. Modelle und Ansätze in der Diskussion*. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden. S. 67-92.
- Bailey, E. (1990). The Implicit Religion of Contemporary Society: Some Studies and Reflections. *Social Compass*, 37(4), 483-497.
- Ball, S (2003). Social justice in the head. Are we all libertarians now? In Clara Vincent (Ed.). *Social justice, education and identity*. Routledge.s. 31-50.
- Bandura, A. (2001). Socialcognitivetheory of masscommunication. *Media Psychology*, 3(3), 265-299.

- Bauman, Z. (2010). *Küreselleşme: Toplumsal Sonuçları*. Çev. A.Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bauman, Z. (2013a). *Liquid modernity*. John Wiley & Sons.
- Bauman, Z. (2013b). *Identity: Conversations With Benedetto Vecchi*. John Wiley & Sons.
- Beck, U. (1997) *Was ist Globalisierung? Irrtümer des Globalismus -Antworten auf Globalisierung*. Frankfurt/Main. Suhrkamp.
- Beck, U. (2011). *Risk Toplumunu, Başka Bir Modernliğe Doğru*. İstanbul İthaki Yayınları.
- Berger, H. A., & Ezzy, D. (2009). Mass media and religious identity: A case study of young witches. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 48(3), 501-514.
- Berger, P. L. (1999). The desecularization of the world. Washington, DC: *Ethics and Public Policy Center*. S.1-18.
- Berger, P. L. (2011). *The sacred canopy: Elements of a sociological theory of religion*. Open Road Media.
- Berger, P. L. 2002/a. Sekülerizmin Gerilemesi. Ali Köse (Ed.). *Sekülerizm Sorgulanıyor*. İstanbul: Ufuk Yayıncılık.
- Berger, P. L. 2002/b. Dini ve Toplumsal Kurumların Değişimi, içinde Çiftçi (Çev.ve Ed.). *Din ve Modernlik, Toplum Bilim Yazıları-1*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları.
- Berger, P. L., & Luckmann, T. (2015). *Modernite, Çoğulculuk ve Anlam Krizi*. Mustafa Derviş Dereli (Çev.). Ankara: Heretik.
- Berger, P. L., Berger, B., & Kellner, H. (1973). *The homeless mind: Modernization and consciousness*. Penguin Books.
- Berger, P.&Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin Sosyal İnşası/ Bir Bilgi Sosyolojisi İncelemesi*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Berry, J. W., Berry, J. W., Poortinga, Y. H., Segall, M. H., & Dasen, P. R. (1997). *Cross-cultural psychology: Basic Processes and Human Development*. Boston: Allyn and Bacon.
- Berzano, L. (2011). *Religious lifestyles. In Religion, spirituality and everyday practice*. Springer, Dordrecht.

- Best, A. (2011). Youth Identity Formation: Contemporary Identity Work. *Sociology Compass*, 5(10), 908–922.
- Bhabha, H. K. (2012). *The location of culture*. Routledge.
- Bilgin, N. (2007). *Kimliğin İnşası*. Ankara: Aşına Kitaplar.
- Bilgin, N. (2008). Kimlikler Kültürelendir. *Türk Yurdu Dergisi*, Ocak 2006 - Yıl 95 - Sayı 221.S. 97-99.
- Bocock, R. (1993). *Consumption*. London: Routledge.
- Brandtzæg, P. B., & Heim, J. (2009). Why people use social networking sites. In *International conference on online communities and social computing* (pp. 143-152). Springer, Berlin, Heidelberg.
- Bräunlein, P.J. (2008). Religionswissenschaft und Mediologie. In Birgit Mersmann, Thomas Weber (Ed.). *Mediologie als Methode*. Berlin: Avinus V. S. 191-218.
- Brown, J.D. (1998). *The Self*. New York: Routledge.
- Bschleipfer, A. (2010). *Der caso Parmalat in der Berichterstattung italienischer Print- und Rundfunkmedien: eine Studie zur sprachlichen Markierung von Corporate Identity, lokaler und nationaler Identität* (Vol. 7). Peter Lang.
- Buckingham, D. (2008). "Introducing Identity." Youth, Identity, and Digital Media. Edited by David Buckingham. The John D. and Catherine T. MacArthur Foundation Series on Digital Media and Learning. Cambridge, MA: The MIT Press, 2008. 1–24
- Campbell, H. (2004). Challenges created by online religious networks. *Journal of Media and Religion*, 3(2), 81-99.
- Campbell, H. (2010) *When Religion Meets New Media*. London: Routledge.
- Campbell, H.A., Vitullo, A. (2016) Assessing changes in the study of religious communities in digital religion studies, *Church, Communication and Culture*, 1:1, 73-89.
- Campbell, H. A. (2013). *Digital Religion: Understanding Religious Practice in New Media Worlds*. New York: Routledge.
- Castells, M. (2008). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür. Kimliğin Gücü 2. Cilt*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

- Castells, M. (2017). *Der Aufstieg Der Netzwerkgesellschaft. Das Informationszeitalter Wirtschaft, Gesellschaft, Kultur*. Band 1. Wiesbaden: SpringerVerlag.
- Cebeci, S. (2008). Milli Kimlik Bağlamında Din – Kültür İlişkisi. Akademik İncelemeler Cilt:3 Sayı:2 s.1-11
- Cebeci, S., Çakmaktaş, B., Doğruyol, F., & Cevherli, K. (2019). İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Dini Grup Algıları. Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, (15), 88-113..
- Cieslik, A., Verkuyten, M. (2006). National, ethnic and religious identities: Hybridity and the case of the Polish Tatars. *National Identities*, 8(2), 77-93.
- Cihan, N. (2014). Okullarda Değerler Eğitimi Ve Türkiye'deki Uygulamaya Bir Bakış. *Electronic Turkish Studies*, 9(2).429-436.
- Clark, L. S. (2002). US adolescent religious identity, the media, and the “funky” side of religion. *Journal of Communication*, 52(4), 794-811.
- Clark, L. S., & Walker, S. M. (2018). Popular culture and religion in America. In *Oxford Research Encyclopedia of Religion*.
- Collins, B. W., & Sturgill, A. (2013). The effects of media use on religious individuals' perceptions of science. *Journal of Media and Religion*, 12(4), 217-230.
- Copp, D. (1992). The Concept of a Society. *Dialogue*, 31(02), 183.
- Coşkun, A. (2003). Din ve Kimlik. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24).s.5-23.
- Coştu, Y. (2009). Toplumsallaşma Kavramı Üzerine Sosyolojik Bir Değerlendirme. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IX (2009), sayı: 3. S. 117-140.
- Coyne, I. T. (1997). Sampling in qualitative research. Purposeful and theoretical sampling; merging or clear boundaries?. *Journal of advanced nursing*, 26(3), 623-630.
- Creswell, J. W. (2013). Steps in conducting a scholarly mixed methods study.
- Creswell, J. W. (2017). Araştırma deseni: Nitel, nicel ve karma yöntem yaklaşımları. Eğiten Kitap.
- Cruz, A. G. B., Seo, Y., & Buchanan-Oliver, M. (2018). Religion as a field of transcultural practices in multicultural marketplaces. *Journal of Business Research*, 91, 317-325.

- Çamdereli, M. (2018a). Dinsel söylem yok olmuyor, medyatikleşiyor. TRT Akademi dergisi Röportajı. TRT Akademi, Cilt: 3, Sayı:6, 775-790.
- Çamdereli, M. (2018b). Din Ekranda Nasıl Durur? Medyada Dinin Popüler Temsilleri. Ketebe Yayınları.
- Çetin, E . (2014). Türkiye’de Gündelik Hayatın Tanziminde Din ve Sekülerizm . *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* , 3 (2) , 265-285
- Dalbay, S.R., Avcı, N.(2018). Kimlik İnşasına İlişkin Temel Yaklaşımlar Ve Bu Yaklaşımların Türkiye’ye Yansımaları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Y.2018, C.23, S.1, s.17-39.
- Dascălu, D. I. (2014). Individualism and mass communication in the context of globalization. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 163, 1-6.
- Dawson, A. (2014). Religion, globalization and modernity: from macro-processes to micro-dynamics. *Estudos de religiao*, 28(2), 31-58.
- De Witte, M. (2018).Religion and Media. Hilary Callan (ed.).*The International Encyclopedia of Anthropology*. 12 Volume Set.
- Derman, O.(2008). “Ergenlerde Psikososyal Gelişim”, İ.Ü. *Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Sürekli Tıp Eğitimi Etkinlikleri Adölesan Sağlığı II, Sempozyum Dizisi* No:63, ss. 19-21.
- Dinter, A. (2006) Adolescence and computers. Dimensions of media-related identity formation, self-formation and religious value as challenges for religious education, *British Journal of Religious Education*, 28:3, 235-248,
- Doğan, B.Ö. (2015). Dini Kimlik ve Sanal Uzam. İçinde, Mete Çamdereli, Betül Ö. Doğan, Nihal K. Şener, (Ed.), *Dijitalleşen Din* (Medya ve Din 2). İstanbul: Köprü Kitapları. S.13-45.
- Doğan, M. (1991). Türkiye’de Aileye ve Aile Fertlerine Tesirleri Açısından Kitle Yayın Araçları. *Türk Aile Ansiklopedisi*, AAK Yay., Ankara, c, 2, 634-638.
- Dumitrescu, V. M. (2001). *Modernism, postmodernism, and the question of identity*. *Dialogos*, 2(3), 11-14.

- Ebstone King, P. (2003). Religion and identity: The role of ideological, social, and spiritual contexts. *Applied Developmental Science*, 7(3), 197-204.
- Ecarius, J. (2013). *Familienerziehung im historischen Wandel: Eine qualitative Studie über Erziehung und Erziehungserfahrungen von drei Generationen*. Springer-Verlag.
- Efe, A. (2017). Kolektif Dindarlık Türü Olarak Tarikat/Cemaat Dindarlığı. *İslami Araştırmalar*, 28(1), 290-301.
- Elmhorst, U. (2008). *Jugend und Religion—Trägt die Konfirmandenzeit etwas zur Entwicklung individueller religiöser Identität bei. Eine quantitative Studie*, Bielefeld.
- Endres, E. M. (2018). *Ernährung in Sozialen Medien*. Springer Fachmedien Wiesbaden.
- Erikson, E. H. (1998). *Jugend und Krise: die Psychodynamik im sozialen Wandel*. 1970. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Erikson, E. H., & von Eckardt-Jaffé, M. (1966). *Einsicht und Verantwortung: Die Rolle d. Ethischen in d. Psychoanalyse*. Klett.
- Erikson, Erik H. (1975): *Dimensionen einer neuen Identität*. Frankfurt a.M.:Suhrkamp.
- Erikson, Erik H. (1999): *Kindheit und Gesellschaft*. Stuttgart: Klett.
- Erkan, E. (2018). *Gençlerde tüketim ve din*. Hiperlink yayınları.
- Erkol, M. (2015). Türkiye’de Dini Hayatı Anlamlandırmak: Dindarlık Olgusu ve Dindarlığın Ölçülmesi. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 17(2).
- Eshach, H. (2007). Bridging in-school and out-of-school learning: Formal, non-formal, and informal education. *Journal of science education and technology*, 16(2), 171-190.
- Fearon, J. D. (1999). What is identity (as we now use the word). *Unpublished manuscript, Stanford University, Stanford, Calif.*
- Featherstone, M. (2007). *Consumer culture and postmodernism*. Sage.
- Forbes, B. D. (2005). Introduction: Finding religion in unexpected places. In B.D. Forbes, J. Mahan (ed.). *Religion and popular culture in America*. S. 1-20.
- Fore, W. F. (1987). *Television and religion: The shaping of faith, values, and culture*. Minneapolis: Augsburg Publishing House.

- Fore, W.F. (1999). The religious relevance of Television. In Chris Arthur (Ed.). *Religion and the Media: An Introductory reader*. Cardiff: University Of Wales Press.
- Gärtner, C. (2009). „Die Rolle der Medien bei der Rückkehr der Religion: Die habituellen Voraussetzungen für die Wahrnehmung und Deutung religiöser Ereignisse bei journalistischen ‚Meinungsmachern‘. *Sieprath, M.(Ed.): Religion und Massenmedien. Reihe: Religionen in Kultur und Gesellschaft, Bd, 2, 67-97.*
- Gärtner, C. (2013). Religiöse Identität und Wertbindungen von Jugendlichen in Deutschland. *KZfSS Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialpsychologie, 65(1), 211-233.*
- Geertz, C. (1966). Religion as a cultural system. In M. Banton (Ed.) *Anthropological Approaches to the study of Religion. London: Tavistock. S.1- 46.*
- Geertz, Clifford (1983): *Dichte Beschreibung. Beiträge zum Verstehen kultureller Systeme*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp
- Gerbner, G. (1984). *Religion and television*. National Council of Churches of Christ, New York, NY.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Giddens, A. (2014). *Modernite ve Bireysel-Kimlik. Geç Modern Çağda Kimlik ve Toplum*. İstanbul: Say Yayınları.
- Gippert, W. (2013). Familienkultur oder Kulturgeschichte des Familialen?. In MS Baader, P Götte, C Groppe (Ed.) *Familientraditionen und Familienkulturen*. Springer VS, Wiesbaden. 33-51.
- Girgin, Ü. H. (2018) Gelenekten postmoderne kimlik inşa süreci ve yeni medya: Facebook örneği. *Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 3(5): 202-230.*
- Gleason, P. (1983). Identifying identity: A semantic history. *The journal of American history, 69(4), 910-931.*
- Görmez, M. (2016). Din ve Kimlik. *Diyanet Dergisi, 303. Sayı, S.4-6.*
- Greil, A., Davidman, L. (2007). Religion and Identity. James A. Beckford, N. J. Demerath (Ed.). *III. The SAGE Handbook of the Sociology of Religion*. L.Angeles, London: SagePublication. S. 533-549.
- Groenewald, T. (2004). A phenomenological research design illustrated. *International journal of qualitative methods, 3(1), 42-55.*

- Grotevant, H. D., & Cooper, C. R. (1986). Individuation in Family Relationships. *Human Development*, 29(2), 82–100.
- Guitart, E. M. (2019). Identity in Education and Education in Identities: Connecting Curriculum and School Practice to Students' Lives and Identities. In *Culture in Education and Education in Culture*. Springer, Cham.159-175.
- Gündüz, T. (2003). *İslam, Gençlik ve Din Eğitimi*. Düşünce Kitabevi, Bursa.
- Güngör, Ö.(2013) Sosyolojik Bir Teori Olarak Sembolik Etkileşimciliğin Ontolojik Temeli Ve Din Olgusu, *Aibü Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:13, Yıl:13, Sayı:1, 13:57-91
- Gürses, H. (1999). Kimlik Kavramı Üzerine Düşünceler. *Birikim Dergisi*.121.
- Gürses, İ., Kılavuz, M. Â. (2011). Erikson'un Psiko-Sosyal Gelişim Dönemleri Teorisi Açısından Kuşaklararası Din Eğitimi ve İletişiminin Önemi. *Review of the Faculty of Theology of Uludag University*, 20(2) s.153-166.
- Ha, K. N. (2000). Ethnizität, Differenz und Hybridität in der Migration. *Prokla. Zeitschrift für kritische Sozialwissenschaft*, 30(120), 377-397.
- Haberli, Mehmet (2016)İnternet Çağında Din: Konu ve Yaklaşımlar. 2. *Uluslararası Osmaneli Sosyal Bilimler Kongresi Kitabı* S.1314-1320.
- Hall, S. (1994). *Rassismus und kulturelle Identität: ausgewählte Schriften* 2. Hamburg: Argument-Verlag.
- Hall, S. (1996). Introduction: Who needs “identity”? In S. Hall, P. D. Gay (Eds.), *Questions of cultural identity*. London: Sage.1–17.
- Heidbrink, S. (2007). Exploring the religious frameworks of the digital realm: offline-online-offline transfers of ritual performance. *Masaryk University Journal of Law and Technology*, 1(2), 175-184.
- Heinrich, Dieter (1979): „Identität – Begriffe, Probleme, Grenzen“, in: Marquard, Odo und Karlheinz Stierle (Hg.), *Identität, München: Wilhelm Fink Verlag*. 133–186.
- Helland, C. (2005). Online religion as lived religion. Methodological issues in the study of religious participation on the internet. *Online-Heidelberg Journal of Religions on the Internet*.

- Henze, V. (2015). On the concept of youth—some reflections on theory. In I. Schäfer (Ed.), *Youth, revolt, recognition: The young generation during and after the "Arab Spring"*, s. 5-16.
- Hepp, A. (2014). *Medyatikleşen Kültürler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Hepp, A., Krönert, V. (2009): *Medien-Event-Religion: Die Mediatisierung des Religiösen*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften/GWV Fachverlage GmbH
- Hepp, A., Thomas, T., & Winter, C. (2003). *Medienidentitäten. Identität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur*. Köln: von Halem.
- Herrmann, J. (2007). *Medienerfahrung und Religion: eine empirisch-qualitative Studie zur Medienreligion* (Vol. 51). Vandenhoeck & Ruprecht.
- Hjarvard, S. (2008a). The mediatization of religion: A theory of the media as agents of religious change. *Northern Lights: Film & Media Studies Yearbook*, 6(1), 9-26.
- Hjarvard, S. (2008b). The Mediatization of Society A Theory of the Media as Agents of Social and Cultural Change. *Nordicom Review*. 29. pp. 105-134.
- Hjarvard, S. (2011). The Mediatisation of Religion: Theorising Religion, Media and Social Change, *Culture And Religion: An Interdisciplinary Journal*, 12:02, 119-135.
- Honneth, A. (2003). Kampf um Anerkennung: zur moralischen Grammatik sozialer Konflikt: mit einem neuen Nachwort. *Frankfurt/M.*
- Hoover, S. M. (2003). Religion, Media and Identity: Theory and Method in Audience Research on Religion. In J. Mitchell and S. Marriage (Ed.). *Mediating Religion: Studies in Media, Religion, and Culture*. A&C Black. S.9-21.
- Hoover, S. M. (2005). The cross at Willow Creek: Seeker religion and the contemporary marketplace. *Religion and popular culture in America*, 139-156.
- Hoover, S. M. (2008). *Media and Religion: White Paper from The Center for Media, Religion, and Culture*. Bolder: CMRC.
- Hoover, S. M., & Venturelli, S. S. (1996). The category of the religious: the blindspot of contemporary media theory?. *Critical Studies in Media Communication*, 13(3), 251-265.

- Hoover, S.M. (2002). Introduction: The Cultural Construction of Religion In The Media Age. in; S.Hoover ve L.S.Clark, (Ed.). *Practicing Religion in the Age of the Media: Explorations in Media, Religion, and Culture*. New York: Columbia UP.
- Hoover, S.M. (2006). *Religion in the Media Age*. NewYork: Routlage.
- Hoover, S.M., Lundby, K. (1997). *Rethinking Media, Religion and Culture*. California: Sage Publications.
- Hopkins, D. N., Batstone, D., Lorentzen, L. A., Mendieta, E. (Eds.). (2001). *Religions/globalizations: Theories and Cases*. Duke University Press.
- Hosseini, S.H. (2008). Religion and Media Religious Media, or Media Religion: Theoretical Studies. *Journal of Media and Religion*. 7.56-69. Routledge.
- Höfner, M. (2008). *Sinn, Symbol, Religion: Theorie des Zeichens und Phänomenologie der Religion bei Ernst Cassirer und Martin Heidegger* (Vol. 36). Mohr Siebeck.
- Hökelekli, H. (2015). Gençlik ve Din. (Ed.). H. Hökelekli, *Gençlik, din ve değerler psikolojisi [Thepsychology of youth, religion, andvalues]*. İstanbul, Turkey: Değerler Eğitim Merkezi. S. 9-33.
- James, W. (1890). The perception of reality. *Principles of psychology*, 2, 283-324.
- Janmohamed, S. (2018). *M Nesli: Yeni Müslüman Gençlik*. Kaknüs Yayınları.
- Jefferson, T., Alderson, P., Wager, E., Davidoff, F. (2002). *Effects of editorial peer review: a systematic review*. *Jama*, 287 (21), 2784-2786.
- Jenkins, R. (2004). *Social Identity*. London: Routledge.
- Kaleci, F. N., & Solmaz, B. (2019). Din ve Kimlik: Çeşitli Değişkenler Bağlamında Ergenler Üzerine Ampirik Bir Analiz. *Dini Araştırmalar*, 22(56), 429-462.
- Kara, E.Ş., Elçiboğa, A.(2020). Sosyal Medyada Dini, Milli ve Siyasi Kimliğin Sunumu: İnönü Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Nitel Bir Araştırma. İçinde Vefalı Enserov (Ed.).*Gazetecilik ve Medya Çalışmaları*. Ankara: Akademisyen Kitapevi. 41-106.
- Karaaslan, F. (2015). "Post Seküler" Din Halleri: Dinin Dijitalleşmesi. İçinde, Mete Çamdereli, Betül Ö. Doğan, Nihal K. Şener, (Ed.), *Dijitalleşen Din* (Medya ve Din 2). İstanbul: Köprü Kitapları. S.13-45.
- Karaflogka, A. (2014) *e-Religion A Critical Appraisal of ReligiousDiscourse on the World Wide Web*. London& New York: Routledge Taylor &Francis Group.

- Karaşahin, H. (2012) "Gençlik ve Din". Niyazi Akyüz ve İhsan Çapcıoğlu (Ed.) *Din Sosyolojisi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları. S.237-252.
- Karstädter, M. (2013). Zwischen Facebook und den Topmodels. Jugendliche Identitätssuche und die Medien. *Newsletter der Initiative für werte orientierte Jugendforschung*, Nr. 21. 1-14.
- Kellner, D. (2003). *Media culture: Cultural studies, identity and politics between the modern and the post-modern*. Routledge.
- Kendall, D. (2012). *Sociology in our times*. Cengage Learning.
- Kettell, S. (2019). Secularism and Religion. *Oxford Research Encyclopedia of Politics*. London. 1-12.
- Keupp, H. (1997). Diskursarena Identität: Lernprozesse in der Identitätsforschung. In Keupp, H., & Höfer, R. (Eds.). (1997). *Identitätsarbeit heute: Klassische und aktuelle Perspektiven der Identitätsforschung* (Vol. 1299). Suhrkamp. S.11-39.
- Keupp, H. (2005). Die reflexive Modernisierung von Identitätskonstruktionen: Wie heute Identität geschaffen wird. Hafener, Benno (2005): *Subjektdiagnosen. Subjekt, Modernisierung und Bildung*. Schwalbach/Ts.: Wochenschau Verlag, 60-91.
- Keupp, H. (2006). Patchworkidentität–riskante Chancen bei prekären Ressourcen. Hartmut Neuendorff und Bernd Ott (Hg.): *Neue Erwerbsbiografien und berufsbiografische Diskontinuität: Identitäts-und Kompetenzentwicklung in entgrenzten Arbeitsformen*, 1, 24-51.
- Keupp, H. (2010). Identitätskonstruktionen – Interkulturelle Identität. İçinde Fadja Ehlail, Henrike Schön und Veronika Strittmatter Haubold (Ed.). *Die Perspektive des Anderen, Kulturräume anthropologisch, philosophisch, ethnologisch und pädagogisch beleuchtet*. Heidelberg :Mattes Verlag. s.25-45.
- Kimmons, R., McGuire, K., Stauffer, M., Jones, J. E., Gregson, M., & Austin, M. (2017). Religious identity, expression, and civility in social media: results of data mining Latter-Day Saint Twitter accounts. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 56(3), 637-657.
- Kirman, M.A. (2005). *Din ve Sekülerleşme*. Adana: Karahan

- Koca, S. (2016). Ahlak Kavramı Üzerine Etimolojik ve Semantik Bir Araştırma. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57:2 (2016).121-135
- Koçer, M. (2012). Erciyes Üniversitesi Öğrencilerinin İnternet ve Sosyal Medya Kullanım Alışkanlıkları. *Akdeniz İletişim*, (18).70-84.
- Konuk, N.,Güntaş, S (2018). Sosyal Medya Kullanımı Eğitimi Ve Bir Eğitim Aracı Olarak Sosyal Medya Kullanımı. *International Journal of Entrepreneurship and Management Inquiries*, 3(4), 1-25.
- Körber, C., & Schaffar, A. (2002). Identitätskonstruktionen in der Mediengesellschaft. Theoretische Annäherungen und empirische Befunde. *Medienimpulse*, 10. 80-86.
- Krotz, F. (2003). Medien als Ressource der Konstitution von İdentität. Eine konzeptionelle Klärung auf der Basis des Symbolischen İnteraktionismus in Winter, C. Thomas, T., Hepp, A. (Ed). *Medienidentitäten. İdentität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur*. Köln: Herbert von HarlemVerlag. S.27-49.
- Krotz, F. (2008). Media connectivity: Concepts, conditions and consequences. In A. Hepp, F. Krotz, S. Moores (Eds.) *Network, connectivity and flow: Key concepts for media and cultural studies*. New York: Hampton Press. S.13-31
- Krotz, F. (2017).Sozialisation in mediatisierten Welten. Mediensozialisation in der Perspektive des Mediatisierungsansatzes. İn D. Hoffmann, F. Krotz, W.Reißmann (ed.).*Mediatisierung und Mediensozialisation. Prozesse – Räume – Praktiken*. Springer Verlag. Wiesbaden. S.21-40.
- Krüger, O. (2014). *Die mediale Religion: Probleme und Perspektiven der religionswissenschaftlichen und wissenssoziologischen Medienforschung* (Vol. 1). transcript Verlag.
- Kula, M. N. (2001). *Kimlik ve Din*. İstanbul: Ay ışığı kitapları.
- Kula, N. (2015). Gençlik Döneminde Kimlik Ve Din. H. Hökelekli (Ed.). *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi* [The Psychology Of Youth, Religion, And Values]. İstanbul, Turkey: Değerler Eğitim Merkezi. S.33-81.
- Kumar, K. (2013). *Sanayi Sonrası Toplumdan Post-Modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.

- Kühn, T., Koschel, K.V. (2010). Die Bedeutung des Konsums für moderne Identitätskonstruktionen. In H.-G. Soeffner (Hrsg.), *Unsichere Zeiten : Herausforderungen gesellschaftlicher Transformationen. Verhandlungen des 34. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in Jena* (S. 1-16). Wiesbaden: VS Verl. für Sozialwissenschaft.
- Lave, J., & Wenger, E. (1991). *Situated learning: Legitimate peripheral participation*. Cambridge university press.
- Lefebvre, H. (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* İstanbul. Metis Yayınları.
- Lehnen, J. (2006). *İnternaktionale Bibelauslegung im Religionsunterricht*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer
- Lewis, P. (2011). Modernism and religion. *The Cambridge Companion to Modernism*, 178–196.
- Lohauß, P. (1995). *Modeme Identität und Gesellschaft. Theorie und Konzepte*. Opladen.
- Lövheim, M., & Campbell, H. A. (2017). Considering critical methods and theoretical lenses in digital religion studies. *New Media & Society*. 2017;19(1):5-14.
- Lukes, S. (1974). *Power: A radical view*. London: Macmillan.
- Maalouf, A., & Bora, A. (2000). *Ölümçül kimlikler*. YKY.
- Manago, A.M. (2015). Media and the Development of Identity. R.A. Scott and S.M. Kosslyn (Ed.). In *Emerging Trends in the Social and Behavioral Sciences*.
- Marcia, J. E. (1966). Development and validation of ego-identity status. *Journal of personality and social psychology*, 3(5), 551-558.
- Marcia, J. E. (1980). Identity in adolescence. *Handbook of adolescent psychology*, 9(11), 159-187.
- Marcia, J.E. (1993). The Ego Identity Status Approach to Ego Identity. in Marcia, J. E., Waterman, A. S., Matteson, D. R., Archer, S. L., & Orlofsky, J. L. (Ed.) (1993). *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. Springer Science & Business Media. 3-22.
- Marcia, J.E., Archer, S.L. (1993). Identity Status in Late Adolescents: Scoring Criteria. In J. Marcia, vd. (Ed.) *Ego identity: A handbook for psychosocial research*. Springer Science & Business Media. 205-241.

- Marshall, G. 1999. *Sosyoloji Sözlüğü*, (Çev.), Osman Akinhay-Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Maskulin, N. (2013). *On studying religion, media and the young people*. Script a Instituti Donneriani Aboensis, 25, 138-149.
- May, H. (2008). *Religion und die Zukunft der Demokratie* (Vol. 7). LIT Verlag Münster.
- McDonnell, J. (1993). Religion, education and the communication of values. Chris Arthur (Ed.) *Religion and the media: An introductory reader*. (Cardiff: University of Wales Press, 1993), s.89-101
- McGuire, M. B. (2008). *Lived religion: Faith and practice in everyday life*. Oxford University Press.
- Mead, G. H., (1968 [1934]). *Geist, Identität und Gesellschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Mead, G.H. (2015 [1934]). *Mind, Self, And Society: The Definitive Edition*, Ed. Charles Morris. Chicago: The University Of Chicago Press.
- Meer, N., Modood, T. (2011). The racialisation of Muslims. In *Thinking through Islamophobia: global perspectives* (pp. 69-83).
- Meintel, D. (2002). Transmitting pluralism: mixed unions in Montreal. *Canadian Ethnic Studies Journal*, 34(3), s. 99
- Meyer, B., Moors, A. (2006). *Religion, Media and the Public Sphere*. Bloomington: Indiana University Press.
- Mikos, L. (2006). Mediensozialisation und Identitätsmarkt Fernsehen. In K.-S. Rehberg (Hrsg.), *Soziale Ungleichheit, kulturelle Unterschiede: Verhandlungen des 32. Kongresses der Deutschen Gesellschaft für Soziologie in München*. Teilbd. 1 und 2. Frankfurt am Main: Campus Verlag. S. 3356-3369.
- Miller, S. (1935). Radio and Religion. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 177(1), 135–139.
- Miller, V. J. (2005). *Consuming religion: Christian faith and practice in a consumer culture*. Bloomsbury Publishing USA.
- Morgan, D. (2008). *Key Words in Religion, Media and Culture*. Routledge.

- Morgan, D.(2011) 'Mediation or mediatisation: The history of media in the study of religion', *Culture and Religion*, 12: 2, 137 — 152
- Morley, D., & Robins, K. (1989). Spaces of identity: Communications technologies and the reconfiguration of Europe. *Screen*, 30(4), 10-35.
- Möngü, B. (2013). Postmodernizm ve Postmodern Kimlik Anlayışı. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 17 (2) s.27-36
- Mullikin, P. L. (2006). Religious and Spiritual Identity: The Impact of Gender, Family, Peers and Media Communication in *Post-Adolescence*. *Journal of Communication & Religion*, 29(1).S.178-203.
- Mullis, R. L., Brailsford, J. C., & Mullis, A. K. (2003). Relations between identity formation and family characteristics among young adults. *Journal of Family Issues*, 24(8). 966-980.
- Muuss, R. (1996). Erik Erikson's Theory of Identity Development. in *Theories of Adolescence*, New York: McGrawHill, S. 42-57.
- Müller, B. (2011): *Empirische Identitätsforschung. Personale, soziale und kulturelle Dimensionen der Selbstverortung*. Wiesbaden.
- Nas, F. (2017). Üniversite Öğrencilerinin Arkadaşlık Seçimini Belirleyen Etkenler (Bartın Üniversitesi Örneği). *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD)*, 7(3), 489-497.
- Nassehi, A. (2000). Die Geburt der Soziologie aus dem Geist der Individualität. In Thomas Kron (Ed.). *Individualisierung und soziologische Theorie*. Opladen:Springer Verlag. s.45-69.
- Newman, J. (1996) *Religion Vs. Television: Competitors in Cultural Context*. London: Praeger Publishers.
- Neyestani, M. R., & McInturff, P. (2006). Cultural and religious identities in an era of information and communications globalization. *Communications of the IIMA*, 6(4), 87-94.
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of social research methodology*, 11(4), 327-344.

- Ogan, C., Willnat, L., Pennington, R., & Bashir, M. (2014). The rise of anti-Muslim prejudice: Media and Islamophobia in Europe and the United States. *International Communication Gazette*, 76(1), 27-46.
- Okumuş, E. (2006). Gösterişçi dindarlık. *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(3), 17-35.
- Okutan, B. B. (2015). Postmodern Toplumsal Metin ve Din: Gölgesizler Örneği. *Milel ve Nihal*, 12(2).s.125-148.
- Onat, H. (2002). “Küreselleşme Üzerine”. *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2002/1, s.37-47.
- Onay, A. (2004). *Dindarlık, Etkileşim ve Değişim (Üniversite Öğrencileri Örneği)*. İstanbul: Dem.
- Opping, S. H. (2013). Religion and identity. *American International Journal of Contemporary Research*, 3(6), 10-16.
- Özalp, A., Akkuş, A. (2017). Weber’den Mead’e Sembolik Etkileşim: Dini Hayatın Anlamlandırılması. *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 12/2, S. 155-166
- Özbolat, A. (2017). Postmodern Dünyada Din: Yaygınlaşan Dinsellik, Yüzeyselleşen Dindarlık. *Journal of Islamic Research*, 28(3). S.265-278.
- Özbolat, A., Macit, M. (2016) *Kimlik ve Din*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Özcan, Z., & Doğan, M. (2017). 15 Temmuz Darbe Girişiminin Üniversite Öğrencilerinin Müslüman Algısı Üzerindeki Etkileri. *Electronic Turkish Studies*, 12 (16). S.401-422.
- Özdemir, M. (2010). Nitel veri analizi: Sosyal bilimlerde yöntem bilim sorunsali üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 323-343.
- Öztürk, M. F., & Talas, M. (2015). Sosyal medya ve eğitim etkileşimi. *Zeitschrift für die Welt der Türken/Journal of World of Turks*, 7(1), 101-120.
- Palfrey, J., Gasser, U. (2008). *Born Digital. Understanding The First Generation of Digital Natives*. New York: RHYW Easy Read Large.
- Palinkas, L. A., Horwitz, S. M., Green, C. A., Wisdom, J. P., Duan, N., & Hoagwood, K. (2015). Purposeful sampling for qualitative data collection and analysis in

- mixed method implementation research. *Administration and policy in mental health and mental health services research*, 42(5), 533-544.
- Parsons, T., (1966). *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Patchin, J. W., & Hinduja, S. (2017). Digital self-harm among adolescents. *Journal of Adolescent Health*, 61(6), 761-766.
- Patton, M. Q. (2018). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (2. Baskı). Çev. Ed. M. Bütün, SB Demir). Ankara: Pegem Akademi.
- Peek, L. (2005). "Becoming Muslim" the Development of a Religious Identity. *Sociology of Religion*, 66:3. S: 215-242.
- Pekdemir, K. (2019). Religion and Mentality: Daily Life Routines of Male Students Between The Ages of 20-25. *Insan ve Toplum*, 9(1), 51-84.
- Perşembe, E. (2003). Modernlik ve Postmodernlikte Din Problemi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14(14-15), 159-181.
- Pickel, G. (2010). German Youth: Neither Participants Nor Partakers In Religion?. In *Annual review of the sociology of religion* (pp. 251-287). Brill.
- Possamai, A. (2005). *Religion and popular culture: A hyper-real testament* (No. 7). Peter Lang.
- Postman, N. (2014). *Televizyon: Öldüren Eğlence Gösteri Çağında Kamusal Söylem*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Reichertz, J. (2010). Nach den Kirchen jetzt das Fernsehen? Kann das Fernsehen Werte vermitteln? in D. Hofmann, L.Mikos (Ed.). *Mediensozialisationstheorien. Modelle und Ansätze in der Diskussion*. Verlag für Sozialwissenschaften. Wiesbaden. S.147-166.
- Reifman, A., Arnett, J. J., & Colwell, M. J. (2007). Emerging adulthood: Theory, assessment and application. *Journal of Youth Development*, 2(1), 37-48.
- Rosa, Hartmut (1998): *Identität und kulturelle Praxis. Politische Philosophie nach Charles Taylor*. Frankfurt/M.: Campus
- Sá Martino, L. U. Í. S. (2016). Mediatization Of Religion And Cultural Studies: A Reading Of Stuart Hall. *Matrizes*, 10(3). S143-156.
- Said, E. (1998). *Oryantalizm*, çev. Nezih Uzel, İstanbul, İrfan Yayınevi,

- Salentin, K. (1999). Die Stichprobenziehung bei Zuwandererbefragungen. *ZUMA Nachrichten*, 23(45), 115-135.
- Scabini, E., & Manzi, C. (2011). Family processes and identity. In *Handbook of identity theory and research*. Springer, New York, NY.565-584.
- Schnell, T. (2008). Religiosität und Identität. In R. Bernhardt & P. Schmidt-Leukel (Hrsg.). *Multiple religiöse Identität. Aus verschiedenen religiösen Traditionen schöpfen* (s.163-183). Zürich: Theologischer Verlag.
- Schröder, K. C. (2017). Towards the “Audiencization” of Mediatization Research? Audience Dynamics as Co-Constitutive of Mediatization Processes. In *Dynamics of mediatization*. S. 85-115.
- Schroer, M. (2000). Negative, positive und ambivalente Individualisierungs-erwartbare und überraschende Allianzen. In Thomas Kron (Ed.). *Individualisierung und soziologische Theorie*. Opladen:Springer Verlag. s.13-45.
- Schroer, M. (2000). Negative, positive und ambivalente Individualisierung—erwartbare und überraschende Allianzen. In T.Kron (Ed.) *Individualisierung und soziologische Theorie* (pp. 13-42). VS Verlag für Sozialwissenschaften, Wiesbaden.
- Schwank, U. (2000). Die individualisierte Gesellschaft -differenzierungs- und akteurtheoretisch betrachtet. In Thomas Kron (Ed.). *Individualisierung und soziologische Theorie*. Opladen:Springer Verlag. s.107-129.
- Selwyn, N. (2012). Social media in higher education. *The Europa world of learning*, 1(3), 1-10.
- Sercombe, H. (2016). Youth in a global/historical context: What it means for youth work. Youth and inequality in education: *Global actions in youth work*. New York: Routledge.
- Smolík, J. (2014). Youth and the Cult of Youth?. *Kultura-Społeczeństwo-Edukacja*, Nr 1, s.203-212
- Sözen, E. (1991). Sosyal Kimlik Kavramı'nın sosyolojik ve sosyal psikolojik bir incelemesi. *Sosyoloji konferansları*, (23), 93.
- Stahl, W. A. (2007). Religious opposition to globalization. In P.Leyer, L.Beaman (Ed.). *Religion, Globalization, and Culture* (pp. 335-353). Boston: Brill.

- Stark, R., & Glock, C. Y. (1968). *American piety: The nature of religious commitment* (Vol. 1). Univ of California Press.
- Storch, M. (1999). Identität in der Postmoderne—mögliche Fragen und mögliche Antworten. *Allgemeine Heilpädagogik. Eine interdisziplinäre Einführung*, 2, 70-84.
- Stout, D. A. (2013). *Media and religion: Foundations of an emerging field*. Routledge.
- Styers, R. (2013). Religion and cultural theory. *Critical Research on Religion*, 1(1), 72-79.
- Subaşı, N. (2010). *Alevi Modernleşmesi Sırrı Faş Eylemek*. 3. Baskı. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Sûna, L. (2013). *Medienidentitäten und geteilte Kultur. Vermittlungspotenzial von Populärkultur für lettisch-und russischsprachige Jugendliche*. Wiesbaden: Springer Verlag.
- Taylor, C. (1989). *Sources of the Self. The Making of the Modern Identity*. Cambridge University Press. Cambridge.
- Tekke, M., & Çoşkun, M. (2019). Kendini Tanıma, Kendini Gerçekleştirme, Kendini Aşmışlık, Potansiyelin Tam Kullanan Kişi: *Kişilerarası İletişim. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(70), 790-797.
- Temel, M., Eken, M., Aydın, H. (2018). İnternet Üzerinden Dini Bilgi Edinme Süreci ve Eleştirel Yeterlilikler: Erciyes Üniversitesi İletişim Fakültesi Öğrencileri Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. *Journal of International Social Research*, 11 (59). S.1121-1130.
- Thomas, G. M. (2007). The cultural and religious character of world society. In P.Leyer, L.Beaman (Ed.). *Religion, Globalization, and Culture* (pp. 35-56). Boston: Brill.
- Thomas, T. (2008). *Medienkultur und soziales Handeln*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften.
- Tillich, P. (1999). *The Essential Tillich*. University of Chicago Press..
- Triandis, H. C. (2018). *Individualism and collectivism*. Routledge.
- Tuncay, Suavi (2000). “Türkiye’de Gençlik Sorunlarının Psikolojik Boyutu”, *Muğla Üniversitesi SBE Dergisi*, Cilt: I, Sayı:1, S.231-257.

- Turner, B. S. (2011). Spiritualities: the media, feminism and consumerism. *Religion and Modern Society*. In B.S. Turner (Ed.). *Religion and modern society: Citizenship, secularisation and the state*. Cambridge University Press. S.209-227.
- Underwood, D. (2012). Religion in print media. In D.Winston (Ed.).*The Oxford handbook on religion and the American news media*, 113-125.
- Valle, C. A. (1992). Religion and the Media. *Media Development, World Association for Christian Communication, London*.
- Varol, S.F. (2014). Medyada Yer Alan Temsillerin Kimlik Edinme Sürecindeki Rolü. *The Journal of Academic Social Science Studies*. Number: 26 ,Summer II. s. 301-313.
- Vermeer, P., Furat, A. Z. (2006). Dini Kimlik Oluşumu: Eğitimsel Bir Yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (13), 173-193.
- Vincent, C. (2003). *Social justice, education and identity*. Routledge.
- Weigel, D. J. (2008). The Concept of Family. *Journal of Family Issues*, 29(11). s.1426–1447.
- Wellman, B., Quan-Haase, A., Boase, J., Chen, W., Hampton, K., Díaz, I., & Miyata, K. (2003). The social affordances of the Internet for networked individualism. *Journal of computer-mediated communication*, 8(3), JCMC834.
- Wenger, E. (2010). Communities of practice and social learning systems: the career of a concept. In *Social learning systems and communities of practice* (pp. 179-198). Springer, London.
- Werbner, P. (1997). Introduction: The dialectics of cultural hybridity. In P. Werbner & T. Modood (Eds), *Debating cultural hybridity: Multi-cultural identities and the politics of anti-racism* .London: Zed Books. Ss.1-28.
- Werbner, P. (2010). Religious Identity. In M. Wetherell & C. T. Mohanty (Ed.). *The SAGE Handbook of Identities*. London: Sage Publication. S. 233-257.
- Wetherell, M. (2010), The Field of Identity Studies. in Margaret Wetherell & Chandra Talpade Mohanty (Ed.). *SAGE Handbook of Identities* Edited by:, London: Sage Publication. S.3-27.
- Wilson, R. E., Gosling, S. D., Graham, L. T. (2012). A review of Facebook research in the social sciences. *Perspectives on psychological science*, 7(3), 203-220.

- Winter, C., Thomas, T., Hepp, A. (2003). *Medienidentitäten, Identität im Kontext von Globalisierung und Medienkultur*. Köln: Herbert von Halem Verlag.
- Wright, M. (2006). *Religion and film: an introduction*. IB Tauris.
- Yapıcı, A. (2006). Yeni bir dindarlık ölçeği ve üniversiteli gençlerin dinin etkisini hissetme düzeyi: Çukurova Üniversitesi Örneği. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)*, 6(1), 66-116.
- Yapıcı, A. (2016). Dini Grup Kimliği: Kimlik ve Dini Aidiyet. İçinde A.Özpolat, M. Macit (ed.) *Kimlik ve Din*. Adana: Karahan Kitapevi.
- Yeşilmen, H. (2017). Değişim ve Çözüm Sürecinde Mahallemilerde Kimliğin İnşası, *Artuklu Akademi*, 4 (1), 43-76.
- Yılmaz, A., Erdoğan, T. (2015). Muhafazakâr Söylem Üzerinden Türkiye’de Medya-İktidar İlişkileri: 2002 Yılı Ve Sonrasında Medyada Değişen Sahiplik Yapısı. *Atatürk İletişim Dergisi*, (9), 143-160.
- Ysseldyk, R., Matheson, K., & Anisman, H. (2010). Religiosity as identity: Toward an understanding of religion from a social identity perspective. *Personality and Social Psychology Review*, 14(1), 60-71.
- Yüregir, O. H., Sıckyüz, Ç., Oymacı, A. (2019). İnternet’in Yazılı Basına Etkisi ve Dijital Gazete Okumayı Etkileyen Faktörler. *Uluslararası Türkiye Vizyonu Kongresi*. Adana.
- Zirfas, J. (2010). Identität in der Moderne. Eine Einleitung. İn Benjamin Jörissen, Jörg Zirfas, (Ed.). *Schlüsselwerke der Identitätsforschung*. Wiesbaden: Verlag für Sozialwissenschaften. S.9-19.
- Zirfas, J., Jörissen, B. (2007). *Phänomenologien der Identität. Human-, sozial- und kulturwissenschaftliche Analysen*, Wiesbaden.

LİSANSÜSTÜ TEZLER

- Akarsu, A. Y., Akyüz, N. T. D. (2015). İlahiyat fakültesi öğrencilerinin cemaat algılarının dünya görüşlerine etkisi. *Doctoral dissertation, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı*.

- Avcı, Ö. (2010). Bir Özneleşme Örneği Olarak İstanbul'da Dindar Üniversite Gençliği (Doctoral dissertation, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi).
- Çuфта, M. (2010). Avrupa kültürünün Boşnak gençlerin din ve kimlik algıları üzerine etkisi (İtalya örneği). *Uludağ Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi.*
- Dereli, M. D. (2018). Dini kimliklerin sosyal medyada akışkanlaşması: Siber-etnografik bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.*
- Eken, M. (2019). Modern Görsel Kültürde Online Din: M Nesli'nin Online İnanç Pratikleri Üzerine Bir İnceleme. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi.*
- Evren, I. (2013). Sosyal Medya Pratiklerinde İslami Kimlik Temsilleri, *Galatasaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Radyo TV ve Sinema Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*
- İlhan, V. (2010). Medya ve gençlik: 15-24 yaş arası gençlerin televizyon dizilerini izleme pratiklerindeki dönüşüm. (Yayımlanmamış doktora tezi). *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.*
- Müller, B. (2009). Identität. Soziologische Analysen zur gesellschaftlichen Konstitution der Individualität. *Dissertation zur Erlangung des Doktorates der Sozial- und Wirtschaftswissenschaftlichen Fakultät der Karl-Franzens-Universität Graz.*
- Okutan, B. B. (2012). Türkiye'de Popüler Kültür Ve Din İlişkisi: Kadın Üzerine Bir Araştırma (İstanbul Örneği). *Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe Ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.*

İNTERNET SİTELERİ

- Konda Araştırma Merkezi (2018). Konda Hayat Tarzları Araştırma Raporu-10 yıllık Karşılaştırma Raporu. Erişim Linki: <https://interaktif.konda.com.tr/tr/HayatTarzlari2018/#7thPage>. Erişim Tarihi: 17.05.2020.
- Pew Research Center (2018). Avrupa ülkeleri dini bağlılık konusunda ne gibi farklılıklar gösteriyor? Erişim Linki: <https://www.pewresearch.org/fact->

tank/2018/12/05/how-do-european-countries-differ-in-religious-commitment/?utm_source=AdaptiveMailer&utm_medium=email&utm_campaign=18-12-03%20Europe%20Interactive%20EU&org=982&lvl=100&ite=3533&lea=817782&ctr=0&par=1&trk= Erişim Tarihi:17.05.2020.

Siebach, M. (2016): Postmoderner Wandel und Identitätsarbeit. Eine Bildungsherausforderung für den Sachunterricht. In: www.widerstreit-sachunterricht.de, Nr. 22, Oktober 2016 www2.hu-berlin.de/wsuebeneI/superworte/subildung/siebach.pdf Erişim Tarihi: 02.01.2020

TÜİK Nüfus Projeksiyonları ve Tahminleri- 2018-2080 arası tahmin raporları http://www.tuik.gov.tr/PreTablo.do?alt_id=1027 Erişim Tarihi: 10.11.2020

Yükseköğretim Bilgi Yönetim Sistemi, Öğrenci sayısı istatistikleri. <https://istatistik.yok.gov.tr/> Erişim Tarihi: 25.10.2020

UZMAN GÖRÜŞME

Prof. Dr. Mustafa Arslan ile Yarı Yapılandırılmış Görüşme, Görüşme, İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi ABD. Görüşme Tarihi: 02.09.2019

EKLER

DEMOGRAFİK DURUM

Katılımcı Bilgileri
Takma adı:
Yaşı:
Medeni Durumu:
Cinsiyeti:
Fakülte/Bölüm:
Görüşme Yeri:

GÖRÜŞME SORULARI

EĞİTİMİN DİN VE MEDYA ANLAYIŞINA ETKİSİ

1. Bu bölümü okumayı neden tercih ettiniz?
2. Bölümünüzü seçerken dini anlayışınızın bir katkısı oldu mu?
3. Bölümünü okumaya başladıktan sonra sahip olduğun dini inanış ve anlayışınızda bir değişim oldu mu? Olduysa Nasıl?
4. Üniversiteye başlamadan önce takip ettiğiniz kitle iletişim araçlarında, üniversiteye başladıktan sonra bir değişim oldu mu? Nasıl?

MEDYA DİN VE KİMLİK ETKİLEŞİMİ

1. Sizce kimlik nedir? Kimlik kavramını nasıl tanımlarsınız?
2. Kendinizi ve kimliğinizi nasıl tanımlarsınız?
3. Bir dini inanca sahip misiniz?
4. Kendinizi dindar olarak tanımlar mısınız?
5. Sahip olduğunuz din anlayışının kimliğinize bir etkisinin olduğunu düşünüyor musunuz? Nasıl?
6. Dini kimliğinizi inşa etmenizde etkili olduğunu düşündüğünüz kaynaklar var mı? Hangileri?
7. Gündelik hayatınızı planlamada dinin etkisini nasıl tanımlarsınız?
8. Yaşam tarzınızı belirlerken (kıyafet seçimi, aile ilişkisi, hobiler, meslek seçimi) inancınızın ne gibi bir etkisi var?

- 9 Dini hassasiyetiniz sizin sosyal, kültürel ve tüketim tercihlerinizi nasıl etkilemektedir? Örneğin alkollü yerlerden alışveriş yapar mısınız?
- 10 Diğer insanların dini tercihleri -arkadaş seçimi anlamında- sizin onlarla ilişkinizi nasıl etkiler?
- 11 Dini Gruplar ve topluluklar hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 12 Dini grup ve toplulukların dini bir yaşantı sürdürmek için gerekli olduğunu düşünüyor musunuz? Nasıl?
- 13 Takip ettiğiniz medya araçlarını dini inançlarınızı pekiştirmek ya da dini konularda bilgi edinmek amacıyla kullanır mısınız? Nasıl?
- 14 Dini inancınızdan dolayı takip etmediğiniz bir kitle iletişim aracı var mı? Varsa bunlar hangileri? Neden?
- 15 Kişisel kararlar alırken dine uygunluğunu medya vasıtasıyla araştırdığınız oluyor mu? Varsa örnek verir misiniz?
- 16 Medyadaki dini bilgileri seçerken nelere dikkat ediyorsunuz?
- 17 Medyadaki dini içerik ve paylaşımların geleneksel dini sohbet ve vaazlara göre bireyleri motive etmek ve harekete geçirmek noktasında daha etkili olduğunu düşünüyor musunuz?
- 18 Günümüzde, dinin medyada yer almasının gençler üzerindeki etkisini nasıl değerlendiriyorsunuz?
- 19 Küresel çapta yaşanan din karşıtı hareketlerin medyada yansıtılması, sizi nasıl etkilemektedir?

GELENEKSEL MEDYANIN DİNİ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ

- 1 Takip ettiğiniz gazete, dergi, televizyon, radyo gibi bir kitle iletişim aracı var mı? Varsa hangisi?
- 2 Ne sıklıkla takip ediyorsunuz? Nasıl takip ediyorsunuz?
- 3 Bu kitle iletişim aracını takip etmenizin temel nedeni nedir?
- 4 Diğer kitle iletişim araçlarını neden takip etmiyorsunuz?
- 5 Bu kitle iletişim aracını takip etmenizde dini inancınızın bir etkisi söz konusu mu? Varsa nasıl bir etkisi söz konusudur?
- 6 Dini kimliğinizin ve dini yaşam biçiminizin şekillenmesinde takip ettiğiniz bu kitle iletişim aracının etkisi oldu mu? (Evetse) nasıl bir etkisi oldu?
- 7 Gündelik hayatınızda yerine getirdiğiniz dini pratiklerinizde takip ettiğiniz kitle iletişim aracının etkisi olduğunu düşünüyor musunuz?

8 Özellikle muhafazakâr kitle iletişim araçları hakkında ne düşünüyorsunuz?

Dini içeriklerinin size katkısı olduğunu düşünüyor musunuz?

SOSYAL MEDYANIN DİNİ KİMLİK İNŞASINDAKİ ROLÜ

- 1 İnternette kaç saat vakit geçirirsiniz?
- 2 Daha çok hangi amaçla kullanırsınız?
- 3 Bu paylaşım sitelerinde profil oluştururken neye dikkat eder ve kendinizi nasıl tanıtırınız?
- 4 Sosyal medya hesabınızda dini görüşünüzü yansıtan paylaşımlara yer verir misiniz? (Evetse) ne tür içeriklere hangi sıklıkta yer verirsiniz? (Hayırsa) neden paylaşımında bulunmazsınız?
- 5 Sosyal medyada yer alan profilinizde yansıttığınız dini kimlikle gündelik hayatta yansıttığınız dini kimlik arasında benzerlik ya da farklılık var mı? (Varsa) Nasıl bir benzerlik ya da farklılık söz konusudur?
- 6 Sosyal medyada görünür olmanın dini kimliğinize katkısı olduğunu düşünüyor musunuz? (Evetse) Nasıl?
- 7 Sosyal medyada dini içeriklerin yer almasını genel olarak nasıl değerlendirirsiniz?
- 8 Sahip olduğunuz dini anlayışınızda sosyal medyanın rolü var mı? (Varsa) nasıl bir rolü vardır?
- 9 Gündelik hayatınız içerisinde dini pratikleri uygulamada sosyal medyanın rolü var mı? (Varsa) Nasıl bir rolü vardır?
- 10 Sosyal medya üzerinden vaiz, hoca, imam, dini lider ya da dini topluluk önderlerinin sosyal medya hesaplarını takip eder misiniz? (Takip ediyorsa) bu kişileri hangi özelliklerinden dolayı takip ediyorsunuz?
- 11 Takip ettiğiniz bu hesapların dini anlayışınıza katkısını nasıl değerlendirirsiniz?
- 12 Sosyal medyanın dini paylaşımlarda bulunma adına özgür bir platform olduğunu düşünüyor musunuz? Neden?
- 13 Size göre dindar bir bireyin sosyal medyada yer alması gerekli midir?
- 14 Sosyal medya ve diğer web sitelerinden aktarılan dinsel içerikleri güvenilir buluyor musunuz? Neden?
- 15 Sosyal medyadan zorunlu sebeplerle ayrı kalmanız durumunda bu durumu nasıl karşılırsınız?

Etik Kurul Raporu

Evrak Tarih ve Sayısı: 10/07/2020-E.44329

T.C. İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ BİLİMSEL ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİ KURULU Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etik Kurulu		
Oturum Tarihi: 08.06.2020	Oturum Sayısı: 12	Karar Sayısı: 2020/12-8
Etik Açından Uygun		
Çalışma Adı	Medyanın Gençlerin Dini Kimlik İnşasındaki Rolü: İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi ve İlahiyat Fakültesi Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma	
Araştırmacılar	Öğretim Görevlisi NİDA SÜMEYYA ÇETİN (Yürütücü)	
Başkan Kurul Üyesi Prof. Dr. Hüseyin Suphi ERDEM Başkan Yardımcısı Kurul Üyesi Prof. Dr. Mustafa ARSLAN Kurul Üyesi Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK Kurul Üyesi Prof. Dr. Mehmet GÜNGÖR Kurul Üyesi Prof. Dr. Lütfiye ÖZDEMİR Kurul Üyesi Prof. Dr. Nesrin SİS Kurul Üyesi Prof. Dr. Mehmet ÜSTÜNER Sekreter Hatice CİHAN		

E-İmzalıdır.
Etik Kurul Başkanı
Hüseyin Suphi ERDEM

Bu belge, 5070 sayılı Elektronik İmza Kanununa göre Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.
Evrak sorgulaması https://ebys.inonu.edu.tr/enVision/Validate_Doc.aspx?V=BEND5H9EU adresinden yapılabilir. (PIN:50512)